अनुमानमणिदीधितिटिप्पनी जागदीशी

१५३१ २८६ पत्रे

न्याय

तत्वचिंतामणि प्रकाश

१ नमो गणेशाय॥ नमः शिवाय॥ सस्मितानन सरोजमंगणेरिं गमागम विलोलकुंतलं लोचनोल्लसितं नाठ
मत्तमे शैशवं मनसि केशवं वपुः॥ प्राच्यैरनुचितविविध दोषैः कलुषीकृतोप्यधुना दोषनिर्मोचने परश्रीम बुन२
गदीशप्रकाशितः स्फुरतुतुं नमस्तेपरमात्मने नमः सर्वोत्कृष्टात्मने नमः प्रकर्षेष्वात्र उपत्रिःस्थिषयादिकर्तृत्वं
त्र४ नत्यचैकत्वे सर्भवो न सह कार्यं नरं विनेत्यनतुक्तौ मितेप्रलेविछुरि वात्मकादेत्यर्थः॥ यावन न लक्षरीर स
हकारा नानाकार्यकर्तृत्वेनानुपपन्नमिति विभाव्य पद्यविसुखादिसमवायिकारणतावच्छेदकत्वे
नद्रव्यमानसं प्रतिविषयविवयाकारणतावच्छेदकत्वेन वासिद्धापात्तत्वज्ञानेनेश्वरारन्ति त्वोदात्मन
इत्यसंगतं नित्यस्येत्यादित्वाप्रयोजकत्वेन तादृशत्वेन तादृशात्मनि रीश्वरवृत्ति त्वोयगमेतुगगनादा
वपि तत्प्रसंगात् द्रव्यत्वेमेव वासुखादिसमवायिकारणतावच्छेदकं यावदति प्रसंगस्य तुल्यत्वादतए वलाघ भवे४
वेनात्मत्वं जातिरेवात्मपदप्रवृत्तिनिमित्तं न यात्मपदगमोऽप्यतिरेकव्यात्मत्वं जातिम त्वेन मानाभिप्रायं
स्तार२ विनानिर्दिष्टयाविप्रत्यात्मपदं प्रयाबद्धं यैवमित्याह॥ न मस्यतात्प्रयोजकैनयोनरमव्याहतं वैतिसते मतानिस राम
वैपंक्तिनोविदधेत्य ...र्थः॥ वनेशानितु न्यपरिनिष्ठतः स्वर्धे चे विनुभ्यतपदं प्रयास्मात्मकमेवविहंमे १

र्थ२

षिसंयोगविशेषः। न च विभुद्वयसंयोगस्वीकारादाकाशेन समं नदेहस्य संयोगो यतो व्यापक निरतिशय संयोगः स्यात् नसेय ८
नतिरिक्तत्वात् तत्र च तस्य शक्तियोगिक संयोगविरहे पि स्वदेहेन संयोग न घायादित्याङुः। अखंडे ति। अखंडानित्यावा
नंदवोधैव स्यन स्य नव सुखत्वात् छेदेन पुरुषजन्यत्यानिव्यसुखोसंभवः। श्रुति वा केभ्योनित्य सुखवत्वा
वगमात् सुखस्या वांतरजातेरव पुराय तत् मतावच्छेदकत्वेकल्प नात्। आनंदानन्द गा दिरूपा पबोधो स्य
ताहशो खंडनित्यस्तस्मारति वा र्थः अखंडेदुः खानवच्छिन्ना[redacted]नुकूलं वेदयत्या देना दृशो बोधो यस्य
पुणं तस्मै पद्यार्थस्तु विधि चितितव्यविच्छिन्ना। विभाव्ये ति व स्तुतो निपुणविभावने ख यमेव दोषाः प्रपात्य
तीति भावः संगति प्रदर्शनशक्ति स्तपो तथांतरत्वे नि गा मिको पुस्तपो स हूतोपयोगितांशे पति पूर्व स्यादि नां
थत्र च संगति प्रदर्शन स्य[redacted]फलमेकवा क्यता प्रतिपत्तिः प्रतिज्ञा पास्त फलं शिष्यविधानं ते स्यो ग्र य ज्यो ४
य शव स्य तु कूल व्यापारकृते रूपतन्य स्य नुकूल वर्तमानकृति साध्यताना दिपपो वासिनेश्र त्तिवो ग्र ता २
धर ग्रंथे पूर्व ग्रंथ प्रसंग ग्रंथैक त्वहेतु नापूर्व ग्रंथेनमहे कृत्र योजनहेतु प्रतिपत्ति कत्वत्र यस्य पूर्व ग्रंथे पैतैवो कं स्यानु
मानं तत्रो ग्रंथ य[redacted]ता नस्येष्ट साधन त्व धी पथे व सत्र मतः प्रस्कुत प्ररसुपयोगिता पासंगा तिप्रदर्शनस्यैना

ता २

लटा   ५२

२ पर्यंतरत्वमेवं प्रतिलानुनरनुमाननिरूपणो [illegible] लब्धायावर्त्तमानकृतेः साध्यत्वं गोवर्पं तीडु न्नरयोपे प्ररत्नुपयो
गोनोवर्त्तमानकृतिसाध्यताता नस्यापेयोसि केतिभाकाः अत्रैव व्यासव्ये यथे पस्कैस्यै सेव [illegible] लिनस्येव धौररां
संप्रदायसिद्धमतः प्रत्यक्षेत्वपत्नय प्रत्यक्षेत्मनी त्युक्तमितित्र मः लोधिति कृतैवव्यापूरनंतरमिति पद्धता
त्रेप स्यव्यापूरीति प्रकारेराकृतत्वेनानाना इशनियमस्य संप्रदायासि द्धत्वान्नापरं तु ॅनियमः कविदेवं का
चिदन्ययापिव्यापारसामि तिध्येयं। अनुमाननिरूपणास्येव प्रतिलेयन्त्रैः नुमितेरप्रतिज्ञातायामत्रेति नू अ४
परामर्थान्तरमसं[illegible] स्यादतोऽनुमितेरनुमानस्य द्वयोरेव निरूपणस्य प्रतिज्ञेयतायां। आवेद्यि नुमा
नस्य [illegible] त्वेति। अत्रैव प्रत्यक्षोपजीवकत्वादित्यादियं प्रेपलतः फलयोः सा क्षात्काभानुमितयोः स्वरूपतः
प्रत्यक्षप्रमाणात् अनुमानप्रमाणस्य तु रूपयोऽरुपजीवकभावः प्रतिपाद्यत्य पर्यंतयावमूत्वे प्रत्यक्षस्य
तं० २ दस्यप्रतान्त्रस्त्र प्रमिंनन्नुकरणोप नमयपरतयानुमानपदस्याभावकरणानुत्वनिभ्याम नुमितिनित्करणो राम० २
भयपरतयाऽनुमितेस्तत्करणास्य च द्वयोरेव निरूपणस्य प्रतिज्ञातत्वान्नेनुमितिनिरूपणोऽपर्यंतरमिति

त्रोपत्नीर

भावः। केचित्तु आचार्यमते [redacted] नित्यस्य जात्यादेरपि अनुमानत्वाद्दृष्टसामा
न्यानुमानत्वावच्छेदेन प्रत्यक्षोपजीवकत्वस्य संगतित्वेलाभायोक्तं फलनइति साक्षात् संबंधे न प्रत्यक्षोप
जीवकत्वस्य संगतेर्लाभायेति लिंगज्ञानकरणत्ववादिनो मानिकारस्य मतालोचकोक्तेत्यत्र पं इत्याहुः। तत्र
तन्नं लिंगस्य नित्यत्वेप्यनुमितीत्यादिग्रंथविरोधात् न प्रत्यक्षोपजीवकत्वेन संगतेरनंतराभिधानव्याप्यस्येतसं
गतित्वात्। अनुमित्युपजीवकस्यनंतरं साक्षात्कारस्यानुमित्यनंतरमनिरूप्यतया यस्य प्रमाणफ
लस्योपजीवकं यत्प्रमाणफलेन तन्निरूपणानंतरं तन्निरूप्यमिति व्याप्तिविरहादत आह प्रत्यक्षफलस्येति
याप अनुव्यवसायादिरित्यादिपदेनानुमित्युपनीतधर्मप्रकारकप्रत्यक्षसंग्रहः। न सवैति अयं घट इत्यादि प्र
त्यक्षस्येवानुमित्युपजीवकत्वादिति तथा चोपजीवकत्वमात्रस्यानंतराभिधानाव्याप्यत्वाभावे विप्र व्या४
माणफलविभाजकोपाधिव्यापकत्वविशिष्टमुपजीवकत्वं तादृशाभिधानव्याप्यं वेति स्यादेवोपजीवक मे२
त्वं संगतिरिति भावः। ननु प्रमाणफलविभाजकोपाधिव्यापकत्वविशिष्टसाक्षात्कारोपजीवकमनु त्वर
मितावसिद्धं शाब्दादप्रमात्मकोदप्यनुमितेस्तुल्यत्वात् अनुमितित्वावच्छेदेन साक्षात्कारोपजीवकत्वाभावा

मि॰

२ त्तत्कुतोऽस्य संगतित्वमत आह अनुमितपरत्वविशेषसादित्ति तथा चोपजीवकत्वं प्रयोज्यतामात्रं
3 नत्वनेनन्यथासिद्धनियतत्वघटितमपीति भावः। नन्वेवमुक्तस्यैवोपजीवकताविशेषस्यैवानंतरामि
धानव्याप्यत्वेन तस्य द्योपजीवकत्वादित्युपजीवकतामात्रस्य व्याप्यता प्रयोजकोऽमूलत्वं प्रयोविरुद्ध
इत्यत आह पुनस्त्वतइति अग्रे प्रमाणफलविभाजकोपाधिव्यापकत्वेनूपष्टंभकत्वं प्रकृतानिता
स्य विषयीकृतसामान्यशब्दस्य लक्षणापाविशेषबोधकत्वादिति भावः। ननु परं परोपजीवकत्वस्या
प्येसंगतित्वे प्रमाणफलविभाजकोपाध्यवच्छिन्नोपजीवकत्वमपि न तादृशाभिधानव्याप्यं प्रत्यक्षस्य
मितावनुमितेस्तादृशोपजीवकत्वेपि तु मितस्तत्वेनंदनिरूपणानंतरं कुतोस्य संगतित्वमित्याशंक्य कृते
पयथीति अग्रे इत्युक्तेनोक्तिनिरूपणप्रयोजिका इत्यर्थसमयः। शान्तिः मतत्वे व्यतादिस्यादिपदादि
पुसाधनत्वादेः संग्रहः। अपंभावकज्ञानमात्रे प्रत्यक्षे इष्टस्य हेतुतयासामान्यलक्षणं प्रत्यक्षविषयीभूमोदि राम०
कहेतुस्मृत्वस्वकारणीभूते पागादेकं यागादिस्वर्गेस्वर्गस्य च वृत्तिं यागादिपदस्विज्ञायागादिगेषु सा २
ते

त्वचि [redacted] यंतादृशायी स्यवेदं विनानुपपद्यमानावेदस्यपदनां शक्तिग्रहमपेक्षतेऽदं पदमत्र शक्तं
मस्तीति इत्यंतरेणुद्देस्तत्र प्रवृत्तत्वादित्यानुमितिनुपशक्तिग्रहं विनावेदनाक्षादर्थों मास्तेन यादेवेप वृत्ति
जनिकापागोमत्वनिसाध्यर यादिधीरस्यानुमानिकये वेदंतमोवेनविधिः शक्तिप्रमाणादिति। इदंतु चिंत्यम्। तथा
घ४ त्रशक्त्यादिदं कर्मप्रत्येकपदार्थोपस्थित्या मनसैव शाब्दबोधे मनसः करणत्वात् देवीग्रहानुग्रहवृत्तित्वात् इदं जन्यप्रत्यक्ष ल४
त्प५ यत्नेरेवानुमितिरनुपजीव्यत्वात् सर्वं नियेसाधनुतोमितिविचे परत्वेदंतमोवेनसामान्यथा ज्ञोप्यमिचा
फ६ रेपि अनुमितितिनि वृत्पत्यसोपजीवेवेस्यमूल्यरूपेणाप्रत्यक्षानेनवाभिधानव्याप्तत्वादेवतत्संख्यातिल तूनाम
मवानास्मा सात्कारा हे अनुमित्युपजीवकत्वे हेतौ व्यभिचारसम दर्शनानैवत्याम्यितिचेदि कुत्रानुपपत्य तत्फलमात्र
स्यानुमित्युपजीवकत्वेपि तद्गतमनुमित्युपजीवकत्वेन प्रमाणाफलविभाजकत्वमेव्याप्यं प्रमाणफलवि
भाजकस्यसाक्षात्कारत्व स्यानित्यत्वानेविमतत्वादतसाहेत्स्येवेतिन याचवलन्यसाक्षात्कारत्वं फलविभाजकं
ननुसाक्षात्कारत्वमात्रेनिसेऽतिप्रसंगेतोलो हन व्याप्यत्वविशिष्टमनुमित्युपजीवकत्वेवनानुमित्यनंतरा
भिधानस्याप्यमितिविषयानिचारस्तदवस्थएवेनिभावः। इत्येतिदं रकत्वेनमात्र द्वारकत्वम दृष्टां रकात्वेपर्प

५ यासितं। तेनाह श्रवणकत्याग्विप्रकृत्याद्विरूप हेत्वाहारकृतयानोक्तः दोषः। न पात्वं प्रमा। रणफलमिति मू
५ जकोपाध्यवछि वमुपलीवकत्वे दृतरस्य तु कव मोव छि त्रो पक्षी व कला मावस्यां वि नि गमात्वात्। अने
नरामिधाने त्वं पक्षमाधेन हेत्वे वक्लीति। ननु दमा नीति वि निगमना भाव विपक्षौ वा। मिथ्यारित्यादिति या २२
वत्। कस्यमार्थायत्वो पक्षी वर्ष्मत्तरनेत्तरानिरूप्य मिति वा। त्रेरनुमानोत्तरानिरूपिते प्रत्यक्षप्रमाणो पमित
ना५ [redacted] रा तत्। स्वरूपततु पक्षी वकं विप्रमाकरणतावछेदको पाध्यवछि [redacted] वैशाह्ये त्या। शयेनाह लोकेति। तथा प्ति व५
बुद्धीनामेवानुमानत्वोक्ता सांच [redacted] सर्गो सामेवमनस्त्व रूपप्रत्यक्षप्रमाणाधीनत्वादिति भावः। अथ व्याप्तिमि ति
प्रमाकरणतावछेदके व्याप्तिज्ञानत्वेन दवादिवृत्ते न प्रत्यक्षप्रमाणोपक्षीवकत्वं व्याप्तिज्ञानस्पेक्षरवृत्त्य त्व
पिहृत्वेति निप्रकृत्तासिद्धिरनाह अनुमितिमित्यादिं भावयतोऽत न यनं करणतेति अनुमितिकरणतान या
नि ज्येष्ठि का घटिका या प्रत्यासत्तिसंबंधोजन्यत्वे शिष्टव रूपस्य हेतुरगात्वादनुमित्यकरणत्वादित्यर्थः
व्याप्तिज्ञानत्वेनानुमितिकरणतावछेदकत्वेन पासतेति [redacted] न रूपे रम०
तित्वज्ञानस्य स्वरूपयोग्यता पातनोऽनुमित्यात्मकफलाभावः स्वरूपभावापत्तेः किं जन्यत्वविशिष्टव्याप्तिज्ञानत्वेन

तु २

त्व २ तथा वहेत्वसिद्धिरिति

व्यक्तत्वं रूपयोग्य इत्यादेर्व्याप्तेरप्रयोजकत्वात् प्रयोजकत्वे वा समव्याप्तिक(ं) द्रष्टव्यं मेवमवस्थेव प्रत्यक्ष
प्रमाणत्वोपजीवकमेतेनासिद्धिरिति भावः। ननु व्याप्तिज्ञानत्वेनैवानुमितिकारणतावच्छेदकं नित्यस्य व्यक्तत्वं रूपवत्वा
त्व२ न्यथेत्यादेर्व्याप्तेरप्रयोजकत्वात् प्रयोजकत्वे वा समव्याप्तिकारणत्वस्य पक्षधर्मत्वे वशायैव तत्र इत्याद्यः सर्व
थोद्भाविनत्वात् त्वमस्याह हेतुदारेति दूमा नद्वारेत्यर्थः नयावादस्य द्वारीकृत्य परप्रमाणं यदुपजीवकं
तत्सदनं तन्निरूप्यमित्येव व्याप्तिः ननु प्रमाणतावच्छेदकोपाधिस्त्वयाच्छिन्नत्वमपि विनिवेशयन्निति भावः। निरुक्त
मनुमानोपजीवकत्वं न प्रत्युक्तिप्रयोज्य भिधाह स्यात् इत्याह नैव विद्युपाधिनानित्येदिवं तु तरां
नानुमानमय यत्नतः तनिरु वितत्तु याद्व्यकारीकृत्य प्रमाणता यदुपजीवकं तत्सदनंतरविनिरूप्यमिति न
व्याप्तिः। यत्रतत्र यद्वता द्रसविशेषपानाद प्रवेवहनुमाणानंतर वहनुरंतरोत्पादस्तत्राह व्याहोरवस्य
र्वणारसपानादिप्रयोजकतद्धते साधनत्वाद्यनुमानस्योपजीव के स्वनुमानानं तरानिरूपितेत्वर
मत्वहृदिरसपानाधीन प्रवृत्तिवह्नुविषयव्याभिचारान्न चात्र उपजीवकत्वे तन्यनिरूपमेव घटकेउ
क्तस्यलेनुतव हनुबोध अनुमानप्रयोज्यत्वमेवेत्यतो यत्न यालविशेषपद्यात्कारकत्वविशेषणावेय यथा य

ण्यात्या २ स्फुरणा ४ धां २

4 [redacted] त्रैरित्याशयेन शंकते अथेति। उपजीवकमिति अहकूमद्वारीकृत्येत्यादि एवं कार्य्यमित्यत्रापि ग्राह्यमिदि
5 तीयवत्रोक्त अर्थान्तरापात्तेरुरंतरोस्याहस्तत्र त्यो कार्यमित्यर्थः। प्राच्यैरनंतराभिधानव्याप्यत्वे च संगतित्वमित्युक्ते स्वीकृतं २
अन्यस्तन्मतमनुसत्यैव प्राकृप्रपंचितं वस्तुतस्तादृशानियमाभावेपि न क्षतिः। प्रत्यक्षोपजीवकत्वादित्यत्र
यथं च मीनहेतुतापां किंतु ज्ञानप्रयोज्यतायां अर्थात्स्वविषयत्वेति द्रौतपाव्युत्पत्त्वेविश्यशयेन परिहरति।
६५ किं वैत्यादि अनंतराभिधानव्याप्यत्वे व[redacted]
संगतिपदं पेत्वेनद्योषतादवस्थ्यमतोऽन्यथैव संगतिपदार्थ्यानिर्वाह्निः। अनंतरेति
दभिधानानंतरं तदभिधानस्य यो लिङ्गोपासिता सा तज्जनकज्ञानविषयोर्थोऽर्थः सन्त स्थानेत्र संगतिरित्यर्थः
अत्रेव प्रत्यक्षेक स्पष्टितकामरामितिज्ञानोत्तरं प्रत्यक्षकार्य्यत्वेन सामान्यतः प्रत्यक्षकार्य्य[redacted] ज्ञानंततः
सामान्यप्रकारेणाज्ञानस्य विशेषधर्मप्रकारकजिज्ञासाजनकत्वाद्विशेषतः प्रत्यक्षकार्य्यज्ञानं भवतीत्य ग्राम ५
शि[redacted]सैव च किमस्य कार्य्यमित्याकारा न ततः विशेषतः प्रत्यक्षकार्य्यज्ञानस्य[redacted]ष्टं साधननया अनुमानादि ५

व्यारंगा स्य २ त्विर

रूपप्रसक्तकार्य्यबोधकानां गवाक्यानां ज्ञानानन्तरं चैत्रत्वानन्दः घटस्यतादृशवाक्यस्य साधनताज्ञानात्त्वं तदनुपायां
गुरोः प्रवृत्ति॰ चिन्तनस्तत्त्वं तद्विषयानन्दाभिघातादिक्रमेण प्रत्यक्षकार्य्यात्मकानुमानयो वक्यवाक्यस्यानेनशाभिधान
रूपस्यत्निप्य॰ त्निरितिप्रत्यक्षानंतरमनुमानाभिधानस्यपरंपरया प्रयोजिकायाः किं प्रत्यक्षकार्य्यमित्याकारजिज्ञासाया
शी४ जनकेपतत्प्रत्यक्षकार्य्यसे नेश्वसाधनमित्याकारज्ञानेनतस्य विषयः प्रत्यक्षकार्य्यत्वमितितत्रलक्षणमत्र यः जिज्ञा
साजनकज्ञानविषयत्वमात्रस्य घटादावतिप्रसक्तत्वेन प्रयोजकांतं जिज्ञासाविशेषयां प्रत्यक्षानंतरमनुमानस्या
भिधानप्रयोजिकात्र तत्प्रत्यक्षकार्य्याभिधाने छा पीतितत्त्वनकत्तानस्य बधेप्रत्यक्षकार्य्याभिधानात्सरतिस्या त्विरतो जिज्ञासा दि६
सुरखाप तुत्सरयां प्रत्यक्षकार्य्यज्ञान स्यपतफलं दितज्ञो चरज्ञानस्यापितादृशजिज्ञासाप्रयोजकत्वान्नहि बधेसुरत्ताद्यावति
स्ता४ त्याभिरते [illegible] दृशजिज्ञासायाः प्रयोजकत्वमुपेक्षजनकत्वमुक्तं। पलेछपे यान्यथासिद्धस्यफलज्ञानस्योपोये छांप्र
त्यहेतुत्वात्तता दृशजिज्ञासाजनिकायाः फले छायाविषयेफलादेतयाप्येतिप्रसंगः अतोज्ञानपदं। यत्रक्रमेणादडव
कयोर्निरूपणोत्तरं दं ड स्य किं कार्य्यमितिजिज्ञासया घटोनिरूपितस्तत्र दंड कार्य्यत्वमपि घटे चक्रस्य संगानि स्याले
स्य चक्राने नरघटाभिधानप्रयोजकजिज्ञासाजनकज्ञानविषयत्वादतउक्तमर्थं इति निर्विशेषानज स्यतादृशो घ्यकंथ्या येस्मति
क्र य

य२ ३३

६ प्रकारतानतापत्तेरिति तदर्थसमवायो वा स्थले दंडज्ञाने नैव दंडकार्य्यत्वप्रकारेणापटः स्मरितो ननु यत्र ज्ञाने नेतिना
6 तिव्याप्तिरेवं चैत्रयत्र ज्ञानो स्मये च दंडकार्यत्वप्रकारेण घटस्मृतत्वान स्याति तत्र घंतत्र दंडकार्य्यत्वमप्यवघटेयत्र
स्यप्रसंगरूपासंगतिर्भवत्येव न च यथार्थपदवैयर्थ्यं यत्र दंडकार्य्यकिमिति ज्ञातासाध्यत्र भ्रमवशेन दंडोत्तरं गगनमा जि२
दिकं निरूपितं तत्र गगनादौ दंडकार्यत्वस्य संगतित्वापत्तेः न चैवं यत्र प्रथमतः घटबोधे घटव्याघटस्यानिरूप
णो तत्र कस्यापि संगतिर्न्न स्यादिति वाच्यं दूषत्वात् तदनंतरं निरूपणत्वस्यैव न तत्संगतित्वनियमेन निरूपणीयमा
त्रस्य संगत्यनियतत्वात् एवमपि पूर्वप्रत्यक्षकार्यज्ञानमिच्छासाधनमित्येवं बोधस्येव प्रत्यक्षकार्य्यतामिति
ज्ञातासाधनकार्यत्वात् तदनंतरविषयज्ञानेच्छानत्वादाविष्टसाधनत्वाद्येव्याति व्याप्तिस्तथापि पदकर्मविशिष्टविषयकज्ञान य८
न८ घमिकेष्टसाधनताज्ञानत्वेन तदनंतरं तदभिधानं प्रयोजकमिति ज्ञातासां प्रतिजनकत्वेनादशोचनमस्तास्य तत्र संगतिरि
१०८५ ति विवादितेऽस्त्रवनदनेनतरं तेऽभिधानं प्रति यद्रूपसाज्ञिज्ञातासायाः प्रयोजकत्वेन तद्रूपावच्छिन्नकार्य्यताप्रतियोगि
लर कं सेवता इष्टसाधनताज्ञानत्वेन नाम्नं व्यतैय त्रको पृष्टः किं वंद्यमिति समन्तात्तेन नेज्ञिशासयानीलो घटः इत्येवा नामः
भिधानं तत्र न दृष्टत्वेनेष्टसाधनं नीलो घट इत्येवाभिधानं प्रति नीलज्ञातासातेनैव प्रयोजकतया तदवच्छिन्नं प्र ६

न२ द२ त्ये

निरूपितत्वविशिष्टविषयकज्ञानधर्मिकेष्टसाधनताज्ञानत्वेनाहेतुत्वात्तनवप्रद्धर्म्मविशिष्टविषयेज्ञानेच्छात्वेन
जिज्ञासेयोश्चानंतराभिधानप्रयोजकत्वंनत्वमित्येवसम्यक्ज्ञानविषयत्वादिप्रवेशात्प्रयइतिवाचंतस्यालक्षणांतर
त्वेपियपासान्निवेशेवैयर्थ्यविरहात अत एव तदनंतराभिधेयवृत्तित्वेसतितज्ज्ञानजन्यस्मृतिप्रकारतापय
नत्वमित्येवसम्यग्गित्यपिसमाहितैषम्तुकार्य्यत्वाद्यन्यतमत्वेसंगतित्वमितितन्नतदनंतरमभिहतपितोपित
त्कार्य्यत्वादेःसंगतित्वापत्तेःप्रमेयनिरूपणेत्तरंश्रमेयवत्त्विमितिलितासयापत्रप्रमेयुवानिरूपितसाप्रमे
यत्वरूपायांप्रसंगसंगतावव्याप्तेश्चमेयमेदाप्रसिद्ध्यातदन्यतमत्वस्यदुर्वचत्वादितिध्येयासंगतिःषड्विधांत
दुक्तंमभिमुक्तैःसप्रसंगउपोद्घातोहेतुतावसरस्तथा।निर्वाहकैककार्य्यत्वेषोढासंगतिरिष्यतेइति।नत्वेनि
र्दिष्टोपपादकत्वमुपोद्घातत्वंचिंताप्रयोजकसिद्ध्यर्थमुपोद्घातंविदुर्बुधाइतिप्राचीनगाथायामपिचिंतापदंस्मृतिस्तु
द्धिहितोभावदूतिन्यायेनचिंतनीयपरंतथाचतस्याअपिप्रकृतसिद्ध्युपपादकतयाचिंतनीयत्वंप्रकृतसिद्ध्युपपा
दकत्वपर्य्यवसन्नमेवापत्तेःहेतुत्वंकारणात्वांश्चवसरोऽनंतरवक्तव्यश्चानंतरोद्दिष्टत्वंतत्वेतिनुन्यायममान्यतरकृत
निर्वाहकैकमरणानानिर्वाहकैकार्य्यत्वमि[illegible]तियावतएककार्य्यत्वंएककार्य्योपयोगित्वेतिघुलत्वाएककार्य्य

८

कारित्वं प्रसंगत्वं नु संगतित्वे सत्युपोद्घातादिभिन्नत्वं स्य तस्योपेक्षानर्हत्वं प्रसंग इति प्रवादो विस्मृततत्वमनं
तराभिधानप्रयोजकत्वं ज्ञानमात्रं न स्मृतिविषयत्वे तु उपेक्षानर्हत्वं च प्रसंगलक्षणे उपेक्षा [illegible] ये तु उपो ह्रि२
घातादयस्तदन्यत्वे तेन ततोपि प्रागुक्तस्यैवापत्त्यलाभ इति संदेहे पः कारणत्वस्य कार्य्यत्वस्य चेति प्रसक्तः प्र
कारित्वेन तथा च कार्य्यज्ञानेन कारणज्ञानेन प्रकारेण कारणस्य ज्ञाना नतु किमस्य कारणमिति जिज्ञासा सा कारणेन व ति४
ज्ञाने कार्य्यप्रतीतु कारेण कार्य्यस्य ज्ञाना नतु किमस्य कार्य्यमिति जिज्ञासेत्यत्र च पः कार्य्यकारणज्ञानयोः कारण ति५
नं६ कार्य्यज्ञानजन्यत्वमेकसंबंधिज्ञानस्य [redacted] परसंबंधिस्मारकतयेति भावः जिज्ञासेति तदुत्तरं च कार्य्या
दिधीजनकतावच्छेदकमेणकार्य्यानुमितिमानमितिशेषः इत्यं चेति संगतेरितराभिधान व्याप्त्यै तत्वे चेत्यर्थः नु से नं५ त्यु५
थः प्रा पीति तथा च व्याप्यतारतम्यानुक उत्कर्षानादरसीपः प्रत्यक्षोपजीवकत्वादिति पंचमीतु ज्ञानजन्यजिज्ञासा
प्रसंगेपूर्वतायां नतु हेतुतायामिति भावः त्वायेति संगतिप्रदर्शनस्य फलमेकवाक्यतानुमानेनतत्त्वा
घटायेत्यपेः [redacted] अनुमानोपमाने पदार्थोपसमूहा राम
लंबनेनैकवाक्यतासाधकतानुमित्यपेक्षा उपमानधर्मिकैकवाक्यतानुमितेस्तरकल्पनापांगौरवादिति भावः र६

का ति२ त्यायदि५

त॰ अत्र॰

यानुमानगौरवकृवादेसम्मतत्वं कथमुपमानसंगमित्यत आह उपप्रति इत्यादेतेनेइत्यसाधनीयस्तत्प्रतिपत्तिक

नयेत्यर्थः सुखप्रतिपदन पोषनिष्पादनकप्रतिपत्तिकत्वेनेति हेतुनिरसनीयेत्यादिपापानुमानप्रतिपत्ताविष

साधनत्वेनिष्पादनकत्वयोः सत्वात् न तप्रतीत्यानन्ते धर्मसो बाधकं नास्ति तेनाहः। नोपमानइति लिङ्गतासाद

पनुपपत्तेश्च प्रसिद्धत्वादितिपेषामुपमानेविमतिरेवतेषामुपमानता नात्मनो धर्मिणोनित्यासत्वात

कुत्रेच्छास्यादितिभावः पस्योपमानेसम्मतिस्तस्याप्युपमानप्रमेयत्वेनबहुतरदुःखानुबंधिप्रकाशेच्छासं त्व॰

दुःखानुबंधि भवदित्याह निरसनीयेति दुःख हत्वेबहुतरयेत्यादि प्रतिपत्तिकत्वात् ननु बहुतरदुःखानुबंधिदुःखप्रदार्थे

नाहशदुःखे बलवद्वेषाभावदशायां प्रथमं लिङ्गतासाधनतया आह अत्रेत्यादि कार्मिनिमित्तापत्ता बहुतरदुःख एवेत्यत॰

जनकत्वेन [redacted] यहे द्वेषो भवत्येवेति रीतिमनुरुध्येत्यर्थः तथाचे तिप्रथममनुमानलिङ्गतासोपमानेति त्रि

वत्वादुपमाननिरूपणमितिभावः ननुप्रतिबंधकीभूतलिङ्गतासाधनिवर्तितत्वमस्मिन् तत्स्य कुतः संगतित्वे २३

तत्प्रकारलिङ्गतासमर्पानन्तरमनभिधानादत आह यथा चेति अवसरस्य [redacted] अवसरपदार्थस्यांकरेय

चमनत्वे बोधादौ अनन्तरपक्षव्याप्ते वावसरस्तावच्चानंतरं किं वतस्य मितिलासमेवानंतराभिधानात्संगति

मि॰

स्या२ वृद्धेमस्य४ वं१

८ 8

तत्तत्तरणाव्याप्तिरिति भावः। अनंतरोद्दिष्टत्वेन गौतमः अनएव अवसरतः कथमाशांक्य निरूपयामीति परि
शिष्यौ नेन्यायभास्करकृतो देशलक्षणाचावसंगतेरित्युक्तमित्यपि बोध्यं। सार्वभौमनमेत्या हेमा धृत
नेतीति सदृशो गवयपदवाच्य इत्याद्यतिदेशवाक्यार्थज्ञानस्य गवादिपदशक्तिग्रहं विनानुपपत्तेरिति अविशे गंपि३
षेऽसति वृत्यन्तरे [illegible]वद्युत्पत्त्यादावित्यादि अनुमानापेक्षोऽउपमिति त्वात्मके स्य गवयादिपदशक्तिग्र
हस्य उपमानाधीनत्वात् पूर्वं तन्नापेक्षितमतः शब्दं न तु तेन गवयादिपदस्य निःशक्तिकत्वग्रहेऽतिदेश
वाक्यार्थज्ञानासंभवात् इति वेद्यार्थं गवयपदं किंचिद्वाच्यं शक्तिमत् साधुपदत्वादित्येवं विध मुप
मिति विषयीभूत स्य गवयादिपदस्यापि शक्तेरनुमानं प्रागपेक्षितं संभवतीत्याशयेनाह सप्रवृत्तिनि
मित्ते त्यादिनत्युपचमनसेव गवयपदवाच्यत्वसहकृतानाहस्य तानाद्युपमितिस्तत्रोपमानस्य शा
स्त्रानुमानानपेक्षितत्वात् खिलोपमाने अनुमानापेक्षत्वेन संभवतीत्यत आह अंततः इति वस्तुतस्ते
दि२ त्वांशे पतस्ता इत्याशंगते त्वाभावके विदित्यत्रात्र मतः। आ योपमीव कल्पसंगते तरां साभिधानं निपा
तक त्वोपेक्षावानुमानोत्तरमेव प्रत्यक्षेऽवानिश्चयितमत आह संभवतिचेति इत्यस्य साऽनुमानस्यले मम ८

क्षि१ नं२

स्य५

निरूपणम् अत्र ज्ञाने ननु तदर्थकः शब्दः प्रत्यक्षबोधकः शब्दस्यानुमानात्मकशब्दं प्रत्यक्षहेतुत्वास्तु तावत् प्रत्यक्षस्य प्राग

[redacted] ज्ञाने अनुमानधीरेव न स्यात् नु कास्तां विना काप्यनुमितेरनयासप्रत्यक्षं निरूपितमिति भावः न तु अनु

मानत्वादिरूपेणानुमानज्ञाने व्यभिचारात् तत्प्रत्यक्षनिरूपणानन्तरम् अनुमाननिरूपणे हेतुरुक्तः अहह यदनन्तर ५

कमिति [redacted] सामान्यतोव्यभिचारेपि प्रत्यक्षपूर्वकत्वेनानुमाननिरूपणं प्रत्यक्षानन्तरमेवेति भावः अथ तत्

पूर्वकमनुमानं त्रिविधं पूर्ववत् शेषवत् सामान्यतो दृष्टं चेति सूत्रं प्रत्यक्षानन्तरं अनुमानं लक्षयति शेषवत् स्य५

१ त्रिवि सूँ [redacted] धं तदाह पूर्ववदित्यादि पूर्वं कारणं तद्वत् तल्लिङ्गकं यथा उ [redacted] दिहेतुना वृष्ट्याद्यनुमानं शेषः कार्यं तद्

वल्लिङ्गकं यथा धूमादिना वह्न्याद्यनुमानं कार्यकारणभिन्नलिङ्गकं सामान्यतो दृष्टं यथा पृथिवीत्वादिना

द्रव्यत्वादेरनुमानमिति लिंगाव्यभिचारिणां स्मृतिमिति सर्वेत्राविरतपाच पूर्वमन्वयसहचारस्तद् वदंसंग्र ५४

हीतं शेषो व्यतिरेकसहचारस्तद्वत् व्यापगृहीतं सामान्यतो दृष्टं अन्वयसहचारवन्नयतहीतमिति सूत्रे विधा विवरणा

मा हुं तच्छत्रेनसोत्रेणापाप्नोति पाप्नुयादेः [redacted] प्रत्यक्षादिप्रमाणाणां लक्षण [illegible] दिनानुपपत्तेः

तेव्याप्त्यादिसा ज्ञानकारणपूर्वकत्वे नानुमाननिरूप [redacted] णस्य स्तात्पर्याभावे दोपि प्रत्यक्षस्य माना निरूपणा

सा२ क्राभे प्रत्यक्ष२

८ स्यानुमाननिरूपणाहेतुत्वालाभादसंगत्यापत्तेर्न व्याप्तिप्रत्यक्षफलानुमानफलपोऽक्रमेणानिरूपणो
१ न्नियामकाकांक्षापोमाहसंभंतीति येऽत्रितत्पूर्वकमित्यादिसूत्रे यानुमानपदं भावव्युत्पत्त्या नुमितिपरमेवं
च व्याप्त्यादिप्रत्यक्षेति यथाश्रुत निवृत्तस्य गतिति प्राहुः नेत्रे [redacted] नावता सौत्रक्रमस्योपपादितत्वेपि प्रकृ त
रैणौ ग्रंपक्रमो नोपपादितस्यैवत्याह अत्रापीति अनुमानखंडे पीत्यर्थः सहचारेति अत्र प्रत्यक्षत्वमि
द्रियजन्यज्ञानत्वरूपं प्रत्यक्षमण्युक्तेयाह ननु साक्षात्कारत्वरूपेण या सन्निप्रत्यक्षप्रमाणानिरूप
णस्य हेतुत्वाप्राप्तेरित्यवधातव्यं तन्निरूपणाभ्यनुमाननिरूपणोत्तर [redacted] तस्यायेतिप्रत्य तु५
क्षपूर्वकत्वेन सहचारप्रत्यक्षजन्यत्वेन यानुमाननिरूपणास्येत्यर्थः अनुमानोपमानयोरपि क्रमेण
निरूपणोकार्यकारणभाव एव नियामक इत्याह एवमिति अयानुमानपदेन भावव्युत्पत्त्यानुमितेरपि नि
रूपण त्वेन प्रतिज्ञातत्वात्तत्रेति तत्रैव च्छेदेनानुमितेः परामर्शेऽनुमितेरनुमिताविशेषणत्वात स[redacted] प्रस्य णमु
र्या संगतिरतः करणत्वात्तल्लक्षमनुमानमेव परामृष्टव्यावर्त्तैत तत्र निरूपणीयमिति प्रकारान्तरेणाप्यापि ९

नत्वानुमितिकरणत्वादिना निरूपणीयेऽनुमाने व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानजन्यज्ञानत्वप्रकारेणानु
मितेरविशेषणत्वात्तत्रैतत्र सप्तम्यर्थता देशविशेषणत्वमुपपादयितुं मध्ये प्रपतितं लक्षणत्वरूपप्रमाणलक्षणायादि
निति मितकरणमित्यादिनालक्षणस्येत्यत्र लिंगेत्यादिना तत्स्वरूपस्य प्रथमानुमानमित्यादिना प्रमाणस्वरूपनिरूप
णीयदनुमानं निर्विष्टं तत्र व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताजन्य ज्ञानत्वेनैवानुमितेविशेषणत्वाभासंगतिरिति
दृ वैलक्षण्यं भावः ननु प्राप्तुक्तक्रमेणानुमित्यनुमानयोर्द्वयोरेव निरूपणस्य प्रतिज्ञातत्वादनुमाननिरूपणात्पूर्वमेवानु ज्ञा४
मितिः कथं निरूप्यते इत्यत आह करणस्येति क्रियाप्रभेदोऽनुमितित्वादिलक्षणधर्मो घटितो मृत्तिः शरीरमनुमि
प४ तिकरणत्वादिरूपं स्यात् दृशत्वेनेत्यर्थः तथा च विशिष्टबुद्धौ विशेषणज्ञानेव नानुमित्यर्थं वृमितिर्निरूपितेति पू४
भावः अत्रेति अत्रेत्यर्थः इति यरेण्याप्तपक्षव्याप्तीति व्याप्तिसंबंधयत्र संबंधयोः सामानाधिकरण्यं संसर्गविधया प्रदव ग३
गाहते वह्निव्याप्तिवैशिष्ट्यवान् पर्वतत्वेक्ता धूमवान् धूम इत्याकारकं ज्ञानं तज्जन्यत्वमित्यर्थः। पदार्थतावच्छेदके
तिन्न वक्तांत विशिष्टपदस्य वैशिष्ट्यार्थ[illegible]बोधकत्वाव्याप्तिवैशिष्ट्यप्रतिपत्तमेव पदार्थतावच्छेदकं तत्प्रकारकं

य२ ते मनु४

१० ज्ञानं नोपाध्यायमते। पिहे तु विति वाच्यं भावविहितज्ञानता स्या विशिष्ट परस्य वैशिष्ट्य प्रमत पाल्या प्रवैशिष्ट्यंसय विशिहं
10 त्वेनिरुत्यत्यात्या प्रिवैशिष्ट्यस्यैवव्याप्तिविशिष्टयत्तापर्याप्तावच्छेदकत्वादितिभावः। व वन्हत्वादिनिसामानाधिकरण्य मा २
संबंधेन विशेषणतान्नवच्छेदकविशिष्टस्य विशेषणतावच्छेदकस्यैव कर्मधारयोत्तरभावप्रत्ययार्थत्वादिति भा
वः। इत्थं च नीलोत्पलत्वमित्यादौ तादृशसंसर्गेण नीलत्वविशिष्टोत्पलत्वस्यैव तादृशपर्याप्तस्य प्रकृत्यर्थनीलो
त्पलेऽस्त्वपणानीलोत्पलीयं नीलत्वविशिष्टोत्पलत्वे मित्यन्वयबोधः तेन तादृशभावप्रत्ययस्य यदि सामानाधि
कर[illegible]एयत्वेन शक्तिस्तदा पदार्थतावच्छेदकयोरेकदेशतया नत्रान्वयासंभवो यदि च नत्वस्य तदार्थतावच्छेदक
६ त्वेय सामानाधिकरण्यपत्वेन शक्तिस्तद्भ्रा दृशसामानाधिकरण्यस्यावच्छेदकरूपमात्रवृत्तित्वात् तत्र प्रकृत्यर्थ
स्यतत्रान्वयप्रसंगः [illegible] कथं विदवच्छे[illegible]त्वादिसंबंधेन प्रकृत्यर्थस्य तत्रान्वयासंभवे पुत्पलत्वे नीलोत्पलत्व
मित्यादिव्यवहारप्रसंगः तादृशसामानाधिकरण्यस्य उत्पलत्वे विरहात् नीलोत्पलत्वे न समवेतमित्यादिप्रयो
गापत्तिश्चेत्यादिकं समाधेयं। यत्तु तत्र द्विशेषणतावच्छेदकादिनेदानेन तराक्तिकल्पनापत्तेः न कर्मधारयोत्त राम: १०

नीर २

नर पार छर

समाव प्रत्ययस्य तु तद्रूपेणाज्ञानात् किंतु वृत्तित्वमात्रेण यावन्नीलोत्पलत्वादित्यादौ भावसामान्यशक्यो

पस्थापितस्योत्पलत्वादेर्नीलावित वृत्तित्वे सहा वं नीलवृत्युत्पलत्वं नामरूपं इति मते नव नीलोत्पलत्व

मित्यादौ नीलोत्पलयोरभेदानुभवस्यापत्त्याप्रसंगात्ताव त्ततो घटत्वमित्यादौ घटेतरावृत्तित्वे सति सक

लघटवृत्तित्वरूपेणाघटत्वस्यानुभवः तवीतिवृत्त त्रयघटस्य [redacted] घटपदादेर्वत्ताभावादिततो वृत्तित्वा

दौ भावप्रत्ययस्य शक्तिस्त्ताप इतरात्वमात्र यो वृत्तिमान् तन्मात्रत्यघटभी भूतं प्रतियोगित्वमवच्छेदकं व त्वे५

२९ प्रत्ययकमर्थेन यावत्प्रकृत्यर्थस्य घटस्येतरत्वेन स्ववाश्रये आश्रयस्य वृत्तिमतित्वं तिमान् सा तन्यघटकीभू

तं प्रतियोगित्वमवच्छेदक भावप्रत्ययकमर्थेन यावत्प्रकृत्यर्थस्य घटस्येतरात्वेन स्वचाश्रये आश्रयस्य वृत्तित्वे

त्तिमतः पुनरितरत्वेऽन्वयात् घटेतरावृत्तित्वलाभः एवं प्रकृत्यर्थस्य घटस्य वृत्तिमतितस्य वेतरत्वे इतरत्वे

स्य च प्रतियोगित्वे प्रतियोगित्वस्य चावच्छेदकेतस्य च पुनरितरत्वेऽन्वयाद्घटत्वान्योन्याभावप्रतियोगिताव ए२

च्छेदकाभेदत्वरूपस्य सकलघटवृत्तित्वस्य लाभः वृत्तित्वे विशेष्यैकपदार्थो नोपरस्यार्थ न वंयः ननु विशि

ष्टस्यापदार्थत्वे प्रथमं विशेष्ये विशिष्टान्वयबोधनस्यादितिवाच्यं इष्टत्वात् किंचित्स्य प्रथमं विशेष्ये

धो

११ वैशिष्ट्यबोधस्य वैशिष्ट्ये तु स्वगतादितो ऽप्युपपत्तेः प्रकृते प्रयोजनं यदवच्छेदकस्य यादृशसंबंधो भासते ताद
शसंबंधावच्छिन्नं तु कृत्रिमत्वादिकं स्वाश्रयेन घटत्वादिजातेः कालिकादिसंबंधेन घटेतरवृत्तित्वेपि नद्वृ
त्तिनैवाविषयितासंबंधेन घटत्ववतो भेदस्य वृत्तित्वे विषयघटत्वादेर्घटवृत्त्यन्योन्याभावप्रतियोगिता
हा४ नवच्छेदकत्वं [illegible] निःसत्वे प्रमेयत्वमित्यादौ च सद्दितावृत्तित्वादेर्मानमस्य सिद्धत्वात्तथाविंतु स्वद्वृ
भेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादिरूपसकलस्य वृत्तित्वादिमात्रेण चैवमविषयघटत्वमित्यादितो ऽभाव भा·५
स्यागगनीयादेर्लाभप्रसंगः स्वात्मत्वेनैव प्रियवृत्तित्वमतो ऽवधानतारूपं यन्नीलोत्पलत्वमित्यादिकमेधा
रयस्य तेपि नीलत्वाभिन्नोत्पलस्य भावप्रत्ययार्थे न स्वहा[illegible] वयेनीलत्वसमवायिसमवायत्वरूपस्य यदार्थेना
वच्छेदकसामानाधिकरण्यस्य भाने भवत्येव न चोक्तरीत्या भावप्रत्ययस्य शक्तिकल्पने गुरुत्वमित्यादितो ऽ वत्व४
रसवत्त्वस्य संयोगवद्भिन्नमित्यादितो द्रव्यत्वस्य तद्रूपत्वमित्यादितस्तद्रसवत्त्वस्य प्रतीत्या यच्छिन्नप्रकृतमर्थे
नावच्छेदकनिरूपितत्वविशिष्टप्रकृत्यर्थतावच्छेदकसंबंधे न कृत्रिमत्वस्यैव शक्यावयवप्रवेशेनुतनस्य व नाम०
निरुविलातिप्रसंगभंगादेतद्वारवृत्तित्वादौ शक्तिकल्पनायां मानाभाव इति वाच्यं तादृश्यणा नुम ११
फ२

वानुरोधादेव तत्र शक्तेः कल्पनाद्यावर्त्तकस्यापि शक्यतावच्छेदकत्वादिति संप्रदायः । केचित्तु घट
त्वेनैव धर्मेणाभावप्रत्ययस्य शक्तिस्तत्र च घटप्रकारतानवच्छेदकनिष्ठाधेयत्वसंबंधेनैव प्रकृत्यर्थान्वयस्य व्युत्प
न्नत्वात् घटत्वमित्यादितो न द्रव्यत्वादेर्भानेन वा प्रकृते घटधर्मस्य द्रव्यत्वादेः सत्त्वे । विषयतादौ घट
त्वेनास्तीत्यस्य वाक्यस्यायोग्यत्वमित्याहुः । तन्मते घटे घटत्वमित्यादिकाव्यो निराकांक्षत्वापत्तेः घट
धर्मत्वावच्छिन्नघटवृत्तित्वस्यान्वयबोधे उद्देश्यतावच्छेदकविधेययोरैक्यस्यावश्यकत्वादिति । नव्या
स्तु घटत्वमन्यत्वमित्यादिषु स्वव्युत्पत्तियोगसंभवाल्लाघवेन घटत्वादिकं जातिभेदत्वादिवदखण्डोपाधिः । भा
वप्रत्ययस्य शक्यतावच्छेदकं घटत्वमित्यादौ घटत्वादिप्रकारेणालम्बनायैव बुद्धिरिति प्राञ्चः । ननु
वह्निव्याप्यद्रव्यत्व[redacted]वान्पर्वत इत्येवंपरामर्शेनान्यानुमितावव्याप्तिस्तत्र व्याप्तिविशिष्टत्वसमाना
धिकरणपक्षधर्मतायाः द्रव्यत्वेऽभावादत आह संनेति । अंशेनानुमितिर्नांशे तस्या अनुमितित्वस्य यावत्तत्र
व्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणांशे पक्षतापर्वतवृत्तित्वं पर्वतरूपादौ प्रसिद्धिस्तस्य द्रव्यत्वादावारोप
मादायैव लक्षणसंगमः इति भावः । प्रकृते वह्निमानित्यादौ व्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणतादृशधर्मे

प्र   तृ

१२ तां सिद्धांतलक्षणे संभवादव्याप्तिरननुकूलत्वान्न पदे स्यादित्यनुक्तं तत्र मादृशामाभाता पितृक्षणाद्य स्य
प्रसिद्धांतलक्षणे नासंभवस्तस्यानुपदं वक्ष्यमाणत्वेन संदर्भविरोधाभावे किंचितु बाधिताबाधि तत्साधारणोत्व
स्य मतः तत्साधारणोत्वर्थः तथा च सत्तु पराक्रमेणासतो न स्यादिति कारणता घटकारणदस्त देवतामा भा० २
नाधिकसाध्य मात्रमर्थ्य देवत्रिमानि त्वेनु मिस्यर्थस्त्रिविरासाभिप्राय कोयंग्रं हे व्यार्कुम परेनु पत्र वह्निरपा प
त्रिविशिष्टत्व वक्तुर्न संयुक्तत्व वानन्धूमहेत्वादिपरामर्शोत्पत्यर्थं वह्निमान् इत्यनुमितिसामग्र्यभ्यासान्तर्गुण
संयुक्तो त्वेन घस्य पद्मश्वमेत्व स्यायसिद्धांतलक्षणे संभवात् अत आह इतानेति बाधिताबाधितेत्यस्य सद
म तत्साधारणस्य यद्वृत्तित्व स्यज्ञानलाभादित्यर्थः इत्याकृतमंदे सतु पराक्रमेता सतः संसर्गमर्यादा
दयेव मावनस्यटीका ह्रदादिप्राचीनतमत्वेन प्रकारविधया [redacted] गुणसंयुक्तोत्वादेर्भानासंभवाद
न्यथा परमता विशेषप्रसंगात् कश्चित्तु ननु वरम सोनपदस्य धर्मपरत्वे च भ्रमानुमिता वव्याप्तिरननुक्ते राम०
ज्ञानेति क्रमेण व्यवतारैर्घमाह तद्धि संतादशपक्षधर्मतापाज्ञानमात्र निवेशे धूमवान् पर्वतद्दतिज्ञानेनान्न १२

लि०

बुद्धाववि[illegible]ानि व्याप्तिरनन्तात्वा इत्यशं सामानाधिकरण्यावगाहित्वानां निवेश्यं इत्याशयेन दूषयति यराम
र्शे नेतिं अनुमितिजनकत्वाने नेपर्यग नियमतस्त्वास्तिर्याच वह्निव्याप्तिसंबंधविशिष्टपर्वतसंबंधवान्
धूमो वह्निव्याप्यधूमवांश्च पर्वत इत्यादि समूहालंबनेनान्यानुमितौ [illegible]स्त्वात्सत्वेपि वह्निव्याप्यधूम
वान्पर्वत इत्यादिधीजन्यप्रमानुमित्यव्याप्तिरिति भावः। ननु व्याप्तिसंबंधविशिष्टपक्षसंबंधनिरू
पत्वेन हेतुत्वेऽनुमित्यनुमितिरेवासिद्धा कुत्र व्याप्तिरत आह गौरवेणेति लाघवात्पक्षद्वयो व्याप्तिवि
शिष्टत्वेन पक्षे वा व्याप्तिविशिष्टवैशि [redacted] ष्ट्यावगाहिनिश्चयत्वेन हेतुत्वादिति भावः। ननु व्याप्तिविशेष
बुद्धित्वेन व्याप्तिसंबंधावगाहित्वेन बुद्धौ तत्संबंधादिसमूहालंबनादप्यनुमित्यापातात् किन्तु व्याप्तिसंबंध
संबंधावगाहित्वमेव तन्त्रमुक्तो लाघवमित्यत आह संबंधेत्यादि तद्विशिष्टबुद्धित्वं तस्य कोटिताकत्वा न त्वं
नपूर्वोक्तसंबंधसंबंधावगाहित्वं सैवं संबंधावगाहित्वसमूहालंबने नेत्यतिप्रसक्तेः प्रकारिता च विषयिताऽवि
रोधः सवस्वरूपसंबंधः पर्याप्ततरेवा अत एवाधिकरणाभावयोः संबंधस्य स्वरूपेण निरेकेऽपि न दीयसमु

ध२ वं२

१३ तस्लं वन विशिष्टबुद्धो भेदः न चनुस्य विषयकत्वेपि विषयतावैलक्षण्येन बुद्धि भेदे सा कौवादा पत्तिरिति
13 वाच्यं वा त्व व [redacted] नां प्रमाणाबलघाप क्तौनु मश क्यत्वादित्यों वौद्धाधि कारस्य न्यौमुत्वो न्नादिति मा वः म
नुत्याप्तिविशिष्टत्व स मानाधि करणा पद्मध र्मतायां विशिष्टवेशिष्ट्या नेरूपित विषयता विशेषेणा स्वा
नपदार्थे ग्र न्नयाद्दि लक्षणा ज्ञान लंभा त्ववद्गिव्या [redacted] प्यधूमवान्पर्वत इत्यादि धीजन्यप्रमानुमितेत्व
[redacted] व्याप्तिरत आह प्रमस्थल इतितज्ज्ञानेनैव व्याप्तिविशिष्ट त्व समानाधिकरणा पद्मधर्मत्वस्य तानेन
त्यथेः तथा च क्व होवद्गिमानित्यादि प्रमानुमितिव्याप्तिरितिभावः ग्रयासदेववद्गिव्याप्ति विशिष्टत्वस
मानाधिकरणांवृत्तत्वेन भ्रमस्थले प्रसिद्धमत आह प्रमेति ग्रलोके चक्षुः सन्निकर्षादेर्व्या प्या
[redacted] देः श न्यादेवीर हेण ग्रप्य सादिप्रमाणानस्तन्यानेसेभ्रमासत्वेचा नत्वव्याघातानविना विभ्रमा
नं व्यापारं तक्षु स्तु पगमेवरा शाविषानौ द्विषतीमि दशायांवंध्यासुतादेर विग्रह प्रसंगात्स त्व गाहात ग
राशादिक [redacted] स्य पुंसं शराविषानं मित्यादि प्रती त्यनुत्पत्त्यापत्तेः शराशादिविषयताभाहस्त्यभ्रमत्वेनैव राम० १३

(पदशक्ति)

वतादृशप्रतीत्युपपन्नावलिरि क्षास्वं डालीकविषयत्वेमानाभावात्ताशशविषाणमित्यादित्पवहारस्य
चाधार्थकत्वात्तराशेविषाणाम सदित्यादित्वसेवृासछहृस्यात्वनाभावप्रति योग्यर्थकत्वादितिभावः। ल
ध्या३ हूयमौत्रिपुद्गावललहूगवाक्यतः शाद्बोधोप्यनुपपन्न इत्याहस्त्रवांतरेनियोग्यतासंशयस्याप्रतिबंधकत्वा
दुक्तेर्निर्णय [redacted] इतिन पावद्धदृधर्मतानेव्याप्तिविशिष्टत्वेसमानाधिकरणोत्पवेल
रायोग्यत्वानिश्चयेतादृशयद्गधर्मितायानशानपदार्थेऽन्वयःसंभवतीतिभावः। अत्रैवदृष्टांतयतिविषाणा
इतिविषाणेत्वावच्छेदेनौंशशसंबंधेनाभावइतिव्युत्सत्त्यर्थः शशसंबंधेतिशशविषाणोत्सत्रेनसु
रुषेशशयदलक्षितस्यशशसंबंधिनंतादात्म्येनविषाणेऽन्वयेशशसंबंधिभेदग्रहस्येवशशसंबंधाभाव सं५
ग्रहस्यापितत्त्वतो विरोधित्वात्तशशसंबंधोवेत्यस्यैववा शशसंबंधावच्छिन्नभेदोपपत्तेनयाविषाणा भा४
जन्यत्वमनुकमित्यादिवाक्यस्यलीयवोधापिशायेनावाईदं नियातार्थस्यशशसंधादःसा हादेव विषा बं२
२ति नौदिना र्थेऽन्वयसंभवादिंतुपरमार्थः नवेतिवाच्यमितिपरेणान्वयः प्रमेयेतिप्रकृतपद्धर्मिकप्र
तस्माध्यकप्रमानु मितिरेवेत्यर्थः तेनप्रमानुमितेरप्यंशतःप्रमात्वेऽपिनक्षतिःप्रमापदस्यप्रमा सा मा

अ३

जा०दी०शि० १५ 14

न्यामित्यर्थः क्वचित्कस्य वेत्यस्य वह्निमानित्यादि समूहालंबनानुमिते एतत्स्वात्मा पक्षेनिद्यापत्तौचोपा
ध्यायमने चिता दृशसमूहालंबनानुमितावेवातिप्रसंगसंभवात् अत्र यदि चेत्यापादिधानस्य संदर्भवि
रोधापत्तेरिति भावः न चैवमस्या नद्यावे हृष्टिमेत्यादिहेतुतापांगे धप्रागोवावच्छेदकयोर्गंधवान् इत्यादि गभा३
भ्रमानुमितौ महानसीयेतरवह्निबाधसहकृतानामपावर्तात्शोचमानापायवेशो महान
सीयवह्निमान् इत्यादिभ्रांतानुमितौवातिव्याप्तिस्तत्राह यदिंद्यादिं पक्षतावच्छेदकसमानाधिक ये५
रणयेत्येने वर्गहिते व्यापकतावच्छेदकरूपेणो ववसाध्यस्य साध्यस्यानुमितिरित्युपाध्यायमतमात्येऽस्या
मैं पदद्वयेति प्रथमतानपदस्य प्रमापरत्वेन द्वितीयस्य [illegible] मतमत्र रमेति प्रमापरमितिप्रस्तपक्षध
र्म्मिक प्रकृतसाध्यवत्ता प्रमापरमित्यर्थः तेन द्रव्यत्वे वह्निमान् इत्यादि भ्रमानुमितेरेशतःप्रमात्वेऽपि नतत्राति
[redacted] व्याप्तिताद्वस्थ्यं च व्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणपक्षधर्मत्वस्य हेतौ न भ्रमः किंतु पक्षधर्म
हेतौ व्याप्यत्वेमात्रस्य त्याप्ये वा हेतौ पक्षधर्मत्वमात्रस्य भ्रमस्तादृशपरामर्शजन्यस्य प्रमाया गाम:
मव्याप्तिमाह अव्याप्यत्वादिनावक्तृतावत्त्वगत्वात तथाच वह्निव्याप्यद्रव्यत्ववान् नोदशामहानसत्वव ॥१५॥

[redacted]ध इर्वोक्तरीत्या तादृशपक्षधर्मतावगाहिज्ञानजन्यताभावादेव प्रकृते वह्निमानित्यु
क्तेनातिव्याप्तिरित्यत आह आदी इति तथाच गंधप्रागभावावच्छिन्ने आदौ अतिव्याप्तिदुर्वा
रेत्यर्थः ४

शौ चि

नुवायवृत्तेरस्याकारः परामर्शोपयद्रव्यत्वगतमेव पक्षधर्मत्वं महानसत्वगतमेव व्याप्यत्वं विषयीकरोतीति
तत्यायं पर्वतो वह्निमानिति प्रमायाम र्व्याप्तिरिति भावः। न चेष्टमिति मात्रस्यैव साध्यव्याप्यवत्पक्षावगाहि
त्वादुक्तस्थलीयानुमितिर्लिंगांशे भ्रमरूपैव सा च न लक्ष्या भ्रमसामान्याभिन्नत्वे रूपस्यैव प्रमात्वस्य तत्स्थल
दोषायोग्निवेशनीयत्वात् पर्वतो द्रव्यवह्निमानृद्रव्यादिसमूहालंबनानुमिते द्रव्यांशे विद्रव्यभावात्तत्कुतोऽ
व्याप्तिरतस्त्राह लिंगे निसाधकाभावादेः पादि न च धूमादिपरामर्शजन्यताव च्छेदकतये वानुमितेर्वह्निव्याप्यधू
व६ मत्वादिविषयकत्वसिद्धिरन्यथा विनापि धूमादिपरामर्शेषु त्रालोकादिपरामर्शादनुमितस्तुतया व्याप्तिवा
रापत्ता दितिचावच्छेदकतापि द्रव्यत्ववत्पर्वतधर्मिकवन्ह्यनुमितित्वावच्छिन्ने प्रत्येव वह्निव्याप्य द्रव्यत्ववत्ता
या४ निश्चयत्वेन हेतुतेनाहृशानुमितेश्च प्रमात्वेपि भ्रमेनतत्र व्याप्तिनादयस्या लाघवादेर्व्याप्तेरनुमि चि४
तिप्रयोजकत्वेस्यच्यवस्थाप्यत्वादितिभावः ननु पक्षस्य वृत्तकत्वात्साध्यवत्वेन तत्र व्यारोपस्य व्याप्तिरिहोक्तत्व
समानाधिकरण्यापक्षधर्मता ज्ञानस्य जन्यतासत्त्वाभावाद्व्याप्तिरतस्त्राह रेश्वरेति स्वतिप्रसंजकत्वात्तत्वह्निप्र
त्यक्षादिसाधारणात्वोत्तः। इदमुपलक्षणं व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतेत्यस्य पार्थ्यमपि ऽपरंतपाव ज्ञान

त्वाघमवच्छिन्न[redacted]मेवलनकत्वेलक्षणोप्रवेशयंनत्वप्रकृतानुमितावीश्वरतानस्यनास्तीतिभावः।पयापेक्ष्या
व्याप्तिविशिष्टसमानाधिकरणपक्षधर्मताया विषयिताविशेषेणाज्ञानमेवलक्षणे प्रविष्टमन्यथा पाय
रामशैत्यानितपमतद्रत्युक्तदोषतादवस्थ्यात् तत्रैवप्रकृतसाध्यीयव्याप्तिविशेषमानाभावाघनूक्तिंघेत्यदपी प३
पव्याप्तिविशिष्टत्वेसमानाधिकरणपक्षधर्मतायाविषयिताविशेषेणाज्ञानमादायलक्षणासंभवान्नकुत्रा
प्यव्याप्तिसंभावनातयापिप्रकृतव्याप्तिविशिष्टवैशिष्ट्यनिरूपितविलक्षणविषयितासंबंधेनधर्मत्वस्यैव (प्रश्न)
ज्ञानपदार्थत्वयात् सर्वेषामेकलक्ष्येपक्षपदार्थप्रवेशावश्यकत्वात्नेवमप्युपोवाव्यरत्याशयः।नचसा
ध्यादिभेदेनव्याप्तेर्भेदादेकोपादानेऽन्यसाध्यकानुमित्यव्याप्तिरतोनातिप्रसंगलक्षणेनकुत्राप्यव्याप्तिरि
तिवाच्यंतत्पक्षवृत्तसाध्यकतद्धेतुकानुमितित्वेनाविशिष्टेवलक्षणतपाज्ञानेघटनापात्रनावश्यकत्वादेक
विधव्याप्तेरेवसर्वत्रानुमितौहेतुत्वादि[redacted]त्याशयपादितिप्राचांएवंउक्तानुमित्यव्याप्तेरेवविशेषविधिंविना सप्तमीत्वोक्तिः हेतुत्वादि
कारणंविभक्तिमंतमाक्ष्येवतत्पुरुषस्यव्युत्पत्तत्वादाहतज्ज्ञानेवेतिव्याप्तिविशिष्टेपक्षधर्मताज्ञान रामः
ति मिंज्ञानंतनतत्पुरुषोपिनेत्यर्थः।अत्रादिपदात्ज्ञव्याप्तिविशिष्टव्याप्तिसमा[redacted]नाधिकरणपायचे

क्रियान्वयि २ सप्तमी २

मंतेत्यादिकर्मधारयपरिग्रहः। मित्रमतमनुपन्यस्यतीत्याप्तिविशेषमिति अथवार्थे द्वंद्व इति या
सिनिस्त्रैरावार्थैः समस्यमानपदार्थयोर्भेदे द्वंद्वस्य विधानादन्वतः सन्निगदस्रातमस्योल्लामः।
तत्र व्याप्तिविशिष्टस्यैव पक्षधर्मतयातदुभयोर्भेदाविरहादन्नाहपदार्थयोर्न्योन्य नीलघटयो त्रि॰
र्भेदइत्यादिवाक्ये तथात्वस्य तत्रापि वार्थभेदः समस्यमानेऽप्रतिपाद्यतावच्छेदकयोरेव ग्राह्यः स च प्र १६४
कृते व्याप्तिविशिष्टत्वपक्षधर्मतयोर्भेदादस्त्येवेति भावः। न तु पदार्थतावच्छेदकभेदेन द्वंद्वविधाने
घटावित्यादिक्षत्रूयैकशेषो न स्यात् द्वंद्वापवादकत्वेनास्य द्वंद्वप्रसक्तावेव प्रवृत्तेः। न वा पदार्थयोर्भे
दएव द्वंद्वस्तथा च घटावित्यत्रापि घटपदबोध्यानां घटव्यक्तीनां परस्परं भेदसत्त्वात् द्वंद्वप्रसक्ति
रितियाच्यं तथा सति घटकलशावित्येकमपि द्वंद्वप्रसंगात् अनुशासनाभावेन तत्रैकशेषस्य क ३४
र्तुमशक्यत्वादिति चेन्नत्र नूयैकशेषाभावे विरुद्धत्वभावात् पत्रविशुद्धत्वसिद्धत्वादिकं विभिन्नमहि १२
दि२ रिपदार्थतावच्छेदकं तत्रैकत्वं तन्मते वैतिदिक्। अत्र नीलघटयोर्भेद इत्यादिस्थले विभक्त्युपस्थाप्याद्वि
त्वादेरंनविशेष्याद्वितेतस्यैवात्वेन वाधात् नापि विशेषणीभूते नीलत्वघटत्वादावन्वितेन योः पदार्थता

भावाख्याते संख्या वा अन वयाह् २ केचित्तु ननु व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मयोर्द्वंद्वे द्वयोर्द्वंद्वे यदल्पस्वरं तदिति विशेषविधिं विना तत्र निपतति पूर्वमित्यनुशासनात् अल्पस्वरस्य पक्षधर्मपदस्य पूर्वनिपाता[पत्ति]रत आह विशिष्टपदस्येति इत्याहुः ५ मु०

२६८ वच्छेदकत्वेनाकांक्षाविरहात् व्यापकत्वेनाप्यवृत्तिमत्त्वेन नवैयर्थ्यं न वैयर्थ्यं दाना इत्यत्र बहुव्रीहिनवत्वा

नेरत्येक वचन वत्त्वा साधुत्वाय वनेत् दुपयोगादिति ध्येयात्वामिदं वसावित्यत्रैवव्युत्पत्तिवैविध्योत पद नोदेपूर

र्थता वच्छेदके पि विनश्य पक्षस्य व्हित्वादेनेव पद्द्वत्य विव दं तिन तु पदार्थना वच्छेदकयोर्भेदेन द्वंद्वविधाने नोत्थ

मूल मित्या दिग्र मे धार यस्य लोवि तत पातिरत आह पदार्थेति पदत्वा दस्यातिरिक्तो संबंधः अभेदत्वा संबं

न पावैक पदार्थं धर्म त्व पदार्थान्तरवैशिष्ट्यविषयता बहिर्भूत विभिन्न धर्मावच्छिन्नपदार्थद्वय विष

यताक बोधजनकत्वेनेत्यर्थः । तेन नकदानी लोत्पलमित्यस्य द्वंद्व कर्मधारयोभयत्वेपि नक्षतिः । पदार्थ धा६

योर्भेदे द्वंद्व विधानेपि न क्षतिरित्याशयेनाह विशिष्टपदस्येति । व्याप्ति विशिष्टेन पक्षधर्मता पा

दं द्वैपद्रिव्या पदव्यत्वेवानूपपत्तेन इत्याह दिया मन्येन व्याप्ति विशिष्टस्य पक्षविषयो कस्मात्तत्र व्याप्ति

मित्तु व्याप्तिरतो वैशिष्ट्य परतामाह धर्मेति वैशिष्ट्य वा रत पेत्यर्थः । न च विशिष्टपदस्यानर्थ

रत्वेन बहु रापातस्य वाक्यत्वेन शाब्दभावादिना व्यो धातो रेव शाब्दावेशिष्ट्यपरत्वा भ्रावाद्विहितस्ते नामै०

प्रत्ययस्यानिरर्थकत्वादेतदावेदयितुमेव प्रागपि विग्रहवाक्ये व्याप्तिविशिष्टमिति निर्देशः कृतो न प २९

सकेमावेन्न इत्येवानुशासनादिति भावः उक्तत्वादितितत्र व्याप्तिविशिष्टेत्यादिमूलस्य न घटे मै
वधर्मिरागौ मूलन कृतो क्तत्वादित्यर्थः उक्तत्वात विवक्षितत्वादित्यर्थ इत्यपि केचित् । इत्यमितितन
त्र व्याप्तिविशिष्टस्य धूमस्यैव इत्यत्वेन तद्धर्मत्वावगाहनादिति भावः मीमांसकेति मीमांसकैरनु मि
तित्वे नाभिमतेष्ठानैक्षो क्त ले सनास्यानुप्रवेशात्तागतत्वादित्यर्थः तत्याचे वह्निव्याप्यवान्पर्व
त इत्यादिपरामर्शजन्यानुमिताव व्याप्तिर्भातिजन्यत्वा तरेशा पिव ह्निव्याप्यो धूमो धूमवांश्चायं पर्वत इ
त्याकार समूहालंबनस्यानुव्यवसायेऽतिव्याप्तिरिति भावः ननुव्याप्तिसंबंधे तु संबंधपोपरस्या
वेशिष्यावगाहित्वे वाक्यं तथा चोक्तसमूहालंबनस्यानयात्वोक्तोक्तातिव्याप्तिरित्यत आहानिप
इतिकृत्याद्यापकत्वात्वन्हिव्याप्यधूमवानयं वेत इत्यादि ज्ञानस्य वासत्वात् [illegible] तथा च ताघ शापरा
मर्शस्थलीयानुमित्यव्याप्तिविति भावः लक्षणस्यैकत्न्यपदं तत्पुनात्रिशेषपरमतो द्रव्ये पर्वते वह्निरि
तु प्रत्यक्षमात्रे विषयत्वे नतत्व्रूनतदुभय विषयकत्वानिपतेघटज्ञाना देव्य भिचारात् । तन्नत्यनाम [illegible]
र्ज प्रत्यक्षे विषयाप्रदादित्यतो चोद्दोधविधायाल त्रत्यरामर्शेव्याप्तित्वे न हेतुतासत्वेनु [illegible] धर्म

यविध २ कोर्ध

कप प

ग्रप तितपुत्र रष्ट वे द्वितीयपक्षो

९८ पदं नाना वृत्तित्वमो [redacted]कं वाच्यमिति भावः। वैयर्थ्यादिति [redacted] व्यापक [redacted] दुभयपरिचायकत्वसामा
जगदीशी [redacted] त्यादिना न च न्यै नातिव्याप्तिरित्याशंक्य निराचष्टे नचेति। व्याप्तिविशिष्ट पक्षधर्म
तो भवि विषयत्वनियततो धर्मः परामर्शत्वं न दर्योहि ते कारणतानानि न्यूनवृत्ति चकार्यत्वमस्य नुमितावि
तितत्रलक्षणासत्वं परामर्शो घनुव्यवसाये नु न परामर्श इत्यादिना दे [redacted] तुत्वं विंना धिकरणपाल्म
केतदुभयविषयकत्वनिप [redacted] मेत्व व्यापक व्याप्तिविषयकं समानाधिकरणा धर्मावच्छि न्नेत्यस्ये
विषयद् वसम्यक्कृत्यातु तदुभयकत्याभाववदृत्तित्वलक्षणानियमस्यानिवेशेखंडाभा वघटकतया
पक्षधर्मताविषयकत्वेस्य वैयर्थ्यविरहेप्य नतिप्रयोजनत्वादित्यर्थः। न च व्याप्तिविशिष्ट बुद्धौ व्या
प्तिप्रकारत्वैन हेतुत्वात्तद्यानि व्याप्तिवार्थमेव पक्षधर्मता प्रवेशः। न विशेषो पि व्याप्यवृत्ति शिष्ट
[redacted] वैशिष्ट्य बुद्धावति व्याप्तिरतस्तद्वारणार्थं चरमपक्ष्ता न स्यव्याप्य विषयकत्वेनावश्यं [redacted] वि
शेषणीयत्वेतत्र च व्याप्तिविशिष्टं बुध्याव प्यति व्याप्तेर्निरासात्। न चैवं व्याप्य विषय

कत्वे सति व्याप्तिज्ञानजन्यत्वमित्यस्यैव सम्यक्त्वे व्याप्तिविषयकत्वनियामकतावच्छेदकावच्छिन्नकारणत्व
प्रवेशो दित्यर्थे इति वाच्यं परमेश्वरीयव्याप्तिज्ञानजन्यस्य वह्न्यादिप्रत्यक्षस्य वारणतयैव तस्य सार्थकत्वा
न्नाधेयं यत्र पक्षधर्मताविषयकत्वनियमो धर्मावच्छिन्नकारणतात्वादेरेव सम्यक्त्वात् व्याप्तिपदोपादान
वैयर्थ्यमित्यपि वक्तुं युज्यते। न चैवं धूमवत्यवृत्तिविशिष्टवह्न्यादिव्याप्तिरूपस्य परामर्शानन्तरं पक्षधर्मत्वावि
षयकत्वेन विशेषणाभावत्वेनासंभवोऽनुमितिमात्रस्यैव साध्यांशे पक्षतावच्छेदकविषयकत्वादिति वाच्यं सा
ध्यादिभेदेन व्याप्तिविषयत्वादभेदेन पक्षधर्मतया अविच्छिन्नतया धूमवत्पर्वत इति विषयत्वनियतत्वमौ
क.५ वच्छिन्नकारणतावत्त्वे सति धूमवत्त्वेनाविषयत्वाज्ञानत्वापि तुल्यासंभवविरहात् तथाप्यभावाविषयकत्वप
र्यवसन्नस्य यथाविषयकत्वस्य परामर्शानविशेषणत्वेनालाघवं। पक्षधर्मत्वाविषयत्वे विशेषतु गौरवमेव यक.४
धूमवान्पर्वतो वह्निमानित्याकारिकैवानुमितिरिति लिंगोपधानमतस्य प्रामाणिकत्वे सर्वत्रैवोक्तसमारो
न संभवतीत्याशयेन पक्षधर्मतामात्रस्यैव यथार्थमुक्तं संशयत्वस्य कार्यतावच्छेदकत्वे साधारणधर्मदर्शनविधया हेतुमत्तानि
श्चयजन्ये साध्यादिसंशये ऽतिव्याप्तिभिया व्याप्तिविशिष्टपदवैयर्थ्यं नोक्तमिति यत्किञ्चित्। यज्ञमाधस्यैव हेतुत्वं अनुमितेः

याचानुमितिः ताद्दशस्थलीयपक्षधर्मतामंतर्भाव्योक्तक्रमेण लक्षणकरणस्यासंभवाद्व्याप्तिविशिष्टपदस्यैव पर्थ्यमोक्तमित्याकूः इति तु
स्यादिति यद्यपि धूमो वह्निव्याप्योऽयं पर्वतवृत्तिरित्याद्विज्ञानस्यापि निरूक्त [illegible] रूपवत्त्वान्न हेत्व्यवसाये [illegible] तिव्याप्तिः प
क्षधर्मतांशे व्याप्तिप्रकारकत्वविवक्षयोऽनुमितौ क्तत्वं दो [illegible] ज्ञानो चितं तत्राप्युक्तविवक्षासंभवात् तथापि व्याप्तिप्रकारकाम
त्यस्य व्याप्त्या प्रकारो यस्येति व्युत्पत्त्या व्याप्त्यवछिन्नप्रकारताकमित्यर्थः तथाच ज्ञानांतकर्मधारये ऽन्वयितावछेदकावछेदेन
विधेयतावछेदकान्वयस्य व्युत्पत्तिसिद्धतया पक्षधर्मतावगाहितावछेदेन व्याप्यवछिन्नप्रकारकताकत्वस्य शब्दाद्विवक्षा
भाम्न्विवक्षा [illegible] तु स्यात् अर्णेवतद्विवक्षणीयमिति पूर्वतो वैलक्षण्यमिति भावः अत्रापीत्यपि कारेण प्रागुक्तसकलसमासः स
मुच्चीयते वह्निव्याप्येंधनवान्नित्युक्तेनु साध्यवदन्यावृत्तित्वरूपव्याप्तिमादाय कदाचित्प्रसिद्धिः अयं हेतोविशिष्यनिर्दिशति इंध
नसमानाधिकरणेति अखंडव्याप्तेरिति न च नीलं तमोद्रव्यं रूपवत्त्वादित्यादौ नीलतमः समवेतत्वरूपपक्षधर्मत्वस्याप्रसिद्ध्या
ऽव्याप्तिसंभवादूल हेतु तयान्यून [illegible] मितिवाच्यं पश्चाद्यादपदेन तस्यापिवक्तव्यत्वादिति भावः व्यमानुमितेरिति वृत्यनियामक
संयोगादिसंबंधेनसाध्यहेत्वभावेऽखंडव्याप्तेः प्रसिद्ध्यातत्रत्यानुमितावव्याप्त्यसंभवात् वृत्तिनियामकसंबंधेन साध्यत्वे साधनत्वे
सत्त्वनायात्रेत्युक्तं नितरामिति अव्याप्तिरतिपूर्वेणान्वयः साध्ये हेतुव्यापकत्वावगाहि यत् साधनेसाध्यसामानाधिकरण्यावगाहियज्ज्ञा
नं तस्यैव व्याप्तिप्रकारकपदेन विवक्षिततयाकथं चित् पूर्वोक्ताव्या [illegible] प्तिवारणेप्यत्र हेतुव्यापकत्वसाध्यसामानाधिकरण्ययोरप्रसिद्ध्या
व्याप्तिरेवेति भावः तावदिति प्रागुक्तक्रमेणान्वयव्याप्तिघटितेत्यादिः तथाविधमनुमित्युपयोगिपरस्परसंबंधावगाहित्वं विशि
ष्टवैशिष्ट्यविषयतारूपं तदेव विवक्षितं व्याप्तिप्रकारकपदेनेत्यर्थः तेन धूमस्याधिकरणमेधिकरण वृत्तिरभाव इत्याकारकस्य तावत्य ९८

द्दार्थगोचरस्य समूहालंबनस्य व्युदासः यद्यप्यन्योन्याभावादिगर्भान्वयव्याप्तिज्ञानस्थलीयानुमितावव्याप्तिः संभवति अत्यंताभा
नि०२ वगर्भान्वयव्याप्तिविशिष्टवस्तुनामेव तावत्पदार्थेत्यादिना परामृष्टत्वात् तथाप्यन्वयव्याप्तीनां मध्ये अत्यंताभावगर्भाया: सिद्धां
तोक्तव्याप्तेरेवानुमित्युपयोगित्वमनुसृत्य शंकते नन्वेति व्यतिरेकिणीति व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानजन्यानुमितावित्यर्थः केचित्तु
निरुक्तावगाहिताशून्यपरामर्शजन्यानुमितावित्यर्थः तथा चान्योन्याभावगर्भपरामर्शस्यापि संग्रहान्न दोष इत्यपि वदंति अ
त्र परामर्शस्य पक्षे साध्याभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वेन हेत्ववगाहितयाऽन्वयव्याप्तिप्रकारत्वाभावादिति भावः व्या
प्तिद्वये व्यभिचारधीविरोधित्वं ग्राहयति भवद्धितेति धूमत्वे इति गृहीत इत्यग्रेन्वितं ननु धूमव्यापकवह्निसमानाधिकरणो धूमसमानाधिकरण
उ सौ भवान् पर्वत इति ज्ञानसत्त्वेपि धूमे व्यभिचारज्ञानादंशीयात् तस्यापि व्यभिचारधीविरोधित्वं अतस्तज्जन्यानुव्यवसायज
तिव्याप्तिरत आह तथाविधेति वह्निव्याप्येत्यर्थः न तथा न पक्षधर्मतांशे व्यभिचारधीविरोधि तथा च तदवच्छिन्नविशेष्य
कव्यभिचारधीविरोधिधीविषयकप्रकारकतावच्छिन्नधीता धीजन्यत्वमित्यर्थः आद्युक्तबुद्धिसत्त्वे रासभत्वावच्छिन्नविशे
ष्यकव्यभिचारज्ञानस्य विरोधिनी धूमत्वावच्छिन्ने व्यभिचारधीविरोधित्वेपि न तस्य पक्षधर्मतया भानं अतो न दोष इति भावः ॥ ॥
रण्य न व्याप्तौ ननु धूमव्यापकवह्निसामानाधिकरण्यमात्रं अन्वयव्याप्तिस्तस्याः न व्यभिचारधीविरोधित्वं धूमव्यापकवह्निसमा

व्यतत१

भा १८ 19 नाधिकरणो रासभ इति ग्रहेऽपि रासभो वह्निव्यभिचारीति प्रत्ययात् ननु कथं व्यभिचारधीविरोधित्वेनानुगम इत्युक्तं तथाविधेति तथावि-
धं धूमव्यापकवह्निनिरूपितं धूमनिष्ठसामानाधिकरण्यं न तथा न व्याप्तिः सरोभावे पक्षे हृन्निरासभादौ व्यभिचारग्रहे तदनुमित्यात्म-
त्मके कार्यस्यान्वयव्यभिचारग्रहेऽहाव् तथा च तदर्थमेव धूमव्यापकवह्निसमानाधिकरधूमत्वपर्यन्तं प्रागुक्तमिति आकूतः ननु ए२
साध्यसामानाधिकरण्यस्यापि व्यभिचारधीविरोधिधीविषयतया न तत्प्रकारे वह्निसमानाधिकरणधूमवान् पर्वत इत्या-
दिज्ञानजन्ये तदनुव्यवसायादावतिव्याप्तिः यादृशविशिष्टविषयकत्वेन व्यभिचारज्ञानं प्रतिविरोधित्वं तत्प्रकारकत्वोक्तौ चान्व-
रिति ६ यव्याप्त्योः संग्रहः केवलं धूमव्यापको वह्निरित्यग्रहेऽपि धूमो वह्निव्यभिचारीति ज्ञानानुदयात् धूमत्वविशिष्टे वह्निव्यभिचारग्रहे प्र-
तिवह्नौ धूमव्यापकतानिश्चयत्वेनैव प्रतिबंधकत्वध्रौव्ये व्याप्तिनिश्चयत्वेन पृथक् प्रतिबंधकत्वाकल्पनात् एवं च तत्सम-
मानाकारस्यैव ज्ञानस्य प्रतिबंधकतया द्वयोरपि व्याप्तिबुध्योर्व्यभिचारधीप्रतिबंधकत्वाभावात् अनुगमासंभवः न च व्य-
भिचारधीपदेनान्वयव्याप्तेर्व्यतिरेकव्याप्तेश्चाभावविषयकं ज्ञानविशेषमुपादाय तद्बुद्धिप्रतिबंधकतावच्छेदकप्रकारिता-
त्वेनान्वयव्यतिरेकव्याप्तिप्रकारिताद्वयमनुगमय्य तादृशप्रकारितावच्छिन्नपक्षधर्मताज्ञानजन्यत्वमर्थ इति वाच्यं धूमो वह्नि-
व्याप्यो नेति बुद्धावधिकरणे न धूमोयमित्यादिज्ञानस्यापि विरोधितया निधूमवान् पर्वत इत्यादिज्ञानस्यापि निरू- मधू ३
रूपतया तज्जन्यानुव्यवसायादावतिव्याप्तिः प्रतिबंधकतावच्छेदकादिभेदेन प्रतिबंधकत्वभेदादेवमप्यनुगमस्य कर्तुमश-
शक्यत्वादित्यस्वरसादाह व्यतिरेकेति तथा च व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानहेतुरेव न तु तज्जन्यानुमितावव्याप्तिरिति भावः। १२

मे

द्वि२

भ्रमसंशयेति यद्यपि स्वमतेपि विशेषणज्ञानत्वेनोपनयविधया वविशेषदर्शनस्य संशयोत्तरप्रत्यक्षे हेतुत्वात् हेतुतामत इति अयु
क्तं तथापि प्रत्यक्षादिज्ञानस्यापि कालोपाधितयापरामर्शजन्यत्वात्तद्वारणायावश्यं किंचिद्विशेष्यकत्वावच्छिन्नं पक्षीभूतपर्वतादि
विशेष्यकत्वावच्छिन्नं वा परामर्शजन्यत्वमेव लक्षणे निवेश्यं तथा च तत्प्रकारकबुद्धित्वावच्छिन्नं प्रत्येव तत्तद्विशेषणज्ञानत्वादिना हेतु
त्वात्तद्विशेषणज्ञानादिजन्यताया: किंचिद्विशेष्यकत्वानवच्छिन्नत्वात्तन्मादाय दोष: किंतु संशयोत्तरप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नजन्यतामादा
क५ यैवतादृशजन्यताया धर्मितभविस्यावश्यकत्वादिति भाव: विशेषदर्शनस्य विशेषदर्शनत्वेन हेतुतामत इत्यर्थ इत्यपि कश्चित् यत्तु काले
पाधिविधयापरामर्शजन्यतामादाय प्रत्यक्षादावतिव्याप्तिं निराकर्तुं प्रमितिविभाजकोपाध्यवच्छिन्नमेव परामर्शजन्यत्वं लक्षणे निवेश्यं
तादृशं च न विशेषणज्ञानजन्यत्वं विशिष्टबुद्धित्वेनैव तद्वच्छेदात्तादृशतो हेतुतामत इत्युक्तं तथा नेच्चापि तद्लौकिकप्रत्यक्षं प्रत्येव तात्विषय
कज्ञानत्वेन हेतुत्वात् व्याप्त्याद्युपनयजन्यतामादाय स्वमते संशयोत्तरप्रत्यक्षेतिव्याप्त्यातत्संगतमिति वाच्यं तादृशहेतुतायां मानाभावात् त्वावच्छिन्नं
अप्रसिद्धसाध्यकानुमिते: साध्यविशेषणकत्ववारणाय तत्प्रकारकानुभवं प्रत्येव तद्विषयकज्ञानत्वेन हेतुत्वावश्यकत्वे तत एवो [redacted] पनीतप्रत्यक्षसंभवात् इति मूलं एतावतापि भावस्यस्याद्युत्वादेर्लौकिकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रत्येव तज्ज्ञानत्वेन हेतुतायां बाधकाभा
तद्विषयं६ वात्तदुपनीतभावात्मकसंशयोत्तरप्रत्यक्षे स्वमतेप्यतिव्याप्तिसंभवात् अप्रसिद्धसाध्यकानुमितेरभावसाध्यकत्वानुपपत्तेर्नाभावप्रकारकानुभ
वत्वावच्छिन्नं प्रत्येव तज्ज्ञानत्वेन हेतुत्वस्य कल्पनात् अप्रसिद्धसाध्यकपरामर्शस्य साध्यविशेष्यकानुमितिं प्रत्येव हेतुत्वात् तत: साध्यविशे
षणकानुमितिर संभवाद्भूतिध्येयं अत्र संशयोत्तरप्रत्यक्षे विशेषदर्शनं हेतुत्वे मानाभाव: विशिष्टबुद्धिसामग्रीत एव संशयोत्तरप्रत्यक्षस्या
पि संभवात् एककोटिविशेषदर्शनस्यापरकोटिविशिष्टधीप्रतिबंधकतयैवोपयोगात् नचैवं तदीयसंशयोत्तरप्रत्यक्षं प्रति तदीयविशेषदर्शन
स्याहेतुत्वे संशयोत्तरविशेषदर्शनोत्पत्तिदशायामपि तद्वत्तानिश्चयात्मकप्रत्यक्षस्योत्प[redacted]त्ति: स्यात् इति वाच्यं इष्टत्वात् क्षणविलंबस्य शपथ

स्य३ तत्प्रकारकप्रत्यक्षे९

२॰

ता
निर्णीतव्यत्वात् नच वह्निव्याप्यधूमवत्तानिश्चयस्य पर्वतधर्मिकवह्निविधेयकत्वावच्छिन्नं प्रत्येव वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतनिश्चयत्वेन हेतुत्वमु
च्यतां लाघवात्तेन तादृशानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति न तथा हेतुत्वं गौरवाद्वह्निक्रियायां च तादृशविधेयताकत्वमनुमितिनावच्छिन्नभ्रमसंशयोत्तरमपि
यात्मकप्रत्यक्षेपीति तन्न एव विशेषदर्शनोत्पत्तिकाले संशयोत्तरप्रत्यक्षस्यवारणं संभवतीति वाच्यं अनुमितावेव पक्षनिष्ठविशेष्यतानिरूपि
तसाध्यप्रकारतानिरूपितत्वस्य विधेयत्वस्य निवेशनीयतया प्रत्यक्षे तस्य शंकानास्पदत्वादिति भावः। किंच भ्रमसंशयो विपरीतज्ञानत्वेनानु
गमय्य तादृशज्ञानाव्यवहितोत्तरतद्धर्मिकतत्प्रकारकनिश्चयात्मकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रति तद्धर्मिकतद्व्याप्यदर्शनि×तद्धर्मिकतद्×४×
त्वेन हेतुत्वं वाच्यं अन्यथा व्यभिचारात् नचेदं युक्तं अव्यवहितोत्तरत्वस्य स्वत्वादिगर्भत्वेनाननुगतत्वात् तद्व्याव्यवहितोत्तरत्वसंबंधेन तद्धर्मिकत्वे
तत्वादिविशिष्टतादृशप्रत्यक्षस्यैव जन्यतावच्छेदकमिति वाच्यं सर्वथाननुगमस्यापि दोषावहत्वात्) विशिष्टबुद्धिसामान्यं प्रत्येव विपरीत
निर्णयस्य प्रतिबंधकत्वेन या बाधभ्रमासत्वे तद्व्याप्रत्यक्षस्य विशेषदर्शनमहत्त्वेनाप्यसंभवात् निश्चयत्वस्यार्थसमाजग्रस्तत्वेन कार्यताव
च्छेदकत्वासंभवात् नच तद्धर्मिकतदवधारणात्मकप्रत्यक्षं प्रत्येव तद्धर्मिकतद्व्याप्यदर्शनस्य हेतुत्वं नियमाविषयकत्वावधारणस्य त्व
सर्वत्र भ्रमसंशयोत्तरप्रत्यक्षे संभवात् तस्याप्यार्थसमाजग्रस्ततया कार्यतावच्छेदकत्वाविवक्षितारूपस्यावधारणत्वस्य प्रमानाभा
वेन निरस्तत्वादित्याशयेन हेतुतामते इत्युक्तं क्वाऽस्यरसो व्यंजितः तथाविधनिश्चयत्वेनेति। पक्षधर्मविशेष×मिकव्याप्यवत्तानि
त्वमात्रेण श्चयं त्यर्थः नवतत्तत्प्रामाण्यज्ञानानास्कंदित तत्स्यापि कारणतावच्छेदके प्रवेशात् तन्मात्राभिधानमयुक्तं परामर्शधर्मिकतत्प्रामाण्य ८४
ज्ञानाभावस्य स्यात् तत्रैवानुमितिहेतुत्वात् अन्यथा विशेष्यविशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहेण गुरुतरानंतकार्यकारणभावाप्रसं
गात् गृहीतप्रामाण्याप्रामाण्यकस्यैव परामर्शस्योत्तरं अन्यपरामर्शानुत्पत्त्या विलंबेनैवानुमितेः स्वीकारात्तदुत्तरपरामर्शाभावविशिष्टत
त्प्रामाण्यज्ञानत्वावच्छिन्नाभावत्वेनैव हेतुत्वस्य वक्तव्यत्वादिति भावः। केचित्तु भ्रमेत्यादि तथा निश्चयत्वेनेत्यंतमेक एव ग्रंथः तेन विशेषदर्शनस्य २०

विशेषणज्ञानविधयाऽनुमितिजनकत्वेपि हेतुतामतइत्यस्यनासंगतिरित्याकूतः भ्रमादीति अन्यथातमसिघटसंशयोत्तरं विनापि व्याप्यद
र्शनं आलोकसंयोगमात्राद्घटनिर्णयोनस्यादिति तत्वं हेतुत्वं व्यावर्त्तकधर्मदर्शनवत् केधर्मदर्शनालोकसंयोगादिसाधारणं भ्रमादिवि
वै३ रोधित्वमेकं दुर्वचमित्याशयः [illegible] मुक्तत्वादिति वस्तुतः तदपिवचनमात्रं न तु दोषस्य जीयपीतत्वाभावव्याप्यदर्शने व्याहतत्वसंभ
वति इतिभावः यद्यपिवह्निव्याप्यनिश्चयत्वघटकदलस्य विशेषणविशेष्यभावेनगुरुतरकार्यकारणभाव[illegible]द्वयकल्पनामपेक्ष्य
तत्पक्षकतत्साध्यकानुमितिं प्रतितद्विशेष्यकतद्व्याप्याभावप्रकारकज्ञानत्वेन प्रतिबंधकतायामेवलाघवेनकल्पना व्यासंशे पय
मनु ६ यतोऽनुमित्युत्पत्तिसंभवात् व्याप्यवत्तानिश्चयत्वेननानुमितौ हेतुत्वं किंतु व्याप्यप्रकारकज्ञानत्वमात्रेण तत्रच भ्रमत्वज्ञानानास्कंदि
तत्वमेवापेक्षितं नतु तन्निश्चयानास्कंदितत्वं संशयसाधारणस्य व्याप्यवत्ताज्ञानस्य कविदप्यनुमित्यनुपधायकत्वात् व्याप्या
भावप्रकारकज्ञानत्वेन प्रतिबंधकतायामपि न भ्रमत्वनिश्चयानास्कंदितत्वस्य भ्रमत्वज्ञानानास्कंदितत्वस्यवा भ्रमत्वनिश्चयानास्कं निवेशो ८
दितव्याप्याभावसंशयादप्यनुमित्यापत्तेः । यत्र च व्याप्याभावसं[illegible]मात्संशयाद्यनंतरं व्याप्यपरामर्शात्तत्र भ्रमादेर्नाशोत्तरमेवा
तु नुमितिः गुरुतरव्याप्यनिश्चयत्वेन हेतुत्वमपेक्ष्य पक्षणाविलंबकल्पनायान्याय्यत्वात् तथापि व्याप्यतदभावसमुच्चयात्मकपरामर्शादनुमित्यु
पपत्तये व्याप्याभावप्रकारत्वानवच्छिन्नव्याप्यप्रकारतावच्छिन्नविशेष्यताकज्ञानत्वरूपं व्याप्यनिश्चयत्वं गुरुतरमपि हेतुतावच्छेदकीभू
तमिति प्राचः नव्यास्तु व्याप्यप्रकारत्वान्यप्रकारतानिरूपितपक्षनिष्ठविशेष्यताकज्ञानत्वमेव पक्षधर्मिकव्याप्यवत्तानिश्चयत्वंवा
च्यं अतः तादृप्येणानुमितिहेतुतायां न विनिगमनाविरहावकाशः पक्षः साध्यवान्नवेति संशयस्य व्याप्यप्रकारतानिरूपिततत्प
क्षनिष्ठविशेष्यत्वं तदेवव्याप्यप्रकारताभिन्नेनव्याप्याभावप्रकारत्वेननिरूपितं [illegible] अतस्तादृशसंशयादनुमित्युत्पादः तु
संशयमात्रस्यैवप्रकारताद्वयनिरूपितैकविशेष्यताकत्वात् इत्थं च एतल्लोकवतीप्रकाशोपि विरोधिनानारूपावच्छिन्नविषयतावतीत्येकं ज्ञा
नं संशयः समूहालंबनेतु विरोधिप्रत्येकप्रकारतावच्छिन्ना विभिन्नैव विशेष्यता न तु विरोधिनानारूपनिरूपितैकेति संशयग्रंथे स्फु

व्याप्य

तथा च
तद्

ज्ञिजाग दी यादी त्वमितिप्राञ्चः अत एवेति तादृशनिश्चयत्वेन हेतुत्वस्य लक्षणघटकत्वादेवेत्यर्थः लिंगवत्वेति लिंगं व्याप्यं आदिपदेन पक्षपरिग्रहः लक्ष्य
णपदं स्वरूपपरं तथा च व्याप्यवत्स्वरूपो योऽतिदेशवाक्यार्थस्तस्य यज्ज्ञानं वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतस्सदृशो महानसपदवाच्यमि
२१ त्याकारकं तज्जन्यायामिदं महानसपदवाच्यमित्याकारकोपमितावित्यर्थः तथाविधेति तादृशो योऽतिदेशवाक्यार्थः सादृश्यत
21 त्वातिसंधानत्वेनेत्यर्थः ननु वाक्यार्थस्यापि प्रवेशो गौरवान्मानाभावाच्चेति ध्येयं नवेति वाच्यमिति परेणान्वयः न्यायायेति चिंताम
कृतौ ५ णिमते तेः पंचावयववा[illegible]जन्यविशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धिस्थीकारेण तु स्वमते तूपनयार्थविशेष्यकनिगमनार्थविशेषणकबोधे इति प्रसंगो
द्रष्टव्यः ननु वह्निव्याप्यधूमवानयमित्युपनयार्थज्ञानेन पक्षे व्याप्तिविशिष्टप्रकारकं मनुवर्थस्य वह्निव्याप्यधूमसंबंधिन एवं प्रका
रस्य लक्षणघटकत्वे तादृशमेव ज्ञानमतो नातिव्याप्तिः अयमित्यादिप्रयोगस्तु न सर्वसम्मतः इत्यत आह तच्छब्देनेति ननु यत्र सो
ऽस्तीति वाक्याद्वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतोऽस्तीति धीः तत्रैवकारस्य तद्वव्याप्यादिघटकीभूतप्रत्येकपदार्थ एव तच्छब्दशक्तिज्ञानात्प्र
न ८ त्येकपदार्थोपस्थित्या परस्परमन्वया[illegible]स्त्वत्र व्याप्यवत्पर्वतस्योपस्थितिरतो नातिव्याप्तिरित्येवं यदि ब्रूयात्तदाह संके
तितेति यत्र वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वत एवोऽस्त्यादिपदसंकेतग्रहः प्रथमं जातः तत्र ऽस्त्योऽस्तीत्यादिवाक्यजन्ये वह्निव्याप्यधूमवत्पर्व
तोऽस्तीत्याकारकशाब्दबोधेतिव्याप्तिरित्यर्थः शब्दान्तरेण निरूढत्वं व्युत्पत्तेरसत्वादिति ननूपनयार्थज्ञानं नन्वयार्थज्ञाने हेतुः तद्घट
कप्रत्येकपदजन्यपदार्थस्मृतेर्महावाक्यार्थधीपर्यन्तमसत्वेनावान्तरवाक्यार्थबोधस्य महावाक्यार्थबुद्धावहेतुत्वात्तु कथं त
त्रातिव्याप्तिरत आह व्युत्पादयिष्यत इति न घटकप्रत्येकपदजन्यपदार्थस्मृतेर्महावाक्यार्थपर्यन्तमसत्वेपि पदजन्यपदार्थस्मृतिमात्रेणान्वय
ज्ञान बोधे हेतुः किंतु पदद्वयोपस्थपदार्थस्मृतिमात्रे तत्रावान्तरवाक्यार्थमादाय तावत्पर्यन्तमस्तीति ननु तच्छब्दाद्बुद्धिस्थत्वेनैव पदार्थोपस्थितिः
अतः सोऽस्तीत्यादिवाक्यजन्यबोधे कथमतिव्याप्तिरुक्तेत्यत आह तदर्थेति व्युत्पादयिष्यत इति पूर्वेणान्वयः व्याप्यवत्त्वादेः स २१

ज्ञान

स्कारद्वयस्मरणेपि उपेक्षान्यतद्धानिश्चयत्वेन हेतुत्वस्याप्रामाणिकत्वे तत्रातिव्याप्तिवारणाय तथाविधनिश्चयत्वमात्रावच्छिन्नमेव हेतुत्वं
लक्षणे प्रवेश्यमित्याशयेनाह तवातिरिक्तस्येति पदजन्यत्वस्येति कारणत्वसंबंधेन पदार्थोपस्थितस्याप्याकाशादेः शाब्दबोधस्यानुत्प
त्त्यापत्त्या पदजन्यपदार्थोपस्थितित्वेनैव तच्छाब्दबोधं प्रति हेतुत्वादित्यर्थः ननु चरमज्ञानपदस्यानुभवपरत्वेनैव स्मृतेर्वारणसंभवात् तथा
२४ विधनिश्चयत्वमात्रावच्छिन्नहेतुत्वं लक्षणे निवेश्यं किंतु तादृशनिश्चयत्वे[illegible]न हेतुत्वमेव अन्यथाऽनुमितावपि भ्रमत्वज्ञानानास्कंदित
त्वाप्रामाण्यज्ञानिश्चयत्वेनैव हेतुत्वावश्यंसंभवापत्तेः तत्कृतः शाब्दधीवारणमत आह निश्चयत्वस्येति शाब्दबोधे तत्तदर्थकपदज्ञानत्वेन हे
तुत्वं तत्र च वृत्त्या स्वजन्यपदार्थोपस्थितिकारणताघटकतया सन्निधादेवोक्तातिप्रसंगनिरासः कौ[illegible]रे पदार्थोपस्थितिहेतुतायां न पदज संभवे
न्यत्वप्रवेशो मानाभावादित्यतिव्याप्तेस्तादवस्थ्यमत आह निश्चयत्वस्येति कश्चित्तु स्मृतिरूपाया एव पदार्थोपस्थितेर्व्यापारत्वात्तस्याम
निश्चयत्वनियमाच्छाब्दबोधे पदार्थो[illegible]तित्वेन स्मृतित्वा न जन्यपदार्थोपस्थितित्वेनैवा हेतुत्वं न तु निश्चयत्वेनेति नातिव्याप्तिरिति भावः।
नवेति वाक्यमिति परेणान्वयः तथापि पदार्थोपस्थिति[illegible]तप्राऽतिव्याप्तेर्निरासेपि अयं घटत्ववान्वितघटत्वं बुद्धौ न घटत्वादिनिश्चयत्वे न हेतुत्वं किंतु घटत्वादिप्र यदि निविशिष्टवै[illegible]
जन्य कारकज्ञानत्वमात्रेणायं घटो न वेति संशयानंतरमपि तादृशबुद्ध्युत्पादात् किंतु यत्रायशेषणतावच्छेदकांशे धर्मितावच्छेदकतयाभासते तत्रैव किंचित्
तत्प्रकारकनिश्चयत्वेन हेतुत्वं यथा नीलघटवत् इत्यादौ घटत्वविशिष्टविशेष्यकनीलनिश्चयत्वेनेत्यावेदयितुमुक्तं तत्सदि[illegible]ति वस्तुतः प
र्वतो वह्निव्याप्यधूमवान भवत्वादिसंशयदशायां वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतत्वावच्छिन्नप्रकारताकस्यैव तादृशविशिष्टपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताक
३२ व्याप्तिज्ञानस्यानुत्पादात् [illegible]भुपत्रेय पर्वतविशेष्यकवह्निव्याप्यधूमवत्त्वानिश्चयत्वेन हेतुत्वं न त्वतानुवह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतत्वावच्छिन्नविष
यताकज्ञानत्वेनैव बोध्या विशिष्यत्वप्रकारतयो द्वयोरपि तादृशाविषयत्वात् एवं च विशिष्टविशिष्ट्यवैशिष्ट्यबुद्धौ एकदेशि हेतुत्वे अपरवैशिष्ट्यबु

१ य x पि १

श्री १

२२ दो गो पंचाँ विशेषणताव छेदकप्रकारकनिश्चयत्वेन हेतुत्वमित्याचेत्सपि तुं तत्राहैत्यभिहितमिति ध्येयं विशेष्ये विशेषणं तत्र च विशेषणं नरमित्यादिज्ञानस्य
विविशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानतया तत्र विशेषणताव छेदकप्रकारकनिश्चयस्य हेतुत्वासंभवात् तदित्युक्तमित्यपि कश्चित् ॥ स्वलेकपोतन्यायेनैव शाब्दधी ५२
रितिमते प्रत्यक्षेऽप्येवविशेषणताव छेदकप्रकारकनिर्णयिनस्य हेतुत्वं शाब्दादेस्तादृशविषयितायां पदार्थोपस्थित्यादेरेव नियामकत्वसंभ
वादितिमतेनै शाब्देऽतिव्याप्तितः प्रत्यक्षेऽयेत्युक्तं ननु विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धौ विशेषणताव छेदकप्रकारकज्ञानत्वेनैव हेतुत्वं न तु निश्चयत्वेन गोर
वात्तन्नकुतोतिव्याप्तिरत आह दंडो रक्तो न वेति तादृशसंशयानुव्यवसायरक्तप्रकारकत्वेन दंडसंदेह्मीत्याकारकोक्तत्व तदभावप्रकारकदंडविशेष्यकज्ञा
नत्वभावगाहीन तु रक्तत्वविशिष्टरक्तोऽज्ञानावगाही रक्तदंडसंदेह्मीत्यनुव्यवसायरक्तरक्तदंडवान्निकस्यैवसंशयस्य न तु दंडधर्मिकरक्तत्वसं
शयस्य तदीयत्वेवाविशेष्ये विशेषणमितिन्यायेनेव न चैवं दंडो रक्तो न वेति संशयानंतरमयं रक्तदंडवानिति त्यो चित्यावर्जितः संशयो न स्यादिष्ट
यात्सत्वेवान स्याविविशेष्ये विशेषणमितिन्यायेन स्वीकारात् कविं तु विशिष्टवैशिष्ट्यविषयताकस्याप्युक्तसंशयस्याऽनुभवसिद्धतया विशेष
णताव छेदकप्रकारकज्ञानत्वेनैव तादृशबोधहेतुत्वं न तु तन्निश्चयत्वेन गौरवात् व्यभिचाराच्च न च संशयस्य साधारणज्ञानस्याप्रामाण्यनिश्च
ना५ यास्कंदितस्यैव कार्यजनकतया तदप्रामाण्यनिश्चयाभावत्वेन हेतुत्वकल्पने गौरवमिति वाच्यं सर्वत्रैवाप्रामाण्यज्ञानस्यानुगतरूपेण विरोधित्वस्य
दुर्वचत्वेनाप्रामाण्यनिश्चयानांतत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभावत्वेन हेतुतायां गौरवानवकाशात् प्रस्तुतविशेषणताव छेदकप्रकारकनिश्चयत्वेन हेतु
तापक्षे एवं तदप्रामाण्यज्ञानमात्रस्य कार्यविरोधितया तदप्रामाण्यनिश्चयव्यक्तीनां विवक्षितदप्रामाण्यसंशयव्यक्तीनामप्यभावकूटस्य तत्तद्व्य
५२ क्तित्वेविशिष्टवैशिष्ट्यधी हेतुत्वकल्पनायां विपरीतगौरवापत्तेः विशिष्टेति घटत्वादिविशिष्टो यो विषयस्तन्निष्ठकतेनेत्यर्थः तथा च विनश्यद्वस्य ५
तानजनितयोरिछाद्वेषयोर्घटमिछामि घटं द्वेष्मि इत्यादि विशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षेव्यभिचारात्तज्ज्ञानत्वं तदीयप्रकारताव छेदकप्रविष्टमिति भावः नेना २२

विनश्यदवस्थज्ञानजनितेच्छादेरिच्छात्वांशे निर्विकल्पकप्रत्यक्षस्य तज्जनकज्ञानादिव्यादिप्रकारेण तादृशेच्छादे द्वितीयसाक्षात्कारस्य च ज्ञानोपनीत
घटादिविषयकेच्छात्वादिनिर्विकल्पकादेरसंभवान् तादृशस्थले व्यभिचारसंभवेपि न क्षतिः ननु ज्ञानस्येच्छाद्वेषोत्पत्तिकार्यसहभावेनैव हेतुत्वमुक्तं
विनश्यदवस्थज्ञाने न तयोरजननात्कस्य प्रत्यक्षे व्यभिचार इत्यतः स्थलांतरमाह कृतेश्चेति नव कृतिसाक्षात्कार एव विषयोपनीतभानार्थं
विषयस्मृतेरावश्यकत्वान्न व्यभिचारः सप्रकारकतद्विषयकत्वेनेच्छादिसाधारणेनैव तद्विषयकालौकिकप्रत्यक्षं प्रति अपि हेतुत्वादिति भा
वः ननु प्रत्यासत्तिविधया विशिष्टविषयस्मृतेरनपेक्षायामपि विशिष्टबुद्धौ विशेषणज्ञानस्य हेतुत्वानुरोधेन तदपेक्षावश्यकीति कुतो व्यभिचार
इत्यत आह विशेषणविषयकादिति तथा च विशिष्टबुद्धावपि विशेषणज्ञानत्वेन न हेतुत्वं स्मृतौ व्यभिचारात् किंतु तद्विषयकत्वेन तच्च कृत्यादिसा
धारणमतो नावशिष्टस्मृतेरावश्यकतेति भावः ननु कृत्यादेः कृत्यनंतरं विशिष्टविषयकत्वेनैव क्षणविलंबेन तदुपस्थितकृत्यादेः साक्षात्का
र इति यद्विषयावच्छेदस्फुटव्यभिचारस्थलमाह विशेषणेति विशेषणांशे विशेषणांतरविषयकादित्यर्थः समानविषयकत्वेन संस्कारस्मृत्योः का
र्यकारणभावाद्विशेषणविषयकसंस्कारात् कुतो नैवविशिष्टस्मृतिरित्याशंकामपनेतुं विशिष्टसंस्कारादित्युक्तं विशिष्टस्मरणादिति विशिष्टवैशिष्ट्या
वगाहिस्मरणादित्यर्थः तद्वेति तद्वद्विशिष्टवैशिष्ट्यबोधे इत्यर्थः तथा च विशेषणतावच्छेदकीभूततत्तद्धर्माभावप्रकारकत्वतद्धर्मप्रकारकत्वेनैत
त्तद्धर्मप्रकारतान्यप्रकारत्वानिरूपिततत्तद्विशेषणविशेष्यताकत्वेनैव तत्तद्विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धौ हेतुत्वात् लक्षणोक्ततादृशप्रकारताकज्ञानत्वा
वच्छिन्नहेतुतायाश्च निवेशान्नातिव्याप्तिरिति भावः यद्यपि विशेषणतावच्छेदकप्रकारकतामात्रेण विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धित्वेन वह्निव्याप्यांशे भ्रमहेतु हेतुर
संस्कारासत्त्वे तेंद्रियसंयोगदशायां वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वत इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षापत्तिः संस्कारात्मकस्यैव सन्निकर्षस्य व्याप्त्यं
शे सत्त्वात् धूमो वह्निव्याप्यो न वेत्याकारिकायां ज्ञाने लक्षणप्र[illegible]ने: संभवाच्च न वा पाद्यत[illegible] किंचिद्विशेषानुप्रति तन्मदुद्बोधक[illegible]मित्वे न हेतुत्वकल्पनाम

प्रत्यक्ष स्मृतौ तक ५
जनितप्रत्यक्ष ३

23

दभावादेवतादृशप्रत्यक्षासंभवः तत्तत्प्रत्यक्षव्यक्तीनां पूर्वं स्मृतिव्यक्तीः कल्पयित्वा तत्तदुद्बोधकव्यक्तित्वेन हेतुत्वकल्पनम [redacted] पेक्ष्य तत्तत्प्रत्यक्षव्यक्तिष्वेव तत्तदुद्बो
धकव्यक्तीनां हेतुत्वकल्पनायां लाघवादिति वाच्यं यत्रविशिष्टवैशिष्ट्यव्यक्तीनां पूर्वं विशेषणतावच्छेदकप्रकारिकाः स्मृतिव्यक्तयोनुभवसिद्धास्तत्रैव प्र स्मर
त्यक्षव्यक्तीनां शाब्दानुमित्याद्यात्म [redacted] कविशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानव्यक्तीनां वापाद्यत्वात् नहि तादृशप्रत्यक्षव्यक्तिष्वपि हेतुत्वमुद्बोधकव्यक्तीनां मन्तं ये
न तदभावादेवतादृशप्रत्यक्षनिरासः संभवति तथापि विशेषणतावच्छेदकप्रकारकसंस्कारसत्त्वे यद्युद्बुध्यादिदशायां विशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षं तन्नदुद्बो
धाभावविशिष्टतादृशसंस्कारत्वेन विशिष्टवैशिष्ट्यबोधं प्रतिप्रतिबंधकत्वकल्पनाद्दोषः नु वज्ञानत्वस्य कारणतावच्छेदकेऽनुप्रवेशमपेक्ष्यो क्त
प्रतिबंधकत्वकल्पने गौरवं ज्ञानोपरमेपि विशिष्टविषयो बधानेन कृत्यादि साक्षात्कारोत्पत्त्या ज्ञानत्वस्याप्रवेशनियमेन तादृशाभाववत्प्रतिबंधकभाव अभियारेण
स्य ७ कल्पना [redacted] गौरवं प्रामाणिकत्वादित्याशयः नन्वनुमितावपि व्याप्यप्रकारकतदभावाप्रकारकत्वमात्रेण हेतुत्वं न तु ज्ञानत्वावच्छिन्नभावेनेत्य [redacted]
[redacted] संभवएवेत्यत आह इच्छादित इति ननु सार्वत्रपक्षावगाहीच्छाद्वेषयोर्द्वितीयक्षणे ग्रापरशोऽनुमितिस्त्वयादिवाच्ये छादिजनकस्य परामर्श
व्याप्य ६ स्य कृज्ञानस्यपूर्वं सत्त्वात् कृत्युत्तरं वाद्वितीयक्षणेऽनुमित्यनुत्पादे निर्लो तुमशक्यइत्यतः स्फुटव्यभिचारस्थलमाह संस्काराद्येति संस्का
रादीत्यादिपदादिच्छाद्वेषकृतीनां परिग्रहः ज्ञानत्वेनैवेति तदंतर्भाविनैवेत्यर्थः तथानुमितौ न चानुव्यवसायेऽतिव्याप्तिरिति तथाविधावि
स्य २ षयत्वेन हेतुत्वं विवक्षितत्वादिति ज्ञा कृनोहेतुरनुपंजनीयः सामान्यतोहीत्येववाऽग्रेपाठः तेननन्वेत्यत्र हेतुलाभो नेतिध्येयं विषय
त्वेनेति साक्षात्करोमीति प्रतीतिसाक्षिकविलक्षणविषय त्वेनेत्यर्थः तेनानींद्रियस्यागुरुत्वादेः मनो पींद्रिय संनिकर्षेन प्रत्यक्षं न
तु निर्विकल्पकविषयत्वेनेत्यर्थः ज्ञानादेः सर्वि कमानवेद्यतयातदीयप्रत्यक्षेव्यभिचाराापत्तेः अत्रच [redacted] कारणस्य ता [redacted]

कृत्य०

दात्मकं कार्यस्यानुलौकिकविषयत्वं प्रत्यासत्तिनातीतविषयकप्रत्यक्षे ऽतीतविषयाणां महेतुत्वेपि न क्षतिः।
ननु लौकिकविषयत्वस्यैकस्याभावात्कार्यतावच्छेदकसंबंधानुगमात् कथमनुगतः कार्यकारणभावः बो
धासन्निकर्षजन्यत्वादेरपि सन्निकर्षभेदेन नानात्वात्। न च साक्षात्कारत्वनिरूपितविषयतैव कार्यताव
च्छेदकः संबंधस्तादृशविषयतया प्रत्यक्षे नातीतादावनुमितौ न व्यभिचार इति वाच्यं सुरभि मृगमदादि धर्मिक
स्य र जतमेवेदं जलमेवेदं इत्यादिप्रत्यक्षस्य दोषविशेषजन्यस्य तादृशविषयतासंबंधेनातीतरज
तजलेऽदावपि सत्वेन व्यभिचारात् तत्र आपितत्वं साक्षात्कारीत्वमनुभवात् न च तत्र तादृशविषयतां
शोऽप्रमोषाभावात् साक्षात्कारत्वनिरूपितविषयताया लौकिकसन्निकर्षस्यैव दोषविशेषस्यापि
जन्यतावच्छेदकत्वप्रसक्तावेकशेषस्य कर्तुमशक्यत्वात् लौकिकस्यैव दोषविषयेऽजन्यस्यापि रत
तत्वप्रकारकप्रत्यक्षस्य रजतमानयनगोचरप्रवृत्तिहेतुतया दनं प्रवृत्तिनिष्ठप्रवृत्तिजनकता त्यर
वच्छेदकत्वेनतादृशविषयतायो लौकिक कभाने विशेषसाधारण्यात्वाद्वा वस्तुतो विषयत्वस्य ज्ञानस

(लौकिका) दोषाद् अन्यप्रत्यक्ष

१

२५

मकालनयानिरुक्तविषयत्वावच्छिन्नस्य घटादेः प्रत्यक्षग्राह्यत्वात्सत्वात्तादृशविषयत्वे न हेतु
त्वं व्यभिचाराद्येतन्नाह तद्विषयकेति अत्र जननपदं विषये प्रत्यक्षे योग्यतावच्छेदकत्वं तथा च तद्विषयक
त्वं न तु विशिष्टस्य तत्प्रत्यक्षव्याप्तित्वेन कार्यत्वं तत्तद्विषयव्याप्तित्वे न हेतुत्वं तत्र च कार्यस्य विषय
४ तत्र तामात्रे कारणस्यानुगतत्वं प्रत्यासत्तिर्न च तद्विषयकत्वस्य कार्यतावच्छेदके प्रवेशो व्यर्थस्तत्प्रत्यक्ष
व्यक्तेरेव विषयतासंबंधेनान्यत्रापि सत्वेन व्यभिचारवारकत्वादिति भावः ननु तत्तत्परामर्शव्यक्तिप्र
स्वहेतत्तत्परामर्शव्यक्तित्वेन हेतुत्वे परामर्शप्रत्यक्षसामान्यं प्रत्यपि परामर्शत्वेन हेतुत्वमावश्यके
३प्रे यद्विषयोरिति व्यक्तस्तथा च तदनुव्यवसायेऽतिव्याप्तिरेवेत्यत आह कस्यचिदिति प्रमाणाभावात्तादृशीय
प्तिरेचनास्ति सती वा तत्परामर्शत्वव्यापको मतान्तरत्वाद्धर्म्मावच्छिन्नकारणतावच्छेदकतया गृहीतार्थानप राम०
रामर्शत्वेन हेतुतां व्यञ्च स्थापयतीति भावः यद्यपि विषयस्य प्रत्यक्षं प्रति हेतुत्वे मानाभावः नच घटादिविषयस्य २४

दार

25 नाशदशायामपि नत्वेंद्रियसन्निकर्षेणाङ्गुत्तरकालं न तस्य ज्ञापन्निरितिवाच्यं यदा यत्र यत्कार्यस्योत्पत्तिस्तद्द्रव्य
वहितप्राक्कृद्धयो तत्कारणाभिनियमाद्वेः कारणतासंपादकतया विषयनाशकालावच्छेदेन विषये सन्निकर्षो का
कारणविरहादेव तदसंभवत्तानयपदापकृत्ति कार्यस्योपादतद्दव्यवहित पूर्वत्त वृत्तिकार्यस्य कारणत्वमित्येवव्या
प्तिः कारणताग्राहकेति विनष्टविषयस्य प्रत्यक्षानुपपत्तेरणार्थं विषय स्य हेतुत्वमावश्यकमिति वाच्यं कार्यकार
णभावांतरकल्पना गौरवेण घटादिरूपेच स्तुः संयुक्तसमवायत्वे विद्यमानस्यासन्निकृष्टरूपांतरस्य प्रत्य
क्षसंगेन वता दृशव्याप्तेः प्रतिहतत्वात् तु न वशाद्धप्रत्यक्षं प्रत्यवशंयकर्षावच्छिन्नशब्दत्वेन विषयस्य हेतुत्वमन्य
थाकर्षानवच्छिन्नस्यापि तस्य प्रसंगापत्तेः त्यावच्छिन्नत्वप्रत्यासत्त्याकरणस्य तत्र हेतुत्वे कर्षावच्छिन्नसंयोगादेर
पिप्रावणप्रत्यक्षप्रसंगादिति वाच्यं नवतापि ज्ञानादिसाक्षात्कारे विषयस्य हेतुत्वाप्राप्तेस्तथापि सत्यपींद्रियसं
न्निकर्षादौ गुरुत्वापत्तौ इंद्रियपदार्थानामप्रत्यक्षतया साक्षात्कारत्वेन निरूपितविधेयत्वेन तादृशविषयताया वृत्ति
धर्मशून्यत्वेन वा प्रत्यक्षसामान्यं प्रति हेतुत्वेन तत्र यत्लौकिकसन्निकर्षजन्यतावच्छेदकतया सिद्धस्य लौकिकत्वाख्य
विषयताविशेषस्य कार्यतावच्छेदकसंबंधत्वात्तेनापि यावत्धर्मविशेषे वलंबंधति एवापि कार्यतावच्छेदकसंबंधेनो
त्पत्तिकाभावात्तत्व मतेकारणतायाश्रुतिविनाशेमितदवच्छेदकोपलक्षितस्यैव पूर्वसत्त्वापेक्षणादिति वदंति ॥ २५

तन्नदितरत्वादिरिति व्याप्यप्रकारकत्वव्याप्याभावप्रकारकेतरत्वादित्यर्थः। पक्षांशे तस्य विशेषणावत्तुष्टप्रव
ष्टितत्वात् साम्यप्रदर्शनार्थं चैत्रावलोकितेत्यादि विशेषणावत्तुष्कमुक्तं घटेतद्विषयकत्वेतिदं ढालम्ब रस्यत्वप्रयस्य
प्रत्येकं संबंधाज्ञाहरा घटत्वेन हेतुत्वं तद्विषयप्रत्यक्षत्वेन च कार्यत्वमित्यर्थः। प्रत्यपनीतोपाधकमाह मानाभावा त्य२
५ता दिति। न चैतादृशकार्य्यान्यथानुपपत्तिरेव मानं भविष्यतीत्यत आह अन्यथेति। चैत्रावलोकनादिसामग्र्यारव्यप
त्यस्मादिसामग्र्या चैतादृशप्रत्यक्षस्योत्पत्तेरित्यर्थः। तथा चार्थमानगत्यत्वाभोक्तानुपंकार्यतावच्छेदकमि स५
ति भावः। विशिष्टस्मरणा इति वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतस्मरणादित्यर्थः। संशयोत्तरं तदाकारस्मरणापत्तिमये
नस्मृतिजनकतावामध्ये निश्चयत्वप्रवेशादित्याशयः। पर्वत्यपि व्याप्यवत्तादिसंस्कारं प्रति व्याप्यवत्त्वाद
निश्चयत्वेन हेतुत्वात्तादृशसंस्कारानुत्पत्तेर्व्याप्यत्वादिसंशयानन्तरं वरस्मृतेः संभव इत्यनुभवस्यानि
७२ श्चय। त्वेनस्मृतिहेतुतायां मानाभावाच्चाविशिष्टस्मृतौ अतिव्याप्तिसंभावनानथापि यत्न्व्यापाशोप्रति एव
न्यपेक्षो वकररास्य हेतुत्वादेत्ते प्राचीनमतेनेदं व्यापारीभूतसंस्कारं प्रत्यनुभवस्य निश्चयत्वेन हेतुत्वे यन्नौमु
त स्मृतिं प्रत्य। फिलाद्भूपेणा हेतुत्वमवश्यकं पत्तु ज्ञानपदस्य करणा। ट्युत्पत्त्याभिप्रायेणाशंक्य ते अथेति। विशि

26

४ ते

वं स्मरणोपनतइतिचेत्तत्स्यत्याविशिष्टसंस्कारेऽतिव्याप्तिरित्यर्थः । इतिनत्व संस्कारानुत्पत्तेश्चेत्यादिग्रंथविरोधा
पत्तेः । केचित्तु यावदगम्यमानो वह्निर्व्याप्यधूमवत्तानिश्चयत्वेनानुगतरूपेणानुद्बोधकविरहात्तेनाहृशा
स्मरणाविषयत्वे इतिचाहुस्तत्रउपेक्षानत्वेनेत्यादिग्रंथस्य व्याप्यविषयकत्वेनेत्यादिग्रंथस्य च विरोधापत्तेः
इदंतु विं त्यधूमत्वव्यापकत्वेनतद्विशेषेण वा व्यवहृतत्वाद् गोचरादवत्विवह्निपरामर्शात् पक्षे वह्निमानित्यनुमितिरुत्पा
दादनुमितिं इतियाद्व्याप्तिविषयमत्वेप वेनत्वादिनिरूपितेनविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहितया विशेषणेन हेतुत्वं न तु स्व
पर्वेनाशान्तर्भावेन व्याप्तिप्रकारताकत्वेनानुधूमादिकं मंतव्यं नयात्वमन्यथाधूमत्वेन व्याप्यगोचरादवस्तु तु मकारता
दूष्यस्य धूमस्य रागप्रसंगात तथाच स्मृतेर् हीनग्राहित्वे परामर्शापत्तेरिति अनुमितिजनकतावच्छेदकरूपेण
स्मृतावहेतुत्वात्तत्कथं न जातिव्याप्तिप्रसक्तिरिति चेत्तत्र हेतुत्वमिति निरस्तौ हेतुत्वमित्यर्थः तथा च व्याप्यवत्तानिश्चयत्वेना
नावच्छिन्नहेतुत्वस्य तत्र सत्त्वेऽपि विशिष्टस्मरणेऽतिव्याप्तिरिति भावः । अनुपेक्षात्वेन घटं तु वच्यात्तदान द
न्यत्वे स्मृतिजनकतावच्छेदकं भवेत्तदेवमनुसंधेयमिति व्याशयेनाह उपेक्षात्वं हीति संकरेति चानुपलब्धं विहाय तत्रपेक्षात्वे   गम
~~तत्रानुपलब्धत्वे वानुपलब्धि~~ वानुपलब्धत्वं या । विनीदर्शनादौ वैजात्यानभ्युपगमात् ते संकीर्णमित्यर्थः । वा नुपलब्धत्वादि व्याप्य   २६

व२

तरण

तरणस्पर्शनादावुपेक्षात्वं विहाय२

नानैवोपेक्षात्वं निरस्यमदेदृष्टविशिष्टस्मृतिजनकतावच्छेदकेयदि पात्रदाहस्थां केतिरकल्पिने तनेविषयिदंशेऽ
पेस्तात्वस्यवाविदंशेवतदभावस्यानुभवादित्यर्थः नचव्यापारभेदस्य कल्प्यमित्याद्यावत्नुक्तात्वादंशिवत्वेनजातिवा
३ न धकमितिवाच्यं रूपहानावसंबंधेयातदं भावादितिभावः नापिप्रवृत्तीत्यादित्यावत वरप्रवृत्तजनकत्वेसतिय दी०३
न्नदोषावरनिवृत्त्यातनकांतदन्यतद्धानत्वेनतज्ञोवरस्मृतौहेतुत्वेनज्ञोवरप्रवृत्तिनिवृत्तुभयजनकत्वेनतुल्यत्वेकजन
कत्वेपिवोनज्ञोवरस्मृतिहेतुत्वेव्यभिचारादभावद्ध यगमेतेनिषेधेपांत्रालितासिनेतिनध्यावतत्प्रकारकस्मृतौतद्धर्म्या
प्यधर्मप्रकारकत्रिज्ञासंपात्र जनकं तदन्यज्ञानत्वेनहेतुत्वे व्याप्यधर्मानीमानुगमानुद्धर्मे व्याप्यधर्मप्र
कारकत्रिज्ञासानाज्ञानत्वमप्यननुगतमतस्तादृश्यस्मृतिहेतुत्वासंभवादत्रापिनिषेधद्ध यगमेतावशपकीतिभा
वःनादृशाद्यपोतिप्रवृत्याघमनकादपीत्यर्थः नापिसंस्कारेतित प्यावपर्यंतधर्मे व्याप्यवनास्कारकांप्रति
नदाकारसंस्कारजनकज्ञानत्वेनैवहेतुत्वान्नर्थप्यवज्ञानिस्वपवाछि महेतुनाघटितल्लद्गत्रास्यतत्वातिव्या
प्तिरितिभावःजनकतावच्छेदकरूपांतरेतिनिषयपात्वमिनस्यसंस्कारजनकतावच्छेदकरूपस्यापरिचया
दित्यर्थः तथाचनिःप्रपत्वमात्रस्यैवतयात्वेस्मृतावयिताद्दृष्टो नैवहेतुत्वंफलव्यापारोप्रत्येकरूपेणहेतुत्वा

२

27 दित्युक्तमिति व्याप्तिस्तद्वत्येवेतिभावः ननु तद्धर्मिकतत्प्रकारकस्मृताविव तादृशसंस्कारेप्यनुभवस्य
उग्र तदाकारसंस्कारजनकत्वेनैकरूपेणाहेतुत्वं वाच्यमतो नातिव्याप्तिरत आह अन्यो न्येति अत्राव
च्छे मवच्छेदकीभूतं च संस्कारजनकत्वेऽपि भिन्नव्याप्तिघटितमतोऽन्योन्याश्रयत्वं इतरथा पुनरात्मा
श्रयो द्रष्टव्यः ननु तद्धर्मिकतत्प्रकारिकायां यथा त्योर्ज्ञाने व्यभिचारात्तादृशसंस्कारानुत्पादिकायां तद्ददृष्ट्व
त्वमेवोपेक्षान्यत्वं निरस्यतेति द्विरिति ननु तद्धर्मिकतत्प्रकारकानिश्चयत्वेन तादृशस्मृतौ तथा विधसंस्का
रे च हेतुत्वेनाव्यभिचारो नातिव्याप्तिरत आह संस्कारे पीतु उपेक्षात्मकज्ञानादिसंदिग्धं प्रवेशादितिरुपे ज्ञा
न्यत्वाप्रवेशादित्यर्थः नचस्मृताविव संस्कारेपि समानाकारनिश्चयत्वेनैव हेतुत्वोदुपेक्षात्मकानिश्चया
तसंस्कारानुत्पत्तिरेव दुर्घटेतिवाच्यं समानाकारोपेक्षाबुद्धिं व्यक्तीनां तत्तत्व्यक्तित्वेन समानाकारसं
स्कारं प्रति [redacted] प्रतिबंधकत्वोपगमादुपेक्षाज्ञानोत्तरं तत्रोशेसत्येव तानां रेषां संस्कारोत्पादादितिभा राम:
वः नचसंस्कारोपादानसुषच्छ्रुः संयोगोप्रति यत्र द्रव्यत्वाभ्यां विभिन्नरूपाभ्यां च द्वयो हेतुत्वमपापलव्यापा पावौ २७

प्रत्येकरूपेणाकारस्यास्य हेतुत्वनियमे व्यभिचारात् तत्समानाकारत्वेनैव स्मृतिजनकत्वं संस्कारं प्रत्ये न
निश्चयत्वेन हेतुता यो संशयात् संस्कारानुपपत्तेः वा समरसांसेभ वातन च विनिगमनाविरहः समानाकार
तानत्वेन संस्कारहेतुत्वे संशयजन्यानामनेन तयं संस्काराणां तत्राशकत्वेन कारणांतर ईशांच कल्पनापत्तेरेव वि
निगमकत्वात् तत्र यावत्स्मृतौ नातिव्याप्तिशंकाचिनचात्सेनाज्ञनकसंदेहव्याप्तेर्निश्चयत्वेन हेतुत्वसंभवे तत्तत्साधारण्ये
न तत्समानाकारत्वानत्वेन स्मृतिहेतुत्वमन्यापत्तयानुपेज्ञातानस्याप्यनेतानजनकतयानदव्यावर्त्तके नोपेक्षान्यत्वे
नापि स्मृतिजनकत्वस्यावश्यकत्वात् पातानवकाशात् तः समानप्रकारकज्ञानत्वेनापि न स्मृतिहेतुतां किं तु स्मृतिसामान्ये ज्ञा
नत्वमात्रेणातः स्मृतिजनकत्वं कारकस्मृतिप्रतितादृशसंस्कारत्वेन हेतुत्वस्यावश्यकत्वात् ततत्वातिप्रसंगभंगादि नियम
नुसंस्कारं प्रत्यपि समानाकारज्ञानत्वेनैव हेतुत्वं ननु तादृशनिश्चयत्वेनु गौरवात् संशयेन संस्कारोत्पादेपि उद्बो
धकसमवधानविरहादेव ततः स्मृत्यनुत्पादसंभवादिति नच संशयजन्यसंस्कारस्य कीनांनाशार्थं हेतुत्वेन तस्य नागौ
रवप्रसंगः यस्य पुंसः दसंस्कारसत्वेपि तत्सदृशवस्तुदर्शनादेव यदस्मृतित्तिनुरुपोयपदस्मृतिसामान्ये प्रतितत्तु वक्ष्यो
यतादृशवस्तुदर्शनत्वेनानुगतैः येनैवोद्बोधकस्य हेतुतया संशयजन्यसंस्कारसत्वे [illegible] दृशवस्तुदर्शनदशायान

28

हेतु ३

त्युरुषीयपयदस्मृत्यापत्तेः अन्तेराप्यविचारयितुमशक्यत्वाद्वेत्तिदिक्। अन्येतु निम्नयत्वघटकदलद्वयस्य विशेष
टा वि शेष्याभावेन गुरुतरकार्यकारणाभावद्वयकल्पनापत्तेः लाघवेन तद्विशेष्यकतत्प्रकारकसंस्कारं प्रति तद्वि
शेष्यकतदभावप्रकारकज्ञानत्वेन प्रतिबंधकत्वेन तद्विशेष्यकतत्प्रकारकज्ञानत्वमात्रेणत्वेनैव तु मयकल्पनं। नैवो
चिते संशयोत्तरवर्त्तिनिश्चयाद्दर्शितेदेहनाशानंतरमेव संस्कारोत्पादसंभवादिति प्राहुः। तन्मते दंतत्प्रकारकत्वा [illegible]
कारकत्वानितरत्वितत्तन्निष्ठविशेष्यताकज्ञानत्वपर्यवसितेन निश्चयपदेन हेतुतापानिश्चयघटकदलद्वयस्य
वासंभवात् एतेन व्याप्यसंशयोत्तरं व्याप्यवत्त्वसंशयाकारस्मृतेरुत्पत्तिभयेन व्याप्यवत्तापरामर्शः स्मृतौ तन्निश्च
यत्वेन हेतुत्वे किंतु व्याप्यवत्ताज्ञानत्वमात्रेणाव्याप्याभावप्रकारकस्मृतिं प्रति व्याप्यप्रकारकव्याप्याभावप्रका
रकज्ञानत्वेन हेतुत्वादेव व्याप्याभावप्रकारकत्वेनितरत्वव्याप्यसंशयत्वस्य स्मृतावसंभवात् नवव्याप्याभाव
वत्तास्मृतिं व्याप्याभाववत्तानिश्चयपदत्वेनैव व्याप्यवत्तास्मृतिं प्रत्यपि व्याप्यवत्तानिश्चयपदत्वेन हेतुता वा प्रमाणाप्र
सक्तेन तदप्युक्तिमप्यपेव संशयाकारस्मृतेर्वारणासंभवादितिवाच्यं व्याप्यवत्तानिश्चयपदत्वे न हेतुत्वे व्याप्याभाववत्ता राम: २८
कारकत्वस्य हेतुतावच्छेदककोटिप्रवेशेन रवेसाप्याभाववत्तास्मृतिं शक्तिव्याप्यप्रकारक [illegible] घटितेन व्याप्या

भावत्वाज्ञानत्वेन हेतुतावत्त्वावच्छेदकलाघवमित्यस्यैवाविनिगमत्वात्तयोर्व्याप्यवत्त्वास्मृतौ नातिप्रसंग
दुं वृत्तेति निरूपकत्वेन तत्रैहत्वाद्वितीयमिमिनेनिरस्तं प्रागुक्तदिशा निरूपकत्वस्य दललघूयाघटितत्वात्पर्वतो वह्नि
व्याप्याभाववानवेत्यादिसंशयादर्शितादृशसंशयाकारस्मृत्यात्रिमयेन व्याप्याभाववत्त्वास्मृतिप्रत्यायि व्या
प्याभावा [redacted] भार्वप्रकारकत्वघटितेन व्याप्याभाववत्तानिरूपकत्वेन हेतुतायामावश्यकत्वेन विपरीतगौरवाद्वि
ति दिक् केचित्तु संस्कारं प्रति निरूपकत्वेन हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ने घटइति प्रत्यक्षानन्तरं द्वितीयक्षणे रूपेर्थं न घट इत्याकारिका
धी स्वप्रतादृशज्ञानद्वयेन क्रमाज्जनितस्य घटत्वनदभावयोर्वरसंस्कारद्वयस्य सत्त्वात् दूरं घटो न वेति संदेहात्म
कस्मृत्यापत्तिनैवं विरुद्धोभयकोटिकसंदेहे धर्मसमवधानविरहात् न तथा स्मृतिरिति वाच्यं घस्य ज्ञूलोघटत्वतद
भावयोः संस्कारसत्त्वेन तु भयसदृशवस्तुविशेषदर्शनादेव तदुभयस्मृतिमनुरुध्य घटत्वतदभावस्मृति सामा
न्यं प्रत्येवमनुरुध्यतादृशवस्तुदर्शनत्वेनानुगतरूपेणोद्बोधकस्य हेतुत्वेन तत्तत्समवधानस्यापि संभवात् न च
तादृशसंशयाकारस्मृतेर्वारणीयत्वमिदं त्वावच्छेदेन [redacted] घटत्वप्रकारकस्मृतौ तदवच्छेदेन घटत्वाभाववत्त्वासत्त्वस्मृति
ति सामग्र्यास्तादृशधर्मिकघटत्वाभाववत्ता। स्मृतौ च तादृशघटत्ववत्तास्मृतिसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वस्य प्रामाणिक

कतयास्मृतित्वेन कतायां मयि निश्चयत्वेन संशयानीय मन्यथैव संशयोऽनंतरं तत्संस्कारस्मृतेर्वारणादिं स्यात् क्नातं स्थि
त्वे संशयजन्यपरं स्तु संस्कार यत्नोनो नाशार्थहेत्वे न रकल्पनाम येद्व संस्कारजनकतायां निश्चयत्वेवैशस्येवलो ग्र२
घर्ष वे नो विनत्वादिति संक्षेपः न पात्वपि निस्मृतिहेतुत्वमित्यर्थः न पावति श्चयत्वमात्रेणा स्मृतिं प्रेहेतुत्वा भ त्प३
ऽन्नतवल स्मरणात्ति व्याप्तिः अनुभवत्वेव जातिभेनुस्मृत्यन्यज्ञानत्वे येन रूपानत्वो ये हेतुस्यानुरूपतां न स्य स्मृतिका
रणतावच्छेदकत्वहानिरिति भावः द्वितीया घनुभवस्थले स्वजन्यसमरणे नैकसंस्कारनाशोपि संस्कारांतरस
ग ५ त्वोत्तरं स्मरणसंभवस्यान्नु न्नेसम्पदिति द्वितीयपक्षस्मृत्युत्तरमासन्नानुभवस्येत्यर्थः तेन समानप्रकारकत्वेनैव
स्मृतेः संस्कारनाशकत्वाद्द्वयोरनुभूतस्याप्येकस्मृत्या संस्कार [illegible] नाशात् स्मरणांतरासंभवेसत्युत्पयेतानुसर
णोर्थं चित्यपास्तेन वांततैः स्ता तु भवोघात्तु व्यवस्थापस्येवस्यानुभवांतरत्वात्तेसत्कृदनुभूतत्वेवस्तनोऽसिद्ध
मिति वाच्यं स्वतः प्रामाण्यपक्षमनुव्यवसायोपस्थितव्यवसायोल्लिखितविषयधर्मवद्धर्मितिविषयकत्वासीकाराद्
चिषयतातरसंचारादिनानुभवसामानुपपत्तिसंभवाच्चेति भावः स्मरणोत्तर [illegible] तिकालांतरं इति शेषः तेनैकसं ग्रा०
संस्कारेनैव वक्ष्यति नित्यकस्मरणस्योत्पादसंभवेपि न स्मृतिः प्रसंगादित्यैत पावानुभवस्यैन हेतुत्वेव्यभिचारा २९

निश्चयत्वेनैव तथात्वं वाच्यं इति स्मृतित्वावच्छिन्नस्य वैयर्थ्येनेतिमावत्न तु संस्कारनाशकं फलं न संस्कारनाशहे-
तु तथा सति घटः पटः स्यात् द्रव्यमित्याकारसंस्कारोद्बोधवशात् यो नित्यावघटो द्रव्यमित्याकारस्मृत्यानन्तरं तेनैव प्र-
त घटो द्रव्यमित्याकारस्मृतेरनुत्पत्तिप्रसंगात् तत्राह समानेत्यादि यावद्घटधर्मिकद्रव्यत्वप्रकारकसंस्कारना-
शं प्रति घटधर्मिकप्रतिनाह शस्मृतित्वेन हेतुत्वात् तादृशस्मरणस्य सत्वेपि घटधर्मिकतादृशस्मृतेरभावादेव नोक्तास-
मूहालंबनसंस्कारस्य नाशः नवघटधर्मिकद्रव्यत्वसंस्कारनाशत्वावच्छिन्नस्य सामग्री सत्वादसमूहालंब-
न इयप्रकृतेपि नव्यावच्छिन्नस्योत्पादो यदुर्वार इति वाच्यं घटधर्मिकद्रव्यत्वसंस्कारमात्रस्यैव सामग्रीवशेन घटेवस्तु-
न्तरे वा यत्संयोगान्तरावगाहित्वनियमेन पदार्थान्तराणां तादृशस्मरणात्वकविशेषसामग्रीविरहादेव घटधर्मिक-
नाश १४ द्रव्यत्वसंस्कारत्वावच्छिन्नस्योत्पत्त्यसंभवादिति भावः समूहालंबनस्यापि संस्कारस्याविवरलक्षणेनाप्रत्येकगोच-
रस्मृतिद्वयजनकत्वसंभवात् क्रमिकेत्यं क्रमिकदिनद्वयाद्युत्पन्नेति तदर्थः यद्यप्येवमपि कालरोगादिनासं-
स्कारनाशत्वव्यभिचार इति कालरोगाद्यजन्यसंस्कारनाशत्वेनैव स्मृतिजन्यत्वं वाच्यं तत्र च यद्यरोगाद्यजन्यत्वं
तद्घटककालादीतरि... एवं सति तावतां विशेषणभावे विनिगमकाभावादनंतकार्यकारणभावप्रसंगोत्यत्वे तत्स-

३०

त्रिप्यक्तित्वे न तत्संस्कारनाशं प्रति हेतुत्वमेकलाघवा पुन्नमनःसकृदनुभवस्थले पि चरमस्मरणे सत्ताघात्मितत्वे
नैवतन्नाशकत्वं रोगीकारानन्तरसंयोगोत्तरमस्मरणाप्रसंगः तत्पादिरोगादिनाशव्याप्तवृत्तस्मरणे स्मृतिसत्वे नाप्यजाति
विशेषस्यैव स्मृतिनाश्यतावच्छेदकतयासिद्धत्वात् ॥ तन्नाशयत्वे न हेतुत्वं कल्प्यतो यस्तु रुचीया यत्संस्कार
कसंस्कारस्येन रोगादिनाशवत्तन्मुसेरुचीपत्तत्वकारककसंस्कारनाशतामान्यं प्रत्येव तन्तु रुचीपनस्य कारकस्मृ
तित्वेन हेतुत्वे [illegible] वाधवाभावइति तत्रैवस्मरणो तथास्मरणस्य संगतत्वात् दोषः। केचित्तु रोगकाला
दिजन्यतत्तत्संस्कारादिनाशभेदकूटस्य गुणवत्त्वविशेषवत्त्वं न त्वेकविशिष्टापरमेदत्वेन एकविशि
ष्टापरवैशिष्ट्यवैशेन कार्य्यतावच्छेदकस्य गुरुत्वात् तानान्तु समोहानेन कार्य्यकारणभावद्वयं कैव नेत्याचित्व
दंति। समुहालंबनादिति इत्यादिपदादेकधर्मिकज्ञानाजन्यकारकसंस्कारपरिग्रहः अत्रेदमवधेयं न द्विशेष्यकृ
तत्वप्रकारकसंस्कारनाशं प्रति नादृशस्मृतेः कार्यसहभावेने वहेतुत्वं चक्षुष्यमन्यथा स्मरणजन्यसंस्कारस्यावी
नांशस्थिकत्वापत्तेः नाशकीभूतस्य स्वजनकसंस्कारस्यैव सत्वात् उत्पत्त्यनंतरमेव नाशसंभवात् न चैवमपि

जातेप्र
रामः ३०

न्यघटत्वप्रकारकानुभवोत्तरं पुनर्घटत्वप्रकारकसंस्कारोऽनुभवांतरेण नानंतरं घटत्वप्रकारैः संस्कारोत्पत्तेः नमसंस्कारो
रोत्तरत्रेति पटत्वप्रकारकसंस्कारस्य हस्तिपकत्वापत्तेः इति परस्परानुयायोज्ञोऽनंतरसंस्कारोपि सत्वादिति वाच्यं
तुल्ये ज्ञान्यज्ञानस्यैव संस्कारजनकत्वं तथा च तत्र इति यानुभवस्यापि ज्ञानत्वस्वीकारेणानंतरसंस्कारस्यैवानुत्पत्तेः
प्रतियोगितया संस्कारनाशत्वावच्छिन्नं प्रति प्राक्कालवृत्तित्वविशिष्टस्वजनकज्ञानसंबंधेन स्मृतित्वेन हेतुत्वमित्यपि
कश्चित्तु चरमज्ञानसंस्कारनाशं प्रति स्व[illegible]मात्राकारस्मृतित्वेनैव ज्ञानसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नशब्दानामपि नाशा
न्त्रिलाग्रानाधिकरणाय प्रत्यासत्त्या ज्ञानत्वसुखत्वादिधर्मेण कार्यतावहेतुत्वं नन्वेवं योग्यविशेषगुणात्मा
४धूल दिनानयालेच्छत्वस्यतत्र घटितविशेषाति फलेनानंतरकार्यकारणाभावापत्तेरेवं च ज्ञानसुखदुःखादीनां तत्तन्नरद्
गास्यविनाशकत्वकरणात् प्रतियोगितासंबंधेन [illegible] ज्ञानमान्यं प्रति स्वप्रतियोग्यधिकरणतादात्म्यसंबंधेन ध्वंसस्यैव
त्वेनाप्यनुगतरूपेण हेतुत्वे कल्प्यं ज्ञानोत्तं न सुखादीनामपि स्मृतिजन्यसंस्कारस्यापि नच [illegible] कालत्वेन
प्रतियोग्यधिकरणत्वं संबंधेन ध्वंसत्वेनाप्यसंस्कारादौ द्वितीयक्षणे [illegible] भवाधिकरणत्वेन कालिकसंबं
न प्रवेश्यमतो नानित्यत्वानेच्छादेः क्षणिकत्वप्रसंगः इत्यादरपारिशीलितेः [illegible] स्मृतिजन्यसंस्कारनाशस्यत
मदेक

त्तत्वरमस्मरत्वेनेतरनष्टसविषयकप्रतियोगिकत्वस्य लाघवेन कल्पनात्तादृशप्रतियोगिनः स्मृत्यंतरमस
त्वान्न स्मृतिजन्यसंस्कारस्य तन्नीकत्वान्मिति न तु छेन पासत्तिसकृदनुभवजन्यसंस्कारनाशस्यावितथत्वे = त्वचरम् ३
त्येव स्मृतिप्राक्कालीनसविषयकत्वं तु प्रतियोगित्वकल्प्तानर्थयानघप्तिर्विरहादेव नैकस्मरणोत्तरं तदुत्पादस
मवइत्यनुभववत्वेनाथिस्मृतिहेतुतापादकच्छेदापत्तेः केचित्तु त्यादिके प्रतिरूपादेरिव संस्कारे प्रत्यक्षे त्वचरम
स्मृतिप्राक्कालीनसविषयकसमानाकारसंस्कारत्वेन प्रतिबंधकत्वं धारावाहिकस्थले एतेन कसंस्कारस्य लिंक
त्व नाम पक्षत्वानूकल्पनेनाघवानाद्यं चैव न केस्यापि संस्कारस्य सविकत्वं प्रोक्तनसंस्कारत्वेन स्मरणाव्य
वहित [illegible] स्मरणोत्तरं संस्कारानुत्पादात्तत्र नाशोत्तरमुत्पन्नस्य च संस्कारस्य तत्कालीनत्राशकविरहादेकस्मरणिकत्वात्से
मयानानाविषयत्रैकस्मृत्यंतरमेव स्मरणोत्तरप्राक्कालीनसंस्कारनाशोपपत्तेः [illegible] स्मरणेन संस्कारोत्पादस्तत्र स
संस्कारस्य स्वविकत्वं दुर्वारमिति वाच्यं संस्कारस्य कार्यसहवर्त्तित्वेन स्मृतिहेतुत्वादेकस्मृतिद्वितीयक्षणे स
पानाकारस्मृत्यंतरासंभवादित्याहुः तन्न एवं घटपटादिविषयकानेकसंस्कारोद्बोधे क्रमेणानुभूयमानघटस्य पटस्मरणम्:
वप्रत्येकस्मरणांतरमनुद्भूतादृशघटस्मरणानुत्पत्तिप्रसंगात् क्रमिकस्मरणाभ्यां समूहालंबनसंस्कारनाशा

दर्शनस्यापि वचरमस्मरणस्यापि नाशात्तेनानुभवध्वंससंस्कारजननासंभवाद्वितीयादिज्ञानानुत्पत्तेः संस्कारजन
कतासत्त्वरूपावच्छिन्नासम्पत्तिजनकत्वे बाध्यते देवत्वसिद्धं संस्कारं प्रत्यपि अनुभवत्वेनैव हेतुत्वादनंताहज्ञा
यते रेतिानयावत्संस्कारं प्रत्यनुभवत्वेन हेतुत्वे इत्थं संस्कारं प्रति पुनः पुनः स्मरणहेतुत्वे नहेतुतानस्यानसा
मान्यसामग्री विरहादन्यसंस्कारं प्रत्यपि निष्ठत्वे माञ्जिराहेतुत्वमिति निरावरणं व स्मिन्समानाकारस्मृ
तित्वेन संस्कारनाशहेतुतामनेविधनेनात्मनि वरसंस्कारनाशानुरोधान पुरुषभेदेन कार्यकारणभावा
नंतम्भावश्यकमेवन यावनज्ञदाकृमी यत्संस्कारसामान्यनाशं प्रत्येतत्तदात्मीयवैमहृत्विद्यकत्वेनोत्तत्व
वञ्चित्वे न हेतुत्वे तु नमन्तरानेन संस्कारत्वं सद्य नावान्तरेत्वा दव्य इद्गमलाघवाज्ञतल संस्कारानां चर
मस्मृतिपर्यन्तस्थायित्वेप्युद्बोधकविरहे रोगमध्ये स्मरणाभावान्नतया व सकृदनुभूतस्यापि स्मरणोत्तर
स्मरणासंभवादनुभवत्वेन स्मृतिहेतुतायां बाधकाभावं इत्यनन्तं भेव प्रापत्ते चेत्याहुः क्रियाकृत्तविचिंत्यनांवनास्मृतेः
संस्कारजनकत्वसिद्धवपि स्मृतिजनकत्वाय पत्तेः पत्रे स्म दशापरीषताने त्वादिना ऽनुगमनरूपेणैव उद्बो
धकस्य स्मृतिहेतुत्वं नोऽन्तरा स्मरणाधाराप्रसंगाच्चा न चायमस्नात्मस्मृतौ नसमानाकारज्ञानत्वेन हेतुत्वेन

32

कृदनुभवस्थले स्मृतिजन्यानेकसंस्कारकल्पनायां गौरवापत्तेः किंतु नाश्यानुभवत्वेनैव नाश्यत्वं न तु सं
स्कारस्य फलनाश्यतया सकृदनुभूतस्य स्मरणासाध्यानुपपत्तिः एवमपि फलनाश्यत्वं विना स्मृतित्वव्याप्य यर
विशेषरोध संस्कारनाशहेतुत्वादित्यतो नाप्यनेकेत्यादि नयावदृष्टसंस्कारात्म कार्यप्रयोजकतया सकृ क3
दनुभूतस्थले पुनःपुनः स्मरणास्याप्रामाणिकतया ननत्कल्पनागौरवं किंतु संस्कारनाशकतावच्छेदकत
यावरमस्मृतित्वनिष्ठजातिकल्पनायामेव वदितिभावः व्याकुःनत्वदृष्टत्वं नसंस्कारनाशकतिमोनाभा
वात् यत्तु ... दिसंस्कारसंपत्तिः सा च नकारणानिपप्यातस्याः कार्यतानवच्छेदकत्वेपि ... भावान्
3य कृतोनुभवत्वेनसंस्कारहेतुनापरित्यागः तत्र आह यतिपद्य वेतेन याचविनाप्यनुभवेस्मृतेरनंतरं सं
स्कारस्यसंभावितयानुभवैवत्वेसंदिग्धव्यभिचारके अनोन्यविचारधिया प्रतिबंध अनादृत्येराहेतुत्वं के
स्यैतेकिंतु निश्चितव्यभिचारकेनत्तानत्वेनैवहानंवि नासंस्कारस्यकेनाप्यनंगीकारादितिभावः वेयां
अनुभवत्वेविशेषवंपरिचित्य ... धापकेन निश्चयत्वेन स्मृतिहेतुत्वोपगमे यदि कप्तक ... डत्वादिकं सामः 32

कल्पकत्वकं यदि तत्पक्षत्वकल्पकत्वादिनाहेतुनास्याः स्वस्याऽऽह इदमेव चेदितरसामान्यव्यभिचारकेण कर्त्तव्यत्वकल्प
नानुदयस्यैवेत्यर्थः तथा च पक्षविशिष्टवुद्ध्यादेविशेषणाज्ञानत्वादिविशेषणस्यैवेनाहेतुतां व्यभिचारग्रहस्यैवेवाक्षि
शेषणाविषयकत्वादिसामान्यधर्मेणैव हेतुत्वं घटादौ तु दंडत्वेन व्यक्त्वा घोड्यारविनिश्चितानव्यभिचारकत्वाद्दंड
त्वादिविशेषधर्मेणैव न हेतुत्वं न तु तथा प्रकृत्यत्वादिना ताद्रूप्येणाहेतुतापामन्यथासिद्धेरितिभावः कार्यता
वच्छेदकत्वे विशेषणरूपस्यैव पुंसो न तु सामान्यस्य संदिग्धव्यभिचारकत्वात्तस्य विशेषणताद्रूपेण तो नात्वं वि
शेषणानुभवत्वेमैवेन तुला इदं शतं न त्वं विशिष्टाऽन्येन तत्तनित्याशये नाहेतुनापूर्वावच्छेदकतां नानु स्मृतेः संस्कारजन्य न५
यत्वेऽपासिद्धांत इत्यत आह स्मृतिहितं चेन्नित्यस्य कार्यसंस्कारविशेषनाशकोपासाभि त्यर्थः तथा वीचपवेद्योन
याकार्यैकाधीसंभवस्तद्घटकप्रत्यकायादर्थस्मृती नांतावच्छिन्नमत्वादितिं दोकार्यः सा ज्ञातेजन्यत्वं व्याप स२
रमजडारोकूत्वपरामर्षजन्यत्वं तेन वाधादिस्थलीयपरामर्षतृतीयपक्षापत्तानुमितौ नाव्याप्तिः न तु स्वाव्यवहिताऽव्य
कालवृत्तिपरामर्षजन्यत्वे तदर्थः स्मृतिविशेषस्यै व्याप्तिता दवस्याकिंचिदित्यत्रेचरमज्ञानपदद्वैयर्थ्यापत्तिरित्य

33

त्वव्यसः यत्तु विशेषस्मृतिप्रतिसाधर्म्यव्याप्यवत्ताविषयत्वप्रकारेणानुगमस्येयहेतुत्वसंभवेनस्यामंव्या
प्तिः पूर्वकस्यापेक्षणीयत्वं वह्निप्रादिरसतु तर्हितस्मृतिविनानवह्निव्याप्यत्वादिविशेषवैशिष्ट्यवतोवह्निव्याप्यादि ति०
प्रकारकनिश्चयत्वेनैवहेतुत्वंननुज्ञानत्वमनेनभाव्यंविशेषणताघसेअनुद्बुद्धसंस्कारस्यत्वेपिविशेषवैशिष्ट्य
प्रत्यक्षापत्तेःतत्रविशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षंप्रतिनविशेषणतादिज्ञानस्यनांविशिष्टकारणत्वस्यप्रतिबंध
कत्वस्यवाकल्पनायांगौरवात् तनवत्स्मृत्यादिसूत्स्थले व्याप्तिवाऽग्नेनिवेश्यत्वान्नयावद्वह्निव्याप्यधूमवत्त्वयं
तयानित्याकारप्रत्यक्षेतिव्याप्तिज्ञानत्वकारणांपपक्षधर्मतानुसरणेननोपिस्मृत्वनित्याप्तिनिरासः संभवतीतिन
वरसज्ञानपदस्यानुभवपरत्वेकोवाघायनेरित्याशयेनाह विंबेतितत्रअनुमितौनदवेतिअन्यथापक्षधर्मि
कव्याप्यवत्तानिश्चयत्वेनहेतुत्वस्यलक्षणाप्रविष्टत्वेऽनुमितिमात्रेहुसंभवापत्तेरिति भावः ननुतद्विशेष्यकत
त्प्रकारकस्मृतिप्रत्ययपिनदुभयवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयत्वेनैवहेतुत्वात्तत्रापिव्याप्तिरेवमतोत्यतआह एकतरेति
यावान्वयव्यतिरेकाभ्यांकल्प्येतातत्रहेतुत्वमितिभावः ननुज्ञानतायितदुभयवैशिष्ट्यावगाहिस्मृतित्वेनै
वकार्यतथावकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नस्यापादानोत्पादोयद्यतआह अन्यथेति नियमेतिनियमत ० राम: ३३

प्रसंगादिति एवं धर्मिकस्मृतिसामग्र्याः स्वापरधर्मिकस्मृतिसामग्रीत्वादिति भावः ननु तद्विशेष्यकतत्प्र
कारकस्मृतौ तादृशनिश्चयत्वेन हेतुत्वे मयापि वाच्यमेव नाभावः स्मरणस्यैतोभयविशेष्यकत्वे परं तूभयवैशि
ष्ट्यावगाहिनिश्चयं नापि हेतुत्वे यद्विशेष्ययोरिति न्यायादेव न वाच्यत्वः स्मृत्यनिष्पत्तिस्तदवस्थैवेत्यत आह सम
प्रति ४ माने इति तथा च तत्प्रकारकस्मृतिसामान्ये तत्प्रकारकज्ञानत्वेन हेतुतयैव यद्विशेष्ययोर्विशिष्य पस्य सामग्र्यं तस्या
न तदुभयवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयत्वेपि नापि हेतुत्वं गौरवादिति भावः। तत्र ज्ञानस्मरणयोः॥ विशिष्टे
तद्विशेष्यकतत्प्रकारकज्ञानत्वादिनैव सर्वः हेतुतामतः स्मृतेः न प्रागुक्तदोषः स्मृतित्वनिवेशनाभिप्रायेणातिप्रसं
गशंकापि स्यात्तु यत्प्रत्ययेनैव व्यभिचारधीविरोधीत्यादिरूपेणैवाप्रतस्य वेतिव्याप्यपदैरुभयवैशिष्ट्यावगाहित्वा
दिनाजनकत्वस्य लक्षणेऽप्रवेशादेवेत्यर्थः ज्ञानत्वेनैव निश्चयत्वेन हेतुत्वेपीत्यपि नाऽस्वरसः सूचितः सव्या
प्यवत्त्वावच्छिन्नेयोग्यानुपलब्धिविरहादेवेच्छायाभावस्यातीन्द्रियत्वेनाननत्रप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्र
तियोगिज्ञानं हेतुरभाव लौकिकप्रत्यक्षं प्रत्येवस्य हेतुत्वादि[illegible]स्यादिः अधिकं लाभान्यत्र द्रष्टव्यं ते नतु
व्याप्यपक्षोभयवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयत्वेन उभयनिरूपितसंसर्गकविषयताकनिश्चयत्वेन तथा च तादृ

34

हेतुत्वे

येगां वह्निव्याप्यधूमेयपर्वतइतिज्ञानेदयमनुमितावापत्तेः पक्षेसाध्यव्याप्याधर्मत्वानवगाहित्वस्यावच्छेदक
कोटिप्रवेशेनुपर्वतेवह्निव्याप्यधूमइत्यादिलिंगधर्मिकपरामर्शस्यासंग्रहः तत्रव्याप्यांशेपक्षाधेयत्वस्येवभा
नात् किंचपक्षधर्मिकव्याप्याभावप्रकारकान्यत्वे सतिव्याप्यविशेष्यकपक्षाभावप्रकारकान्यव्याप्यपक्षो
भयवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वमेवतादृशनिश्चयत्वेवाच्यंतथाचतस्याप्यविशेष्यतादिशेष्यमावमेदान
गुरुतरवाच्यकारणाभावापत्तिरतोव्याप्यवत्पक्षनिश्चयत्वेनव्याधेयत्वप्रकारकपक्षप्रकारकाद्यौव [illegible] नि व्य ५
श्चयत्वेनवाच्यतानुभवमनुमितिहेतुत्वेवाच्यमतस्तादृशस्थलेवह्निव्याप्तितादवस्थ्यमेवेत्यतआह व्याप्तवि
षयकत्वेनेतिनव्यास्तुव्याप्यवैपक्षवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयत्वेनहेतुत्वस्थलद्वयसाधारणत्वेवक्ष्याम्यत्र प८
वह्निव्याप्तिरनुमिताचायत्त्रौचपरामर्शस्यैकरूपेणाहेतुत्वादननुगमस्यविषयकेनितत्पवापत्तेः साक्षात्कार
तयापरामर्शोपनीतव्याप्तेस्तद्विषयत्वेनियमाभावातिव्याप्तिरित्याद्युक्तंमैदंयत्र [illegible] रामः
त्वार्थत्वस्यवाधितत्वस्यापत्तिनन्नतावच्छेदकत्वोदन्यथास्यानुत्वाधाभावमत्रमोत्रसंस्कारानुत्वादिप्रत्यक्षस्यलेपि ३४

ग्र२

व्याप्यदर्शनवशेन स्यात्वाद्देवाप त्रिप्रसंगादित्येघं यत्तेन व्याप्यविषयकत्वप्रवेशेन यद्यासत्तमिति परेनो न्ये पराव

शिष्टबुद्धौ विशेषणतावच्छेदकस्य हेतुत्वे व्यवस्थाप्यते विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धेरपि विशिष्टबुद्धित्वात् तद्धर्मघटितत्वस्य वि

शेषणताज्ञानस्यैव विशेषणतावच्छेदकप्रकारकत्वसंभवाद्विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धौ विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानस्य

व्यभिचारो न स्यादित्याशयेनोक्तं 'विशेषणताविषय' इति हेतुत्वस्य निर्विकल्पकनादिति परेनो न्यपः। ननु संबन्धे येन वप्र

त्येकं व्यभिचारत्वविशिष्टज्ञानत्वावच्छिन्नं प्रत्यनुगतहेतुत्वासंभवः स्यात् तत्राह निर्विकल्पकं तत्कस्य वा स्मरणास्येति वि का ५

शेषणताप्रकारकस्य वा स्मरणास्येति विशेषेण व्याप्यत्वादिस्मरणास्य सविकल्पकत्वेपि न त्रिं निर्विकल्पकनादिति प्रोक्तनात

त्तभेवाच्छेदकत्वसंबन्धेनैव सत्वे च हेतुत्वमिति भावः। ननु विशिष्टबुद्धित्वेन स्मरणस्यापि तत्संभवादिदं घव्यभिचारकत्वात्तद्विशेषणताधी वि ५

याव स्मरणात्मकसंबन्धेनैव सत्वे च हेतुत्वमिति भावः नतु स्मरणादेः काव्येकारनमा भीवस्य तत्त्वे तत्त्वान्निर्विकल्पकत्वस्य तत्स्य स्यात्संभ क

अन्यूनातिरिक्तत्वे तत्समानप्रकारकत्वेन तत्समानाधिकरणस्याप्यनुभवं प्रत्येव वेतिन स्याद्धेतुत्वस्य कल्पनादित्यत्र पः। तस्या विशेषणताधियः न चैव

वोधितं स्यान्न स्यादत्राह अनुभवं प्रत्येव वेतिन स्याद्धेतुत्वस्य कल्पनादित्यत्र पः। तस्या विशेषणताधियः। न चैव

न त्वि विषयो परतन्त्रकल्पादिसाक्षात्कारे व्यभिचारस्य वदत्यनत्राह निष्प्रमतदति॥ निष्प्रकारकात्वे तु संगेत्य

सेत्य र्थस्तथा वल्पवृत्तो वे पंच भीतेन पञ्चादेद्वात्तवुद्धाकृतिसंनिता पत्र वा प्रथमे त्विविर्थानतो विषयोपरं के ७

पादनक्ष्यदृष्टपश्चात्क्रमितत्वबन्धतिस्मा ज्ञातव्यार दृष्टैविषयस्य स्यकल्पनेयिनासंगतिरिति धेयं नचोक्तत्र [redacted]
नाग्न्याव्यभिचारगारतेपि ज्ञानत्वमेतभो व्याहेतुत्वेमानाभावदतिवा व्यंविशेषणामो क्षरानुभू स्मृतसंस्कारदशा
यां [redacted] विशिष्टप्रत्यक्षा उत्पर्यंतन्निवेशस्यैवश्यकत्वादितिभावः नव्यास्तु यागादिव्यापारेतयातिसूस्या
पूर्वस्येवानुभवस्यापि व्यापारेनयासिद्धस्यसंस्कारस्यापि स्मतिविषयकत्वे मानाभावाद्विशेषणाविषय
कत्वेनैवविशिष्टबुद्धौ हेतुत्वेसंस्कारद्वारा समानाकारनिश्चय [redacted] नैव स्मृतिहेतुत्वेप्यतिप्रसंगा[redacted]भावा
तानेवसंस्कारस्यनिर्विषयत्वेयथ्यत्वनवित्यनुभवस्यपरोशारुयोपेज्ञातेतत्रनादृशज्ञानस्यघटस्मृतु
पधायकत्वजन्यसंस्कारसंबंधेनसत्वात घरस्येवरस्यापि स्मरणापत्तिः पस्यतु स्कपर्याँनुभ. वोत्रसंन
तसदृशावस्कदर्शनादेवपदस्मृतिसत्तुरूपोपपदस्मृतिसामान्यं प्रत्येवनदोषतादृशावस्कादर्शनत्वेनानुग
तरूपेणौद्बोधकस्यहेतुतयातत्समत्वादज्ञायांतुदोष [redacted] कविरहस्यापिवहुमशक्यत्वादितिवाच्यांत्यजन्यसंस्का
र [illegible] द्वारातद्व्यक्तित्वप्रकारकोपेज्ञान्यतादृशानिश्चयपत्वेनैयायिकस्मृति [redacted] प्रतिहेतुत्वादुक्तस्थलेचपदो माम: ३५

त~

येत्तान्यत्वविशिष्टस्य घटधर्म्मिकयत्तत्वप्रकारकज्ञानस्य सतन्यसंस्कारद्वाराविरहादेव घटस्मृत्यापत्त्यसं
८२ भवीत्वयाचि संस्कारजनकतया तु येत्तान्यत्वस्य प्रवेशानीयतयागौरवानवकाशात् अन्यथा अनुत्वेन घट
त्वप्रकारकसंस्कारस्य दुर्निरतापत्तेः अपनु स्वध्वंसद्वारैव तु भवस्य स्मृतिहेतुत्वसंभवात् दतिरिक्तः संस्कार एव ना
स्तिकल्प्य सविषयत्वचिंतारत्नित तु ध्वंसस्य उंसः यदनुभवोत्तरं न स्मृति च तु येन सत्यसत्तानुत्पस्य च वहितकाल
एव दरादिने घुपहस्य दशसंस्कारमानुपेत्तात्मकानुत्पन्नानि तस्य न तदि न रुवस्य रणोत्तरमत्यव्यवहस्य पुनः
स्मरणाप्रसंगात् तत्वध्वंसस्य तु भवस्य सत्वात् तत्र मध्यदशास्मरणोद्बोधकदशावत्स्य विशेषणतो हेतुत्व
कल्प्य नयानत्र नत्र स्मृत्यनुत्पादसंपादनामपेत्तासंस्कारस्य स्मृतिहेतुत्वे कल्प्य न्ययैन तत्संपादने त्ता
घवत्संस्कारस्य चल नाशयतया प्रथमस्मरणोत्तरं नाशादेयास्मृत्वेतु नः स्मरणासंभवात् न च तत्र तत्
स्मरणादूर्ध्वे नूतनस्यैवाव न न स्मरणास्यान्यादप्रसंगेन संस्कारहेतुत्ववादिनापि तन्त्रोद्बोधकस्य विशेषणतो हे
तुत्वे च कल्प्यमितिसांप्रतं श्रुत्तादिमाप्राः प्रतिबंधकत्वादेव तन्नेत स्मृतिप्रावृत्त्युत्तरकोत्स्मरणासंभ
भवादिति प्राहुः केचित्तु स्मृतिनाश्यतावच्छेदकतया वसंस्कारस्य सविषयकत्वसिद्धिः सदृक्मिर्वकल्प्यका

११

36

रकसंस्कारनाशं प्रत्येव तादृशस्मृतित्वेन हेतुत्वात् स्मृतित्वेन सामान्यतः संस्कारनाशं प्रति हेतुत्वे घटस्मरणादे
व निखिलसंस्कारनाशादनुभवानंतरं विनोत्तरकाले पयादिस्मरणानुपपत्तेः नहि तेन घटस्मृतिरेव स्वजन्यसंस्का
राद्वाराय यादिस्मृतिं जनयितुमीष्टे भिन्नविषयकत्वात् अन्यथातिप्रसंगात् न वा पयादिधीरेव तत्र संस्कारद्वारा
असंभवात् तज्जन्यसंस्कारस्यापि घटस्मृत्यैव नाशात् न च वर्तमाने कल्पे धर्मद्वयालाघवे ननु द्वयोर्मिथः तत्प्रकार
कस्मृतिनाश्यतावच्छेदकं संस्कारनिष्ठं वैजात्यमेव कल्प्यमिति तु युक्तं घटत्वप्रकारकस्मृतिनाश्यतावच्छेदकत्या
ते घटत्वप्रकारकानुभवजन्येतरभयस्मृतिनाश्यसंस्कारे प इत्वप्रकारकस्मृतिनाश्यतावच्छेदकजात्या
संकरात् ननु घटत्वोभयगोचरस्मृतिनाश्यतावच्छेदकं वैजात्यांतरं प्रत्येकस्मृतिप्रयोज्यजातिविरुद्धमेव स्वी
कार्यमिति वाच्यं तथा सत्यनंतजातितदाश्रयकल्पनमनंतनाश्यनाशकभावकल्पने चापेक्ष्य संस्कारस्य
सविषयकत्वकल्पनायामेव लाघवेनौचित्यादित्याहुः ननु तत्र हेतुसाध्यकानुमितित्वं विशिष्य कल
दर्शनविच्छेदकं वाच्यमत आह हेत्वादीति सामग्रीवशादित्यर्थः तथा च वह्निव्याप्यधूमोऽयं पर्वतश्च वह्निमानि राम०
त्याकारानुमितिव्याप्तिरिति भावः ज्ञानवृत्तिज्ञानसमवेतत्वं तेन साक्षात्कारत्वादेः कालिकादिसंबंधेन नाद ३६

त्वं२

[redacted]

शज्ञानवृत्तित्वेपिप्रत्यक्षादौ नातिव्याप्तिः अनुभवत्वव्याप्येति अनुभवत्वाव्यापकेत्यर्थः तेनानुभवत्वस्यापि सव्याप्य
त्वात्तदादायप्रत्यक्षादौ नातिप्रसंगः व्याप्यत्वं भेदगर्भं तेन स्मित्यविकल्पितपतत्वं विचित अनुभवावृत्तित्वे नापि ज्ञाने विशेष
णीयत्वमित्यन्येनापि पदेन समवायेन वर्तित्वलाभान्नातः स्वंशादौ व्यभिचारः। अथानुभवत्वव्याप्यजाते विशेषणत्वे
नैवरमस्तानपदंव्यर्थमव्याप्यत्वं नवदतआह एवमिति तेतथा वनस्मानं येरा ज्ञानपदार्थप्रवेशः इति भावः। ए वमुत्तरग्र
यव्याप्तित्वादिनानन्द इति नाव्याप्तिः [redacted] अनुमितित्वमादाय सर्वत्रैवलक्षणसत्वादिति भावः। अनुभवत्वव्याप्यता
म निवेश्य मूलस्यजन्यपदस्य जन्यत्वावच्छेदक विशिष्टपरतया नदनुमानित्वघुलक्षणास्माहपर्वतवह्निव्याप्येति कार्य
तावच्छेदकत्वं तत्कोटिनिविष्टतामात्रेणा स्वमन्यथानुमितित्वस्यापि तादृश [कार्यता]वच्छेदकत्वपर्याप्त्यन
धिकरणात्वादसंभवापत्तेस्तथा च वह्न्यनुमितित्वेन तन्यतापावक्तिवस्यापि प्रवेशात्तदादाय वह्न्यादावतिव्याप्ति
ति२ रतउक्तंज्ञानवृत्तित्वेति ज्ञानसमवेतैतदर्थस्तेन वह्न्यादेरपि कालिकादसंबंधेन ज्ञानवृत्तित्वात् ज्ञौदायः न वतादृश क२
जातिमज्ज्ञानत्वमेवव्यस्तु मुविते ज्ञानवृत्तित्वप्रवेशोगौरवादिति वाच्यं तादृशज्ञानातिमज्ज्ञानत्वेहिताद्दशज्ञानविशि
ष्टज्ञानत्वेन तथा वतस्यलक्षणात्वेसामानाधिकरण्यालवविशिष्ट्यस्यहेतुतावच्छेदकविधया ज्ञानत्वत्वस्य प्रवेशे

जी०१ ३७ 37

१२ वस्तुतस्तु। कार्यतावच्छेदकत्वस्य व्यासज्यवृत्तित्वेऽप्रसिद्धातोऽन्यथा कुत्रापि कार्यतावच्छेदकधर्मस्य विशेष्यविशेषणभावे भेदा
नानात्वप्रसंजनेऽशास्त्रसत्ताविरुद्धे तत्तथा च वन्ह्यनुमितित्वेन जन्यतायामनुमितित्वमेव जन्यतावच्छेदकं वन्हित्वादिकं तु ताट्टॄ
शजन्यताया अवच्छेदकतावच्छेदकमतो नोक्तरूपेण ज्ञानत्वस्यादिपदव्यावृत्तिरूचितात् किंतु। वन्हित्वावच्छिन्नविधेयकानुमि
तित्वस्य वा व निगमनत्वं विरहात्स्यावच्छिन्नाविधेयतात् वस्वबधनानुमितित्वे निधान्हित्वस्यापि परामर्शजन्यतावच्छेदक
विपरीतमेवगौरवं स्यादिति भावः ननु धूमपरामर्शेन वान्हानुमितित्वेन ताद्दशपरामर्शेना पाकानुमितित्वेन वा ताद्दश
परामर्शजन्यत्वोत्ताद्दशजन्यतात्वं गौतमानेन मादापवृत्तिमात्रेति व्याप्तिरनस्त्राह सामानाधिकरण्येन वे वैशि
ष्यविषयावच्छेदकस्यैव तेन ज्ञानत्वस्यापिताद्दशतया सामानाधिकरण्येऽपि नोक्तदोषः यद्यपि पर्वतो वन्हिव्याप्या
भयनिश्चयोत्तरतानत्वावच्छिन्नप्रत्येकमाघवान्नाद्दशवैशिष्ट्यावगाहि निश्चयत्वेनो [redacted] हेतुत्वे पर्वतत्वमितिकवन्ह्य
नुमितित्वादेः कार्य्यतावच्छेदकत्वो घप्रविष्टत्वाद्दनुमितिमात्रए वउ तोल दृष्टान्त्यासंभवस्तथापितदृशमा
नाधिकरण्यता नानात्वं दिनताद्दशोभयवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयत्वेनानुमितिहेतुत्वे वाच्यमन्यथामत्वेनस्य
सामानाद्दपि परामर्शाद्दनुमितिप्रसंगात् नव परामर्शोव लिंगज्ञानाद्दप्रामाण्यज्ञानाभावस्य त्वात्वेनतो वा
नुमितिहेतुत्वमतो नोक्तदोषः गृहीताप्रामाण्यकस्येव परामर्शस्यो त्तरेपरामर्शान्तरोत्पादेनुमितित्वना
पत्तेः एवं च पर्वतवन्हिव्याप्योभयवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयोत्तरज्ञानत्वमात्रस्य ताद्दशनिश्चय [redacted] जन्यता
वच्छेदकत्वे गृहि ता प्रामाण्यकात् पर्वतो वन्हिव्याप्योभयवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयोत्तरं पर्वतो धूमिकवन्हिविधे ३७

पर्वतवन्हिव्याप्योभयवैशिष्ट्यावगाहिनिर्णयादनंतरं स्वसामग्रीवशाज्जायमानायां पर्वतेद्रव्यत्वस्य वत्वरेवकेवन्हिमत्पर्वतो वा द्रव्यत्वादेरनुमितौ पर्वतो वा वन्हिवि
धेयकान्वयबुद्धौ भ्रमेनपर्वते ~~वन्हे~~ ... वकेरापत्तो व्यभिचारः स्यादित्यवधेयम्

स्वसामग्रीवशाज्जायमानायां

कानुमितित्वमवच्छिन्नं प्रत्येव तन्न दृश्यमानस्य ज्ञानान्नाश्च इति तन्नाद्दृशा निश्चयत्वे न हेतुत्वं वाच्यमित्यनुमितित्वस्या
पिकार्यता वच्छेदकैः नु प्रवेशान्नासंभवः न च तन्न दृश्यमानस्य ज्ञानानाश्च इति पर्वतवह्निव्याप्यो मय वैशि
ष्ट्यावगाहि निश्चयोत्तरज्ञानत्वावच्छिन्नं प्रत्येव तन्न दृश्यमानस्य ज्ञानानाश्च इति तन्नाद्दृशा वैशिष्ट्यावगाहि नि
श्चयत्वेन हेतुत्वे वा व्यभिचारेण व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मिकवह्निविधेयकानुमितित्वावच्छेदकगुरुत्वेन न तन्न दृश्यमानस्य
नाभावकूटस्य तन्नाद्दृशनिश्चयकार्यता वच्छेदककोटौ गुरु प्रविष्टत्वादनपेक्षितः ऽग्रिमग्रंथे प्रपंचयिष्यमाण
रीत्या पक्षतिपर्यवसिततावच्छिन्नः । पक्षाः ननु पूर्वोक्तपुरस्कारेण व्याप्यपक्षोभयवैशिष्ट्यावगाहित्वेनानुमिताव पि न हे
तुत्वमतः कल्पांतरमाह वह्निव्याप्यवानिति व्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नकारणताप्रवेशेऽनुमितौ संभवात् अनुमितिमा व८
त्रे ज्ञानत्वेन च व्याप्यनुमितौ च व्याप्तादिज्ञानत्वेनैव च हेतुत्वस्य स्वीकरणपक्षे मानेत्वादनन्तत्वस्यापि गौरवः पर्यपि व्या
नुमितौ च व्याप्तादिज्ञानस्य च ज्ञाननिश्चयत्वेनैव समानविशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्या हेतुत्वमुचितं पर्वते तत्त्वचिन्ता
र्वा घवह्निमयन्तन्निखिलानुमितिसाधारण्यान्न तदात्मकज्ञानाम पि विलक्षण्यायत्ने घांपि विधेये [redacted] वा वप
स्मिंश्च स्वरूपेण सन्नानुरूपीमत्वस्यावच्छेदकं कोटिनिवेशे पि गौरवानवकाशात् न च वैतत्त्वाघवच्छेदेन साध्यवत्ता

प

38

नुमितौ तदवच्छेदेन वह्निव्याप्यवत्तानिश्चयत्वेन हेतुत्वमावश्यकमुक्तक्रमेणैतस्य हेतुतायां तदनिर्वाहादिति वा
च्यं तावतापि पर्वतत्वावच्छेदेन सामानाधिकरण्येनानुमितौ समानविशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्या परामर्शस्य
हेतुतायां बाधकाभावात् साध्यव्याप्यवत्तानवच्छिन्नवृत्तित्वविशिष्टपक्षतावच्छेदकसाधारणसमानाधिकरणस्य
स्य विशेष्यतावच्छेदकत्वस्य प्रत्यासत्तित्वे पक्षतावच्छेदकधर्मावच्छेदेनानुमितावप्युक्तक्रमेण हेतुतासंभ
वाद्वह्निसाध्यव्याप्यस्य धूमालोकादेरनुमानादालोकव्याप्यवत्तानिश्चयत्वेन हेतुत्वे ज्ञानवत्यलिङ्गि
कायां पर्वतेऽधूमस्य वत्त्वेऽप्यालोकस्य सत्त्वात् तत्र धूमवत्तापरामर्शाज्जायमानायां वह्न्यनुमितौ व्यभिचा
रः स्यादतः पक्षीभूतस्य पर्वतादेर्विशिष्याविच्छेदकत्वानुप्रवेशः कृतः यदि च तत्तदुक्षीयवह्निव्याप्यधू
मवत्तानिश्चयत्वेनैव हेतुत्वं तत्तदुक्षीयवह्न्यनुमितित्वेन च कार्यत्वं तत्र पक्षतावच्छेदकत्वादि विशेष्यतावच्छेदकत्व
मेव संबन्धः कार्यकारणयोः तत्तदुक्षीयनिष्ठतानिरूपितवह्निव्याप्यधूमवत्ताप्रकारतानिरूपित विशेष्यतावच्छे
दकत्वविशिष्टमेव विशेष्यतावच्छेदकत्वसंबन्धेनात्र विशेष्यतावच्छेदकत्वेऽपि हेतुत्वनिरूपकज्ञानोत्प ३८

रञ्जनीयत्वसामानाधिकरण्ययोरुभयसंबंधेन ग्राह्यत्वमिति तु व्यक्तेन तादृशसामानाधिकरण्यविशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्या परामर्शा
नुमित्योः कार्यकारणभावस्तेन वह्न्येव परंतु विषयतया ज्ञानसमकालनतयादिनत्ययद्व्याप्यपरामर्शेनैव जनिता यामनु -प्र२
मितेर्विशेष्यतावच्छेदकीभूतपर्वतत्वादिना तादृशपरामर्शविशेष्यतावच्छेदकत्वस्यासत्त्वाद् भवादेवेदमुपहितम
र्मभितिविधेयं व्याप्यविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वं वह्निव्याप्तिवारणाय व्याप्यविषयकेति न च व्याप्यविशिष्टवैशि
ष्ट्यावगाहित्वमेव स्वेऽवश्यम्भावनावच्छेदकतया परामर्शत्वन्यूनतावच्छेदकजातिविरहादेव ननु च प्रसंगस्य पादिविशिष्ट तिप
स्मरणात्स्यपरामर्शजन्यतावच्छेदकतयानन्त्रमस्मरणोऽस्तीत्याप्तिवारणार्थं व्याप्यविषयकत्वस्यावश्यकत्वात् त
वस्याघ्राय ज्ञानावापत्तित्वं जातिमादाय घटितव्याप्तिवारकं तदित्यपि केचित्। ननु यत्र व्याप्यविशिष्टवैशिष्ट्यावगाही धू
मत्ववह्नित्वादिना वाच्यग्रंथादिकमेव भवति तस्याखंडव्याप्यविषयकत्वात् तत्र जातिव्याप्तिरिति लाघवात् ह्या
प्तिमानस्तीति तादृशानुमित्यविषयीभूतघटादिव्यक्तिविषयकत्वस्य वैशिष्ट्यबुद्धावपि सत्त्वात् तत्समानानां व्याप्तिमा व्येशाहृ३
नेऽवश्यंभासमानं साध्यतावच्छेदकीभूतं वह्नित्वादिकमपि तद्विषयकत्वेनानुमितित्वसंभवे गीत्यत उक्तं तादृशा
नुमित्यविषयकं तादृशपदमावत्वधूमत्वादिकं तद्विषयकत्वमेव विशिष्टवैशिष्ट्यमिति भावः। ननु वह्नि

५३३१ ५५ 39

व्याप्यालोकयनामर्षजन्यायोर्व्वेनोक्तेर्न्नानित्यनुमितौ व्याप्ति वाराद्वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतानिश्चयत्वे ननानुमितिहेतुत्वे
[illegible] मितुल्ललक्ष्मणासे मवः नत्वपर्वतत्वेन वह्निकवह्निव्याप्यधूमवत्वानिश्चयविशिष्टानुमितिरूपेवतादृशनिश्चय
त्वेन हेतुत्वे वैशिष्ट्यं या व्यवहितोत्तरत्वसंबंधेन तत्व ज्ञाना द्यसाधारण्येन विनश्यदवस्थ धूमपरामर्शस्यापि तानु
मितौ व यित्नदुपेक्षेति या त्वं व्यवहितोत्तरत्वस्य संबंधत्वे मानाभावात्तादृशनिश्चयसामान्याव्यवहितोत्त[illegible]
रत्वाप्रसिद्धात्तत्परामर्शाव्यवहितोत्तरत्वयतीनो प्रननुगतानौमेवनिवेशयत्वे ननु गतकार्यकारणभावसं
भवात्तानापि धूमलिंगकपर्वतधर्मिकवह्निविधेयकानुमितिं प्रत्येवतादृशनिश्चयत्वेन हेतुत्वं धूमलिंगकत्वेनुधू
मान्यमात्रलिंगिकायावत्पोऽनुमितपरत्वावच्छेदकूटवत्वमतोन याप्ति यामइतिसाध्यंत पासतिनावच्छेदकूटनां वि
शेष्यविशेषणाभावमेदादनंतकार्यकारणभावध्रौव्येत्वापत्तेननत्त्वदनुमितित्वव्याप्तित्वावच्छिन्नं प्रतितन्मे त्वावा
त्वे३ गवध्यात्तित्वेन हेतुस्यैवऔचित्यादित्यतः स्वयंत्व सत्तामाहेयंकाञ्चिदित्यादिनानेन यत्कद्व्याप्यवत्तमवत्तयवेन निश्च
यत्वेनकारणतायां संस्कार्यतादृशनिश्चयपनाशक विशिष्टानुमितित्वमेव कार्यतावच्छेदकमित्युक्तेर्म्मल व्याप्ते
वसत्त्वात्तिविषये धूमपरामर्शो वरकामिनी विज्ञानानेतरोत्पत्तावादृशपराम र्शेनास्व नादृशायामनुत्पादावनुमि रामः ३८

श०

रसं च हेत्वोः कामिनीज्ञानसयाप्रतिबंधेनेष्टसाधनत्वादिज्ञानविरहेतादृशपरामर्शद्वितीयप्रहरो संस्का
रमितत्स्यज्ञानेच्छाकृत्यादेः उत्पत्त्यसंभवादेवं सिद्धान्त्यकधूमपरामर्शानन्तरमुत्पन्नेनापेक्षाबुद्ध्यात्मकोत्कोकपरा
मर्षेनजनिताया वह्न्याद्यनुमितेर्व्याभिचारात्तज्ज्ञानादिनाशेप्रतिलाघवेनोक्त्वोक्तोपनत्वेनैव जनकतया धूम
परामर्शोत्तरजातसंयोगादेरपि तन्नाशकतयापातनद्वित्वायाममोकादित्वाज्ज्ञानानुमितावपि व्यभिचाराद्व अन्तर पि ४
धूमपरामर्शनाशकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रत्येव वह्निव्याप्यधूमवत्तानिश्चयत्वेन हेतुत्वं न च विशेषदर्शनस्य धूमप
रामर्शजन्यानुमित्यसंग्रहस्तत्र विशिष्टवैवत्तत्परामर्शेच्छकौनोकार्षकाभणामावस्वीकारान्नदति विशिष्टस्यैव तत्र प
वोक्रानुगतरूपेण हेतुत्वसंभवात् न च विनष्टोदयस्य परामर्शजन्यानुमितेर्दशायामपि परामर्शनाशकानु
मितेरापत्तिः सामग्रीसत्त्वादिति वाच्यं कार्यसहत्वविलेनैव धूमपरामर्शनाशकानुमितौ तादृशपरामर्शत्वेन हेतु
त्वस्योक्तत्वादिष्टापि निरस्तं धूमपरामर्शेऽपि करणानुमितित्वस्याभिनामपि स्वोत्तोत्पन्नत्वेन तादृशपरामर्शना
शकतयातत्रैव्यभिचारादितिनव्यास्तु वह्निव्याप्यधूमवत्तापर्यवसाने श्रुपाविशेषानुमितौ तेषां तादृशानिरूपत्वे
प्र

=१४ जीवनयोनियत्नेयदिप्रमाणाभावस्तदातादृशोभयसंबंधेनस्वविशिष्टसंस्कारान्यसविषयकविशिष्टानुमितित्वावच्छिन्नंप्रतितादृशोभयसंबंधे
४× नस्वविशिष्टविजातीयानुमितित्वावच्छिन्नंप्रतिवावह्निव्याप्यधूमवत्ताविश्चयत्वेनकारणत्वेवेजात्यंचसंस्कारव्यावृत्तंज्ञानेष्वाद्दृष्टानिष्टंज्ञानत्वाद्व्या
४× पकविशिष्टानुभवजन्यतावच्छेदकमितिनुनिष्कर्षः॥ग्रामभावेयदिमानानावसदास्वध्वंसवत्वस्वसामानाधिकरण्योभयसंबंधेनस्वविशिष्टानु
४× मितित्वावच्छिन्नंप्रतितादृशानिश्चयत्वेनहेतुत्वंवाच्यम् अपेक्षाबुद्ध्यात्मकविनस्यदवस्थपरामर्शजन्यानुमितौधूमपरामर्शोत्मा
:
नहेतुत्वंवैशिष्ट्यंचतत्रसामानाधिकरण्यस्ववृत्तिप्रागभावप्रतियोगित्वोभयसंबंधेनग्राह्यंरत्निरपिकालि

40 कीनिवेश्यत्वेनोक्तलक्षणस्यासंभवः नचविनश्यदवस्थपरामर्शजन्यानुमितिसंग्रहस्तदनुमितौपरामर्श

व्यक्तीनांविशिष्यैवहेतुत्वांतवस्यवव्यत्वात्तव्यक्तौवह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतनिश्चयविशिष्टकृतिमदनुमि ५२

तिंप्रत्येवतादृशनिश्चयत्वेनहेतुत्वंवाच्यंतेनविनश्यदव[illegible]स्थपरामर्शस्थलीयानुमितेःसंग्रहःअत्रचनिश्च ५४

यस्यवैशिष्ट्यंपूर्ववत्सामानाधिकरण्यस्ववृत्तिप्रागभावप्रतियोगित्वोभयसंबंधेननिवेश्यंतादृशानुमि

मित्वेनुसामानाधिकरण्यसंबंधेनवाच्यमतोनोकोपिदोषःस्वैस्वैवजीवनयोनियत्नमादायकार्यतावच्छेद ५५

कसंपत्तेःनेचयत्रधूमपरामर्शोत्तरंतद्ग्राहिकाप्रामाण्यग्रहात्मकालोकपरोक्षस्योत्पादृदशायांबाधादिनि ५८

स्वपरस्यवसत्त्वेऽपिवन्ह्यनुमितेरपिनिष्टत्वम्मदनुमितित्वावच्छिन्नव्याहितप्राक्काले[illegible]चाप्रामाण्यज्ञाना

भावविशिष्टधूमपरामर्शस्यासत्त्वात्चारनिबंधेअप्रामाण्यज्ञानव्यक्तीनामपिविशेषणत्वेनोक्तत्व ५८

वात्तदृश्यैतद्दशायांजनकवत्वेपितदुत्यभावादेवंपरामर्शधर्मिकाप्रामाण्यज्ञानाभावकूटस्यव्याप्तत्वेनानु ४०

४× पेक्षाबुद्ध्यात्मकालोकादिपरामर्शजन्यानुमितिव्यभिचारात्तादृशाधूमपरामर्शाद्वितीयक्षणेतादृशानुमितौधूमपरामर्शा×४
४× त्पागुत्पन्नवृत्तिर्यःपदार्थःतत्प्रतियोगिकध्वंसत्वंहार्दमितिपरैरपरिशीलितःपंथाः॥×४=

मितिप्रयोजकत्वमनेव वह्निव्याप्यधूमवज्ज्ञानीयप्रकारताविशिष्टवह्निमत्त्वावच्छिन्नत्वं प्रत्येवता दृष्टानिष्ठप्रयत्नेन हेतु
४२ त्वादनुमितित्वस्य जन्यतावच्छेदकतयोक्तलक्षणस्यासंभवः स्यादतः स्वप्रयोज्यलक्षणमाह यदीयविशिष्टत्वादिनेति प्र
दृश्य तु वह्निव्याप्यधूमवत्पक्षविशिष्टत्वादिना [illegible] मानमत्वे [illegible] व्याप्यपरामर्शत्वं जातिरूपलक्षणे तेनेति हेतु न्या २
च्छिन्नकार [illegible] तानामतत्त्वमात्रे वा कल्पनासंभवः प्राग नतु भूतसाध्यकपरामर्शादप्यनुमितेरुत्पत्त्या व्यापरामर्श
त्वे जाते नैरपेक्षत्वव्याप्यताशंकायां तन्निमत्तं तु पुंनित्यपाने नपरामर्शत्वे जातु पलक्षणोन व्याप्यविषयकवृ
त्तीयत्वासानवृत्तित्यादेय्यर्थत्वाद नैः न वापरामर्शत्वस्य जातित्वे मानमस्ति तुल्यन्यायतयोपाधेऽप्यवृ
त्तिदिजनकतावच्छेदकत्वेन सिद्धये घसाध्यनतासानव्यादिकात्पाभावकर्ष्यानात किंचानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति
ज्ञानत्वेनैव हेतुत्वसंभवात् तादृशजातौमानाभावं घटादावकरत्वाच्छदंडादेरिवानुमितौ ज्ञानमात्रस्य स्वरूपयो
ग्यत्वेऽपि नृविविरहेतुं किंचानुमितिसामान्यं प्रतिपरामर्शत्वेनास्या हेतुत्वेऽसीकारेऽपि वह्न्यनुमितित्वावच्छिन्नं प्र
त्यनुगतनियामकाभावः वह्निविषयकपरामर्शत्वेन न तत्र हेतुत्वे वह्निविषयकौघटादिसाध्यकपरामर्शादपि वह्न्य
दृ

नुमितित्व प्रसंगात्त न च पर्वत धर्म्मिकवह्न्यनुमितित्वस्य कार्य्यतावच्छेदकत्वात्तदवच्छिन्नस्योत्पन्नाया
दकाभावःतादृशानुमितित्वस्याप्यपरामर्शधर्म्मिकाप्रमाणापक्षतानामभावस्य पक्षताशेषस्य वा कार्य्यतावच्छे
दकत्वे न तदवच्छिन्नस्यापत्तिसंभवात् तद्देहत्वे च घातव्ये पर्वत धर्म्मिकवह्न्यनुमितित्वाद्यवच्छिन्नं प्रतिलिङ्ग नवकताव
च्छेदकत्वात्‌ यायू मालोकादिनानाहेतुकवह्निपरामर्शे साध्यसाधारणागोमा न स्वत्वे व्याप्यपरामर्शस्य जातिः कदाचित्तत्त्वापि नु
शाक्यत एव यदि चानुमानादिपरामर्शीतत्त्वेनापि लिङ्गे नैवानुमितिद्वयस्य तावद्व्योः साध्ययोः समू हालंबनप
रामर्शाद्वह्निव्याप्तेव त्र्यानुमितिः किंतु प्रत्येकस्य परामर्शाद न्या [redacted] र्यंतु मयंजनकतावच्छे
दकत्वात् त्वोत्पत्त्यैव संकरापत्तेरिति दिक् कूके चिन्तुवह्नि व्याप्यधूमवत्पर्वत इति समूहालंबने च हेतुत्वेन व्यंजनानुमा
दशधूमविशिष्टपर्वत धर्म्मिकवह्न्यनुमितित्वेनैव न च धूमवत्पर्वत धर्म्मिकवह्न्यनुमितित्वेनैव व्याप्य
वादसत्त्वसन्व्यतेतिवाच्यं नानाविधाव्याप्तेरनुमितत्त्वघटितगिनयाज्ञनकत्ता न विषमीभूतव्या प्तीनां विशिष्टा
नुमितौ कार्य्यतावच्छेदकत्वात् एकविधव्याप्तेरेवानुमितिप्रयोजकत्वे तु मन्वाद्य वैतत्वावच्छिन्नधर्म्मिकवह्न्यनु गाम:
मितित्वेनैव जन्यत्वेच लघुत्वात् लिङ्गोपधानस्याचापक्षसम्मतत्वेन तत्स्थे च परामर्शजन्यतावच्छेदकत्वौचित्यादित् ४१

यावत्पूर्वोक्तरूपमेव सम्यक्तु न चानुमितिमात्रस्य पक्षे हेत्ववगाहित्वे यत्र परामर्षोत्तरं पक्षे हेत्वभावस्य दो
षजन्यलौकिकं वा भ्रमस्तत्रानुमितिर्न स्यात् तद्वतिव्याप्यमिषत्वात् न चैवं सति तदानीं त्वन्मते प्रत्यक्षाद्युत्पादनस्या
ज्ञातकारणत्वं प्रत्यनुमितिसामग्र्या विरोधितायां सिद्ध्यभावस्य पक्षे धर्म्मिकहेत्वभावनिश्चयाभावस्यापि प्र
वेशे गौरवं स्यादिति वाच्यं मणिकृन्मतेपि यत्र लिङ्गांशे भ्रमस्तत्र तावन्मात्रस्यैव परामर्षस्योत्तरं पक्षे हेत्वभावस्य
८५ निश्चयसत्वे तत्र न मनुमितिरुत्पद्यते इति हेत्वनुमितिविरोधितायां तद्ग्राह्याभावस्य तादृशस्य प्रवेशे गौरवस्य तुल्य
त्वात् दर्शितमते हेत्वभावनिश्चयेन प्रतिबन्धात् तत्रानुमितेरनुत्पत्तेः सिद्धेर्विरोधितायां तद्ग्राह्याभावस्य तादृशाभावस्य
प्रविष्टत्वात् यत्तु लिङ्गोपधानपक्षेऽनुमितिमात्रस्यैव विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धित्वेन तत्र विशिष्टसामग्र्याः पूर्ववत्परा
मर्षजन्यत्वे वह्निव्याप्यधूमवत्त्वेन त्वावह्निविषयताकत्वेन वावच्छिन्नतादृशप्रत्यक्षादिसाधारणेन क्लृप्तत्वात्
व लुङ्क्ति व्याप्यधूमवत्त्वेन धर्म्मिकवह्न्यनुमितित्वेन कार्यकारणभावान्तरकल्पने गौरवादिति तन्न परामर्षजन्य
तावच्छेदकीभूतमनुमितित्वे मानाभावात् अनुगतलक्षणासंभवः न च तत्तत्साध्यकानुमितित्वस्य परामर्षजन्यताव
च्छेदकत्वे वह्निव्याप्यविशिष्टपर्वते वह्नेरनुमितिदशायां घटादेरपि तादृशपर्वतेऽनुमित्यापत्तिः पर्वतधर्म्मिक

52

घटविषयकानुमितित्वस्यापि घटसाध्यकपक्षतानन्यतावच्छेदकतयानवच्छिन्नस्याभावाद् नासंभवादि इति वाच्यं
लिंगोपधानपक्षे पर्वतधर्मिकघटानुमितिमात्रस्यैव घटव्याप्यवत्पर्वतत्वावच्छिन्नविषयतान्यत्वनियमेनात
दवच्छिन्नप्रतिहेतो घटव्याप्यवत्तया पर्वतनिश्चयस्य विरहादेव तदानीं घटविषयकानुमित्यसंभवेन पर्वतव्यापकध
र्मावच्छिन्नसामग्रीसहिताया एव विशेषधर्मावच्छिन्नसामग्र्याः कार्यजनकत्वादिति न दोषः पक्षतावच्छेदकसा
मानाधिकरण्येन व्याप्यवत्तापरामर्शात्तदवच्छेदेन साध्यानुमित्यनुत्पत्तेस्तदवच्छेदेन साध्यानुमितित्वावच्छिन्नं प्र
त्यव शवदेन तदवच्छेदेन साध्यव्याप्यवत्तापरामर्शत्वेन हेतुत्वादनुमितित्वव्यापकस्य परामर्शजन्यतायामनुप्रवेशा
त् पर्वतत्वावच्छेदेन घटत्वविशिष्टसंयोगसंबंधेन वह्निव्याप्यधूमवत्त्ववत्पर्वतधर्मिकवह्न्याद्यनुमितौ प्रतिपर्वतत्वावच्छे
देन वह्निव्याप्यधूमवत्तानिश्चयत्वेन हेतुतायास्तु वच्चत्वादित्याकृतत्वित्यंतव्यक्तौ त्वादित्यनुमितिसमवेतत्वोक्ता
वनुमितित्वप्रवेशे गौरवमतस्तदप्रवेशे लाघवे सत्त्वपि तु व्यक्तिपदं सामान्यरस्यापि स्वरूपतः प्रकारतयाः उक्तविदि
ष्टत्वाव्यक्तिरात्वधर्मान्तरस्याभावेपि रूपभौता [redacted] पत्वे मिति समवेतत्वोक्तावनुमितित्वप्रवेशे न [redacted] स्यैव गाग:
४२

वी२ तु२

लक्षणात्वसंमवेशेष वैयर्थ्यापत्तिरनन्ताद्यान्नित्वेन प्रवेशः क्वाऽइति नन्वस्य रूपतोऽनुमितित्वस्य प्रवेशोपि हेतुता
वच्छेदकरूपेणाप्रविष्टतया लक्षणात्वासंभवान्प्रत्यक्षत्वमादायातिव्याप्तेर्गौरसार्थमाद्यं समवेतानं प्रत्यक्षत्वस्या
प्यनुमितेर्कालिकादिसंबंधेन सत्वात्तं समवेते नित्यानुभवत्वमादाय प्रत्यक्षाद्यतिव्याप्तिवारणार्थमनुभवत्वान्ये
तिपद यद्यनुभवत्वप्रतियोगिकभेदस्यानुभवत्वेपि सत्वाद दोषतादवस्थ्यं अनुभवत्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदस्यै स्वं ४
को घटनत्व [illegible] तावत्सकलानुभववृत्तित्वेन [illegible] भेदस्येव [illegible] त्वेज्ञानत्वादिवारणस्यानुभवान्यास
मवेतदलस्य वैयर्थ्यंतयाप्यनुमितित्वाकारपक्षिविशिष्टबुद्धिप्रकारत्वावच्छिन्नभेदस्येवानुभवत्वान्यपदेनोक्तत्वा
ददोषः सकलानुभववृत्तित्वस्यनअप्रविष्टत्वादिति [illegible] यथा तावच्छेदकतापायरो [illegible] प्रति ४
कत्वेसकलानुभववृत्तिमिन्नाना [illegible] जातिमादाय [illegible] व्याप्तिवारणार्थमनुभवान्यासमवेतपदस्याव
श्यकत्वाच्चेति ध्येयं ज्ञानत्वादिवारणार्थमनुभवान्यासमवेतेति अनुमितित्वस्यापि कालिकादिसंबंधेनानुभवादन्यत्र
वृत्तेः समवेतत्वप्रवेशः [illegible] तादृशधर्मो [illegible] कस्याप्यनुमितित्वस्य कालिकादिसंबंधेनानुभवादन्यत्र वृत्तेः समवेतत्वप्रवे

गृहीतादृशाद्यर्थस्मारकस्याप्यनुमितित्वस्यकालिकादिसंबंधेनेतरभेदस्य सिद्धान्तित्वात् समवाये नवस्य हेतुत्वलाभ
र्थं समवायित्वमुक्तं ननु त्वगोचरानुमितौ तद्धर्मा मनुभवामीत्यनुव्यवसायविरहात् तस्याज्ञानत्वमेवानुभवत्वेन या
चानुभवत्वान्येतस्य वैयर्थ्येनेत व्याप्तिस्मरणेन त्वदुक्तेनैव प्रत्यक्षत्ववारणात् तत्त्ववित्यागेत्व नु मितित्वमनुभवा
न्यसमवेतनपित्वसंभवस्तु आनुभवपदस्य स्मृत्यन्यज्ञानपरत्वेन स्मरणान्यज्ञानमिथ्यासंबंधेनत्वं फलितार्थं मपेक्षा म४
स्मरणासमवेतत्वमेव लघुतरं निवेशयितुमुचितमित्याशयेनाह अनुभवत्वेत्यादिना व्याप्तिप्रकारकोपि चेदनुमिति
व्याप्तिमित्यस्यानुमितिस्मृतिभिन्नेत्यादिकाना अनुमितित्व किमित्यर्थ एव व्याप्तिसमवेतस्य वनस्यात्तादृशानुमिति
व्यक्तेः फोप्यन्तिरिति विषय[?]तासंबंधेनाश्रयत्वत समवेतत्वपर्यवसानं अनुभवत्वमादाय प्रत्यक्षादावतिव्याप्तेर्वारणाय अनु
भवत्वान्येतिसवक्तव्यानुभवत्वव्याप्तिमित्तमात्रार्थकं तादृशानुमितिविषयनिष्ठस्य स्मृतित्वस्य वारणाय अनुभवान्या
समवेतेनेतिन्यानुभवत्वेन जातिः किन्तु स्मृत्यन्यज्ञानत्वेन पाचनदन्यत्वस्य निवेशोपि एवं स्मृ[illegible] सन्यत्सानान्या
समवेतत्वरूपमनुभवान्यासमवेतत्वमपेक्ष्य स्मरणासमवेतत्वमात्रस्य लघुतरत्वात्तेनैव स्मृतित्वस्य वारणासंभ ताम:

वादतआह अनुभवत्वजातीति प्राञ्ज्ञानत्वादिवत्सामान्यस्य ग्राससमवेतेति [redacted] यद्यपि प्रत्यज्ञासमवेतत्वं का
वयिनघास्रासंभवस्तथापि प्रत्यज्ञासमवेतत्वघटितनिरू[redacted]कोऽनुभवत्वस्यांशे कारणेन तीकारेचनत्वैवस
म्यकृत्वेनस्तानदनेनिधारणवसम्यकृत्वमितिविशेषः स्यात्प्रीत्यादिव्याप्यविशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धिवारणाय भवच्छि
न्नतया पयोनाविशेषणांश्याप्तिविशिष्टबुद्धिवारणाय परामर्षत्वावच्छिन्नेत्यादि यद्यपि धूमलिंगकवन्ह्यनुमि
तित्वमेव धूमघटितव्याप्तिज्ञानस्यजन्यतावच्छेदकं [redacted] न दयावच्छिन्नेप्रतेयनवन्हिव्याप्यधूमव
त्ववैतनिश्चयत्वेनहेतुत्वं धूमलिंगिकाया महानसवन्हिमदित्याद्यनुमितौ व्यभिचारात किंतु पर्वतोमहक
तादृशानुमितित्वावच्छिन्नेपूत्वेवतथा हेतुत्वं तथाप्येकावच्छेदेनव्याप्तिज्ञानपरामर्षो[redacted]भयजन्यत्वाभा
वादनुमितावसंभवस्तथापि धूमघटितव्याप्तिज्ञानस्यजन्यपरामर्षद्वारानुमितिकारणतापा धूमलिंगकपर्व
तपक्षकवन्ह्यनुमितित्वेस्यैवकार्यतावच्छेदकत्वादेकैवच्छेदेनोभयजन्यत्वे संभवः अन्यथाधूमेगनव्याप्युव
गाहिनावन्हिव्याप्यालोकपरामर्षेणजनिताया पर्वतोवन्हिमानित्यनुमितौ व्यभिचारो ज्ञानजन्यपरामर्षदाराधू
मीयव्याप्तिज्ञानस्यानुमितिकरणत्वानुपप[redacted]तेरित्याशयः जन्यतावच्छेदकावच्छि[redacted]न्नत भागस्यनादृशाया

न्नित्तानल न्यत्ताव छेदक धर्म घटितरू पावछि आत्मवत्वाद दोष इत्यपास्तं अत्र पूर्वोक्त पुनर्नानु मितेप
रामर्षत्वे नहेतुत्वासंभवोनवा व्याप्तिज्ञानत्वेन तथात्वमनुमितिसामान्ये ज्ञानत्वेनैव हे [redacted] तुत्वस्यापेक्ष्य
व स्याप्यत्वादित्या [redacted] घत्वे पत्तः केचित्तिदस्तनेन तु चित्तःपक्षे अन्यत्वस्य शङ्कात्तो भार्यमाहविशेषणतामिति॥ ता३
शानरूपे विशेष्ये ऽन्वयिव्यक्त न्यत्वंते नान्वितत्वमिति पर्यः पक्ष्ये च मीतो ज्ञाने ऽप्यत्र च पक्ष नाव इ [redacted] तित्व घटक तया
वप स्वरूपत्वसंबंधेनसाध्या देशा पक्षत्वे ज्ञानेविशेषणत्वमितिभावः पयोक्ता पाऽइति विशिष्टाभावरूपा पाः पक्ष
[redacted] ताः प्रत्यक्षस्य वक्ष्यत्या पेत्यर्थः न तु विशिष्टाभावरूपयाः पक्षता पाः कालाघतीन्द्रिय घटितत्वान्न स्व गोचे सिद्धिद शार्यद
र प्रत्यक्षहेतुत्वमत आह वि शेष्येति विशेष्यं सिद्धित्त्व पावपत्य सत्साध्य स्थलेऽनुरोपानुमितिर्न जातात्र सिद्ध भावमा
त्रं पक्षता सा च योग्य त्वात्स्व स्वहेतुरेवेतित चैवाति व्याप्तिरितिभावः न तु पक्ष विशेष्यकसाध्यप्रकारकनिर्णय का४
त्वमेवासिद्धित्वे तद वच्छिन्नाभावस्य न योग्यत्वनिश्चयत्वेस्यातां द्विवेश्वरज्ञानादिघटितत्वादि शानिश्चये वाप्रामा ता३
ण्य ज्ञानाघनास्कंदितत्वप्रवेशोसुतरामयोग्यत्वमत आह आदाविति विशेषणाभावरूपापायेतितदर्थस्त याम०
पाव पत्रस्थलविशेषे सिद्धिकालीनपरामर्शसमकालीनप्रत्यक्षविधानुमितिस्तसेया अनुमितिर्जनितान्तर्वि

शेषणाभावरूपतादृशानुमितौ वयस्त्वतेतिन तत्त्वकेति व्याप्तिप्रकारकपरामर्शोत्पादनामिति भा
वःन त्वे नेति परामर्शत्वेनेत्यर्थः न त्वे नैतन्न कार्यतापाः फलमाहृतेनेति यावादी [redacted] त्यादिना सत्त्वनिष इंसं
ग्रहः तथा च नदानीमनुमितिसामग्र्याभावानुत्पत्तेऽसंभवना योगिप्रतियोगिनीव ज्ञानपाः प्रतियोगिनो या लिङ्ग
स्तद्विषयकेनेत्यर्थः स्तापावसिद्धभावको किंकृत्यत्वस्ये कधर्मावच्छिन्नप्र त्येव विषयविधयासिद्धभा
वस्यासिद्धित्वरूपप्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिज्ञानत्वेन परामर्शस्य हेतुत्वमिति भावः एकावच्छे
पुनन देनेत्यस्य फलमाह तदुभयेति पक्षतापरामर्शोभयेत्यर्थः न च परामर्शप्रत्यक्षेऽपि पक्षतादिनैव तस्य हेतु
त्वेन नु परामर्शत्वेनेति प्रागुक्तं तथा च तत्त्वेनैकत्वे विवक्षिते च समूहालंबनव्युदासः संभवतीति वाच्यं वह्निव्याप्य ति५
धूमवत्पर्वतेऽज्ञानामीत्याकारकस्य परामर्शानुव्यवसायस्य तावद्धर्मिकव्याप्यविशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धित्वपा
तत्र यवेन धर्मिकव्याप्यप्रकारकनिश्चयत्वेन हेतुत्वस्यावश्यकत्वात् तथापि पक्षताजन्यतावच्छेदकं तत्प
क्षकसाध्यकानुमितित्वं तस्य न परामर्शजन्यतावच्छेदकं तल्लिंगकत्वस्याप्यापादकस्य तत्रावश्यकत्वादित्येकावच्छे
त२ देन तदुभयसजन्यत्वमनुमितावप्रसिद्धं तथापि पक्षताजन्यतावच्छेदकघटितधर्मावच्छिन्नं परामर्शजन्यत्वे

ध्यो२

45

विवक्षितपक्षताया अपि लिङ्गविशेषणत्वसम्भवाद् अग्रिमतो वा नोक्तदोषः वस्तुतो विषयतासंबन्धेनैवमनुम
घजन्यत्वयोरवच्छेदकस्यैकं वा व्यर्थतया च विषयविधया परामर्शजन्यतावच्छेदकस्य च क्लृप्तत्वात् एवं तस्य पसं
तानजन्यतायामपि विषयतयाऽवच्छेदकत्वोन्नीतो दोषः । एतेन पक्षताजन्यत्वे त्वया भावजन्यत्वमेव लाघवात्
प्रवेशयितुमुचितं विशिष्टवैशिष्ट्यबोधस्य ग्राह्याभावनिश्चयाभावजन्यत्वे विधर्मितावच्छेदकनियन्त्रितस्य ता४
तज्जन्यतावच्छेदकत्वस्य विरोधतावच्छेदकप्रकारकनिश्चयजन्यतावच्छेदकत्वादेकावच्छेदेनाभा
वपरामर्शे भवजन्यत्वाभावादेवतत्रातिव्याप्त्युत्तेर्मयोद्गतिः परास्तं विषयविधया बाधनिश्चयाभावजन्य
तावच्छेदकस्यैव विषयतयाविशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिश्चयजन्यतावच्छेदकत्वात् एवातिप्रसङ्गा
पत्तेरिति दिक् । नाव्याप्तिरिति अन्यथे कप्लाद्यादिकमेतमोप्यवनामधाशु पादानेऽन्यसाध्यकोध
नुमितावव्याप्तिः स्यादिति भावः । तत्व्याप्तिमिति पूर्वोक्तयुक्त्या परामर्शत्वेनुमितिहेतुत्वमेव नानुमिप
सत्तायाश्चहेतुत्वे मानाभावात् एवं निवाकृते व्याप्त्यादिकमनवच्छिन्नावीजनं न चेति व्याख्यानिमुखिमेणापावा ताम:
प्तिज्ञानत्वमितिव्याप्तिप्रकारकज्ञानत्वमित्यर्थः । न चपरामर्शजन्यज्ञानकरणत्वरूपेऽनुमाने ४५

त्वरूपो व्याप्तिज्ञानत्वत्वेन तस्याः प्रवेशान्नवैयर्थ्यमिति वाच्यं त्रिप्रकारकनिश्चयत्वावच्छिन्नका-
रणताघटितनिरुक्तैर्घटितमूर्त्तिकत्वात्तस्याः पक्षताविशेषात्मनः कारणतावच्छेदकज्ञानविषयत्वत्वेन निवे-
शे वैयर्थ्यं हेत्वनाकांक्षितत्वादिति भावः। तादृशविषयवदन्यावृत्तित्वस्य कत्वे रूपव्याप्तेर्ज्ञानसामान्ये कार्ये
त्वाह व्याप्तिज्ञानमेवेति व्याप्तिप्रकारकज्ञानमेव वैयर्थ्यं। ननु साध्याभेदेन व्याप्तेर्विभिन्नत्वात्पाव्या-
प्तिज्ञानत्वादिकमात्रस्य पक्षत्वे भागासिद्धमतो व्याप्तिविशिष्टज्ञानत्वस्य हेतुत्वानुमत्वव्याप्यज्ञा-
निमकारणत्वं हेतूकर्त्तव्यमत आह व्याप्तेरिति आधिकस्य तादृशज्ञानकारणत्वस्याभावाभावादि-
पे४ निवेशाच्च व्यभिचारवारकत्वाद्वैयर्थ्यमिति भावः। फलेति। अनुमितिरूपेयत्फलेनोपधायकस्येव
न२ त्वदुक्तया स्वेतरभिन्नत्वेन ज्ञाप्यतया व्याप्तिज्ञानत्वस्य वा अनुमितित्वानुपधायकवृत्तित्वेन व्यभिचारित्वा-
न्न हेतुत्वमत स्तादृशज्ञातिमत्व फलोपहितकारणत्वमेव हेतुरनुमितित्वमिति भावः। स्वरूपयोग्यस्य तु स्थले-
पि न क्षतिरित्याशयेनाह करणत्वेति तथा च धर्म्मिभेदान्नवैयर्थ्यमिति भावः। ननु करणत्वे करणा-

वच्छेदकोपमेदःस्य व प्रहृते व्याप्तिस्तानत्वमेवेति न धर्म्मिभेदःसंभवति अत आह व्यतिरेके ति व्यतिरेकिनि रा
ध्याभावस्यैव हेत्वभावव्याप्यतानहाग्रहे पर्थ्यं शंकेतिभावः। तस्येत्यादिमूलस्य लक्षणापरीक्षयोरनुप
योगादस्य पातदुष्या याय प तिलिंगस्येति अनित्यलिंगानामदृष्टादिहृ नात्पदा विदिं द्वियोपयोगिव कत्वसंभ
वान्नित्यस्येपीति पर्यन्त [redacted] मनुसृते। अनुमितिकरणस्य नतुसामान्यस्यान्तानेतिसामान्यकरण कत्वानुम
वत्वव्याप्यतातिमत्वमपेक्षेन विशिष्टवैशिष्ट्यादिप्रत्यक्षे नाव्याप्तिसामान्यात्कारत्वादिरूपलक्षणांतरस्य
ज्ञानहेतुकस्येवातिरिक्तानुमानस्य व संभवान्नेदंशुनकमित्यस्वरसे नव्याप्तिरित्यनुक्तं। ननु नादृशज्ञानातिम
त्वकरणत्वहेतुनेतर भेदसाधनेज्ञानिमदंतभागो व्यर्थस्तदुराद्दे रप्यनुमानकरणत्वमात्रस्येव हेतु
त्वसंभवादित्यतस्तत्वेत्यादिमूलमितितुन व्याः। केचित्तुलिंगस्य करणत्वे नगतरमानुमानतयात दि
तराप्रसिद्धाकथमुक्तलक्षणस्य इतरभेदानुमापकत्वमतस्तस्येत्यादीतिप्राहुःतन्निष्कर्षं कार्प्यमानं
प्रत्यकारणोपा दिमां डल्यादानैवानुमितिकरणेतर त्वस्य प्रसिद्धिसौलभ्यादानवाप्यमते पितत्तुकानुमि मान॰ ४६

तोपरामर्षस्यैवकारणत्वादितिदिक्॥ बौद्धस्यानुमानत्वोपगति[redacted]नादूष्यैरणपद्‌त्वात्संभवतीत्याशङ्कस्यानुमानत्वे
नैतैरनुमानत्वाप्रसिद्धेस्तदसिमनत्वमयितयैर्येत्यतो वि।शिष्याह धूमेति अनुमानशब्दस्यलाक्षणिकत्वा त्वा २
यमेः कल्पोऽन्तरमाह अस्तु इति यावत् मार्थ्यकेध्रु माद्ज्ञानेऽसतोऽनुमानैस्यसंबंधापेक्षादिनुमिति करणा खं ३
त्वविशिष्टस्यालीकान्तवैर्यदसत्वमिति तेभाव्यमानिर्विकल्पस्य समानविषयकत्वरूपसंवादस्यसंभावनाया क ४
मसंभवादाह संवादात्मिमानेति संवादासंभवे वी[redacted]माह संभावितस्येति। अस[redacted]तऽ[redacted]स्यैव हेतुरनुगताकारस्यैव
वह्निताद्यनुगतवन्नवतरत्यर्थः अध्यक्षे नोनुगताकारस्यानुल्लेखे हेतुगर्भविशेषणमाह परमार्थेत्यादि परमा
र्थ[redacted]तस्वमेवलक्षणं यावद्विकेयस्यन न्यायसाविन्नैतत्यर्थः परेषामभेदेनैवधर्मधर्मिभावादितिभावः स वि
कल्पकद्वयेविपरस्परं संवादव्यवहारात्तत्प्रकारान्तरेणास्तीत्याह यदपि निरुप्याह अध्यक्षेत्यादि संभावितस्येत्यनु
ष[redacted]तेन यावत्संभावितस्यैवमूलविकल्पो स्वितत्वादध्यक्षमूलविकल्पविषयकत्वरूपः संवादः संभाव
नायामस्येवेति भावः विकल्पस्य समानविषयकत्वस्यानादिवसनामूलकेशाशास्त्र[redacted]दि[redacted]विंध्येऽस्मि प्रसक्ते श्री २
त्वादध्यक्षमूलकलो[redacted]नविकल्पो विशेषितः समयादिनोक्तानमात्रस्योपयोगेन तत्संभावनासह कारेनैवमाह

क २

देः प्रामाण्यं स्यादतनुक्तो निरास इति आदिना तात्पर्यादेः परिग्रहः अप्रमाणतासाधर्म्येनैहेतुतायां बहुतरादो
षमिचारादाहप्रत्यतेति न चेन्द्रियत्वेमि व्याप्तिनिश्चयत्वे मयि प्रमाणताप्रयोजकमनन्तत्तत्त्वमान्यशून्यत्वे
पक्षुः स्वरूपासिद्धमिति वाच्यं चेन्न्यायाधीनामित्यादि प्रयोजकमेतावता विदर्यिव्याप्तिनिश्चयस्यासंभवेनतत्त्वस्य प्र
माणत्वप्रयोजकत्वासंभवादिति भावः मणिकृता लिंगस्यानुमानत्वेति रासान्नमाने न दूषयति साधर्म्येदर्शनस्य
चेति अभिहितमेवेत्येवकारः संभावनामिति यन्नेतरप्रयोजकत याचाभिहितं पत् साधर्म्यदर्शने प्रमाणताप्रयोज
करूपस्तत्त्वदर्शनरूपं तत्संसर्गेवेनानुमानेऽप्रामाण्यस्य संभावनामोचेत्यादपतिनत्वनुमितिरिति यत्ने
ऽनुमानेनैवनद्प्रामाण्यसाधने व्याघातः स्यादिति भावः बहुशः इतितपावपर्ययोपलं देहादि कमपि संभा २४
तद्र व्येवं छेदप यराहुः प्रयोजकत्यसतिन हेतौ चापि दोष इति भावः पावदसत्त्वाप्तिने व्यवस्थाप्यते तावदेव त्र म
ननकत्वरूपमप्रामाण्यं नोच्यते न स्वातःसिद्धोतु भ्रममात्रे स्थेवासत्त्वाति दृप्तत्वादनुमानेन प्रमाणामिति रामः
वाक्यस्य भ्रमजनकत्वासिद्धावपि अनुमानस्य न प्रामाण्यासिद्धिरित्याशयेनोक्तमापातत इति नयेतिचाषमि ५७

न्मोचा~

स्वपक्षे सबलं वनत्वं सद्व्याविषयकत्वे प्रामाण्यावगाहित्वं सद्विषयकत्वावगाहित्वं न च समान्नत्वं व~
वनत्वादेरपि स्वानतिरिक्तत्वात्स्वे नैव सहेतुमत्त्वः तस्मात्स्वघटितत्वं हेतुत्वे नातिरिक्तत्वात्तु संभावनया बाधसंगा निष्ठसम्मा
हितत्वे हेतेवामप्रामाणिकत्वापत्तेः संभावनामात्रस्यैवाप्रमात्वादि निभाव्यम् इदं मनुमानप्रामाण्याय दूषणान्तो वाद ३
देकं व्याप्तिनिश्चये सति व्याप्तिनिश्चयत्वं निर्हेतुकत्वमाह वनैतत्तत्त्वनिश्चयपतेभ्यस्ताताप्रयोजकत्वप्रसङ्ग
न्पर्वेयदैनास्ति इति तद्रूपासिद्धा अनुमाने प्रामाण्यानसाधयितुं शक्यते इति भावः समाहरति समाइ थे ५ थं
यदनुमानप्रामाण्यपरीक्षायां तत्तत्कारणीभूतेषु व्याप्तिग्रहोपायप्रतिपादनेनाति दाने व्याप्तिस्वरूपनिरूप
णमित्यर्थः अव्याप्यवृत्तीत्यपि संयोगिसत्त्वादित्यादावितिदर्शयितुं अदर्शयेन रूपेणासंबन्धेन च साध्यत्वेनदवच्छि
इप्रतियोगिताक न्नसाध्याभावस्य प्रवेशे मास्तु अन्यथा तु व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले प्रतिविशिष्टसाभावादिकमादायदोषोऽवोस्य
अव्याप्यवृत्तिसाध्यके प्याकाशादिहेतावव्याप्त्यभावादाह सध्येनावच्छिन्नप्रतियोगित्वं नावच्छिन्नदर्शयति । ननु साध्य नु २
वद्भिन्नोयः साध्याभाववान् तदन्यत्वे साध्याभाववत्पदवैयर्थ्यं साध्यव[illegible]वान्वृत्तित्वस्यैव सम्यक्त्वात्तत्र वा
तथा च प्रामाण्योपोद्घातसंगत्या व्याप्तिस्वरूपनिरूपणमिति भावः ४ ङि~

48

वृत्तित्वेन समं साध्यवह्निनिरूपितान्वयादिवदर्थान्तसाध्याभाववत्त्वास्य मते वन्नादात्म्येन नस्यात्तद्वयानिवेश
नु वैयर्थ्यमिति न वाच्यं तथापि साध्यवह्निमत्त्वात्मकाभावानुवर्यः संबंधेन रवृत्तित्वस्यैव सम्यक्त्वे साध्याभा
वपदव्यर्थतापत्तेः आदरे तत्र यौ समासे न समस्यान्याचव्ये साध्यवह्नित्वेन साध्यवह्निनस्यव सावनव्ये
याघ्याससन्निवेशो न वैयर्थ्यं साध्याभावे साध्यवह्निवृत्तित्वविशेषणांत्वयाप्यवृत्तित्व साध्यवत्संयोगि
ग्रहार्थमेवेत्याशयः साध्यवह्निव वृत्तिद्रव्यत्वादिमति धूमादे सत्त्वाद्व्याप्तिसंभवो मा स्यादतः साध्या
भावे तिन चक पि संयोगितत्वादित्यादेश्यं ग्रहार्थमपि कररात्मेदेनाभावमेदमाप्तिर्व्यत्वेवल स्त्रगास्मि दं
काव्यंतया च साध्यवह्निनेऽपोऽभावस्त दृढ ऐतित्वमि ● त्यस्यैव सम्यक्त्वे साध्यपदं व्यर्थमिति न वाच्य
तियोगिता संसर्गेणासाध्यीयत्वेनैव साध्याभावस्य प्रवेशो न त्वभावत्वस्यापीति निवेद्यर्थशंकानवकाश
तावस्तु नः स्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन साध्यवह्नित्वेनेयः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्यीयोऽभा एम०
वत्तद्दवृत्तित्वमर्थस्तथा च साध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्यीयत्वार्थकत्वस्य साध्यपदस्यानुक्तौ तस्य ४८-

तियोगितावच्छेदकीभूतसमवायादिसंबंधेन वृत्त्यादिमतो ऽन्यास्मिन्नवर्त्तमानत्वे तेषु समवायाद्यव
च्छिन्नवृत्त्यभावस्य हृदनिष्ठमादेः सत्वोऽस्य व्याप्तिः स्यादेतस्तु पात्रे इति तन्न्यायाः । केचित्तु स्यात्पदं लीनतयाऽप्या
पत्तिरेतद्वादि विरुद्धधर्मीयत्वमात्रत्वं योगाद्यभावस्येवद्वद्व्यगुणत्वस्य पि करणभेदेनमेदो न तु गगनाद्यभा
वस्यापि मानामाभावात्तन्न्यायवसायावद्भिन्नत्वे गगनाद्यभाववन्निष्ठमादेः सत्वाद व्याप्तिरतः साध्यपद
मित्याद्युक्तमिदं गुणसंयोगगनाद्यभावे गुणत्वादि सामानाधिकरण्यं . ननु द्रव्ये गगनाभावेन साधनं मित्यादि
प्रतीत्या गगनाद्यभावस्यापि गुणत्वादि सामानाधिकरण्यपि तद्भावपोऽविरुद्धधर्मयोः संभवादिति द्रव्यत्व
नच घटत्वघटान्यतरसंयोगान्यतरत्वावच्छिन्नाभावत्वा नु गगनत्वादिसत्त्वायां व्याप्तिः । साध्यवद्भिन्नेय टेव
र्तमानस्य गगनसंयोगात्यन्ताभावः साध्याभावस्यापि करणगगनत्वहेतोः सत्वादिति वाच्यं । अत्र भावस्याप्रति वा भा ४
कृतामत एवैतेनेत्र स्वरूपादरणादिति भावः । पि तत्वे ऽतिद्व्यनिष्ठसंयोगाभावनो पि तत्व इत्यर्थः । मानाभा
वादितानयाचेत्तत्र व्याप्य रूपितसाध्यं कृस धेतावच्छेदकादिति भावः अव्याप्तिरिति न चेत्साध्यत्वात
योगिकान्योन्याभावस्य केवलान्वयित्वादसंभवस्य एव नु चितो नाव्याप्तिरिति गाह्यं वन्हिमानगृत्रादि

49 त्यत्रस्य वृत्तिगगनादिहेतौ लक्षणासंभवात्तस्यापि लक्ष्येनुनायाः स्वपंचलक्षणमारणात्वादिति भावः साध्य
वदन्यसिद्धिकमेतल्लक्षणं निपवनत्वान लक्षणत्वं वह्निमान्धूमात् सामानाधिकरण्यस्य पर्यवसितार्थ
स्यद्रव्ये पृथिवीत्वादित्यादावेतस्मिन्नव्याप्तेः यवनी पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिः कथनमिस्याधि वदेति। स्वव
लस्य साध्य[illegible]प्रति योगिकाभावस्याधिकरणा कैसराप्रतियोग्या व्यभिचारिता पतिव्याप्तिवारणाय पादे साध्याभा
वस्य विशेषणं सामान्येन साध्यकी मानस्य मादित्यादिसद्धेतावव्याप्तिस्तत्रापि तन्मद्भिन्न साधू[illegible]त्वावच्छि
प न्नाभावरूपस्य तत्संदरा: वृत्तित्वावच्छिन्नाभावरूपस्य वा साध्यत्व नियोगिकाभावस्तदेवमस्याधिकरणा
प्रसिद्धेरत आह साकल्येन साध्याभाववतीति तथा च साकल्येन साध्याभावे विशेषणमतो नाप्रसिद्धि
विति भावः। न चेवमपि साध्याभाववह्निवृत्तित्वान्नैतेमहानसादौ वर्त्तमानस्याभावस्य प्रतियोगित्वं धू
मादौ नास्तीत्यव्याप्तिना दवस्थ्यमत आह साध्ये वेति तथा च सप्तमी महानसादिनिष्ठ सकलसाध्याभा राम०
ववान्नित्यदोषः। पूर्वं सक्तौ यभिचारिनायेति व्याप्तिवारणाय साध्याभाववन्निपाव्रत्वविशेषणोदत्ते ४२

एवं साध्येयावत्त्वमव्याप्तिवारकतया सार्थकं भवत्यतः साध्याभाववत्त्येव साकल्यं शङ्कापोत पतिसाकल्यमि
त्यादिनेत्यवतारयंति नन्वेवं॥ साध्याभाववतीसाकल्यानुक्तौ वतिव्याप्तिवारकतयैव साध्ये साकल्यं वि
शेषणस्य सार्थकत्वसंभवादन्यथा गगनस्य जातिमान् द्रव्यत्वादित्यादौ पञ्चत्वादिना सामान्यसा
ध्यकत्वस्याभावकुसुमादिनिष्ठाभावप्रतियोगितानिरूपकत्वाभावनिप्रसंगादिति ध्येयं न तु साध्यवत्त्यपि द्रव्यत्वाप
५ योगि वाच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य सकलसाध्यप्रतियोगिकाभावस्याप्रसिद्धत्वादसंभवः। किंच सकलपदोत्तरनाम्नास कल्पसा
ध्यप्रतियोगिकाभाववतोऽनुपस्थापनात्तेन समं सकलपदस्य कर्मधारयोऽप्यनुपपन्न इत्यतः साध्याभावव
त्तित्वाद्यसाध्याभाववत्त्येवसाकल्यं देयं ननु साध्ये वीति भावः। साध्याभाववतीसाकल्यप्रयोजनमाहेते
नेति विह्नेकदेशः कश्चिद्वद्विः साध्या निष्ठसाकल्यस्य साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नस्य वाऽभिधानाऽपेक्ष स्याभावस्य
साध्याभावस्यकौ वि वह्न्याः फलमाह नानेति। एकव्यक्तिसाध्यकेऽसकलसाध्याभावपदव्याप्तिरयेस्यास्य
लोऽयाश्रयेननानेकत्वमुक्तं। साध्याप्रवृत्तीतिच विसंयोगित्वादित्यादावित्सर्थः। पपप्रज्ञे हेतुभावस्यापि

50

सा३

तियोगिवैयधिकरण्यावच्छेदकस्यैव निवेशः करणीय इत्यव्याप्यवृत्तिहेतावव्याप्तिः संभवतीति ध्यापि यथाश्रु
तमूलस्यापि ननव्याप्तिरिसावेदयितुं व्याप्यवृत्तिहेतुकिं व्यापिचारिणि तिरन ऽऽत्वचात् कपिसंयोगा
दित्यादावित्यर्थः। अभावद्वयस्मिन्साध्याभावे हेत्वभावे चेत्यर्थः। अत्रवंध्याभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्यं
साध्यताघटकसंबंधेन प्रतियोगिनो यदनाधिकरणं तद्वृत्तित्वं तेन धूमाद्यभाववतो व्यभिचारिडादेः कालिका
दिसंबंधेन धूमादिमत्वेपि नातिव्याप्तिर्हेत्वभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्यं तु प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधे
नप्रतियोग्यनधिकरणावृत्तित्वं तेनाश्मत्वात्मत्वादित्यादौ साध्याभाववतो घटादेर्विषयतया हेत्व पा५
भावप्रतियोगिमत्वेपि नाव्याप्तिः। तल्लक्षणमिदं अधिकरणभेदेनाभावभेदमाते व्यधिकरण्यथानु प्रतियोग्यन
धिकरणवृत्तित्वविशिष्टसकलसाध्याभावाधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्न प्रतियोग्यनधि
करणावृत्तित्वविशिष्टहेत्वभावेत्यावच्छिन्नाधिकरणतानां वैशिष्ट्य तत्स्य नात्यंते हेत्वभावोपीत्यपि नासंभवा ग्राम०
भावसंग्रहस्तेनविशिष्टसत्ताभावज्ञाने इत्यादौ नातिव्याप्तिः। यद्यपि साध्याभावो घटत्वेन क्रमानुरोधाद्धेतुमुखितो ५०

अपि शब्दादेव हेत्वभावस्यालाभसंभवान्न यापितत्प्रतियोगित्वं चेत्यथेत न ननुपदेनानिर्दिष्ट हेत्वभाव
वरामर्शोऽसम्भवाद्धेत्वभावप्रतियोगित्वे चेषामेषां नेव [illegible] गौरवादि ति अभिधानं प्रतियोगितावछेद
कावच्छिन्नप्रतियोगीति प्रतियोगिपदं प्रतियोगितावछेदकत्वाघटकसंबंधेनावच्छेदकस्यावैशि [illegible] न्नाभाव स
ते नकृदादौ कालिकादिसंबंधेन धूमत्वाघवच्छिन्नस्य काष्ठादेः संयोगसंबंधेनसत्वेपि नाव्याप्तिः तत्प्रतियो
गित्वं हेत्वभावप्रतियोगित्वं हेतुतावच्छेदकरूपेणेति हेतुतावच्छेदकसंबंधेनेत्यपि बोध्यं तेनात्माभिन्नं द्रव्य
त्वादित्यादौ साध्याभाववत्यात्मनि वर्त्तमानस्य प्रतियोगितावच्छेदकसंबं [illegible] न प्रतियोगित्वपि कर नास्य का धे ५
लिकसंबंधावच्छिन्नद्रव्यत्वाभावस्य प्रतियोगित्वेपि द्रव्यत्वस्य नातिव्याप्तिः वैः ननु हेतुतावच्छेदकसंबं
धेन प्रतियोगित्वे पराधेकरणत्वोत्तेवतिव्याप्तिवस्मासंभवा [illegible] द्धेतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियो
गित्वविवक्षायां वैनिरूप्यतापासतिनिर्धूमत्वानुमितेरुद्भित्वादौ निर्वह्नित्वमेदमादायैव लक्षणसमन्वे
निर्धूमत्वव्याप्यव्याघुत्ववहन्यपवनस्पणाणो त्वस्पत्व प्र कतापत्तेरिति चेत्पा हेत्वभावे प्रतियोगितावछेद

ाप्य२ दित्या२

51

कावच्छिन्नवैयधिकरण्यविवक्षायां फलमाह तेन द्रव्यत्वादाविति अन्यथा साध्याभाववति गुणादौ वि
शिष्टसत्ताभाववत्यसत्त्वान्न्यूनवृत्तित्वात् समानाधिकरणत्वादव्याप्तिरेव स्यादिति भावः। अत्र द्रव्यत्वस्य
साध्यतायां सकलसाध्याप्रसिद्ध्याऽव्याप्तेरुक्तविवक्षायामप्यप्रतीकारादादिपदेन गुणावत्त्वादिसा
ध्यस्योपग्रहः द्रव्येतरत्वेन साध्यत्वे वा प्रकृते द्रव्यत्वेऽपि निषेध्यं हेतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगित्वादि वस्तु
पः फलमाह नवेति सत्त्वादाविति द्रव्यत्वादौ साध्ये द्रव्यत्ववत्तेन पदत्रैकत्यान्विनमितिनयाव द्रव्यं पृथि ५४
वीत्वादित्यादावव्याप्तिं सकलसाध्याप्रसिद्धेरित्यर्थः। नानुनोपयोग्वरसात्साध्यसामान्याभावस्येव निवे
शितत्वात् साध्ये साक्षात्सम्बन्धेन देवमेवेत्यत आह विपक्षेति तथा च यत्र कत्यक्तिरेव साध्याभाववत्त्वं
तत्रगगनादिरूपत्रिविधमेवान्तगगनान्यत्वादिस्यादव्याप्तिः साध्याभाववतः प्रसिद्धेरित्यर्थः। न
नु साध्यादिभेदे न व्याप्तिभेदा घटैकव्यक्तिकरूपविपर्यस्तत्र तत्तद्घटो साध्याभाववति साफल्यविशेषणं रामः
न देयमतो दोषान्तरमाह निर्धूमेत्याद्य इति निर्धूमत्वे स्यात्साध्यत्वे पत्रे कव्याप्तेरूपितयनेनैव गगनाद्यांतास्या ५९

मङ्गलवतरूपं साकल्यं गगनादिरित्यर्थः ... मिसनुबने४

दनोऽव्याप्यपर्यन्तं निर्धूमत्वव्याप्यस्यापि स्नेहादेः स्नेहत्वादिना साध्यत्वे न च तु धूमाभावस्य व्यभिचारित्वा
दसंग्रहो न दोषायेत्यत उक्तं तत्त्वेन साध्य इति निर्धूमत्वव्याप्यत्वेन साध्यत्व इत्यर्थः। प्रमेये कपित्ते हेतौ भावस्य
अहं नसीयादिव हेतुः साध्याभाववत्सकलान्तर्गतपर्वताघटवृत्तित्वादव्याप्तिरिति भावः। निरूढप्रतियोगि
वैयधिकरण्यावच्छिन्नसाध्याभावव्यापकतावच्छेदकं निरूढप्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नपर्वती
वच्छिन्नाभाववत्वेन द्रुमे वत्वे व्याप्तिरित्युक्तौ तु नैव दोष इति ध्येयं ननु साध्यवत्प्रतियोगिकान्यत्वस्य धूमा साध्यतावच्छेदक
दिमत्तिमत्वादव्याप्तिरत आह चत्रेति। तथा च साध्यवत्पदेन निरुक्तसाध्योपस्थापितस्य विशेष साध्य
वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यान्यपदार्थैकदेशे अन्वयितेनाद्दतेय नान्वयः साध्यवति च साध्यवत्वावच्छि
लोऽ१ न्नभेदसत्वाद्व्याप्तिः गुरुधर्मस्यावच्छेदकत्वोपगमाच्च द्रव्यं पृथिवीत्वादित्यादौ द्रव्यत्व[redacted]त्वविशे
र्ष द्रव्यत्वावच्छिन्नभेदाप्रसिध्याऽनाव्याप्तिरिति भावः। धर्मविशिष्टबोधकपदसमभिव्याहृतेनान्या ह
दिपदेनोपस्थापितेः यन्नोत्तरधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वप्रकारेणोबलादात्मेनान्वयो न तद्धर्मोऽत्र प्र

२८ अवच्छेद्यत्वं घटान्यत्वं इत्याद्यप्रयोगात् तथा च प्रतियोगिताकत्वेन भेदोन्यादेश्चेन बोध्यते तेन तद्रूपविशिष्टस्यैवानुयोगितावच्छे-
दकत्वात् तत्र घटो घटान्य इत्यस्य वारणसंभवात् नीलघटस्य धर्मितावच्छेदकत्वे पर्याप्त्यनुधावनमिति निर्मंथनीयं ×२

52 तियोगिकत्वेनेत्यत्र स्वत्वं त्रोप्र माश्रामाह नहीति निरूपाधितादृशस्वत्वस्वीकारे नीलघटे घटप्रतियो-
गिकभेदसत्त्वान्नीलघटो घटान्य इत्यपि व्यवहारः स्यादिति भावः। नीलो घटो घटान्य इत्येव सम्यक् पाठः
तथैव प्रकृतोपयोगित्वसंगतेः घटादन्य इति पाठस्तु साध्यवदन्यत्वे यत्र समानौ सेतु प्रविभक्तिसमा ने
न प्रतियोगि प्रकृत्यर्थतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य संसर्गमर्यादया भानमाहत्य कर्तरि त्वे गम्यतो नीलघ-
टं घटोन इत्यादौ घटपदं मुख्यार्थमेव ननु प्रकृते तु घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपरं निपातातिरिक्त-
स्थले एवं नामार्थयोर्भेदान्वयस्य व्युत्पन्नत्वात् ननु पश्चाद्घटभेदे घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं संस-
र्गो घटस्यान्वये संभवाना घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं तु घटत्वमवच्छिन्नत्वाप्रतियोगित्वं
चेति त्रितयमेव विशेष्यविशेषणभावापन्नं संसर्गो ननु वस्तुतः त्यापघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वं
तन्मात्रं घटेनेत्यत्र घटत्वावच्छिन्नत्वस्यापि तु भवति ह्येतन्नान्यत्र यथा प्रतियोगिताव्याप्ति। विशेषणन्न
च्छिशिष्टबुद्ध्युपपत्तौ घटत्वादेस्तु दवच्छेदकत्वमेव नस्यात् नानाभावात् अत एव वक्ष्यमाणान्द्वि राम: ५२

छि. नात्वं (त्वे

यं घे वाह्निर्नास्तीत्यत्र वह्नित्वेन वच्छेदकत्वं प्रतियोगित्वं च संसर्गमर्यादया भासत इति स्वयमप्युक्तं मुख्य
मेव च प्रमेयं नास्ति कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादिशाब्दबोधानां संसर्गकोटावेव प्रतियोगितायाः प्रमेयत्वा
न्ना २ घवच्छिन्नत्वं वगाहितयात्र मन्ये संसर्गप्रकारतासाधारणविशेष्यताविशेष्यभावस्यैव प्रमेयत्वादिघटकत्वात् अन्य त्वात्
थास्वरूपसंबंधेन प्रमेयत्वावच्छिन्नप्रतियोगितत्त्वस्यालीकतयात्र खंडनत्वसंबंधेन प्रमेयस्याभावधर्मि मि ४
तायत्रयासंभवे नन्वप्रमेयत्वानुपपत्तेः सदुपयोगेनोपयसतः संसर्गमर्यादया भानस्यानंगीकारात् कुत्रेन
घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेन वाभावे प्रमेयस्य सत्त्वेन तादृशसंबंधेन प्रमेयत्वस्य वक्तुमशक्यत्वा
त् घटत्वादिरूपेणानवच्छेदकतयानवच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेन प्रमेयत्वादिविशिष्टस्यान्वये निराकां
क्षत्वाच्च अन्यथा घटवत्यपि घटो नास्तीत्यादिः प्रमाणत्वापत्तेः स्वत्व घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेन
घटविशिष्टस्य घटविशेष्याभावस्य तत्र सत्त्वात् एतेन समवायेन समवायित्वस्य गुणादौ विशिष्टसत्त्वात्वावच्छि
न्नस्य समवायेन सत्त्ववत् घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेन प्रमेयत्वावच्छिन्नसत्त्वमतः प्रमेयेना

घटत्वावच्छिन्नत्वेऽपि घटाभावस्य न ...

53

स्तीत्यादौ घटत्वावच्छिन्न(स्य) समवायेनासत्त्ववद्घटत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेन प्रमेयत्व(स्य) प्रतियो-
गित्वसंबंधेन प्रमेयत्वावच्छिन्नस्यैवाभावांशे भ्रमत्वमित्यपि प्रयुक्तं घटत्वादेरन्यूनवृत्तितानवच्छेदकतया तदवच्छि-
न्नप्रतियोगितासंबंधेन प्रमेयत्वविशिष्टस्याभावे निराकांक्षतया पाशात्स्यासंभवादिति ध्येयम्। नीलो घटो
नास्तीत्यादौ तु नीलघटत्वस्यान्यूनवृत्तितानवच्छेदकत्वेनाद्दशधर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वमेव संसर्गो न तु नीलत्वा-
दि प्रत्येकावच्छिन्नप्रतियोगित्वं नीलघटस्य पीनघटस्य चाधिकरणे नाद्दशप्रयोगानापत्तेः नीलोत्पलच्छिन्नस्य
घटत्वमात्रस्यान्यूनवृत्तितानवच्छेदकत्वेन तु घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वमेव तथा। संयोगेन घटो नास्तीत्यादौ तु
तेनैव पादविभक्त्यर्थावच्छिन्नत्वमर्थः संसर्गीभूतप्रतियोगितायां नञ्पदेन तथा संभवात्। किं त्ववच्छिन्नप्रतियोगिता-
कत्वं प्रतियोगित्वमात्रं वा स्ववच्छिन्नत्वसंसर्गेण संयोगावच्छिन्नत्वं पादेव विशिष्टाभावसंभवान्न चैवं
संयोगेन घटाभावस्यैव समवायेन द्रव्यविशिष्टद्रव्यत्वाभावतया समवायेन कपाले घटो नास्तीति व्य-
वहारापत्तिः तत्रोपपंतसमभिव्याहारस्थलेन तु यस्यापि प्रतियोगित्वस्यैव संसर्गतया मुख्यत्वात्तु संसमवा-

याम ५३

यावच्छिन्नघटप्रतियोगिताकाभावस्य च कपाले विरहात् अस्तु वा घटत्वावच्छिन्नत्वस्यैव संयोगादिसंबंधाव
च्छिन्नत्वस्यापि प्रतियोगित्वांशे संसर्गमर्यादयैव भानं तत्तीर्थान्तसमाधिप्याहारस्यनियतत्वाद्वा नातिप्र
संगः घटानधिकरणीभूतत्वमित्यादौ तु लक्षणाप्राप्ताधिकरणपदमेव घटाधिकरणार्थे वृत्तिदं तु तात्पर्य
ग्राहकं अन्यथानधिकरणपदे नाधिकरणसामान्यमित्यादौ तौ भूतलेतस्य वाधः स्यात् न च घटवान्नैतस्ये
नाधिकरणस्यमेदत्वेन नाबोधनीयः समासांसर्गेण नञा मुख्यपदार्थमात्रान्वयित्वव्युत्पत्तेः अन्य
था नीलो घटो घट इत्यादौ नीलघटान्यस्य घटत्वं न नीलाद्युमेयः पट इत्यादौ च नीलपट्टमेयान्यस्य घट
त्वं प्रमीयेत च स्यात् समासैकपदस्य तत्पुरुषात्त्विवृत्ति स्यात् प्रतियोगितानवच्छेदकं घटानधिकरणमित्यादौ
वं४ न यथान्वितस्यैवाधिकरणादन्यैदो भासते इति परमार्थः धीतः शंखो नास्तीत्यादिशाब्दबोधे धत्को नञा रवत्वाव
च्छिन्नत पाप्रतियोगित्वमवगाहते तत्र मात्रस्यात्वपिना नवच्छेदकत्वात् तु शंखववत्त्व यानिष्ठिते धर्मे सम्य
च्छिन्नत्व यरं तु धर्मि शंखत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेन संसर्गमर्यादया प्रतियोगित्वमवगाह
विताहशाप्रयोगात्

अन्यत्रत्रिपदतत्पुरुषानुपगमेपि घटस्यनाधिकरणं ... मितादिरिहा त्रिपदतत्पुरुषेणाविरोध इत्यामत

तीर्थ का

तेनकर्ँदिपदानां पद्धूमे विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वोपस्थापनाभावधर्मिंत्वपदबोधजनकत्वेनद्रूमोवन्हित्व
प्रतियोगितात्वेन प्रतियोगितासंसर्गकबोधजनकत्वेप्युक्तपंक्तौ विशेषोपघटोनास्तीत्यादिशाब्दे
सांसर्गिकी प्रतियोगित्वावगाहिताप्रसिद्धे नघटत्वाघवन्हित्वप्रतियोगित्वेनेव निरूपितापीनःशंखोना
स्तीत्यादेनुपीतशंखत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वेनाप्रसिद्धेनैवेत्यादि केचकुतरमुह नीयं साध्यसामाना
धिकरणपदस्य साध्यवान्द्विन्नवृत्तित्वार्थकत्वेसाध्यवैयधिकरण्येत्यादि द्वितीयदलस्य गोनयोन रूनप
पत्तिरतो व्याचष्टे साध्यसमानाधिकरणानां यस्येतितत्तन्निरूपरेणान्यायं वह्निमान्धूमस्येव व्याप्यधिकरणा
तन्धूमासमानाधिकरणतोर्द्वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तेराह पदाधिकरणोतेय दवि... सामानाधिक
रणं यस्येतिप्रयुक्तत्वायस्याधिकरणे साध्यानधिकरणेनत्वेमित्यर्थःतत्तद्धूमाधिकरणानां न वह्निसामा
न्यानधिकरणतामतो नैतस्याप्तिरितिभावः नन्वघटादेरूपपदस्याधिकरणे साध्यीभूतधूमाघनधि
करणेन घटत्वान्निरूपितनाधिकरणात्वेव द्रव्यादेरप्यतोधूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरिघटाधिकरणेसाध्यान

स्य

ता

रामः ५८

54

ननु तत्र साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमिति ...

वस्तुतः असामानाधिकरण्यं सामानाधिकरण्यासंबंधेनाभावः सामानाधिकरण्याभाव इति परमार्थः। न चैवं द्रव्यं गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्त्वादि

वीत्यादिस्थले व्याप्तिः। सामानाधिकरण्याभावस्य व्याप्यवृत्तित्वेन साध्येऽसत्त्वात् एतेन स्वरसतो वाक्यान्तरानुसरणादिति ४

साधिकरणान्तर्भावितत्वानधिकरणत्वोक्तौ तु महागौरवमत आह साध्यानिष्ठेति साध्यनिष्ठाभावप्रतियो

गितावच्छेदकत्वस्य सतः सामानाधिकरण्याभावत्वात् न च साध्यनिष्ठस्य सामानाधिकरण्याभावस्य प्रतियो

गित्वं सामानाधिकरण्य एव न तु वह्न्यादाविति असद्धेताववतिव्याप्तिः साध्यनिष्ठाभावप्रतियोगिवृत्तित्वानिरूपकाधि

करणवृत्तित्वस्य विवक्षितत्वात् न चैवमपि वह्निमान् धूमादित्यादिविषमव्याप्तहेतावव्याप्तिः वह्निनिष्ठस्य पर्व

तवृत्तित्वाद्यभावस्य प्रतियोगिभूतं यदाधेयत्वं तन्निरूपके पर्वतादौ धूमादेर्वर्तमानत्वात् आह साध्यनिष्ठाधे

येयत्वेति यत्राधेयत्वं साध्यताघटकसंबंधेन ग्राह्यं तेन न पर्वतान्महानसत्वादित्यादौ संबंधसामान्येन निरूपनि

ष्ठाधेयत्वानिरूपके गगनादौ हेतोरवृत्तित्वेऽपि नातिव्याप्तिः तद्वतौ साध्यवह्नित्रवृत्तौ ननु साध्यनिष्ठाधेयत्वा

निरूपकाधिकरणवृत्तित्वमवश्यं हेतुता घटसंबंधेन वाच्यं अन्यथा वह्निनिष्ठाधेयत्वानिरूपके स्वावय

वे समवायादिना धूमादेः सत्त्वादव्याप्तिरिति चेत् तथा च सत्तावान् द्रव्यत्वात् धूमादित्यादावव्याप्तिः साध्यनि

ष्ठाधेयत्वानिरूपके जात्यादौ समवायेन सत्त्वानवारणप्रसिद्धेः संबंधेन विशिष्टसत्त्वादित्यादाववव्या

तेन द्रव्यसत्त्वादिसाधनातव्याप्तिः ४

साध्यसामान्यनिष्ठाभावप्रतियोग्याधेयतानिरूपकाधिकरणवृत्तित्वोक्तौ च महागौरवमत x६

जा०दी
५५

ति इत्याधाराद्यनिरूपकगुरुणादि हात्तित्वस्यातिप्रसङ्गापासत्त्वादित्यत आह साध्यनिष्ठेति धूमनिष्ठाधेयत्वनिरूपयैके
जलादौ वह्न्याद्यधिकरणत्वाभावस्य बाधनियामकत्वापत्तिर्व्याप्तिरतो व्यापकेति व्यापकत्वं तु प्रतियोगिवैयधिकरण्य
[illegible] घटितमेव ग्राह्यं तेन संयोगेन वह्न्यधिकरणत्वस्याव्याप्यवृत्तितया न दोषः स्पष्टं प्रायः ये ऽवृत्तित्वेपि नात्र व्या
प्तिः वह्न्यधिकरणत्वमतो न भावावघवच्छिन्नाभावस्य धूमनिष्ठाधेयतानिरूपकीय व्यापकत्वादतो व्याप्तिरतः धिकरण ४
सामान्यपदं तथा च हेतुताघटकसंबन्धावच्छिन्नपद्मो वह्न्यधिकरणत्वसामान्याभावत्वे न साध्यनिष्ठाधेय
तानिरूपकाधिकरणत्वव्यापकत्वं तदुमेव तत्त्वमर्थस्तेन वह्न्यनधिकरणजलादौकादि संबन्धेन धूमाधिकरण ठिकाः
क्र५ तापास्त्वेपि नाव्याप्तिर्नेवाव न्त्याधिकरणत्वाभाव [illegible] स्यापि प्रमेयत्वादिर्न धूमानधिकरणत्वव्यापकत्वेप
तिव्याप्तिः न च हेतुतावच्छेदकसंबन्धेन पद्मो वच्छिन्नाभावत्वेन तादृशाधिकरणताव्यापकत्वमित्यस्यैव सम्यक्त्वे
धिकरणत्वाभावपदं तैरपवेशो व्यर्थ इति वाच्यं तादृशानियामकसंबन्धेन हेतुतापाया मव्याप्तिप्रसंगात् तादृशसंबं
धावच्छिन्नप्रतियोगिताप्रसिद्धेरस्मात्कं तु तादृशसंबन्धेन यद्युक्तसंबन्धित्वं तस्य स्वरूपसंबन्धावच्छिन्नाभाव रा म०
मादायलक्षणसमन्वयात्॥ किंचाधिकरणत्वाप्रवेशे वह्न्यादेः साध्यत्वे संयोगादिसंबन्धे नापि रूपादेः ५५

नावच्छिन्नवृत्तित्वाभावेति प्रतियोगिसंबंधेन नानाधिकरणस्य केवलान्वयित्वात् निष्ठाधेयत्वाभिन्नत्वकाधिकरणात्वव्या
पकत्वादिति भावः। साध्यवद्भिन्नेति साध्याधिकरणावच्छिन्नत्वे व्यापकाभावप्रति[redacted] योग्यधिकरणत्वं निरूपि
त्याद्यः। तेन सत्त्वावान् द्रव्यत्वादित्यादौ नाव्याप्तिः। ननु प्रागुक्तरीत्या [redacted] स्यसाध्यान्तरेण निधानमनु
गादः। सचात्रासंभवी साध्यवदधिकरणानधिकरणेत्यधिकरणात्वस्य साध्यवद्भिन्नवृत्तित्वानधिकरणात्वस्य
प्रागुक्तस्य साध्यानधिकरणानधिकरणत्वशब्देनाबोधनात् अत आह च रमेति। तत्राधिकरणात्वाभावेन त्वाभाव
स्यानवेशाद्वैयर्थ्यं न संभवतीत्यत आह न तिप्रयोजनेति। प्रकृते लक्षणान्तरस्य साध्यवदधिकरणानधिकरणा
नत्वादवच्छिन्नत्वात् प्रागुक्तसाध्यस्य शब्दान्तरेण निधानमनुवादः। सचात्रासंभवत्येवेति भावः। साध्यानधिकरणत्वा
दौ न भूयसां सेनचरमाधिकरणात्वांशे न सहानुवादेन आम [redacted] त्याशयः। केवलान्वयीति। अव्याप्तिरिति परेण च क
अव्याप्तेर्हेतुमाह साध्यनिष्ठेति। नानात्वं किं केवलान्वयिमूलोत्कर्षं महेतुमपि प्रतीतेन शङ्कावानुगमानत्वादित्यादौ नानात्व
साध्यकाव्याप्तिविरहेपि न क्षतिः। ननु नतां परिहरति किं चिदिति विशिष्टसत्ताना नु जातेरित्यादावतिव्याप्तिरिति तर्थः। वि
शिष्टधर्मावच्छिन्नाधिकरणात्वस्यैव तदवच्छिन्नाधेयत्वस्य चैतिरिक्तत्वादिति भावः। यत किं चिदिति। सत्ताधावत्
वाचित्वावच्छिन्नभेदद्वयर्थ्यं। नानाधिकरणासाध्यके तिपत्रसाध्ये तावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणं नानात्वे व्यर्थं। तेन

उद्
माह
व्ययदिवाप

साध्यभिन्न
दिद्

सं २

दृ साध्यस्व यदन धिकरणं भिप्रेताद्
इति सामान्य

त्रि २ तस्य ३

56

धूमकस्य विह्नदपि च न्निरूपत्वे वृत्तौ नाधिकरणवृत्तित्वविरहेऽपि नवह्नि साध्यकधूमाद्यसंग्रहः सर्वत्रैकवत्त्वान्वयि
नित्या द्रव्यत्वेन ॥ सार्वभौमस्य मत मुत्थापयति । केचित्तु हेतुत्वा विकरणा इति सप्तम्यर्थोऽवच्छिन्नत्वे स च साध्यवद्वृ- तर
त्तित्वाभावेऽन्वितं तन्नैवेति । हेतुतावच्छेदकसंबंधेनेत्यर्थः । स च साध्यवद्वृत्तित्वेन सह न वा ः साध्यावच्छेदपि येन संबं सत्व४
धेन येन रूपेण साध्यता तत्संबंधेन तद्रूपावच्छिन्नवत्त्वं वोध्यं तेन संयोगेन वह्नेः साध्यत्वे धूमे विशिष्टसाध्यकेसत्ता
दौ नातिव्याप्तिः ज्ञानदधिकरणाभिन्नत्वमिति तिन्नदत्यन्ताभावे त्वौ नौद्रव्ये सत्त्वादित्यादावतिव्याप्तिः गुणत्वावच्छेदेन स्य द व५
व्य वृत्तित्वाभावस्यैव द्रव्यावच्छेदेन सत्त्वापाम भावसत्त्वादतोऽभिन्नत्वपर्यन्तानुसरणं मेदत्वेना व्याप्यवृत्ति सत्ता द
व्याप्यवृत्तित्वे तु तादृशाभाववतीयावती व्यक्तिः तन्मेदकूटवत्त्वं वक्तव्यमिति भावः । हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुविद
रणत्वस्य स्य फलमाह स्वाव वृत्तिसंयोगेनेवेति । अतः त्रावयिन हेतुविशिष्टव्यः तथा वत्तादृशसंबंधेन हेतुरधिकरण
रणत्वस्यापि फलमाह स्वावयवृत्तिसंयोगेनेवेति । अत्र हेत्वावयविन्हहेतुविसन्त्वपः तथावत्तादृशसंबंधेन हेत्वधिकरण
त्वोपपत्तेशेरत्वाय यत्वावच्छेदेन सत्त्वस्यावह्निमत्त्वसंयुक्तत्वाभावे त्वाहह्निमान् धूमादित्यादौ व्याप्तिः स्यात् । न पुनरसं व३ व६
म यो वा च समवायत्वादित्यादावेवैल हरासंभवादिति भावः । अत्र चोत्पत्तिकालावच्छिन्ने घटे पृथिवीत्वेऽव्यापकवृत्ति गमः
त्तित्वं नेत्यादिप्रतीत्यापि चीनादौ रूपवद्वृत्तित्वाभावाभ्युपगमे हेत्वाधिकरणनिष्ठमवच्छेदकत्वं निरवच्छिन्नत्वं गा ५९

करणानिष्ठ

घटाद्यवच्छेदेन

स्तंनेनत्रूपवान्वयाधिचीत्वादिनादौ नाप्याप्तिः[redacted] घटानिष्ठावच्छेदकत्वस्योत्पत्तिकाले नावच्छेदादिति ध्येयं।
तेनैव तत्स्य फलमाहुर्वह्निमतिवसमवायेनेति हेतुतावच्छेदकसंबंधेन साध्यावं[redacted]त्ति त्वानुक्तौ हेत्वधिकरणाव छ२
च्छेद्य साध्यवद्वृत्तित्वसामान्याभावो न प्रवेश्यः साधनाधिकरणावच्छेद्यघटादशाभावस्याप्रसिद्धेः किंतु यत्किंचित्संबं
धेन साध्यवद्वृत्तित्वस्याभावं प्रवेशनीयस्तथा च हेत्वधिकरणापर्वताद्यवच्छेदे न धूमादौ वह्निमत्समवेतत्वाद्यभावस व२
त्त्वात् संभवस्त्वस्यात्। यदि तेनैव संबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वप्रवेशो न स्यादिति भावः। ननु हेत्वधिकरणा[redacted]वै[redacted] छे५
घत्वविशिष्टस्य साध्य[redacted]वद्वृत्तित्वाभावस्याधिकरणाप्रसिद्ध्या लक्षणमिदमसंभवि न दंनद धिकरणस्योः वन घि५
त्विष्टधर्मो वह्निः[redacted]नयोगगनसत्वादौ वह्निमत्समवेतसंयुक्तोऽभावस्य धूमवत्पर्वताद्यनवच्छेद्यत्वादतस्त्वाहेत्वा त्वा.८
दशाभावस्येति हेत्वधिकरणाच्छेद्य साध्यवद्वृत्तित्वाभावस्य स्यर्थः संबंधांतरेण हेतुतावच्छेदकान्य
चं२ संबंधेन तथा च हेतुमत्पर्वतावच्छे[redacted]द्यावविशिष्टस्य क्रियासंतसंयुक्तत्वाद्यभावस्याधिकरणत्वं पर्व
तनूयादावेव प्रसिद्धमिति भावः। यद्यपि तन्यादौ वह्निमत्संयुक्तत्वाभावस्याप्यवृत्तितया तत्र पर्वता[redacted]

वरि४

दिकं नावच्छेदकं भावाभावयोरेकत्रवृत्त्यधर्मेणावच्छेदकत्वे स्वीकारादप्रसिद्धितादवस्थ्यान्निच महानसादि
संयुक्ते कालिकादिसंबंधेन पर्वतनिष्ठघटादौ वह्निमत्संयुक्तत्वाभावस्य पर्वतावच्छेदकत्वेप्रसिद्ध्या न दो
ष इति वाच्यं इत्यमपि हेतुतद्रूपतानुहेतदसादित्यादौ नैव साध्यधिकरणावच्छेदेन तद्रूपवत्त्वसमवेतत्वाभावस्या
प्रसिद्धेरुक्तत्वात् तथापि पर्वतावच्छेदेन तद्दोपनूपेन वह्निमत्संयुक्तत्वमित्यादिप्रतीत्या व्याप्यवृत्तेरवच्छेद
कत्वस्वीकारादित्यमभिधाने साध्यवद्वृत्तित्वाभावविशिष्टस्य यस्याधिकरणे हेत्वधिकरणे तदन्यत्वे
यं घतात्पर्येनयावव्याप्यवृत्तेरवच्छेदकत्वासत्वेपि साध्यवद्वृत्तित्वाभाववाशिष्टस्य तस्याधिकरणत्वमाद
ये कलदूशसंगतिः नतु वस्तुगत्यापि साध्यवद्वृत्तित्वाभावविशिष्टस्य यदधिकरणत्वं हेतुमन्निष्ठदन्यत्वे तौ
वह्निमान्धूमादित्यादवव्याप्तिः स्वावच्छेदेन वह्निमत्संयुक्तत्वाभाववतो धूमस्याधिकरणतायाः
साधनवत्पर्वतादौ सत्वात् साध्यवद्वृत्तित्वाभावविशिष्ट यद्वह्नित्वावच्छिन्नाधिकरणत्वे हेतुमन्निष्ठदन्य
त्वोक्तौ तु वह्निमान्धूमादित्यादौ देशाद्यंशे पतादित्यादौ सर्वत्रैवासंभवः साध्यवदयुक्तत्वादिविशेषणतद्रूपादि

सं

हेतुमवच्छेदक संबंधेन ५

द्र

त४

गमः ५७

प्रमेयरूपत्वावच्छिन्नाधिकरणताभावाइव१

व्याप्तित्वस्य गुरुतया नवच्छिन्नाधिकरणासिद्धेः। केवलत्वस्यातिप्रसंगः एवाविशिष्टधर्मस्याधिकरणतानि
रूपकतावच्छेदकत्वकल्पनादिति वाच्यं सार्वभौमानां मते प्रतियोगितायाइव अधिकरणताया अपि गुरुधर्मावच्छे
घत्वोपगमात्। अन्यथा समवेतत्वादिमत्येद्रूपसत्त्वे न्नावेत् समवेतत्वस्य गुरुतया साध्यं द्वृत्तितावच्छेदकत्वप्रतियो
वा ४ गिताकाभावाप्रसिद्ध्या सत्तानुद्भवत्वादिसाहाव्याप्तिः प्रसंगात्। ननु साध्यसामानाधिकरण्यावत्वेन तदभाववत्त्वे ष२
मतोद्व्यं सत्वादित्यादौ व्यभिचारिणाव्याप्तिप्रसंगात् इत्यत आह व्यभिचारिणस्त्विति। तादृशीति हेतावद्धक
संबन्धेन हेतुमतीत्यर्थः। तादृशाभाववत्त्वं साध्यवद्वृत्तित्वाभाववत्त्वं। अत्रैवानुमवे प्रमाणयति। सत्तावानित्या
दावेवं सत्ताव्यापकविद्व्यत्वसामानाधिकरण्यविरहे विशिष्टसत्वरूपविशिष्टसंशेऽपि सत्वे प्रतिपाद्य हेता
ता ३ वित्यर्थः। यथाक्रमे गुरुत्वकर्मान्यत्वविशिष्टसत्ताया काव्याप्याशंकायामुत्तरांशं येनेत्यादिसंगत्या तद्द ३
पत्तिः अतिरिक्तत्वं दिवितैया चतुर्थ्यादिकं न हेतुविकृतसंत्रतो नाव्याप्तिः उभयपत्वमपि एकविशिष्टा
परत्वमेव तत्वातिरिक्तमेव तस्य शेवानुभूततत्वं तोर्त्वेभयसाद्यत्यादाव व्याप्तिरिति भावः। यद्यपि हेतुतावच्छे

मू॰

विशेष्यविशेषणाभावमिश्रवत्यादिस्त्रिर्थः १

यर ६२

58

छेदक विशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेनइत्युक्तावपि विशिष्टसत्त्वादिहेतौ नव्याप्तिः नच धूमाधिकरणमहानसाव
च्छेदेन पर्वतीयादिधूमे वह्निमत्तेयुक्त्याभावस्य चालनीन्यायेन सत्त्वात् अव्याप्तिर्महानसादावपि कालिकादि
संबंधेन पर्वतीयधूमाद्यधिकरणत्वात् तत्साध्यवह्न्यत्यन्ताभावस्यावच्छेदकत्वादिति वाच्यं। स्वावच्छिन्नाधिक
रणावच्छेदेन साध्यवह्न्यत्यन्ताभाववदवृत्तित्वधर्मवत्त्वमिति निष्कृष्टार्थस्य ननु धूमत्वधर्ममादाय पर्वतीयधूमादौ लक्षणसं
भवेन धूमान्यस्य हेतुतानवच्छेदकत्वेपि [illegible]मादाय नयापि विशिष्टस्यातिरिक्तत्वात् तत्र व्याप्तिवारणसंभवे
हेतुतावच्छेद[illegible]काधिकरणीयवेशाणीसवमसंभवो वा विशिष्टनिरूपकाधिकरणत्वाप्रसिद्धेरेवंधर्मत्वादेर्वा पा[illegible]
तानवच्छेदकत्वे तादृग्येणकथापि हेतोरूपन्यासो न स्यादित्याशयः ननु विशिष्टस्यातिरिक्तत्वे मानाभावः नच
८२ गुणो विशिष्टसत्तावान्नरूतिप्रतीत्यभावे न मानं गुणास्यापि विशिष्टनिरूपितनाधिकरणत्वविरहादेयतादृशप्रती
त्यसंभवात् नच विशिष्टसत्तानिरूपितमधिकरणत्वं यत्रातिरिक्तं तदा विशिष्टमेवेति स्मिन्संस्कृतविशि[illegible]धिकर राम।
णतायान्नूनाधिकरणस्वरूपत्वात् प्रमाणता किंच विशिष्टस्यातिरिक्तत्वे द्रव्ये विशिष्टसत्तावदिति निर्णयदर्शा ५८

त्वे१ द्वा२

प्र

यामादि स्वत्वं न सत्तायदिति प्रत्यप्रसंगः। स सामाभावबुद्धिं प्रति सत्त्वेनिश्चयस्येव विरोधितया तद्दसत्वात्त्वा
ते चेप्रति विरोधित्वांन रवत्यनेगौरवात्। एवं विशेषणता विशेष्योभय ग्राहकसामग्री विरहस्येव विशिष्टग्रह
प्रसंगात् तदुभयग्राहकसामग्र्या विशिष्टस्य हेतुत्वकल्पने पि गौरवं तौ न रसत्तु इमेव इत्य नत्राह अनति
रिक्तत्वेति। गुरुवस्तु विशिष्टस्यानतिरिक्तत्वादिति धास्य विशिष्टनिरूपिताधिकारत्वस्यानतिरिक्तत्वादिति
भावः तथा च हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेत्वाभावत्वावच्छेदेन तादृशहेत्वाभाववत्त्वमपि निवेशितमतो नाप्याप्तिरि नि ५
त्याशयः। विशिष्टाधिकरणत्वं यदि नातिरिक्तं विशिष्टसत्तावान् इति प्रतीतेः प्रत्येक निरूपिताधिकरणतादृशा
वगाहित्वे वा यथा तेन्यथा विशेषणताभाववनि सो पदर्शयामापत्ति विशिष्टवत्ताप्रतीत्यापत्तेर्विशिष्टवत्ताबुद्धेर्वि
पाः३ शेषणताभाववत्ताज्ञानस्य प्रतिबंधकतास्त्वात् त्रेणाविकल्पनाना दित्युच्यते। तदेवाह अनतिरिक्तत्वेति
वीति प्राहुः। विशेषणतेति विशेषणतां गुणान्यत्वे विशेष्यसत्तयोः सामानाधिकरण्यात्मकसंबंधस्येत्यर्थः।
समवायान्तुसंबंधेन तस्य व्याप्तिच्यावितत्वादिति आह परंपरयेति। अवच्छेदकतारूपस्वनिरूपसंबंधेनेत्यर्थः सत्वगुणक

त

59

भ्रान्यत्व योऽईव्य एवं सामानाधिकरण्यगमितेप्रतीत्यावच्छेदकतासंबंधेन तदुभयसामानाधिकरण्यस्य दल्य ए
वसत्वो न्वयमिचार इति भावः। न चैवं तेपत्वाधिकरणाघटाघवच्छेदनवा यत्व बहूत्तित्वाभावस्य घटीय रूपा
दौ सत्वात्ताहृशा धिकरणीमिन्नत्वम स्येव हेयत्वादिहेतौ रित्ते केवलान्वयिन्यव्याप्तिदर्शनम संगतमिति
तन्त्राहकेवलेति द्वितीयेतितत्र साध्यवद्भिन्नत्वस्याप्रसिद्धत्वादिति भावः यद्यपि इदं वाच्यं ते दिस्यादौ तादात्म्येन के
वलान्वयिनि हेतौ प्रथमलक्षणेऽप्यव्याप्तिः संभवति प्रमेयावच्छेदेन त्वावतादात्म्य विरहित्वोऽप्रसिद्धेने व घ धा५
टाघवच्छेदनवाच्यत्वव तादात्म्यविरहांघ त्वादौ सुलभः तथा सति घटत्वं घटेन वाच्य मिति विप्रतीत्यापत्तिः
तथापि स्वाधिकरणानिरूपितहेतुतावच्छेदकसंबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वाभावोऽत्र लक्षणघटक इत्यभिप्रायेणाद्वितीया
भिधेन द्वितीयाभिधानं स्वपदस्य तत्तत्साधनव्यक्तिपरतया तादात्म्येन घटात्मकहेत्वधिकरणीभूतघटव्यक्तिनिरूपि
त्व्या३ ततादात्म्येन वाच्यवत्तादाघोत्ते केत्वाभावस्य घटावच्छेदेन घटत्वादेवेव प्रसिद्धिः वस्तु केवलान्वयित्वं वृत्तिमत्त्व तस्का३
वाभावाप्रतियोगित्वमात्रं नत्ववच्छेदकगर्भं तथा च तादात्म्येनविद्यमानेन केवलान्वयीति। द्वितीयलक्षणाम्‌ वेता नाम:
दृशकेवलान्वयिन्यव्याप्तिसंभवात् तमेव समाप्यमिति ध्येयं स नाप्रा गुरोणद्रव्यत्वसामानाधिकरण्य ५२
नव्यास्तु केवलान्वयिनिचाव्याप्तेरिति केवलान्वयि सामान्येऽव्याप्तेरभिधानेद्वितीयलक्षणाभिप्रायेणेत्यर्थः प्रथमलक्षणे ५३ पि
चित्रकेवलान्वयिनि तादात्म्येन प्रमेयादिहेतावव्याप्तिनिर्वाहतार साकु ४११९

मिति प्रतीतौ सत्तानिष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यस्यावच्छेदकीकृत्वाभावं गुणोऽवगाहते इत्यसत्तासामानाधिकरण्यप्रतीति
द्रव्यं न घटेति द्रव्यत्वे गुणादेस्त्यादि नन्वुक्तप्रतीतेर्गुणाव्यवच्छेदेन घटादिवृत्तिसत्तासामानाधिकरण्याभावो विषयः गुणो द्रव्यत्वा स्प२
नधिकरणतया न तन्निष्ठत्वेनात्वाभावावच्छेदकत्वासंभवात् किंतु द्रव्यत्वे निष्ठं पत्य घटवृत्तिसत्तासामानाधिकरण्यं तदवच्छेद
कत्वाभावोऽवश्यं गुणो विषय इति तद्विषयमपीति भावः । अवच्छेदकत्वाभावमिति शालस्य हि कपत्यया निष्ठायेऽ
घ५ दं सत्ता घटगुणो न द्रव्यं सामानाधिकरण्यमित्यादिशाब्दपदेऽवच्छेदकत्वोपस्थापकपदान्तरविरहात् तदभावस्य
घ६ गुणादेर्वा घटेनु अशक्यत्वात् किंतु सत्तानिष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यं न गुणावच्छेद मित्याकारक न तत्रो
ऽग्गुणादावित्यत्र सत्त्वप्रत्यये स्य गुणावच्छेदस्य नञर्थे च घटादिनिष्ठे यत्तत्त्वे तादृशप्रतीतेः सामानाधिकरण्या
भावविषयकत्वमनुभवसिद्धं विरुध्येत सामानाधिकरण्यस्य व्याप्तित्वेन तदवच्छेदकत्वस्याप्रसिद्ध्या तादृशाव प४
क छेदकत्वाभावविषयत्वे [illegible] प्रमत्वापत्तिः स्यादत आह परंपरासंबन्धेनेति । निरूपकतासंबन्धेने दं२
छेद त्यर्थः । तत्त्वव[illegible]कत्वारूपस्वरूपसंबन्धेत्यर्थः । सत्तायां द्रव्यत्वेन द्रव्यत्वे सामानाधिकरण्यमिति प्रतीतिप्रसंगात् सा तिर
मानाधिकरण्यव्याप्यवृत्तितया वच्छेदकत्वसंबन्धेन न स्यादतस्त्वान्नित्वितिनिष्ठा च द्रव्यं सत्त्वादिसाध्यविव्याप्ति
नै२

60

त्वाभाववदवृत्ति१

विषयकत्वेन किंचिद्बाधकमस्तीति स्वतो बाधकमाह सप्तानेति तथा च सप्तम्यां द्रव्यत्व[redacted]वद्वृत्तित्वधीरस्तु न त्वस्मादिति भावः न२

तित द्वत्वभेदोप्यप्राप्यरजिरेव१

रेति भावः ननु लक्षणसंभवस्थले बाधकस्तत्वा[redacted]दवच्छेदकत्वाभाव विषयकः प्रकृते तु सा द्रष्टा त्सामानाधिकर
ण्याभावो । नु द्रव्यवृत्तित्वाभावोऽव्याप्यवृत्तिरवैगाल्पः तथा च गुणो द्रव्यात्मक इति भि[redacted]वच्छेदका[redacted]वच्छेदे
न सत्तायामनयोः समन्विवेशात् तु तेन विरोधः स्यादत आह द्रव्यवृत्तित्वाभावइति न तत्वेवं च दोमूलेसंयोगि तीङ्गितिप्रती (ऽरीवायां)
त्यापत्ति दृष्टान्ते संयोगाभावोपि न सिद्धेन तथापि च त्त निष्ठसंयोगावच्छेदकत्वाभावस्य मूलेऽवगाहनात्तेन भावात्
ते आह यावत्काभावादित्ति संयोगाभावो न[redacted]रहं वृत्तिविरत्यादिप्रत्ययस्यानत्रासत्वोदिति भावः । ननु द्रव्यवृत्ति
त्वाभावो न सत्तावृत्तिरिति प्रतीतिर्बाधितत्वा द्रव्यवृत्तित्वाभावो गुणावच्छेदेन सत्तावृत्तिरित्यपि प्रत्ययादेकदेश
स्य फलुमशक्यत्वाद दोषोतर[redacted]माह अंतीद्रियवृत्तिमनस्त्वदनुत्वादित्यादावित्यर्थः । न ज्ञांतींद्रि
४ साध्यवकेद्य यव्यसद्वेतौ न नु प्रत्यक्षासंभवेप्यत्तेमनस्त्वसामानाधिकर[redacted]ण्याभावव मनस्त्वाभाववद्वृत्तित्वाद्ज्ञेयत्वेनदित्यनुमा िर्४
नादेव तत्र साध्यसामानाधिकरण्याभाववंसेत्यतीत्यत आह नचेति नैत्तीति सास्यावच्छिन्नस्येत्यर्थः तथा च उ ह्र्र
क्तौ नुमानेनस्यावृत्तिमित्वं त्वेनुपाधिः तत्स्य वसाध्यौपक त्वेय मदोसाध्यव्यापकत्वे द्रव्यत्वादोप्या हे भेदस्याव्या यामः
पयवृत्तित्वेतुसाध्यवद्वृत्तित्वावच्छिन्नभेदवत्वाभेवोप्याः । न नूक्तौपाथ्यप्रतिसंधानदशायामुक्तानुमाना ६०

तद्धर्मि२ ... ना२

देवसाध्यवद्वृत्तित्वाभावसिद्धेः अत्र मापि व्यतीत्यन्यथाप्यवान्तरस्यापि तत्रागेश्च संगादित्यन्यथाहारीतंच
तो दण्डित्यादित यावकालो गोमान् गोत्वादित्यादौ कालिकसंबंधेन हेतावव्याप्तिः तेन संबंधेन हेतुमति महाकाले
तेन संबंधेन कालवृत्तित्वाभावस्य कुत्राप्यसत्वात् न च कालावच्छेदेन गगनादौ देवसाध्यवद्भेदमित्वाभा
वस्य प्रसिद्धिः कालस्य गगनाद्यनधिकरणत्वे न तन्निष्ठवृत्तित्वाभावे कालावच्छेद्यत्वासंभवात् कालि
कसंबंधेन गगनादेर्वृत्तिमत्वे त्वोकाराद्यवच्छिन्नत्वाद्यधिकरणतत्तत्क्षणावच्छेदेन कालवृत्तित्वाभा
वस्य तत्तत्क्षणसमानकालीनेतरत्तत्क्षणे चरक्षणे प्रसिद्धिः ततत्क्षणस्यापि विषयतया स्वविष
यकतानाधिकरणतया तन्निष्ठतादृशवृत्तित्वाभावव्याप्यत्वं नियामकत्वसंभवात् वृत्तित्वापि महाकालस्य
वृत्तित्वापि महाकालस्य कालिकसंबंधेनाधिकरणत्वे उपाधीनां तु तत्तद्वृत्तित्वाभावावच्छेदकत्वमात्रमिति सिद्धां
तमनुरुध्येदं महाकालनिरूपितविशेषणतया हेतावव्याप्तिः इदृत्त्वाइदमिदानीमित्याकारप्रतीतिनिया
मकैकविशेषणताव्याप्यविशेषणत्वे न हेतुतायामिति व्याख्यायां तादृशविशेषणतायां प्रसिद्धेः सामान्यतस्तद्व
विभिन्नकालीनयोर्नोर्बाधे यभाव इति इति मते नानुमित्यसंभवादिति ध्येयं पयत्रिंशोविद्वागानां

धारा

61

पा धि तुर

स्वासमानकालीनज्ञानस्य विषयतारूपाधिकरणत्वेन तदवच्छेदेन ज्ञाने साध्यवद्वृत्तित्वाभावप्रसिद्ध्यसंभ
भवादिति ध्येयं। अत्र हेतुतावच्छेदकसंबंधेन स्वाधिकरणे स्वनिरूपिता हेतुतावच्छेदकसंबंधेन साध्यवद्वृत्ति
नर त्वाभावस्य विवक्षणीयोऽपि दोष इति साधनीभूतगोत्वाधिकरणमहाकालावच्छेदेन गोत्वनिरूपितका
लिकसंबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वाभावस्य घटादावेव प्रसिद्धत्वात्। साध्यसामानाधिकरण्यत्वे यस्मि
न्नुसंख्याविषयत्वे यस्य धीनेनसंबंधावच्छिन्नत्वेनानुतादृक्षद्धर्मावच्छिन्नाधिकरणतावच्छेदेन हेतुवृत्ति
कात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकं तद्धर्मवत्त्वं विवक्षितं तस्य च वाच्यत्वप्रमेयादित्यादौ प्रमेयत्व
त्प५ व्यक्तीनां भेदेऽपि न व्याप्तिभेदः हेतुरूपावरणात् केचित्तु स्वनिष्ठं यत्साध्यनिरूपितं हेत्वधिकरणावच्छे घट
त्व४ दभावाधिकरणाभिन्नेमधेयत्वस्य भावाधिकरणत्वं सद्धेतुस्थले स्वभिन्नव्यक्तावेव प्रसिद्धम् अतो नाव्या
र प्तिरित्याहुः साध्यव[illegible]द्वृत्तित्वाभावाधिकरणत्वसामान्ये यन्निष्ठत्व यदधिकरणावच्छेदेन घटत्वनयाभावत्व
निर त्वं व्याप्तिः पर्वतीयरूपादिषु पर्वतावच्छेदेन वह्निमत्संयुक्तत्वाभावाधिकरणत्वं तद्धूमनिष्ठं अधिकरणताव सामः
च्छेदेन ततो नावच्छेदकधर्मयावद्व्यक्तिपर्यवसितं तत्र वह्निमत्संयुक्तत्वमितिवत्यर्वते[illegible] वह्निमत्संयुक्तत्वमिष्यते ६९

वंद्यश नर यत्र धूमादिहेतुतत्र धूमा
धिकरणावच्छेदेन अधिक
रणावच्छेदेनाधिकरणतानवच्छेदक २

मानोध समवायांऽ

दिप्रतीत्यापत्तेरनोदकि मानुष्यमानादित्यादौ नाव्याव्रिव्याप्यवृत्तेरवच्छेदकत्वास्वीकारेणुतादृशा
धिकरणत्वसामान्येपदधिकरणावच्छेदकत्वाभावस्तत्वेपि तेषवाच्यमित्यादिकं पुनरुदरत्वादुपेक्षितं
वाच्यत्वादिसाध्यकेतादात्म्येन हेतावच्छेदकत्वेव तादात्म्याभावात्र सिद्धेः एतेनं कैमेरोनद्रव्यत्वसामानाधिकर
ण्यमिति प्रतीतौ कमेणाद्यवक्षमेत्वन्नापोः समवायस्याप्यवच्छेदकत्वेभासनेऽन्यथाऽदृशानो सत्तायां न द्रव्यत्वसामा
नाधिकरण्यमित्यादिप्रतीत्यापत्तेः एतत्कालस्यकैमेनविरेकान् एवंपदेतुव्यकोविशेषणीयपदेतुतावच्छेदकसंबं
वा ६ धेन साध्यवद्वृत्तित्वाभावच्छेदकत्वंनास्तितत्वमर्थः कालोगोत्वादित्यादौ कालवृत्तित्वाभावावच्छेदकत्वस्यद्रव्य व५ त्व६
त्वादिनिष्ठत्वेसमवेनत्वा[…]नादौ प्रसिद्धस्य गोत्वाधिकरणाघकालिकसंबंधेविरहात्राव्याप्तिरि
लि९ त्यपि निरस्तं इमिमिसंहृदपः नन्वीश्वरेच्छाद्रूपस्य वाच्यत्वस्य गुणात्वादि समवायित्वादिस्वाघधिकरणा
मौनेत्यतत्राहिवाच्यात्वमिति अस्माद्धशादयमर्थोवोद्धव्य इतीश्वरेच्छाविषयत्वंपरार्थांतरेवाचात्वं ननुतादृ
शेच्छामात्रमितिग्रहतत्वाह्न नकस्यापि समवायीभावः समवायितपेति मूलस्य समवायिकारणानयेत्यर्थः इ
त्याकृतः नन्विदंवाच्यं मेयत्वादित्यादौ समवायितयावाच्यत्वाभावस्यसाध्याभावस्य प्रसिद्धावपि प्रमेयवा

62

तीति ४ ति२

नवाप्यत्वादित्यादिके सत्यानुपपत्तिदृष्टा सिद्धेः अनुद्धारान्मूलस्यानुनत्वे मत आह प्रमेये तोभावत्वेनेतिभा आ१
वानोऽस्य भावः सर्वत्र सुलभ इत्यत्र यः। ननु भावत्वेनाभावो नास्तीति प्रतीतेर्भावस्यैव प्रतियो[illegible]गित्वे अवगाहते
न चैतावता प्रमेयमात्र प्रतियोगिकाभाव प्रसिद्धिस्तत्राह वह्नित्वेनेति वह्नित्वेन निर्वह्नौ सर्वेषामभावः सुलभप्र
तियोगि[illegible]जनानां नु वह्नित्वेन प्रमेयं त्वे नास्तीति प्रतीते[illegible] वह्निमात्र प्रतियोगि[illegible]काभाव[illegible]मवगाहते न
मा तु प्रमेयसामान्य प्रतियोगिकं वह्निमति तादृशप्रतीत्यनुत्पत्त्या वह्नि प्रतियोगिकाभावावगाहित्वस्यावश्यकत्वात् अ
न्वाह स्वरूपेणेति। तथा च गगनत्वेन प्रमेयं नास्तीति प्रतीत्यैव प्रमेयसामान्य प्रतियोगिताकाभावसिद्धिर्न हि तत्रा प्र१
पि गगनमात्र प्रतियोगिकत्वं भासते इति शङ्कते वस्तुतो विनिगमकाभावेन प्रमेयमात्रस्यैव प्रतियोगित्वमव
गाहते बाधकाभावात्। कालिकसंबंधेन गगनत्वादि विशिष्टस्य प्रमेयत्वादिविशिष्टस्य प्रमेयस्य संबंधेना
भावः संभवतीत्यत उक्तं अत्र त्विति माह स्वरूपेणेति। तथा च पादशो न संबंधेन गगनमात्रादेर्वृत्तिमद्वृत्तित्वेनाहशा
संबंधावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकता[illegible]नत्वादिना प्रमेयसामान्याभावो वा[illegible]य इति भावः। ननु कालिक
संबंधेन प्रमेयसामान्ये केसाध्याभावस्यैव प्रसिद्धिः कापि सा च कालिकसंबंधेन गगनत्वेन प्रमेयं नास्तीति प्रती रामः

स्यानसंसर्गवानितुसंबंधेन गगनादेरवृत्तित्वमिति तादृशप्रतीतेर्गमनप्रतियोगिकत्वावगाहित्वाद्धोध्येतन्न एवोभयत्रैव प्रमेयात
रप्रतियोगिकत्वेमानाभावात्तस्यतस्याहविरहेति। तथाचघटत्वपटत्वाभ्यांप्रमेयंनास्तीतिप्रतीत्यानिखिलप्रमेयप्रतियोगि
कस्यैवाभावः। प्रसिद्ध इतिभावः। इदमुपलक्षणंसंयोगादिसंबंधेनघटत्वादिकमपिप्रमेयंवृत्तीतितत्संबंधेनघटत्वावच्छिन्न
प्रतियोगिताकप्रमेयसामान्याभावोपिवोध्यं अप्रसिद्धिदोषस्यापि ~~कमेवेत्येवकारोसामान्यमिचारामावो~~ सत्त्वात् मूलेप्रतियोग्य
वृत्तीतिदोषांतरं किमित्युपात्तमतस्तदर्थीशंकतेनन्विति। पारिभाषिकमेवेत्येवकारेणाव्यभिचाराभावोऽव्यभिचारइतियोगार्थो
व्यवच्छिद्यते। अव्यभिचरितत्वमितिअव्यभिचारोव्यभिचारादिगम्यामिप्रेतमितिशेषः। तथाचनचैवंघटएवेत्यादिमूलस्यकेवला
न्वयिनोव्यभिचारित्वेनालक्ष्यतापत्तेर्नदूषणत्वात्तत्पूर्वमूलासंगतिरितिध्येयं। यदित्यादि। अत्रयत्समानाधिकरणाइत्य
कोसाध्य[redacted]तावच्छेदकावच्छेदकप्रतियोगिताकस्याभावस्यसामान्याभावस्यापिप्रावदंतर्गतस्यव्यापकताघटकस्म
वायसंबंधेनप्रतियोग्यधिकरणेकेनापिसंबंधेनावृत्तित्वादयसामान्यानादित्यादेरव्याप्त्यापत्तिरतस्तदुपात्तमित्यगत्येस्फुटीभविष्यति।।नच
स्यात्मत्वाद्यभावोपिसमानकालीनत्वादिसंबंधेनप्रतियोग्यधिकरणवृत्तिः।।तथाविधसंबंधानांवृत्त्यनियामकत्वात्कचिदर्पितेनसंबंधेन

~~नावछे~~ 3 फायछिन्नाव्याप

63

वृत्तित्वाप्रतीतेः॥ इत्थं च हेतुसमानाधिकरणत्वमपि हेत्वधिकरणाधेयत्वं ग्राह्यम्॥ तेन तेजस्त्वाद्यभावस्यापि हेत्वधिकरणासंबंधित्वान्नोक्तदोष
तादवस्थ्यम्॥ न च हेतुसमानाधिकरणात्यन्ताभावपदस्य साध्यसमानाधिकरणयावन्तस्तादृशाभावाः स्वविशिष्टधर्मावच्छिन्नहेत्वधिकरणावच्छेदेन
प्रतियोगिसमानाधिकरणास्तद्धर्मवत्त्वमित्येव कुतो लक्षणं न कृतमिति वाच्यम्॥ इत्थं चात्मत्वादिस्वादेशमहाकाले साध्यसामानाधिकरणस्य
द्रव्यत्वादिसामान्याभावस्य स्वविशिष्टहेत्वधिकरणाप्रसिद्ध्या तत्राव्याप्तिप्रसंगात्॥ यत्तु यत्समानाधिकरणा यावन्तस्तादृशाभावाः साध्यसमा
नाधिकरणास्तत्त्वमित्येव लक्षणमस्तु॥ स्वस्वप्रतियोगिसामानाधिकरण्यप्रवेशे वीजाभाव इति तन्नुच्छं॥ तथा सति यत्समानाधिकरणा यावं
न्तोऽभावाः साध्यसमानाधिकरणास्तत्त्वमित्यस्यैव सम्यक्त्वे साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताक इत्यस्य वैयर्थ्याप
त्तेः॥ तस्माज्ज्ञोक्तौ च विनापि वृत्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावं लक्षणसंभवे प्रतियोग्यवृत्तिश्चेत्सादिग्रन्थावतारानुपपत्तेः॥ यत्तु यत्समानाधिकरणा
साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताका यावन्तोऽभावा दैशिकविशेषणतया न प्रवृत्तयस्तत्त्वमित्येवास्तु लक्षणं स्वप्रतियो
गिसामानाधिकरण्यान्तर्भावे गौरवात्॥ हेतुसमानाधिकरणस्य तद्वृत्तिसंयोगात्यन्ताभावस्यैव दैशिकविशेषणतया न प्रवृत्तित्वाभा
वात् घटाभाववान् द्रव्यत्वादित्यादावतिव्याप्तिविरहादिति तन्न रम्यम्॥ हेतुसमानाधिकरणस्य वृत्तिसंयोगात्यन्ताभावस्य दैशिकविशेषणतौ न प्रवर्त्तितयो

तमः

का१

63

२ अत्र प्रतियोगिमत्ताग्रहविरोधितानियामकसंबंधेनोभयवृत्तित्वोक्तौ न कोऽपि दोष इति ध्येयमिति २

यद्रूपादि२

विरहाद्वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिप्रसंगात् न च भावभिन्नस्यैव हेतुसमानाधिकरणाभावस्य प्रवेशान्न दोषः ।। तत्र घटभिन्नं घटत्वादित्यादा
वतिव्याप्त्यापत्तेः ।। तद्धटभिन्नत्वाभावस्य तत्तद्घटस्वरूपत्वेन भावत्वात् घटत्वादिमान् तत्तद्घटभिन्नत्वाभावस्य वोभयवृत्तित्वादिति । किंतु तदप्रवितेना
स्वत्रयस्य यद्धर्मावच्छिन्नपरं अत्र गतत्वमित्यस्य हेतुतावच्छेदकान्तर्गततद्धर्मवत्त्वमेवार्थः ।। तेन सकललघुमव्याप्तिपुरस्कृत्य गतान्यत्र व्याख्यातलीनः ।।
न वा ज्ञानावान्नमनोन्यत्वे सति स्पर्शवन्मनःसंयोगादित्यादौ मनसि हेतुसमानाधिकरणस्य ज्ञानाभावस्य स्वविशिष्टहेतुतावच्छेदकावच्छिन्न
हेत्वधिकरणाप्रसिद्ध्या निवेशनाव्याप्तिः ।। यत्तु गुणकर्मान्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ द्रव्यत्वादिसाध्यके हेतुसमानाधिकरणद्रव्यत्वाभावस्या
तथात्वादव्याप्तिरतो यत्संबंधेन धर्मावच्छिन्नपरं अपि तिष्ठते । द्रव्यत्वाद्यभावस्य कालिकादिसंबंधेन स्वविशिष्टहेतुतावच्छेदकावच्छिन्ना
धिकरणं जन्यद्रव्यादि तदवच्छेदेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्यान्नाव्याप्तिविरहात् ।। साध्यतेत्यादि ।। साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नवन्निष्ठा
भावप्रतियोगितानवच्छेदिका यद्भावप्रतियोगिता तादृशाभावाद् इत्यर्थः ।। अत्र च विशिष्टसत्तावान् जातेरित्यादौ विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छि
न्नाभावस्यैव सत्तारूपसाध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकतया तस्य च स्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेन प्रतियोगिसमानाधिक
रणत्वादतिव्याप्तिरतो साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नेति ।। तथा च द्रव्यत्वाभावस्यापि निरुक्तरूपावच्छिन्नतर्गतस्यातथात्वान्नातिप्रसंगः ।। साध्यव

65

णा४

त्वं चात्र साध्यतावच्छेदकप्रतियोगिताकत्वेपि संबंधेन ग्राह्यम् ॥ तेन वह्निमात्रस्यैव विषयता संबंधेन ज्ञानवत्वात्
घटत्वादिना वायुत्वाद्यभावस्यैव साध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकत्वेपि समवायेन ज्ञानस्य साध्यत्वे द्रव्य
त्वादिहेतौ नातिव्याप्तिः ॥ समवायसंबंधावच्छिन्नज्ञानवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकप्रतियोगिताकस्यात्म
त्वाद्यभावस्यैव प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वात् अत्र च साध्यवन्निष्ठाभावः प्रतियोगिव्यधिकरणत्वेन विशेषणीयः ॥
तेन साध्यवन्मात्र एव समवायित्वावच्छिन्नवाय्वात्वाभावप्रतियोगित्वेन घटाभावसत्वेपि न साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्
छेदकप्रतियोगिताकाभावस्याप्रसिद्धिः ॥ इत्थं च तत्संबंधेन स्वावच्छिन्नानधिकरणसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छे
दको यो यस्तद्वत्वे सति तत्संबंधावच्छिन्नाधेयतावच्छेदकत्वरूपं तत्संबंधेन साध्यव्यापकतावच्छेदकत्वं निरुक्ततन्नि
रूपकाभावाः प्रवेशनीयाः ॥ न च तत्संबंधावच्छिन्नाधेयतेत्यादिकं व्यर्थं ॥ द्रव्यत्वाद्यभावस्य प्रतियोगितायाश्च पि सं
योगादिसंबंधेन वह्न्यादिव्यापकतावच्छेदकत्वापत्त्या यावदंतर्गतस्य द्रव्यत्वाद्यभावस्य साध्यव्यापकतावच्छेदकी मत्
संयोगसंबंधेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्याप्रसिध्या सद्धेतुमात्र एवासंभवाभावापत्तेस्तदुपादानात् ॥ संयोगसंबंधावच्छिन्नाधेयतास्य द्रव्यत्व

दावसत्वेनद्रव्यत्वा णः

दिनिष्ठप्रतियोगीत्वास्यताहशाधेयतानवच्छेदकत्वान्नत्संबंधेनस्वावच्छिन्नानधिकरणत्वं तु तत्संबंधेनस्वावच्छिन्नाधिकरणसामान्यभेदस्ते न्य १
नवघ्नादिनिष्ठप्रतियोगितावच्छिन्नाधिकरणगगनोभयभेदस्यपटत्वादिनावघ्नादिनिष्ठप्रतियोगित्वाधिकरणभेदस्यचवघ्नादि
साध्यवतिसत्वेपिनक्षतिः। अत्र अभावा इति स्वरूपकथनं। वस्तुतः साध्यवन्निष्ठाभावस्यतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताया: सा
ना४ मान्याधिकरण्येनानवच्छेदकत्वमेवतत्संबंधेनसाध्यव्यापकतावच्छेदकं बोध्यं। तत्रचसाध्यवन्निष्ठत्वमभावस्यस्वरूपसंबंधेनग्राह्यंते
नसंयः कालत्वादिस्याहोसंदत्वाद्यभावस्यापिकालिकादिसंबंधेनसाध्यवतिवृत्त्यापावदैगगनत्वाद्यत्यन्ताभावस्यावताहशस्यप्रति नं ५
योगिसमानाधिकरणत्वेपिनातिव्याप्तिरेवंचजातिसामान्याभावादेरपिवघ्नादिव्यापकतयातत्प्रतियोगिकस्यजात्यादिस्वरूपस्य
हेतुसमानाधिकरणाभावस्यजातिसामान्याभावाद्यात्मकप्रतियोगिसामानाधिकरण्यासंभवात्पत्तिरितोऽभावाइत्यन्त
भावभिन्नइति चतुर्थः। यथा च सामानाधिकरण्येनानवच्छेदकत्वघटितायां व्यापकतायां नदोषस्तथाग्रेप्रपंचयिष्यते। अ
क५ त्रव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकत्वस्यत्रव्यापकताया अवच्छेदोपयेतिवह्नौ हेतौ। प्रत्ययस्तेनप्रतियोगितयासममवच्छेदकस्य
समासेकोपधात्वेपिपुंवद्भावस्तावदितत्तुक्तोकोपधस्यैव पुंवद्भिषेधरितिसंभि पुक्ताः। सर्वत्रेतिसद्धेतावसद्धेतौ चेत्यर्थः। तथाचपाव
त्वानुक्तौ अतिव्याप्तिरेवस्यात्राव्याप्तिरित्याशयः। वा यत्वाद्यभावस्येति। घटत्वादिनावाय्वत्वाद्यभावस्येत्यर्थः। तथात्वात्प्रतियोगि
समानाधिकरणत्वात्। तथाचधूमवानवह्नेरित्यादावतिव्याप्तिवारणार्थमेवयावत्पदमितिभावः। ननुसाध्यतावच्छेदकव्यापक
प्रतियोगिताकयावदभावेत्याव वाच्यत्वाद्यभावमादाययोक्तस्यातिप्रसंगस्यसुहासतसंभवात्साध्यतावच्छेदका[redacted]वच्छिन्न
नव्यास्तु साध्यतावच्छेदकेत्यादि साध्याभावच्छेदकानियामकं नित्वकं तदितिप्रतियोगितावच्छेदकस्य चैकमात्रवृत्तिसाधकस्याव
त्वाभावः तथाचैतस्यानुकूल्यताहशछेदकत्वात्कावच्छिन्नसमानाधिकरणयावत्केलाधर्मीत्वे
तेकसमानाधिकरणवृत्तिप्रतियोगितासंबंधनिरुक्तः यतु ...दनिभाभावप्रतियोगितावच्छेदकमतियोगितावच्छेद इति तन्न केवलान्वयि
साध्यकसद्धेतौ नाद्यप्रतियोगितासाध्या यात्तगगनत्वरूपीभाव स्वतादेति। ननुसामानाधिकरणतासंभवादित्ति

ज० व्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिकाभावानांयावत्त्वोपादानेगौरवग्रस्तत्वमत आह। अत एवेति। निरुक्ताभावेयावत्त्वोपादानादेवेत्यर्थः।
६५ अन्यथाभूतत्वाद्यभावस्यसाध्यतावच्छेदकव्यापकप्रतियोगिताकान्यत्वाभूतत्वमूर्तत्वोभयत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यचतादृशप्रति
65 योगिताकस्यस्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेनप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वाद्व्याप्तिं [redacted] स्यादेवेतिभावः। ननुसाध्यप्रतियोगि
कोपात्तिं। कस्यभावोपदधर्मावच्छिन्न हेत्वधिकरणावच्छेदेन प्रतियोगिसमानाधिकरणस्तद्धर्मवत्त्वमित्येवास्तु तल्लक्षणं। इत्थंयावत् [redacted] ग४
मेंनिरुक्ताधूमवान्वह्नेरित्यादौघटत्वेनधूमाभावस्येवतादृशस्य [redacted] हेत्वधिकरण [redacted] वच्छेदेन प्रति [redacted] योगपसमानाधि
करणत्वाद्व्याप्तिसुहामादित्याशंक्यात एवेत्यादिकमवतारयंति। ननुक्तं। तादृशशंकायांधूमवान्वह्नेरित्यादिप्रसिद्धस्थलएवव
ह्निधूमोभयत्वाद्यवच्छिन्नाभावमादाययातिव्याप्तिसंभवेभूतत्वमूर्तत्वोभयवानित्याद्यनुधावनस्यसंदर्भविरोधापत्तेः। पदविन
नुपादृशाभावस्यप्रतियोगितायांव्यापकंसाध्यतावच्छेदकंतादृशः कश्चिदभावोपदधर्मावच्छिन्नाधिकरणावच्छेदेनप्रतियोगिसमा
नाधिकरणस्तद्धर्मवत्त्वव्याप्तिरित्युक्तौचवाच्यत्वाद्यभावमादायातिव्याप्तिवारणासंभवाद्यावद्धर्मलक्षणेगौरवग्रस्तमतस्तत्कंअत
एवेत्यादीति। तदप्यसंगतं। प्रतियोगितामात्रस्यैवप्रात्येकपर्यवसितत्वेनवह्निधूमोभयत्वादेस्तद्व्यापकत्वासंभवाद्वह्निधूमोभ
यवान्धूमादित्यादावव्याप्तिभयेन तादृशानिरुक्तेःशंकितुमशक्यत्वात्। नव्यास्तु। साध्यतावच्छेदका [redacted] तिरिक्तधर्मानवच्छि एम
न्नसाध्यनिष्ठप्रतियोगिताकोयात्किंचिदभावोपदधिकरणावच्छेदेनतादृशप्रतियोगिसमानाधिकरणस्तत्वमित्यस्यैवसम्यक्त्वेया ६५

नन्वप्रतियोगिसामानाधिकरण्यमित्यत्रप्रतियोग्यधिकरणत्वंसाध्यवति इ(पिन सा)धानं) ताश्रपद दुर्मव
वच्छेदकत्वंतद्भेनयाल्लिंगिसत्त्वंपावहानिवेशोदेनसाहाद्धुर्गिति

साध्यनिष्ठप्रतियोगिताश्रयधूमसामानाधिकरण्याभावादिति भावः ३
धूमोभयत्वावच्छिन्नाभावमादाय धूमवान् वह्नेरित्यादौ ३

वत्वगर्भलक्षणारंभो गौरवग्रस्तः प्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादौ गगनाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकं प्रमेयाभावमादायैव लक्षणासंगमा
द्गगनादेर्वृत्तिमत्वलक्षणाधर्मत्वाभावात् सामान्याभावीयान्यप्रतियोगित्वं प्रत्याश्रयं विभिन्नमतो घटत्वाघटत्वाभ्यां प्रमेयमात्रस्याभा
वमादाय धूमवान्वह्नेरित्यादेरनातिप्रसंगः न चानवच्छिन्नं तवैयर्थ्यं वह्निघटत्वादिना सत्ताद्यभावमादाय विशिष्टसत्वान्वत्वादित्या
दावतिव्याप्तेर्वारकत्वात् साध्यनिष्ठपदमपि तदर्थमेवान्यथा गगनाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकवाच्यत्वाद्यभावमादाय व्यभिचरितमा
त्रेऽतिव्याप्तापत्तेरतआह । ग्रतएवेति । इत्थं च भूतत्वविशिष्टमूर्त्तत्वाद्यभावस्य साध्यतावच्छेदकातिरिक्तधर्मावच्छेद्यप्रतियोगि
ताकतया तत्प्रतियोगिसामानाधिकरण्येनातिव्याप्तिं संपादयतीत्याशये नाद्वित्वावच्छिन्नाभावपर्यंतस्य प्रतियोगिसमानाधिकरण्याद
प्रधानमपि साधु संगच्छते । परंतु प्रकृतसाध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिता [redacted] कें [redacted] ः कश्चिदभावो यदधिकरणावच्छेदेन प्रतियो
गिसमानाधिकरणः तत्वमेवाव्यभिचरितत्वं कुतो नोक्तं भूतादिति भाव नायमिति प्राद्युत्क्त भूतत्वं मूर्त्तत्वं भिन्नत्वे सति विशेषणाघटत्वं । तद
न्यापकतायाः प्रतियोगिवैयधिकरण्याघटितत्वेन तत्तद्रूपेण भूतत्वमूर्त्तत्वोभयस्याव्यापकं । तादृशो भयवति घटादौ मूर्त्तिलक्षणा [redacted] व
च्छेदेन विशेषणगुणसा [redacted] वच्छिन्नाभावसत्वादनुक्तं मनोभ्यत्वेति । साध्यस्यैवाभावमादाय नातिव्याप्तिः स्मृतरां तु वस्तुतः रीतिके मुनि स्य ३
कन्याये नोक्तं मनोन्यत्वे तोलपि वह्नेरित्य ग्राह्यातादिति । स्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेन प्रतियोग्यसमानाधिकरणादि [redacted] त्यर्थः । मन
स्येव व्यभिचारादिति पूर्व्वैः । ननु पत्तसमानाधिकरणाप्रावर्त्ततो भावाः प्रतिसमानाधिकरणास्तत्वमित्यस्यैव समव्याप्तत्वे साध्यतावच्छेदकाव्यच्छि
त्वमूर्त्तत्वोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकोऽतादृशोभयाभावक साध्यव्यापकतावच्छेदकत्वाभावादेव तादृशोभया
भावमादायाव्याप्त्यसंभवा ५ ननु पत्तसमानाधिकरणो यः कश्चिदभावोऽस्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेन साध्यनिरूपितसाध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिसमाना
धिकरणस्तत्वं तल्लक्षणं कुत्रमित्यत आह अतएवेत्यपि वह्निरिति । केचित्तु साध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकाभावस्यैव यावत्वविवक्षणमुचि
तमर्थमव्यच्छिन्नात भावेनसतआह अतएवेति । निरुक्ताभावयावत्वासंपादनादेवेत्यर्थः । नचिंत्स [redacted] ५

नच साधनसमानाधिकरणगोत्वाद्यभावस्य हेत्वधिकरणावच्छिन्नप्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वादसंभव इति वाच्यं। तस्यापि पृथ
वीत्वविशिष्टस्वाभावात्मकप्रतियोगिसामानाधिकरण्यात्। न चैवं गोत्वाद्यभिचारि स्यादिति व्याप्तिरिति वाच्यं। अभावस्य समानाधिक
रणधर्मावच्छिन्नस्वकीयप्रतियोगितायुसामानाधिकरण्य तदन्य प्रतियोगिताया एव व्यापकतानिरूपकतया धूमाद्यभावस्य पृथिवीत्व
प तिलादि विशिष्टस्वाभावस्य प्रतियोगितया अन्वयात् तत्र धूमवान् वह्नेरित्यादावतिव्याप्तेरयोगात्॥१

जं० ६६ नेत्यादि। ननु सर्वमेतन्न्यायम्। साधनेत्यादि। गोत्वादीत्यादिपदेन गगनादिसंग्रहः पाठ्यश्च तदनुक्तावसंभवः स्यादिति भावः। नन्वेवं समा

66. नाधिकरणाः पदार्थाः साध्यप्रतियोगिकाभावाः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिसमानाधिकरणाः यस्मिन्सेवोच्यन्तां तावतैव गोत्वाद्य
भावमादायासंभवस्तदवस्थ इत्यत आह। तत्रेति। तथा चोक्तविवक्षायां प्रत्याद्येकव्यक्तिसाध्यकसद्धेतौ लक्षणासंभवेऽपि वह्निमान् धू
मादित्यादिस्थले साध्यप्रतियोगिकानां तत्रत्यघटाभावादीनां च प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादव्याप्तिरिति
भावः। न च साध्यव्यापकप्रतियोगिकास्तत्प्रसिद्धाः सम्यक्त्वे व्यापकतावच्छेदकप्रतियोगितावत्त्वपर्यन्तेन यथेष्टमिति वाच्यं। तत्र साध्यव्यापकीना
२६ गगनादीनां मेयत्वादिप्रकारेण साध्यव्यापकतया तदभावमादायासंभवापत्तेः। न च हेत्वनधिकरणसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वेन साध्य
व्यापकं निरूप्य तत्प्रतियोगिकाभावा एव निवेश्यन्तामिति वाच्यं। तस्य लक्षणान्तरत्वेन पूर्वलक्षणस्यादुष्टत्वादिति भावः। यत्समानाधि
करणा इत्यत्र हेत्वधिकरणत्वं विशिनष्टि। येनेत्यादिना। तदधिकरणमिति तत्संबंधी सत्यन्तेन तादात्म्येनाधिकरणप्रसिद्धावपि न तत्संबं
धेन सद्धेतौ नाव्याप्तिः। अत एवेति। प्रतियोग्यधिकरणत्वं हेत्वधिकरणस्यार्थः। यद्यपि प्रतियोग्यसमानाधिकरणं स्वविशिष्टहेत्व
धिकरणावच्छेदेनाव्यग्रे विवक्षणीयं। तथा च हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेत्वधिकरणानुक्तौ कालिकसंबंधेन धूमस्याधिकरणे महाका
ले वर्तमानस्य प्रमेयाभावस्यापि यावदन्तर्गतत्वात् तद्विशिष्टहेत्वधिप्रसिद्ध्या वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिः संभवति। तथापि क० रा० ३ तान
स्वविशिष्टसाध्युक्तावेव तत्येत्याशयेन प्रसिद्धहेत्वधिकरणेत्यादेरुक्ता अनुक्तौ चोभयथा यापि ज्ञानवानात्मत्वादित्यत्राव्याप्तिर्वह्निमान् धूमा
दित्यत्र तत्स्वविशिष्टसाध्युक्तावेव तत्येत्याशयेन प्रसिद्धोदाहरणं प्रादर्शि। एवं पक्वमहाकालस्यैव प्रलयात्मत्वाद्यभावविशिष्टहेत्वधिके ६६ ६७

१ (एलसं

पा २ कृ

भवात्स्व विशिष्टे त्याद्युक्तावयिगन्हि मानुधूमादित्यत्रना व्याप्तिर्महाकालस्य हेतुताघटकसंयोगसंबंधेन धू
माधिकरणत्वाभावेपिहेतुसंबंधित्वाभावान्नतादृशस्थे न हेत[redacted]मंडलतोः संग्रहाय हेतुतावच्छेदकसं
बंधेनैयोहेतुसंबंधीनहृत्तियावदभावानामेवनिवेशत्वादितिमतंततुच्छं संयोगसामान्येनाधूमहेतौः प्रभामंडला
देवह्निव्याभिचारितयापर्वतादिनिरूपितसंयोगेनैवतस्य हेतुत्वात् दृशसंयोगेनवधूमस्याधिकरणोपर्व
तादौप्रसक्त्यापादिस्वरूपस्यप्रसक्त्यान्यत्वाघभावस्य वैशिष्ट्याप्रसिद्धेरावश्यकत्वा[redacted]दैन्नकालीनयोःसं
बंधसायान्यैनैवाधारार्थैयभावविरहादितिदि[redacted]क् न तु पृथिवीत्वेनानुमहाकालत्वान्महाकालवृत्तिः[redacted]पा
टू ५ लान्यतरत्वात्त्वैलादावतिव्याप्तिः साधनसमानाधिकरणस्थे महाकालान्यत्वाघभावस्यापिहे[redacted]धिकरण
महाकाला[redacted]वच्छेदेनकालिकसंबंधे नैव[redacted]प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादतआह एवमिति एकसंबं
धेनव्यापकत्वमन्यसंबंधे[redacted]न प्रतियोगिसामानाधिकरण्यमित्येवं सवधभेदाने वंधनःश्रोल्लातिव्या
प्तिन्दोषोदोषः साध्यव्यापकताघटकसंबंधेनस्वांशे प्रतियोगिसामानाधिकरण्यघटसंबंधस्यैकाविवक्षि
तत्वादितिसमनीयइत्यर्थः।यत्संबंधेनस्वावच्छिन्नानाधिकरण्यसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकंयघ

त्रि १ कृ २

68

तदन्यप्रतियोगिताकसाध्यवन्निष्ठाभावीयतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितासमानाधिकरणावच्छेद
कान्यप्रतियोगिताकोवाभावस्तस्यतादृशसंबंधेनप्रतियोगिनोयदधिकरणंतद्वृत्तित्वंविवक्षितमि
तिफलितार्थः। पृथिवीत्वाद्यभावप्रतियोगित्वंतुनकालिकसंबंधेनपृथिवीत्वादिव्यापकतावच्छेदकंनित्य
पृथिव्यांव्यभिचारात् किंतुसमवायेनैवतेनचसंबंधेनपृथिवीत्वाद्यभावस्यहेत्वधिकरणमहाकाला
वच्छेदेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावान्नोक्तातिव्याप्तिरितिभावः। यत्तुयेनसंबंधेनव्यापकत्वंतेन
प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावोक्तावपिनित्यज्ञानमीश्वरसविषयकत्वादित्यत्रातिव्याप्तिः साधन
सामानाधिकरण्यस्येच्छामिश्रत्वाद्यभावस्यापिसाध्यव्यापकताघटकविषयितासंबंधेनप्राप्तेत्वधि
करणेप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वान्नचयेनसंबंधेनव्यापकत्वंतेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्यवि
वक्षणात्तत्रोक्तदोषस्तथासतियावत्यद्वैयर्थ्यापत्तेः विशेषणतासामान्येनैवसाध्यवत्त्वेऽपिनविशे
षणतास्यापिवाच्यत्वादेःसाध्यव्यापकतयाघटत्वादिनावाच्यत्वाद्यभावस्यैवतादृशसंबंधेनहेत्वधि राम
धिकरणावच्छेदप्रतियोगिसमाना[illegible]करणविरहात्धूमवान्वह्नेरित्यादिभिचारिणपतिव्याप्तेःसंभवात् ६८

धि१ म१

इतितन्मंदंविषयितासंबंधेनव्यापकतायाःस्वासत्वाद्विषयितासंबंधेनत्वावच्छिन्नाधिकरणताप्रसिद्ध्या
स्वावच्छिन्नानधिकरणत्वासाध्यवन्निष्ठत्वादिव्यापकतायास्तेनसंबंधेनासंभवात्तेनतेनसंबंधेनत्वावच्छिन्न
संबंधित्वमेवव्यापकतायांनिवेशनीयंवस्तुतःकालिकसंयोगभेदेनेवतस्यानिवेशनीयत्वात्।नचतत्तत्संबंधावच्छि
न्नयोःसाध्यवन्निष्ठभावप्रतियोगितायाःसामानाधिकरण्येनानवच्छेदकधर्मवत्त्वलक्षणंव्यापकत्वंविष
यितासंबंधेनसुलभंसाध्यवतिनित्यज्ञानेतन्मात्रस्यैवविषयितासंबंधेनसंबंधित्वेविनित्यसत्तानान्य
त्वविशिष्टस्यघटादेर्विषयितासंबंधेनाभावस्यतत्रसत्वेबाधकाभावादितिवाच्यंविषयितायाःवृत्त्यनिय
मकतयातत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेःपञ्चमेपिमनस्त्ववान्परमाणुत्वादिसत्वादतिव्याप्तिः।
परमाणुत्वसमानाधिकरणस्यमनस्त्वाभावस्यापिसाध्यव्यापकताघटकदिक्कृतविशेषणतया
सत्वेचैवपरमाणौप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादितितदपिनुक्तंनित्यानांव्यावर्तकत्वाज्जन्यानामेवमू
र्त्तानां[illegible]दिशुपाधितयापरमाणोदिक्कृतविशेषणतयाकस्यापिसत्वानेनापिसंबंधेनसाध्यव्यापक
त्वविरहादन्यथावस्तुमात्रस्यैवकालोपाधित्वसंभवात्तेन[illegible]दीजन्यमात्रस्यनस्यादतःएवप्रलयद

६९

भा~

शीयां दिग्देशाद्विर्गोनात्त्वोत्पत्तिसिद्धांतः संगच्छते अन्यथा परमाणूनां सत्वात्तदानीमपि दिग्विभागप्र
संगादिति दिक्कृतापदिचस्पंदो महाकालत्वादित्यादावति व्याप्तिः साधनसमानाधिकरणस्य महाकाल
त्वाद्यभावस्यापि साध्यव्यापकताघटककालिकसंबंधेन महाकालेप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् । न
चस्पंद इत्याकारकप्रतीतिः । चिद्विषयत्वेः विषयतासंबंधेनैव स्पंदत्वव्यापकत्वाभावदंतर्गतस्याप्त दभावसे
च साध्यव्यापकताघटकविषयतासंबंधेन हेत्वधिकरणमहाकालेप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वाभावा
ध्प न्नातिव्याप्तिरिति वाच्यं तादृशाव्याप्तेः कालिकसंबंधेनापि स्पंदत्वव्यापकत्वेभावि भूतस्पंदेषुव्यभिचारा
दितिवाच्यं विषयतायाज्ञानसमानकालीनतत्प्रतद्बुद्धिव्यक्त्यभावदशायामेव स्पंदत्वव्यतिविषयं
तासंबंधेनतद्बुद्धिव्यक्त्यभावसत्वाद्विषयतासंबंधेनस्पंदइत्याकारज्ञानपुद्धेः साध्यव्यापकत्वासं
भवात् । किंच व्याधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावस्यासत्वेपि व्याधिकरणसंबंधावच्छिन्नगाव्यत्वात्तेनाभावमा
दायैव केवलान्वयि साध्यकस्थलेल क्षणासमन्वयात् प्रतियोग्यवृत्तिरित्येत्यादिमूलस्य दूषकत्वात् उप गाम०
यपत्तेः । न च साध्यवन्निष्ठाभावीयप्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनानवच्छेदकत्वेन रूपव्यापकता ६९

पांच्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावमादाय संभवप्रसक्तस्य सामानाधिकरण्येनेत्यस्य वैयर्थ्यं तापामेवतन्मूल
ग्रन्थस्य तात्पर्यमिति वाच्यं सामान्यधर्मेणाविशेषस्याभावमादाय व्यापकत्वाप्रसिद्धेः गौरवणार्थमेव सामाना
धिकरणपदलस्य व्यापकतायामवश्यं निवेशनीयत्वादित्यादि केचित् भाव्यतेन हासंगधैव वित्सपोते ग्रंस्येत्य ५
व्याप्यापकत्वस्य तदवच्छेदकप्रतियोगित्वस्य प्रतियोगि सामानाधिकरण्यघटकीभूतप्रतियोगितावाधिक
रणत्वस्य चैकसंबंधावच्छिन्नत्वविवक्षयेत्यर्थः तथा च स्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नसामान्यत्वाव
कतावच्छेदकप्रतियोगितकाप्यावंतोऽभावाः स्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिसमानाधिकर
णाः इत्यर्थे लाभात् मद्याविंदनगेनस्य समवायादिसंबंधेन नित्यज्ञानत्व मनस्त्वस्य दत्वाघभावस्य प्रतियोगि
तावच्छेदकीभूतसमवायादिसंबंधेनाभाववत्वाधिकरणो प्रतियोगिसमानाधिकरणताविरह ज्ञानं नित्यसाधि नित्य५
पकत्वात् मनस्त्वे वान्यत्र माभागत्वात् मास्येदो महाकालत्वादित्यादौ नकुत्राप्यतिव्याप्ति नैवं वा व्यावृत्तेपत्त्वा
दित्यादावव्याप्तिर्व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नवाच्यत्वाद्यभावस्यैव न च घटकत्व पानस्य प्रतियोगितावच्छेदकसं
बंधत्वेमानाभावादिति वाच्यं स्वरूपसंबंधेन घटत्वादिनावच्छिन्नानां त्रिसादिप्रतियनुयोधेनतादृशाभा
५८ वस्यापि प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधस्वीकारात् अन्यथा भूतलं संयोगेन घटत्वावच्छिन्न घटवादित्येवनिर्मा

पसत्वेपिभूतलेसंयोगेन घटत्वेन घटो नास्तीतिप्रत्ययापत्तेः न चैवमपसिद्धांते [illegible] नाव्याप्तिकत्सणाद्य साध्य
।छिन्नोपि चेदभावः प्रमाणिकस्तदा सर्वैः संबंधैस्तत्प्रतियोगिताश्रयावछिन्नत्वावितिग्रंथकृतैव सामान्याभा
वेव व्यवस्थापितत्वात्। केचित्तु संबंधविशेषेत्यस्य साध्यवत्वे साध्यव्यापकत्वं च प्रतियोगित्वे प्रतियोगि सामा
नाधिकरणवृत्ति एकीभूतप्रतियोगितावछेदकतात्वं वैके न साध्यतावछेदकसंबंधेन विवक्षणीयमित्यर्थं
तथा च साध्यतावछेदकसंबंधावछिन्नसाध्यव्यापकतावछेदकीभूतता दृशसंबंधावछिन्नप्रतियोगिता
कायावृत्तेरभावाः साध्यतावछेदकसंबंधेन प्रतियोगिसमानाधिकरणास्तत्ये(?)त्याभान्न कुत्राप्यतिव्याप्ति
नप्रतियोगितायाः साध्यतावछेदकसंबंधावछिन्नत्वविवक्षणां व्यर्थमिति वाच्यं वाच्यत्वाद्यभावस्य
त्वादिसंबंधेन वृत्तौ [illegible] मात्रा येव केवलान्वयि [illegible] दौ लक्षणासंभवे प्रतियोग्यवृत्तित्वेत्यादिमन्ते नाधि
करणास्यासंगतत्वापत्तेर्न चैवमपि संवंधवाच्यत्वाद्यभावस्य त्वादिसंबंधावेशेषा वाच्यत्वादेः संयो
गादिसंबंधेन धूमाद्यव्यापकत्वादिति वाच्यं वाच्यत्वाद्यभावस्य त्वादिसंबंधेन समत्वाद्यत्र स्वरूपसंबंधेन
साध्यतातत्र वाच्यत्वाभावमादाय पक्षसंबंधेन साध्यतायां वह्न्याद्यभावमादायातिव्याप्तिप्रसक्तेवंत(?)सं

४वाच्यत्वादि भेद

रामः ७०

संयोगादि

गतेरित्याद्यूचन्नमंदं मनोन्यत्वाद्यभावस्येत्याद्युक्तायं प्रतियोगितावच्छेदकतत्वमूर्त्तत्वोभयेस्य समवा
येन साध्यतायां मनोन्यत्वस्य न तत्संबंधेन साध्यव्यापकत्वोसंभवात् तद्वृत्त्यनियामकसंबंधेनाधिकरणा
त्वेस्य प्रतियोगित्वस्य चाप्रसिध्यातेन संबंधेन साध्यतावधनीवै च त्वादित्यादिसद्धेतावव्याप्तेः तद्
रूप वाच्यरूपत्वादित्यादावतिव्याप्तेश्च साध्यताघटकसमवायसंबंधेन साध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगि
तकानां व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नगुणत्वाद्यभावानां सर्वेषामेव तद्विशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेन प्र
तियोगिसामानाधिकरण्यादिति। न तु विशेषणताविशेषेण साध्यव्यापकत्वेनैव च प्रतियोगित्व
प्रतियोगिसामानाधिकरण्यं च संबंधेन पवि वक्ष्येत्यस्यार्थ माकृत्तदपि गगनाद्यभावस्या त्वत्वाभा
वस्येत्यादिग्रंथ स्यात्मनमरूत्वापत्तेरूपेच्छितात्मिति संसर्गप्र संबंधेकस्यचिदप्यानुपसामान्याभा
ववान् पृथिवीत्वात् अन्यपृथिवीत्वोत्वेत्वादिविरुद्धेत्वव्याप्तिव्याप्तेः साधनसमानाधिकरणस्य
पृथिव्यन्यत्वाद्यभावस्यापि हेत्वधिकरणे पृथि [redacted] वच्छेदेनादिकृतविशेषणा
तया प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् न चैतत्स्यालनस्य तत्वे भीनूपपत्तिसाकानयाति चितूप्रमाव्यां स्केविषिय

६३

जन्यतावच्छेदकत्वा

71/I

गि

विभिन्नकालीनयोः सामान्यतएवाधाराधेयभाववि रहात्
दिकृतविशेषणतयापिप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावादितिर

द्या

तासंबंधेन साध्यव्यापकत्वात्तभावदंतर्गतस्य च तदभावस्येव हेत्वधिकरणावच्छेदेन प्रतियोगिसमाना
धिकरणत्वविरहान्नातिव्याप्तिस्तादृशावच्छिन्न लोभिन्नकालीनघटादौ नापि संबंधेनासत्वादिति वाच्यं
विवक्षितायास्तानसमानकालस्याएवानियतादृशावच्छिन्नाभावदशायामेव तेषु स्वत्वे गगनादौविषयतासंबं
धेन तदवच्छिन्नाभावप्रतियोगित्वावच्छिन्नाभावसत्वात्तादृशत्ताव्यन्यभावस्य साध्यव्यापकताव च्छेदक
प्रतियोगिताकत्वाभावात्तादृशावच्छिन्नानधिकरणसाध्यवन्निष्ठत्वादिघ्यापकतायास्तदुच्छिन्नौ सत्वे
यिप्रतियोगिवैयधिकरण्यापादिते व्यापकत्वगर्भे निरस्तोरस्तस्य लेति व्याप्तेरावश्यकत्वादिति
भ्रमे निरुक्तं कुरुते स्वरूपसामान्ये त्यादिना पृथिवीत्वादिकमिति नित्यपृथिव्यादिगुणादिसत्वे मानाभावा
दादिपदं तेन जन्यपृथिवीत्वाद्युपग्रहः स हेतुत्वमिति कूलं विरोधं निरस्यति प्रलय इति महाप्रलय
शस्य यः खंडप्रलयेतु पार्थिवपरमाणौ नूपमत्वे गान्ध्यपीलरसगोया। पिंवस्य गाकस्य प्रतिकूलंमि
से घं नूपोत्पत्यंघपरमाणोः पाकांतरवान्यनापत्तेरिति प्रांतप्रलयदशायामि

रामः ७१

नन्वेनावताप्ययमालाद्धानाह्रिस्यादौ अव्याप्तिरेव। घटत्वादिना सत्वसामान्याभावस्यापि
स्वविशिष्टहेतोर्विषयतयाऽधिकरणे घटादौ व्यापकताघटकसमवायेन प्रतियोगिसामा
नाधिकरण्याभावादत आह। दृष्टांतरेति। पश्चाद्युक्तहेत्वधिकरणावच्छेदेनेत्यत्र हेत्वधि
करणत्वेपीत्यर्थः। संबंधभेदनिबंधनो दोषः। एकसंबंधेन हेत्वधिकरणत्वं स्वविशिष्टहेत्वधि
करणेत्यत्रान्यसंबंधेन हेत्वधिकरत्वनिबंधनोऽव्याप्तिरूपो दोष इत्यर्थः। संबंधैक्यविवक्षये
ति। हेतुसमानाधिकरणा इत्यत्र हेत्वधिकरणत्वं येन संबंधेन स्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेने
त्यत्र हेत्वधिकरणत्वं तेनैव संबंधेनेति विवक्षयेत्यर्थः। इत्थं च दृष्टांतरपदमपि साधुसं
गच्छते इति न व्या॰। यद्वा॰ धूमवान् वह्नेरित्यत्राऽतिव्याप्तिः। धूमसामान्याभावस्यापि हेत्व

जाग.अ. ४६ धिकरणायोगोलकावछेदेनस्वप्रतियोगित्वस्यकालिकसंबंधेनाऽश्रयीभूतत्व।
ह्यादेः समानाधिकरणत्वादत आह। इत्थंतरेपीति। प्रतियोगिसामानाधिकरण्य
नियत्वनप्रतियोगिताश्रयदलेपीत्यर्थः। संबंधभेदनिबंधनो दोषः। प्रकृतसाध्यव्या
पकत्वस्यैकसंबंधावछिन्नावछेदकप्रतियोगिताकाभावस्याऽन्यसंबंधावछि
न्नप्रतियोगिताश्रयीभूतत्वह्यादेः सामानाधिकरण्य[redacted]निबंधनो दोषः।
संबंधैक्यविवक्षया। यत्सं[redacted]बंधेनव्यापकतावछेदक
त्वंप्रतियोगित्वस्यप्रतियोगिसामानाधिकरण्यनियत्वनापि[redacted]
तेनसंबंधेन[redacted]प्रतियोगिताश्रयत्वविवक्षायेसमर्थ इति संक्षेपः। राम ५८ ७१

सत्तितमपत्रेऽनेकदृष्टेइयंत्रुटिः बोध्या।

४६ यद्यपि पाके नष्टश्यामादिरूपनाशा[illegible] कालेपि अवयविनि रूपसामान्याभावसत्वं तथापि पीलुपाकवादिमते तदसंभवात् अवयव्यमानावयवान्यनुरोधेन वृत्ति कालमनुसरणं (२)

त्सर्व्वं गतेन प्रत्यक्षानभ्युपगमे पि नष्टाति रूत्पत्ति काले वेत्यत्र च कारेणानिरूक्तप्रत्यक्षस्याप्यनुकर्षणं आव यविन्यपि पाकदशायां तत्सत्वं तथा न ग्रे यन्नुनतेस्परे। ननु विरोध विरहेपि प्रत्याघवच्छेदेन व्याभिचारित्वात् कुतः स हेतुत्वमत आह उत्पत्ती त्यादिना नष्टादि रूपादिसामान्याभाव सत्वादित्यर्थः प्रतियोगिवदिति प्रतियोगिनष्टवेत्यर्थः विशेषित्वे एकदेकदेशावृत्तित्वं मानाभावादिति प्रत्याघवच्छेदेन परमाण्वादौ रूपादिसामान्याभावे तु योग्यसन्निकर्षाभावात् प्रत्यक्षासंभवे प्यनुमानादिकमेव मानमस्तीत्याशयः घटादावुत्पत्तिकालावच्छेदेन रूपसामान्याभावस्य प्रत्यक्षमेव संभवतीत्याह नीचक्षुः संयुक्त विशेषणतायास्त्वात् सत्वेपि द्रव्यसमवेतत्वस्य भावप्रत्यक्षहेतोश्च चक्षुः संयुक्तसमवेत विशेषणतायाः सत्वेन सन्निकर्षसंभवादितीत्युक्तं च चक्षुः संयुक्तसमवेतघटादिविशेषणतया रूपाघभाववत्वादनुपात्वाव चक्षुः संयुक्त योग्यसमवेतविशेषणतानायाः [illegible] भावग्राहकत्वेन द्रव्यान्यद्रव्यसमवेत[illegible] भावना हेतु यत्वे वतन्नेव नाव च्छेदकत्वादन्यथाक्षसरेणवृत्यभाववान्नुपेष्या भवानाप्नेरिति ध्येयं प्रत्यरवे निध्वंसप्रागभावयो नत्वंता भावविरोधित्वमानाभावादेवेत्यर्थः वानिस ध्वंप्रागभावयोः सत्वमावेदयितुं त्रांतराप दंरनं चप्रमिति। नच नगुणो प्यक्ष्

वस्तुतः स्तोऽसत्तेः पूर्वं चक्षुः संयुक्त समवेतत्वस्य सं[illegible] संयुक्तत्वान[illegible] नोत्पत्तिकाले[illegible]ग्रहानौपपत्त्या[illegible]के[illegible]णाहनु नैवनास्तीति ध्येयं ॥२८

स्वध्वंसवति उत्तरत्र २ वर्तते ३

५६ दयः पुंसीत्यनुशासनात्क्रान्तोऽयमिति से वयपोगो पुंस्त्व इति वाच्यं वस्तुतस्तु विशेष्यतामापन्नस्यैव पुंस्त्वादि
७२ गुणास्यतेन पुंस्त्वानुशासनादत्राप्य पुंस्त्वं रूपमिति प्रयोगः सममासे मानेकृतेऽवच्छेदकत्वमिति घोयंत्र स्वघटे
लोऽयं नास्तीत्याकारप्रत्ययः । पूर्वं त्यादिपूर्वेत्र तत्स्य तस्यां तस्य प्रागभावेऽपि नीरतो पीत्यर्थः । नवरत्न
तादशाभावत्वेमानस्याधिरत्नो नरधीधूमादे तदानीरत्नत्वावच्छिन्नप्रति योगिताकत्वविरहान्नतादृशाभ
वयःतस्याप्राप्यवत्वादिनिवाच्यं घटादिप्रतियोगित्वस्यैवं मानवच्छेदकत्वानुमतं तदनन्तरं संसर्गाभावा
दिपुरतो वाच्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वकल्पनाप्रमेयघटत्वावच्छिन्नात्यन्ताभावसे वघटो वानवाश्यामादि
कल्पनायालघुत्वाच्चेनवयावेति तत्र तत्रागीन तेघनीत्वे धर्मानवच्छिन्नत लघुत्वेनिष्ठप्रतियोगितायां
भावेस्वरलो नूपं नास्तीति प्रत्ययः क्रियते । प्रकृते च विद्यमानत्वप्रतियोगिक[illegible]स्यतादृशाभावस्या
सत्वान्नतथाप्रतीतिरिति वाच्यं तत्र घासत्वं तत्र श्यामेन लोऽयं नास्तीत्याकारनिर्णायेऽपि तत्र रक्तोऽयमस्तीति गम्म० ७२
प्रत्ययाय तो विरोधिनः सामान्याभावस्यानित्यत्वाद्विशेषाभावकूटनिर्णये स्यात्प्रतिबन्धकत्वादन्यथा सा

मान्याभावत्वघनासिध्येदिति माध्वः ग्रंथस्तु प्रतियोगितासंबंधेन रूपत्वमात्रावच्छिन्नप्रकारताकः
संसर्गाभावविशेष्यकः प्रत्ययो रूपत्वावच्छिन्नप्रकारतावबुद्धिविरोधी निरूपत्वे प्रतियोगितावच्छेदकमेव
नेति शपामना द्यापो रूपत्वावच्छिन्नाभावस्य रूपं नास्तीति प्रतीतेर्न विषयः। किं मनुबोधेन रूपध्वंसादि माने
तावदत्वेनाभावसिद्धिरित्याहुः। अन्ये तु रूपान्तराद्यामेसमवायेन रूपं नास्तीति प्रतीतेः मात्रसर्वानुरोधादेव
घं सामान्याभावयोर्न विरोधात् अन्यथा समवायावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेन लाघवमसिध्यात्सप्रतीते र्मूलो म ५
पत्तेरिति तु परास्तापेक्षत्वसमानाधिकरणं चेति प्रतियोगितासमानाधिकरणं चेत्यर्थः। स्वविशिष्टेति स्वपदं
साध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगितावच्छेदकमात्रपरं तदभावव्याप्तिपर्यन्तपरं चन तद्भेदभावानामप्रसिद्ध्या तुनाघटत्व
प३ संबंधेन [redacted] धूमो वह्निसमानाधिकरणं [redacted] तद्भावे प्रतियोगिसामानाधिकरण्याद्या
प्याप्तिपक्षेऽतो न हेतुसमानाधिकरणस्य घटत्वादेर्भावत्वा नावच्छेदकस्य कालिकादिसंबंधेन धूमसाध्यत्वस्य
ता दोषाय घटत्वसंयोगादिसंबंधेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावे पि वह्निसामान्येष्वसाध्यत्वादि

घ २ स्डा. २

[illegible]

तेवा पा १
कथितानिव्याप्तिनाद वस्थ्यचानचम्त्वविष्टहेत्वधिकरताव्यापकी [illegible] प्रतियोग्याधिकरणाभावइति चेदिति इष्टेसस्यसैव्यर्थ्यापत्तेः १
यथा सन्निवेशे वैयर्थ्याभावात् ५ पार

५८ नाव्याप्तिः नचाद्रव्यं विशिष्टसत्त्वादित्यादौ घटत्वा [redacted] दिनाद्रव्यत्वाद्यभा हेत्वधिकरणगुणा
73 द्यवच्छेदेन प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वेपि द्रव्यत्वगुणादीनां विशिष्टसत्वानधिकरणत्वान्नैवंपरन्तु वैयर्थ्ये
वच्छेदकेभ्यानानात्वाद्यभावानिष्ठप्रतियोगिसामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वं न हेत्वधिकरणा
न्यैत्यसंभवं प्रतियोग्यधिकरणीभूतस्वविशिष्टसत्वपाद [redacted] हेत्वधिकरणावृत्तित्वस्यो [redacted] कौ [redacted] नच
प्रतियोग्यधिकरणत्वं विशिष्टसत्वावच्छेदेधिकरणत्वमात्रं सत्यक्वं गणनामपि तत्त्वविशिष्टे द
हेत्वधिकरणावच्छेदेनेत्यस्य प्रवेशो एवार्थेव द्रव्यत्वीत्यनेन यश्चोदु कस्यापितस्य प्रथम प्रयोजनमाहते ने
तिागोत्वादिनाणघ भावस्यतद् तिकालेरनावपि यदा गोत्वंतदा गौरित्यादौ नातिप्रसंगइतियोजनार
दमुक्तत्वं तदानन्नदयो गोलकान्यत्वाभावस्यापिकाले प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वाज्जुमवानवक्रेरित्या
दावतिप्रसंगो दुष्पत्वः ।गवाद्यभावस्य प्रतियोग्यधिकरणोदेशिकसंबंधेनाविवृत्तिमुपेयादपितुमाह
गवाद्यनाधिकरणोतिइदानीचत्वेरगोनोनीतिप्रत्ययात्गोमत्यपि कालेकालिकसंबंधावच्छिन्नगवा

द्रव्यंतद्द्रव्यत्वाद्वित्यादौ अव्याप्तिः ।याद्धेत्वधिकरणा प्रसिद्धेः ।तथापियावंतोहेतुमद्वृत्तिधर्माहेत्वधिकरणत्वानिवाप्यवृत्ति ७३
तत्त्वस्यैकाश्रयीस्तत्प्रतियोग्यधिकरणतत्वपविशेषितेनाद्देय [illegible] हेतोरपितन्मद्गुणारतिावविशिष्टस्य वहुत्व

धिकरणतानिसंतोतितत्राव्याप्तिः ।७

वि२ ते२

घभावस्य गगनानधिकरणत्वेन घटावच्छेदेन वृत्तौ न विरोधः न चैवमत्यंतस्य वृत्त्यनियामकस्यैव तत्कालावच्छेदेन ग
गनस्य तत्राभावोऽप्रसिद्ध इति वाच्यं देशवृत्तौ कालस्येव कालवृत्तौ देशस्यानवच्छेदकत्वोपगमवादे कंशो घटस्य न वृ
मशक्यत्वान्न रघुना गगनादेर्वो नास्तीति प्रतीतिर्गगनाभावस्येन तत्कालावच्छेदेन गगने वृत्तिता प्रतियोगिता श्च
त्वाश्रयत्वेन गगनाघभावस्याप्रसिद्धेरिति वदितुं तेन्याप्यवृत्तिमत्पात्कालावच्छेदेन गगनासंभवादितिभावः नद्धनी
तिगगनादिमतीत्यर्थः कालेऽन्यकालेऽनु वसमवेतात्मकस्य सत्यत्वेन तदभावाभावस्यापि सामान्यघटितमेव तत्र
त्त स्वसमवसहितकाले प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावान्नातिव्याप्तिरत आह महाकाले वेतिन घटादिनस्या
पिमहाकाले प्रतियोगिसामानाधिकरण्यं तस्य कालिकसंबंधेन जगदाधारत्वादिभावः नन्वणोत्वादिजाते: ति५
श्च लये कालिकसंबंधेन सत्वेऽप्रमाणाभावात् घटादौ गोत्वेन तद्गोत्वेनिनिरभिमहेतुर्येति यदि अपारस्याप्याह य
त्रकालत्वमिति तत्कृविवक्षायां नादृष्ट घटादिसाधारणं न येनास्यप्रतीतेः साध्यतावच्छेदकत्वाभिप्रेत्याशयेन सा
त्यांतन्माहत्वन्ये दृष्टव्याप्तिरिति द्रव्यस्य साध्यतायां कालत्वेनस्वद्वानुरेव प्रलये पिकालिकसंबंधेन परमाणवादे:
सत्वात्तत्काये द्रव्याणां नधिकरणीभूतत्वेसति द्रव्यत्वेनैव धर्मि तापक मिचातिस्वसंपत्तये जन्यपदं।

पृ८ ८ धूमाणे नतस्मि इ

४९ ननु महाप्रलयानंगीकारे प्रागुक्तहेतुरसमीचीनस्यं खंडप्रलयो विशिष्टानां कालविशेषान्ये द्रव्यसवि
75 रहः साध्यांतरमाह प्रलयावृत्तित्वे खंडप्रलयावृत्तिवैलक्षण्यार्थः । यद्यपि प्रतियो[illegible]गि नोऽस्य स्वाधिक
रणांत वृत्तित्वस्य दैशिकविशेषणतासंबंधेन विवक्षायामपि यत्तद्गोत्वेनतद्गोविरहासवतिव्याप्तिवा
रणासंभवति प्रलयावृत्ति[illegible]त्वाघवच्छेदाभावस्य स्वप्रतियोग्यधिक[illegible]रणो महाकालादौ दैशिक
संबंधेन तद्वृत्तिविरहान्नव द्रव्यं महाकालत्वादिलक्षणा[illegible]व्याप्तिः । कालिकसंबंधेन महाकालवृत्ति[illegible]स्य
द्रव्यत्वाद्यभावस्य स्वप्रतियोग्यधिकरणोदैशिकविशेषणतया तद्वृत्त्यभावादिति वाच्यं हेतुसमाना
धिकरणत्वस्यापि तादृशविशेषणतया वि[illegible]शेषणतापत्वात् प्रतियोगिवृत्तिगुणत्वादिस्याद्वे साधन
सामानाधिकरण्यस्य च प्रागुक्तत्वाद्यभावस्य च समभिन्नप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वाद्यभावस्यच रूपत्वादिस्वरूप
तयातस्य दैशिकविशेषणतासंबंधेन वृत्तिविरहेणाभावदैशिकत्वाद्यवच्छिन्नाद्रूपभिन्नत्वाद्यभावस्य
च सर्वस्येव तादृशाभावस्य महाकालादौ स्वप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादतिव्याप्तिरतः स्वविशिष्टे त्वधि राम
करणोमादिविवक्षयानुसरणमिति यदंतिं व स्तुतो दैशिकविशेषणताया इति तस्य लक्षणांतरत्वादेकेनापरस्या ७४

यत्तु हेतुतावच्छेदकरूपविशेषणतया वर्तमानानां यावदभावानां प्रतियोगिवृत्तित्वमेव विशेषणतासंबंधेनोक्तं प्रतियोग्यधिकरणत्वप्रवेशोपि वैयर्थ्यादिति
तन्तुच्छं स्ववृत्तित्वविशिष्टानां केवलान्वयिधर्माणामत्यंताभा(वस्य प्रतियोग्यवृत्तित्वेनासंभवापत्तेः न हि वाच्यत्ववृत्तित्वविशिष्टानां वाच्यत्वादीनामभावो वाच्यत्वादिरूपप्रतियोगिवृत्तिरिति दिक्

न्यथाकर्तुमशक्यत्वात् इत्थं च तद्रूपेण वैयर्थ्यमिति ध्येयं। प्राचां मते संयोगसामान्याभावसाध्यकं प्रमेयत्वं
द्रव्यस्य व्यभिचारित्वात् न तथापि स्वप्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितमेव साध्यव्यापकत्वमत्रानिवेशितं यथा स
न्निवेशे वैयर्थ्यविरहात् तन्त्वद्वच्छेदकत्वं संयोगाभावनिष्ठप्रतियोगित्वे घ्य ज्ञातमित्याशयेन संयोगा
त्यन्ताभावस्याभिधानेन तद्व्यावृत्तेः साध्यतावच्छेदकतायाः प्रवेशेनानुगमत्वादिविशिष्टस्य गगनाद्यभावस्याभा
वोपि यावदंतर्गत इति तस्यैव हेत्वधिकरणे भूतलगगनाद्यवच्छेदेन प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यत्वाद्व्याप्तिर
तः स्वविशिष्टपदं वो ध्यमेतदभिप्रायेणैव संयोगाद्यत्यन्ताभावे स्वत्वादिपदमुपात्तं वस्तुतः सत्तायामनद्व्याभा
वृत्तगुणत्वेवानन्रूपत्वादित्यादौ कालेजन्यन्यूनवृत्तिहेतुसमानाधिकरणस्य सत्त्वाभावस्य गुणत्वसामान्या
भावस्य च केनापि संबंधेनात्मगगनादौ नित्यन्यूनवृत्तितो हेत्वधिकरणावच्छेदेन तस्यैव यावदंतर्गतस्य
प्रतियोगिसामानाधिकरण्यविरहाद्व्याप्तिः स्यादिति विशिष्टपदं न स्यादिति दिक्। ननु धूमाद्यभावनिष्ठो
जलत्वादिवृत्तित्वविशिष्टस्य गोत्वाद्यभावस्याभावो धूमाद्यभाव एव तन्न भावप्रतियोगिकस्यासमानाधिकरणा
कामावस्याधिकरणास्वरूपत्वात्तथा च धूमादौ साध्ये वह्न्यादिहेतावतिव्याप्तिः धूमाद्यभावस्य हेत्वधिकरणा

गि॰ नियता ४

५० वच्छेदेनैव गोत्वाद्यभावस्य प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादत आह तदवच्छिन्नेति । न च तादृशाभावस्य धूमाभाव
स्वरूपत्वेऽपि जलादेर्न तादृशाभावत्वावच्छिन्नाधिकरणत्वं किं तु धूमाभावत्वावच्छिन्नाधिकरणत्वमेवेति
न प्रत्ययान्तिप्रसंग इति वाच्यम् एवं सत्यभावमात्रस्यैव प्रायेणाभेदप्रसंगात् तत्र मेयत्वादौ तु प्रसंगस्य वारणासं
भवादिति भावः न नु तथापि धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः समभावानामैक्यात् धूमाभावस्य धूमत्वे प्रमेयाभा न
वादभिन्नस्य प्रतियोगित्वकान्यत्वाभावादेश्च प्रयोगोलकभेदत्वादिना भेदसामान्याभावाद्भिन्नस्य हेत्वधिकरणा
वच्छेदेनैव वह्न्याद्यभेदघात्मकप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादिति चेन्न तादृशाभावत्वस्य फलतः प्रतियोगिता
विशेषणतावैनसाध्यव्यापकतावच्छेदकीभूतयत्प्रतियोगिताकाभावत्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेन न त
त्वसम्बन्धेन तु प्रतियोगिताश्रयसमानाधिकरणं चैव वह्नेस्तथा च धूमादिसामान्याभावस्य धूमादिनिष्ठतादृशप्रति
योगिकस्य धूमादिनिष्ठप्रतियोगिताश्रयेण धूमादिना हेत्वधिकरणावच्छेदेन सामानाधिकरण्यविरहान्नाति
व्याप्तिः न चैवमपि समानाधिकरणाद्यसत्स्यैव पर्याप्तिरिति वाच्यम् आत्मत्वसामान्याभावीयप्रतियोगितायाश्च रामः
पि सा स्वव्यापकतावच्छेदकतयात्वप्रतियोगिताकस्यात्मत्वसामान्याभावस्य तादृशप्रतियोगिताश्रयसमाना ७५

धिकरणाप्रविरहादयमात्माज्ञानादिप्रागभावव्याप्तिवारकत्वात् जलत्वविशिष्टेत्यादिग्रंथस्तावत्संगतिमनु
रुद्धेवोक्तस्तेनतादृशाभावस्य धूमाभाववत्त्वरूपत्वेपि तस्य हेत्वधिकरणावच्छेदेन साध्यव्यापकतावच्छेदको
भूतधूमनिष्ठप्रतियोगितानवच्छेदकसामानाधिकरण्यविरहात्तादृशासंभवेपि नासंगतिर्नवधूमत्वे न३
माभावस्य धूमनिष्ठयत्प्रतियोगित्वेनैव धूमत्वे न प्रमेयसामान्याभावस्य प्रमेयसामान्यनिष्ठप्रतियो
गित्वेलाघवात्तनुमदि ये प्रतियोगित्वानरं गौरवादित्युक्तविवक्षयाप्यप्रतीकार इति वाच्यं तत्र संबंधावच्छि
याः प्रतियोगितायाः सामान्याभावस्थले प्रतियोगिमद्भेदेनैवपिन्नत्वादिसांप्रदायिकाः। वस्तुतः साध्यव्यापकता तिऽ
वच्छेदिकायाः स्वन्यूनवृत्तिधर्मानवच्छिन्नयादृशप्रतियोगितायानिरूपकोऽभाववत्त्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छे
नतादृशप्रतियोगिताश्रयस्य सामानाधिकरण्यमेव वक्तव्यं न तथा च धूमादिसामान्याभावस्य धूमत्वादि
नाप्रमेयसामान्याभावानतिरेकेपि वह्न्यादौ प्रमेयसामान्यनिष्ठप्रतियोगितायाः स्वन्यूनवृत्तिनैव धूमत्वादिध
भावस्य धूमत्वादिना प्रमेयसामान्याभावानतिरेकेपि वह्न्यादौ प्रमेयसामान्यनिष्ठप्रतियोगितायाः स्वन्यूनवृत्तिने
वधूमत्वावच्छेदेनैव धर्मेणावच्छिन्नमतो नतादृशप्रतियोगिताश्रयसामानाधिकरण्यमुपादायाप्रसंग इति तत्तुच्छं धूमस्य श

या१

पि३ त्रा२

५१ मः यत्तु समानियतामावे व्यमते धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिवारणार्थं येन येन संबंधेन साध्यव्यापक
तातैः प्रत्येकं प्रतियोगिसामानाधिकरण्यं विवक्षितं तेन घटावच्छिन्नाभिधेयमात्रत्वस्य वयधिकरणोन्यमिवारस्त्वद
न्यत्वस्य स्वात्मसंबंधेन साध्यव्यापकत्वात् द भावस्य च हेतुत्वसमानाधिकरणत्वाच्छेदेन तादृशान्यत्वस्वरूप
स्वरूपसंबंधेन प्रतियोगिसमानाधिकरण्याभावात् नातिव्याप्तिरनन्वयिविषयितासंबंधस्य त्यागे कृताद ट
कत्वेपि नित्यज्ञानं नित्यसविषयकत्वादित्यादौ नातिव्याप्तिर्नित्यज्ञानत्वाभावस्य व्याप्यवृत्ताघटकी
भूतेन समवायसंबंधेनैव प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वादिति प्रत्यंतं तु छे घटत्वादिनावाच्यत्वाघमावस्यैव
घटत्वादिनायः पिंडान्यत्वाभावस्य तूपनयानस्यच ... घटकेनायः पिंडान्यत्वनिरूपितस्वरूपसंबंधे
नयावच्छिन्नत्वाधिकरणो प्रतियोगिसमानाधिकरणविरहादेव धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिविरहे इ घावैनछ्य
त्याख्यानं विशिष्टे सत्यं यत्समानाधिकरण्यस्याव्यर्थतापत्तिरिति दिक् ज्ञानं तु व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावा
सत्वेपि सत्वेन सद्धेतौ गगनत्वावच्छिन्नाभावघटाभावे गगनत्वादिविशिष्टस्य गगनाघभावस्य चाभावं समादाय प्रो गमः
त्क्लत्तत्रत्नासंभवोत प्रतियोग्यवच्छिन्नत्वेत्यादि मूलावतारानुपपत्तिर्नेत्र वैशिष्ट्यस्य व्यासज्यवृत्तिधर्मानवच्छिन्नते १६

न्यापकतावच्छेदकीभूतप्रतियोगिताया विशेषणीयत्वान्नैवमिति वाच्यं व्यभिचारावारकत्वे न तादृशविशेष
णस्य व्यर्थत्वादन्यथाव्याधिकरणसाधर्म्यावच्छिन्नाभावकालीनत्वेन हेतुं विशेष्यैवं यावत्तारणांकुतोनसमग्ये द
तोल्लेखणोनरमाहपत्समानाधिकरणान्योन्यात्यादिवक्ष्यमाणानुमानस्थाकानुद्भव्यत्वादित्याद्यव्याप्तिः साध्यव्या
पकप्रतियोगिकाभावजलत्वविशिष्टद्रव्यत्वाभावगुणान्यत्वविशिष्टसत्त्वाद्यभावावृत्तिविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेद
नप्रतियोगिताच्छेदकीभूतजलत्वविशिष्टद्रव्यत्वत्वाद्यवच्छिन्नसामानाधिकरणाप्रसिद्धेरिदनर्डलेनूनावच्छिन्ने
भिन्नयावज्जलत्वविशिष्टद्रव्यत्वादेः साध्यव्यापकतानवच्छेदकत्वाददोषः यत्तु साध्यव्यापकप्रतियोगिकस्य
घटत्वेन वह्न्यभावस्य यावद्धेतुधि[illegible]करणो घटत्वाद्यवच्छिन्नसामानाधिकरणाभावाव्यापकतावच्छेदकत्व
पावच्छिन्ने तिन्नद्यंतमसघटत्वेन वह्न्यभावस्य स्ववह्नितै नघटाभावत्यापातस्याविद्या वद्धेतुमानित्व प्रतियोगि
तावच्छेदकीभूतवह्नित्वावच्छिन्नसमानाधिकरणात्वात् समवायिस्वस्य वाच्यत्वव्यापकतानवच्छेदकत्वात्स
दवच्छिन्नवाच्यत्वाभावस्य घटेतस्मिन्नुस्तदृणांशकत्वादाहवाच्यत्वत्वादिनोविशेषणमित्यादियेन संबन्धेन हे
तुमत्तेन हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेत्वधिकरणावृत्तित्वमभावे ग्राह्यं तेनापमानाज्ञानान्घटान्यत्वेसत्यात्मघ

५२ ह संबंधेनात्मसंयोगमात्रादिव्यापकमेवान्यत्वाभावस्य धूमवत्तासंस्य च व्यापकताघटके नागपिंडान्यत्वमिति धूमेपि नस
धूमसंबंधेन यावद्वृत्त्यधिकरणोप्रतियोगिसमानाधि[illegible] संयोगा इत्यादावात्मत्वसामान्याभावस्या तथा
त्वेपि नाव्याप्तिः एवं येन संबंधेन व्यापकतानतु संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य स्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधे
मा४ न प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं गोष्पमतो न व्याधिकरणाभावमादाय वह्निमान्नास्याभावस्यासत्वेपि व्यधिकरणा संबं
धावच्छिन्नगगनाद्यत्वाद्यभावमादायलक्षणा' धूमसमवायप्रतियोग्यवृत्तीत्यादिग्रंथावतारानुपपत्तिः। न च कालत्वा
देः समवायेन सास्यसमवायमहाकालत्वादावतिव्याप्तिः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं च स्वविशेष
णत्वाधिकरणावच्छेदेन बोध्यं तेन द्रव्यं सत्वादित्यादौ द्रव्यत्वाद्यभावस्य कालेहेतुमति प्रतियोगिसमानाधिकर
णत्वेपि नातिव्याप्तिः इदं त्ववधानं धूमसाध्यकवह्निष्ठाभावप्रतियोगिता यत्सामानाधिकरण्येनावच्छेदकत्वं धूमेव
व्यापकतावच्छेदकत्वमत्र लक्षणघटकं प्रवेश्यं ननु प्रतियोगिवैयधिकरण्यं यद्येवं तथा सति व्यधिकरणाभावमेवावच्छिन्नाभावा
सत्वेपि प्रमेयवह्नित्याकारकान्यथाख्यातिं विद्धि विषयत्वसामान्याभावमादायैव सर्वेक्यलक्षणानामेवसंभवे प्रतियोगव्य
प्तिश्चेत्यादिग्रंथावतारानुपपत्तेः ज्ञानवृत्तिविषयत्वस्य तादृशज्ञानदशायामेव सत्वेन तदसत्वदशाया रामः

२१

व्या कि

मेव तादृशज्ञानाविषयत्वाभावस्य हेतुसमानाधिकरणत्वात् स्वं वा धूमत्वादिविशिष्टपदं न कपिसंयोगाद्यात्मकं वा संग
गनत्वादिविशिष्टस्य वा न्यत्वाद्यभावस्याभावस्तु पातायकपिसंयोगाभाववान् प्रमेयत्वादित्यादावव्याप्तिवार
केकपिसंयोगाभाववत्वादेरुक्तव्यापकतावच्छेदकत्वाभावात् किंतु हेतुमन्निष्ठाभावत्वेन मानस्य सत्वसामान्याभावस्या
पि निरुक्तरूपशालित्वात्तस्य व्यापकत्वात् तद्वत्वे न यावद्धेतुव्याप्तिकारणोप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामान्याधिकरण्याव
विरहसमानाधिकरण्यद्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिवारकमेव स्वविशिष्टपदं न च साध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्यतावच्छेदकाव
च्छिन्नप्रतियोगिताकाभावीयहेत्वावच्छेदकरगावच्छेदनस्वावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसमा
नाधिकरणासत्वाभित्येव सम्यक् वाच्यत्वेत्वादिना घटाद्यभावमादायेव वाच्यं ज्ञेयत्वादित्यादौ लक्ष
णासमन्वयादिति वाच्यं स्वरूपसंबंधेन प्रमेयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्या प्रमेयवान् ज्ञेयत्वादित्या
वव्याप्तेर्वक्तव्यगुरुत्वधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताप्रसिद्ध्या प्रमेयवान्हिमान् धूमादित्यादावव्याप्तेर्वेसानि
यामकसंबंधस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वायोगमानेचैत्राद्वादित्यादौ स्वामित्वादिसंबंधेन गवादेः सा
ध्यतायामव्याप्तेश्चेतिदिक् । ननु वन्हित्वेन धूमवृत्तिसामान्याभावोप्रमीयसंयोगसंबंधेन द्रव्यसामा

५२ न्याभावो नाधूमाभावस्यैव तथापि लोलकभेदतदभावान्यतरत्वेनायोगोलकान्यवृत्तेरभावोऽयो
78 गोलकान्यत्वस्वरूपसंबंधेन भेदसामान्याभावोऽयोगोलकान्यभावस्य वसंमतेति यत्ताभावाना
मेकात् तथा च धूमाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकं यद्वह्नित्वादिकं तदवच्छिन्नेनैव समेपा
वद्वैयधिकरण्य माधूमाभावस्य प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वाद् न पापवह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः
सामान्यधर्मेण विशेषाभावास्वीकारमते तु सन्तानेयाधूमत्वेन धूमाभावानामेव प्रमेयत्वादिना धू
माभाववत्तया तस्य च स्वप्रतियोगितावच्छेदकीभूतप्रमेयत्वाद्यवच्छिन्नसमानाधिकरणत्वादिति चेत् अत्रा
पि यावत्त्वस्य कृत्स्नत्वं प्रतियोगित्वस्य विशेषणतया साध्यव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिता १५
कोपत्तसमानाधिकरणाभावकत्वविशिष्टहेतौ अधिकरणावच्छेदेन तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसमाना
धिकरणत्वं पर्यवसितार्थः तथा च धूमादिनिष्ठतादृशधूमत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य धूमादि
निष्ठं यत् प्रतियोगित्वं तदवच्छेदकीभूतधूमत्वाद्यवच्छिन्ने न सामान्ये हेत्वधिकरणावच्छेदेन सामानाधिकर राम०
ण्यविरहान्नातिप्रसंग इति संप्रदायः। वस्तुतोऽत्रापि साध्यव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नापास्वन्यूनवृत्तिधर्मो ३६

ग्र २ १८

धर्मानवच्छिन्नया यादृशप्रतियोगितानिरूपितोऽभावस्तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं तदवच्छि
न्नसामानाधिकरण्यं तत्कृत्ये धूमत्वादिना धूमाद्यभावात् तत्र प्रमेयत्वादिना धूमाद्यभावः सामान्य
धर्मेण विशेषाभावस्यानुपगमात् तादृशोपगमेनु यादृशप्रतियोगिताकाभावेनातादृशप्रतियोगिता
वच्छेदकावच्छिन्नवद्वृत्तित्वस्य जगद्वृत्तिभिन्नत्वस्य च हेयोर्व्यतिरेकैः साध्यव्यापकतावच्छेदक
रूपावच्छिन्नतादृशप्रतियोगिताकाभावानां तादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकर
ण्यं वाच्यमतो न कश्चिद्दोष इति ध्येयं च वृत्तवह्निलक्षणान्यानवकेचित्त्विति अनवच्छेदकमितिय
त्साध्यतावच्छेदकमिति यत्रेणापि वितांघटत्वादिना वह्न्याद्यभावमादाय वह्निमान् धूमादि
त्यादौ लक्षणासंगतिर्व्याप्यभिधा विशेषानु हेतुसमानाधिकरणस्य साध्यसामान्याभावस्यैव प्रतियो
तावच्छेदकसाध्यतावच्छेदकमतो नातिव्याप्तिः क्वापि संयोगित्वादित्यादावव्याप्तिवारणार्थं
व्याप्यत्वेनेति वह्नित्वादिना घटादेरभावमादायाव्याप्तिरतः साध्येति अत्र च प्रति

५४ तियोगितासाध्यतावच्छेदकसंबंधेन यत्प्रागभावेन समवायादिसंबंधेन च वह्न्यभावस्य हेतुसमानाधि
79 करणस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि वह्नित्वादेर्नासंभवः प्रतियोगितावैयधिकरण्यप्रवेशात् तादृशसंय
त्वादिसाध्यकेऽव्याप्तिः प्रतियोगिव्यधिकरणसाध्याभावाप्रसिद्धेरतस्तत्यागः आधेयवृत्तित्वं नु निरव
च्छिन्नहेत्वधिकरणावृत्तित्वं हेत्वधिकरणावृत्तित्वं विवक्षितं वृत्तिमदभावप्रतियोगितायाः सामानाधिक
रण्येनानवच्छेदकं यदभावववृत्तिः तेनात्वं तावत्वेन त्वाभावर्धर्मेण हेतुसमानाधिकरणस्येत्युक्तेः नतु स्वा
नेत्रेरणादिकेशाधिकरणेऽवयवत्वात् यतः किंचित्संनिवेशादौ कपिसंयोगाभावत्वस्य हेत्वधिकरणवृत्तेः तद्
व्यक्तिसाभावप्रतियोगित्वेऽपि संयोगित्वादित्यादौ नाव्याप्तिः नतु समनियताभावानामैक्यमते
ग घटत्वेन वह्न्यभावस्यैव वह्नित्वेन घटाभावतया हेतुसमानाधिकरणस्य तादृशस्यैव साध्याभावस्य प्र
तियोगितावच्छेदकं वह्नित्वादिकमित्यव्याप्तिरतः समनियताभावैक्यमतेऽपि निरुक्तसाहहेतुमानाधिक
रणस्येति व्याप्यवृत्तेरभावस्य प्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनानवच्छेदकं यत्साध्यतावच्छेद रामः
कमिति योजना न च तथापि हेतुसमानाधिकरणस्य वह्नित्वेन वह्निधूमोभयाभावस्य प्रतियोगि ७२

घ२ वह्नित्वेन पर्वतावृत्तेरभावस्य च १

तायाः समानाधिकरणांसद्वेव वह्नित्वमवच्छेदकं इत्यव्याप्तिरता दृशप्रतियोगितायाश्च प्रत्युत वह्नित्वसवि
यदवच्छेदकं तदन्यत्वोक्ताभावि तथाप्यव्याप्तिः पर्वतेवह्नित्वेनतार्णतारोणीभयं नास्तीतिप्रतीतिस्ति द्रव्ये
वना दृशीभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वाभवन्हित्वस्य नवता दृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेनवन्हि
त्वमात्रपर्याप्तं किंतु तार्णतारोणीभयपर्याप्ति॥ अन्यथा तादृशप्रतियोगितावच्छेदकीभूतवन्हित्वावच्छि
नवतिपर्वतादौ तादृशाभावासत्वप्रसंगादितिवाच्यं सोंत्यमनेशप्रतियोगितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नवन्हि
मात्रस्याभावाविरोधित्वात घटवति घटत्वेन घटाभावस्यापत्त्यापत्तेः किंतु प्रतीतिबलाधिकर
णाधर्मस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वसिद्धौ सत्यां प्रतियोग्यंशे प्रकारीभूतधर्मविशिष्ट प्रतियोगितावा
च्छेदकावच्छिन्ने नैवसार्द्धमनावत्याः भावस्य विरोधित्वं वाच्यं तदेतद्वन्हित्वादिना तार्णतारोणीभयाभावा
दिसद्वेपिनक्षतिकरं अतएव द्रव्यत्वेन वन्हिर्नास्ति वन्हित्वेन न द्रव्यं नास्तीत्यादिप्रतीत्यासामान्यधर्म
णावच्छिन्नाभावोभ्युपेयते नहीं तत्र वन्हित्वस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वं भासते द्रव्यत्वस्यनुवे

१९२

५५ वैशिष्ट्यमात्रं विषय इति वाच्यं वह्निमानयमित्येवं निर्णये सत्वेपि द्रव्यत्वेन वह्निर्नास्तीति प्रत्ययाद
80 न्यस्यैवावच्छेदकतया भानात् अन्यथा वह्नित्वावच्छिन्नवह्निनिष्ठप्रतियोगिताकत्वप्रकारेणावह्न्यभा
वबुद्धौ वाह्नित्वेनैव वह्निमत्तानिश्चयस्य प्रतिबंधकत्वात्तादृशप्रतीत्यसंभवापत्तेः। अस्माकं तु द्र
व्यत्वावच्छिन्नवह्निनिष्ठप्रतियोगिताकत्वेन वह्न्यभावबुद्धिं प्रति द्रव्यत्वेन। वह्नित्वविशिष्टनिश्चयस्यै
वविरोधित्वात्तदसत्वादेव तादृशाभावप्रतीतिसंभवादित्यतोऽलक्ष्यत्वान्तरमाह प्रतियोगिव्यधिकरणा
स्यवेति। केचित्तु सामानाधिकरण्यमत्र दैशिकं पाध हेतुसमानाधिकरणाभावीयत्वाभिन्नप्रतियोगिताया
अवच्छेदकं यत्तदन्यत्वं साध्यतावच्छेदके विवक्षितं प्रतियोगित्वे ऽभिन्नरूपसंबंधाविशेषः। स च सामान्या
भावस्थले प्रतियोगितावच्छेदकस्वरूप एव न तु प्रतियोऽनुगमाद्याधाराधेयभावानुपपत्तेश्च सामा
न्यधर्मेण सामान्यविशेषाभावस्थले च प्रतियोगिशेषप्रकारीभूतो विशेषधर्म एव तथा न तु सामान्यध
र्मः अतिप्रसंगत्वात् व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावस्थले तु प्रतियोगितावच्छेदकादिस्वरूपं न प्र राम: ८०

गिस्वरूप। अन ३

नियोगितं घटत्वातिरिक्तमेव अन्यथाप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रतियोगिनैव सार्द्धमभावस्या
विरोधिता स्यद्वह्निमवतितादृशाभावस्यासत्त्वप्रसंगात् विवादेऽप्यतिरिक्तांशे प्रतियोगितायामे
वच्छिन्नन्यथासमनियतभावे कोनापि स्वितव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावस्यैव गगनाभावो व्यक
चिंतामणिकाराणां तयागगनाभावस्यो कर्तव्यसांतदनेनोकारानुपपत्तेः इत्यं च वह्नित्वे नघटवेतोतारानोवन्हीनस्ताऽति
प्रतीतिवलात्तादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य वह्नित्वे सत्त्वेपि तादृशप्रतियोगित्वं न वह्नित्वा
भिन्नं किंतु तादृशोभयत्वाभिन्नमतिरिक्तं [redacted] वेति स्वपराभिन्नायाः साध्यनवच्छिन्नाभावप्रतियोगिताया
यदवच्छेदकं तदन्यत्वं वह्नित्वे सत्त्वात्तस्य धूमव्यापकतावच्छेदकत्वहानिः। न च त्वन्मते हेत्वधिकरणा द
वृत्तित्वं अभावस्य संबंधमात्रेणावाच्यं वह्निसामान्याभावस्यापि कालिकादिसंबंधेन धूमवति सत्त्वाद
व्याप्त्याप्यतैनोपि दैशिकविशेषणतया घटभिन्नं [redacted] द्रव्यत्वादित्यादौ वव्याप्यकांपत्ते घटत्वस्वरूप
स्य साध्याभावस्य विशेषणतया वृत्तिविरहादित्यतो वदन्तीतर माह प्रतियोगिव्यधिकरणस्यैवेति प्रा
ऽऽः प्रागुक्तव्याप्यवृत्तित्वं पारिभाषिकं तद्घटितत्वेन दुर्वचमतः प्रतियोगिव्यधिकरणस्येत्यादि लक्षणं
अपरेतु १

माना

५६ तरमुक्तमित्यप्याहुः हेतुसमानाधिकरणस्य प्रतियोगिव्यधिकरणस्याभावस्य प्रतियोगितापादकः स-
मानाधिकरण्येनावच्छेदकं यत्साध्यतावच्छेदकमितियोजना। अत्र प्रतियोगिव्यधिकरणत्वं च
४। प्रतियोगिव्यधिकरणाभिन्नत्वं समनियताभावानामभिन्नतया घटत्वेन घटाभावादेरपि घटवृत्ते-
न प्रमेयसामान्याभाववृत्तिरूपत्वात्तस्य च प्रमेयात्मकप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् न
त्वासंभवात्॥ अत एव प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसमानाधिकरणो यो यस्तदन्यत्वमपि न तत्का-
यम् घटत्वेन घटाभावादेरपि प्रमेयत्वादिना घटाभा स्य [redacted] व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभाव-
अव्याप्तिवारकं स्यापि तत एव वारणासंभवे सामानाधिकरण्येन तस्यैव प्रवेशोपात्ताव्यावस्साध्यतावच्छेदकसंबंध-
न यादृशप्रतियोगितास्पानधिकरण हे हेत्वधिकरणतादृशप्रतियोगिप्रतियोगित्वं प्रतियोगितात-
त्वस्याच वह्नित्वेन घटघटाभावीयं घटनिष्ठप्रतियोगितावमपि तादृशामतत्त्वदवच्छेदकत्वं वह्नि-
त्वे व्याप्तेति सामानाधिकरण्यपदं तादृशप्रतियोगितापास्ता सामानाधिकरण्यावच्छेदकाप्रसि- साम० ८१

तेन१ ध्यतेन च दवच्छेदेन नस्य गतादाप्योपगमादप्रसिध्यापत्तेः।

ध्यानद्रिय प्रतियोगितैव लक्षणा घटितेति वाच्यं विशिष्टसत्ताया अनुजातेरित्यादाव तिव्याप्तेर्गु
णादौ नो विशिष्टसत्तानिष्ठ प्रतियोगिताश्रयत्वाधिकरणत्वान् घटत्वानेहं महाकालत्वादिना
दावव्याप्तिप्रसंगाच्च हेतुमतो महाकालस्य साध्यता घटककालिकसंबंधेन घटाद्यभावप्रतियो
गितानाश्रयाधिकरणत्वात् प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्धेरिति चेदत्राहुः साध्यतावच्छेदकसं
बंधेन स्वाश्रयवृत्तित्वावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाधिकरणतापावद्वृत्वे अधिकरणीकाया तत्वः प्रतियो
गितास्तदन्यप्रतियोगित्वं प्रतियोगितानाथेः तपावच्छिन्नत्वे घट[illegible]घभावस्याप्ये घटादि नि न ५
ष्ठाप्रतियोगितानाद शीतितदवच्छेदकत्वं वह्नित्वे पत्तीत्यतः सामानाधिकरणपदं घटव्या, महा
कालत्वादित्यादौ तु गगनाभावीयगगननिष्ठ ~~अधिकरणाधिकरणावच्छिन्नावच्छेदकता~~
~~कप्रतियोगिताकोऽप्यभावोऽस्ति~~ न घटो नास्तीति वत् धूमवान्वह्नित्वेन घटवान् वितु घटत्वेन नि
प्रतीवलाद्याधिकरणाधर्मावच्छिन्नावच्छेदकता प्रतियोगिताकोऽप्यभावोऽस्ति अत एव समवायि
नेवताइशाप्रतियोगित्वं सुलभमिति न कोपि दोषः। वस्तोवहित्वेर निरवि
धूमवति।

तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वं वा ३

५८ तथा वाच्यत्वावच्छेदेन घटादौ घटादेः स्यैव रासभीयत्वेऽस्तीति तत्र पावयादृशप्रतियोगितावच्छेदकता वह्नि
82 त्वीयत्वेन साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यादृशप्रतियोगिताश्रयाधिकरणान्यत्वं हेतुमनस्तादृशप्र
वृत्ति ३ तियोगितासमानाधिकरणत्वाद्वह्निप्रतियोगिताकतादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववत्त्वं
साध्यतावच्छेदके विवक्षितं तथा च घटादिनिष्ठस्य वह्नित्वेन घटाभावप्रतियोगित्वस्यापि ता
दृशत्वे न वह्नित्वादेस्तदवच्छेदकत्वाद्व्याप्तिः सामानाधिकरण्येन तु तत्तद्घटवह्नित्वस्य
तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि तादृशप्रतियोगितासमानाधिकरणत्वे तु पव्याधिकरणाव्यमे वृत्ति ५
न तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्य सत्त्वान्नाव्याप्तिः कालो घटवान्महाकालत्वादित्या
दौ तु घटकादिसामान्याभावप्रतियोगितायाश्च पदत्वेऽपि घटत्वेन पटाद्यभावप्रतियोगिताया
दायैव वैलक्षण्यसंगतिः कालः पटत्वेन नत्वघटत्वेनेत्यत्र तु भवत्यव्याप्तिः महत्त्वादिसामान्येन ता० ८०
महत्त्वेन साध्यघटाभावसत्त्वे तु तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यावच्छेदकत्वमनतिप्रवृत्तिकत्वं वृत्ति ८२

बंधा १

प्रकृतमते च सामान्यरूपेण विशेषाभावानभ्युपगमो नातो वह्नित्वेन तद्वद्भावमादायाव्याप्तिः

मि ४ हेत्वधिकरणं

संयोगसंबंधावच्छिन्नवह्नित्वे सति तत्सामानाधिकरण्यं यद्यपि द्रव्यत्वं नातो व्याप्यधिकरणावर्मावच्छिन्नप्र
तियोगिताया सत्त्वस्य वारणासंभवे सामानाधिकरण्यदलवैयर्थ्यमिति । अत्र सद्धेतुवारणाय । परन्तु प्र
तियोगितावच्छेदकविशिष्टस्य यत्प्रतियोगिताश्रयस्य वह्न्योः सामान्याभावावच्छेदकत्वेन नानाधिकरणतां
दृशप्रतियोगित्वे प्रतियोगित्वानापत्तेस्तथा च वह्नित्वेन घटाद्यभावस्य घटनिष्ठप्रतियोगिताया अपि म द
श्याद्वह्नित्वादेस्तदवच्छेदकत्वमादायाव्याप्तिरतः सामानाधिकरण्यपेनेति प्रकाशकेन च वह्न्यूप सं
बंधात्मकप्रतियोगितायाः प्रतियोगिभेदेन भिन्नत्वाद्वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिर्वह्निसामान्याभावी
यप्रतियोगिताया न सीयवह्निनिष्ठप्रतियोगित्वेन तदवच्छेदकीभूतवह्नित्वविशिष्टस्य तत्प्रतियोगिताश्रयीभूतम
हानसीयवह्नेस्तद्धेतुनाधिकरणत्वस्य हेतुमति सत्त्वादिति वाच्यं प्रतियोगिव्यक्तीनां भेदेपि कथं धर्मा मि ४
वच्छिन्नप्रतियोगिताया लाघवेनैकत्वीकारादिति नव्यकाल्पघटादौ महाकालत्वादित्यादौ तादृशप्रति
योगित्वाप्रसिध्याव्याप्तिर्गगनाभावीयप्रतियोगित्वे तदाश्रयीभूतगगनस्याधिकरणाप्रसिद्धेर्निर

घ १

यत्प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टयत्प्रतियोगिताश्रयोभयत्वं वाहेतुत्वधिकरणाय किंचिन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं ता
दृशप्रतियोगितायाएवनिवेश्यतयाघटत्वेनगगनादिकमादायैतत्तल्लक्षणसंभवाद्वेति ॥ २

५२ ननु पाभावादितिवाच्यं महाकालान्यत्वविशिष्टघटाघभावस्यतादृशाविशिष्टघटत्वाघवच्छिन्न
83 प्रतियोगिताकत्वेनैवनयात्वादिति नत्र प्रतियोगिभेदेपि प्रतियोगितावच्छेदकाभेदेन प्रतियोगिताया
यम्यघभेदेन तस्त्रदावन्हित्वेनघटाभावस्यपावन्हित्वावच्छिन्नाघटनिष्ठप्रतियोगिताकेवन्हित्वेन
धर्मोभ४ वन्हि[illegible]पाभावस्यापिवन्हित्वावच्छिन्नाधूमादिनिष्ठाप्रतियोगिताकाघटात्ताचमाभानाधि
करणत्वेनेत्यस्यवयर्थ्यं दुर्वारं वन्हित्वेनघटाघभावीयंयघटनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकीभूतव
न्हित्वविशिष्टस्यतादृशप्रतियोगिताश्रयीभूतावन्हिधूमादिस्वद्वयोरधिकरणे स्मसवेत्रैव हेतुमति स
त्वेन वन्हित्वे पिव्याधिकरणाघभावच्छिन्नप्रतियोगिताया तदृशाघटत्वादिति कु। एवं चेतिन पा
या व्यभिचारस्यपारिभाषिकत्वानादरेपि नक्षतिरितिभावः। वन्हित्वाघवच्छिन्नघटाघभावव ति
धूमादेर्वर्तमानत्वादुक्तं साध्याभावेति अत्र साध्याभावो धूमाघावन्निर्वोध्यः ॥ एवं यत्त्वोपि। वि नमः
शिष्टेति महानसीयत्वादिविशिष्टवन्हित्वस्येत्यर्थः। ननुविशिष्टस्यातिरिक्तत्वामहानसीयत्ववन्हि ८३

८४ त्रो २

य

त्वयोर्वैशिष्ट्यस्यैव वापरं पर्याप्त्यावच्छेदकत्वान्नैष दोष इत्यत आहेदत्ववह्नित्वेति। ननु व्यापकत्व
घटितलक्षणायोः संयोगिसत्त्वादित्यत्रातिव्याप्तिः स्वसमानाधिकरणाभावाप्रतियोगित्वरूपस्या
वच्छिन्नवृत्तिकात्वरूपस्य वा व्याप्यवृत्तित्वस्य संयोगाभावेऽसत्त्वादत आह सत्त्ववतीति तथा च हे
तुसमानाधिकरणस्य व्याप्यवृत्तेरित्यनेन निरवच्छिन्नहेत्वधिकरणवृत्तित्वं हेत्वधिकरणीभूतयत्कि सं ४
ञ्चिद्व्यक्तिनिष्ठाभाववाप्रतियोगित्वेऽभावस्याविवक्षितत्वमिति भावः। गुरुधर्मेण साध्यतायां व्यभिचारात्
वापत्तिव्याप्तिवारणाय पर्याप्तिभाविकावच्छेदकानुसरणस्यावश्यकत्वे व्याप्यवृत्तित्वस्य प्रकृत
वे ४ निरुक्तांशे वैयर्थ्यमित्याशयेनाह वक्ष्यमाणं वेति। यथाश्रुतस्य प्रतियोगितावच्छेदकानतिरि
क्तवृत्तित्वस्योक्तौ सत्तावान् जातेरित्यादावव्याप्तिः तादृशप्रतियोगितावच्छेदकीभूतविशिष्टसत्ता
त्वानतिरिक्तवृत्तित्वाभावात् सत्तात्वस्यैवेत्यतो वक्ष्यमाणमिति सिद्धान्तलक्षणे वक्ष्यमाणमित्यर्थः तत्प
वहेतुमन्निष्ठाभावीयप्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनावच्छेदकं यद्रूपं

त्य २

५८ विशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाःसामानाधिकरण्येनानवच्छेदकं तद्वत्प
84 रिभाषिकावच्छेदकं तदन्यत्वं साध्यतानवच्छेदकं वा व्याप्तिरिति भावः ननु त्वन्निदर्शायां गुणसामान्याभाव
स्य संयोगवति घटादौ सत्त्वात् गुणत्वस्य संयोग[illegible]त्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयसमवायसंबंधावच्छि
न्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाद्विरहान्नतदादायसंयोगत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वसंभावनायोगस्त
त्राह गुणावृत्तित्वे विशिष्टगुणासमवेतत्वेत्यर्थः घटादौ तु सन्निदर्शायामपि गुणासमवेत[illegible]स्य द्रव्यत्वा
देः सत्त्वान्नतदभाव इति भावः संयोगिगुणान्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ गुणावृत्तित्वमादाय संयोगत्वस्य
न पारिभाषिकावच्छेदकत्वसंभवति गुणावृत्तित्वावच्छिन्नाभावस्य हेतुसमानाधिकरणत्वादतः संयो
गसाध्यकव्यभिचारिमात्रे यद्धर्ममादाय संयोगत्वे संभवति गुणावृत्तित्वावच्छिन्नाभावस्य हेतुस
मानाधिकरणत्वादतः संयोगसाध्यकव्यभिचारिमात्रे यद्धर्ममादाय संयोगत्वस्य पारिभाषिकावि राम०
वच्छेदकत्वं तद्धर्ममादाय द्रव्यमात्रेति द्रव्यान्यासमवेतत्वेत्यर्थः तु [illegible]भागानामव्याप्यवृत्तित्वे सं ८४

योगत्मकत्वप्रतियोग्यधिकरणवृत्तित्वे नकदाचिद्गुणत्वादिरूपसामान्यप्रतियोगितावच्छेदकानां सं
योगत्वविशिष्टसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन स्यात्तदेवनुनास्तित्वेषोक्तापावृत्तित
यासंयोगात्मकत्वप्रतियोग्यधिकरणवृत्तित्वोदेतावन्मात्रेसूचयितुमुक्तं व्याप्यवृत्तीति॥ ॥[illegible]गो
ले लक्षणं दूषयितुमुपन्यस्यति। साध्यताव[illegible]च्छेदकेति स्वपदं विशिष्टहेतुपरं तत्र पाचकर्मावच्छिन्न स
मानाधिकरणसाध्याभावत्वावच्छेदेन साध्यसामानाधिकरण्यं तद्रूपत्वं पर्यवसितं अवच्छेद
कंचे [illegible]नातेति रूपवृत्तित्वं व्यभिचारिणि हेतुसमानाधिकरणस्य साध्यसामान्याभावस्येर सा
४ नाधिकर ध्यसामा[illegible]विरहान्नातिप्रसंगः विशिष्टसत्तावानुमितिरित्यादौ यावत एव हेतुसमानाधिकरणसा
ध्याभावस्य सत्तारूपसाध्यसामा[illegible]नाधिकरण्यादिति व्याप्तिरतः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नेति तत्पाच विशि
ष्टसत्ताभावस्यैवतादृशस्यविशेषणतयावृत्तिमत्त्वरूपयाप्यं तेन द्रव्यत्वादिसामानाधिकरण्यस्य ज्ञाना
घभावस्यविषयतयाज्ञानघधिकरणेवृत्त्यापिसमवायेन ज्ञानसाध्यके द्रव्यत्वादिहेतौ नातिव्याप्तिर्न वा

विशिष्टसत्त्वासमानाधिकरणत्वान्नातिप्रसंगः अत्र च साध्यसामानाधिकरण्यं येन संबंधेन साध्यता ते
न संबंधेन साध्यस्याधिकरणे दैशिकवि २

६१ कालः प्रमेयत्वादित्यादौ सर्वेषामेव साध्याभावानां साध्यवति काले कालिकसंबंधेन सत्त्वादतिप्रसंगः सा
85 ध्याभाववन्निष्ठहेतुसमानाधिकरणाप्रसिद्धिहेतुतावच्छेदकसंबंधेन प्रकृतहेतोर्यदधिकरणं तत्र विशेषणतान
याकृत्रिमत्वेन यं बोध्यं तेनाप्रमात्मात्मत्वादित्यादौ विषयतया ज्ञानस्य हेतोरधिकरणे वर्त्तमानस्या
त्मत्वाभावस्य द्रव्यं विशिष्टसत्त्वादित्यादौ वृत्त्यासमानाधिकरणस्य द्रव्यत्वसामान्याभावस्य सा
ध्यसामानाधिकरण्याविरहेऽपि नाव्याप्तिर्न कालः कालपरिमाणादित्यादौ हेत्वधिकरणे कालिकसंबं
धेन वर्त्तमानस्य कालत्वादिसामान्याभावस्य साध्यवति दैशिकविशेषणतया वृत्त्यविरहेऽपि वृ
त्तिः साध्याभावत्वस्य पूर्वोक्तं द्वितीयरीत्या बोध्यमतेन व्याधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावासत्त्वेऽपि साध्यं विशि स्या॰ ४
ष्टाभावादिकं तु यादात्म्ये वच्छिन्नासंगमात्र प्रतियोग्यवृत्तिश्चेत्यादियं यावत्तारासंत्ताः कपिसंयोगिस
त्त्वादित्यादौ तु वृक्षादिसंयोगाभाववत्साध्यसमानाधिकरणत्वेऽपि द्रव्यमात्रसमवेतत्वावच्छिन्नाभा राम॰
वस्य साध्यसमानाधिकरणत्वविरहान्नाव्याप्तिः कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकगगनाभाव ८५

शो ५

स्याभावे साध्यप्रमेयत्वादिकं हेतुस्तत्र हेतुमन्निष्ठदैशिकविशेषणतया वह्निमानस्याकाशोकाशाभावात्म
कस्य साध्याभावस्य साध्याभावत्व साध्यवति दैशिकविशेषणतया वृत्तावपि हेतुसमानाधिकरणस्य नित्य
त्वादिसामान्याभावस्यापि निरुक्तसाध्याभाववत्तयानन्वयेन साध्यसामानाधिकरण्यविरहान्नातिव्याप्तिः।
यत्समानाधिकरणोतिाय त्समानाधिकरणसाध्याभावप्रमासामान्ये इत्यर्थः। तेन धूमवान्वह्नेरित्यादौ व्याप्ति
करसाधर्मावच्छिन्नसाध्याभावप्रमायां तेषां साध्यवत्तासानावोधित्वेपि साध्यसामान्याभावप्रमायाः स्वसा
ध्यवत्ताज्ञानविरोधितया नातिव्याप्तिः। अधिकरणसाधर्मावच्छिन्नसाध्याभावस्य साध्यसामान्याभावत्वे तु मह
शाणां यदेतो नवाक्रेमानित्याद्याकारकतद्बुद्धेः साध्यवत्ताज्ञानविरोधित्वादसंभवः स्याद् अतः प्रमात्वोपादानं प्र
मात्वं चात्र भ्रमसाधारणभिन्नज्ञानत्वं नातस्तादृशबुद्धेरप्रमाणः प्रमात्वादुक्तदोषतादवस्थ्यं कादाचो वह्निसा
मान्याभावप्रमायाः साध्यवत्त्व[illegible]धीविरोधित्वाद्व्याप्तिनोपत्तसमानाधिकरणोति यत्ततः प्रमाविशे
षणं तथा च यद्धर्मावच्छिन्नवह्निशेषसाध्याभावप्रमासामान्ये इत्यर्थः तेन तद्धत्वसमानाधिकरणस्य संया

माप

के १

६२ नसामान्याभावस्ये वद्गुरोधर्मिणि प्रमायाः साध्यवत्ताज्ञानविरोधित्वेपि संयोगेन ह्रदत्वादित्यादौना

86

नाव्याप्तिर्यद्यपि तु साध्यवत्ताज्ञानविरोधित्वे हेतुमन्मात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नविशेष्यकयत्साध्यवत्ताज्ञानं तद्वि
रोधित्वंतद्र्थं वाच्यं तथा वद्गुरोगनसंयोगीति प्रमायास्तत्संयोगिस्याकारबुद्धिविरोधित्वे पि तादृशी साध्य
वत्त्वधीर्नहेतुमन्मात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नविशेष्यिका गुणत्वादेर्हेतुमदन्यवृत्तित्वादतो नोक्तदोष इति
तुच्छं यत्समानाधिकरणोत्यस्य व्यर्थतापत्तेः साध्यसामान्याभावप्रमायाः पक्षमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्न
विशेष्यकसाध्यवत्ताज्ञानस्य विरोधित्वेनापि लक्षणत्वमित्यस्ये वसम्यक्त्वात् । तत्वादिधर्मिकवह्निसामा
न्याभावप्रमाया साध्यवत्त्वधीविरोधित्वेपि धूमवन्मात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नविशेष्यकं पक्षवह्निमत्ता
ज्ञानं तद्विरोधित्वादेर्वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिः समवायादिनेति दिक् । अत्र च साध्यतावच्छेदकेन सं
वेधेन यद्रूपेण साध्यवत्ताज्ञानं बोध्यं तेन पर्वतः समवायेन वह्निमानिति प्रमायाः समवायेन व नाम०
ह्निमत्ताबुद्धिं प्रति पर्वतो मत्सानसीय वह्निमात्रे विप्रमायाश्च संयोगेन महानसीयवह्निमत्ता वो ८६

घंप्रति प्रतिबंधकत्वेऽपि वह्निमान् धूमादित्यादौ नाव्याप्तिः प्रतिबंधकत्वं चात्रावच्छेदकधर्मवत्त्वाद्याप्र
दिव्यावृत्तत्वं यत्वात्तेन वह्निसामान्याभावावच्छेदकं तद्यावद्गृहीतस्य महानसीयवह्न्यभावादेः पर्वतादौ प्र
माया संयोगसंबंधावच्छिन्नपर्वतधर्मिकवह्निमत्त्वबुद्धिविरोधित्वेऽपि नासंभवः सर्वत्र साध्यसामानाधि
करण्यावच्छेदकत्वसमानाधिकरणोच्चत्वापि त्वमप्येवं प्रथमस्याद्वितीयस्य च यत्समानाधिकरणा प्रमा
सामान्ये साध्यवत्त्वाज्ञानाविरोधित्वं नास्तित्वे नामिथुन एवं सामंजस्यादिति भावः यत्तु यत्समानाधि
करणा साध्याभावत्वावच्छेदेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिसामानाधिकरण्यत्वमेव प्रथम
लक्षणार्थस्तथा च धूमसमानाधिकरणस्य घटादिसामान्याभावस्य वह्नित्वावच्छिन्नघटादिघप्र
सिध्या साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिसमानाधिकरणाप्रसिद्धाभावादसंभवः स्यादतः साध्याभावप
दं नवैवमपि प्रतियोगिपदवैयर्थ्यमेवेति वाच्यं। अननुगतविशिष्टत्वनिरूपावच्छेदकत्वे साध्यतावच्छे
दकावच्छिन्नप्रतियोगिताकसामानाधिकरण्याप्रसिद्धेरवयवस्यैव निविष्टत्वादेवंपदेनोपलक्षणोपिसा

५२

६३ ध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावीयविरोधित्वं निवेश्य साध्याभावपदसार्थक्यं वोध्यमिति न
८७ न्नाद्यं प्रतियोग्यवृत्तित्वेत्यादिग्रंथावतारस्यानुरोधेन साध्याभावस्य पूर्वोक्तद्वितीयत्वेव वक्तव्यतया
हेतुसमानाधिकरणस्य वह्नित्वेन घटाभावादेः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वा
प्रसिध्यानादृशपदद्वयेऽपि व्याप्तिताद्वस्थ्यात् न च घटत्वेन घटाभाव एव वह्नित्वेघटाभावसमनि
नियताभावानामैक्यात्तथा च तस्यापि साध्यतावच्छेदकविशिष्टवह्नित्वप्रतियोगिकःसामाना
वे ५ धिकरण्यमस्त्येवेति वाच्यं तथासमनियताभावघटसामान्याभावादेरपि घटत्वादिनाऽप्रमेय
सामान्याभावात्मकतयातस्यापि साध्यतावच्छेदकीभूतवह्नित्वावच्छिन्नप्रमेयत्वप्रतियोगि
समानाधिकरणतया तदादाय संभवात् कोऽपि साध्याभावपदस्य व्यर्थतापात्तद्वत्वे च त्वी
दिति प्रगल्भस्यैव तत्कृतां तदनुपपन्नस्य तत्रापि तथात्वे ... साध्याभाववद्वृत्तित्व एमः
सामान्य इत्यर्थः तेन वह्निनिष्ठस्यं व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नधूमाभाववद्वृत्तित्वस्य धूमसाध्य ८७

 वी ४

साध्यतावच्छेदकरूपेण ३

साध्यकानुमित्यविरोधित्वेऽपि धूमवान् वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिः धूमादिनिष्ठस्य साध्यतावच्छेदकत्वावच्छि
च्छिन्नवन्न्यभाववद्वृत्तित्वस्याबाधितत्वादिप्रकारेणावह्न्यनुमितिविरोधित्वादसंभवः स्यादतः प्रकृतेति
साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रकृतसाध्यकेत्यर्थः तथा च तादृशसाध्याभाववद्वृत्तित्वस्य वह्नित्वेन वह्न्यनु
मिति प्रत्यविरोधित्वाददोषः प्रकृतानुमितिविरोधित्वेन प्रकृतानुमितिविरोधितानावच्छेदकत्वमात्रे धूम
निष्ठवृत्तित्वस्यापि वह्न्यनुमितिविरोधिनो व्यभिचारभ्रमस्य विषयसंभवात् किंतु विषयतया प्रकृता
नुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वेन पाषाणवह्निविशिष्टवृत्तित्वमात्रस्य धूमसाध्यकानुमितिविरोधितावच्छे
दकत्वे मानाभावात् मिथ्यानिरायत्यतिव्याप्तिरतः साध्याभाववद्वृत्तित्वघटकयावन्निष्ठपदार्थसाध्याभाववद्वृत्तित्व
सामान्यं प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वमर्थः। न च पर्वताभाववद्वृत्तित्वादौ साध्याभाववद्वृत्तित्व
धूमदशायामपि धूमसाध्यकानुमित्यनुत्पत्त्या वह्निनिष्ठस्य निर्धूमवृत्तित्वस्य धूमसाध्यकानुमितिप्र
तिबंधकतानवच्छेदकत्वाद्व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरिति वाच्यं। यन्निष्ठसाध्याभाववद्वृ।

88

त्तित्वविषयितासामान्येन प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमित्यस्या[illegible]त्वात् साध्या
भाववत्त्वाद्वृत्तौ त्वद्वितीयपरीत्याप्रवेशानीपहतेन नस्मृ[illegible]ते दोषः अनुमितित्वविशेषितत्वेन ति। अनुमितिविरोधि
त्वं हि न साक्षादनुमितिप्रतिबंधकत्वे व्यभिचारधियः साक्षात्तथात्वेन व्यभिचारिमात्रेऽतिप्रसंगाय मि२
उ४ नैः किं त्वमितिजनकज्ञानविरोधित्वं तज्जनके वपदिनिरक्तव्याप्तिज्ञानेन हानारशज्ञानं प्रतिवे साध्या तन्न न कं छ
भाववद्वृत्तित्वज्ञानं विरोधि किंतु साध्याभाववद्वृत्तित्वमनुमिति[illegible]विरोधीत्याकारकज्ञानमेव तच्चेति
व्यभिचारापत्तिव्याप्तिर्यदि च साध्याभाववद्वृत्ति हेतुरित्याकारकज्ञाने प्रकृतानुमितिजनकं तदा तेन रू
पेण व्याप्तेरनुमित्यनुपपत्तेस्तयानदाभिधानमर्थान्तरयत्नमिति भावः एतेन यदि प्रकृतानुमितिपदं प्रकृ
त धर्मिकसाध्यव्याप्यानुमितिपरं तदा ननु प्रकृतसाध्यकानुमितिपरं विशेषितत्वं च तत्र साक्षादेव निवेश्य
ते तदा न व्यभिचारादिगत्यतिप्रसंग इत्यपास्तं तादृशव्याप्तेरनुमित्यनुपपत्तेस्तथा तदभिधानेऽर्थान्तरत्वादवस्थ्या
दितिभावः प्रलङ्गत्वं यादि पञ्चत्वोपन्यस्य तिके चिदिति केवलान्वयिनि प्रसिद्धावपि वह्न्यादिसाध्यके व्यति[illegible] राम:
८८

रोके नियामकः साध्याभावाधिकरणत्वसजातीयत्वं तद्वृत्ति न्यूनतरवृत्या त्वमकमप्रसिद्धमत उक्तं प्रत्येकमिति य
थेतः साध्याभावाश्रये वा प्रत्येकमपि सजातीयत्वमेकाश्रयाभावे नास्तीत्यत उक्तं तत्तत्सजातीयादधि
करणावृत्तित्वाभावादित्युक्तं तत्पदेन यावत्साध्याभावपरामर्शो वह्निमान् धूमादित्यत्र सामा
न्याभाववान् वायुत्वादित्यादौ साध्याभावाधिकरणवृत्तित्वावच्छिन्नाभावे यावद्यावदधि
करणाप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिरतस्तदधिकरणेति तथा च प्रतियोगिवैयधिकरण्येन साध्याभावानुपादाने तत्सजाती
यत्तदधिकरणावृत्तित्वाभावोऽप्रसिद्ध इति भावः। व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नसाध्याभावस्य सजातीयं घट
त्वादिना तदधिकरणावृत्तित्वाभावमादाय व्यभिचारिण्यतिव्याप्तेर्वारणाय यावदित्युक्ते तथा च साध्य
सामान्याभावसजातीयस्य तदधिकरणवृत्तित्वसामान्याभावस्य तत्र सत्त्वाद्दोषः। साध्यसामान्याभाववद्
वृत्तित्वस्येव व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावो व्यभिचारिण्यपि सत्त्वात् सजातीयेत्युक्तं। ननु घटत्वेन नि
र्धूमवृत्तित्वस्याभावो व्यभिचारित्वादिना धूमसामान्याभावसजातीय एवेत्यतिव्याप्तितादवस्थ्यमत आ

६५ हत्साज्जात्यंचेति यद्यपि साध्याभावनिष्ठं यत्समानाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वव्याधिक
रणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वान्यतररूपं तेनैव साध्याभावं वाच्यं तथा च वह्निसामान्याभावनिष्ठं यत्ता
दृशान्यतररूपं वह्नित्वावच्छिन्नवह्निप्रतियोगिताकत्वस्वरूपं तस्य निर्वह्निवृत्तित्वसामान्याभावेऽपि सत्त्वा
दसंभवस्तथापि यावन्तः समानाधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावास्तावदन्यतमत्वात्ताभावान्यतररूपेण साध्यता
त्वं वाच्यमित्यदोषः समनियताभावैक्यानुगमनाभावस्य वनिविष्टव्याधिकरणधर्मावच्छिन्नाभाव इति
मतेनुमताभावत्वतदन्यत्वान्यतररूपेणैव साध्याभावं वाच्यं तेन घटत्वेन वह्निर्धूमादित्यत्राभावस्यैव गग
नत्वादिसामानाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसाधूमसामान्याभावसत्त्वेपि नातिव्याप्तिः
साध्याभावश्चेति साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावोत्रसाध्या
भावपदेन तुल्यः इत्यर्थः साध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकत्वरूपस्य परीत्यपिधानेष्टत्वविशि रामः
ष्टवाच्यत्वाच्च भावस्यापि साध्याभावपदार्थतया तत्सत्त्वात्तो यस्य तदधिकरणावृत्तित्वाभावस्य कु ८९

त्रिसी पि हेतावसत्वादसंभवः स्यादनन्तत्यारित्या मतः अत्र साध्यव्यापकताघटकसंबंधे नैव साध्यव्यापकस्याभा
वो ग्राह्यस्तेन हृदसंबंधेन साध्यव्यापकस्य संबंधेनावच्छिन्नाभाववति हेतोर्वृत्तावपि न क्षतिः यत्तु साध्यताव
च्छेदकसंबंधेनैव साध्यव्यापकत्वं तेनैव च संबंधेन साध्यव्यापकस्याभावो निवेशयः इति मतं तन्न तुच्छं पत्र तादात्म्यसं
बंधेन प्रमेयमात्रं साध्यं तत्र तादृशसंबंधेन साध्यव्यापकतावच्छेदकं घटत्वप्रमेयत्वादिकं तादात्म्येन तदवच्छि
न्नप्रतियोगिताकाभावाप्रसिध्या तत्र तत्समद्वेतावव्याप्तेः प्रमेयत्वे न घटः पटो भय भेदवान् कारेणाकथं वि
नत्राव्याप्तिवारणो यतिवृत्यनियामकसंबंधेन साध्यतायाम व्याप्तिः साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगि
त्वा शलिङ्गः किं चैवं धूमवान् वह्नेरित्यादौ वह्निव्याप्तिः संयोगेन धूमस्यामान्याभावस्याव्यापकत्वेन यावधूमत्वे
दं न घटाघभावस्यैवतो दृशाया वैतर्गतत्वेन तत्सजातीयस्य तदधिकरणावृत्तित्वाभावस्य वह्नौ सत्वादस्मा कं तु
स्वत्वयसंबंधेनाघः पिंडभेदस्याथ धूमव्यापकता याव हेस्तदभाववद्वृत्तित्वादेवातिव्याप्तिनिरासात् इति ध्येयं।
ननु कपिसंयोगीत्यादि त्यत्राव्याप्तिः कपिसंयोगसामान्याभावस्याधिप्रतियोगिवैय्याधिकरणापघटितसाध्य
व्यापकतावच्छेदकत्व यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेन यावदंतर्गतत्वात् तत्सजातीयस्य तदधिकरणावृत्तित्व-

इतद्वृक्ष २

६६ भावस्य हेतावभावादतस्त्राह व्याप्यवृत्तीति अव्याप्यवृत्तित्वमवच्छिन्नवृत्तिकान्यत्वं संयोगित्वा

दिव्याप्यहेतौ तु द्रव्यत्वादिसामान्याभावस्यापि अव्याप्यवृत्तित्वाभावेन यद्धेतोरन्यदधिकरणावृत्तित्वादेवैनाति व्याप्तिः

ननु तद्रूपवान्पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिः तद्रूपत्वेन नित्यसमवेताभावस्यापि निरुक्तयावत्साध्याभावान्तर्गु

णत्वात् तस्यानीयस्य तदधिकरणावृत्तित्वसामान्याभावस्य हेतावसत्त्वात् सामान्यधर्मेणाविशेषाभावको स्वी

ऽभावत्वं च यत्प्रतियोगिनि तु तद्रूपत्वेन न तद्रूपाभावमादायाव्याप्तिरत आह प्रतियोगितावच्छेदकेत्यादि प्रति

योगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणत्वं च यत्प्रतियोगिताकेऽभावे स्वावच्छेदकसंबंधेन सामाना स्व६

धिकरणस्वावच्छेदकावच्छिन्नसामान्याभावाधिकरणं तदन्यप्रतियोगिताकत्वेन न नित्यतद्रूपात्मके न प्रति

योगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिनासामानाधिकरण्यविरहेप्युक्ताभावस्य न संग्रहो न वा वाच्यत्वत्वे

न मेयत्वाद्यभावस्यैव ज्ञेयत्वत्वेन वाच्यत्वाद्यभावत्वं याव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावमात्रस्यैव प्रति

योगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिसामानाधिकरण्यात्तेन तदसंग्रहः निरुक्ताभावात्तदन्यप्रतियोगिता नमः

पारस्य वच्छसाध्यव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नत्वं वोध्यं तेन संयोगात्मकस्यैव साध्याभावस्य समवेतसा ९०

[redacted] मान्याभावनिष्ठनिरूपि-
प्रतियोगिताकत्वस्यापि संयोगाभावत्वे रूपसाध्यव्यापकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वयोः
सत्वेपि कपिसंयोगाभाववान् वायुत्वादित्यादौ रूपत्वेन नित्यसमवेतत्वाभावस्यैव नित्यरूपसामान्या
भावरूपतया नित्यरूपत्वावच्छिन्ननिरूपितप्रतियोगिताकत्वसाध्यव्यापकतावच्छेदकीभूतरूपत्वावच्छि
न्नप्रतियोगिताकत्वयोः सत्वेपि च रूपवान् पृथिवीत्वादित्यादौ नाव्याप्तिः समवेन सामान्याभाव
ज्या ४ त्वावच्छिन्नप्रतियोगितायाः साध्यापकतावच्छेदकरूपानवच्छेद्यत्वादिति ध्येयं। द्वितीयपरीतेः प्रयोज ति ४
स्यफलमाह तत्साध्यैक्यलौरिति आभावनिरूतावविहेतौ नाव्याप्तिरित्यपः व्याप्यवृत्तित्वाद्
फलमाह अव्याप्यवृत्तेर्वा साध्यस्येति न तत्साध्याभावेत्यादि सामान्यतः साध्याभाववृत्ति
त्वव्यापकेस्तु लौवन्हिसामान्याभावस्य तिपस्य व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावसाधारणत्वा।

६८ ध्याभाववद्वृत्ति तद्व्यापकप्रतियोगिताकाभावस्याप्रसिद्ध्या व्यतिरेकिमात्रेऽव्याप्तेरतस्तत्त्वादिनिसाध्या
91 भावस्यविशेषणां न यावन्निर्वह्निवृत्तित्वादिसामान्याभाव एव तन्निवेशेऽपि वृत्तित्वव्यापकप्रतियोगिताकस्य
साध्याभावस्य तादृशो यो प्रसिद्धोषः न चैवमपि निरुक्तवृत्तित्वत्वेन निरुक्तवृत्तित्ववह्निभेदेन याभाव
स्य तत्तद्वृत्तित्वत्वेन निरूपकवृत्तित्वाभावस्य निरुक्तस्य प्रसिद्धेनोवह्नौ सत्वादतिव्याप्तिः न वह्न्याद्य
परिसमाप्य वृत्तिधर्मानवच्छिन्नत्वं निवेश्य स्वप्नेपि वृत्तिधर्मानवच्छिन्नत्वमेव प्रतियोगिताया विशेषणं वा वाच्यमतो नो
क्तदोषः तथापि निरुक्तवृत्तित्वत्वेन तत्तद्वृत्तित्वत्वेन तत्तद्वृत्तित्व तत्तद्व्यक्तिनिष्ठ वृत्तित्वोभयाभावस्य
दयापत्तिव्याप्तिनाद वैयर्थ्यापत्तिगुरुणा भेदाभावसजातीयस्य पर्वतद्रुमादिवृत्तित्वाविशिष्टगुणसमवेतत्वाभावस्य
हेतोसत्वात्पुनापि चैत्रसत्वादित्वादवतिप्रसंगात् यद्वृत्त्यनभ्युपगतत्वात्साध्याभाववद्वृत्तित्वानि निरुक्तसामान्य ५३
धिकरसाध्यमोघ्युच्छिन्न प्रतियोगिकोवाशोघ्य इत्ययं पाठः क्वचित्कः तत्र चानिविष्टतेन निर्वह्निवृत्तित्व नामः
सामान्याभावादेस्स यद्धेतोऽन्यपावह्निसामान्याभावसजातीयस्य समानाधिकरणधर्मानवच्छिन्नप्रति ९१

योगिनाकाभावस्याप्रसि[illegible]ध्यौऽव्याप्तिप्रसंगात्। नचनिर्धूमत्वादिसजातीयस्यापि धूमवृत्तित्वत्वा
दिनावच्छिन्नवृत्तेरभावस्य हेतौसत्वात् धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिर्हेतुताघटकसंबंधावच्छिन्न [illegible]वृत्तिमात्र ५२
निष्ठत्वेन प्रतियोगिताया विशेषणीयत्वेपि निर्धूमवृत्ति[illegible]त्वेनसत्व वृत्तित्वत्वव्याप्यनिर्धूमवृत्तित्वोभया
भावमादायातिव्याप्तितादवस्थ्यमितिवाच्यमेतदस्वरसेनैवयद्वेत्यादिलक्षणांतरस्य वक्ष्यमाणत्वा
न्नयघपि तत्सध्याभाववद्वृत्तित्वत्वावच्छिन्नाभावादस्यैवसम्यक्त्वेसमानाधिकरणधर्मादेवं प्रतिष
निषेधत्वेद्वयप्रवेशो व्यर्थः सर्वत्रव्यधिकरणधर्माव च्छिन्नसाध्याभाववद्वृत्तित्वत्वेनघटाघभावस्यैव
ताहशसाध्याभावसजातीयस्यसंभवात्। तथापि यथासन्नि वेशान्वैयर्थ्यं यत्रतादात्म्यसंबंधेनहेतुतात्र
सद्धेतोव्याधिकरणधर्मावच्छिन्नसाध्याभाव[redacted]वता
दात्म्यस्यलक्षणत्वेनूपनयातादृशतादात्म्यस्यकेवलान्वयित्वेनतदवच्छिन्नाभावप्रसिध्याऽव्याप्तिःस्यात्
तोनिवेशेद्वयगर्भताऽस्याव्याधिकरणधर्मावच्छिन्नसाध्याभाववद्वृत्तित्वत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धेरादशव
यत्तु। साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वावच्छिन्नाभावइत्युक्तौऽसंभवः। x

६८ न्नित्वमपेक्ष्य लघोर्वृत्तित्वमात्रस्यैवोक्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वादित्यनुशं गुरोःप्रति

92 योगितानवच्छेदकत्वमंगीकृत्यैव लक्षणाकरसादन्यथा महाकालभेदसाध्यकान्यत्वविशिष्टघटादेःका

लिकसंबंधेन हेतुतायामव्याप्तिप्रसंगात् महाकालभेदाभाववद्वृत्तित्वमपेक्ष्य लघुनावृत्तित्वमात्रे

णैव महाकालभेदाभाववद्वृत्तित्वाभावप्रतियोगितायाश्चावच्छेदात् महाकालभेदाभावसमनियतस्य न

व वृत्तित्वेनानतिरिक्तसामानाधिकरण्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्याप्रसिद्धेरित्याशयेना

ह शाखित्वव्यापकेत्यस्य प्रयोजनमाह व्यक्तिविशेषवृत्तित्वस्येति आमादाय नातिप्रसंग इत्यर्थः भाव ५

ननु व्यभिचाराभिन्नरूपकाधिकरण्यत्वेनान्यत्वाभावस्यापि साध्याभाववत्तया तद्वृत्तित्वसामान्याभावा ६४

न्यथानुपपत्त्या त्वात्कुतो निव्याप्तिरित्यत आह पार्थिवत्वादीति पार्थिवत्वविशिष्टपार्थिवधूमवद्वृत्तित्वेन

हृदे नास्तीव न्हेरपार्थिवत्वादिति अतिप्रसंग इति भावः आदिना जलत्वादिसंग्रहः व्याप्यत्ववृत्तिध नाम०

र्मावच्छेदेनेत्यस्य प्रयोजनमाह द्वित्वावच्छिन्नस्यापेक्षानिर्धूमवत्त्वाभिन्नवह्निभेदे भयत्वावच्छेदेनास्येत्य ६२

नै १ लै १

पिसंयदः व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नेत्यस्य प्रयोजनमाह हृदित्वाद्यवच्छिन्नस्य सत्त्वेन निरुक्तमवृत्तित्वाके
भेदेन पर्वतीयवच्छिन्नस्येत्यर्थः न दोष इत्यस्य यानिर्वह्निसंयुक्तत्वाभावस्य साध्याभाववद्वृत्ति
त्वं त्वेव्यापकप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावान्निर्वह्निवृत्तित्वसामान्याभावस्य च धूमे सत्त्वादव्याप्तिर्वस्या
दिति भावः इत्थं चेति हृत्तित्वस्य हेतुतावच्छेदकसंबंधेनेत्यादौ चेत्यस्य तादृशसंबंधेन हेत्वधिकर
णता प्रवेशे गौरवमतः तत्त्वपिति दिक्षु तथा च हेतुतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणतावद्वृत्ति
त्वं साध्याभावविशेषणमित्यर्थः सत्त्वादावित्यादिपदेन वह्निमान्धूमादित्यस्य परिग्रहः तत्रापि तिसा जाति ५
मान्याभावादेः साध्याभाववत्तया न इति से योगेन तत्त्वसिद्धेरव्याप्तिसंभवान्नेनुइत्यविशिष्टसत्त्वाद
सत्त्वाव्याप्तिर्विशिष्टसत्त्वस्य सत्त्वान तिरेकेणा इत्यत्वाभाववन्निरूत्वाद्रुत्वत्वाभावसजातीयस्य
तत्त्वे वृत्तित्वाभावस्य हेतावसत्त्वाच्चैवं विशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेनान रवत्ता व्याप्यभावो ग्राह्य इत
नावदेनोल्कादाव नुदासादिति वाच्यं तत्पापि धूमवान्वह्नेरित्यत्र तिव्याप्ते निर्धूमवृत्तित्वसामा

तथा तस्यापि निर्धूमत्वेन सजातीयं निर्धूमरहितत्वेन रूपेण वह्न्यवच्छेदेऽभावं तादृश्येण जलरहितत्वजलान्य
निर्धूमरहितत्वो मेयाभावं चादायातिव्याप्तिरिति दृश्यत्वाद् २

६८ न्याभावस्यापि महानसीयवह्नौ सत्त्वान्न चहेतुना वच्छेदकधर्मावच्छेदेन तादृशाद्रहितत्वाभावव

93 त्वं विवक्षितं [redacted] तत्र्याहपदे नि वह्निलावच्छिन्न धूमाभावसजातीयस्य तद्व्यापकीभूतस्य

[redacted] तस्यैवाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकेन वह्नित्वादिना वह्नित्वाघवच्छिन्नं प्रति व्यापकत्वाव

च्छेदाद्यभिचारादिरोपतिव्याप्तिरतो यावदिति यावद्धूमादिसामान्याभावस्यापि साध्याभाव

त्वात्तद्व्यापकीभूताभाव प्रतियोगितावच्छेदकेन धूमत्वादिना वह्न्यादिकं प्रति व्यापकत्वाभा

वान्नातिव्याप्तिरत्वद्व्याभावसजातीयस्य तद्व्यापकीभूताभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकेनैतत्

द्वह्नित्वादिना धूमादिकं प्रति प्रतिव्यापकत्वाभावादसंभवस्तथा तस्माद्दशाः साध्याभावा इति सा

ध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावा इति दर्पः तद्व

ह्नित्वादिकं तु न साध्याभावे कत्वाभावादसंभवस्तस्माद्दशाः साध्याभावा इति साध्यतावच्छे

दकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावा इति दर्पः तत्र वह्नित्वादिकं राम० २३

नुनसाध्यव्यापकतावच्छेदकमनतत्तद्वच्छिन्नाभावमादाय नोक्तदोषः तादृशप्रथमलक्षणाभाव
साजात्येन तादृशाधावत्साध्याभाववद्वृत्ति साधुत्वान्यतरत्वमपि च तत्वं नस्य व्यतिरेकि प्रसिद्धमतः प्रत्येकादि
तियद्यपि तादृशाधावत्साध्याभावानां प्रत्येकं तु नित्यैकत्वमपि साजात्येन तत्साध्याभावे तोतिव्यतिरेकिण्य
व्याप्तितादवस्थ्यं तथापि तेषामित्यत्र तस्य तत्स्य त्यैकशेषकरणाद्यावंतः साध्याभावाः प्रत्येकं तु तेषु स
जातीयस्य तत्वभावत्वेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वमवगाहते यानि
नावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वाद्दति व्याप्यविरतः करणात्स्येत्यर्थ एकीभूतस्य तु
तेन वेवं वह्निमान्धूमादित्यत्राव्याप्तिः संयोगेन वह्नेरभाववत्याधिसोव्याभावत्वमात्रस्य केवलान्वयित्वे
न तत्सजातीयत्वस्यापेकीभूतत्वाभावात् साध्याभाववित्वे
मेव सामान्याभावस्य निरवच्छिन्नवृत्तित्वविरहे
नंतर्गतत्वात्तधूमाभाववद्वह्निमत्संयोगिकालकस्य तादृशाधावपवृत्तित्वेन
स्वसाध्यत्वानाधायावाव्याप्तेस्तत्र मेयत्वादेरेव तादात्म्येन साध्यव्यापकतावच्छेदकत्वमात्तादा ननु वह्नि

८० व्यापकीभूताभावस्यलाभाद्दोषः धूमादिसामान्याभावव्यापकस्य वह्न्याद्यभावस्य प्रति
९५ योगितावच्छेदकेन वह्नित्वादिना वह्नित्वाद्यवच्छिन्नं प्रतिव्यापकत्वाद्व्यभिचारितव्याप्तिरतः सत्ता मि
यस्येति साध्यत्वे तु प्रागुक्तदिशा व्याप्यत्वेन संयोगादिसंबंधावच्छिन्नद्रव्यत्वाद्यभावप्रतियोगितावच्
छेदकेन द्रव्यत्वत्वादिना वह्न्यादिव्यापकत्वेपि धूमवान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिस्तादृशाभावस्याप्रसिद्धेर्धू नी ५
मादिसामान्याभावसाजात्यविरहादित्येव। धूमादिसामान्या भाववान् ओं यस्य तद्वृत्तित्वान्यो न्या
भावप्रतियोगितानवच्छेदकतया न व्यापकीभूतस्य च वह्निसंयोगाद्यभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकेन
वह्निसंयोगत्वादिना वह्न्यादिकं प्रतिव्यापकत्वादतिव्याप्तिरतो व्याप्यवृत्तिरिति वस्तुतो वह्नित्वे
न धूमवद्वृत्तेरभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकेन वह्नित्वेन वह्निं प्रतिव्यापकत्वादतिव्याप्तिरतो व्याप्यवृत्ति
ता निरूपकप्रतियोगिताकाभाव व्याप्यवृत्तिपदं तेन यत्प्रतियोगिताकाभावे स्वावच्छेदकावच्छिन्नसामाना
धिकरण्यव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावभिन्नत्वोभयाभावं तादृशप्रतियोगितायाः एवं तद्रूपा घटत्वा र्गाम० २४
त्रा नकदोषः धूमाद्यभावसत्तानोपस्य वह्न्याद्यभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकेन वह्नित्वादिना वह्न्यादि

दिकं प्रतियोग्यव्यापकत्वा द्धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरतो व्यापकीभूतं यस्येति यद्यपि तत्र धूमाभावा
स्यात्यन्ताभावस्याधिकरणे साध्याभाववत्यात्तत्समानाधिकरणास्य न तस्य ज्ञातीयाभावस्य प्रतियो
गितावच्छेदकधर्मैरात्म नादद्वयोगोलकं धर्मौ मात्मेदत्वादिकं नावह्नित्वाद्यवच्छिन्नं प्रतियोग्यव्यापकत्वाभा
वात् सामानाधिकरण्यमात्रोक्तौ वं व्याप्तित्यापि साध्याभावव्यापकत्वघटितनिरुक्तौ साध्याभावस
जातीयाभावे साध्याभावसामानाधिकरण्यस्यापि विवक्षणे तु व्यापकीभूतत्वपदं यं स्य यद्यपि तेनेध्ये पं पद ५
पन्नुसंध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्याव्यापकतापादवच्छेदकं तेनैव संबंधेनतद्रूपावच्छिन्नाभावोऽत्र
साध्याभावश्चेदयंस्तैर्यावोपोगोलकमेदत्वस्य न संयोगात्मकसाध्यतावच्छेदकसंबंधेन धूमव्यापकता
वच्छेदकत्वमितितदवच्छिन्नाभावो न साध्याभावः किंतु धूमाद्यभाववदेव तत्समानाधिकरणस्य वह्न्याद्य
भावस्य प्रतियोगितावच्छेदकेन वह्नित्वादिना वह्नित्वाद्यवच्छिन्नं प्रतियोग्यव्यापकत्वादतिव्याप्तिरतः समानाना
धिकरणस्येत्यपहाय व्यापकीभूतस्येत्युक्तेन चैवं वह्निमान्धूमादित्यत्राव्याप्तिः संयोगेन वह्न्यभावस्या
पिसाध्याभाववत्यानस्यकेवलान्वयित्वेन तत्सजातीयाप्रव्याप्यत्वात्निरभावाप्रसिद्धेरिति वाच्यं यावतो व्या

मो २ तद्यापकाभ... २

वृ१

७१ पावृत्तत्वं साध्याभावाधिकरणेधामैवेस्पतयावन्हिसामान्याभावस्यानिरवछिन्नहेत्वाधिकरणावृत्तिकत्व
95 न्नयव्याप्यवृत्तित्वविरहेणयावदन्तर्गतत्वात्धूमाभावस्यतन्हिमत्संयोगोत्कवस्वतादृशाव्यवृत्तित्वविरितित
न्नतादात्म्येनप्रमेयमात्रस्यसाध्यतायामव्याप्तेस्तत्रप्रमेयत्वादेरेवतादात्म्येनसाध्याव्यापकतावछेदकतया तत्वेनियोगितावछेदकरूपेण
तादात्म्येनतदवछिन्नाभावाप्रसिद्धेः। अन्येतुयावंतःसाध्याभावाःप्रत्येकंतत्सजातीयनिष्ठयद्यद्रूपावछि
न्नप्रतियोगिताकाभावत्वेनतत्साध्याभावव्यापकतावछेदकेनतद्रूपोपद्रूपावछिन्नप्रतियोग्यायकत्वम
वछिन्नयत्तेनतदुपवत्वमर्थः तत्रचसाध्याभावव्यापकतावछेदकत्वमपेक्षायसाध्याभावसमानाधिकरणाव
त्तित्वोक्तौगुणान्यत्वविशिष्टसत्वाभाववान्द्रव्यत्वाद्विशिष्टसत्वाभावादित्यत्राव्याप्तिःगुणा
८ भावा न्यत्वविशिष्टसत्वाभावत्वरूपस्यद्रव्यान्यत्वविशिष्टरूपस्यवानिरुक्तसाध्याभावस्यसजातीयसमाना
धिकरणोयसत्वाभावस्तद्रूपेभावेवर्तमानेपदद्रव्यान्यत्वविशिष्टसत्वाभावत्वरूपधर्मावछिन्नप्रतियोगिता
काभाववत्वेनतेनद्रव्यान्यत्वविशिष्टसत्वाभाववत्वरूपधर्मेणहेतुतावछेदकावछिन्नेप्रतिव्यापकताव राम
छेदात्तुसाध्याभावव्यापकतावछेदकत्वेऽपितुद्रव्यान्यत्वविशिष्टसत्वाभावत्वावछिन्नप्रतियोगिताकाभाव ९५

चौ ७१

दिकंनगुगमात्पत्वानि । शिष्टसत्वाभावाभावाद्यात्मकस्य द्रव्यान्यत्वाद्यभावरूपस्यवाभावाभावस्य व्या
पकतावच्छेदकं द्रव्यत्वस्यान्यथात्वाद्रत्नोनोक्तदोषइतिप्राकुद्रव्यं विशिष्टसत्वादित्याहोव्यापकीभूतनादृशा
भावप्रतियोगितावच्छेदकेनगुणत्वादिनासत्वादिकंप्रतिबध्यापकमानवच्छेदादव्याप्तेराहयद्रूपावच्छिन्नप्र
तीतिनवैशिष्ट्यमनंस्यदाद्याद्यित्यादौतादृशास्यगमित्वाद्यभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकीभूतगतितवत्वादि
नापिकालिसंबंधेनस्पंदत्वेव्यापकतादतिव्याप्तिरितिवाच्यं तादृशाभावस्ययत्प्रतियोगितावत्व
च्छेदकोधर्मस्तत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनहेतुव्यापकत्वस्योक्तत्वादिति भावः । परैः परिष्कृतं निरस्यति नुमा
हमाधनस्येत्यादिनातादृशेतिप्रावेतः साध्याभावाः प्रत्येकंन तत्सजातीयव्यापकीभूताभावेत्यर्थः । तद
वेर वच्छेदकत्वेति । न वत्साध्याभावसजातीयतव्यापकीभूताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेवेत्यर्थः । प्रथमेप्र
परतामाह द्रव्यमित्यादिनातादृशाभावेति साध्याभावसजातीयव्यापकीभूताभावेत्यर्थः । द्वितीये दूषणमा
हलेपंप्रमेयादित्यादि । प्रमेयत्वादेरितिनचसाध्यान्यधर्मेणाविशेषाभावस्यापिव्यवस्थापितत्वा

७२ न्तु। प्रमेयत्वेन गगनाभावस्यैव प्रागुक्तक्रमेणासाध्याभाव सजातीयस्य प्रतियोगितावच्छेदकं प्रमेयत्व
96 मादाय तन्नाव्याप्तिरिति वाच्यं वह्नित्वेन महानसीयवह्नेरभावमादाय धूमसाध्यक [redacted] कवह्न्यादावतिव्याप्तिप्रिया
स्वाधिकरणदेशवृत्तिधर्मावच्छिन्नाभावप्रतियोगितायाः प्रवेशसत्वात्। प्रमेयत्वेन गगनाद्यभाव प्रतियोगिता
याश्चानयात्वानुन धापि विषयत्वापेक्षया गुरोः प्रमावे मेयत्वस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेनोक्ताव्याप्तिमाद
वह्न्यादिनिभावः स्वं [redacted] सत्तायावेन साध्याभावाः प्रत्येकं न सजातीयो यत्तत्समानाधिकरणो व्याप्यह
त्वाभावस्वप्रतियोगित्वमेव व्याप्तिर्व्याप्यवृत्तित्वं तु प्रकृतहेतुसमानाधिकरणस्याधिकरणाधर्मावच्छिन्ना
याना भावभिन्नत्वेन यावाभाववत्वं तेन धूमसामानाधिकरण्य न सजातीयस्य वह्नेर्धूमोभयत्वाद्य
वच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगित्वे विधूमसाध्यकवह्न्यादौ नातिव्याप्तिः तादृशोभयाभावस्य निरुक्तव्याप्यवृ
त्तित्वाभावात् एवं च यत्राभावे प्रकृतसाध्यसमानाधिकरणाय ह्याधिकरणाधर्मावच्छिन्नाभावभिन्नत्वोभया राम
भावः स एव साध्याभावपदार्थस्तेनाभाववानु प्रमेयत्वादिसाधौ साध्यप्रतियोगिकस्यपरावृत्तित्वाव ९६

व्याप्तिः इत्थं द्रव्यं विशिष्टसत्त्वादित्यादौ गुणा·

छिन्नाभावस्याधिकरणतो घटादौ वर्त्तमानस्य तत्सजातीयहेत्वभावस्यानिरुक्तव्याप्यवृत्तित्वाप्रसिद्धावपि नव्या
प्तिरित्थं च द्रव्यं सत्त्वादित्यादौ गुणान्यत्वाद्यभावस्याप्यनिरुक्तसाध्याभावत्वान्तदधिकरणगुणादौ वर्त्तमानस
तत्सजातीयाभावस्यानिरुक्तव्याप्यवृत्तित्वाप्रसिद्धावेनाव्याप्तिर्वाच्या। एवमपादित्यादौ तु व्यधिकरणसाध्यमी
वच्छिन्न वा व्यत्वाद्यभर्वसमानाधिकरणस्याविरुद्धघटत्वपटोभयाप्रमेयाभावस्य घटत्वादिनावच्छिन्नत्वा
घभावस्यैव वानिरुक्तव्याप्यवृत्तिता शालिनः प्रतियोगितामादाय लक्षणसंभव इति यथाश्रुतमेवाभिप्र
लक्षणं = सम्यगिति प्रतीतिः। व्यापकीभूतसजातीयस्येत्यादिपरित्यागेन लघुलक्षणमाह यत्रेति तादृशा
इति प्रकृतसाध्यव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावदस्यर्थः। अत्रापि यत्संबंधेन साध्यव्या
पकता तत्संबंधावच्छिन्नाभावानां प्रतियोगितावच्छेदकधर्मो यत्संबंधेन यद्रूपावच्छिन्नं प्रति व्यापकत्वं तदवच्छि
घत इति पर्यवसितार्थः तेन मनस्त्वे द्रव्यत्वादित्यादौ गमनाद्यभावप्रतियोगितावच्छेदके गमनत्वादिति का
लिकसंबंधेन स्पंदत्वादिहेतुव्यापकतावच्छेदकत्वेपि नातिव्याप्तिर्न वाच्यत्वादि भेदप्रतियोगिताव
च्छेदकतासत्त्वेन केवलान्वयिन्यलक्षणसंभवे प्रतियोग्यवृत्तित्वेत्यादिग्रन्थावतारकत्वानुपपत्तिर्नवाध्

ती

द्दे ह
द्दे ह
त्वा
व्य

वी २

मत्वेन धूमाभावस्यैव वह्नित्वेन धूमवद्वृत्तित्वेऽर्माभावत्वादयःपिंडान्यत्वाभावस्य चायोगोऽयःपिंडान्यत्वलक्ष
णात्त्व स्वरूपसंबंधेन भेदत्वावच्छिन्नाभावत्वात्सत्वप्रतियोगितावच्छेदकीभूतवह्नित्वभेदत्वादिति वह्नित्वाव
वच्छिन्ने प्रति त्वायकत्वावच्छेदाद्धूमवान्वह्नेरित्यादावति व्याप्तिरिति वा व्यापत्वप्रतियोगिताकाभाववत्त्वाव
च्छेदकावच्छिन्नवद्वृत्तित्वव्यधिकरणाधर्मो वह्नित्वाभाव इति तत्वोऽभयाभाववत्ता इत्याप्रतियोगितापारवावच्छे
दकधर्मस्य लक्षणाघटकत्वादिति संक्षेपः॥ परे तु तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वस्य घटत्वादिनाऽभाववत्वाप्र
पत्यमिवाधिगायति व्याप्तिरनोपायेन इत्युक्तं तादृशवृत्तित्वाभाववत्वमपि दैशिकविशेषणतयैव ग्राह्यं
तेन निर्धूमवृत्तित्वादिसामान्याभावस्यापि कालिकादिसंबंधेन वह्न्यादिवृत्तित्वाधावस्योपादानेपि नाति
व्याप्तितादवस्थ्यं। वह्नि[illegible]मान्धूमात् वाच्यं ज्ञेयत्वादित्यादाव[illegible] व्याप्तिर्व्यधिकरणाधर्मावच्छिन्नसाध्याभाव
ववत्संयुक्तत्वत्वादिसमनियतप्रतियोगिताकस्य संयुक्तत्वादिसामान्याभावस्य हेतावसत्वादतोऽवृत्तिम रामः०
द्वत्वपदइत्युक्तं तन्नुक्तावसंभवस्य नास्तितादात्म्यसंबंधेन सद्धेतावेव निरूढोगमनात्। व्यधिकरणाधर्मा २१

तदभावस्येति। न सामान्याभावस्येत्यर्थः। आस्तां हा विवतिः समवेतत्वघटितजातित्वोत्पत्ति संबंधांतरेणायो वृत्तिमान्
तद्वृत्तित्वमुपदर्शितं। नहि तत्र। साध्याप्तिः। हेतुतावच्छेदकसंबंधेनयो वृत्तिः स्वावृत्तिन्नलक्षणाभावस्यापादकत्वं तत्
वत्वादिति भावः। २

वह्नित्व साध्याभावतादात्म्यप्रतियोगिकस्य व्याप्तिकरसाधर्माक्षच्छेद्याभावस्यैव वस्तुगत्यातादृशवृत्ति
त्वेव्यापक प्रतियोगितावच्छेदक[redacted]यान यावि धसावद्भावस्यैव हेतौ सत्वादिति ध्येयं। येन संबंधेन हेतुता तद्
वृत्तिमद्वृत्तयद्यच्चापि यद्वृत्तिमत्वे नैव व्याप्तिरिति यातो न्यत्र वृत्तिमति वृत्ति दैशिकविशेषणतासंयोगादिना
यं द्रव्यत्वादित्यादौ वाच्यत्वा[redacted]भाववत् समवेतत्वसमनियतप्रतियोगिताकस्य समवेतत्वसामान्या
भावस्य हेतुता घटकसमवायसंबंधेन वृत्तिमति स्पंदादौ कालिकसंबंधेन वर्तमानस्य दैशिकविशेषणता
नया द्रव्यत्वादि हेतावसत्वेपि नाव्याप्तिः। इत्यत्रापीत्यपि कारेण साध्याभाववति हेतुतावच्छेदकसंबंधेन वृत्तिरपि
वृत्त्या हेत्वभ्यां क्षिते नेतत् तत्तद्भावप्रयानस्यस्वाभावस्यापि पूर्वोक्तदिशा प्रतीत्या साध्याभाववत्त्वेन नत्वृत्ति संबंध
सामान्येन या वृत्तिस्तद्भावस्य तत्तद्भावप्रवाल समानकालीन द्रव्यवृत्त्येद्रूपहेतावसत्वेपि वह्निमान् धूमादि
त्यादौ नाव्याप्तिः। ननु साध्यप्रतियोगिताकाभावमात्रस्यैव प्रवेशे धूमस्यतत्तद्भावप्रवृत्तित्वात् वह्निमान् धूमा
दा १ दित्यादावव्याप्तिः। साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाभावस्य प्रवेशे तु गगनाद्यसाध्यत्वे द्रव्यत्वादावतिव्याप्तिः

[redacted]x वर

७४ साध्याभावस्य केवलान्वयित्वादेवं घ्राणग्राह्यगुणवाननुत्पन्नमेयवान्वा पार्थिवीत्वादित्यादावव्याप्तिः ताहश
धर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेरत आह साध्याभाववृत्तीति पूर्ववदिति प्रकृतसाध्यव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छि-
98 न्नप्रतियोगिताको व्याप्यवृत्तिस्साध्याभावोऽ त्र साध्याभावशब्दार्थः इत्यर्थः यथाश्रुते साध्याभावत्वप्रवेशेनासं
गत्यापत्तेः स्वत्रापि येन संबंधेन व्यापकता तत्संबंधेन तादृशरूपावच्छिन्नाभावो ग्राह्यस्तेन ज्ञाने नवा नात्मत्वा
दित्यादौ स्वरूपसंबंधेन साध्यव्यापकस्य प्रमेयत्वादेः कालिकसंबंधावच्छिन्नाभावाधिकरणालमवेन त्वा
साध्य भावस्यास्पंदत्वादिति निरूपस्यैव तादृशहेतावसत्त्वेपि न क्षतिः । यत्तु साध्यतावच्छेदकसंबंधेन तादृशरूपावच्छिन्नाभा
वात्तां विवक्षणात्तेनैवानात्मत्वादित्यादावव्याप्तिः कालिकसंबंधेन प्रमेयत्वाभावस्य साध्यतावच्छेदकस
मवायसंबंधानवच्छिन्नत्वादित्यपि च व्यापकतायां येनैव संबंधेन ग्राह्यतया तेन विषयतया व्यापकस्य ता साध
नादेः साध्यतावच्छेदकसमवायसंबंधेनाभाववत्तिहेतौ वृत्तिमानत्वेपि द्रव्यं पृथिवीत्वादित्यादौ नाव्याप्ति
रिति तन्तुच्छं वृत्तिनियामकसंबंधेन साध्यतायास्तदवच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्यसद्धेतावव्याप्तिः धूमवान्व
न्हेरिति साध्यतया व्याप्तिस्वाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकस्यैव संयोगसंबंधावच्छिन्नाभावस्य साध्या ९८

दा २ (संयोगसंबंधावच्छि-न्न...) सि

रे २

प्यवृत्तितयातद्वृत्तित्वाभावस्यापि व्याप्यैकरूपधर्मावच्छिन्नस्यैव वृत्तिमद्वृत्तित्वात् प्रमेयं द्रव्यत्वादित्यादौ
ता३ तादात्म्येन साध्यतायाम व्याप्तेश्च साध्यतावच्छेदकतादात्म्यसंबन्धेन प्रमेयत्वादेर्वृत्त्या व्यापकतावच्छेदकतयातत्सं
त३ बन्धेन तद्वच्छिन्नाभावाप्रसिद्धेश्चेतिदिक् । वह्निमान् धूमादित्यादौ व्याप्तिर्वह्निसंयोगाभावस्यापि साध्यव्या
पकतयातद्भावात्मकवह्निसंयोगावच्छिन्नत्वसामान्याभावस्य घटादिनिष्ठस्य हेत्वाभावात्मकतो व्याप्यवृत्ति वे४
त्वेनाभावो विशेषितः । तन्मते तन्निरूपितसाध्याभावाधिकरणत्वमवश्यं तिशेषणानां विशेषणाद्यवच्छेदकप्रमाण्य
घ५ पादकत्वं गुणा रूपादित्यादौ द्रव्यत्वाभावस्य कालिकसंबन्धेनाधिकरणे गौरवे द्रव्यत्वा [redacted] भाववत्त्वमवेतत्व गुणस्य ५
सामान्याभावस्य ज्ञानादिनिष्ठस्य हेतावसत्त्वाद्व्याप्त्यापत्तेश्च पाच वह्निसंयोगाद्यात्मकाभावस्य तादृ
शसंबन्धेनाप्रसिद्ध्यानुपपत्तेः पा[redacted] व्याप्तेर्वीरत्नार्थे नव्याप्यवृत्तिपदं परं तु रूपवान् पृथि
वीत्वादित्यादौ नित्यत्वादिनानुपाध्यभावस्यापि तादृशधर्मावच्छिन्नाभाववत्यान्तद्वृत्तिसमवेतत्वाभावस्य नि
त्यरूपादिनिष्ठस्य हेतावसत्त्वादव्याप्तिरतो व्याप्यवृत्तिपदं न च स्यापि व्याप्य[redacted]वृत्तित्वादुक्तदोषतादव

त१ प२

ई ननु वह्निमान् धूमादित्यादौ आलोकाद्यवच्छिन्नवह्न्यादिना लोकादिवृत्तिसामान्याभावोपि साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावो यावद्दन्तर्गतः संयो
गादिसंबंधावच्छिन्नवह्निसामान्याभाववद्वृत्तित्वस्यापि आलोकादिवृत्तिमध्ये निवेशात्। एवमिंधनत्वावच्छिन्नवह्न्यभावाधिकर
णीभूतमहानसवृत्तित्वादेः महानसवृत्तितत्वादिना योऽभावः सोपि सा(ता)ध्याभाववद्वृत्तित्वाभावो यावदन्तर्गतस्तस्य धूमादावसत्त्वादसंभव इत्यत आह। तद्वृत्तित्वाभावो प्रति।

७५ स्वीयं यत्प्रतियोगिताकाभावे स्वावच्छेदकसंबंधेन स्वावच्छेदकधर्मावच्छिन्नवद्वृत्तित्वस्य व्यधिकरणधर्मावच्छि
99 न्नाभावमित्रत्वस्य वद्वृत्तिपोल्यैविरेकः। [redacted] र्धव्यापकत्वं वच्छेदकरूपावच्छिन्नतादृशप्रतियोगिताकाभाव
स्यान्तत्वात् नित्यत्वादिना व्याप्यभावस्य व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावमित्रत्वस्य त्वावदेकीभूतानि त्वला घेऽ —
घवच्छिन्नवद्वृत्तित्वादेवं व्युदस्तः एतेनसंयोगाभावे साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेद
कतया प्रतियोगिव्यधिकरणापादितसाध्यव्यापकतानवच्छेदकत्वेपि नव्याप्यवृत्तिपदवैयर्थ्यमि
ति ध्येयम्। किंचलक्षणाद्वात्रापि तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वव्यापकत्वाप्रसन्न्यवृत्तिधर्मानवच्छिन्न
प्रतियोगिताकत्वप्रवेशे आलोकावृत्तित्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य हेतावसत्त्वाद्वह्निमान् धूमादित्या
व्याप्तिरतोऽन्यथाव्यावर्त्तकं व्यापकेतिस्वप्रतियोगितानवच्छापकीभूतैयत्नैत्तसाध्याभाववद्वृत्तित्वत्व वे३
व्यापकप्रतियोगिकत्वधर्मव्याधिकरणाधर्मावच्छिन्नसाधारणसाध्याभाववद्वृत्तित्वत्वव्यापकप्र- रामः
तियोगिताकस्य व्यधिकरणाधर्मावच्छिन्नाभावस्यैव वृत्तिमद्वृत्तित्वाव्यभिचारितापत्तेर्व्याप्तिरतउक्तं १९

तौ२ धे३ [redacted] घे। मे३

ति॰२ तथाच निर्धूमवृत्तित्वाभावस्यैव स्वव्यापकतत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वव्यापकप्रतियोगिताकतया तस्य वह्न्यादाव
सत्वान्नाव्याप्तिरिति भावः ॥१॥ श्री२

ननु दिनिरुक्तनिरुक्तवृत्तित्वत्वरूपेण वृत्तित्वसामान्याभावस्य व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नसाध्याभाव
वद्वृत्तित्वसमनियतप्रतियोगिताकत्वस्य हेतुत्वे तन्मते तत्सिद्धिसाध्येहेतुमानेऽसंभवापत्तेः कल्पान्तरमा
हतत्तद्वित्तिसमानाधिकरणाभावमात्रावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य यावदभावस्यैव स्वाभिधारिसाध्यानिप्रसक्तत्वा
तं ४ दतिरिक्तां तथापि निर्धूमवृत्तित्वत्वस्यापि सामान्यतः साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्तसमानाधिकर
णधर्मतया तदवच्छिन्नसामान्याभावमादाय नाव्याप्तेर्वारणायोग्यत्वादित्युक्तं न वेवमपि व्यधिकर
णधर्मावच्छिन्नद्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वेन घटवृत्तित्वजातिव्यान्यतरस्य घटत्वेऽवृत्तेरभावमा त्वं ६
दाय द्रव्यं घटत्वादित्यादावव्याप्तिर्हेतुतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नवृत्तिताभिन्नावृत्तित्वेनाप्रति
योगितायाविशेषणीयत्वात् मूलं तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वावच्छिन्नाभावारस्तुक्तौ वाच्यं ज्ञेयत्वा
दित्यादावव्याप्तिः साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वावच्छिन्नं यत्हेतुताघटकसंबंधावच्छिन्नवृत्तित्वाभिन्नावृत्तिप्रतियो
गित्वं तादृशप्रतियोगिताकस्य वृत्तिमद्वृत्त्यभावस्याप्रसिद्धत्वात् निवेशे तेन घटत्वादिनाना
दृशात् अभावमादायैवानुगमे साध्याभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नाभावतोऽभावा

उक्ता॰२ श्री२ तं१

तु२ त्व२ न८ वद्

७६ इत्येवं व्याघाताद्धेतुमच्चितां न या पि वाच्यं प्रमेया दित्यादौ तादात्म्येन हेतौ व्यगर्गलसाध्याभाववद्वृत्तित्व

100 न यातादृशतादात्म्यत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिरतो निवेशद्वयं गर्भीतां स्यं च विहद्वघटत्वघटव्याप्यां

रवता दृशवात्ति त्वाभावः सुलभ इत्याकूताय स्वरूपत्वमेव [redacted] स्य गुरोर्गो व्यत्वाभाव त्वे त्रि त्वे स्यग ति यो गि त्व२

ता नवच्छेदकतया केवलान्वयिन्यव्याप्तिमिपात त्वे साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वाव च्छिन्नाभावाप्रसिद्धेरिति

न नु छ्या गुरुधर्मस्य प्रति योगिता वच्छेदकत्वमात्य्यैव लक्ष्यानुरसादन्य ईनत्व स्यैव त्रिमत्वाद वेष

त्व६ ध्यान पक्षे दृत्रितावे माव स्यन त्र साध्याभाववद्वृत्तित्वे त्वानिरिक्तसमानाधिकरणाधर्मान्तये वनदव च्छि

साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वाघ्रि... न्न सामान्याभा व प्रादायाव्याप्त्यसंभवात् किंचैवं गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वेन द्रव्यमित्वे द्रव्यत्वादित्यादा

वतिव्याप्तिरपि स्यात् न च द्रव्यत्वाति व्याप्ते न गुरुत्वेन तत् घटभेदाभाववद्वृत्तित्वाच्छिन्नाभाव प्रसि त्व४

द३ द्धत्व घट त्रित्व त्वस्य साध्याभाववद्वृत्तित्वे त्वानिरिक्तसमानाधिकरणाधर्मान्तयानवच्छेदकाभावस्य

लक्ष्यमानघटकत्वादेवसैनस्य नद्रव्यत्वादित्यादौ त्रिविसाध्याभाववद्वृत्तित्वे त्वादेर्लक्षणवृत्तित्वाघ त्व२

वे इयाग्रहत्वेन न दवच्छिन्नाभावाप्रसिद्धव्याप्तिस्याप्रिद्वैक्षव्यापिनिविश्च यस्य कस्य चित् सामा गम०

व३ ह२ त्व४

त्वघु

१००

ता २

नाधिकरणत्वमव्यावर्त्तकमनन्तसम्बन्धि प्रतियोगि नासमानाधिकरणत्वनिवेशापेक्षया लाघवमनुस्
त्याह वृत्ति त्व वृत्तिनावेति साध्याभाववद्वृत्तित्वे तद्वृत्तिनावेति पाठे साध्याभाववद्वृत्तेः संग्राह्यानन्तरघटित
त्वे वृत्तिधर्मो न वच्छि त्र प्रतियोगिताकस्य धूमत्वादिसामान्याभावस्य घटाद्यन्यत्वाभावस्य च या व
दन्तर्गतस्य हेतावसत्त्वाद्वह्निमान्धूमादित्यादौ सर्वत्रासम्भवान्तादृशधर्मो न वच्छिन्नवृत्तित्वेनिष्ठप्रति
योगिताकाभावविवक्षितोपि घटभेदत्वेन घटभेदनिवेह्निवन्निष्ठान्यतमाभावस्य तादृशस्य हेतावस
त्त्वानुपपत्त्यापि पूर्ववदसम्भवमेतु नाघस्य स्वं वेधावच्छिन्नवृत्तित्वे भिन्नावच्छिन्नत्वेन प्रतियोगित्वविशेष
णीयमित्यदोषस्तु न्यूनवृत्तिधर्मो न वच्छि न वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायाः एवं तादृशवृत्तित्वत्वाति रि
क्तवह्निनिष्ठधर्मो न वच्छिन्नत्वं विवक्षितमित्यपि कश्चित्तु वृत्तित्वं वह्नि नाधर्म ... घेतिया वेतु धूमत्वा
घभाव माद्या संभवतस्तद्वारणाय मेराविति कल्प्यानतोऽन्येरवगतया च धूमत्वं घटभेदत्यादेस्ता
दृशवृत्तित्वेत्यातिरिक्तधर्मत्वादेव ... तद्वच्छि न सामान्याभावमादाय नासंभवो वा यं प्रमेयादित्या
दौनुमानात्ये नहेतौ विरुद्धघटत्वं टत्वाभावानवृत्तिगगनादि नावृत्तित्वाभावादाय लक्षणासमन्वय इति —

त्वे ६ रा ५ त्वं ४ व४ ण्य ण्याय३ त्वे३

७६ यत्त्वव्यापकत्वं तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वे तत्स्वव्याप्तिमाह। आलोकाद्यवृत्तित्वे नेति निर्वाहे वृत्ति
101 त्वस्येति प्रतियोगिताघटकत्वं तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वाव्यापकत्वप्रदर्शनाय येन चरमव्यापकवृत्तित्वत्वके
प३ स्तुलोऽप्यालोकावृत्तित्वावच्छिन्नाभावस्य गगनासंभवात् प्रतियोगिताव्यापकत्वादिशून्यत्वसाध्याभाव न३
पे४ व[illegible]रोऽव्यय इति वाच्यं। आलोकावृत्तिवृत्तित्वाभावस्य प्रसिद्धाव्याप्तिर्गगनस्यावशेषत्वात्। स्वसमा धमा४
नाधिकरणात्यंताभावाप्रतियोगितत्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वात्मप्रतिनिष्ठात्यंताभावाप्रतियोगितावं प्रतियोगि
त्वं नू[illegible] पर्यवसितार्थेन तत्साध्याभाववन्नःस्वकुदेवानेविश्वतयावैयर्थ्यशंकानवकाशात् इति भावः। नन्व
त्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वव्यापकप्रतियोगितेत्यस्य फलमाह पक्षेत्यादिना घटत्वादेः साध्यव्यापकतावच
छेदत्वाभावात्तदवच्छिन्नकेत्याद्यभावस्थले दण्डाघटत्वाद्यन्तर्भावेन त्वेतीइंधनत्वावच्छिन्नसामान्या
भावस्य महानसादावसत्वात् नेमादाय इति विरहादाह व वह्न्यभावे नेतादृशवृत्तित्वत्वव्यापकप्रतियो गम०
गितेत्यस्यात्र ज्ञानसंभवस्थलस्यानुवह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिमात्रं प्रमेयमात्रस्य हेतुतास्थलेऽपि

व१ १०१

प्रेति २

तत्प्रमेयनिष्ठवृत्तित्वाभावस्य प्रमेयांतरवृत्तेस्तत्त्वप्रमेये विरहादित्यावेदयितुं सर्वसाधनसाधा
रणाये नाहत्वनित्वनिष्ठयत्साध्याभाववद्वृत्तित्वेन तत्सामान्याभावस्येत्यर्थः। अत्र घटत्वादौ साध्ये स्वी
यविशेषणतया घटान्यत्वादिहेतावतिव्याप्तिः साधनस्येव हेतुनावच्छेदकसंबंधेन [redacted] वृत्ति[redacted]
मत्त्वयातन्निष्ठस्य यावदभाव[redacted]स्येव हेतौ सत्त्वात् न चैतस्य विरुद्धत्वात् तु[redacted] साध्यसमाना
धिकरणत्वे न हेतुविशेषणादेव नातिव्याप्तिरिति वाच्यं। [redacted]
स्य विरुद्धत्वान्न साध्यसमानाधिकरणत्वेन हेतुविशेषणादेव नातिव्याप्तिरिति वाच्यं तथापि द्र

स्वीय १

व्यत्वादौ साध्ये समवायादिना सत्त्वादिहेतावतिव्याप्तिस्तादृशसंबंधेन हेतौ रेव वृत्तिमत्त्वयातन्निष्ठ
यावदभावस्य साध्यसामानाधिकरण्याभावेन हेतुविशेषणादेव नातिव्याप्तिरिति वाच्यं तथापि द्रव्य
त्वादौ साध्ये समवायादिना सत्त्वादिहेतावतिव्याप्तिस्तादृशसंबंधेन हेतौ रेव वृत्तिमत्त्वयातन्नि
ष्ठयावदभावस्य साध्यसामानाधिकरण्यस्य च हेतौ सत्त्वात्। एवं महाकालान्योन्यघटादि सजकालि

७६ 102

कसंबंधेनहेतावतिव्याप्तिर्हेतुताघटककालिकसंबंधेन महाकालवृत्तेस्तेनसंबंधेनसद्वृत्तित्वासंभ
वात्सामानाधिकरण्यस्यव्याप्यवृत्तित्वाद् न्यायाघटादिहेतावव्याप्तिरखंडकालावच्छेदेन महाकाल
वृत्तित्वाभावसत्त्वाद् द्रव्यत्वातिव्याप्तितादवस्थ्यात्। एवं द्रव्यत्वादेः साध्यतायाम् वृत्तिगगनादिहेतावति
व्याप्तिर्विशिष्टसत्तायाम् व्याप्तेश्च द्रव्यान्यस्मिन्गुणादौ विशिष्टसत्ताया वृत्तिमत्त्वादिति वदंति। य
दि च वृत्तिमद्वृत्त्योपापंतेः साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावासत्त्वादत्तावच्छिन्नाधिकरणतासामान्यकधर्मवत्त्वं
व्याप्तिरिति विवक्षा तेनदानैवेत्यामे कोपि दोषः यदमादघामि इति मद्वृत्त्येपदत्यादौ सर्वत्र दोषाः कृ. वि
शेषणानां संबंधेनैव वृत्तेर्निवेशनीयत्वाद् न्यायाधिकरणत्वमात्रस्यैव संयोगादिसंबंधेनावच्छेदान
त्वात् धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरपि प्रसंगादिति ध्येयं॥ ॥अन्योन्येत्यादि॥ अत्र साध्याभाववद्वृ
त्त्यधिकरणावृत्तित्वस्य घटत्वादिनाऽभाववमादाय व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरतोपावंत इत्युक्तं मयापि राम
तादृशवृत्तिसामान्याभावस्यैवतत्र हेतौ सत्त्वात्प्रसंगः नचतादृशावृत्तित्वावच्छिन्नाभाववत्वोक्ता १०२

वै१ ति१ त्व१

पितादृशाभावव्युदासः संभवतीति वाच्यं। तथापि तादृशवृत्तित्वेन घटादेरभावमादाय ताति
व्याप्तिलादवस्थ्यात् तादृशवृत्तित्वे वस्य गुरुत्वयान दव छि न्नाभावाप्रसिद्धेः अत एव तादृशवृत्तित्वे त्वमा
मान्याभाववत्त्वमपि न विवक्षितं केवलान्वयिन्येवाव्याप्तेश्च प्रत्वाभाववृत्त्यधिकरणावृत्तित्वसामान्या
भावस्य ज्ञेयत्वहेतावभावादिति भावः इत्थमपि वाच्यत्वाभाववृत्त्यधिकरणावृत्तित्वसामान्याभावस्य
[redacted] वयावदं तर्गतस्य ज्ञेयत्वादिहेतावसत्त्वादिदं वाच्यं ज्ञेयत्वादित्यादावव्याप्तिरतो वृत्तिमद् इत्यप
दमुक्तं तथा चैतस्य वृत्तिमद्वृत्तित्वानिरूपकत्वपावर्त्तं नगवत्त्वं किन्तु घटत्वादिनातादृशवृ
त्तित्वाभावस्यैव [redacted] सचज्ञेयत्वादिहेतौ वर्त्ततएवेति ना [redacted] व्याप्तिः अत्र वृत्तिमत्त्वादिकं पूर्ववत् दृ ना४
शावसेयं। तेन नन प्रागुक्तदोषाः ननु प्रलयप्रतियोगित्वादित्यादौ कालिकसंबंधेन हेतौ व्याप्तिः वति २
महाकालस्यापि कालिकसंबंधेन प्रलयाप्रत्वाभाववत्त्वेन तत्र याहेतुताघटककालिकसंबं
धेन वृत्तिमत्स्यात्प्रत्यधिकरणाधर्मावच्छिन्नाभावस्यैव वृत्तिमद्वृत्तित्वात्। न च दोषः विशेषणातप

७८ साध्याभाववद्वृत्तित्वंहिवह्निमन्महानसादेशकृत्स्नाधिकरणप्रलय त्वसामान्याभावस्याव्यु
103 निकघटादिवृत्तेर्गोत्वादिहेतावसत्त्वाच्चातिव्याप्तिरितितादृशघटत्वाभाववान्पटत्वादित्यादौ
अभाववसाध्यकेऽव्याप्तिप्रसंगात् । साध्याभाववृत्तित्वस्य घटत्वरूपसाध्याभावेस्यावि शेषणानपा
वाधिकरणप्रसिद्धेर्विशेषणानुपादृत्तिमत्त्वामेवसाध्याभावानांस्वावेशेनुघटत्वाभाववान् द्रव्य
त्वादित्यादावतिव्याप्तिर्व्याधिकरणधर्मावच्छिन्नसाध्याभावस्यैव तन्मते हि कविशेषणात्पावे
न्हिमत्त्वपानत्कृत्स्नाधिकरणावृत्तित्वाभावस्यापितादृशधर्मावच्छिन्नस्यैववह्निमद्वृत्तित्वादवैका
लिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकेगगनत्वाघभावस्याभावेसाध्येज्ञानादिहेतावतिव्याप्तिः गग
नत्वाभाववघटेनकूटस्य [redacted] देशिकविशेषणातरसंबंधेनपदेविकेरांनद्वृत्तित्व
सामान्याभावस्यवृत्तिमतिरासादोप्रसिद्धस्यज्ञानादिहेतोरभावादितिचेन्नसाध्यतावच्छेदकसंबंधे १०३

संयोगाभाववान्मेयत्वादित्यादौ च संयोगादिरूपः साध्याभावो न तादृशसंबंधेन वृत्तिमान्निरवच्छिन्नस
मवायसंबंधेनैव निश्चयस्य संयोगो इति तदभावधीविरोधित्वादतो न तत्राव्याप्तिः १२
स्वप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टसाध्यवत्त्वबुद्धेः संसर्गविषया प्रतिबंधकतावच्छेदको यः
संबंधस्तेन साध्याभाववदूदाधिकरणात्वस्योक्तत्वात् केवलान्वयिनि वनादृशप्रतियोगितावच्छे
दकविशिष्टसाध्यवत्त्वबुद्धेर्भ [illegible] वैवमुल्लमनल्यां हि घटत्वेन वाच्यं नास्तीति बुद्धौ [redacted] घट
त्वेन वाच्यत्वमस्तीति ज्ञानानुदयात् घटाभाववत्त्वबुद्धिं प्रति च समवायादिना घटत्वादिमत्ता
निश्चयस्य प्रतिबंधकत्वादेवो नाव्याप्त्यादेर्ध्रुवतमः। तादृशवृत्तित्वत्वव्यापकप्रतियोगिताक
त्वेप्रवेशेन एव समुदायपदं सार्थकं भवत्यतः प्रागेव वृत्तित्वाभावेऽव्याप्त्यैतादृशेति स्वेति स्वप्र
तियोगितानव्यापकं यत्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वं तद्व्यापकप्रतियोगिताकत्वस्यार्थः प्रयोजनं चे
ति। वह्निमान्धूमादित्यत्रालोकावृत्तिसामान्याभावस्य साध्याभाववदधिकरणवृत्तित्वव्याप
कप्रतियोगिताकस्याभावः तर्गतस्य हेतावसत्त्वादव्याप्तिरतः स्वव्यापकेति। न चालोकावृत्ति
त्वावच्छिन्नाभाव [redacted] प्रतियोगित्वस्य व्यापकं न निर्वह्निवृत्तित्वं धूमत्वादौ व्यभिचारित्वात्

न्ती
घटत्वा
स्या ५
त्वं २
घटत्वाभाववत्त्वबुद्धि ... तादिना घटत्वादि ...
धि २
त्वप
त्व २

७८ 104

वृत्ति४ ग्रा हेता४ वोभ४

न

त्व वि६

दित्यथ ममावेल्लक्षणस्य घटकद्वितीयाव्याप्तिग प्रतियोगितायां तादृशवृत्तित्वव्यापकत्वानुल्लेखात्वं
ज्ञेयत्वादित्यादावव्याप्तिस्तत्प्रतियोगिताव्यापकसाध्याभावकूटवद्वृत्तित्वकस्य घटवृत्तित्वसामा
न्याभावस्यैव यावदन्तर्गतस्य हेतावसत्वात्तदुपादाने चतादृशाभावप्रतियोगित्वेन वाच्यत्वाभावकूट
वद्वृत्तित्वव्यापकं पटवृत्तित्वमपि वारादित्येतत्स्थलस्य रागघटत्वान्वयाप्तिरिति भावः अत एव
प्रतियोगितानवच्छिन्नवृत्तिधर्मानवच्छिन्नया स्यात इदं वाच्यत्वे पत्वादित्यादौ घटवृत्तित्वत्वेन वृत्ति
त्वसामान्याभावस्य घटपटान्यत्वादिरूपत्वेन वस्तुत्वेपि नाव्याप्तिः सार्वभौममतेन्वेव तविशिष्टघट
त्वमेवैतिय त्वं तेन घटत्वं वृत्तित्व घटान्यवृत्तित्वोभयाभावमादाय पिनासंभवस्तस्य तियोगिताया
तादृशवृत्तित्वत्वाव्यापकत्वादिति ध्येयं स्वव्यापकत्वदलस्य पूर्वोल्लेखं अव्यावृत्तिस्तादृशवृ
त्तित्वे व्यापकत्वदलस्यानुपादेयवह्निमान्धूमादित्यादौ व्याप्तिस्तत्र महानसादेः साध्या मम०
भावकूटवदनधिकरणत्वात् । किन्तु केवलान्वयिस्थलस्यैवासंग्रहापेनाहउक्तरूपापन्नेति न चतत्त्वव्यापकं ७१४

न

त्याघपेक्षालाघवात्साध्याभावकूटाधिकरणावृत्तित्वावच्छिन्नाभावास्वध्यावंनोनिवेश्यंतंनाह
वर शावृत्तित्वेन घटादेरभावमादायैवकेवलान्वयिन्यव्याप्तेरसंभवादिति नाच्यं वह्निमान्धूमादित्यत्रेप
त्वादित्यादौ सर्वत्रासंभवापत्तेर्न वह्निवृत्तित्वत्वेवृत्तित्वत्वलाघपेरूपगुरुत्वेन वह्न्यभावकूटव य३
द्वृत्तित्वव्याप्यत्वाभावकूटवद्वृत्तित्वत्वादेः प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन तदवच्छिन्नाभावस्याप्र
सिद्धेरितिभावः ननु वृत्तिमद्भूतपोपावंतः साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वव्यापकप्रतियोगिताकाभा
वस्त्रखुल्त्वमेवोच्यतां कृतं कूटनिवेशनेत्यत आह साध्याभावेति साध्यप्रतियोगितीकाभावेत्य
र्थः व्याप्र्यधिकरणेति साध्यप्रतियोगिकाभाववद्वृत्तित्वसामान्याभावव्याप्तिमान्वह्निमान्धूमत्वादि
ति भावः अतएव धूमाभावकूटाधिकरणवृत्तित्वे व्यापकप्रतियोगिताकस्य नि धूम
वद्वृत्तित्वस्य सामान्याभावस्यैव वचनहृदादिहेतावसत्त्वान्नव्यभिचारिणापत्त्याप्तिः न चैवं गगना

ता २ त्य ता १

अनुगदी भाववन्नत्वाद्यमत्वादित्यत्राव्याप्तिः गगनस्यापि साध्याभाववत्तया तदधिकरणस्याप्रसिद्धेरिति
105 वाच्यं वह्निमत्वेपि साध्याभावाभावस्य विवक्षणीयत्वात् न च एवं गगनस्य साध्याभावविरहत्वे सा
दी. पि ति ४ नाभावाच्चेति भावः। अत्र साध्याभावसमुदायाधिकरणवृत्तित्वं व्यापि कात्प्रतियोगिकत्वं तत्र स ता २
मुदायघटकपदस्य फलं [illegible] कृतैवोक्तं प्रतियोगिताव्यापकसाध्याभावसमुदायाधिकरणावृत्ति
५ न त्वं त्वमित्यत्र समुदायपदस्य फलं तु कालिकवृत्तेर् भावमादाय वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्ति
वारणं एवं तत्फलमिति प्राञ्चः। न तु [illegible] स्वाश्रयनिष्ठात्यन्ताभावाप्रतियोगिनः साध्याभाव
प्रतियोगि [illegible] धिकरणावृत्तित्वे त्वात् स्वाश्रये वर्तमानस्यात्यन्ताभावस्याप्रतियोगित्वकाभा प्रतियो ता ७
वत्वेनैव तादृशावृत्तित्वाभावानां निवेशात् अत्र च सकलदेव समुदायपदस्यानर्थक्येनोभयप्रयोजनत्वे
२ धाय शफलानुसंधानस्य [illegible] दर्शनानुसंधानसमानत्वात् अन्यत्रापि साध्याभाववद्वृत्तित्वं व्यापक ताम
प्रतियोगिताकस्य [illegible] धिकरणाधिमावच्छिन्नाभावस्यापि प्रतियोगिताव्यापकसाध्याभावकूटवद्वृत्तित्वस्व १०५
तादृशाभावस्य स्वव्यापकवृत्तित्वले [illegible] विवारणसंभवात् धूमवान् वह्नेः इत्यादौ [illegible] तदभावप्रतियोगितासत्वात्
परंत्वा [illegible] कालिकवृत्तित्वस्याभावमादायाव्याप्तिवारणम्

त्वाभावादेवव्युदासात् तमादाय व्याप्तिवारित्वापत्तिप्रसंगवारणार्थं ग्रंथकृतो समुदाय यद्दोपन्या
सानौचित्यायत्तेरितिध्येयं धूमइतीनातिव्याप्तिरित्यन्तो ग्रंथः एवमग्रेपि ननु संबंधविशेषा
विवक्षायां प्रत्ययोत्पन्नकर्मनित्यत्वादिकमेव वन्ह्यभावकूटाधिकरणतावच्छे विनुमुर्त्तयोर्यापायो
गं कालिकसंयोगादिकृतविशेषणतानिवेशे हि मतेन तद्व्याप्ये साध्याभावकूटवत्वाविरहात् वे ... समान
कालीनस्य धूमसंयोगि द्रव्यस्यासत्वात् यत्र साध्याभावकूटवत्ति हेतुतावच्छेदकसंयोगसंबंधेन
वृत्यप्रसिद्धैव धूमे नातिव्याप्तिः समवायेन धूमस्य हेतुत्वेपि विरुद्धत्वात् एवं तदव्युदासस्तं भवादत आ
ह संयोगेन चेतितथा त्वेन वन्हेः साध्यत्वे तथा ज्ञात्र वन्ह्यभावकूटाधिकरणां यत्नित्यद्रूपादिकं हेतु
ताघटकसमवायसंबंधेन तद्वृत्तित्वस्य रूपत्वादौ प्रसिद्धस्याभावैवत्नेन एवं वन्ह्यवयवत्वेऽत्यति
व्याप्तिः स्यात् यदि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्याभावस्य प्रवेशो न स्यादिति भावः। ननु समवायेन वन्हे
रभावस्य वन्ह्यवयवत्वासमानाधिकरणत्वाद्ये ... समानेन साध्याभावो नाहेतुसमानाधिकरणत्व

क ८२

२१ विशेषणेनैव नतादृशाभावप्रतियोग्यो न्यहेतावतिव्याप्तिरतो हेत्वन्तरमाह यद्वेति । अत्र समवायेन
वह्न्यभावस्य यद्वेति संयोगेन वह्नेः भावस्य च वह्न्यवयवे हेतुसमानाधिकरणत्वात् उभयघटितसाध्याभा
धि वकूटस्यासिद्धिकरणत्वाय नित्यत्वरूपादिकं न तत्समवेतत्वाद्यभावस्य तादृशसंयोगहेतौ सत्वात् अयं च व्याप्तिव्याप्ति
यत्तु संयोगेन वह्नेः साध्यत्वे वह्न्यवयववृत्त्यवयवत्वस्य विरुद्धत्वात् हेतौ साध्यसामानाधिकरण्याय विशेषणादेव
न द्वारापि तु शक्यत इत्यतः यद्वेत्यादि हेत्वन्तरमित्युक्तं तत् तुच्छं वह्न्यवयवेपि संयोगेन वह्न्यन्तरस्य सत्वात् वि
रोधाविरहात् । तादात्म्ये न साध्यत्वानुरोधात् साध्यसंबन्धिताभावस्यैव साध्यसामानाधिकरण्यापेक्षवेश्यत्वा
च्चेति भावः । संबद्धयेति । यत्संबन्धसंयोगावच्छिन्नवह्न्यभावाधिकरणत्वात् वह्न्यवयवे घटस्य च समवायाव
धे८ च्छिन्नवह्न्यभावानधिकरणत्वात् इति भावः नातिव्याप्तिरिति प्रागुक्तरीत्या साध्याभावाधिकरणाप्रसिद्धि
त्वं रूपादौ हेतुता घटकसंयोगसंबन्धेन हृदयप्रसिद्ध्या वह्नेः मानुषधूमादित्यादाव व्याप्तिश्चेयेपि स्व राम
त्वं स्वत्वत्त्वत्यनिया मकसंबन्धस्य प्रतियोगिताविच्छेदकत्वे मतस्य वेदं पुनः तेन धनीयैव त्वा १०६
वै२

सचारी

त्यादौ स्वत्वादिसंबंधेन साध्यतायां नाव्याप्तिः साध्यतावच्छेदकसंबंधातिरिक्तसमानाधिकरणसंसर्गान संबंधा१
वच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभावो ग्राह्यः। इति तु न युक्तं धनी द्रव्यत्वादित्यादौ व्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नसा र्मो
ध्याभावस्यैव तादृशत्वेनातिव्याप्तिप्रसंगात्॰ ननु साध्याभावो यदि साध्यतावच्छेदकरूपेणाविवक्षितस्तदा द३
प्रमेयवान् वाच्यत्वादित्यत्राव्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताया असिद्धेः न च साध्यतावच्छेदकातिरि दि५
समानाधिकरणधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव एव। साध्याभावो विवक्षितस्तथा च वृत्तिमतो गगना
दिना प्रमेयादेरभाव एव तत्र साध्याभावः सुलभ इति वाच्यं। घ्राणाग्राह्यगुणवान् द्रव्यत्वादित्यादा
वतिव्याप्तिप्रसंगात् तादृशगुणत्वस्य घ्राणगंधत्वापेक्षया गुरुत्वेन प्र। तियोगितानवच्छेदकतया
व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावानामेव तादृशसाध्याभावत्वादत आह तन्नेति स्वप्रतियोगिता प्रतियो
गिताव्यापकसाध्यतावच्छेदकेत्यस्य फलमाह॥ पृथिवीत्वाभाववानादाविति तु द्विपक्षो घटादिस्तथा
यघटत्वत्वावच्छिन्नाभावघटत्वत्वावच्छिन्नाभावादिघटितसाध्याभावकूटाधिकरणाप्र
६

८२ सिध्या पृथिवीत्वावच्छिन्नजलत्वेदि॥ त्यादिनाव्याप्तिघेयाद्र न्नित्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगिता

107 याऽघटत्वादावपि सत्वेन साध्यतावच्छेदकस्य तद्व्यापकैर्यागतादृशाभावानां लक्षणाघटकत्वात् प्र

तियोगिभेदेप्येकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताया एकत्वादिति भावः। सङ्केतावितिभावस्य व्याप्तिरित्यन्वयः।

वह्निमान् धूमादित्यत्र साध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधेन विशिष्टीभूततत्तज्ज्वालाघटवह्निर्वा वच्छि

न्नाभावकूटस्य गुणादोद्रव्ये पृथिवीत्वादित्यत्र च विपक्षीभूतरूपवत्सादिप्रत्येकासमवेतसामा

न्याभावकूटस्य आत्मादावधिकरणानां सत्वात्तदप्रसिद्धिनिबंधनाव्याप्तेरुक्तस्थलेनिरहाय तदुभयंनो

दाहृतं। ननु यावन्नामैकाधिकरणयं नाव त्सपुरुषस्य विवक्षायां नोक्ताव्याप्तिरत आह पृथिवीत्वा

दावितिसाधनसमानाधिकरणत्वेन साध्याभावस्य विशेषणीयत्वे जातित्वावच्छिन्नाभावप्रसिद्ध

य नातिव्याप्तिः संभवइत्यादिपर्यनुयोक्तं। तथा च जलासमवेतत्वावच्छिन्नाभावस्य तेजोऽसमवेतत्वाव रामः

६२ च्छिन्नाभावस्य तेजोऽसमवेतत्वावच्छिन्नाभावस्य च साधनसमानाधिकरणत्वात्तदुभयघटितत्व

१०७

ध्याभावकूटाधिकरणो ज्ञात्वादौ प्रकृतहेतोरसत्त्वादतिव्याप्तिरिति मा कार्यत्वावस्य समवायेन हेतुत्वे
तादृशसाध्याभावकूटवति आत्मादौ हेतुतावच्छेदकीभूतसमवायसंबंधेन वृत्त्यप्रसिद्धेर्वक्ता ति व्याप्तिः सा
दन्तु तत्र द्रव्यत्वप्रकारकेति सामान्यादौ वस्तुत्वरूपसंबंधेन वृत्तिर्यो व्यत्यादावेवृत्तुलभाप्रमाविशेष्यत्वा
दावितिं नातिव्याप्तिरित्यत्र यः तादृशप्रतीतिविषयत्वे भ्रममादाय ज्ञात्यादावपीति ज्ञेयं प्रमेति प्रति
योगिता व्यापकत्वं साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनैव ग्राह्यं तेन नित्यज्ञानवत्त्वादात्म्येन साध्यतायामी
घटान्यभेदस्य श्वरत्वादिहेतौ घटान्यभेदस्य वह्न्यो विषयतासंबंधेन प्रतियोगिता व्यापकीभूतानि तज्ज्ञाना[illegible]पोरेकाधि
करणीय सिद्धावपि नाव्याप्तिः। न वा तादृशमेव साध्ये द्रव्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वादित्यत्र पृथिव्यादौ सा
ध्यनसमानाधिकरणास्य पृथिव्यादिनवकृत्यानां प्रत्येकमन्योन्याभेदकूटस्याधिकरणो गुणादौ हेतोरसत्त्वेऽप्य द्रव्य ३
निव्याप्तिः न चैवं वह्निधूमोभयवान् धूमादित्यत्राव्याप्तिः प्रतियोगितामात्रस्यैव प्रत्येकपर्यवसितत्वेन
तो प्रतियोगिपर्याप्त्यानवच्छ साध्यतावच्छेदकसंबंधेन कस्याप्यव्यापकत्वाता निरूक्तसाध्याभावाप्रसिद्धेरि

धन ४ व्यापिकेति। साध्यतावच्छे[redacted] ५

८३ विशिष्टाद्यैः एकविशिष्टापरस्यानतिरिक्तस्योभयत्वस्य सार्वभौममते पर्याप्तिभिन्नसंबंधेनैव सा
108 ध्यतावच्छेदकत्वादिति भावः। साध्यतावच्छेदकव्यापिकाप्रतियोगित्वे त्वस्य फलमाह। नापीति घटत्वाभावत्वेन
साध्यत्वे साध्याभावकूटत्वं घटस्यैव सुलभमतउक्तं प्रभावत्वादिनेति आदिना प्रमेयत्वानुग्रह
स्तु पाद्याभाववान् प्रमेयवान्वा घटत्वादित्यत्र सा समानाधिकरणस्यतत्वघटान्यत्वाभावकूट
स्याधिकरणाप्रसिध्याऽव्याप्तिः स्यादत उक्तं साध्यतावच्छेदकीभूताभावत्वादिव्यापकेति प्रतियो
ता ५ गिकत्वाभावादेवतत्वघटान्यत्वाभावानां तत्सामान्यघटकत्वमिति भावः। अत्रेदं न च नवृत्तिधर्मानवच्छिन्ना
या एव प्रतियोगिता या साध्यतावच्छेदकसमनैयत्यं वाच्यं तेन घटत्वाभावत्वेन घटत्वाभावत्वेन च प्रमेयसा
मानाधिकरणाभावयोरेकाधिकरणाप्रसिद्धौ वयदिनो व्याप्यतादवस्थ्यं घटत्वाभावत्वादेः प्रमेयसामान्यनिष्ठ
प्रतियोगिता न्यूनवृत्तित्वेनादृशप्रतियोगिताकाभावानां तत्साघटकत्वादेवं साध्य[redacted]सामान
धिकरणपदमविहितं वक्तव्यं तेन समानवत् तत्प्रवेशेन तत्त्वसमनियतप्रतियोगिताकस्यापि अधिकरणा[redacted]धर्म राम १०८

प्रि ३

वह्न्यभावस्यैव वृत्तिमद्वृत्तित्वात्तादृशस्य च पावन एव हेतौ सत्त्वेपि तादृशाभाववान् द्रव्यत्वादित्यादि
विरुद्धहेतौ नातिव्याप्तिरिति ध्येयं घटादिवृत्तित्वविशिष्टवाच्यत्वाभावस्य घटान्यवृत्तित्वविशिष्ट
वाच्यत्वाभावस्य च द्वयोरेकाधिकरणाप्रसिद्ध्या वाच्यं ज्ञेयत्वादित्यादावव्याप्तिर्न घटादिविशिष्ट
वाच्यत्वत्वेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वे तदपेक्षया लघीयसो घटादिवृत्तित्वविशिष्टत्वस्यैव तत्पर्याप्त्या तादृशविशि
ष्टत्वाद्यवच्छिन्नाभावानां साध्यतावच्छेदकसमव्याप्यप्रतियोगिताकत्वाभावादेव दोषः घटवृत्तित्वविशिष्ट
वच्छिन्नाभावस्यैकत्र प्रतियोगितासत्त्वादिति वाच्यं वाच्यत्वनिष्ठाधेयताविशेषेण घटावच्छिन्नप्रतियो
गिताकाभावस्य तादृशसंबंधेन घटान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताभावस्य च द्वयोस्तत्पर्याप्त्यधिकरणाप्रसिद्ध्या
व्याप्तितादवस्थ्यात् न चाधेयताविशेषेण घटादेः प्रतियोगितावच्छेदकत्वे मानाभाव इति स्वत्वघटितव
श्यं गाव्यत्वोदन्यघटवृत्तित्वविशिष्टवाच्यत्ववान् द्रव्यत्वादित्यादावतिव्याप्त्यापत्तेर्गुरुतरतादृश
वाच्यत्वत्वावच्छिन्नाभावस्याप्रसिद्ध्या घटवृत्तित्वविशिष्टत्वावच्छिन्नाभावस्य च सा^[ध्य]तावच्छेदकसम

२७ नियतप्रतियोगिताकत्वाभावेन व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नस्येव घटत्वविशिष्टगगनत्वाभावस्यैव गगनघ
109 टकत्वात् । तथापि दूषणमिदं स्फुटतयोपेक्ष्यम् ह पृथिवीत्वेति न तु सार्वभौममते विरुद्धयोरन्यतरत्वस्या
तिरिक्तत्वेपि समानाधिकरणयोर्व्याप्यविशिष्टव्यापकत्वमेवोभयत्वं तथा च पृथिवीत्वद्रव्यत्वोभयत्वेन पृ
थिवीत्वविशिष्टद्रव्यत्वत्वमेव साध्यतावच्छेदकीभूतं पर्यवसितं न तत्र स्वसमनियतप्रतियोगिताकत्वाभा
वादेव न तु भयान्यतराद्यवच्छिन्नाभावमादाय नातिव्याप्तिस्तत्वनियोगितायाः पृथिवीत्वेपि सत्वेन
निरुक्तसाध्यतावच्छेदकस्य तदव्यापकत्वादित्यत आह अपि चेति उद्देश्यविधेयभावस्थले समानलिङ्गो स्पति श्री
क्तत्वस्यैव तंत्रत्वात् । इत्थं व्यापकत्वविशिष्टद्रव्यत्वस्य साध्यतामंतरेणाहेतुपदमुल्लिखति इदमिति पृ ख ४
थिवीति पृथिव्यन्यत्वेन निरुक्ताभ्यां समवेतत्वं दिक्त्वं सकलद्रव्यवृत्तित्वं न तु द्रव्यत्वस्य साध्यत्वे अ
प्यान्यासमवेतत्वावच्छिन्नाभावस्यैतादृशसाध्यतावच्छेदकसमनियत प्रतियोगिताकत्वाभावादुक्त
तरसकलद्रव्यवृत्तित्वघटितद्रव्यत्वत्वावच्छिन्नात्यन्ताभावस्य चाप्रसिद्धत्वादग्रे द्रव्यत्वावच्छिन्नाभावमा रामः ५७
त्वे १ सकलद्रव्यसमवेतत्व[illegible] त्वे १ १०९

सिद्धे साध्यम्। द्रव्यत्वादिस्थले द्रव्यत्वपदेनैव द्रव्यमिति प्रकारकं तु द्विप्रकारस्यैवायेवक्तव्यत्वात् तस्य च द्रव्यान्यासमवेतत्वमपेक्ष्य लघुत्वेन
प्रतियोगितावच्छेदकत्वसम्भवादिति भावः ४१

दायातिव्याप्तेरसंगत्यापत्ते। द्रव्यत्वत्वादौ तु द्रव्यान्यासमवेतत्वादीत्यर्थः। आदिना पार्थिवत्वस्य च विशि-
ष्टद्रव्यत्वत्वस्य पृथिवीत्वनीलत्वविशिष्टद्रव्यत्वत्वस्य द्वयोरवच्छेदकयोः परिग्रहः। नु मध्यतावच्छेदकान्य
समानाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्यैव साध्याभावपदार्थत्वान्न यावद्विशिष्टद्रव्यत्वस्य
साध्यतावच्छेदकद्रव्यत्वसामान्याभावस्यातथात्वात्। इति प्रसंगो गुरुतरधर्मस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वोपगमा-
देर्दूषणत्वेन साध्यतावच्छेदकाभिप्रायेणातिव्याप्तिः स[illegible]चेति। ननु विशिष्टस्या[illegible]तिरिक्तत्वमते द्रव्यत्वादिसा-
मान्याभावस्य विशिष्टसाध्यतावच्छेदकसमनियतप्रतियोगिताकत्वाभावादेव तमादाय नातिव्याप्तिरत आह विं-
चेति तु प्राञ्चः। सङ्केतो वा युक्तवादो। अप्रसिद्धेरिति कालस्य सकलस्यैवेति साध्यवत्त्वाविरोधिताघटकेन सम-
वायसंबंधेन तदधिकरणत्वादिति भावः। तेषां वन्नामिति। तथा च व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नसाध्या-
भावैरैकाधिकरण्यापत्तेस्य तत्तद्रूपस्याधिकरणो शक्त्यप्रसिद्धेर्वना[illegible]व्याप्तिरिति भावः। एवं वृत्तेपी-
त्यपि नातद्विवक्षायामपि वक्षायामति व्याप्तिः सूचिता। ननु यावन्तोपि येः सामानाधिकरण्य

वस्तुतः प्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकस्य च स्वावच्छिन्नवृत्तासंबंधेन परस्परं व्यापकत्वं वाच्यम् अतः कथितस्य द्रव्यत्वाद्यवच्छिन्न-
न्नप्रति विशिष्टद्रव्यत्वेन व्यापकत्वात् प्रतियोगित... क संबंधेन वाच्यं न तु साध्यतावच्छेदकसंबंधेन
त्वादित्याशङ्क्य पार्थक्यत्वाभावस्यापि निरूप

८५ तावत्समुदायो विवक्षितः। किं वा यावतां साध्याभावानां तेषां सामानाधिकरण्यं तावत्समुदायोऽपि प्रेतः
110 प्र यमेऽदमित्यादि अत्रेदमिति पृथिव्या विशेषणं ननु पक्षनिर्देशः तथा सति घटत्वद्वायुवृत्तित्वपटत्व
द्वायुवृत्तित्वकुम्भत्वद्वायुवृत्तित्वानामेव तद्वयोर्मिथः सामानाधिकरण्याप्रसाध्याभावानां अधिकरणो
न दापो वृत्तित्वादेव वायुत्वादिहेतावतिव्याप्त्यनुपपत्तेः। तत्पृथिवीसमवेतप्रतियोगिताभावत्
स्य साध्यत्वे वायुत्वादेः सद्धेतुत्वात्। समवेतत्वापेक्षया गुरुत्वेनेत्पृथिवीसमवेतत्वावच्छिन्नाभा
वस्य चाप्रसिद्धेश्च साध्यत्वायोगात् अनुपदं। न नु तत्पृथिवीवृत्तिगुणत्वावच्छिन्नाभावसाध्यकमपि वा
यु त्वादिकं सद्धेतुरेव प्रलये परमाणां उत्पत्तिकाले चावयविनि वायो तत्सत्वादतः साध्यांतरमाह ॥ सत्तानै
ति अत्र पृथिवीयदं तत्पृथिवीपरं अन्यथा प्रागुक्तद्वित्वस्य तीनो पृथिवीत्वस्य च मिथः सामानाधिकर
ण्याय असाध्याभाववत्तया न क्वटाधिकरणाप्रसिद्ध्येवातिव्याप्त्यसंभवापत्तेरिति ध्येयं अत्रापि तत्पृथिवीस
मवेतैप्रतियोगिकाभावस्य केवलान्वयितया तत्र साध्ये वायुत्वादेः सद्धेतुत्वादेतत्पृथिवीसमवेतत्वावच्छि १०७०

~~न्नाभावस्य चाप्रसिध्यासाध्यत्वा योगात् । सत्तान्यपदं सदेनैव समानाधिकरण्यं पृथिवीसमवेतत्वावच्छिन्नाभा~~
वस्य चाप्रसिद्ध्यासाध्यत्वायोगात् । सत्तान्यपदेन च सत्तान्येन स्पृथिवीसमवेतत्वावच्छिन्नाभावो प्यप्रसिद्धो
द्रव्यत्वत्वस्यैवमवच्छेदकत्वादिति गाथेंत सकलैर्द्रव्यवृत्तित्वादिघटितस्य द्रव्यत्वत्वस्यैव नानाशासमवेतत्वा
पेत्तृ पानुसृतयानवच्छेदकत्वादिति । सत्तान्यसमवेतत्वावच्छिन्नाभावस्याप्रसिद्धत्वात् । समवेतत्वावच्छिन्ना त ४
भावस्य साध्यत्वे च समवेत मात्रस्यैव भाववत्यामिथः सामानाधिकरण्यापत्रसमवेतवृत्तित्व इति गायो
हेतोः सत्त्वादेव नातिव्याप्तिरतः पृथिवीपदं । ननु वायुवृत्तेस्तस्यो साध्यसामानाधिकरण्याभावादेव न तत्रातिव्या के ५
ध्यस ४ प्तिः अतो हेत्वन्तरमाह रूपवदिति अयं तु हेतुर्गुणादौ सामानाधिकरण्यात् । रूपप्रागभावस्य पृथिव्यामु
त्पत्तिकालावच्छेदेन सत्त्वान्नातिव्याप्तिः सेयं वायुरूपवदन्यत्वानुधावनम् । रूपवद्भेदस्याप्यतदानीं पृथिव्या
मुपगमे त्वाह इत्यादावविति आदिना वायुरूपान्यत्वादेः परिग्रहः । नाशेत्यादिसिध्यः सामानाधिकरण्या
पत्तेरर्थः । द्वितीये त्वाह पृथक्त्वस्तुत इति । नाशस्याभावेति व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नसाध्याभावे तत्पर्यन्तस हेतोस्तस्य च

शिखिवाद्यम्.२
नवार

८६ छेदकभेदेनाभावभेदमनुपेत्योक्तं डु वीरैवेति। नच यावन्तामेकव्यक्तिवृत्तित्वं नाम तत्समुदायस्याधिक
रणोत्पत्तानाप्रसिद्धिः घटादौ ज्ञातिव्याप्तिं नाद वच्छेदकधर्माभावः किंतु सत्तान्यैतत्पृथिवीसमवेतभून्यत्वस्या
भावो द्रव्यत्वमेव तद्घटवान्नतु सत्तान्यतत्पृथिवीसमवेतमात्रं [illegible] पात्तेर्गौरवाद्व्यः परस्परसामाना
धिकरणायापन्न नाहश द्रव्यत्वादित्व नूपसाध्याभाववत्तोमति हेतोः सत्वादेव नोक्तातिव्याप्तिरिति यदिब्रूयास्त ३८
दोषांतरमाह किंचेति यत्तु सत्तान्यपृथिवीसमवेतभून्यत्वस्य नूपसामान्याभावस्य चाभावोऽनुगतः
तीतिवक्तादतिरिक्तस्ये तितद्वत्ति हेतोः सत्वा सत्वाभ्यामेवोक्तातिव्याप्यव्याप्त्योः संभवदुक्तनः किंचेति
तन्न नेदानीमेवाभावाभावस्यानिरिक्तत्वमंगीकृत्य दोषान्तरासे भूतत्वमूर्तत्वान्यतरत्वावच्छिन्नाभावा
भावस्याप्यतिरिक्तत्वाद्वि भूतत्वमूर्तत्वस्वरूपत्वावच्छिन्नात्याहूत्वमूर्तत्वान्यतरत्वावच्छिन्नाभावाभाव
स्याप्यतिरिक्तत्वादेवं भूतत्वमूर्तत्वत्यादिनातिव्याप्यभिधानस्यासंदर्भविरोधापत्तेः साध्याभाववदवृत्ताधिक रामः
रणावृत्तित्वस्य संयोगसमवायाद्यन्यतमसंबंधेनप्रवेशमभिप्रेत्याह धूमादाविति अव्याप्तिरिति ॥ नि
१११

स्वाति २ १२

वह्नि समवेतत्व सामान्याभावस्यैव यावदन्तर्गतस्य धूमेऽसत्त्वादिति भावः संबंध सामान्येन तादृशा
धिकरणत्वस्य प्रवेश मभिप्रेत्याह साध्यैवेति कालादावित्यादि पदेन दिशः परिग्रहः व्याप्ति वारित्वा पृथिवी
द्रव्यत्वादित्यादौ ननु धूमवान्वह्नेरित्यादौ न त्र हेतुतावच्छेदक संबंधेन वृत्ति विवक्षायाम पि व्याप्ति धूमो व्याधू पं ३
भावार्थ मा धिकरण कालादि दिशादौ मूर्त्तमात्र स्यैव संयोग संबंधेन धूमत्व सामान्याभावस्य हेतुतावच्छेदक संयोगसं
बंधेन योग वृत्तिमत्तद्वृत्तित्वेन लक्षणा घटकत्वादिति ध्येयं सत्तादावित्यादिना समवेतादेः सा
ध्यस्योपग्रहः शंकते साधनेति तत्पावत्सद्धेतुस्थले व्यधिकरणधर्मावच्छिन्न साध्याभावस्यैव साधनस
पं ४ मानाधिकरणत्वात्तदधिकरणावृत्तित्वस्यापि तादृशाभावमादाये व लक्षणासंगतिरित्यर्थः वृत्तिम
पं ३ द्वृत्तित्वदशायां व्यतिरेकि न्यायविषये मवमी विदुष व्यंयपा चैवं साध्यतावच्छेदकस्य वृत्तियोगि
ता व्यापकत्व दशायां सार्व यंत योपपादितं प्रागेव यद्यपि हेतुसमानाधिकरणत्वेन साध्याभा
वानां निवेशे तादृशसाध्याभावकूटवृत्तित्वे प्रतियोगिता व्यापकत्वस्योपादाने विफलं वह्निम

२८ नधूमादित्यादावालोकादवृत्तित्वावच्छिन्नाभावमादायाव्याप्तिप्रसंगस्यतादृशाभावेसाध्यसमाना
112 धिकरणासाध्याभावकूटाधिकरणावृत्तित्वत्वव्यापकप्रतियोगिताकत्वाभावादेवयुक्तत्वात् नचात्रकल्पे
तादृशवृत्तित्वत्वस्यप्रतियोगिताव्यापकत्वे नदेयमेवेतिवाच्यं नपासतिसाधनसमानाधिकरण
साध्याभावकूटाधिकरणावृत्तित्वत्वेव्यापकप्रतियोगिताकस्यद्रव्यवृत्तित्वसामान्याभावस्यैवस्यशे
वदन्यत्वहेतावसत्वापत्ये भूतत्वमूर्तत्वेत्यादिनातिव्याप्तेरसंगत्यापत्तेः पापिवह्निमत्वालोका
न्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावस्यैवहेतुसमानाधिकरण[illegible]साध्याभावकूटाधिकरणावृत्तित्वत्वव्या
पकप्रतियोगिताकस्य धूमहेतावसत्वेन तमादायाव्याप्तिवारकत्वेनैवतस्यसार्थकत्वेन च पर्वत
वह्नित्वपर्वतान्यवृत्तित्वोभयत्वावच्छिन्नाभावमादायाव्याप्तिवारणायोक्तं व्यासज्यवृत्तिधर्मान पा २
वच्छिन्नत्वेन प्रतियोगितावच्छेदकविशेषणीयमिति ततएवोक्ताभावस्यप्युदासइतिवाच्यं पर्वतवह्नित्वे साम:
पर्वतान्यवृत्तित्वोभयत्वावच्छिन्नाभाववारणायवृत्तित्वपर्याप्त्यव्यासज्यवृत्तिधर्मानवच्छिन्नत्वे २८
११२

नैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य च वह्नित्वालोकान्यत्वोभयाभावे
पि सत्त्वादिति ध्येयं भूतत्वमूर्त्तत्वान्यतरप्रतियोगिकाभावस्य केवलान्वयित्वात्तत्र साध्यस्य शेवदन्यत्वादि
कं सद्धेतुरेवेत्यत उक्तं मन्यतरत्वेनेति तादृशेति हेतुसमानाधिकरणोभयाभूतत्वमूर्त्तत्वोभयघटितः साध्या
भावस्तोमस्तद्वतीत्यर्थः । पृथिव्यादावित्यादिनानन्तानां परिग्रहः अत्र भूतत्वे विशेषगुणाभावत्वे
सत्तात्मापि न तत्त्वं न तु बहिरिन्द्रियग्राह्यजातीयविशेषगुणाभावत्वं मूर्त्तत्वमपि स्पर्शवन्मनोन्यतरत्व
वंय जातिविशेषो वा न त्वच्छिन्नपरिमाणाभावत्वं तथा सति मनःपरिमाणे [illegible] शब्दयोरेव साधनसमानाधिकर
णतादृशसाध्याभावयोरेवाधिकरणाप्रसिद्ध्यातिव्याप्त्यसंभवादिति [illegible] ध्येयं ननु [illegible] साधना
धिकरणापन्नं किंचिद्व्यक्तिवृत्तिसाध्याभावकूटस्यानिवेशात्तैषदोषः क्वचिदपि स्पर्शवद्भिन्ने भूतत्व [illegible]
स्य [illegible] मूर्त्तत्वोभयोरसत्त्वात् तदुक्तं यान्यतरघटितसाध्याभावकूटवत्त्वाकाशे मनसि च हेतौ सत्त्वात् [illegible] ततः स
मनियतताभावानामेकत्र भूतत्वमूर्त्तत्वान्यतर [illegible] न्यतरत्वावच्छिन्नाभावस्य भूतत्वमनस्त्वा न्याय

नै २

२८ 113

नसिद्धहेतोः सत्त्वमतैव सालः समानिपता भावानामेवयमते मूर्तत्वमूर्तत्वान्यतरत्वावच्छिन्ना
भाव एव मूर्तत्वमनतन्यतरत्वावच्छिन्नस्य मूर्तत्वगगनत्वान्यतरत्वावच्छिन्नस्य चाभावस्तथा च मम
त्वगगनत्वयोरपि मूर्तत्वमूर्तत्वान्यतरत्वावच्छिन्नाभावस्यसाध्यस्याभाववत्वाद्धेतुसमानाधिकरणत्वे
डुभयघटितस्वरूपाधिकरणाप्रसिद्धौ एवमोक्तस्य त्वेतिव्याप्तिः। अस्तु वायावतिनिरुक्तसाध्याभा
वत्वान्नावतो प्रत्येकावच्छिन्नस्य यदधिकरणं तद्वृत्तित्वाभावात्रुतिप्रदृहे योपावेन सत्त्वात्त्वे
मे व्याप्तिस्तथा च मूर्तत्वमूर्तत्वान्यतराभावत्वावच्छिन्नस्याधिकरणोमनस्येव हेतोः सत्त्वाद्वा १५ भाव४
तिव्याप्तिरतन्त्राहकिंचेति। ननु मूर्तत्वमूर्तत्वान्यतरत्वावच्छिन्नाभावस्याभावोऽनुगतव्यवहारा
दतिरिक्तः एवनतुमूर्तमूर्तत्वोभयरूपस्तथा च साधनसमानाधिकरणता मूर्तत्वान्यत्वे दृश्याभा
ववतिगगनेमनसि वा हेतोः सत्त्वान्नातिव्याप्तिरतः किंचैत्यपि वदन्ति॥ गुरुचरणाः॥ ननु यावन्तो हेतुस रामः
मानाधिकरणपदार्थाः साध्याभावत्वेन व्याधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावप्रतियोगिमत्त्वोभयाभाववत्तत्त्वावच्छिन्न ११२

ही२

ग १ ह १

र्थक्रूयाधिकरणवृत्तित्वाभाववद्वृत्तित्वं महत्त्वघटकीयं तस्य स्वत्वं विवक्षितं तथा च हेतुसमानाधिकरण
योगिगगनत्वमसमस्तत्वयोरेव तादृशपदार्थयोरेकाधिकरणाप्रसिद्ध्या नातिव्याप्तिर्निरुक्तोभयाभाववत्वांघ
+टत्वपटत्वादीनामेकाधिकरणाप्रसिद्ध्या वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तेर्हेतुसामानाधिकरण्यघटितान
मित्यलम् इदं चेत्याशङ्क्य कालान्यत्वसाध्यकस्य कालिकसंबंधेन हेतौ विरुद्धत्वादेव तत्र नातिव्याप्तिरि
हे ५ त्युक्तं मोचयति तथा च महाकालान्यो घटादित्यादावित्यर्थः। इति मन्मात्रस्यैवेति तथा च महाकाला
वा ५ वृत्तित्वसामान्याभावस्य वृत्तिमद्वृत्तित्वाभावेऽपि साध्याधिकरणाधर्मावच्छिन्नाभावस्यैव यावन्तस्य हे
तोऽसत्त्वादतिव्याप्तिरिभावः अत्र केचित्तु सार्वभौममते सामानाधिकरण्यस्याव्याप्यवृत्तित्वात् खण्डकाला
वच्छेदेन घटादावेव वृत्तिमत्त्वे वर्तमानस्य महाकालवृत्तित्वसामान्याभावस्य यावद्वृत्त्यधिकरणावच्छे
चो २ न हेतावसत्त्वान्नातिव्याप्तिः वृत्तिमद्वृत्ति यावन्तत्तादृशवृत्त्यभावाद्वृत्त्यधिकरणावच्छेदेन तत्त्वस्य विवक्षित नि २
त्वात् अत एव तद्रूपाभिन्नं गुणात्वादित्यादौ तादृशाभिन्नसमवेतत्वसमनियतप्रतियोगिताकस्याप्यधिकरणा

या २

२९ धर्मावच्छिन्नाभावस्यैव वह्निमद्वृत्तित्वेपि नातिव्याप्तिस्तद्व्यावच्छेदेन गुणत्वादावेव वर्त्तमानस्य तद्द्वयभि
114 न्नसमवेतत्व सामान्याभावस्य हेतौ त्वधिकरणगुणावच्छेदेन हेतावसत्वादित्याहुः तन्न द्रव्यत्वं संयत्तु वह्निम
द्वृत्तियद्धर्मस्य वह्निमद्वृत्तित्व साध्यवद्वृत्तिप्रतियोगिकत्वोभयानधिकरणत्वमथ तथा च महाका त्व२
लवृत्तित्व सामान्याभावस्यापि साध्यवद्वृत्तित्वप्रतियोगिकत्वविरहेणानिरूक्तोभयानधिकरणस्य
हेतावसत्वान्महाकालान्योघटादित्यादौ नातिव्याप्तिर्न च महाकालवृत्तित्वत्वावच्छिन्नाघोः कालि
कसंबंधावच्छिन्नवृत्तित्वत्वस्यैव महाकालवृत्तित्वाभावप्रतियोगितावच्छेदकतया महाकालवृत्तित्वसा
२४ मान्याभावस्य तन्निरुक्तवह्निमद्वृत्तित्वं वह्निमदवृत्तेस्तस्य साध्यवद्वृत्तित्वप्रतियोगिकत्वादिति वाच्यं
यावं तैकालिकसंबंधेन महाकालवृत्तित्वानितावदन्यतमत्वावच्छिन्नाभावस्य तादृशस्यैव यत्तु किंचित्तु बुद्धि
विशेष्यत्वावच्छिन्नाभावस्य वा निरुक्तोभयानधिकरणस्य हेतावसत्वे ननु यापत्तिर्व्याप्त्युसंभवात्कालिक
संबंधा[illegible]वच्छिन्नवृत्तित्वत्वमपेक्षाय दन्यतमत्वालक्षणागंकभेदस्य एवलाघवेन प्रतियोगितावच्छे राम ११४

कत्वोचित्यादितिभिन्नं दे। न चापि नित्यज्ञानाभिन्नं घटादित्यादौ विषयितासंबंधेन हेतावनित्यावृत्तेर्वज्रले
पत्वान्नित्यज्ञानविषयत्वसामान्याभावस्याप्रसिद्धत्वात्। व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नतादृशविषयत्वाभावस्य
च यावदन्तर्गतहेतौ सत्त्वात् व्याप्तिः साधनसामानाधिकरण्याव्याप्यवृत्तित्वेऽपि यावन्तः साध्याभावाः सा ध्यस
मानाधिकरण्याप्रयोजकावच्छेदकाधिकरणावृत्तित्वाभावो विवक्षितस्तथा च यत्किंचिदभावाभावत्वेन साध्यसामा
धिकरणवृत्तसाध्यसामानाधिकरण्यप्रतियोगितानिरूपकसंसर्गः। यावत्तादृशाः साध्याभावास्तदधिकरणा
स्य वा साध्यवत्त्वं विवक्षितं लाघवात्तादृशवृत्तित्वाभावस्य तु यावत्त्वेन निवेश इति विशेषणापोह्यत्वे यथा
दित्येव साधनसमानाधिकरणयावत्तादृशाः साध्याभावाः साध्याप्रयोजकीभूतयावत्तदधिकरणवृत्ति
गवित्यादिकं साधीकर्तव्यो वित्यादिति नव्यंदे। न चापि नित्यज्ञानभिन्नं घटादित्यादौ विषयितासंबंधेन हेता
वनित्यावृत्तेर्वज्रलेपत्वान्नित्यज्ञानविषयत्वसामान्याभावस्याप्रसिद्धत्वात्। व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नता
दृशविषयत्वाभावस्य च यावदन्तर्गतहेतौ सत्त्वान्न व्याप्तिः साधनसामानाधिकरण्याव्याप्यवृत्तित्वेऽपि यावन्तः सा

पू नक ५

पू नक ६

४०
२ भाव
115

ध्याभाववत्साध्यसामानाधिकरण्याप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरणवृत्तित्वाभावो विवक्षितस्तथा च व्याप्तिघारिभा
व एव तत्साध्यसामान्यप्रतियोगितेन कृत्वे साध्यसामानाधिकरण्याप्रसिद्ध्या नातिप्रसंगः। यावंतश्च दृशाः साध्याभा
तावत्त्वावच्छिन्नाधिकरणस्य वा साध्यवत्त्वे विवक्षितं लाघवात्तादृशावृत्तित्वाभावस्यानुपादाने वृत्तिमद्वृत्तित्वं वाना
पेक्षितं वैयर्थ्यादित्यंचः साधनसमानाधिकरणाप्रसिद्धावेतावन्तो दृशाः साध्याभावाः साध्याप्रसिद्धौ तावत्त्वावच्छेदका
धिकरणावृत्तित्वमापेलत्ववेत्साधीयइति प्राहुः। तत्कल्पे बलदेशादावत्रापि वृत्तिमद्वृत्तियोगावंतः साध्या
भाववद्वृत्तित्वोभावात्तद्वत्त्वावच्छिन्नाधिकरणतावच्छेदकमेव तत्त्वमेव व्याप्तिर्वाच्या तत्र वृत्तिमद्वृत्तित्वे साध्या
भाववद्वृत्तित्वे च दैशिकविशेषणतयैव वक्तव्यमतो न कोपि न दोषः यद्यपि घटाभावघटितव्याप्तिविदि कू स्वरघटितलक्षण
प्येनेति महाकालान्यो घटादिसादावतिव्याप्तिप्रसंगे नेत्यर्थः। यत्रापि तिपरे गान्वयः। अत्र वाच्यं ज्ञेय
त्वानुमानावान्द्रव्यत्वादित्यादौ नानाव्यक्तिवृत्तिसाध्यकसद्धेतौ घटादिवृत्तित्वविशिष्टसाध्या रामः॰
भावस्यतत्तद्व्यक्तिवृत्तित्वविशिष्टसाध्याभावस्य चाप्रसिद्धेः साधनसमानाधिकरण्यो· एकाधिकरण्या
णाप्रो: एकाधिकरण ११५

प्रसिध्या साध्यसमानाधिकरणायत्वं किंचिद्वह्निवह्निमत्कूटाधिकरणावृत्तित्वसामान्याभावात् हेतावसत्वे
न वाऽव्याप्तिरतः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नविशेषणताविशिष्टसत्तावान् जातेरित्यादौ जातिसमानाधिकर
णस्य साध्याभूतसत्वव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नाभावस्याधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावत्वौनियमा
द्वह्निमद्भेदवत्कूटाधिकरणावृत्तित्वाभावस्य यावत्तद्वहेतौ सत्वादतिव्याप्तिरतः साध्यतावच्छेदकाव
च्छिन्नेति न यावद्गुणान्यत्वाभाववद्गुणान्यत्वाभाववोरुप्यकूटयावच्छिन्न प्रतियोगिताकत्वो सद्गुणमय
त्तिकूटाधिकरणाप्रसिद्ध्येव नातिव्याप्तिः। अत्राधियेन संबंधेन व्यापकताने नैव संबंधेनाभावो निवेश्य
स्तेन समवायावच्छिन्न वह्न्यभावघटितकूटाधिकरणावृत्तित्वाभावस्य वह्न्यवयवत्वादिनिष्ठस्य हे
धर्मा तावसत्वेपि वह्निमान्नयवत्वादित्यौनाव्याप्तिः अतु विशेषणताविशेषेण वसाध्यव्यापकत्वेनादर्शरूपा वह्नि
भावघटव्याहये साध्यस्यगुणसामान्यस्याभाव इत्याद्युत्तरग्रंथविरोधात् गुणस्यादेशिकविशेषणात
संबंधेन गुणत्वव्यापकत्वात् साध्यतावच्छेदकसंबंधेन व्यापकत्वेनादर्शरूपावच्छिन्नाभावे निवे

इति तु नपुंसक मूं. दौप संबंधेत्यर्थः २

[illegible]

रोहू दाये दिति न्यायः ५

६१ धर्मेति तन्नु छेदकत्वनियामकसंबंधेन साध्यतायां तदवच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिप्रसंगात्

दा२ समवायेन वह्नेरित्यादावेतिव्याप्तेश्च संयोगेन इत्यस्याव्याप्यवृत्तितया व्यधिकरणधर्मावच्छिन्न प्रतियो

३ना गिकानामेव संयोगसंबंधावच्छिन्नद्रव्याभावानामव्याप्यवृत्तित्वात्तत्कूटाधिकरणावृत्तित्वसामान्याभावस्य

116 वह्निमत्त्ववृत्तेतादात्म्येन प्रमेयव्यापकतावच्छेदकत्वं तत्प्रमेयत्वे वा व्यक्त्यादिकं तेन संबंधेन तदवच्छि

न्नाभावाप्रसिद्ध्या तादात्म्येन प्रमेयसाध्यके सद्धेतावव्याप्तेश्च संकृदादेदिति न्यायः न च द्रव्यं घ

टादित्यत्र कालिकसंबंधेन हेतावतिव्याप्तिः साधनसमानाधिकरणस्याद्रव्यत्वाभाववत्कूटस्य का

लिकसंबंधेनाधिकरणे महाकाले हेतुतावच्छेदकसंबंधेन वृत्तिमन्मात्रस्यैव वक्तव्यत्वेऽपि तादृशदेशकविशे

षणानपायात्तादृशयावदभावाधिकरणत्वस्य निवेशनीयत्वादिति भावः न च द्रव्यं घटत्वादित्यादौ

साध्यस्याप्रसिद्धेन तावच्छेदकत्वपावच्छिन्नप्रतियोगिताकयावदभावाधिकरणीभूततद्वृत्तित्व रा म०

स्य व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावो घटत्वेऽपीत्यतिव्याप्तिरत उक्तं यावंतर्गतो वह्निमान संयोगसामान्याभा ११६

न्न देशिकाविशेषणतासंबंधेन न च द्रव्यमित्ययं सामान्यस्यापि कृत्यप्रसिद्ध्ये वानातिव्याप्तिः कपुपावस्येहविशेषणमिति वा

च्यं तथापि हेतुसमानाधिकरणस्य प्रकारकसमानाधिकरणाभावस्यापि यावद्धेतुगतस्य साध्याभावस्यापि तादृशासंबंधेन तदधिकरणीभूततद्वृत्ति

मू वत्वान्नू [illegible] धूमादित्यादावव्याप्तिः। साधनसमानाधिकरणस्य साध्यव्यापकतावच्छेदकीभूतसं

सा२ योगसामान्याभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य वह्निसंयोगादेरस्याधिकरणाप्रसिद्धेरतो व्याप्यवृत्तित्व

दमित्याह केवलेत्यादिना। केवलान्वयिन इत्यनेन साध्यव्यापकत्वमाविष्कृतं संयोगादेस्त्यादिना दी२

प४ वह्निसंयोगत्वावच्छिन्नाभावस्योपसंग्रहः तेन प्राचां मते द्रव्ये संयोगसामान्याभावस्यासत्त्वेपि

न क्षतिः। दैशिकाव्याप्यवृत्तिसाध्यकेऽसंयोगे न पुनः कालिकाव्याप्यवृत्तिसाध्यकेनेदाह एवेति ननु

ताद्दशद्रूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकानां तासामभावानामेव लक्षणघटकत्वात्। संयोगाद्यात्मकाभावमादा

य नाव्याप्तिरनुक्तमेव मिश्रैरपि केचित् न व्याप्यवृत्तित्विरिन यावद्गुणसामान्याभावस्य साधनसमाना त्रि४

[illegible]धिकरणेऽपि व्याप्यवृत्तित्वाभावादेव गुणवान् द्रव्यत्वादित्यादौ नाव्या

प्तिरन्यथा गुणसामान्याभावस्यापि साधनसमानाधिकरणसाध्याभाववत्त्वघटितकुत्राधिकरणसम दू२

वेतत्वे सामान्याभावस्य वृत्तिमति नित्ये कृत्वादौ अप्रसिद्धस्य द्रव्यं हेतौ संतोदव्याप्तिरेवेत्यादि भावः

भा पा [illegible] नां ५ [illegible] नं १ वं६

९२ त्वसमानाधिकरणोत्पस्य व्याप्तिमाह उक्तरूपेति साध्यव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नेत्यर्थः क्वचिदि
117 ति वह्निमान् धूमादित्यादौ घटत्वादावात्मकत्वल द्विष्ठावृत्तित्वावच्छिन्नाभावकूटस्यापि सिद्धत्वाभावत्वाप
तदधिकरणाश्रसिद्धेर्निर्वचनाव्याप्तेर्वारणार्थमेवमस्य समानाधिकरणोत्तु तेपि तिमाध्याःत घटादित्वंय
ठत्वादित्यादौ साध्यव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नाभावकूटत्वेन घटादय प्रसिद्धमतस्तत्त्वेनाप्य
संभवाद्व्याप्तिरिदित्युक्ते श्चात्र चहेत्वधिकरणतापनविवक्षितकविशेषणतया वर्तमानत्वमेव हेतु
समानाधिकरणार्थः तेन पृथिवी द्रव्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वादित्यादौ उक्तेते प्रसिद्धसाधनस
मानाधिकरणास्य सत्ताद्रव्यत्वाभावस्यानेनोऽत्यन्ताभावस्य च निरुक्तरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वात्तदुभ
यकूटाधिकरणज्ञात्वादौ हेतोरवृत्तित्वेपि नातिव्याप्तिर्हेत्वधिकरणान्तत्वादिप्रत्येकनिष्ठं यत्साध्यभाव
कूटं तदधिकरणेत्वादौ हेतोः सत्वादिति भावः उक्तसमुदायेत्यादि तादृशाभावसमुदायाधिकरणा
वृत्तित्वं हेतुतावच्छेदकसंबंधेन ग्राह्यं तेन द्रव्यमित्वं सत्वादित्यादौ साधनसमानाधिकरणसाध्याभाव

कूटत्वातिमहाकाले कृत्रिमनूमात्रस्यैव[illegible]कालिकसंबंधेन वृत्त्यावच्छिन्नातिव्याप्तेः तादृशवह्नि
त्वाभाववत्तादृशवह्नित्वसमनियतप्रतियोगिताकोऽयाप्तेः नैनयवन्हित्व[illegible]सामान्याभावस्य कृ
त्वी३ त्रिमत्वालोकान्यत्वोभयावच्छिन्नाभावस्य च हेतावसत्वेऽपि वह्निमान्धूमाद्वाप्यक्षेपत्यादित्यादौ ना
क्री॰४ ऽसंभवः अधिकमग्रिहितं प्राकृत्रिमवह्नित्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य हेतुतावच्छेदकसंबंधेनैव ग्राह्यत्वेन न सं
पुत्त्वसामान्याभावस्याप्रसिद्धत्वात् समवायेन कृत्रिमनिलाद्यादौ गगने इत्यहेतावसत्वेऽपि जातिमा
न्धूमादित्यादौ नाव्याप्तिरित्यर्थः। साध्यवत्वाज्ञानविरोधिताघटकसंबंधेनैव कूटाधिकरणता याः
एवमुक्तावयाः प्रकृतलक्षणाघटकत्वा[illegible]तत्त्वोऽहं कितं। इत्यादिकमित्यादिपदेन गुरोः प्रतियोगितावच्छे
दकैक्यमतेन तादृशवह्नित्वावच्छिन्नाभावाः कृत्रिमवह्न्यपोयावंतस्तत्त्वं मित्यादेः सूचनं॥४ अभा इति[illegible]
वबुद्धौ प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्ट[illegible]प्रतियोगिज्ञानत्वेन हेतुतापाः स्वपमतेनेगि[illegible]
वार्यमाह विशेषणेतिभावः घटत्वेनपटो नास्तीत्यादिबुद्धेर्घटत्वादिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वमेवा

९३ सिद्धमत आह प्रमा चेत्यादिना स्वात्मं ओगोति न घटत्वादेः प्रतियोगिवृत्तित्व माविषयीकृत्येत्य

118 र्थः। नद्रमो वाच्छिन्न प्रतियोगित्व संसर्गकाभा व प्रत्यय स्व ना इशातं बंधे ननद्रमे विशिष्ट वैशिष्ट्या

वगाहित्वान्नियमादिति भाव अंत्र घटत्वेन घटो नास्ती त्याकारकसमानाधिकरण समानाधिक

रणाधर्मावच्छिन्नाभाव प्रत्यये व्यभिचारा नोक्त नियम इत्यत आह घटो नास्ती त्यादि वे त्रि नया

च विशेषधर्मेणाने सामान्याभावोपि सिद्ध एव तत्र घटत्वेन घटो नास्तीति प्रतीतेर्घटत्वावच्छिन्ना

भाव मात्रावगाहित्वादत स्तत्र हेतुत्व माशाद्देव न व्यभिचारोऽन्यथा सामान्यतो येन विशेषाभावस्या

पि स्वीकारापत्तेर्गोत्वत्वेन घटो नास्तीत्यपि प्रत्ययः प्रसंगादिति भावः प्रकृते योऽन्यत्र दर्शितेति य हे४

ह घटत्वेन पटो नास्तीति अपि त्वापत्त्येः तस्य व्यधिकरणा धर्मत्वा। अथवा माहत इतिध्य

न२ धिकरणाधर्मेण विशिष्टं प्रतियोगि निष्ठलो नान्वयः न च तत्र बुद्धिप्रमा याप्रमायौ भावकत्यादि राम०

ति भावः नन्वव्याप्तेरप्रयोजकं घटत्वादेः प्रतियोगि वृत्तित्व मन वगाहमानायामि दवच्छेदकत्वा वगा ११८

पा१

हि प्रत्ययसंभवान्नू व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावः सेत्स्यतीत्यत आह· यदिपुनरिति· स्वरसवा
ही· यथार्थः सचपटेघटत्वानवगाहनएवसंभवतीतिभावः। घटत्वेनपटोनास्तीत्यादीत्यादिपदेन
घटत्वेनद्रव्यंनास्तीद्रव्यत्वेनघटोनास्तीत्याद्यनुभवस्योपग्रहः। तुल्ययुक्त्यातदवच्छिन्नधर्मेणतस्येव
विशेषरूपेणसामान्यस्यसामान्यरूपेणाचविशेषस्याभावेबाधकाभावादितिध्येयं· घटत्वेनप
टोनास्तीतिपाठेघटत्वेनेत्यस्यघटत्वत्वविशिष्टेनेत्यर्थः। तेनतादृशूपेणप्रतियोग्यंशेघटत्वभा
नमनवगाह्य ज्ञातेसमानाधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावप्रसक्तेएवोक्तनिमस्यव्यभिचारोदर्शितः।
तादृशाभावेति· स्वसमनियतान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववारणमित्यर्थः। तेनसामान्यरू
पेणविशेषस्यविशेषरूपेणचसामान्यस्याभावः संगृहीतः। यत्तुद्रव्यत्वेनघटोनास्तीतिप्रतीते
घटत्वाद्यवच्छिन्नाभावेनैवोपपत्तौसामान्यरूपेणविशेषाभावादौमानाभावइतितन्नागेवहूपि
त्तमिति· यद्वा विसंयोगसंसर्गकघटत्वावच्छिन्नाभावत्वावच्छेदेनलाघवात्तादृशसंबंधेनघटत्वा

६४ वछिन्नस्य विरोधित्वाकल्पनात्संयोगेन घटादिमति घटत्वादिना पराद्यभावस्यासंभवइतिकेचित्तुले
न्तदपिमंदं। तावन्नापि गगनत्वादिनाघटादेर्वाच्यतत्वादिना ज्ञेयत्वादेश्च व्यधिकरणधर्मावछिन्ना
119 भावस्य दुर्वारत्वादिति गगनादेरधिकरणस्य स्वरूपसंसर्गकवाच्यत्वत्वावछिन्नाभावस्य चाप्रसि
द्ध्यातत्र विरोधस्य कल्पयितुमशक्यत्वादिति दिक्॥ इति व्यधिकरणधर्मावछिन्नाभावः समाप्तः॥
ननु साध्यासामानाधिकरण्यं न साध्यानधिकरणवृत्तित्वं केवलान्वयिनीयाघुत्तरग्रंथासंगतेः
नापि साध्याधिकरणावृत्तित्वं एवं सत्वादिसाहावति व्याप्तेः। सा[redacted]धिकरण पदवैयर्थ्याद्दित्यतो व्या
चष्टे। साध्यस्येति। साध्याभासासामानाधिकरण्यस्य गगनादेरधिकरणाप्रसिद्ध्या केवलान्वयिन्यव्याप्तेराह
तद्भाववत्त्वमिति। तथा च साध्यासामानाधिकरण्यपदार्थाभाववत्त्वे साध्यासमानाधिकरणत्वस्य मत्वाघ राम
भावस्य धूमादि सद्धेतावसत्वादाह। तद्धवाछिन्नेति। साध्यवद्वृत्तिपदार्थाभाववत्त्वावछिन्नेत्यर्थः। अवछेदकत्वांशो
स्योद्दरतां निरस्यति। सतीति। साध्यावद्वृत्तिपदार्थाभाववत्वेहेत्वधिकरणतावछेदकत्वं नवृदनातिरिक्तवमित्वं गाव्यंशे यद्द्दे ११६

दौ २

सा० यो हेत्वधिकरणत्वाभावाप्रसिद्ध्या तन्नतिरिक्तव्याप्तित्वाप्रसिद्धेः वह्निमान् धूमादित्यादावव्या-
प्ते वह्निमद्वृत्तिपदार्थविरहस्य धूमाधिकरणताभाववति अयःपिण्डे सत्वादेवं धूमवान् वह्नेरित्यादाव-
तिव्याप्तिरपीत्यत आह नञ्द्वयेति। ननु धूमवद्वृत्तिभिन्नत्वाभावस्य वन्ह्यधिकरणताव्यापकत्वात् धूमवा-
न् वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरत आह एवं चेति। सकलेत्यनेन यावद्धूमवद्वृत्तिसकलान्तर्गतस्यायःपिण्डत्वा- गत
भावस्यैव वन्ह्यधिकरणताव्यापकत्वविरहान्नातिव्याप्तिरिति भावः। ननु तादृशाभावत्वं यदन्यूनवृत्ति-
त्वात्मितस्यैव सम्यक्त्वेऽधिकरणताप्रवेशो व्यर्थ इत्यत आह यथेति हेत्वधिकरणता [illegible]
हेतुव्यापक त्वा० व्यापकत्वोपप्रवेशान्न वैयर्थ्यमित्यर्थः। नन्वेवमशीतिप्र [illegible] मेवेत्यतो हेतुतावच्छेदकेति। तन्न [illegible]
धिकरणत्वे॥ अन्यथा हेतुमति कालादौ साध्यवद्वृत्तिस्पन्दत्वादेः सत्वेन तदभावस्य हेतुव्यापकत्वा-
नुपपत्तिरिति भावः। ननु कालः प्रमेयत्वादित्यादौ साध्यवद्वृत्तिरवृत्तिरेव तथा च तदभावस्य हेतु-
व्यापकत्वान्नातिव्याप्तिरत आह येनेत्यादि। तथा च कालत्ववतिसमवायादिसंबन्धेनाभावो मा-

द्रव्या समवेतस्य ... गुणादेः ... ऽभावस्य ... समवायेन साध्यवदन्यत्वा ... त्वाद्व्याप्यत्वसिद्धिः
रिति तथा च द्रव्यं पृथिवी त्वादित्यादि साध्यवत्वि ... त्यादिरिति भावः ।

प१ ति१

८५ नस्य घटत्वादेः समवायेनाभावस्य प्रमेयत्वाव्याप्यकत्वात्तोक्तदोषः । एवं नेति प्रत्युक्तमपि परोक्ता
न्वितं । साध्यवदसमवेतस्येति प्रमेयत्वादेरिति शेषः । साध्यवदवृत्तिपदार्थस्यैतत्रिवितं च वं ... विशेष
२ ... व्ये सत्वादित्यावति व्याप्तिः [redacted]
120 ऽरिमितात्वाद्द्रव्यं पृथिवीत्वादित्यत्र व्याप्तिः ... तत्र भाववति । साध्यवदवृत्तिपदार्थस्याभावे
पितेनैवधृता प्रतावच्छेदकसंबंधेनेवत्तथा च द्रव्यत्वविवेदसमवेतस्य समवायेनाभावो द
ब्यादावव्यसुलभ इति नोक्तदोषः । केवलान्वयिन्यादिति तथा च समुत्तरात्तस्य हेतुस्व व्या
पकत्वमिति भावः । अत एव उक्तातिव्याप्तेरेव समवायेनेति साध्यवदवृत्तित्वं दवच्छिन्नाभावः समवाये
नेत्यपि ने सर्वः । ननु हेतुनिरूपित समवायेन साध्यवदवृत्तित्वादिकं वाच्यं न तथा च प्रमेयत्वसमवायाप्र
सिद्धेरेव नोक्तातिव्याप्तिरत आह इदं नत्वातिः समवेतत्वादित्यादिना संयुक्तसंयुक्तः भावीति साध्यव

मदीति ९

काभाव २

८५

रामं० ...
१२०

अथ१ दा३ वं१

दण्डित्वं न दण्डाच्छिन्नाभावसाधनतावच्छेदकसंबंधेनेत्यपि नेत्यर्थः। ज्ञानस्याभाववति हेतुताघटकस्वरूपसंबंधेना
वर्त्तमानस्य द्रव्यगुणान्यतरत्वादेस्तेन संबंधेनाभावस्य हेतुव्यापकत्वाच्च ज्ञात्वाव्याप्यसंभवादाह स्तदूषयति
२ भिन्नि ग्रत २ दूषमिन्नो भोसमवेतानां समवायेनाभावस्य केवलान्वयितया सुतरां गु एतद्व्यापकत्वादिति भावः। दण्डत्वविनात दूषयति
न्यगुणात्वादित्यस्य संग्रहः सविषयकमात्रस्येति तथा च घटादिज्ञानाविषयकं निर्विषयकमेव तस्य दे वि त्यादि ३
षयतासंबंधेनाभावः प्रमेयत्वस्य व्यापकः एवेति भावः। ननु घटभिन्नाविषयकस्य घटनिर्विकल्पक
स्यैव विषयतासंबंधेनाभावेऽपि प्रमेयत्वं व्यापको घटे व्याप्तिग्रहादित्यत आह घटनिर्विकल्पकेऽपीति
दं ४ न च विशेष्यतया सा व्यवहित इति लौकिको दोषः। घटत्वेन विशेष्यकस्य घटमात्रविशेष्यकज्ञानस्य दं ४
हितित्व विशेष्यतासंबंधेनाभावस्य हेतुत्वव्यापकत्वेऽपि घटमात्रविशेष्यकज्ञानेन मम प्रसिद्धं तदेव साध्यकप्र
मेयत्वादावति व्याप्तिनादवस्थ्यादिति भावः। येन येन संबंधेन यत्र विशेषणताविशेष्यतास्याविति वे
शात् तत्तत्संबंधे अतिप्रसंगभंगे संबंधांतरविशेषो व्यर्थ इत्याशयेनाह विशेषणतावच्छेदकतावेति। मन्त्वेवं व्याप्ति

इत्यमापततः न घटिकत्वेन तद्धटस्मरणस्य घटभिन्नाविषयकत्वेन विषयतया तादृशस्मरणाभावस्य हेतुव्यापकत्वात् न घटिकत्वस्यैव तद्धटव्यक्तिस्वरूपत्वात्
तद्घटीय स्पर्शादिस्वरूपत्वे घटत्वजातिदशायां तद्घटिकत्वादिमभावापत्तेः नच जातौ तदेकस्य तद्घटिकत्वस्य स्वरूपतोऽवच्छेदकताविरोधात् [illegible] स्मरतो
धर्मांतरभानमावश्यकं घटो [illegible] रक्षितः तद्घटिकत्वादिरस्ति [illegible] विशेषास्वीकारात् [illegible] या ४

१७५

५६ चारित्वप्रतिव्याप्तिर्विशेषणतया धूमादिमत्पर्वतमानस्याप्यः पिंडत्वादेर्विशेषणतयाभावस्य वन्ह्या
(121) दिव्यापकत्वात्तत्राह सर्वत्रेति व्यभिचारिणीति शेषः। न सद्धेत्ववृत्तित्वे इति व्यभिचारनिरूपकत्वलदधिक
रणाद्यवृत्तित्वात्त्यर्थेन तथा च तदभावस्यैव हेतुव्यापकत्वात्रापि त्याज्य इति भावः। न तु न त्वव्याप्तित्वेन स
दयोगोलकादित्वरूपव्याप्यरूपादित्वरूपं वात्तस्य च विशेषणतयाऽभावोवह्न्यादिव्यापकमेवेत्य १४
तत्राह तत्तदन्यान्यत्वे इति। न तु तत्तदन्यान्यत्वेन साध्यपिंडाद्यन्यतमत्वं न साध्यः पिंडत्वादित्वरूपमे
वेत्युक्तदोषतादवस्थ्यमत आह तत्त्वं कीरकेति न लघुत्वात्त्वप्रकारकेत्यर्थः। तादृशान्यमविषयत्वस्य
साध्यवत्स्वपि सत्त्वात् पक्षेति तत्साध्यवदवृत्तित्वं न च साध्यवदन्यत्वे स्ववृत्तत्सोऽल्पं स्यादेतावत्पर्यन्त
अधावनमयत्वं भेदस्याव्याप्यवृत्तित्वे सर्वत्र व्यभिचारिणीत्र सोऽल्पं स्यात्संभवादिति भावः। साध्य
६२ वद्वृत्तित्व लघाप्तीत्वावच्छिन्नाभावकूटप्रवेशो गौरवाद्दाहृत्येनैव संबंधे नैमद्वविशेषत्वादि विशेषणाना राम॰
विशेषेणैव साध्यवदवृत्तित्वावच्छिन्नसामान्याभाव इत्यर्थः। निरुक्तमतमुपन्यस्यति केचित्विति। नत्वभूय १२९

ति।२

न्यासेन साध्यपदोत्तरनञ्प्रस्तत्पूर्वप्रदेशस्य पेरा। ननु साध्याभिन्नस्यचप्रमा ६। देःसाधनसमानाधिकरणा
धिकरणस्यत्वादवह्निमानूधूमादित्यादाव व्याप्तिःप्रमेयवान् वह्नेरित्यादौ साध्याभित्रा प्रसिद्धेर्येयत आ
ह "साध्यविरोधीति अस्तुशाव घ्यादिपदेन नञो विरोधिबोधकता या व्युत्पन्नत्वादिति भावः ननु साध्य
विरोधित्वे साध्याभावव्यापकत्वे तच्च केवलान्वयिन्यप्रसिद्धमत आह साधर्म्यसमानाधिकरणेति।
१ साधर्म्यसमानाधिकरणानामसमानाधिकरणस्येत्यर्थः। केवलान्वयिन्य व्याप्तितादवस्थ्यमतो वह्नी
हिमानवच्छिन्नव्याचष्टेनानीति साध्यासमानाधिकरणानीत्यर्थः। ननु साध्यासमानाधिकरणस्य ज्ञा ८५
त्वादेःसाधनसमानाधिकरणाधिकरणानधिकरणत्वान्न धूमवान् वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरत आह साध्यस
मानाधिकरणाभावेति। वह्निसामानाधिकरणाप गगनेत्यादौ वह्निरत्राभावस्य धूमसामाना
धिकरणाभावव्यापकत्वाद्धन्नातिव्याप्तितादवस्थ्यमतः साधनसामानाधिकरणत्वात् वह्निरत्राभावत्वे
नव्यापकत्वमाविष्करोतु सामान्यपदस्योपादानं। साध्यत्वादि साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवतीत्यर्थः

९८ तेन विशिष्टसत्तासाध्यकत्वातिमत्वादौ नातिप्रसंगः परं वहेतुनिरूपितंच। हेतुमतिरत्ति हेतुतावच्छेदक
1222 विशिष्टत्वादिः तेन द्रव्यत्वविशिष्टसत्वादित्यादौ नाव्याप्तिः तेनैव हेतुतावच्छेदकसंबंधेनैव साध्यतावच्छे
दकसंबंधेन साध्यवत्वं प्रवेशस्य फलमाह तेनेति हेतावित्ति नातिप्रसंगइति परेणाव्यापकः समवायेन पृथि
वीत्ववति कालिकेनावच्छेदमानस्य फलमादं कालिकेन हेतुमतिमहाकालेरत्ति [redacted] ति प्रसंगो विरहान्नाव
ऽन्यथा फलमादेरपि पृथिवीत्ववन्महाकालादिवृत्तित्वात् पृथिवीत्ववदन्यवृत्तित्वमप्यवृत्तिमत्वाभावात
वेयत्वहेतुसमानाधिकरणपृथिवीत्वादिति व्याप्तिः स्यादेवेति भावः। पूर्वदलस्य विरह। हेतुतावच्छेदक
संबंधावच्छिन्नत्व दलस्य फलमाह द्रव्यत्वादेरिति॥ द्रव्यत्ववत्यसमवेतस्य गुणत्वादेर्वहेतुसमानाधि
करणाप्रविरहात्वात् प्रसंगोऽन्यथा कालिकमात्रेणैव द्रव्यत्ववतिमहाकाले वृत्तेर्द्रव्यत्ववृत्ति दः
त्वमनुत्तिगगनादावेवस्यात् स्वसमवायहेतुसमानाधिकरणाभावे। गुणेतिव्याप्तिरिति भावः। द्रव्यत्वे राम
साध्यगुणत्वस्य विरहकतयासाध्यसामानाधिकरणात्वाविरहाद् विनाप्रसंगः भवतीत्यतः सत्वय ९८
कृ१ सं१ १२२

पर्यवसन्नमनुसन्धत्ते। सत्यगुणादित्यापि वाचित्याठलक्षणापाहेतुतायां हेतुसामानाधिकरण्यस्य
स्य साध्यसामानाधिकरण्यव्यापकत्वाभावो हेतुमिति एतदनुसारं पंकुन्नात्वस्य हेतुतायां तु तत्रैवायं
सुधृहरत्याशये न गुणत्वस्य पञ्चाद्धुलिः। हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुमत्वोल्केः फलमाह न चासंयोगे
नेति स्पंदत्वादेरिति रूपत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः न घावनानिमान्यवेत रूपादित्यत्र वह्निमदसमवेत
स्य कालपरिमाणादेः कालिकसंबंधेन पर्वतीयरूपवति काले समवेतत्वे पि हेतुताघटकसमवायसंबं
धेन तादृशरूपवति पर्वतादावसमवेतत्वात् नाव्याप्तिरिति भावः कालस्यापि संयोगेन वह्निमत्वात् सा
ध्यवदसमवेतत्वे न कालपरिमाणे व्याप्तः स्पंदत्वमनुसृत्य कान्ति नु महाकालस्य कालिकसंबंधेन रू
पाद्यधिकरणत्वे मानाभाव इदानीमिदानीमित्यादिप्रत्ययेन कालोपाधीनामेव तत्र चाल्वाचगाहना
दिति मनस्यव्याप्तिं संपत्रये स्पंदत्वपर्यन्तमित्याहुः तेनैवेत्यस्य स्वयोजनमाह समवायेनेति तद
दधिकरणाइति वह्नित्याप्यत्वरूपविशेषादेरधिकरणे गोपर्वतादावित्यर्थः तत्रैवातिव्याप्तिरिति। एतत्स्फू

९८ 123

सा २

भिन्नं गुणत्वादित्यत्रातिव्याप्तिः गुणत्ववत्समवेतत्वस्यैव रूपभिन्नासमवेतत्वव्याप्यत्वादेवं वा
च्यत्वसाध्यकेतादात्म्येन विषयतया ज्ञानादिहेतौ व्याप्तिर्व्या ज्ञानत्वस्ववृत्तिविषयत्वादेस्साध्य
सिद्धेः । न च साध्यस्य हेतोश्च सामानाधिकरण्यं विशेषणताविशेषेण प्रवेश्यमतो न कोऽपि दोषः
इति वाच्यं तस्य व्याप्तिग्रहोपायत्वमेव न तु गमकत्वादिति भावः । यथा संभवमिति । अत्र यथा साध्यव
दवृत्तित्वस्य कालिकसंबन्धेन तथा साध्यानधिकरणावृत्तित्वमादाय तत्र प्रदर्शनस्यासंगत्यापत्तेरिति
भावः । प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठस्य तु न यस्य प्रतियोगि विरोधित्वस्य निरवच्छिन्नहेतुमद्वृत्ति
तावच्छेदकत्वं तु यस्य वा व्याप्यवृत्तित्वस्य प्रवेशे वक्ष्यमाणातिव्याप्त्यसंगते राह प्रतियोगी ति । न च । यास
तीति । [redacted] नु तु गगनाधिकरणव्याप्तिनिरूपकवादेवातिरिक्तोऽभावः सिध्यति सोऽपि चेद
धिकरणभेदान्निरस्तदाधिकरणव्याप्तिरेवाभावव्यवहारो सिद्धेन भिन्न निरतिरिक्ताभावेनेति भावः । न
तु प्रतियोगिसामानाधिकरण्या[redacted]मानाधिकरण्यव्याप्यवन्निष्ठाव्याप्यवृत्तित्वलक्षणाति राम: १२३

दू २ १सा भि २ नि २

नुगतप्रतीते २१

रुद्धधर्मो व्यासज्यवृत्तिद्रव्यगुणावृत्तिसंयोगाभावयोर्भेदकोस्त्वत आह संयोगेति द्रव्यानिष्ठेति प्रतियो
गित्वं योशेष्य व्यासज्यवृत्तिधर्मानवच्छिन्नेत्याह्य मतोनच्छित्वाघवच्छिन्नाभावमादाय गुणो विसंयोगाभा
वस्याव्याप्यवृत्तित्वं एवमुत्तरत्रापि बोध्यं अविरोधादिति संयोगाधिकरणद्रव्यवृत्तित्वतदन्यकर
णगुणावृत्तित्वयोगे न नाद्यभावे सत्त्वादिति भावः ननु समानाधिकरणत्वं नाभावप्रतियोगित्वा
नेत्वासामान्यं नाभावादिलक्षणाक्रिष्टधर्मस्य भेदको वाच्य इत्यत आह सामान्येति न तथाच
व्यतिरेक इत्यन्वयपक्षपाताव्याप्यवृत्तित्वसामान्याभावः प्रतियोगिसमानाधिकरणसामान्या
भावः संयोगाभावेनास्त्येव को भेदकः स्यादिति इत्येव समानाधिकरणस्य व्याप्यवृत्तितामनुसृ
त्य अन्यथा प्रतियोगिसमानाधिकरणत्सामान्याभावयोर्द्रव्यगुणात्मकावच्छेदकभेदेन सं
योगसामान्याभावे द्रव्यनावपि द्रव्यभावादिति ध्येयं॥ साध्यतावि॥ साधनवन्निष्ठान्योन्याभाव
प्रतियोगितावच्छेदकं साध्यवतीति समस्यमानपदार्थस्य वाच्यपदेन लक्षणं फलत्वादिति भावः सर्वेति॥

साध्य २

६२

९९ 124 तथा च साधनवन्निष्ठान्योन्याभावाप्रतियोगिसाध्यवत् पस्याधिकरणगतत्वं वा कार्यः अ

धिकरणत्वे वलंबं धत्वं अतस्साद्यत्वेनागगनादिहेतौ नाव्याप्तिः यस्यैवानुसाध नैत्रिष्ठान्योन्याभावा व२

प्रतियोगित्वस्यैवमन्वये पिनद्धः साधनसामानाधिकरण्यस्यैव यत्सदार्थस्यैव साध्येऽनुप्रवेशादित्या रूप ३

साध्य ४ शयेनाह स्वप्रष्ठ्य साधनयोरपीति" सामानाधिकरण्यमेवेति संबंधस्त्यनुपज्यते। सिद्धिकमेवादि-रूपसा स्य ४

ध्यत्वादेस्मोऽप्यनिरूपत्वादन्यथाव्याप्तेकेसाध्यत्वइति पलङ्क्यामिति। तथा च पद्धानिष्ठान्योन्याभा

स्य ५ वाप्रतियोगी यदा स्तन्नेसमंतत्सामानाधिकरण्यं व्याप्तिरितिफलितं। प्रतियोगितावच्छेदकमिति भाव

त्व४ प्रधानो निर्देशः। प्रतियोगितावच्छेदकमित्यर्थं पावृत्तेन वह्नित्वावच्छिन्नस्य वह्निमात्रस्यैव धूमस व४

मानाधिकरणत्वं तद्वह्निमत्त्वावच्छिन्नभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि नक्षतिः तादृशप्रतियो

तावच्छेदकत्वस्य वह्नित्वेनानवच्छेदादित्यर्थं यं न तु तद्वह्निमत्त्वावच्छिन्नभेदस्यैव प्रतियोगितावच्छे राम

दकत्वं वह्नित्वावच्छिन्नेवा व्यभिचारेण मनाभावे दप्यसामानाधिकरणसमुच्चतात्वप्रतियोगितावच्छेदकत्वेना

तं२

१२४

।मित्यव्याप्तिरैतआह नचेति वह्नित्वावच्छिन्नो वह्निर्यावान्वह्निस्तथा च यावद्वह्निनिष्ठमेयाभावस्यप्रतियोगि
तावच्छेदकत्वं वह्नित्वावच्छिन्नमित्येकवह्निनिष्ठस्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य [illegible] वह्नित्वा
वच्छेद्यत्वविरहान्नाव्याप्तिरनवक्तव्येवयुक्तिमाह धूमवान्वह्निमानेवेति अप्रसीतेरिति केचित्तु यद्रूपावच्छि
न्न ताद्दशप्रतियोगितावच्छेदकं तद्रूपव्याप्याधिकरणान्तर्भवरूपावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं विवक्षितमित्यपा
हुः। ननु सामान्याभावस्य केवलदूरास्थेत्यदोषवदुत्पत्तआह अत एवेति यद्यपि समवेदान्नाद्भिमत्त्वावच्छिन्न यत्व ५
भेदात्स्वकाधिकरणोति अन्यथा वह्निमत्याप्येवह्निमानेति प्रतीत्या पर्वते इति भावः तदधिकरणानाद्दत्विच
स्प ८ रूपस्यवैयधिकरण्ये [illegible] चेशोप्रमेयत्वाद्देर्वैयधिकरण्याप्रसिद्धेरिति मूलासंगतिरित्यतआह एवंतत्र
सिद्धेरतोव्यावच्छेदवैयधिकरणमिति। ननु साधनवैयधिकरणार्थं नाधिकरणान्तःप्रवेशेनैव सामान्यस्य समाना
धिकरणापदव्यर्थमतआह तदेति साधनसमानाधिकरणोक्तावपि केवलान्वयिसाधने वैयधिकरणाप्र
प्रसिद्धेरेवसाधनस्यापित्वसमानाधिकरणाभावद्व्मातगतत्वादतोद्रूपरान्तरमाह। अतिप्रसंग

न च तत्र मवाये धूमस्य साध्यतायां वह्न्यादि ... मो विरुद्धत्वात्साध्यसामानाधिकरण्याभावात्स्थितेवन्नातिव्याप्तिर्यतो पादानमकलस्थिति
वान्य: तथापि संयोगेन धूमस्य साध्यतायामपि तत्समानाधिकरण्यस्य वह्न्यादे: साधनाधिकरणत्वेन अधिकरणतया तेन दृष्टसंयुक्तत्वप्रसिद्ध्या
तिव्याप्तिरतो यावदिति ८

प्रस्यार्थीनत्वानाधिकरण्ण १

१०० ऊं चेति पृथिवीत्वस्य द्रव्यत्वानाधिकरणत्वादिति भावः अनेन यावद्वत्वसमानाधिकरणेति मूलज
125 लत्वाद्यधिकरणानवृत्तित्वस्य पृथिवीत्वे सत्त्वोनातिव्याप्तिरिति भावः । अत्र च येन संबंधेन यो यः समाना
धिकरणत्वेन संबंधेनैव तत्तदधिकरणनिष्ठ साध्यतावच्छेदकसंबंधेनैवेति मत्वा ताहृशावैयधिकरण्यं
तावद्गात्य तेन साधनसमानाधिकरणस्यापि संबंधसामान्ये नाधिकरणगगनादौ धूमा नाधि४
देवद्वृत्तित्वेपि धूमवान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्ति: ॥ न वा तत्तन्नवानात्मत्वादित्यादौ साधनसमानाधि
२५ करणात्मत्वादेरनधिकरणे कालिकादिसंबंधेन साध्यस्य तानादैवत्वादव्याप्ति: । धूमादेरिति ९५
समवायेन साध्यतायामपि त्वसंयोगेनतयात्वे द्रव्यत्वानाधिकरणगुणसंयुक्तत्वाप्रसिद्ध्या द्रव्यत्वमा
दायातिव्याप्तिसंभवादिति ध्येयं द्रव्यत्वादेरितितावद्द्रव्ये नत्तदधिकरणवृत्तित्वमेव वैयधिकर मा ३३
ण्यं वा तत्र तावद्द्रव्यत्वस्य घटत्वाद्यनधिकरणमात्रवृत्तित्वाभावान्नाव्याप्तिरन्यत्राहतदनाधिकरणो तावः
तान्याचमात्रपदप्रवेशोपि न प्रमाणं पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिरिति भावस्ता दृशेति साधनसमामा १२
न द्रव्यीनानावित्वादव्याप्तिरिति भाव: ३

त्वे२ स्व२

नाधिकरणायावद्धर्म इत्यर्थः। [illegible]वो वैनुलस्थ साध्यांतभागे नैत्पवान् पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिमुद्धरति
नहीति धूमवान् वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिं निरस्यति धूमत्वादिकं चेति। न च वच्छेदकं मध्या नमुं नूयसीवं बुद्धि वे
षोमानाभावाकुरूत्वधर्मेन दमा चेन प्रमेयधूमत्वादिरूपेनासाध्यतायां व्यभिचारिसाधनेऽतिव्याप्तेः नाप्यन्यूनवृ श्च२
त्तित्वे प्रमेयधर्मवान् धूमादित्यादावव्याप्तेः पर्वतत्वाद्यनधिकरणमात्रवृत्तित्वान्यूनवृत्तित्वात् प्रमेयत्वस्य
न५ इत्यत आह तदवच्छेदकत्वमिति। तदेति रिक्तेति। तादृशधर्मानधिकरणमात्रवृत्तित्वशून्यावृत्तित्वमित्यर्थः
तादृशावृत्तिताशून्यवृत्तित्वं च साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन याह्यं तेन वह्निसमानाधिकरणा[illegible]यः पि ड क५
त्वाघनाधिकरणमात्रवृत्तित्वशून्ये पर्वतपिंडे यव न्हप्रादेधूमत्वादेः कालिकसंबंधेन वृत्तावपि न तादृशा
तात्र् वच्छेदकत्वक्षतिः। [illegible] नत्वेतितदधीत्यर्थे सत शून्येति तदधिकरणमात्रवृत्तिताशून्येत्यर्थः। तेन घटपदप्रवे न३
न वेशे धानामतिव्याप्तिरिति। तादृशावृत्तिताशून्यो धूमस्तदवृत्तिर्भावादावेव द्रव्यत्वस्यावच्छेदकसंबंधे [illegible] मवादित्यादौ पः सनादिरू
पः। न च गगनादेरपि कालिकादिसंबंधेन वह्निमत्त्वावृत्तेः दोषतादवस्थ्यं संबंधसामान्येनैव तत्त्वामव पा२

ता२ त्वे२

१०१ त्तित्वोपगमात् वस्तुतः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन संबंधित्वं यत्र धर्मे तत्र धर्मत्वेनापि अन्यथा गगनादात्म्ये

126 न गगनस्य साध्ये शरूपत्वादावव्याप्त्यापत्तेः साधनसामानाधिकरण्याद्यत्वाद्यनधिकरणमात्रवृ

त्तिताशून्ये वृत्तिमति घटादेर्गगनीयत्वस्यावृत्तित्वान्न चावच्छेदकतादेः कालिकतादात्म्यादिसंबंधेन धर्मत्वे

पि समवायसंबंधेन वनत्वावच्छेदविरहान्नातिप्रसंगः। घटत्वे संयोगेन द्रव्यत्वाद्यवच्छेदकत्वादावतिव्या

५ ला प्तिः साधनसमानाधिकरणगुणत्वाद्यनधिकरणमात्रसंयुक्तत्वे भूम्यो गृहदत्तिदंडादेर्वर्तमानतया

द्रव्यत्वस्य निरूपितावच्छेदकत्वाभावाननुगुणत्वाद्यनधिकरणमात्रवृत्तित्वे संयुक्तताशून्यस्य संयोगे

न वृत्तिमतो प्रसिद्ध्या साधनसमानाधिकरणगुणत्वादिकमुपादाय—न द्विरसाः संभवात्तथापि नादृश

धर्मानधिकरणमात्रवृत्तिताशून्यत्वनिरूपितवृत्तिमत्त्वाभावाभाववत्त्वस्यास्य सामान्यकत्वेपि

वह्नितमित्यदोषः। द्रव्यत्वावच्छेदेनैव गुणत्वानधिकरणमात्रसंयुक्तताशून्यत्वसंयुक्तत्वोभयाभाव ग म ०

वत्त्वेन द्रव्यत्वस्य निरूपितावच्छेदकत्वादिति भावः। अनुसाधनं समानाधिकरणगुणत्वाद्यधिकरणमात्रवृत्तित्वम् १२६

वा न

न्येसत्वादौ द्रव्यत्वसत्तो प्रमेयत्वादेः साध्यतावच्छेदकस्य वृत्तित्वान्न द्रव्यत्वसत्तोभयवान् ज्ञानेरित्यादावति
व्याप्तिरलक्ष्याहवत्त्वमहत्त्वेनिताद्दशेति साधनसमानाधिकरणधर्माधिकरणानारूसीत्यर्थः पूर्वकल्पेति
शिष्टाभाववद्वृत्तयासार्थकत्वे प्पत्रकस्येतादृशधर्मानधिकरणावृत्तित्वोशस्य प्रवेशे वैयर्थ्यान्नचैवं प्र
मेयत्वादेरित्यग्रिमग्रन्थासंगतिः प्रमेयत्वाद्यनैधिकरणवृत्तित्वरूपस्यतद्वैयधिकरणस्यगगनादौ
कं प्रसिद्धेरिति वाच्यं तद्रूपस्यैव वैयधिकरण्यावच्छेदकाप्रसिद्धिपरत्वादिति भावः। अव्यावृत्तित्वाधिकरणा
त्वे साध्यतावच्छेदकसंबंधेन याह्यंते नसमगाप्यावच्छिन्नवृत्त्यधिकरणानाम: साधनसमानाधिकरणा ख५
पर्वतत्वाद्यनधिकरणामात्रवृत्तित्वेपि नवह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिरेवरूपसंबंधात्तत्कस्याधिक
रणात्वस्याधिकरणभेदाद्भेदोपगमेन साध्यतावच्छेदकसंबंधेन स्वावच्छिन्नाधिकरणान्यूनसामान्यं
निवेशनीयं तेन महानसनिष्ठायावह्नित्वावच्छिन्नाधिकरणतायास्तत्र पर्वतत्वाद्यनधिकरणामात्र न२
वृत्तित्वेपि नोक्तदोषः। नचैवं घटवान् महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिः कालिकसंबंधेन साध्यता

127

१०२ यां महाकालान्यत्वविशिष्टघटत्वादेः यांचिदवच्छेदकत्वसंभवेऽपि महाकालनिरूपितवि
शेषणतया साध्यतायां कुत्राप्यवच्छेदकत्वाप्रसिद्धेरिति वाच्यं। तादृशधर्मानधिकरणसामान्ये
त्वाधिकरणत्वसामान्यभिन्नं यत् साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रकृतसाध्याधिकरणत्वेन त्वा
४ वर्न्दु मानाधिकरणसंबंधाप्रसिद्धिरित्यत्रैकुलादौ तादृशपीत्यादित्यौ न नु गुणत्वाद्यधिकरणमात्रवृत्तित्व- य४
न्यो[illegible]मत्वादेर्द्रव्यत्वसत्त्वोभयत्वादेः साध्यतावच्छेदकताघटकपर्याप्तिसंबंधेनाप्रसिद्धेस्त्वा
प्र४ वच्छेदक[illegible] लक्षणे मेवेत्यत आह गुणान्यत्वेति। नन्वित्यादिना निरोकिलं मेदप्रतियो
गितावच्छेदकत्वं। न च साधनाधिकरणता घटकसंबंधेन ग्राह्यं ते न गगनाभावसंयोगाभा
वादेर्व्युदासः। ननु यद्धर्मावच्छिन्नं तत् समानाधिकरणप्रसिद्धौ प्रातिस्विकरूपेण तत्त राम०
द्धर्मवैयधिकरण्यं तथा च पौर्वापर्याधिकरणप्रसिद्धं सोऽपि न समानाधिकरणतत्तद्धर्माणा १२७

१पि
मेव विशिष्य प्रवेशात् सर्वसामंजस्ये व्यतिरेकित्वनिवेशोऽप्यर्थस्तादृशयावद्द्रव्यच्छेदकभे
दप्रापकतया हेतुवमूलोकपावत्यदस्य सार्थकत्वसंभवादन्यथा व्यतिरेकिणोपि हेतुसमा
नाधिकरणयावद्वृत्तिमत्कालस्यैव द्रव्यत्वादेरनधिकरणत्वसंयोगेन वृत्त्यप्रसिद्ध्या वन्हिमान्
८।४ धूमादित्यादावव्याप्त्यापत्तेरित्यत तत्तथैवाह वस्तुतस्त्विति ताद्दशस्येति साधनसमानाधिकरणा
स्य त्यर्थः तथा सेत्यादि साधनसमानाधिकरणतद्धर्माव[illegible]नधिकरणमात्रवृत्तित्वावच्छिन्ना
८५ धिकरणतानात्कंयपूर्वदित्यर्थः। यद्यपि तादृशधर्मानधिकरणमात्रवृत्त्यधिकरणतानवच्छेदक
त्वावच्छिन्नभेदो लक्षणे विवक्षितः तथापि यावत्पदसार्थक्याय भेदकूटो लिखितः तत्र धर्मेत्यादौ
धर्मपदं साध्यतावच्छेदकधर्मपरं ननु तादृशयवेतत्वादनधिकरणमात्रवृत्तित्वावच्छिन्ना
धिकरणतावत् महानसीयवन्हित्वमपि तद्भिन्नत्वेन वन्हित्वे इत्यव्याप्तिरत आह यावत्ता
दृशेति साधनसमानाधिकरणमात्रवृत्त्यधिकरणतानिरूपकतावच्छेदकतावत्कूटस्यैवान्यत्व

तत्तद्धर्मानधिकरण १

१०२ र्थः। तथा च महानसीयवह्नित्वानिष्ठाय प्रासत्त्ववृत्तित्वव छेदकत्वं तच्छून्यत्वं गुरुवह्नित्वेऽस्ते
128 वइत्यदोषः। नचैवं पार्वन्ति ताद्दशधर्मो नधिकरणामात्रवृत्त्यधिकरणाभावच्छेदकत्वानि लक्ष्यत्वे
कावच्छिन्नभेदो न्याः पूर्वकल्प्यो विसम्य कूर्विशि स्वघयोन्न्यदवच्छेदकत्वं तदवच्छिन्नभेदस्य गुरुव
४न्हि च्छिन्नेसत्यादिति वाच्यं तत्तदवच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदस्य वऊ नरावच्छेदकैः [illegible] घटितत्वमूर्तिके
नयागौरवेनैतस्यानुक्तत्वादिति भावः। मूलोक्तयोरेत्यतान्योन्याभावयोः ॥ कर्मधर्थपाहतत्या तेति संगमा ५
त्यं च साधनसमानाधिकरण्याधर्मत्वेन वह्नेरेवाभिप्रेतत्वमिति ध्येयं ॥ एतेनेति विभिन्नसंबंधेन वेय
धिकरणयमाद्यपदेषेनाद्यत्यः। दो यमेवाहे समनुवृ विनयेत्यादिना वैन्हाविति यथा कृतं मूलमपि
प्रेत्य निरुक्तलक्षणामिश्रायेतुव न्त्याधिकरणातीयामि निशेषं। तादृशेति साधनसमानाधिक
रणीभूतेय न्महानसत्यादिकं नदाधिकरणावृत्तित्वरूपवैयधिकरण्यवत्त्वादित्यर्थः ॥ विशेषेति प्रथ
मकल्पे येन संबंधेन यन्निष्ठस्यसाधनसमानाधिकरणत्वं तेनैव यत्सदनधिकरणीनमात्रवृत्तित्वस्य वि गम० १२८

धं १ संवंध २ मे २

तीयकल्पे यत्साध्यतावत्साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यत्र यत्संबंधेन वा तदधिकरणावृत्तित्वस्याऽवि
यद्वापां नसंवद्धभेदेनि वंधनोहेतवइत्यर्थः आत्माश्रयेति साध्यसमव्यापकस्य व्यापि वारसे वंधे
नौ ३ नाभावरूपायामसौ याधिकत्वव्याप्तौ साधननिष्ठ[illegible]कृतसाध्यव्याप्तेन पि साध्यव्याप्यत्वांश
प्रवेशादिति भावः आत्माश्रयादिग्रस्तमिति साध्यस्यापि साध्यनिष्ठव्याप्तिनिरूपकत्वे न साध्य
निष्ठ[illegible]व्याप्त्याप्रसिद्ध्या मेवं साध्यीयव्याप्तौ तादृशनिरूपकत्वप्रवेशादात्माश्रयो वोध्यः। ननु उक्त्यां सत्ता आ ५
त्रि ५ दिपक्षानौपाधिकत्वेन संगतिः व्याप्तित्र संयोगादेरव्याप्यवृत्तितया संख्यापरिमाणादेश्चाल
नीन्याये न साध्यवन्निष्ठाभाव प्रतियोगितयोपाधित्वासंभवादत आह यत्रेत्यादि यत्साध्यके इत्य
र्थः पक्षाधिकरणोत्यामवारः तद्भिन्नत्वादेरेवासंभवस्य सर्वत्रसत्वेन त्याद्ंतन इत्युक्तं तद्भिन्नत्वेति
साध्यवद्भिन्नत्वप्रकारकेत्यर्थः। तत्ते लप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वस्य विशेष्यभेदेन नाना[illegible]दंड स्वं २
त्वासंभवइत्यतोऽभावद्वयगर्भोऽनुसरणं। विशेष्यतानिष्ठस्य विशिष्टाभावस्य विशेषणाभावप
तें २ त्यौ २

शकेति· तत्तदभाववत्तावच्छेदकीभूततत्तद्देशाकालानवच्छिन्नत्वे यत्तत्तदभावाधिकरणावृत्तित्वे तद्व्याप्यत्वमर्थः। तेन
गोत्वाद्यभावस्य व्याप्यवृत्तेर्देशानवच्छिन्नवृत्तिकत्वेपि न तस्य प्रतियोगितायामव्याप्तिः। तदनवच्छेदके संबंधेन भवच्छेदकता
संबंधेन तदभाववत्त्वमिति न कश्चिद्दोषः।६

१०४ यैव व्याप्तिनः प्रतियोगित्वं विशेषणताख्य ननु विशेष्य इति प्राचीनप्रवादमनुसृत्य यदि चेत्तुल्यं
129 तस्याघिव्यसंडस्याप्यितत्रसाध्यवति। साध्यसमानाधिकरणेत्यादि यद्यपि प्रतियोगितादृश्यं
शिष्यव्यासज्यवृत्तिधर्म्मानवच्छिन्नं ग्राह्यमित्येतावतैव मूलं समंजसं तथाप्याद्यं धनत्वादिकं
येशोपाधिव्यवहारं समर्थयितुमवच्छेदकपर्यंतानुसरणा· सहानवस्थाननियमइत्यग्रमे
पाधिकत्वेनूपनियमस्यप्रकृतवन्त्यादिसधीपत्वाभावादन्यास्यपासंभवादाह अनवस्था
मितितेनेतिसंयोगाद्यभावस्यैकदेशावच्छेदेनघटादिशाद्यभावस्यैकवृक्षाभावच्छेदेन प्रतियोगि स्य५
भा४ सादेश्यावादितिभावः अभावाविरोधित्वं नाभावविरहव्याप्यत्वं येनानवस्थास्यान् किं त्व
भाववद्वृत्तित्वमेवतत्पायाख्यमितिसाशयेन स्वयं भेदः प्रतियोगिनि तद्व्याप्तिमुपहर्तुमाह
अत्रेति यथाश्रुतेतु मूलार्पितस्य नियमघटितप्रतियोगित्वस्याव्याप्तेः लक्षणेयनानुद्धार रामः
नाद्विशेषधर्मितनोपेः वक्ष्येति अत्र न्यायालंतताभावप्रतियोगित्वव्याप्तिसंभवेऽन्योन्याभाव

भावप्रतियोगिन्यव्याप्यवृत्तिधाने मूलकृतो विरुद्धेन इति भावः। इत्थं संबंधविशेषस्यानिवेशो
न द्वृत्ति समवायेन सत्त्वाभाववति तादृशेति। प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन यत्प्रतियोगिसंबंधेन दृ
त्यभाववत्त्व मित्यर्थः। अत्राप्युक्तिलेतादृशप्रतियोगिमत्त्वबुद्धिविरोधित्वघटकसंबंधेन व्याप्येने
न सत्त्ववति महाकालादौ तद्विरहस्य कालिकादिसंबंधेन वृत्त्याऽवच्छिन्नात्व्याप्तिः न चैवं सत्तारूपस्य स
दन्यत्वाभावस्य प्रतियोगिन्यव्याप्तिः सदन्यत्ववति जात्यादौ तद्विधिता घटकेन समवायेन वृत्ते
प्रसिद्धेरिति वाच्यं स्वसंबद्धाधिकरणवृत्त्यभावाधिकरणतासामान्यस्यालीकत्वात्। अभावमा
त्रस्यैव भावाभिन्नत्वोपगमात् दैशिकस्वरूपसंबंधेनावृत्तित्वं वाच्यं इतिनु भ्रमः। गगनाभा
वस्य कालिकसंबंधेन यो विरहस्तादभावप्रतियोगिन्यव्याप्तेस्तादृशविरहाभावस्य गगनाभा
वात्मकस्य तादृशविरहात्मकस्य तादृशविरहात्मकप्रतियोगिमति नित्यद्रव्यादौ स्वरू
पसंबंधेन वृत्तिरिति नियमे व्यधिकरणेति संयोगेन घटाद्यभावस्य तेसंयोगेन रूपर

१०५ दिसंबंधाधिकरणाप्रसिद्धेरित्यभावः सिद्धांतेति। प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधसामान्येन प
रीयत्व यत्किंचिदभावाधिकरणीभूतकिंचिद्व्यक्तिमनुयोगिकत्वोभयपर्याप्तभावः तेन संबंधेन तस्य न दभी
१३० वप्रतियोगित्वमिति क्रमेणान्वयः। नत्वपरीहारइति संयोगसामान्येन वह्नीयत्वेनाइश रूपा
भावाधिकरणानुयोगिकत्वोभयाभावसत्वात् तदधिकरणसंबंधेनाभावस्य प्रतियोगिता
याभाव्याप्तिरित्यर्थः। पर्याप्तत घटत्वादेरपि द्रव्यत्वाद्यभावप्रतियोगित्वाय। त्रिः। स्वीपत
दभावाधिकरणानुयोगिकत्वेत्यायुक्तौ च तत्प्रतियोगिकत्वपर्यवसायिनः स्वीयत्वस्यावि
नातिरिक्तप्रतियोगितांदुर्वचत्वेऽव्याप्त्यादिदोषसत्वान्निवेशासंभवादाहोन्न वेतिं वाच्यमिति। तिपरे
स्वपदोपान्तयः घटादिभेदस्य प्रतियोगित्वस्य व्याप्तिसत्वस्य भेदविरहत्वाभावादेव तत्प्रतियोगि
तानाच छेदके घटत्वादावतिव्याप्तिः तस्यैव घटादिभेदविरहत्वं तत्वादित्यर्थः। ननु प्रकृतानोपाधि या०प्र०
कत्वेन पक्षव्याप्तिनि विशेषस्यैव प्रतियोगित्वस्य निर्वचनादन्योन्याभावप्रतिसंबंधितावच्छेदकतिभाव स्थ

१ प स्पीति ६

वकत्वमित्यर्थः। अत्रावृत्तित्वं नाहरप्रतियोगिमत्त्वाद्युद्दिविशेषाधिना घटकसंबंधेनैव ग्राह्यो ते
न संभवति महाकालादेस्तद्विरहस्य कालिकादिसंबंधेन वृत्तावच्छिन्नाव्याप्तेः न चैवं सत्ता त्रूपस्य
सदन्यत्वाभावस्य प्रतियोगिन्यवृत्तित्वाप्रसिद्धिः तद्वत्त्वं संभवति तत्ताया सोत्ताद्विधिता घटके न समवायेन वृत्ते
रप्रसिद्धेरिति वाच्यं। स्वसंबंधाधिकरणावृत्त्यभावाधिकरणतासामान्ये तस्या लक्षत्वात्ता प्रभाव भावे
स्यैव भावमित्त्वोपगमात्तादृशिकं संबंधे नावृत्तित्वेवाच्यमिति किंतु प्रमेयगगनाभावस्य का
लिकसंबंधेन पोविरहत्वद्भीव प्रतियोगिन्यप्राप्ते सत्तादृशविरहाभावस्य गगनाभावोत्तकस्यताद्
शविरहात्मकप्रतियोगिमतिवित्यक्त्वादेस्तद्रूपसंबंधेन द्वित्तिरितिस्वैयाधिकरण्येति संयोगि
न त्रूपाद्यभावस्थले संयोगिनत्रूपादिसंबंधाधिकरणताप्रसिद्धेरिति भावः। सिद्धान्तेति। यत्प्रतियोगिता
वच्छेदकसंबंधसामान्ये यद्वृत्ति यत्त्वे यदभावाधिकरणनिष्ठ न यत् किंचित् संयोगि कृत्यो भयाभा
वतेन संबंधेन न तस्य तदभावप्रतियोगित्वमिति कूमे गोतात्पर्यं तत्पदार्थ इत्यत्र संयोगसामान्य एव तत्सी

१०६ सत्वतादृशसत्वरूपस्यसाध्यसाधनयोराधिकरणानुयोगिकत्वोभयाभावसत्वाद्यधिकरणसंबंधेनाभावस्य प्रतियो
गितायांव्याप्तिरित्यर्थः यथा मूर्तेघटत्वादेरविद्यमानत्वोपमाभावइतियोगितापत्तिः। तदुपपदभावाधि
131 करणानुयोगिकत्वे व्याघातोच्चस्वप्रतियोगिकत्वेवर्ण्यवसाधिनः स्वाधिकस्य विनातिरिक्तप्रतियोगि
कं दुर्वचत्वमित्यादिदोषत्वान्निर्दोषत्वात्संभवादाह नरेतिवाव्याप्तिपरे नावयवः। घटादिरेतस्य प्र
तियोगिन्यव्याप्तिस्तस्य भेदविरहत्वाभावादेवं तत्प्रतियोगितावच्छेदके घटत्वादावतिव्याप्तिस्तस्येवघट
भेदविरहस्वरूपत्वादित्यर्थः ननु प्रकृतसाध्यसाधनोपाधिकत्वरूपव्याप्तिनिविष्टस्यैव प्रतियोगित्वस्याभिधेय
नात्र्यान्याभावस्यैव योग्यव्याप्त्यादिवत् [illegible] नत्वतिकरे। साध्यवन्निष्ठासंतामानविरहोत्सकस्या
पाघेयत्वात् विरहस्तत्रैव नोपाधिकत्वव्याप्तेः पर्यवसानादित्याहयत्तेत्यन्तरगोमूलोलोकायात्मिलत्वा
दैवयोगिनिष्ठासाध्यवन्निष्ठाप्रोभावरतद्विरहान्यत्वेनैव धूमवानुवन्हेरित्यादावार्द्रेन्धनादरूपाश्रितया रामः
धूमवान्वन्हेरित्यादौ व्याप्तिलक्षणातिव्याप्तिमुदासादितिभावः। ननुस्यादर्थघनादधूमसमानाधिकरणा
यत्वेसतिसाधनवन्निष्ठासंताभावविरहा४ १३९

गात्वघ्नं साध्यविरहस्वरूपतया तदन्यत्वाभावादनुपाधित्वं स्यादतो ध्वंसप्रागभाववारकतयैवात्यंतवयदं साध्ये
कं स्यादत आह सर्वत्रेति नित्यस्येति व्यभिचारस्थानान्यत्वस्वरूपस्यापः पिंडभेदादेर्नित्यस्यैवानित्यस्या
पि साध्यवन्निष्ठस्य स्वीयत्वे विशिष्टाभावादेर्विरहस्वरूपत्वं परन्तु पाधित्वापत्तिरतोऽत्रावच्छेदकप्रवेशाध्रौ
१६४ व्येऽन्यस्याप्यार्द्रेधनास्त्वसाधारणानुपयोगोपाधित्वं संभवतीत्याह नित्यसाधारणेति तथा च साध्यवन्नि
ष्ठाभावविरहत्वानवच्छेदकीभूतसाध्यवन्निष्ठाभावविरहत्वावच्छेदकधर्मवत्त्वमेवोपाधित्वं इति तथा
पः पिंडभेदार्द्रेधनान्यतरत्वादिनार्द्रेधनस्याप्युपाधित्वं तु च वामिति भावः इतरथेति यथाद्युपयोगोपाधि
व्यवहारस्तत्तद्रूपावच्छिन्नप्रतियोगित्वस्यापि लक्षणत्वे इत्यथ भेदेनेति तथा चापः पिंडभेदत्वादेः सा
ध्यवन्निष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्तद्रूपेणानुपाधिव्यवहारो न स्यादतोऽत्यन्तेत्यादमुपाधित्व
लक्षणोऽसार्थकं स्यादिति भावः प्राचां मते इतरथा भेदसाधारणप्रतियोगितामात्रस्य लक्षणत्वे तथा च तत्रापः
पिंडभेदत्वादेः साध्यवन्निष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वादपः पिंडान्यत्वादिकमनुपाधिर्न स्यादतस्तत्सं

132

यत्तार्थं भेदप्रतियोगितावच्छेदकमत्यंतपदं सार्थकमित्यर्थः इत्याद्युक्तं तन्मंदं अयःपिंडभेदत्वादिरूपे
णोपाधित्वाभावे पिव्याप्तिर्वैयधिकरण्याभूतायःपिंडभिन्नत्वरूपेणोपाधेर्धनादेरयःपिंडभेदादेर्वोपाधि
त्वसंभवात्तहि धूमवति अयःपिंडभेदत्वावच्छिन्नस्य भेदसत्वेप्ययःपिंडभिन्नत्वावच्छिन्नस्य भेद
संभवो धूमवन्मात्रस्यैवायःपिंडभिन्नत्वात् नव घटाभावान्योन्याभावत्वादित्यादौ व्याप्तिर्वा नस्या
न स्य घटाभावस्य पदन्यत्वेतदवच्छिन्नभेदोपि घटाभावान्यत्वस्य साध्यस्य समानाधिकरणात्ताद
शभेदस्य घटाभावत्वरूपत्वोदनन्तकैव व्यभिचारस्यानान्यत्वप्रकारेणोपाधित्वासंभव इति वा
च्यं घटाभावत्वे स्यैव घटाभावान्यत्वावच्छिन्नभेदत्वरूपत्वात्तस्य च घटाभावान्यत्वरूपसाध्यस
=मानाधिकरणत्वादन्यथा घटाभावस्य तथात्वे निर्घटभूतलादावप्यंशे न घटाभावान्य इ
ति प्रतीतिप्रसंगादिति दिक्। तज्ज्ञाने निश्चभावज्ञानविरोधिज्ञानप्रकारकत्वोपधेयत्वादित्यर्थः। भेद
प्रतियोगिन्यव्याप्तिमुद्धरति शक्ति व प्राप्ति हीति कारणीभूताभावप्रतियोगित्वेन च साप्रतिबंध भूत्व

राम
१३२

स्य प्रतियोगिताघटितत्वेनात्माश्रयापत्तेराह प्रतिबंधकत्वं चेति तथा च तत्तद्धर्मावगोचरत्तानेन सहैका
लावच्छेदेन [illegible] यवर्त्तमानस्य ज्ञानस्य तेन संबंधेन प्रकारत्वं तत्संबंधावच्छिन्नतत्तद्भावप्रतियोगित्वं चेति
समुदितार्थः। अत्र वह्निविशेषणतद्भावयोर्वैकेनैव वक्तुं सा वेदैनं तत्राभावत्तानेन सहैकत्रावर्त्तमानस्य प्रति
योगिज्ञानस्याप्रसिध्याऽव्याप्तिरत उक्तं मेककालावच्छेदेनेति प्रतियोगिज्ञानमात्रस्यैव परमेश्वरीयाभाव
त्तानेन सहैककालावच्छेदेन वर्त्तमानत्वादसंभवः स्यादत एकत्रेत्युक्तं ननु भेदबुद्धौ प्रतियोगितावच्छेद
कवत्ताज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वात्तद्व[illegible]च्छेदकेतिव्याप्तिरेवं वह्न्यादिव्याप्यवत्ताज्ञानस्य वत्स्वर्णघटाभावबु
द्धिविरोधित्वात्तद्विषयेऽपीत्यत आह अभावपदस्येति· घटादिभेदेन घटत्वादेरभाव इति नातिप्रसंगः
इतिभावः प्रतियोगिताधर्मस्य लक्षणत्वे वैयर्थ्यं तत्पदं न दण्डमेव संसर्गी विशेषणस्य निवेशार्थो येन तत एव
भेदप्रतियोगितावारणादित्याशयेनाह वस्तुतस्त्विति एकसंबंधेनेति· तथा च साध्यवन्निष्ठात्यंताभाव
प्रतियोगितासामान्यानवच्छेदकत्वघटितोपाधिर्धूमवान्वह्नेरित्यादिव्यभिचारिण्यपि दुर्घट इत्याशयः

पिंडभेदत्वादेरपि धूमवन्हिसंयोगादिसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्तत्र भेदत्वस्यैव लघोः
संयोगादिसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् [illegible] यःपिंडभेदत्वस्य गुरोरनवच्छेदकत्वमे
वेति वाच्यं। संयोगो लक्षणिनूपिनत्वनूपसंबंधेनायःपिंडभेदत्वावच्छिन्नात्यंताभावस्य धूमवत्त्व
वत्त्वं वाच्यत्वात् गृहीतादृशासंबंधेच्छिन्नाभावस्यापि प्रतियोगितावच्छेदकं भेदत्वमात्रं शक्यते वक्तुं तादृ
शासंबंधेन भेदत्वावच्छिन्नस्यायःपिंडे सत्वात् तत्र तादृशसंबंधेनायःपिंडभेदाभावस्याप्रसिद्धेरिति भावः।
तत्संबंधावच्छिन्नेति। अन्यथा वन्हिमान्धूमादित्यादौ समवायेन साध्यव्यापकस्य द्रव्यत्वादेः संयोगेनातत्सा
व्यापकत्वात्तस्योपाधितापत्तेरिति भावः। तद्रूपावच्छिन्नत्वं वा व्यंसदातनसंसर्गाभाववत्वे तद्रूपस्यात्यंताभाव
त्वस्य सदातनत्वांशेऽत्यंताभावेति विशेषणापि त्याग पित्सा = इयमेव निष्कृष्य लक्षणत्वादित्याशयेनाह संसर्गा
भाववत्त्वमित्यादि प्रतियोगिन योरेकसंबन्धावच्छिन्नात्यंताभावार्थमेवात्यंतपदं मौलामितितु वन्तूगतिं
चेति अत्र संसर्गत्वमान्नाभावादिसाधारणाभावः पंचस्यतेरन्वयः। व्यधिकरणेति। अभाववत्ता ना १३३

संसर्गाभावत्वं

१ प्रतियोगि[illegible] समासादयैव समानाधिकरणसंबंधावच्छिन्नाभावस्य [illegible] समानाधिकरण्ये [illegible] ननु तत्संबंधावच्छि

१ न्नत्वाभावज्ञानेन सह ऐककालावच्छेदेनैकत्रावर्तमानज्ञानविषयत्वमात्रं विवक्षितं तच्च स्वाभावज्ञानसमानकालीनां १

समानकालीनां यथा कथं चित्प्रतियोगित्वपुरस्थितिमादायैव व्याधिकरणसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगिन्या

पि स्यादत आह स्वाभावेति विशिष्टधीजनकत्वादिगर्भस्य [illegible] प्रवेशगौरवादाह॥ स्वाभावसा

नेति। ननु [illegible] निरुक्तावान्योन्याश्रयप्रवेशाद्गौरवेण इति [illegible] घटत्वाये [illegible] गुरुत्वेन [illegible] दि मत्त्वम

पिन [illegible] स्यादत आह स्वाभावेत्यादावितिः॥ स्वाभावेत्यादेः शरस्त्वर्थः। यत्तु लाघवात्तदेव नाहि प्रतियोगि

त्वमस्त्वत्यत [illegible] आह स्वाभावेत्यादावितीति तन्न [illegible] दोषेरोव = मूलोक्त [illegible] स्य

निरस्तत्वेऽभावत्वप्रतिबंधकत्वे योग्येत्यादिनाऽग्रेपुनस्तत्र [illegible] मूलोक्त

[illegible] निरस्तत्वेऽभावत्वप्रतिबंधकत्वे योग्येत्यादिनाऽग्रेपुनस्तत्र दोषोद्भावनस्य संदर्भविरोधापत्तेः

तथात्वं प्रतियोगितात्वं ननु [illegible] शांतरे स्वरूपसंबंधरूपप्रतियोगित्वस्वाभिवेशानास्वाभा

वेत्यादावित्यादिपदसंगतमत आह अभावत्वेति यद्यभावत्वं नभावत्वाच्छिन्नप्रतियोगिताको

भेदः किंतु भावाभावसाधारणः स्वरूपसंबंधविशेषस्तदाप्याह प्रतिबंधकत्वेति। एकदैवैत्रवर्तमान

संबं धि २

ऌ ५

135

त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववत्त्वं यस्य प्रतिबंधकत्वस्य घटकीभूतप्रतियोगितायाः स्वरूपसंबन्धेनाध्रौव्य
ध्येसर्वत्रैवतादृशप्रतियोगितो विरुध्यादिति भावः। ननु त्वेवीयतयात्ययवत्त्वि यस्मात्तत्रसद्भावकत्वमेवतत्त्वदृश्य
यप्रतियोगित्वेवाव्यमनस्तत्र प्रतिबंधकत्वाद्यप्रवेशा ओक्तदोषइत्यत आह तथाविधेति। स्वीयत्वस्य त्व
प्रतियोगिताया अनतिरेकात्तत्राधिप्रतियोगित्वानुयोगितादेच स्पष्टमितिभावः। यद्भिन्नसाध्यस्येत्यर्थेन त्वामि
त्यनेनापिसाध्यस्यैवरूपग्रहे व्याधकरस्मात्वाद्युक्तदोषतादवस्थ्यमतोऽन्यथाव्याचष्टे यत्समानेति यस्य
स्यसाध्यंयत्साध्यमितिव्युत्पत्त्या तयात्वेलाभादिति भावः। नोक्तदोषः सोपाधेस्त्वितयात्यादितिपूर्वोक्त
दोषः प्रतियोगितयोः साधनवन्निष्ठाभावस्यसाध्यवन्निष्ठाभावस्य प्रतियोगित्वयोरित्यर्थः ए केति रूप
गुणात्वादिरूपेणातिव्याप्तिः साधनवन्निष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकानां या
वतामेवरूपत्वस्याध्यवान्निष्ठाभावीयसंयोगत्वरूपैकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वात साध सामः
नवान्निष्ठाभावप्रतियोगित्वयघत संबंधावच्छिन्नं साध्यवान्निष्ठाभावप्रतिमयितत्वेतसंबंधावच्छि २३४

त्रयग्राह्यमित्युक्तौ वानुगमो गौरवं चेत्यत आह विशेषणतेति विशेषः कालिकादिव्याप्यत्वेन [illegible]

मित्यनूपं नित्यगुणत्वादित्यादौ कालिकविशेषणतावच्छिन्नप्रतियोगिताभावाद यन्नान्तिव्याप्तिः प्रथमनि

रुक्तेः संबंधविशेषणयाः फलमाह तेनेति प्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्येत्यन्ता [illegible] तेति तथा च धूमवा

न्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः अपः पिंड [illegible] भेदत्वादेरव्यपः पिंडत्वेनूपितस्वरूपसंबंधावच्छिन्नायाः सा

ध्यवत्तिष्ठाभावप्रतियोगिताया अवच्छेदकत्वादिति भावः न वै वमपितत्रातिव्याप्तिः विषयतासंबंध

नायः पिंडभेदत्वेवं तौ ज्ञानादेः स्वरूपसंबंधेनाभावस्य धूमवति सत्वादयः पिंडभेदत्वादेरपि साध्य

वत्तिष्ठविशेषणतासंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति वाच्यं स्वरूपसंबंधेन ज्ञानाभा

वस्य केवलान्वयितयानत्प्रतियोगिताया भेदत्वादेरेव विषयितयावच्छेदपः पिंडभेदत्वादेस्तत्वेऽप्य

गुरुत्वादिति भावः पल्लसमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वं यावत् साध्यसमानाधिकरणाभावप्रतियोगि

तानवच्छेदकत्वं व्याप्तिः अवच्छेदकत्वाभवे शेनलाघवादिति न व्याप्तिः । द्वितीयनिरुक्तौः संबंधविवक्षापाः फ

135

लमाहस्वकेति सामान्यतः साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वोक्तौ धूमवान्वह्नेरित्यादावति
व्याप्तिः गुरुधर्मानाममेवनादृशाभावच्छेदकत्वादतो यत्किंचित्संबन्धावच्छिन्नायाः साध्यवन्निष्ठाभा
वप्रतियोगिताया अनवच्छेदकत्वं निवेश्यं तथा च वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिरित्यर्थः। लक्षणद्वयस्यैवाति नञ्धूमा
व्याप्तिं सुद्धरति व्यभिचरितेति ननु नव्यमते गुरुधर्मस्यापवच्छेदकत्वात् तल्लक्षणद्वयमेव धूमवान्वह्नेरि
त्यत्रातिव्याप्तिं विघटितया संयोगात्मकभेदत्वावच्छिन्नप्रसक्तानादेः स्वरूपसंबन्धेनाभावस्य धूमवति सत्त्वो
स्यैवासंयोगात्मकभेदत्वस्यैवासंयोगात्मकभेदत्वादेरपि साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वादवच्छे
दकावच्छेदकयोरेकसंबन्धावच्छिन्नत्वप्रवेशे चातिगौरवादतः प्रतियोगितयोरेकसंबन्धावच्छिन्नत्वाप्रवेशेन
न न्यूनत्वं कल्प्यं नात एतन्माह वस्तुतस्त्विति न च तादात्म्यसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वमेवान्योन्याभावत्व
मित्यत्रापि प्रतियोगितायां संबन्धविशेषावच्छिन्नत्वं निवेशनीयमेवेति वाच्यं। नव्यमते भेदत्वस्याखं रामः
डोपाधित्वात् अवच्छेदकत्वयोरेकसंबन्धावच्छिन्नत्वं पुनरत्रापि देयमेव न साध्यवन्निष्ठभेदप्रतियोगि

१३५

ताकत्वावच्छेदकस्यायोगोलकान्यत्वादेः साध्यवन्निष्ठस्याविषयकज्ञानभेदस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वे
पि धूमान्यहेतित्यादौ नातिव्याप्तिरिति ध्येयं। वस्तुतोऽत्यन्ताभावगर्भे व्यापकत्वे स्यप्रवेशे साधनाव्यापक
यावद्व्यापके यस्येत्यादि मूले व्यापकादिपदस्य व्यापकतावच्छेदकादौ लक्षणा स्यादन्योन्याभावगर्भव्या
पकत्वस्य प्रवेशे तु नैवमित्याशयेनैव वस्तुतस्त्वित्याद्युक्तं इति पुस्तकमुत्तरयामः सर्वथाभि व्यापावदित्यभेदत्र
मं निराकर्तुमाह यावतामिति तदेवाव्यभिचारि यस्येत्यर्थः। वन्हिमान्धूमादित्यादावव्याप्तिर्यावदन्त
र्गतस्य द्रव्यत्वादेः साधनाव्यभिचारित्वाभावादत आह तेषामिति। तथाच साध्यं यावतामव्यभिचारि
तेषामव्यभिचारित्वं पर्य्यवसितोऽर्थः दूषितमित्यत्र मानि कृता हेत्वनुपन्यासात् स्वयंत माह केवलेति। नन्वे
वमव्याप्तिभयादेव साध्याव्यभिचारित्वस्यागे पुलक्षणे वाधकाभावइत्यत आह. साध्येति प्रमेय
त्वादिसाध्यक यस्याव्यभिचारिता दृष्टाव[illegible]स्त्व प्रसिध्या प्रकृतलक्षणोपि केवलान्वय्यव्याप्तिरि
त्यर्थः। वस्तुतस्तु साध्यादौ यान् संग्राहयितुं साध्याभावासाध्यसमानाधिकरणयोः कार्त्स्न्येनाभिधानेन मू

136

लन्यूनन[illegible]तामपाकत्वं च कार्य्यस्याग्रपंचिनकृपातिकारणमित्याद्याद्दिना सकलत्वधर्मसंबंधस्येति मू
लमुपपादयितुमाद्यं विकल्पयति ॥ आद्य इति साधनेऽ इति [illegible]विकल्प्य इत्यर्थः अथाशेषसाधनस्य प्रत्येक
समानाधिकरणत्वे साध्यतावच्छेदकत्वस्य विवक्षणान्नोक्तदोष इत्याशङ्क्याह त्वतः स्वयं दूषणमाह व्या
प्तेश्चेति । अशेषसाधनाधिकरणवृत्तिसाध्याविकरणतात्मकत्वं वाक्यार्थ इत्याह ॥ पृथिवीत्वादिसमवायाव
च्छिन्नस्य [illegible]धिकरणपृथिवीनिष्ठाभावप्रतियोगित्वरूपं पृथिवीनिष्ठान्योन्याभावप्रतियोगिता
नवच्छेदकत्वरूपं वा पृथिवीत्वव्यापकत्वं [illegible] समवेतस्य गगनादेरपीति पृथिवीत्वेन समानाधिकरणा
भावादिति व्याप्तिर्न स्यादतो गगनादिव्यावृत्तये जातिपदं समवेतार्थकं द्रव्यत्वादि रूपास्ता दशजाति
प्रत्येकं हेतुतापमेकव्यक्तित्वदभावादित्यनेनैव गतार्थत्वं मत्वा अनुगतरूपानुधावनं न चैवं पृथिवीसम
मवेतादित्वैव सम्यक्त्वे व्यापकत्वप्रवेशो व्यर्थ इति वाच्यं । कृत्स्नसाधनैकाधिकरणवृत्तित्वप्रवेशोऽपि राम: १३६
तिव्याप्ति दानार्थं तदुपादानादिति भावः अत एवाह । उक्तातिव्याप्तेरेवेत्यर्थः नेतरो न कृत्स्नसाधनेषु साध्य

सामानाधिकरण्यं व्याप्तिरित्यर्थः । पञ्चमे कव्याप्तिः साधनस्यैवेतुल्कत्वात् तत्परामर्शकत्वासंभवाद न्यथाप्या
चघेत्कव्याप्तिसाध्यकेतिवन्हिमान्धूमादित्यादिविषमव्याप्तिश्चैवासंख्याव्यान्येरिमानादिसमव्याप्तेप्यव्याप्तिस
भवात् मूलस्यनुनतामंगार्थं पूरयतिसम आद्येपिवैसंख्यापरिमाणादावितिसंख्यासाध्यकपरिमाणादावि
त्यर्थः । नद्भावादित्तिमूलस्य सकलसाध्यसंबंधाप्रसिद्धेरितिनार्थः सत्वप्रमेयत्वादौ केवलान्वय्यादौ तस्याप्र
न्यदर्थंकरोति एकत्वैसाधनइत्यादिना नुहेतुविशिष्टस्याशेषसाध्यस्यप्रत्येकधिकरणताद्दशधर्मवत्त्वेवि
विवन्हितमितिन्नोक्तदोषद्वयमित्यत आह ॥ भावाश्चेति । सकलसाध्यसंबंधस्यत्वनुपपत्ते । कृत्स्नसाध्यस्ये
कधिकरणप्रवेशेऽव्याप्तेव्या[illegible]प्तं यधूमेवा वन्हेरित्यादकमुपेक्षितो । आशंकितपोस्तृतीयचतुर्थयोर्दूषणप
रिष्कृत्य दूषणमाह तृतीयइत्यादिना । अत्रेमनयोः एकमात्र वृत्तिसाध्यकेशब्दवानगगनत्वादित्यादौ
तृतीयस्यैवाव्याप्तिर्नचतुर्थस्य साध्यसमानाधिकरणाया वृत्तौ [illegible] शानतत्राप्यनपायादित्य
शयेनोक्तसर्वथासंभवमितितंव न्हिदावितिधूमस्यवन्हिमद्यः पिंडा वृत्तित्वेनोभयत्रेव वन्हिमान्धूमादित्यत्राव्या
प्तिरित्यर्थः । अतिव्याप्तिश्चेति ॥ सत्तायां वन्ह्यधिकरणावृत्तिरत्वस्यवन्हिसमानाधिकरणाभावत्ससमानाधि

रणयस्य च सत्त्वाद्वह्निमान्सत्त्वादित्यत्रातिप्रसक्तं व्याप्तिरित्यर्थः साधनाश्रयस्य कालत्वेनोक्तौ साधनाश्रयेन्द्रियसं
वंधो वा कार्यः स्यादेतच्च वसंवंधो नाश्रितत्वं हेतुमात्रेति प्रसक्तेर्नाधिसमानाधिकरणसाधनाश्रयैः पदेनाधि
मिः सामानाधिकरण्यस्य धूमे विरहाद्व्याप्तेरनुक्तमर्थपरिष्कारेति ॥ तथा चाश्रितमात्रस्य समानाधिकरणमेत
संबद्धपदस्य पतिच्छूतोऽर्थ इति भावः । ननु पदं सर्वविशिष्ट्याश्रयेणाचरितसाध्यवत्त्वेनादरणीयमेव तत्त्वं वाच्यमत आह
स्वसमानेति । द्रव्यत्वं तद्वृत्ति द्रव्यादौ साधनाश्रयस्य पावकत्वाभावादव्याप्तिरित्यर्थः उक्तदूषणासंगतेराह तथैवेतीय
रिष्कारपूर्वकमेवेत्यर्थः । ननु साधनसमानाधिकरणयावद्धर्माणां प्रत्येकं सामानाधिकरण्यं निवेशयन्त्र्यतो
नाश्रयसिद्धिरित्यत आह तादृशानामिति साधनसमानाधिकरणानामित्यर्थः । नकुत्रापीति तत्पादे कच्चे
लिसाध्यकसद्धेतौ संभवेपि वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिरेव पर्वतीयादिवह्नेर्महानससत्त्वाद्यसामानाधिक
रणत्वादिति भावः । न च साधनसमानाधिकरणयावद्धर्माणां प्रत्येकसमानाधिकरणावच्छिन्नत्वे साध्यताव रामः
च्छेदकस्य यत्किञ्चिदित्युक्तदोषाभावोऽस्ति इति वाच्यं तथा सति रूपत्वे न्यूनवृत्तिजातिमत्त्वानुरूपचत्त्वादित्यादावव्याप्ति १३७

नं

व्याप्तेः साध्यतावच्छेदकीभूतनीलत्वादिनाने ग्राह्यांशे सामानाधिकरण्याभावादिति भावः धूमादि
सामानाधिकरण्यस्यापि प्रमेयत्वादिप्रकारेणाव्यादि सामानाधिकरण्यव्यापकत्वादर्शि व्याप्तिरतस्तूक्तं सामा
मानाधिकरण्यपदेनेतिं विवक्षितमिति साध्यसमानाधिकरण्यार्थ्येत्यावंतो धर्मः समानाधिकरण्याप्यस्येति सुपेत्यान
दशायां साध्याभावत्वयावत्यदस्य व्यापकतापाने व पर्यवसानादिति भावः तत्तु प्रपेतिं सामानाधिकरण्यरूपाख्ये श
लाघवेनेत्यर्थः रूपापत्तेः सिद्धांत लक्षणस्य स्वप्रतियोगिवैयधिकरण्यादिघटितत्वेन विपरीतगौरवाद
न्योन्याभावस्याप्यव्याप्यवृत्तितया दुर्वचत्वाच्च अतएव हेत्वधिकरणवृत्तिव्याप्तिग्रहोपायेषु समानाधिकरण्या
पादं तेषां मोत्यादिशा साध्यसमानाधिकरण्यास्ता रूपसाध्यसामानाधिकरण्यमेवाप्तिस्त्री यदि स्यादिति ध्येयं
गगनेनपि नाभावस्य वृत्तिमन्मात्रवृत्तित्वादव्याप्तेः स्फुरयतिं साध्यमितिं विनाशवृत्यर्थस्याभाववत्तः तादात्म्ये
नभावात्वपे प्रकृतासंगतिरतः संस[illegible]मीमंतभीष्पतद यं गाह साध्यभावचवतीतिं भावपदस्योत्पत्तिपरत्वे द्रव्य
ज्ञानेरित्याद्यावति व्याप्तिरत आह ॥ भावोर्त्थमिति पूर्वे[illegible]नञा विनाभावस्यार्थ परेणहितद्वि रहइति साध्याभा
ववद्वृत्तिमित्वमेव साध्यांशितिकिंतमितिमतेनामेद इतिभावः अनुसाध्याभाववन्निष्ठत्तिहेतुतावच्छेदकसंबंधेन

नि२ नै१ नद्दु

आद्यातया वह्निनावान् ज्ञाते इत्यत्रादिलदाव व्याप्तिः सामान्याभावादौ समवाये न च लोके प्रसिद्धेरतः कस्या
न्तरमाह साध्यं विनाऽभावइति साध्याभाववत्त्वावच्छेदेनाभावस्यान्वयात् साध्याभाववत्त्वापकीर्तितो अभा
वोऽल्पमपने अवच्छेदकत्वस्य व्यापकत्वेऽपर्यवसानात् ...तिनञा ब्रवनुक्तः तस्याविरोधीभावस्यान्वयात्ताह
सामान्याभावत्वेनूपपत्तिप्रयोगित्वं प्रापूतइति न व्यभिचारिरापत्तिप्रसंगशंकायीत्याशयेन पत्तिना यमाह सा
ध्याभाववत्तिज्ञानादेर्घटादौ विषयवत्तया वह्नेर्व्याप्तिज्ञानाभावादाह सामानाधिकरण्यमिति एकत्रवृत्तित
सामानाधिकरण्यस्यात्यदीयव्याप्तित्वायोगादाह । किंचिद्रूपेणेति यावच्च वह्नौ धूमसामानाधिकरण्यमेव
द्रव्यत्वावच्छिन्नधूमस्य व्याप्तिरिति भावः व्यापकसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति कुतिमते पि व्यभिचारि
संवन्धे वह्निसंयोगित्वमस्तीति आशयेनाह स्वमादेस्य यौगिनद्यादिनिरूपणस्य व्यभिचारित्वात् दशायामपि
त्यादिरित्याशयेन शंकते न चेति तद्धो धूमसंबंधमात्रस्य वोध्यः यथाऽनुमितिहेतुरं शंकानिरस्यति व्यभिचा
रव्यतिरेकयोरिति तदानीमनुमित्यनुत्पादे सर्वेऽलनसिद्धत्वे विधायस्तमत आह हेत्वंतरइति हेत्वंतरे रामः
व्यभिचारग्रहे प्यनुमित्युत्पादात् इत्यत्र पक्षानुतर्द्धेतुकानुमितीनहेतुगोचरक्षानस्याभावो हेतुर्वक्तव्यस्त्व १३८

तत्राह तत्रैवेत्यं पूर्वोक्तरेणोक्तेन पाठ इत्यन्वयः पूर्वेण धूमे व्यभिचारग्रहेऽपि धूमत्वावच्छिन्नहेतुकानुमितेर्न स्या
दिति भावः। ननु साध्यसमानाधिकरणधूमेऽत्र च धूमो वह्निमत्ववृत्तिज्ञानेन स्वजन्यानुमितौ न धूमावच्छिन्ने व्यभि
चारज्ञानाभावो हेतुरतः अत आह हेत्वावच्छेदकेति। तथा च यद्धि समानाधिकरणधूमान्यत्वेन तरत्याद्दो हेतुतावच्छे ना३
दकधूमत्वाद्यग्रहादिति भावः। ननु साध्यसमानाधिकरणधूमान्यत्वे इत्यादिस्थलीयानुमितौ व्यभिचारज्ञाना
भावस्याहेतुत्वेऽपि न क्षतिः। यदि च वह्निसमानाधिकरणो वह्निव्याप्यभिचारीति ज्ञानदशायां साध्यसमानाधिकर
णावच्छेद्याज्ञानदशानुमितिस्तदा तादृशानुमितौ साध्यसमानाधिकरणत्वावच्छिन्नधर्मिकव्यभिचारज्ञानाभावस्य
च हेतुत्वे मानं इत्यत आह विवदन्ते त्वेकेनेति पाठः। संदिग्धव्यभिचारकत्वात् साध्यसमानाधिकरणपक्षानेनानुमिति
हेतुरिति भावः। ननु व्यापकसामानाधिकरण्यज्ञानस्य हेतुतावादिमते सामानाधिकरण्यज्ञानेन निश्चितात्व्यभि
चारकमेवेति तन्मतेन तस्य हेतुत्वे बाधकाभाव इत्यत आह व्यभिचारेति। व्यभिचारस्येति हेतुव्यापकत्वस्य सा
ध्यारोप ~~सहचारज्ञानसहितस्य~~ कारतयाऽवच्छेदकत्वं तुल्यमित्यर्थः न च ममापि व्यभिचारज्ञानाभावसहितस
हितस्य सहचारज्ञानत्वेन हेतुत्वात् व्यभिचारज्ञानाभावोऽवच्छेदक एवेति वाच्यं तथापि ज्ञानस्यावच्छेदकत्वे नावच्छे

दकगौरवात् निगमकाभावे न सहचारज्ञानसहितव्याप्तिचारज्ञानत्वेनापि हेतुतेत्यपलेऽपीति मा कगौरवा
त्तिय घपि व्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यरूपपर्याप्तिविशिष्टहेतुवैशिष्ट्यावगाहि निश्चयस्यैवानुमितिहेतु
त्वाद्व्याप्तियामसंशयदशायामपि विशेषणाभावछेदकीभूतव्यापकत्वाप्रकारकानानिश्चयाभावात्तत्कारणाबाधेनता
दशवृत्तित्ववैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयानुत्पत्त्यातदुत्पादसेनवाद्यचाप्रांशे निश्चयत्वेनापेक्षितं तथापि
विशेष्ये विशेषणमिति न्यायेन परामर्शादेव तद्व्यमितिर्जायत इति प्राचीनमते नेदं अन्यथा धूमव्यापकत्वा
र्वछेदकेनं तदन्येन व्यान्हित्वेनावच्छिन्नवन्हिसमानाधिकरणधूमवानयं इत्यादिज्ञानाद्यनुमि
त्यापत्तेः न च व्याप्तिचारनिश्चयत्वस्य प्रवेशेपि तद्दुर्घटितं [illegible] रूपेण हेतुत्वमेवोचितं व्याप्ति
चाराज्ञानसहचारज्ञानयोः कारणतावच्छेदकत्वं नामपेक्षत्वादित्यादिति वाच्यं अव्याप्तिचारनिश्चयत्वघटक
दन्त[illegible]स्य विशेष्यवि[illegible]शेषणभावे नकार्यकारणभावद्वयस्यतव्याप्तावश्यकत्वादिति भावः नचैवेति व्या
प्तिचारज्ञानस्याप्रामाण्ये व्याप्तिचाराभाववाद्विशेष्यकव्याप्तिचारप्रकारकत्वेन व्याचनिश्चयत्वघटकत्व रामः
न दभावाप्रकारकत्वस्याव्याप्तिचारनिश्चयत्वघटकव्याप्तिचारप्रकारत्वापेक्षया गुरुत्वात् भ्रमत्वनिश्च १३२

पार्नसंस्कंदितव्यभिचारज्ञानाभाववत्त्वेन हेतुत्वं किंतु प्रमात्वसत्तानास्कंदितव्यभिचारानिश्चयत्वेनैवेत्यर्थः

गो०२ न च व्यभिचारस्य तौनरंभ मइति निश्चये विव्यभिचारसंदेहदशायामनुमित्यनुत्पादप्रसत [redacted]

त्वनिश्चयविशेषाणामेव त लक्षणत्वेनैलेन कल्पमिति भ्रमत्वनिश्चयत्वेनाशवेशा गौरवमिति वाच्यं व्य

भिचारज्ञानत्वावच्छेदेन भ्रमत्वनिरोपानोत्ताहशाभ्रमत्वनिश्चयत्वेनानुगतरूपेणैव निवेशसम्भवात्वात्तथाविधा गो०२

नंतनिरोपानंतलक्षणत्वेनाभावकूटस्यानेजकत्वे गौरवात्। यदि व्यभिचारस्य ज्ञानसामान्यप्रमेति शा

नसत्वे योदृशानं व्यभिचारविषयकेन नेदं ज्ञानं प्रमेत्येवं वाग्यहीतस्य व्यभिनिवेशो ज्ञानस्योत्तरमनुमित्यनु

त्पादप्रसंगस्य व्यभिचारज्ञानत्वावच्छेदेनाप्रामाण्यज्ञानस्यानानुगतरूपेणानुत्तेजकत्वं किंतु विशेषतएव वेति वि मा

व्यवेतांतदापितलदप्रामाण्यज्ञानाभावविशिष्टव्यभिचारज्ञानाभावत्वेन हेतुतायां तल्लदप्रामाण्यज्ञानं

व्यक्तीनां विशेषाविशेषणताभावभेदेन गुरुत्वाद्यानंत कार्यकारणभावापत्तिरव्यभिचारनिश्चयत्वेनैव तद्

भिकाप्रामाण्यज्ञानानंतलक्षणत्वावच्छिन्नाभाववत्त्वेनाप्यनुमितिहेतुतयाऽस्य मतेऽवच्छेदकगौरवासंभवान्

न वतल्लदप्रामाण्यनिश्चयानास्कंदितव्यभिचारज्ञानत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेन तु येलाहितस्याभवेऽ

तु

भावस्यतद्घोलिंत्वेनानुमितिहेत्वात्तद्गौरवानवकाश इति वाच्यं विशिष्टाभावस्याविशेष्यविशेषणाप्र
त्येकाभावानतिरेकेनागोभयसाधारणस्यैव लिंत्वस्यासंभवात् अन्यथा विशिष्टाभावोतिरिक्तस्तथापिप्र
तियोग्यविशेषितस्यापितस्यतत्त्वघलिंत्वेन हेतुत्वे घटदिशानैंविशेषणानांप्रत्येकस्यतादृशव्यभिचारज्ञा
नस्य अन्यान्यत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनोपलक्षिताना मप्यखंडाभावानांतत्त्वघलिंत्वेनानुमिति
हेतुत्वोपलक्षि:। किं चैवं सामान्याभाविकतयापक्षीरस्यानुमितिहेतुत्वं स्यादात्मनिपघडुगादृशापोनानुमि
ति स्त्रीत्वकालावच्छि[redacted]न्नताकुनाम्यतमत्वावच्छिन्नाभावस्याखंडस्येवतन्नघलिंत्वेन हेतुत्व
या मतिप्रसंगाभावात्तस्मादखंड तत्तदभावत्वेन हेतुतापामवश्यमन्यथालिंडत्वे रवीकार्यं एवं
न कार्यान्तरेप्यखंडाभावोव्याख्यातः। किं च व्यभिचारधियोऽनुमितिविनोधित्वे व्यभिचारव्याप्यानां
व्यभिचारावच्छेदकानां चानंतधर्माणां तादृशप्रकाराणामभावा अप्यनंता अनुमतिहेतवो वाच्याः तत्सत्त्वेप्य
नुमित्यनुत्पत्तेरिति महद्गौरवं स्मात् किं तु हेतौ व्यभिचारव्याप्यवत्वादिग्रहदशायां व्याप्तेर्निर्णये विलंबा साम:
देवानुमितिविलंबः एवं नव्याप्तिनिर्णयस्येहेतुत्वेन द्धर्मिकाणां नानाविधमत्वज्ञानानां न तु छ्वावि १४०

त्वेनाभावा अप्यनुमितिहेतत्वो वाच्या इति लाघवात्। तन्मते ज्ञाने निश्चीयमानव्यभिचारज्ञानाभावस्य
एवानुमानुमितिहेतुरित्यपास्तं। अव्यावृत्तव्याप्तिधानावच्छेदकत्वलक्षणवत्त्वाज्ञानाभावानां अनंतहेतुत्वस्यावश्यक
त्वादिति संक्षेपः। भानाविषेति साध्यनिष्ठहेत्वव्यापकत्वसाधनत्वनिष्ठसाध्याभाववद्वृत्तित्वादिरूपेत्यर्थः।
अ॰उ॰रि तन्मतरसवीडंतु यादृशव्यभिचारस्य ज्ञानं हेतुत्वेनोपयुज्यते तद्विरोधिनो लघुतरस्यैव व्यभिचारस्य ज्ञाना
भावो मयापि हेतुर्गौरवात्लघुव्याप्तिज्ञानसत्त्वे व्यभिचारांतरज्ञानदशायामनुमित्युत्पत्तेरापत्तिस्वीकारादित्यादिकं
दृश्यं तन्मते भावो मयापि हेतुर्लघोऽयोलघुव्याप्तिज्ञानसत्त्वे व्यभिचारांतरज्ञानदशायामनुमित्युत्पत्तेः ननु साध्यसमा
निकरणायोपलक्षितहेतुमत्त्वज्ञानं नानुमितिहेतुः किंतु पक्षे तद्विशिष्टहेतुमत्त्वनिश्चय एव तथा च तादृशज्ञानसत्त्वे
व्यभिचारज्ञानदशायामप्यनुमित्युत्पत्तिकाले व्यभिचारज्ञानाभावोऽनहेतुर्वाच्यः कुतो गौरवं इत्यत आह साध्याधी
ति। साध्यग्रहं विनेति। पर्वते वह्निमत्त्वसंदेशायां वह्निमद्वृत्तित्वविशिष्टधूमवान्पर्वत इत्याकारकज्ञानासंभवात्
धर्मिकतत्सामानाधिकरण्यविशिष्टबुद्धिं प्रति तद्धर्मिकतद्ज्ञाननिश्चयत्वेन हेतुत्वस्यावश्यकत्वादिति भावः। दुर्ग्र
हमिति तथा च तदर्थपक्षे साध्यनिश्चयं प्रौढ्यं विनानुमितिस्तामनुमितिः कुत्रापि न स्यादिति भावः। ननु साध्य

141

वत्सामान्यमिनावृत्तित्वविवक्षणे मूलोक्तदोषाभावात् ताकेषांचिन्मतेत्वघंसिद्धांतमाह केवले
ति सामानाधिकरण्यमात्रेति मात्रपदेनव्यापिवास्य ग्रहणोहसौवपदार्थप्रवृत्तं नन्वहेतावि केवलान्वयित्वग्रहे
पिनत्तकेवलान्वयित्वग्रहोपिनत्तु केवलान्वयित्वंच प्रतियोगित्वादिकमित्यादिपदेनातादृशप्रतियोगिता
नवच्छेदकधर्मवत्त्वादेः संग्रहः। कपिसंयोगाद्यभावस्य केवलान्वयित्वार्थं शक्तिमदन्यत्वेनाभावस्यव्याप्यवृत्ति
त्वेन विशेषणं यातदप्रवेशे लाघवादाह अन्योन्येति अघ्रमभिप्रेत्याह साधनवन्नेति वत्त्वेर्विशेषणत्वमु
चित विशेषणात्वमित्यत्र पञ्चम्याव साधनाश्रयत्वं तमित्यत्र पूः। अस्यमभिप्रेत्याह तद्वृत्तित्वस्यवेति
साधनेऽवृत्तित्वस्य वे[redacted]त्यर्थः। अन्योन्याभावस्य विनैः विशेषणात्वमित्यत्र पञ्चम्याः तया
च साधनाश्रयत्वेनाभावप्रतियोगित्वं साधनवद्वृत्त्यन्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं वासाध्ये
निवेशैकविधेवावधिर्य्यति साधारणीव्याप्तिरनुमितिप्रयोजिका [redacted] केवलान्वयित्वे साध्यावदन्या
वृत्तित्वयोरुभयोः सत्वात्पेक्षयालाघवादिति भावः ननु तथा प्रिः साधनमेदेन नानात्वादेकसाध्यानु
मितिस्थलेपितज्ज्ञानस्यानेककार्यकारणाभावइतिलाघवात् केवलान्वयि साध्यसंबन्धः साध्यवदन्यावृ रा०म० १४१

तथा च प्रतियोगितावच्छेदकस्य स्वभावप्रधानुनिर्देशात्तथा अवच्छिन्नपदस्य अवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनाभावादशापाति योगिताऽवच्छिन्नप्रतियोगिताकभिन्नत्वं तत्प्रवेशानितावच्छिन्नपदवैयर्थ्यमिति ध्येयं॥ ७

ताऽवच्छेदक

न्निरूपितव्याप्तिरनुमितौ हेतुरुक्त इत्यत्राहाशेषमेनेति केवलान्वयित्वाग्रहेऽपि अनुमितेरनुमापकत्वा द्वाप्तत्वेनेन हेतुः किंतु साध्यवद न्याद्वृत्तित्वज्ञानमेव साधनमेदेष्य मेदादित्यादिकमित्यर्थः॥ समानोंशे पूर्वपक्षे यथा॥ वह्नित्वावच्छि [illegible] सर्वस्यैव धूमादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूततत्त द्वह्नित्वाद्यवच्छिन्नत्वादव्याप्तिरिति अन्यथाव्याप्तेः प्रतियोगितानवच्छेदकोयोधर्मइति वैयर्थ्यमहान सीयो वह्निर्नास्तीत्यादिप्रतीतिसिद्धस्य हेतुमन्निष्ठाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकमेव वह्नित्वमिति व्याप्तितादवस्थ्यं साध्यतावच्छेदकतैदितरेभयावच्छेद [illegible] भिन्नायाएव प्रतियोगि [illegible] तायाअनवच्छेदक त्वस्य विवक्षितत्वान्न हि तु समानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पर्याप्त्याधिकरणामित्रत्वं साध्यतावच्छेदकस्य वाच्यमितिकश्चित्तेऽस्य त्वादिरूपेणाधूमेव न्हिव्याप्यत्वस्य धूमसामान्येतान न्नहि व्याप्यत्वस्य वारणार्थं विशिष्यलक्षणं निर्दिशति तद्रूपविशिष्टस्येत्यादिना तद्धर्मोवच्छिन्नहेतुकतादशाध र्मावच्छिन्नविधेयताकानुमितेर्जनकतापांविषयविधया वच्छेदकइतितदर्थस्तेनव्याप्तिपदेनाऽपितादशासा मानाधिकरण्ययोरूपानयोनरूसंौ ननु दंडिमानुदंडिसंयोगादित्यत्राव्याप्तिस्थालनीन्यायेनदंडमात्रस्यैवहेतु

समभ्य श्रयतानुप्रकारिताकं ... मीनः सामानयसमानामाव बाधदिति ...

नवद्धमयत्साध्यतावच्छेदकस्फुट्वेतदितरासिद्धिरितिवाच्य येनरूपेणसाध्यतावच्छेदकत्वेतदनवच्छिन्नप्रकारतावच्छेदक [illegible] स्यतदितरपदेनाविवक्षितत्वात् साध्यतावच्छेदकभिन्नोयः साध्यनिष्ठो धर्मस्तदनवच्छिन्ना ... ... जिनाशस्य साध्यसामानाधिकरण्यपस्यैवव्याप्तित्वस्य नवेसाध्यतावच्छेदकस्यतदनवच्छेदकत्वानुसरणवैयर्थ्यापत्तेरिति ... आपन्नप्रमेयवत्त्वा ... दिसा ... तिः नत्वाह साध्यतावच्छेदकातिरिक्तसाध्यवृत्ति

११७ १५२

शुद्धसाध्यतावच्छेदकस्थले
जातिमत्त्वघटत्वादिसाध्यवृत्तित्वप्रसंगात् घटे पटसमवेतत्वविशिष्टजातिमात्त्वना)
स्तीत्यादिप्रतीत्या विशिष्टजातेस्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्) ३

विशिष्टसाध्यतावच्छेदकस्थले किंचित्स्वरूपेण साध्यताव
च्छेदकत्वे तत्तादितरांशं यावन्नवच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वं २

इदं वह्निमत्तत्सम्बन्धावच्छिन्न
मत्त्विष्णुभावप्रतियोगितावच्छेदक
तदभावीयसम्बन्धावच्छेदकत्व
वत्ता४

मत्त्विष्णुभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वान्तर्वैप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमित्यत्रावच्छेदकत्वं निरवच्छिन्नमिवं ग्राह्यं अ
न्यथा महानसेयं वेतीयवह्निर्नास्तीत्यविशिष्टजातिमन्नास्तीत्यादिप्रतीत्याविशिष्टवह्नित्वस्यतोद्भुताभावप्रतियोगि
तावच्छेदकतयाव ह्निमान्धूमादित्यादावें ~~...~~ न पाच नदंडवान्नास्तीत्यादिप्रतीत्या तेष्वाविशिष्टदंडव्य
क्तेरेवावच्छेदकत्वावगाहनात् शुद्धदंडव्यक्तौ नौ ~~...~~ तिराव्या। अमेयदंडवान्नास्तीत्यादो प्रमेयत्वो
पलक्षितस्यैव तद्दंडवान्नास्तीत्यादावपि तत्रोपलक्षितदंडव्यक्तिमात्रस्यैवावच्छेदकत्वकल्पनात्। केवलस्या
वच्छेदकत्वासंभवश्च विशिष्टस्य तत्पायत्वस्यैकत्वादन्यथा प्रमेयत्वविशिष्टदंडादेरपितथात्वापत्तेरतत्था
हदैवमादावितिहेतुमतिदंडसामान्याभावसत्वाद्दंडत्वेमायेना दृशावच्छेदकमेवेत्यनेउक्तौ परंपरासंबंधेति
न यावत्ता प्रयोजकपरं पराऽसंबंधेन दंडत्वेतोदंडिनः साधनत्वस्याभावविरहात्ताव्याप्तिः साध्यतावच्छेद
कताघटकसंबंधेन वह्निमापाश्च हेतुमत्त्विष्णुभावप्रतियोगितावच्छेदता याःप्रविष्टत्वादन्यथा विषयि
तया रूपवत्त्वादिमतः (तीनस्य) समवायेनाभावस्य हेतुमतिसत्वाद्रूपवान्पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगात् इ
तिभावः यदि च शुद्धदंडव्यक्तेरवच्छेदकत्वावगाहिप्रत्ययान्तरसत्वात् दंडी नास्तीति प्रतीत्या न त्राविशि

राम० १५२

तथा च तत्रापि स्वन्यूनवृत्तिजात्याश्रयत्वसंबंधेन रूपत्वमेव साध्यतावच्छेदकमिति भावः ५

च दंडव्यक्तेरेवावच्छेदकत्वं युक्तं दंडी नास्तीति प्रतीत्यन्यथानुपपत्त्या दंडस्यावच्छेदकत्वात्तद्धो प्रमेयदंडवान्ना
स्तीत्यादेरपि तन्मात्रावच्छेदकत्वमेव साधनस्याविशिष्टस्य तत्रावच्छेदकत्वाक्तव्य नान्यथा न कथमुक्ताव्याप्तिमि
त्युच्यते न रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिमत्वान्नूरूपादित्यादौ व्याप्तिः सर्वैरेव नीलरूपवत्वादीनां रूपत्वन्यून
वृत्तिजातीनां साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायामिव वच्छिन्नावच्छेदकत्वाद्रूपवन्नीलो नास्तीत्यादिप्रत्ययादित्या
शयेनेदं व्याहृतवित्यादिपदमुपात्तं ४ साध्यतावच्छेदकमिति अनुमितिविधेयतावच्छेदकमित्यर्थः न तथा च दंडी व्याप्ति
ग्रानादं दंडो दंडत्वप्रकारिका दंडत्ववत्वात्तानुद्भूतेत्यनुमितिः न तु दंडप्रकारिकापि तस्य व्यापकतावच्छेदकत्वेनाग्रही
तृकारसा वाधेन तदसंभवादिति भावः तत्तो दंडत्वस्य साध्यतावच्छेदकत्वे दंडिमानित्यनुमितिः तदनुपपत्तिः
न स्याद्दंडानां व्यापकतानवच्छेदकत्वादित्यस्वरसादेव दंडत्वादिकमित्यत्रादिपदमुपात्तं तेन तद्दंडत्वस्वी
नाम स्वस्ववृत्तिदंडत्वेनात्याश्रयाधिकरणात्वलक्षणापरंपरासंबंधेन साध्यतावच्छेदकत्वेना माहं दंडिमानित्यनु
मितेर्नानुपपत्तिरिति तत्त्वं केचित्तु साध्यसाधनभेदेन व्याप्तिग्रहानुमित्योः कार्यकारणभावभेदात्त्र दंडत्वा
दिविशिष्टं साध्यतावच्छेदकं तत्र हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकोपधर्मः तद्विशिष्टावच्छिन्नसामा

तेषो ०२ वच्छेदकता ९

143

नव्यास्तु दंडिमानित्यादौ न संयोगेन दंडादेः प्रकारत्वं किं तु स्वप्रतियोगिपुरस्कारत्वावच्छिन्नाधिकरणत्वसंबंधेन । न चैवमनुभवा
पलापापत्तिः दीधितिकृन्मते विशिष्टस्य साध्यतावच्छेदकधर्मविधया संयोगस्य च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गविधया
वगाहितापलापापत्तेरिति भावः ।१७

नाधिकरण्यरूपैव व्याप्तिस्तादृशीश्चावच्छिन्नविधेयकानुमितिप्रयोजिका यत्र च परंपरया दंडत्वादि
कमेणानुमितौ विधेयतावच्छेदकं तत्र हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदको धर्मः परंपरयावच्छिन्नसामा
नाधिकरण्यरूपैव व्याप्तिः प्रयोजिकेति सामानाधिकरण्यांशे दंडादेः प्रवेशाप्रवेशकृतो दंडिमान् दंडवत्वान्नित्य त्व
नुमित्योर्दंडादिविषयकत्वनियम इत्याहुः । यत्तु दंडधर्मिकनिरुक्तानवच्छेदकत्वज्ञानस्यैव कार्यतावच्छेदकं दं त्व ४
डत्वावच्छिन्नविधेयताकानुमितित्वमित्यनुमितेर्दंडप्रकारकत्वेनानुपपन्नमिति तन्न तुच्छं परंपरया दंडत्वावच्छि
न्नविधेयकानुमितित्वेऽस्यापि तादृशज्ञानकार्यतावच्छेदकतया सर्वदैव दंडिमान् दंडत्ववत्त्वान् इत्युभयाकारानु
मित्यापत्तेः पक्षधर्मावच्छिन्नस्यैव सामग्रीसत्त्वादिति दिक् । यद्रूपविशिष्टेत्यस्य फलमाह इत्थं चेति । ओवधारणे इ
त्यादौ इत्यादिन्यायस्थलीयहेतौ न यावन्तःपक्षपदत्वनिर्देशं विना नास्य तो इदंपदेन तन्निर्देशः एवमग्रेऽपि यत्तु इ
दं धर्मिनिष्ठतादात्म्येनेति गुणकर्मणोः साध्यताभ्रमं निरसितुं इदमिति पक्षनिर्देशः इतिनं तदं एवमपि इदंत्वेति
शिष्टे इदंत्वे गुणकर्मणोः साध्यताभ्रमस्यानिरासादिति गुणादावृत्तीति गुणादावभावादित्यर्थः तथा च हेतुता रामः
वच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्वं न गुणस्येति यद्यपीदं वाक्यस्य कुत्रापि वृत्तित्ववत्त्वात्त्वात् तत्कर्मविशिष्टसत्त्वादिके १४३

वृ
प

वच्छिन्नाधिकरणतान्यत्ति भिन्नैव धूमवह्नित्वप्रतीतेस्तु पर्यवसौ धूमत्वावच्छिन्नाधिकरणतानां मानाभावाद्वह्निमा
न्धूमोदाहरणव्याप्तिर्हेतुतावच्छेदकीभूतधूमत्वावच्छिन्नाधिकरणत्वाप्रसिद्धेस्तथापि हेतुतावच्छेदकधर्मैर्यन्निष्ठा
त्वा१ धिकरणतानवच्छेदकस्याधिकरणतावच्छेदकत्वस्य बहुपो व्यतिरेकस्तथापि विधं हेतुतावच्छेदकाश्रयस्याधिकरणतामेव वह्न्याधिकरणीभूत२
हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणतोत्यनेन वह्नित्ववह्निमान् धूमादित्यादौ वनादौ हेत्वधिकरणांशमस्याधिक
प्रथ्यं२ रणामात्रैवि। शिष्टसत्त्वादित्यादौ नुमादशे हेत्वधिकरणां द्रव्यमेव ननु गुणादिविशिष्टसत्त्वेनाधिकरणाना
नवच्छेदकत्वस्याधिकरणतावच्छेदकत्वस्य बहुपोः सत्त्वादिति ध्येयं। साधनभेदेन व्याप्तिभेदात् पक्षहेतुतावच्छे
दकं नाधिकरणतावच्छेदकं तत्र तदाश्रयसमानाधिकरणत्वमेव निवेश्यमित्यपि वदन्ति। ननु सामानाधिकरण्यस्य
[illegible] व्याप्तित्वेन स्पष्टनिरूपमाणित्वाद्धूमसामान्ये वह्निसामान्यस्यैकाव्याप्तिरिति व्या[illegible]नुपपत्त्यरिति अत्र नाहो
आह सामानाधिकरण्ये तथा च वह्नित्वधूमत्वाद्यनुगमादेकत्र व्याप्तिरेकाव्यवहारो ननु वस्तुगत्या व्या
प्तेरैक्यमिति भावः न चैवं महानसीयवह्निसामानाधिकरण्यस्य पर्वतस्थपर्वतीयधूमादावसत्त्वात्। एवं ती
यवह्निसामानाधिकरण्यस्य प्रागननुभवात् तत्परामर्शोऽत्याशंक्यामे वैवाह्निसाध्यव्याप्तिरिति तत्परामर्श

पिरुक्तैव वह्निसामानाधिकरण्यादिति ग्रंथानुपपत्तिरिस्त इत्यस्यै प. किंच. ६

जागदीशी
१४४

144

फलितं ग्रंथे ऽसंगततत्वमाह वस्तुतस्त्विति । सामानाधिकरण्ये यावद्धूमव्यापकवह्निसामानाधिकरण्यस्याम
थानुपपत्तेरिति ज्ञानादप्यनुमितिः स्यादिति भावः । न च धूमादि व्यापकवन्ह्यादि सामानाधिकरण्येन धूमादि निश्चय
त्वेन एव परामर्शस्य धूमादि लिंगकानुमिति हेतुत्वात् उक्तव्याप्त्यादि सामानाधिकरण्यादिसाधारण्यमिति वाच्यं । प
क्षधर्मता शे विशिष्टस्यानुमितिजनकतावच्छेदकस्यैव व्याप्तिपदार्थेन यावद्धूमत्वादेस्तत्रानिवेशेन दूषणे तस्यैव व्या
प्तित्वादिति भावः धूमत्वादिमतो निरुक्तत्वस्यैव निरूपणं तत्पदं लक्षणस्य योजनीयं तत्र वाच्यमिति भावः । ननु सा
धननिष्ठसामानाधिकरण्यस्य व्याप्तित्वे विशिष्टसत्त्वव्यापकीभूतद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यवतः सत्त्वस्य गुणा
दौ परामर्शादुक्तो पि द्रव्यत्वानुमितिः स्यादत आह तदृशीति तादृशसामानाधिकरण्यवत्त्वेत्यर्थः । तथा च ता
दृशसामानाधिकरण्यविशिष्टधूमत्वे व्याप्तित्वप्रकारकनिश्चयस्य धर्मताधीरनुमितिहेतुस्तत्र च नीलघटत्वप्रका
रकबुद्धौ घटत्वस्यैव स्वरूपतः एव धूमत्वस्य भानं मत्वैत्वेन नैयोगेर नमितिमित्यावः आद्ये तत्र यावत्ताप्रकारकाद्यपेक्षा
पर्वतीयवह्निधूमयोः सम्बन्धित्वेषा सयोः कथं व्याप्तिग्रहः इति परामर्शीयः पक्षेयमिति भावः द्वितीये तित्तथा च
तामान्निश्चयस्यैव एकैव वह्निसामानाधिकरण्यमिति ग्रंथपदमिति भावः । पत्रैव मे व साध्याधिकरणांतर्गतं न दूषणं न तत्तत्सामानाधिकरण्यादि

परामर्शीयविशेषणत्वम्

नतितुनकाधनिर्णयसत्त्वेपितादृशज्ञानमत्वेनानुमित्यापत्तेः तद्धर्मतादृशधर्मवत्त्वं सामानाधिकरण्यं धर्मसत्त्वे योभयमेवव्याप्तिः व्याप्तित्वं च व्यासज्यवृत्ति तादृशोभ
यावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताशालिज्ञानमेव हेतुः न च सामानाधिकरण्यं यदि व्याप्तिस्तदा घटादीनां तस्य पक्षधर्मीयधर्मेवाधात्परामर्शानुपपत्तिरिति

सामानाधिकरण्येन पक्षधर्मतया समानता
६

रामः
१४४

आघानुमितेर्विषयविधया ... नावच्छेदकीभूता ... तु ... विषयविधया ... भिन्नेति ...
वच्छेदकोदका ... भिन्नेवेति ...

आघाप्यमित्येव यत्र च द्रव्यत्वादौ साध्ये नूपत्वे न्याप्यजातिमतो हेतुत्वं तत्रावच्छेदकीभूतानां नीलत्वा
दिजातीनां नानात्वेन दुर्ज्ञेयतया विशिष्य विवक्षितुमशक्यत्वेऽपि इति नु मंतव्यं केचित् संयोगिन्येतनवृत्ति दाह्यस्य साध्यता ... मस्व
ऽनार्थमयमितिप्रिय ... निर्दिशं(?) न चाभावे हेतुसामानाधिकरण्यस्यैव हेतुत्वावच्छेदकत्वे निरवच्छिन्नवृत्तिमत्त्वं न्यूय
स्य निवेशाऽर्लक्ष्याव्याप्तिर्युक्तासंभवात् प्रतियोगिवैयधिकरण्यविशेषणस्याप्रवेशो मूलकृतामनुचितः इति वाच्यं
अग्ये समाधास्यमानत्वात् इति भावः न च समानाधिकरणानां नानुशाखावृत्त्यादिसंयोगावच्छेदेन सवेत्रद्र
व्ये गगनादिसंयोगस्य सत्त्वात् कुतस्तत्सामान्याभावस्य द्रव्ये संभव इत्यत आह संयोगस्येति। वृक्षे शाखाद्य
वच्छेदेन तत्संयोगसत्त्वेऽपि मूलाद्यवच्छेदेन ... दावपि संयोगाद्यसत्त्वात् तदवच्छेदेनैव
संयोगसामान्याभावसंभवोऽवच्छेदकभेदेन सामान्याभावयोः समावेशादिति भावः। ननु एवं
वृक्षे संयोगसामान्याभावस्य कुतो नाध्य ... आह तस्य चेति तत्संयोगसामान्याभावे सत्त्वादित्यस्य
प्रतियोगितासंबंधेनेत्यादि ... संयोगसामान्याभावे स्वाप्रयोग्यत्वात् नाध्य ... इति तेन प्रति
योगितावच्छेदकविशिष्टस्यैव योग्यत्वमत्यंताभावप्रत्यक्षे तन्मते ... गुणेऽपि संयोगसामान्याभावस्य ता
दृशत्वं न स्यादत आह यद्वेति यद्वेति तः प्रतियोगिग्रहात्मको दोषाभावे हेत्वर्थः। न चैवं प्रतियोगिग्रहदशा

त ... सतविषयवाक्छेदेन ... नोः प्रतियोगिक...

७३

प्रतियोग्यु पलं छिं भरू पदो वा भावस्य संयोग सामा सामाव प्रसक्ते कार्य सह्मावे न हेतुतो पगमान्नोक्त दोष इत्यपि वदंति ॥

नच सत्तगुणत्वाद्यवच्छिन्नाभावमादाय स्वरूपासिद्धौ वीरकस्योभयावृत्तिपदस्य वैयर्थ्यं ॥ व्यभिचार वारकस्यैवासिद्धिवारकस्यापि विशेषणस्य सार्थकतायाः पक्षधरमिश्रादिसंमतत्वादिह ॥ अतएव व्रतो मिश्रः सामान्यलक्षणे विशेषगुणान्तरासमानाधिकरणेत्यादि सिद्धिवारकस्य शब्देतराधिकस्या [redacted] रस्यादस्य शब्दमण्याकैः साध्यकेति समर्थितं बहूपदीधपा दृष्टे षामावयानि सस्य योपदीपानीयद्धर्मीवच्छिन्न प्रतियोगिता तयावता विशेषणाभावे ... प्रसंको वक्ष्या

145

पामेव तत्त्वात्यद्वं दुर्वारं प्रतियोग्युपलंभक सामिग्र्या अपि दोषत्वोपगमात् । प्रतियोगिन उपलब्धि येन शति
व्युत्पत्त्यानस्यास्ववाप्रसक्तत्वादिति भावः नन्वेतेमानमिति परे ॥ नव्यास्तु योपदीयेति योपदर्शितसमानाविक
रणाभयाव त्त्विधर्मावच्छिन्नसमवाया वच्छिन्न प्रतियोगिता कयावदभावगानसंबन्धत्वावच्छिन्नतत्संबं
धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववानित्यर्थः तेन न स्वरूपासिद्ध्यादि सिद्धसाधनं वाऽनुपपादनात् गुरुत्व
मेस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन स्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्या नव्यभिचारः योपदमेन्नत्वे च शतत्त्विधर्मावच्छिन्न
यावद्दभाववान्तद्धर्मावच्छिन्नाभाववानित्यर्थस्तु संयोगमूलनदशत्त्विधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य
घटावृत्ति संयोगत्वादिविशिष्टान्यासमवेतत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य यावदंतर्गतस्यव्रक्षादौ स्वरूपासिद्धत्वाद
नुपादेयैः संयोगपावच्छिरोषा भावाइतिन चसर्वावच्छेदेन वृक्षादौ गगनादेरेव एव [redacted] संयोगो लाघवात् इ
तितस्यैवाभावविरहात् संयोगपावच्छिशेषाभावत्वे पदैस्वरूपासिद्धमिति वाच्यं अतिप्रसंगभंगाय यथाश्वा
दितत्तद्व्यवावच्छिन्नवत्त्विक संयोगं प्रतितत्तद्व्यवत्वे न हेतुत्वस्यावश्यकत्वपार्श्वे व्याप्यवृत्तिगगनसं
योगस्यासंयोगासंभवादिति भावः प्राचांमते पदवंदयोरनुगमादाह २ कावच्छेदेनेति २ दमुपाधेः सा साम:

१५५

घनाव्यापकत्वरक्षायै नचैवं तत्र तत्संयोगाभावस्यगुणो व्याप्यवृत्तित्वादेकावच्छेदेनत्वौ साध्यव्यापकत्वं
दुर्घटमितिवाच्यं एकावच्छेदेने नेत्यनेनैदेशानवच्छिन्नवृत्तित्वविशिष्टस्यतस्यविवक्षितत्वात् नचतत्पापि
दि२ कपिसंयोगसामान्याभाववति वृक्षे निरवच्छिन्नवृत्तिकत्वविशिष्टस्यतद्देशयावद्धिशेषाभावस्यसत्त्वादुपा
धेः साध्याव्यापकत्वमितिवाच्यं जात्यवच्छिन्नावस्थेगोलकव्याप्ते साध्यविधिया प्रवेशात् कपिसंयोगाभाव
स्यचानधात्वेनतत्रप्रतितदीययावद्धिशेषाभावस्य रूपेसाव्यापकत्वेपिलक्षसमागात् नचाविद्यातादिसा
मान्याभावस्यतु सत्त्वात्तत्र यनिरवच्छिन्नवृत्तिकत्वविशिष्टस्यतद्देशयावद्धिशेषाभावस्यासत्त्वादेवमपु
पाधेःसाध्याव्यापकत्वमेवेतिवाच्यंगुणादिभाज जातेरेवहेतुसाध्ययोःप्रवेशात् पृथिवीकावच्छेदेनेत्यस्य
पर्यवसानवच्छेदकानवच्छिन्नवृत्तिकत्वविशिष्टेत्यर्थमाहत्याश्रित्ये। व्याप्यवृत्तिरूपादीनां विशेषाभावस्या
वच्छेदकाप्रसिद्ध्या तदनवच्छेदकस्यापि संभवेन तत्रैवलीस्याव्यापकत्वमादवस्यादिति भावः। पत्तत्रयो वि
नाकृतमनुगतानुमानमंशेकस्य निषेधति एते। नेति वस्तुमात्रस्य देशकालत्यर्थः। व्याप्येति संयोगसामान्याभा
वस्यत्व नेकेवला पितपातत्साध्यतायामभावत्वा दितपस्यैव सम्यक्त्वादिति भावः भा

केचित्तु एकावच्छेदेनेत्यस्यावच्छेदकतासंबंधेन तदभावाधिकरणीभूतदेशस्यावच्छेद्यतासंबंधेनाभाववत्त्वेनेत्यर्थः। तथा चतद्वि
शिष्टयावद्विशेषाभाववत्त्वमुपाधिरिति। तद्विंत्य

146

अगृहीतन्तर्करहितत्वादित्यर्थः

एवत्वादिकमेवतर्हि हेतुरत आह अप्रयोजकत्वादिति नन्वनिरूपाधित्वमेव प्रयोजकमत आह निर्गुणत्वादेरि
ति आदिनाद्रव्यभिन्नत्वादेरुपग्रहः अत्रायमाशयः निर्गुणत्वोपाधेर्नत्वाभावेन साध्याभावो व्याप्यवत्तया दृश्यते
संयोगस्येव साध्याभाववत्तया दृष्टान्तेनस्योपाधित्वानाना चित्त्यमिति वा सो आयकता यानतन्न तत्रपाधित्वव्याप्यत्वे न सा
ध्यत्वपक्षव्यतिरेकाभावो व्याप्यवत्तया दृष्टवत्त्वं वो स्थं संयोगसामान्याभावो नत्वेत्वे निर्गुणत्वव्याप्यत्वा
दित्यनुमाने नापि व्यतिरेकः संयोगसामान्याभाववान् नित्यानुमिते प्रतिरोधादिति ध्येयं ननु योपयुक्तमेस्यानवच्छेद
त्या कः सतदभावस्यावच्छेदकत्वमित्याशयेन दर्शयति संयोगसामान्याभावावच्छेदकत्वं सत्त्वं तत्र शंक्य निराचष्टे न नी५
गुणादिविशिष्ट चेतितैधाच व्यभिचारान्नोक्तव्याप्तिरिति भावः ननु एकत्वे संयोगसामान्याभावावच्छेदके संयोगसामान्यान
वच्छेदकत्वानुगतिविशिष्टेव व्याप्तिर्वो व्याप्रमेयत्वसत्त्वादेः पक्षसमत्वादतः स्वत्वयासिद्धिमाह यथा
चेतिप्रतिदंडामिति (भिन्नत्वे) रूपासिद्धिमाह यथा चेतिप्रतिदंडासिद्धिभिन्नत्वे पीतिवरेणावपन्नतासामान्य राम:
न्यस्येति घटपूर्ववर्तित्व सामान्यवत्त्वसामानाधिकरण्यसामान्यस्य चेत्यर्थः के चित्तु रूपितत्वात्सा १४६

नन्वव्यवहितपूर्ववर्तितायाः अवच्छेदकं न दंडत्वं मतिप्रसंगात् किन्त्वव्यवहितपूर्ववर्तितात्वमीयतायाः सा च तन्निमित्तः सं
योगस्य त्वेरवानुपरूपदृष्टान्तमाह वह्नीति २

तेष

यत्प्रयोजकत्वमन्यथा तदभावानवच्छेदकत्व हेतुना तदवच्छेदकत्वमेव न्ह्रिसा अतो न हृद्यत्वादेः साध्यते हृद्य

त्वाद्यवच्छेदेन तत्तत्संयोगव्यक्तीनां च सत्वेपि संयोगसामान्यस्य संभवादित्यभिप्रायकोयं ग्रन्थ इत्याहुः गुरास्ये

ति सामान्याभाव इति परे। शाखायः न वा घटत्वरो घटे गुरो नास्तीति प्रत्ययस्य संभवेपि संनिकर्षाघभावाय पम ह२

त्वनोघटादौ गुणोनास्तीत्यादिव्यवहारादिस्वंवसाक्षिकं यथा मारावकम्मनः स्यानेनाप्र माहप्रत्यावच्छेदेनेति न दंनो

क५ ऽन्यनैमावप्रसत्वे प्रैय स्वव्याहत्यै ति भावः। ननु महाप्रलये मानाभावाल्लदवच्छेदेनेत्युपलक्षणमत आह न ये ति

ननु लक्षणतो तिः पर्वेन वह्नि हुताशनावच्छेदकत्वाभावे धूमवरेशीर्खवावच्छिन्नपर्वतवह्नित्वाभावे वन्हिनाशे स्त्र

व्याहतेननु पर्वतेन स्ववहुताशाभावमिति पादिरूपात्तदप्याह वह्नेरिति न पाव यो प पदवच्छेदेन पत्ते वंधा स्य ४

भाववानुत्पत्तदवच्छेदेन तस्यनतत्से वंधावच्छिन्नाभाववाचि त्वव्याप्याविशिभवरावच्छेदेन संयोगावच्छिन्नव

त्त्वभावविसिद्धिरिति भावः। ननु क्व व्याप्याव प्रयोजकत्वमन्यथानुलन्यायेन पोयदीप पंसैवा न सल ह२

संवंधेनतं मिति व्याप्यापिकुडादिसंयोगेनोवदवादेः संयोगेन कुण्डादिमत्वापत्तेरित्युक्ताचाह व

धा

ध२

मितिा घटवत्यायेकाले इदानींतंवौ न घट इति प्रतीत्यानंत्ववछेदेनेन तत्काले घटाभाववत्त्वापाघटवत्यापिक
पाले घटनाशदशायां इदानीमिह कपाले न घट इत्यनुभवान्न तत्कालावछेदेन कपाले घटस्य सामान्या
भावः सिस्यति न चेदानींतनेनुष्ठु न घट इत्यादिप्रतीत्येन तत्कालावछिन्नंतु छ्वं व घटाभावो विषयोन नु तत्त्वाव
पु छेदनेन तत्कालेन यो तिवा त्वंतेनु घटाभावस्य व्याप्यवृत्तित्वं येन तत्कालस्य वदवछेदकत्वावगम इत्नेनाम त्वापा
तानूनवनयाप्येन तत्कालवृत्तिघटाभावः एव तेनुष्ठु भासतां नत्वेति वाच्यं कालस्य प्रतियोगिवृत्त्यावग्रहेपिता घ
टप्रतीतेस्तत्त्ववछेदेन समये घटाभाववगाहित्वस्यानुभवि कत्वादिति भाकालयावे लिंगुणावत् संयोग
वत्त्वादिव्यात् वाहिमानधूमात् समयोघटवानेतत्कालत्वात् यथा तं घटवत् घटध्वंसादित्यादिके अव्या
प्ति वारणायेत्यर्थः तदिति अस्समानाधि करणांत स्वाभित्यर्थः नो पादेयं चेति तायेन संबंधे
नयत्त्वाप्यवृत्तितेन संबंधेन तस्य साध्यता पाको पादेयमित्यर्थः ते न समवाये नव्याप्यवृत्तेरपि द्रव्यत्वाभावः
दः कालिकेन साध्यतायांतु पादेयमेव अव्याप्यवृत्ति साध्यके संयोगाभावान् गुणत्वादित्यादौ होक पदंयं १४७
द

व्याप्यवृत्तिसाध्यके तु प्रयोजनविरहात् सर्वत्रैव न देवं इत्यावेदयितुं सर्वथैवेत्युक्तं साध्यभेदेनेति साध्यता
घटकसंबंधादेरप्युपलक्षकं । यद्यपि व्याप्यवृत्तिसाध्यैकस्यलेनैतद्विशेषसत्वावानुज्ञातेरित्यादावव्याप्तिः
साधनवति स्पंदतदो समवायेन सत्ताभावस्यापि कालिकादिसंबंधेन वृत्तेर्नेत्याभावे हेत्वधिकरणावृत्तित्व
स्य विशेषणतात पाविवक्षणात्तोल्लेदो वस्तुपासत्यपि द्रव्यत्वस्यान्यं सत्वादित्यत्राति व्याप्तेः द्रव्यत्व रूप
साध्याभावस्य विशेषणतात पारस्पराख्या वृत्तित्वविरहात्ता द्रव्यभिन्नत्वप्रकारकमाविशेष्यत्वाभावस्यापि द्र
व्यत्वाननिरिक्तत्वात्तानत्वाभावत्वप्रतीतेः प्रमात्व र स्मार्थमभावाभावस्यातिरिक्तत पो स्मातिव्याप्त्यादिवार
णामिति वाच्यं अभावत्वे पेत्यादिमप्रयेपेन भावाभावसाधारणस्याभावस्यानिवेशनविरोधायत्तेः घटत्वाभा
वस्य कालिकसंबंधावच्छिन्नाभावेत्वनूपसंबंधेन साध्यैगगनत्वादिहेतौ व्याप्तेस्तथापि द्वारात्व विशेषणा नु४
तयागात ननिरस्ततुस्य घटत्वाभावस्यैवतादृशा घटत्वाभावा भावत्वेकल्यनानावतैव अभावत्वप्र
तीतेः प्रमात्वसंभवात् अतएव साध्य घटकसंबंधेन साध्यवत्ववुद्धिं विषयविधयाप्रतिबंधकतावच्छेदको
पःसंबंधस्तेनहेतुसामानाधिकरण्यप्रभावस्यप्रायायामिपुस्तावपि नहिस्तारःतयाविधसंबंधेनहेतुसामा

ता२

148

तथाच द्रव्यत्वाभाववज्ज्ञानित्यादित्यादौ विशेषणताविशेषेण जातित्वाभाववृद्धेर्विषयत्वाभावस्वरूपं ग्रंथकृतो
~~सिद्धेः तादृशसाध्यस्य~~ विधयत्वाप्रतिबंधकतावच्छेदकीयः स्वरूपसंबंधस्तेन जातित्वस्वरूपाभावस्य प्रसिद्धेरितिभावः ३

नाधिकरणतायाः प्रसिद्ध्या प्रागुक्तगगनत्वादिहेतौ द्रव्यत्वाभाववज्ज्ञानित्वादित्यादौ चाव्याप्तेस्तथापि साध्य
तावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिमत्त्ववुद्धेर्विषयत्वताप्रतिबंधकतावच्छेदकोयः संबंधस्तेन हेत्वाधिकरणावृत्ति
त्वमभावस्यविवक्षितमित्यदोषः। वस्तुतोव्याप्यवृत्तित्वमत्र [redacted] साध्यतावच्छेदकसंबंधेनयतत्त्वाधिकरणां
तर्वृत्यभावस्यतादृशसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगिताभावत्वं यंत्रंयत्र हेतौ ऽभिप्रेतं तादृशसाध्यकेवसमवायेपा
त्म५ दिनात्वादेः साध्यत्वे ज्ञानवत्वादिहेतौ समवायेनात्मत्वाभावेति समवायावच्छिन्नात्मत्वाभावस्यकेनापिसंबंधे
नावृत्तेस्तथा च तादृशसाध्यकस्त्वनोयादेषां सत्ताजातेरित्यादौपुनरप्या [redacted] देशमेव सत्वाभावे
स्यैदादौसमवायावच्छिन्नसत्त्वाद्यभावस्यापि कालिकादिसंबंधेनवर्तमानतयासत्त्वादेर्नैतस्याव्याप्यवृ
त्तित्वाभावात् व्याप्यवृत्तिताघटकस्यस्वाधिकरणावृत्तित्वस्य संबंधसामान्येनप्रविष्टत्वादेतल्लाभायमेव
येवरू सर्वेव्याप्यवृत्तिलौल्ये तस्य संबंधविशेषानियंत्रितत्वात्। व्यभिचारादिसंसर्गो नवृत्तिनियामकः ते नात्मत्वादे
रपिनव्याप्यवृत्तित्व[redacted]निरितिध्येयं। एवंचभावावच्छिन्नप्रतियोगिताया प्रतियोगिव्यक्तौ नोभेदेऽपि व्यभितिन
व्यभितेवह्निमान्धूमादित्यादौवह्न्यादिसामान्याभावमादायाव्याप्त्यसंभवादतिव्याप्तिवारणायैवप्रयोजन रामः १४८
सर्वथैवव्याप्यवृत्तिसाध्यकेप्रतियोगिवैयधिकरण्याघटितव्याप्तिविशिष्टहेतुमत्तानिश्चयोन रानुमितौनोपादेयं। प्रतियोगि
व्यसमानाधिकरणांशे जनकतावच्छेदकेनोपादेयं सामानाधिकरण्यांशे तेन जनकवाचकयोः तमेव दानुमितौलाघवादिति। २
कार्यकारणभेदेन २

प॰ म॰

प्राहुस्तन्नेत्यादिना न च विशिष्टसत्त्वस्य व्याप्यवृत्तित्वात् साध्यत्वे प्रतियोगिवैयधिकरण्याप्रवेशाददोषस्तन्मितिम्

घं ज्ञानोऽविशिष्टसत्त्वव्याप्यमिवान्तरोत्तरदशायामपि विशिष्टसत्त्वधर्मिकज्ञानं तिमन्निष्ठप्रतियोगित्वाधिकरणाभाव

प्रतियोगित्वज्ञानादिविशिष्टसत्त्वसंध्यकानुमितिप्रसंगस्य [illegible]व प्रकृतेऽतिप्रसंगपदार्थत्वाद्विशिष्टसत्त्वस्यापुनरे

साध्याप्यवृत्तित्वविरहाच्च विशिष्टस्यानिर्दिष्टत्वे मतेनचातिव्याप्तिसंभवादाह भूतत्वेति [illegible] विशिष्टसत्त्व

स्य व्याप्यवृत्तित्वात्तत्साध्यत्वे प्रतियोगिवैयधिकरण्याप्रवेशाद् [illegible] त्वेत्यादिसाध्यान्तरे मूर्त्तत्व भूतत्वमात्मान्य

त्वे सति विशेषगुणानत्वं मूर्त्तत्वम् अवच्छिन्न यत्किमाभावत्वं तदुभयेवाप्याप्यवृत्तित्वेव [illegible] घटादावुत्पत्तिकालावच्छेदे

न तदुभयधर्माभावसत्त्वात्स्याप्रकृते न चेति वाच्यमित्यत्र वृत्तित्वधर्मो वा मूर्त्तत्वम् तत्वोभयाभावः सहजनत इति प्रतियो

गितावच्छेदकानवच्छिन्नत्वाप्रवेशापत्तेरपि न च उभयस्य विशिष्टत्वादितिरिक्त [illegible] त्वेपि सहजनतः प्रतियोगिव्य

धिकरणस्याविशिष्टत्वावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकमेवोभयत्वमतो नातिव्याप्तिः विशिष्टाभावस्यो

भयत्वावच्छिन्नाभावानतिरेकादत आह नचेति तदवच्छिन्नाभावादिति अननतिरिक्त [illegible] रत्वनुपपद्यते न चान्य

थोभयाभावस्य विशिष्टाभावातिरिक्तत्वेपि प्रकृते भूतत्वविशिष्टमूर्त्तत्वाभावस्यैव [illegible] तदुभयत्वावच्छिन्नप्रतियो

भा॰ता॰

योगिताकत्वे समनियताभावयोर्लाघवादेकत्वादिति वाच्यं। तावतापि हेतुमतो यादृशप्रतियोगिताश्रयान
धिकरणत्वेनादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य भूतत्वमूर्त्तत्वोभयत्वेऽनपायादिति व्याप्तिताद्वस्थ्यादि
ति भावः। उभयत्वस्येति। प्रत्यक्षसिद्धत्वादिति परेणावपः विरहयोपि च समानाधिकरणयोरप्युभयत्वं मति त२
१ रिक्तमेवेति वैरूप्यविरहस्यभीयप्रतीत्योः समानाकारत्वात् भूतत्वमूर्त्तत्वयोर्वैरूप्यत्वस्य मदृशायां अप्युभ
यत्वस्य प्रत्यक्षत्वेति भावः। तत्र भूतत्वमूर्त्तत्वोभयवान् इत्यत्र व्याप्तिरेवेति तपावतस्य लक्ष्यतयाकारता
प्रयासोऽनुचित इति भावः। तथात्वे योतिऽम्यथा अत्र भूतत्वस्य मनसि सत्वे योत्यधः तथा हेतु [redacted]
वच्छेदेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यत्वे एव व्याप्तिरतो नैतल्लक्ष्यमिति भावः। वृत्तिमतीत्यस्य भाव
स्यव्यभिचारनिपतत्वाद्व्यभिचारं प्रावृत्तिनेति। अत्र मूर्त्तत्वोभयमनसि न तु वह्न्यादिभेदमादायाव्या
प्तेः प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वपदे नैव यो हि वारणादत्यन्तपदं व्यर्थमत आह अत्यन्तपदं चेति। अत्यन्ताभाव ल
निरूपकं प्रत्युतियोगित्वेन तादृशपवैयर्थ्यं विकरणापवि व स्याप्याः फलमाह अन्यथेति तद्भेदस्य समानाधिक राम०
रणाभावांतरभेदस्य स्वरूपानतिरिक्ततयेति अनवस्थाभयेनेत्यादिः दुर्लभत्वापत्तेरिति। हेतुसमानाधि १४२

नावच्छेदकावच्छिन्नहेत्वधिकरणा६

णी

करणताभावमात्रस्यैव व्याप्त्यात्मकभेदप्रतियोगिघटाभावांतरं तत्समानाधिकरणत्वादिति भावः। अग्रे दिवत्वं [illegible]
पदस्य साध्यताघटकत्वं संबंधेन प्रतियोग्यसमानाधिकरणस्य वह्निमान् धूमादित्यादौ घटाद्यभावे सत्त्वान्नसं
वेत्राप्रसिद्धिः। किंतु स्वरूपसंबंधेनाभावस्य साध्यताघटकमेवेति सूचयितुं अग्रिमे हिमपहायपदुक्तं मत्तमुक्तं।
७८ अत्यंताभावे निरूपकप्रतियोगितानवच्छेदकत्वविवक्षायां चपत्नमात्रस्यैवाभेवेतिभावप्रमेदस्यातिरिक्तं
तादृशीकाराताह अभावसाध्यकमिति। न घटावघटभिन्नं घटत्वादित्यादौ घटत्वसमानाधिकरणस्य नि
रूपकप्रतियोगितयाधिकरणगोत्वाद्यभावस्य घटभेदाभिन्नत्वात्तादृशभेदस्य च गोत्वाभावरूपत्वात्प्र
तियोगितावच्छेदकमेव घटभेदत्वमिति व्याप्तिरिति भावः। संप्रदाय[illegible]पक्षस्य तत्रेतितु उक्तविव
क्षायां भावमपि सर्वेषां हेतुसमानाधिकरणात्यंताभावानामत्यंताभावत्वनिरूपकेण पूर्वोक्तरीत्या दिवृत्तित्व
विशिष्टस्वाभावात्मकेन प्रतियोगिनासमं सामानाधिकरण्याद्भावसाध्यकव्याप्तितोदवस्यां पादशप्र
तियोगितावच्छेदकविशिष्टस्यानधिकरणं हेत्वधिकरणं तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वप्रवेशेतु व्यर्थमेवा
त्यंतपदमिति ध्येयं। ध्वंसवत्त्वे[illegible]तिगवात्यंताभावस्य गोध्वंसविरोधित्वादित्याशयः नचदैशिकविशेषणतान

यद्वा ध्वंसस्याधिकरणं तत्रैव गवात्यंताभावस्याविरोधात् कालिकसंबंधेन गोध्वंसवत्यपि भूतलेयत् द्रत्यंताभावसत्त्वे बाधकाभावाच्चाति व्याप्तिरिति वाच्यं प्राच्यां मते भूतलादिदेशस्येव कालस्यापि दैशिकविशेषणतन

150

अभावे ४

याधूंर्संचत्वात् अतएव तत्वकसंयुक्तकाले विशेषणात् यावदायुस्पर्शनाशस्यग्रहः शङ्कानित्यताया मिश्रै
रुक्तः। यद्यप्येवमपि नातिव्याप्तिः संभवः कालिकसंबंधावच्छिन्नगवात्यंताभावस्यैव प्रलये कालिकसंबंधेन वर्तमा
नत्वात् ध्वंसादिमति दैशिकसंबंधेनैवात्यंताभावस्यानुपमानात् यावत्प्रतियोगिवैयधिकरण्याघटितस्य व्या
प्यवृत्तिमात्रवृत्तित्वस्य लक्षणस्यावश्यं दैशिकविशेषणतया हेतुसमानाधिकरणाघटितत्वात्तस्यैव नात्रा
तिव्याप्तिर्वैध्यानवकालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य दैशिकसंबंधेन हेतुमात्रे वृत्त्यत्यंताभावस्याप्रसि
द्ध्या न याये नातिव्याप्तिरिति वाच्यं ध्वंसस्य कालवृत्तित्वादिविशेष्य गोत्वाद्यत्यंताभावस्यैतादृशस्य प्रसि
द्धत्वादिति भावः प्रतिज्ञानं निरूपयितुमाह संसर्गाभाव इति। अत्यंताभावपदेनेत्यादिना यावत्प्रलये गोत्वाद्य व
च्छिन्नध्वंसस्यैव नातिव्याप्तिरिति नेच गोध्वंसस्य गोत्वावच्छिन्नतास्वीकारे विसाध्यतावच्छेदक कालिकवि
शेषणतावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविरहात् कुतस्तमादायातिव्याप्तिः पुनः सरतिवाच्यं साध्यतावच्छेदकसं
बंधान्यसंबंधानवच्छिन्नस्यैव हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितस्य लक्षणोपवेशनीयत्वात्तस्य च ... रा०म०
१५०

गोत्वावच्छिन्नमारम्भं तत्र स्पंदसत्त्वा त् [illegible] णुकपर्यंतानुधावनं १

६२

संप्रति योगिनां साक्षात्कारापादिति मा कार्य द्रास्पंदइति स्पंदवति रवं डप्रलयेसं [illegible] नरीय द्यणुकस्य
प्रागभाववत्त्वेन [illegible] णुकत्वावच्छिन्नध्वंसविरहादिति व्याप्तिः ननु महाप्रलयपूर्वेत्पत्तीयद्व्यणुकत्वा
वच्छिन्नध्वंससत्त्वात् व्यातिव्याप्तिः न तदानीमपि चरमद्व्यणुकनाशो [illegible] णुसाम्य परमाणुस्पंदस्य सत्त्वा ८नुर
त्तत्कालोत्पन्नपरमाणुतरसंयोगे न प्रलय [illegible] द्व्यणुकव पूर्वत्तस्यापि नाशपत्त्या तत्तानाहशपरमाणूत
रसैयोगस्य कार्यद्रव्ये तासहेतवस्तीकार्य [illegible] त्रनिमित्तव माशपत्तशादेवतन्नाशसं [illegible] भवादितिसत आह यद
स्व ५ द्व्यणुकेति केचित्तु नित्यद्व्यणुकस्याभावात् स्पंदस्य वरवंडप्रलयेवृत्ती वलवत्तरप्रमाणाभावाघदाद
ष्टमित्याद्युक्तमित्याहुः तच्चिंत्यं नित्यज्ञानमादाय सहेतुतावारणाय जन्यमितिनित्यसुखंमित्युक्तो
ते [illegible] मलसहेतुत्वमाशंक्य साध्यांतरमाह दुःखं वेति ननु कार्यमात्रे प्रत्यक्षस्य हेतुत्वात् प्रलयप्राक्
त्वर तैरोपितस्य सत्त्वे तथा च तदानीमेव दुःखत्वावच्छिन्नध्वंससत्ता व्याप्तिर्दुःखादेस्व साक्षात्कारना
पूर्वयानदानीमसंभवानेकिंच ॥ यावद्व्यणुकानां पुनापत्त्यूलयानु [illegible] पगमेवद्व्यणुकांतरवृत्तिरवमादायस
द्वितु:१
त

गाराक्षणे साक्षात्कारासं [illegible] कारूति [illegible] णाभाव

ति० १२८

151

तो२ द्वो२ वि२ ति२

ड्वतुरेवाय मतस्त्राहयदातस्येमो आक्रतदीयस्तु पुष्प्रादिसम ये[illegible]दीपदुःखवैरहातव्यमि चारः स्कुटरवाधे
सादिप्रमि योगि[illegible] यागो त्वादिधर्मावच्छिन्नत्वेमा नाभावो[illegible] नेपुःइत्यादि प्रतीते गौप्र[illegible] योगि वर्ध्वं सा घव
गाहितया पुमप त्वेवाधानि स्वपादिप्र ति वेध कत्वाघनुरोधे नेव भेदात्यंतामाव योगी त्वाघवच्छिन्नप्रति यो
गिता कावोयगमादित्याशयेनाह [illegible]मेषीतिं नन्नु प्रतियोगिमतस्वेत्यसिद्धांत आयंतामावानुयममात आ
तआह अन्यथेति तस्येति गवात्यंताभावस्येत्यर्थः तेनगगनाधिभावस्यगोविशिष्टगोत्वाघभावस्य
वापलयद्यपि त्वेनन्यूनतिः कालमात्रेति गगात्यंताभावस्य देशिकविरोध सामया कालमात्रवृत्ति त्वंप्रा
च्येच्यीवि[illegible]त्वमेव संदातनत्वव्यवहारस्य कालिकविशेषणतयैव संभवादितिनुभाव नेषांनन्नु प्रतियोगि
विशिष्टेपि का[illegible]तदत्यंताभाव सत्वेगवावच्छेदे नेदानीं गत्वेनास्तीति प्रतीतिः स्यादत आह इयोस्त्विति
एतस्य[illegible] प्रतियोगिमतः कालस्य देशभेदः प्रतियोग्यनाधारदेशः तथात्वे अत्यंताभावे वत्वात्रय
रस्येतिध्वंसादि मतः कालस्येत्यर्थः स्वरूपावच्छेदे मिति निरवच्छिन्नमित्यर्थः तथात्वमिति पूर्वे गत्वपः
नत्विदानीमस्वेनगोत्वमित्यादिप्रतीतेः कालवृत्तितयास्वरूपेतयायेगोत्वाभावावगाहितयेवोपपत्तौदेश

गो०ध्वं समवायि
नुमेवं[illegible]मोत्वाघवच्छिन्नवगाहुद्धिप्रतिव[illegible]मोत्वाघवच्छिन्नाभाववगाहु[illegible] निर्णयत्वेनविरोधितयातम वात्यंताभाव[illegible] स्येव[illegible]त्वावच्छिन्नप्रति
योगिताकत्वमावश्यकत्वमितिवाच्यं एकसंबंधेनतद्वात्यंताभावग्रहेसंबंधांतरेणतत्प्रमत्वादुत्पुद्यात्संबंधविशेषमंतर्भाव्येवात्यंताभावग्रहस्यप्रतिबंधक

तं४ वि५ कपन८

२१४०
१५१

इवार्थः सादृश्यं तच्चानुभूयमानत्वेन १

स्यकालवृत्तितावच्छेदकत्वेमानाभाव इत्यत आह देशइति तथाचानुभवरूपदेशस्यकालिकवृत्तिताव
च्छेदकत्वेमानःमन्यथामहे नेदानींगौरित्यादिप्रत्ययवन्नाल्पटहादिदेशस्यगमात्संतानावच्छेन्नायामप्येका
लोनावच्छेदकस्यात्त्राक्यापिगवाभावेमहवृत्तित्वेनत्वकालवृत्तित्वोभयाभावोगवाहेतापाःस्तुवतेताहि वइ
तिभावः। नचैवमपिप्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितस्याव्याप्यवृत्तिसाधारण्यस्योपलक्ष्यंस्यगोमानयो
त्वादित्यादावतिव्याप्तिर्गवाद्यभावस्यस्वात्प्रिकालेप्रतियोगिसमानाधिकरणतयालक्षणाघटकत्वादाहमे
कुन्यइतिगवादिमन्नेचेत्यर्थः तथाच यत्किंचिदेत्वाधिकरणावृत्तिदेनप्रतियोगिवैयाधिकरण्ये यदग्रेवा छे५
च्यंनस्याव्याघमवेपिसत्वा[redacted]त्ततापिलक्षणोऽतिव्याप्तिरितिभावः। नचैतिर्वाच्यामित्यर्थः। संसर्गाभाववि
तत्रपिक्षिपे शेषइति सतानसंसर्गाभावइत्यर्थः। संसर्गेतेस्यप्रतियोगितावच्छेदकसंसर्गेणापश्वप्रतियोग्यारोपस्तज्ज
न्यप्रतीतिविषयोऽभाव स्तत्वमित्यर्थः। संसर्गस्कतादात्म्यान्यसम्बन्धस्तेनभेदव्युदासः। प्रागभा
वध्वंसयोरप्युक्तरकालपूर्वकालावेवप्रतियोगितावच्छेदकसंबन्धाविति[redacted]नाभ्यामेवसंबन्धाभ्यां

152

इति केचित् वस्तुतो नियमांतरस्य संसर्गत्वघटितनियमस्य संसर्गत्वं च विशिष्टधीजनकत्वं जनकत्वं च नियमघटितमिति क्रमेण संसर्गत्वमध्ये नियमप्रवेशोपि इति भावः
अत्र संसर्गाभावत्वे न ज्ञापितद्दृष्ट्या तुल्यत्वस्यैव निवेशादिति भावः आकृतिन्यस्वरूपप्रकाशायति वस्यनेये मादिद्वयेन रा०वधि पाठः २

प्रतियोग्यारोपः प्रागभावध्वंसयोः प्रत्यक्षे हेतुरतस्तयोर्न व्याप्तिरिति प्राचामाशयः घटितापि तित्वया च चक्र-
कादिप्रसंग इति भावः तत्रजन्यत्वे नियमांतरस्य साध्यसंबंधिता च छेदकछेदकत्वन्यूनवृत्त्वादिस्वरूपस्येव प-
ननु भावत्वघटितप्रतियोग्यारोपस्य हेतुत्वे मा मा भावरूपतत्संसर्गाभावत्वघटितव्याप्तिलक्षणा-
स्यासंभवः क्वचिदभावलौकिकप्रत्यक्षे प्रत्यारोपस्य हेतुतायां तौ कारे अतींद्रियसाध्यके व्यभिचा-
रितापत्तिव्याप्तिस्तत्र हेतुसमानाधिकरणसाध्याभावस्यातींद्रियतया निरुक्तसंसर्गाभावत्वविरहा-
दत आह वस्तुतश्चेति भेदभिन्नाभावत्वे संसर्गाभावत्वे सदातनत्वविशिष्टं च नदेवात्यंताभावत्वे
भेदत्वं तु संसर्गविधया तादात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वं न तु योगिताविशेषो येन त्याप्यक-
पत्तेः भेदत्वादिकसंसर्गाभाववत्त्वमप्यखंडोपाधिरिति न तु भेदत्वादिकमखंडस्य संसर्गाभाव-
त्वस्यानुभवेनाविषयीकरणात् । तंत्रिकव्यवहारस्य भेदभिन्नाभावत्वादिनाप्युपपत्तेः वस्तुगतिमनु रामः
नुरुध्याह अनुपदमिति । विशेषयिष्यत इति तदर्पितानोपादेयमित्यादिग्रंथेनेति शेषः साध्यता १५२

वच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितलक्षणमभिप्रेत्याह प्रयोजनविरह इति धूमा
दिसमानाधिकरणस्य वह्न्यादिभेदस्य प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादेव तमादाय व्याप्तिवि
रहादिति भावः व्याप्यवृत्तिसंयोगस्य लक्षणघटकस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियो
गिताघटितत्वात्तदभिप्रेत्याह अव्याप्तिश्चेति तादात्म्येन गवादेः साध्यतायां तत्संबंधावच्छि
न्नात्यंताभावाप्रसिद्ध्या साध्याभाववत्त्वादेव व्याप्तिरित्यर्थः ३ इदमप्यभाववृत्तिरभावो नाधिकरणा
त्व इत्यनेन धर्मात्यंताभाव ? एवं यत्र मिणौ भेद इति नैनस्त्रन्यथापटादिभेद इयस्य घटभेदत्वात्यंताभा
वस्य घटत्वात्यंताभावस्य वा घटनि ४ प्रतियोगितापामेवतादात्म्यसंबंधावच्छिन्नत्वाद व्याप्तिविर
हादिति ध्येयं ननु विषयतायावृत्त्यनियामकत्वमते ज्ञानाभावस्य गगनादौ सह जातेः व प्रतियो[illegible] गि ४
धिकरणत्वान्न व्याप्तिरत आह विशेषगुणेति अत्र व्यामेवावरनिरूपकः कालादिकमेव तत्र च का
लैकालिके न दिशि वदैशिके न संबंधेन विशेषगुणस्य सत्त्वात्तदभावो न प्रतियोगिव्यधिकरण इति
भवत्यतिव्याप्तिः। विशेषपदं व्यामेवात्वस्य दोषे द्रव्यत्वादित्युक्तौ संबंधसामान्येन विशेषगुणा

153

स्य मेंस्य सत्वा न्ननिव्याप्तिसंमवं कालोपाधित्वव हिगुपाधि स्यापि मनुस्य सत्वाव्याप्य वत्वं कत्वाप
न्यथा मनेसौ कालोपाधित्वमपि स्यादत उक्तं मनोन्येति यत्तु मूर्त्तमात्रस्य दिगुपाधित्वे मह्यादि ग्वात्वेग
यामवच्छेदकत्वं नत्वाधिकरणत्वे मिति प्राचां मते संबंधसामान्येनैव तस्य विशेषगुणानधिकरणत्वा
न्मनोन्यपदमिति तन्नंद एवमप्यवच्छेदकता संबंधेनैव मनसो विशेषगुणावत्वात्पार्थिवे रोमम म४
नोन्यपदवैयर्थ्यापत्तेः न नुस्वमते दिक्कालयोरीश्वरानतिरिक्तत्वादत्र व्याप्तिरेवेत्यत आह जाती
ति न च जातेर्व्याप्यवृत्तितया नत्साध्यके प्रतियोगिवैयधिकरण्याप्रवेशादेव नातिव्याप्तिरिति वाच्यं स
ग८४ मवाये नाव्यापकत्वं दशायामपि संबंधसामान्येन प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितव्यापकत्वसानात्
समवायेन ज्ञात्यनुमित्यापत्तेरेव प्रकृते तिर्व्याप्ति पदार्थे ज्ञानादेरपि प्राण्ये व्या प्यवृत्तित्ववि
रहाच्च अतिव्याप्तिं योजयति साध्याभावेति विशेषणतादिकृता कालिकी च रूपकार्थे तिसमवा
यस्यापि स्वात्मकसंबंधस्य तत्त्वाविजा पेकार्थसमवायोत्तीत्याश्रयप्रतियोगितेतिनया रामं०

वह्न्यानाद्यभावस्य तादृशेन संबंधेन घटादौ प्रतियोगिव्यधिकरणत्वाभावादव्याप्तिः न च तादृशयत्किं न्या
चित्संबंधेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावो लौकान्ति सामान्याभावस्यापि धूमवत्त्ववृत्तावच्छेदेन मह
हानसीयसंयोगेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिः स्वप्रतियोगितावं
च्छेदकसंबंधसामान्येन तथात्वं कौचक्यादिमान् ज्ञानगत्वादित्यादावतिव्याप्तिः समवायेन ज्ञानाद्यभाव
स्यैव तादात्म्येन ज्ञातिमद्भेदत्वात् तस्य च स्वप्रतियोगितावच्छेदकतादात्म्यसंबंधेन प्रज्ञातिसंबंधिन धे
हि तत्त्वेन प्रतियोगिव्यधिकरणत्वाभावादिति वाच्यं। स्वप्रतियोगितापादरासंबंधावच्छिन्नं ना
दृश संबंधेन यत्प्रतियोगिसंबंधेन वृत्तित्वाभावस्योक्तत्वात् संयोगसामान्यावच्छिन्नवन्ह्यभाव
नि४ प्रतियोगितायाम् महानसीयसंयोगत्वादिविशिष्टान्तवच्छेदकत्वाभावमादाय धूमादौ व्या
प्तिवारणार्थं ग्रंसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वं निवेशनीयं तथा च कपि संयोग
वान् तादात्म्येन साध्यतायामेतद्वृत्तादाव्याप्तिभेदमात्रस्यैव स्वप्रतियोगितावच्छेदकता
दात्म्यसंबंधेन प्रतियोग्यधिकरणाप्रसिद्धेरतश्चाह संबद्धेति। [redacted] न च तादात्म्येन च मी
स्य पर्वतादौ महानसीयसंयोगसंबंधेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्यविरहेणाव्याप्त्यभावादिति ध्येयं नतु समवायावच्छिन्नवह्न्यभाव ४

मात्रस्यैव व्याप्यवृत्तित्वात्तादृशसंबंधेन साध्यतायां प्रतियोगिवैयधिकरण्यप्रवेशादित्युक्ता
मित्याशयं मूलाघवच्छेदेन कपिसंयोगवद्भेदस्य वृक्षादौ स्वयमेगीकारात्तादात्म्येन कपिसंयोगवतो व्या
प्यवृत्तित्वात् न चैवं प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावेत्यत्र मतिवर्थे प्रवृत्तौ कारः । प्रतियोगि
तावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिसंबंधिनि तस्मिन्व्याप्तिर्यो वाच्ये त्रमेदकूटवैशिष्ट्यहेतुमद्वृत्तित्वस्यैवोक्तत्व व्य
त्यानवकाशात् तादात्म्यसंबंधेनापि न कपिसंयोगिभिन्नत्वस्य व्याप्यवृत्तित्वमतो यथाश्रुतमेवासमञ्जसं किन्तु प्रति
योग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता यावद्धर्मावच्छिन्ना यत्संबंधावच्छिन्ना तद्धर्मयाभाव इत्यादिव
क्तव्यमाणा निरुक्तार्थस्य तादात्म्येन साध्यतायां व्यभिचारिण्यव्याप्तिः न च प्रतियोग्यनधिकरणत्वं परित्यज्य प्रति ज्२५
योग्यसंबंधित्वमयं च तत्रानिवेश्यमित्याशयेन संबंधिमुक्तमित्याहुः ननु कपिसंयोगस्याभावस्यापि गु
णादौ प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वात् कपिसंयोगित्वादित्यादावव्याप्तिरत आह तद्धि शेषस्येति प्र
तियोगिसमानाधिकरणाभावविशिष्टेत्यर्थः तथा च हेतुमति वृक्षादौ संयोगवद्वृत्तित्वाभावविशिष्टः संयो रामः
गाभावो नास्तीति नाव्याप्तिः । विशेषणनिरूपिततादात्म्यभिन्नत्वमपि व्यतिरिक्तमित्याशयेनेदं यद्वा तद्धि शेषस्येत्यस्य हेतुत्वापि १५४

करणोऽन्यपत्नत्रवच्छ्या योऽधिकरणत्वं तेनावच्छेदकस्याधिकरणं। न तु वृत्तित्वसमभावे वाव्याप्तिरित्यर्थः। य
द्यपि प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वे हेतुविशेषणं एपि कृत्यप्रतियोग्यसामानाधिकरण्याविशिष्टो यो हेतु
स्तदधिकरणवृत्त्यभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वं व्याप्तिं तेन संयोगिसत्त्वादित्यादौ नाव्याप्तिस्तथाप्यभाव ना
वच्छिन्नस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नहेतुविधिकरणत्वाभावात् तथापि कर्मत्वावसंयोगाभावः प्रतियो
ग्यसमानाधिकरणा इत्यग्रिममूलस्वरसेन हेतुसमानाधिकरणाभावस्यैव विशेषणं प्रतियोग्यसमानाधि
करणत्वं दलमलस्यन्नावान्त्रयास इत्यवधेयं। ननु भेदस्य व्याप्यवृत्तित्वात् प्रतियोगिसमानाधिकरणा
भिन्नत्वोक्तौ प्रागुक्ताव्याप्तिर्वा समासे भवेत्तद्विशिष्टस्येत्यादिके विफलमत आह तद्वृत्तीति प्रतियोगिन इ
त्ति भिन्नत्वमित्यर्थः। अत्रेति अस्य वृक्षादित्य चेयः। न तदभावे नामिति तथा च संयोगसत्त्वादित्यादिव्याप्तिरि
ति भावः। ननु संयोगाभावे गुणे न संयोगसामानाधिकरण्यमिति प्रतीतिबलादेव गुणावच्छेदेन संयोगा गा॰ ९४
भावे प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावसत्त्वात् तत्राप्यव्याप्तिरत आह प्रतीतेरिति। संप्रतीतेः संयोगाभावा गु
णस्य संयोगसामानाधिकरण्याप्रयोजकत्वाभावमेव गुणादौ गमयत इति भावः। अस्तीति मूल का॰

संयोगानधिकरणीभूतसमवायत्वेन मेवार्थ संयोगाभाववादौ। प ४

155

२४

त्वं तदपि हेत्वधिकरणवृत्तित्वेन कापि संयोगाभावस्य प्रति प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छेदकीभूतगुणाद्यव
प्रि२ च्छिन्नत्वेऽकपि संयोगित्वादित्यादौ नाव्याप्तिरिति भावः ननु हेत्वधिकरणप्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छेद
कावच्छिन्नत्वं प्रतियोगिसामानाधिकरण्यानवच्छेदकीभूतहेत्वधिकरणवृत्तित्वं न च्चव्याप्यवृत्तित्वावच्छे
दकविरहादप्रसिद्धेः गुरुत्वं चेत्यत आह प्रतियोग्यधिकरणत्वादिकस्य चेदिति अनधिकरणत्वमिति परे ता
व पाऽस्मन्मते प्रतियोग्यवृत्तित्वेत्यर्थः। तथा च मते संयोगसामान्याभावस्य केवलान्वयित्वात् तत्त्वाद्यकस
त्त्वादिके सद्धेतुरेवातः साध्यान्तरमाह द्रव्यत्वाभावेति यद्यपि द्रव्यत्वाभावस्याव्याप्यवृत्तित्वात् तत्साध्यकेप्र
तियोगिवैयधिकरण्याप्रवेशादिदमसंगतं न वा त्रैकालिकसंबन्धावच्छिन्न द्रव्यत्वाभावः साध्यः स च गु
णाद्यवच्छेदेन कालवृत्तित्वाव्याप्यवृत्तिरिति वाच्यं तथा सति तस्याकेवलान्वयित्वात्तत्साध्यकसत्त्वादे
सद्धेतुत्वे न तत्राव्याप्तिः स्यान्नौचित्यात् तथापि सत्त्वहेतौ द्रव्यत्वाभावस्य व्याप्तिवारणीदशायाम रामः
यिप्रतियोगिसमानाधिकरणसत्त्ववन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं द्रव्यत्वाभावत्वमित्याकारं व्याप ९५५

ति स२ त्वाऽ२ क

सामान्याऽन२

कृत्वाज्ञानादनुमितिसाध्याव्यतिरेकात्रापत्तिरिति व्याप्तिशब्दार्थं च वक्ष्यतो द्रव्यत्वाभावस्यापि न प्रसञ्जु
कोऽप्यत्राव्याप्तिमित्येयं प्रथमेनाशयेनेति व्याप्तिं ग्राहयति। साध्याभाववद्वृत्तेरिति नत्रेति योगीति नस्य
संयोगात्मनः साध्याभावस्य यः प्रतियोगी संयोगविशेषाभाववत्त्वमित्वादित्यर्थः द्वितीये निव्याप्तिं योज
यति। नित्यत्वादिति नित्यत्वादिविशेषं यतद्रव्यत्वं तदभावमात्मको यः साध्याभावस्य प्रतियोगी तदधि
करणत्वात्। साध्याभाववतो द्रव्यस्येति एवं सत्यावृत्यः ननु स्वविषानसत्वादित्यत्रापि संयोगनस्याय्य
भावस्य प्रतियोग्यधिकरणाद्युदोमंचवन्निष्ठप्रतियोगित्वे याहशेन संयोगसंबंधेन) विशिष्टद्रव्य
त्वाभावो न द्रव्यत्वस्वत्वप साध्याभावप्रतियोगी किंतु विशिष्टद्रव्यत्वमेवेति द्रव्यत्वं प्रतियोगी। योधि
करणमेवेत्यत आह स्वाभावेति स्वं नित्यवृत्तित्वविशिष्टद्रव्यत्वं न च नित्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वाभाव
स्याभावो न नित्यविशिष्टद्रव्यत्वे विशिष्टस्यानतिरिक्ततया नन्यद्रव्येऽपि नित्यवृत्तित्वविशिष्टद्रव्यत्वस्या
भावो नास्तीति प्रतीतिप्रसंगात्। किं तु नित्यैकत्वादिकमेवेति नातिव्याप्तिरिति बोध्यं विशिष्टाधिकरणा
नापत्तिः प्रतीतिनियामकतयैवातिप्रसंगभंगे द्रव्यत्वमपेक्षं नित्यानंतसंख्यापरिमाणादौ तादृशाभावत्व

सामान्याभावस्यैव प्रतियोगित्वमिति सिद्धांतप्रवादात्त्वं १

घृणि

कल्पनापांगौरवात् । न चैवमपि नित्यवृत्तित्वविशिष्टाभावस्यैव आश्रयेणत्व घटादिवृत्तित्वविशिष्टं यत्त्वं तदभावात्म
कस्वप्रतियोगिना सहसमानाधिकरणत्वात प्रतियोगित्याधिकरणाभोगप्रसिद्धे रव्याप्तिः एवं च
क्लिमात्रवृत्तीनां गुणघात्मकाभावानामपि पूर्वदृग्णवृत्तित्वविशिष्टस्य स्वस्य योऽभावस्तादृशप्रतियो
गिप्रनासमानाधिकरणात नचवस्तुसामान्यं उक्तःप्रसिध्यागगनाद्यभावस्व प्रतियोगि[redacted]
धिकरणाः तस्यापि नित्यवृत्तित्वादिविशिष्टघटगगनाभावस्तदभावात्मकेन स्वप्रतियोगिनासमानाधिकर
णत्वात् गगनाभावस्यैव संयोगादिसंबंधेनाभावत्वावच्छिन्नाभावत्वयारवंडशः प्रसिध्यापितस्य प्रतियोगि
व्यधिकरणत्वासंभवात् एतेन नित्यत्वविशिष्टस्य गगनाद्यभावस्य योऽभावस्तदभावत्वे न गगनाभावस्य
तस्य केवलान्वयितयाऽन्येयि नित्यवृत्तित्वविशिष्टस्य गगनाभावस्याभावो नास्तीति प्रतीतिप्रसंगात्
किंतु नित्यत्वादेरेव तथात्वमित्युक्तावपि न निस्तारः इति चेदन्न न व्याप्यः यथा गुणकर्मेण प्रतियोगित्व
धिकरणाभावस्याप्रसिध्यात न हि मानधूमौ दितुल्यादांव्याप्तिर न खप्रतियोगित्वं यादृशसंबंधावच्छिन्नं
तादृशसंबंधेन स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासामानाधिकरणं यत्साधनाधिकरणं तन्निष्ठाभावस्यसा राम० १५६

यत्किंचिद्द२

घ्यत्वावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमेव लक्षणोपवेशनीयं न तथा च सद्धेतुस्थले द्रव्यत्वाभाववा
न् सत्त्वादित्यत्र कपिसंयोगेन घटाद्यभावस्य च प्रतियोग्यव्यधिकरणत्वेऽपि घटनिष्ठप्रतियोगितायां यादृशेन संयोग
संबंधेनावच्छिन्नत्वं तादृशेन संयोगसंबंधेन साध्यनयतो द्रव्यत्वस्य न दोषः प्र[illegible]तियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामान्या
नधिकरणत्वात् न चैवमपि न दोषः स्वसाध्यतावच्छेदकीभूतसत्त्व तु यत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वस्याप्रसिद्ध्या न संग
तिः। एवं च लक्षणान्वितत्वादिविशिष्टस्य घटाद्यभावस्याभावस्य च नतत्त्व सिद्धेरिति प्राञ्चः स्वावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्र
तियोगिसामान्याधिकरणत्वाहेत्वधिकरणावृत्यभावप्रतियोगितासामान्ये यत्संबंधावच्छिन्नत्व यद्धर्मावच्छिन्नत्वा भत्यो १
भावइत्यग्रिमलक्षणाभिप्रायेणेदं संयोगेन घटाद्यभावस्यैव प्रतियोगिवैयधिकरण्येऽलम्भ्यादित्यपि वदं
ति। प्राचां मते संयोगसामान्याभावसाध्यकसद्धेतुत्वे आत्मनि विरुद्धमतः कपिसंयोगसामान्याभाव [illegible]
द्रव्यादानुत्पत्तिकालावच्छेदेन गुणसामान्याभावसत्त्वात् द्रव्यत्वादिकं परित्यज्यात्मत्वं हेतूकृतं यद्यपि [illegible] द्रव्यादे
स्वसमवेत कपिसंयोगप्रतियोगिनः समवेतत्वसामान्याभावस्य द्रव्यमात्रसमवेताभावस्य वानधिकरणत्वात् [illegible]
[illegible]त्वादिरपि हेतुतया न व्याप्तिः संभवत्येव तथापि सत्ताद्रव्यत्वयोरेव समवेताभावद्रव्यमात्रसमवेताभावयो

ननु१ ना३ [illegible]

157 रभावत्वं लाघवात् [illegible] कपिसंयोगाद्यात्मक समवेतमात्रस्य तयात्वं गौरवादित्याशयः गुणसामान्याभाव
स्य गुणप्रतियोगित्व मादिश्य ननु गुणाभिमुखे। न प्रतियोगितेति कपिसंयोगीयप्रतियोगितावछेदकेत्यर्थः।
न च गुणसामान्याभावस्याभावो द्रव्यत्वमेव लाघवात् ननु गुणगौरवादतः संयोगप्रतियोगित्वं न गुणसामान्या
भावस्येति गम्यं घटादावुत्पत्तिदशायां गुणसामान्याभावस्यैव सत्वेन द्रव्यत्वस्य तदभावत्वासंभवात् दभावाभा
बै५ वस्य प्रतियोगित्वनियमा [illegible] तिभावः यादृशेति तथा च गुणसामान्याभावनिष्ठ प्रतियोगितावछेदकं [illegible] गुण
स्त६ सामान्याभावत्वं हेतुमतः [illegible] द्य च्छिन्नानधिकरणत्वे [illegible] संयोगाभाव वत्वस्य तादृशप्रतियोगितानवछेदकत्वोत्ता
दूष्येणासाध्यतायामन्यत्वहेतौ ना [illegible] व्याप्तिः। द्रव्यत्वाभाववानसत्वादित्यादो तु द्रव्यत्वप्रतियोगिके याधिकरणा
यप्रसंभवात् कालः प्रमेयवान्महाकालत्वादित्यत्र कालिकसंबंधेन प्रमेयसामान्यस्याव्याप्यवृत्तितया तत्र प्रति
योगिवैयधिकरण्यस्यैयानुपादेयादेयत्वे नानिर्दोषत्वादतः पूर्वकल्प्ये दोषांतरमाह अत एवेति यद्यपि संयोग
मात्रस्यैतद्वृत्त्यावच्छिन्नत्वप्रतियोगित्व विरहाद्द्विध मोभयायावच्छिन्नाभावप्रसादायैव नातिव्याप्तिसंभावना रामः
व्याप्तिनां हि धूमोभयवान्वह्नेरित्यादौ संयोगसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगित्वविरहेपि समवायस्याप्यपत्वेन द्रव्य १५७

व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावप्रकाशः २ न२

त्वाभावत्वावच्छिन्नानधिकरणं यद्धेतुमन्निष्ठाभावस्य तादृशप्रतियोगितावच्छेदकमेवद्रव्यत्वाभावत्वमतो नातिव्याप्तिरिति भावः अत्रत्वेऽप्रतियोगितावच्छे [redacted]
दक [redacted] त्वे साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन ग्राह्यमन्यथा विषयितासंबंधेन रूपत्वावच्छिन्नस्य पृथिव्यादौ समवायेनाभावस्य सत्वाद्रू
पवान्पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगात् नेव वह्निमान्पर्वतत्वादित्यादौ तत्संयोगेन साध्यतायामव्याप्तिः तत्संबंधेन घटाद्यभावस्य प्रति
योगिनस्तेन संबंधेनाधिकरणाप्रसिद्धेरिति वाच्यं प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणतानिरूपितत्वस्वरूपसंबंधेन तादृशप्रति
योगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणतासामान्याभावस्य हेतुमतस्तेन संबंधेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्याविवक्षितत्वात् [redacted] घट न५
त्वावच्छिन्नाधिकरणतासामान्यस्यैव तत्र वह्निनिरूपितसंयोगसंबंधावच्छिन्नाधिकरणतानिरूपितस्वरूपसंबंधेनाभावस्य हेतुमति सत्वेन
तादृशसंबंधेन घटाद्यभावस्यैव प्रतियोगिव्यधिकरणत्वसंभवात् निरुक्ताधिकरणत्वाभावत्वं च हेतुमतो निरवच्छिन्नविशेषणतयैव
न: वाच्यं अधिकपि संयोगत्वावच्छिन्नाधिकरणत्वाभावस्य हृदस्थवह्निमत्वेन साध्यकत्वादिहेतौ नाव्याप्तिः किन्तु साध्यतावच्छेदकताघटकसं
बंधावच्छिन्नं यत्प्रतियोगित्वावच्छेदकत्वं तन्निरूपितस्वरूपसंबंधेनैव निरुक्तप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्याभावः साध्यतावच्छेदकधर्मे वक्तव्यः तेन वह्निमा
न्धूमादित्यादौ यत्र वह्नित्वादिनिरूपितसमवायादिनिरूपितसमवायित्वसंबंधेन वह्नित्वादेः साध्यतावच्छेदकत्वे तन्मूलादृशसंबंधावच्छिन्नस्य प्रतियोगि
व्यधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिताव[redacted]वच्छेदकत्वाप्रसिद्धावपि न क्षतिरिति ध्येयं अत्र या दृशा प्रतियोगितावच्छेदकधर्मे तादृशप्रतियोगिताश्र
याधिकरणीभूतयद्व्यक्तिनिष्ठाधिकरणतानवच्छेदकत्वस्य अधिकरणतावच्छेदकत्वस्य द्वयोर्व्यतिरेकत्वं घटादिभेदकूटवत्वमेव यादृशप्रतियोगि
न तावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्वमित्यस्यार्थो बोध्यः तेन धूमवानित्यादिप्रतीतिः अवश्यक्लृप्ताभिः पर्व[redacted]तत्वादित्यत्र धूमविशिष्टत्वं धूमत्वावच्छिन्ना
धिकरणताभिरेवोपपत्तौ धूमत्वाद्यवच्छिन्नधर्मावच्छिन्नाधिकरणतायां मानाभावात् धूमादिसामान्याभावप्रतियोगितावच्छेदकं यत् धूमत्वादिकं त

स्या ४ [redacted] प्रतियोगितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वं साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन याह्यं तेनायः पिंडस्यापि १५
कालिकसंबंधेन धूमविशिष्टत्वाणादिके संयोगेन तस्याधिकरणत्वेऽपि धूमवान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिः १६
[redacted] तेन संबंधेन तदवच्छिन्नत्वनिवेशो [redacted] १५

२८

द्वच्छिन्नाधिकरणत्वाप्रसिद्धावपि धूमवान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिर्धूमाधिकरणतत्तद्व्यक्तिभेदकूटवत्त्वसम्बन्धायैव धूमसामान्याभावस्य प्रति
योगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यधिकरणत्वसम्भवादिति ध्येयम् नन्वेवं प्रतियोगित्वं नातिरिक्तः पदार्थः प्रतियोगित्वादिकं तु स्वरूपस
म्बन्ध इत्याद्युक्तं न युक्तं तथाविरोधात् किं तु स्वरूपविशेषः स च यदि प्रतियोगिस्वरूपस्तदा वह्निमान् धूमादित्यादित्यादौ सर्वत्रासम्भवः
प्रतियोगित्व पटादिस्वरूपस्यैकस्यैव घटाद्यभाव[redacted]स्य पटत्वसमवेतत्व[redacted]ज्ञेयत्वाद्यवच्छिन्नतयाऽतादृशावच्छेदकीभूतज्ञेयत्वाद्यवच्छिन्न
[redacted]स्य हेतुमति सत्त्वात् प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्धेः न च प्रतियोगितावच्छेदकस्वरूपमेव प्रतियोगित्वमित्यदोषः स
मवायेन वह्नेः साध्यत्वे धूमादावतिव्याप्तिप्रसङ्गात् समवायावच्छिन्नवह्न्यभावस्य वह्नित्वरूपं यत्प्रतियोगित्वं समवायव
संयोगस्यापि तदवच्छेदकसम्बन्धतयास्यावच्छेदकीभूततादृशसम्बन्धेन साधनवतः प्रतियोग्यनधिकरणत्वाभावात् प्रतियो
न गितावच्छेदकीभूतयत्किंचित्सम्बन्धेन प्रतियोग्यनधिकरणत्वोक्त्यापातवारणे तु संयोगेन वह्निसाध्यके धूमादावव्याप्तिः समवायाव
च्छिन्नवह्न्यभावस्यैव समवायेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्य वह्नित्वस्वरूपं यत्प्रतियोगित्वं तस्यैव संयोगसम्बन्धेनाप्यवच्छिन्न
त्वात् प्रतिच्छेदं वदन्ति प्रतियोगिस्वरूपं अवच्छेदकस्वरूपं वा यत्प्रतियोगित्वं तदपि कस्यचिदभावस्य केनचिद्धर्मेण सम्बन्धे
न चावच्छिन्नमेव यदवच्छिन्नं तु सर्वेण सम्बन्धेन धर्मेण वा भूतायावच्छिन्नयत्किंचिद्भावप्रतियोगित्वं संयोगावच्छिन्नमित्यपादिव्यव
हाराभावात् तथा च यदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन तदभावीयप्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकीभूतधर्मावच्छि
न्नासम्बन्धित्वं हेतुमन्निष्ठाभावीयप्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेदके निवेश्यमित्यदोषः यत्प्रतियोगि

न च योक्तमतद्धयत्र वचपर्दतानुयोगिकसंयोगादितयुक्तादेः साध्यतायां तद्रूपेऽव्याप्तिः तादृशप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिनो पदवृत्तिकरणं तदन्यत्र साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छिन्नतदन्यत्वस्य तन्मतप्रसिद्धेरिति वाच्यं तादृशप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणानिरूपितसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणताकत्वस्येति
णतादिदृत्तिपदावालादृशप्रतियोग्यतिरिक्तधिकरणात्कतान्यान्तरस्योक्तलक्षणं अन्यथा कालिकादिसंबंधेन सर्वस्यैव हेतुत्वम् तत्तुः प्रतियोगिकरतावलक्षणतदन्यत्वाधिकरणाद्दृष्टधिक
रणाप्रसिद्धेः ॥१५

नेत्यपहाय याहृशप्रतियोगिताभिधाना रेवं तादृशार्थलाभाच्च प्रतियोगितावच्छेदकरूपं यदि प्रतियोगित्वं तत्पदाय ह भावीयया दृशप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन
तादृशप्रतियोगित्वावच्छिन्नस्यानधिकरणत्वं हेतुमत इत्येव सम्यक् प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्वप्रवेशोऽव्यर्थ इति गाव्यं वह्निधूमोभयवान् वह्नेरित्या
दावतिव्याप्त्यापत्तेर्हेतुमन्मात्रस्यैव वह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगित्वावच्छिन्नाधिकरणत्वादित्यस्मद्गुरुचरणाः ग्राह्यसामानाधिकरण्यमिति साध्य
सामानाधिकरण्यमित्यर्थः संबंधविशेषेणैव साध्यसाधनयोः सामानाधिकरण्यज्ञानादनुमितिस्तादृशसंबंधकतयैव विरोधस्य हेतुत्वाभासत्वादिति मतेनेदं
यदि तु येनकेनापि संबंधेन साध्यसाधनयोः सामानाधिकरण्यज्ञानादनुमितिः स्वव्यापकसाध्यसंबंधितामात्रं व्याप्तिः व्यापकत्वदले साध्यसाधनयोः
संबंधप्रवेशाभावादेवातिप्रसंगभंगादिति विभाव्यते तदा परामर्शे साधनस्यानुमित्यां च साध्यस्य ग्राह्ययत्पक्षतावच्छेदकेन सार्धं सामानाधिकरण्यं तत्प्र
विष्टो यादृशसंबंधस्तादृशोऽर्थो बोध्यः धूमवान् वह्नेरित्यादौ महानसीयसंयोगेन सद्धेतौ संयोगमात्रेण हेतुमत्तापाद्यव्याप्तिः एवं द्रव्यत्वसाध्यके गगनानुयोगि
कसमवायेन सत्त्वादित्यादिहेतौ समवायमात्रेण तद्वत्तामादायाप्रीत्या[illegible]नोयः संबंध इत्यपहाय यादृशः संबंध इत्युक्तं साध्यस्य चेति ग्राह्यसामानाधि
करण्ये प्रविष्ट इति अन्वयः धूमाधिकरणे तत्संयोगेन वह्निसामान्याभावसत्त्वाद्वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिरतो यादृश इत्युक्तं तेन संबंधेन यो हेतुमा
नित्यस्य फलमाह धूमसमवायीति प्रतियोगिता या इति अवच्छेदकत्वेन विवह्नित्वस्य न क्षतिरित्यन्वयः साध्यत्वे स्पंदादेः फलमाह धूमसंयोगीत्यादि ननु
तादात्म्येन गगनादेः साध्यत्वे साध्यव्याप्तिस्तत्र साधनवह्निप्रभान्योन्याभावप्रतियोगिता याः साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वे मानाभावस्य
स्वयमेव वो द्वधिकारदिष्यण्या मुक्त्वा देवधनी चैत्रत्वादित्यादौ हृत्यनियामकस्वामित्वादिसंबंधेन धनादेः साध्यतायामपि तादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वा
प्रसिद्धेः तत आह यद्वेति प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन [illegible] व्यधिकरण्यप्रवेश्य पुनः प्रतियोगिता याः साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वविवक्षायां गौरवमतो
यद्वेत्यादिकल्प इत्यादि तन्न संबंधान्तरावच्छिन्नतन्त्रधर्मेव प्रतियोगितावच्छेदकभेदेरूपघटितत्वेन यद्वेत्यादिकल्पस्यैव गुरुत्वादित्याहुः संबंधभेदेन साध्यता
वच्छेदकसंबंधेनैव तु संबंधविशेषेण साध्यसाधनयोः सामानाधिकरण्यप्रवेशे तादात्म्येन हेतुसाध्यभावे व्याप्तिः तादृशसंबंधेन साध्यसाधनयोरधि
करणाप्रसिद्धेस्तत आह एवं स्थिते व्याप्तिसंबंधविशेषस्यात्र निवेशोऽस्ति नेत्यर्थः सामानाधिकरण्यादावित्यादिना हेतुसामानाधिकरण्यप्रविष्टहेत्वधि

विरहे नतु प्रतियोगितावच्छेदकसावत्संबंधेन यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं वक्तुं न शक्यते समाभावस्य विशिष्टाभावनिष्ठस्वप्रतियोगितावच्छेदकाव
च्छिन्नाधिकरणत्वाप्रसिद्ध्या इति व्याप्तेः न च प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधसामान्येन यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं वक्तव्यं तथा च प्रतियोगितावच्छेदकफा
कसंबंधावच्छिन्नसमाभावनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदककालिकसंबंधेनायोगकसमस्यवर्तमानतयाप्यभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्यानुपपत्तेर प्रतियोगितावच्छेदकयावि

छिन्नसंबंधेनैव वक्तव्या नयावत्प्रतियोगितावच्छेदकसत्तात्वं वा मा व संयोगा
त्वप्रतियोगिता संबंधेन समानाधिकरणप्रतियोगितावच्छेदकत्वं साधनता वक्तव्या
त्वः पाक्रत्विदसमम्व संबंधः प्राप्ति अतः वक्तव्यं इति

१ एवमिति। सामानाधिकरण्यादेः संबंधित्वान्निवेशोक्तमेतदित्यर्थः धर्मिगइति। वस्तुनइत्यर्थः। नथाच गोः सास्नावत्त्वादिसंबंधिना इत्युक्तमनइत्यादौ तादात्म्यसं
बंधेनव्यापकता व्याप्यताच संगच्छतइतिभावः।५

159

करणस्यपरियहस्यपोतनमाहतयाचे त्तिधर्मिणो धीमिनातात्म्येनव्याप्यत्वं व्यापकत्वंचनिर्वहतीत्यर्थः अत्रान्यथाता
दात्म्येनहेतोः साध्यस्यवाधिकरणत्वाप्रसिद्ध्यानतत्रैवोहादितिभावः पोऽन्योन्याभावः योऽ[redacted]भावइत्ये
वंवक्तुमुचितेऽत्रान्योन्याभावत्वनिवेशोवैयर्थ्यादितिध्येयं तन्नदेवदेवदत्तवन्निमत्वेतिवह्निमत्वेवक्ष्यमाणकरणत्वंतत्वाधि
करणाच्छीनामदेव्याप्तित्रमेवेत्याशयेनेदं अत्रसाध्यसाधनयोर्व्यधिकरणयोरपिसंबंधयोरभेदेनव्याप्तौमेंदात्रात
म५ त्म्येनहेतुसाध्यस्यहेतुनिष्ठाभावाप्रतियोगिसाध्यतादात्म्यमेवव्याप्तिर्वक्तुमुचितान्नायतादितिवदन्तिनतुना
दात्म्येनधर्मिणोधर्मेव्याप्यतायामप्रसिद्धांतइत्यतआहतस्येतिधर्मिणोधर्मव्याप्यत्वादेरित्यर्थः तत्रव्यतिरेकादिति
योऽनतुसमवायेनतत्वादेः पृथिवीत्वाभाववव्याप्यत्वपरतयैवतुसंवैसंगतेस्त्याशयतथापतत्तिरात्येव्यांतुत्वादिमेदस्या रि५
धनार्थेतदुपन्यासोनस्याद्यापकाभावेनव्याप्यताघटकसंबंधेनवह्निवत्वाप्याभावस्येवव्याप्तिरिरसत्त्वापिनि
दर्शांतरत्वेवपरिहरतियथावेतिधूममात्ववद्वइतिवह्निधीरितिअत्रान्वयः महानसेसंयोगेनेनतिवर्त्तिनइत्यन्वयः संयोगा
वह्नित्वस्याभावानुमितेभ्रमत्वइत्यर्थः निवर्त्ततेचेतिधूमइतिएवैरान्वयः तादात्म्येनेचेतिसमवायेनव्याप्यतापानुस रामः
त्रवाधेवज्ञानेवर्त्तिनइत्यन्वयः संयोगावह्नित्वस्याभावानुमितेभ्रमत्वइत्यर्थः निवर्त्ततेऽत्रैवेतिधइतिएवैरान्वयःपृतादात्म्ये १५८
कथमितिनियमउपपद्यतइतिपरेणान्वयः ३
पक्षविशिष्टेतिपक्षविषयकइत्यर्थः प्राचांमतेपक्षविशेष्यकतानवच्छेदकप्रकारक रणान्तर३

नैवेति समवायेनव्याप्यतावच्छेदकसमवायेन सत्त्वस्य व्याप्यत्वं ताभाववत्यसिद्धो दितित्वभेदसाधनार्थं नञ्द्वयपावता

रो न स्यादिति भावः ननु तावतापि तादात्म्यसंबंधेन लाभावः सिद्धो न तु तन्नान्योन्याभाव इति न दोषः तादव

स्थ्यं तत्राह स्वरूपेणैव वेति धर्मितावच्छेदकधर्मव्याप्यत्वेन साध्यसंबंधस्य नुपपन्नत्वं साध्यमितावच्छेदकधर्मव्यापकत्वे नन संवादमा

हरणमेव वेति धर्मितावच्छेदकधर्मव्यापकत्वेपुनरिममप्याह अत्र स्वरूपेणेति धर्मितावच्छेदकव्यापकत्वादेवानुपपत्तेरित्यस

नुमितिनिरूपितहेतुतावच्छेदकत्वरूपार्थं संबंधगोत्वनिरूपितव्याप्तेः ज्ञानात्तिरवच्छिन्नगोत्वसाध्यकेवलसमवायेन भवि

ष्यतिसाध्यवदन्यावृत्तित्वरूपायाव्याप्तेरनुमितिहेतुत्वस्याभ्युपगमे वा अत्यादतं नाह रागानुमित्यनुरोधा

द्धर्मितावच्छेदकव्यापकत्वस्वीकारोऽनुचितः तत्र तु गोत्वलिंगत्वगोत्वच्यागवेतत्त्वं हतितं पायां गोत्वव्याप्तेरनुपन्नहेतुतायां तथा च गवेतरा वृत्तित्व५

नुसन्नायां अथ गोरितरानुमितेः गोत्वविशेषणकत्वासंभवाद् विशेषणकत्वमेवेति तदनुरोधात्धर्मितावच्छेदकधर्मितो व्यापकत्वं

वाच्यमिति अभावः ननु गोः साध्यत्वे गोत्वहेतुकान्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकमितिप्रकारककार्यतुमितिहेतुता

तत्र च धर्मितावच्छेदक विधेयेवगोत्वाव्यगहस्योपहितत्वानहैतौ विधेयकानुमितिरयमनुपपन्ना तत्र स्याहीतिधर्मा दिनाप

हेधर्मतावच्छेदकः तथा च गवेतरावृत्तित्वव्याप्तेः स्वव्यापकतावच्छेदकधर्मितावच्छेदकनयोपसिति प्रोक्तोपितहिशिष्ट स्याप

५२

अ॰ग्रा॰ त्र न परूषमेत्ताक्षीत्तत्रैवा यंगौरित्य नुमिने गौविषेपकत्वमावश्यकामिति तन्न दनुरोधे नैषत्तादात्म्ये नव्यापकत्वं
160 वा स्यादित्याशयः यनुमुद्ध गोत्वावच्छिन्नविधेयकानुमितिं प्रतिगोत्व वि[illegible] निरवच्छिन्न विशेष्यताव मेव प्रतिपो
गितानवच्छेदकत्वज्ञानं हेतुरतो गोत्वत्वाग्रहेणा त्वेसा स्नामद्व्यापक[illegible] ताव च्छेदकत्वग्रहसंभवा नोसाध्यकानुमि
ते नीनुपपत्तिरभावत्वो विक[illegible] प्रसक्तात्साधिकरणानाव च्छेदकरूपेणानदुपस्थितेर्हे नुत्वात्तिनत्तुच्छं व्यभिचारस्ता ति ४
व्यापकता ना प्रतिबंध्यत्वयाना गदत्रां[illegible] ग्रहस्यानुमितिहेतुत्वादन्यथानुत्पत्तु तेपास्तु इति गोत्वविधेयकानुमितिं प्रति निरव
च्छिन्नगोत्वविशेष्यताक[illegible] स्य प्रतियोग्यनधिकरणाहेतुमत्त्रिष्ठाभावप्रतियोगित्वज्ञानस्य हेतुत्वादयं गोरित्य
नुमितेर्नोत्त्वाद्यनुपस्थितावपि गोत्वरूपधर्मे साध्यकृतत्वस्य दुर्वारतापत्तेरिति दिक्। यो चस्तुगोतादात्म्यस्यसाध्य
व्यापकत्वग्रहाद्धेव गोस्तादात्म्ये नाभिद्धि संभवेन तदनुरोधेन गोस्तादात्म्येन व्यापकत्वस्यो कार्यो नुक्तः संवंधगतव्या
पकग्रहादेव संवंधितोऽनुमितेर्मिश्रादसम्भवत्वाददुक्तं गोत्वत्वाग्रहदशायामितिं गोतादात्म्यत्वाग्रहदशायामि
त्या[redacted] तत्त्वं गोरितिलिखितीतिपरेणान्वयं गोव्यतिरेकादिति तादात्म्येनेत्यनुषज्यते। एवंवेतिं सामानाधिकर राम॰
णपादौ संबंधितत्प्रवेशेऽवेत्यर्थः संयोगेन संयोगमात्रस्यप्रतियोगितावच्छेदकसं[illegible] त्वेत्तृत्वनियामकसंयोगस्यापि १६०
गोत्वत्वाद्यग्रहदशायामितस्य गोत्वत्वेनाग्रहे यस्मादिति यु सत्त्वागोत्वस्यबाधानिश्चयदशायामित्यर्थः। तथा च तद्वानीमयं गोरित्यनु
मितिस्वर्थधर्मिणोर्धर्मव्यापकत्वमवश्यस्वीकार्यमितिभावः॥

देवं ह गरा दी४

नत्वं संबंधसिद्धिमतो प्रात्र पदं संबंधरूपत्वमस्ति अन्यथा तादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रसिद्ध्या गगनस्यापि देः
पृथिवीत्वादिव्यापकत्वं दुर्घटमिति वैस्यादि तिभाकतादृशसंबंधस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपि द्वितीयकल्पानुसारेण व्या
पकत्वं संयोगादपत्ति साध्यतावच्छेदकसंबंधेन निमित्तपायसंबंधौच्छिन्नघटाघभावमादायैव जन्यत्वसामान्य चयइति भाव
द्व्यात्वस्य गगनासंयुक्तत्वाद्विरहेतरेण द्रव्यमितारितत्वात् हेत्वंतरमाह एव पृथिवीत्वादिति व्यापकंसंयोगितागगनीयदेशितित्व त्व४
वैशाल्याच्यः । न चैवं निरुक्तत्याप्रिज्ञानाद् घटो गगनवानित्यनुमितिःप्रमास्यादित्यत आह सिद्धिरयोगितेनयेवहृत्यानिपामक
संयोगेनैव तथा च तादृशसंबंधेन गगनानुमितेःप्रमात्वमिष्टमेवेति भाकत्वेनासंबंधत्वादेव विभाकेनेनासंवधित्वा
दिति येन संबंधेन साध्यसामानाधिकरण्यपरामर्शो जायते तेनैव संबंधेन साध्यानुमितेः फलत्वादिति भावः । सामानाधिकर वसं५
ण्यघटको हेतुत्वस्य तद्देशोसंबंधविशेषानिवेशस्य तात्पेगीकारमते प्याह अव्यापकत्वाच्चेति तेनेत्यनुपपन्यते तथा च यादृशा
संबंधेन साध्यस्य हेतुव्यापकत्वं गृह्यते तेनैव संबंधेन साध्यसिद्धिः फलमतो वह्निनियामकसंबंधेन व्यापकत्वासं
भवादेव नत्वे न साध्यप्रमानुमितिःस्यादिति भावः । न तु वह्निनियामकसंयोगेनापि गगनस्य पृथिवीत्वादिव्यापकत्वे
[illegible]ने दुर्वीने तादृशसंबंधेन गगनसंबंधप्रसिद्ध्या गगनाभावस्य प्रतियोगिव्यधिकरणत्वाभावात्तादृशाभावीनत्वप्रति

दि५

प्र.श्रीः

161

योगित्वस्य च गगनादावसत्त्वात् अत आह व्याप्तीत्यादि । पूर्वं वृत्तिनियामकसंबंधेन गगनादेरव्यापकत्वेन पाव निरू
क्तप्रतियोगि(कै)घप्रतियोगित्वेत्यादिना च स्यमाराप्रतियोगिसामानाधिकरण्यं वृत्तिनियामकसंबंधेन गगनाभावे पि स्या
स्यतीति भावः कालिकसंबंधेन गोत्वादौ साध्ये घटादिकालोपाधिमात्रवृत्तिघटत्वादिहेतौ नाव्याप्तिः भिन्नकालीन
तत्र घटितत्वावच्छेदकाभावस्यैव घटादौ प्रतियोगिवैयधिकरण्यसंभवात् तदुक्तम् एतद्व्यतिरेकेति एपिथ्यादि चतुर्
पञ्चामः व्यतिरेकेति तु गगनादेः कालत्वविरहादेव घुटासादिति ध्येयं । कमीत्मक खं ऽकालस्यापि भिन्नकालीनतत्र घटि
त्वावच्छिन्नाभावस्यैव घटादौ प्रतियोगिवैयधिकरण्यसंभवात् प्रतियोगिव्यधिकरणत्वाप्रसिद्ध्यातन्मात्रवृत्तिस्यंदत्वा
दिहेतौ नाव्याप्तिरतस्वरमंदव्यपदे तथाविधे कालत्वादावपुक्तादिगगनादिरतो मात्रपदं नादृशाधमेरुपहा
कालत्वादौ लिकसंबंधावच्छिन्नव्यापकत्वसंभवात् तदुक्तं अव्याप्यवृत्तीति नादृशा साध्ये वटादिकं दृस्यत्वादिकं चैतद्धेतो
विकालस्य तदनधिकरणादेशावच्छेदेन कालिकसंबंधावच्छिन्नतद्भावसत्त्वात् नकेवविधो गाव्यत्वादि सदनाधिक
रणाप्रसिद्ध्या तदवच्छेदेन कालिकसंबंधावच्छिन्नत्वाय भावस्य कालेऽसंभवादिति भावः न स्यादिति तथा च कालोपा पामः
ऽवानमहाकालत्वादि साध्ये व्याप्तिलक्षणाव्याप्तिरिति भावः प्रथमलिंच ज्ञानुसारेणादौ संगमयति साध्यतावच्छेदकेति प्रति १६१

देः समवायादिना व्यापकत्वं संयोगाद्यव्याप्यवृत्तेः सुघटमित्यत उक्तं विशेषणतेति कालिकविशेषणतयेत्यर्थः व्याप्यवृत्तिप्रमेयत्वादेः प्रतियोगिवैयधिकरण्याघटितमेव का ४

दैशिकविशेषणतया २

त्व

योगितावच्छेदकसंबंधेनेत्यर्थः यानि महाकाले तत्तत्संबंधावच्छिन्नत्वस्य साध्यतावच्छेदकीभूतकालिकसंबंधावच्छिन्नत्वा
संभवादित्यस्मिन्नाशंकायां द्वितीयविवक्षानुसारेणाह तेन संबंधेनेति साध्यतावच्छेदकीभूतकालिकसंबंधेनेत्यर्थः ननु महा
कालान्यत्वविशिष्टघटाभाववत्त्वं महाकाले प्रतियोगिव्यधिकरणः सुलभः तथात्र विशेषणताविशेषशब्देन महाकाल
[illegible]यितविशेषणतानामपि विवक्षितत्वात् तादृशसंबंधेन निरुक्तप्रतियोगिव्यधिकरणाप्रसिद्धेर्वैत्याभावस्यापि प्रतियोगि
वैयधिकरण्यासंभव इति चेत् तथा सति कालत्वविधर्मस्यानादरः विशेषणतापादिमपि व्यापकेन स्यादित्यस्यैव सम्य
क्त्वेऽइष्टापत्तेरसाधिमानस्य संदर्भविरोधापत्तेः स्वरूपसंबंधेन गगनादेरित्र मता दुत्वग्रिमग्रन्थविरोधाच्च
महाकालीयविशेषणतया गगनादेरित्र मत्वेपि तादृशसंबंधसामान्ये महाकालान्यत्वविशिष्टघटाभावाव
च्छिन्नप्रतियोगिताकस्य विरहात् तादृशघटत्वावच्छिन्नाभावस्यैव निरुक्तमेण प्रतियोगिव्यधिकरणत्वसंभवे
न पूर्वोक्तस्यैव सम्यक्त्वादिति चेत् तदानीं महाकालान्यत्वविशिष्टो घट इत्यादिप्रतीत्या महाकालस्यापि तत्का
लीयाधिकरणत्वात् तदवच्छेदेन महाकालावच्छेदेनेमहाकालान्यत्वविशिष्टघटवत्त्वादन्यो प्रतीत्या चेत् कालत्व [illegible] वि
शिष्टघटत्वावगाहनेवस्तुमात्रस्यैव महाकालेऽसत्त्वप्रसंगादिदानीं तदानीमित्यादिप्रतीतेर्महाकालाविषयि
त्वोऽस्वरसतः इत्याप्यसत्वात्तु वेवं खंडकालस्याधिकरणत्वेनाभावः पटध्वंसविशिष्टः कालः पटवदन्यस्या

कालोयं महाकालान्यत्वविशिष्टघटवान्॥८

प्रतीतेः२ पर्याप्ति४ ता२ त्वात्२

नभ्याः दिँग्रमात्वानुरोधे नैवखंडकालस्य नयात्वादिति सिद्धांतेनुसारीपंथाः परे तु महानसीयवच्छिन्नत्वेन वह्निघटोभयत्वेन
162 घाः वह्निप्रतियोगिताकस्य धूमसमानाधिकरणाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वे वह्नित्वेप्यव्याप्ति निपाव इदं साध्यता
वच्छेदकताघटकोयः साध्यवत्त्वधर्मस्तदवच्छिन्नत्वे बहेतुसमानाधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानुरूपोनिवेशनीयास्त्र
त्वेकमुभयत्रैसंबंधेनास्तमोधर्मस्य नानादृशासंबंधेनोभ [redacted] याः वह्नित्वासंभवे हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियो
वच्छेदकता गितायच्छ्या पञ्चधिकरणावृत्तित्वनिवेशापोगादेवैतदाकृते महाकालान्यत्ववद्विशिष्टघटत्वाघवच्छिन्नाभावस्य प्रतियो
गिताया साध्यतावच्छेदकघटकेन महाकालान्यत्ववैशिष्ट्यस्वरूपसाध्यनिरूपधर्मेणावच्छिन्नातादृशप्रतियोगिताका त्वात्५
भावमादायनप्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रसिद्धिसंभवनापोनिशाङ्कः तन्निविष्टप्रमेयवाच्यत्वादित्यादौ हेतु
समानाधिकरणानादृशप्रतियोगिताकाभावाप्रसिद्ध्याव्याप्तिप्रसंगात् च तत्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्ट
स्यानधिकरणत्वे हेतुमन्नवृत्तित्वावच्छेदकवैशिष्ट्यमवश्यं साध्यतावच्छेदकं घटकसंबंधमात्रेणावाच्यं न तु स्वरूपानता
पः पिंडस्यापि कालिकसंबंधेनपरं तु महत्वविशिष्टं वस्त्रादिकं संयोगेन न तदधिकरणान्याक्षमवानवहेरित्यादावतिव्या
प्तापत्तेरितीत्यंवद्यव्यवसमवायेन घटविशिष्टस्य कालिकसंबंधेन साध्यतानवच्छेदकमहाकालान्यत्वविशिष्टघटत्वावच्छि साम:
न्नाभावस्य साध्यतावच्छेदकतापघटकसंबंधमात्रेणाप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वमप्रसिद्धमितिरूपसमवायाभ्यामेव तत्र १६२

तथात्वात्तद्विशिष्टनिरूपितस्य समवायानभ्युपगमादत्तोद्दशाभावमादायैव प्रसिद्धिसंभवः इति ध्येयं यद्यपि तु साध्य
भेदेन व्याप्तेर्विभिन्नत्वाद्विशिष्टसाध्यकस्थले एवं यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुमत
इति वक्तव्ये तत्र विशिष्टसाध्यकस्थले तु यादृशप्रतियोगिता या न धिकरणत्वं हेतुमन्निष्ठे वक्तव्ये तथा च गुरुघ
टस्य साध्यतायां महाकालान्यत्वविशिष्टघटस्याभावो यत्प्रतियोगिसमानाधिकरणः एवं प्रतियोगितावच्छेदक
धर्मस्वरूपैकत्वाल्लाघवान्ननु प्रतियोगिस्वरूपाणामपि नानात्वेन गौरवादतो नैकप्रतियोग्यधिकरणतामादाय संयो
गीतत्वादित्यादौ न व्याप्तिः संकालो घटवान्महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिवारणार्थमेवं विशिष्टसाध्ये यत्प्रतियोगि
तावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वप्रवेशस्य प्रामाणिकतया गौरवस्यादोषत्वात् विलक्षणत्वादे ति साध्यभेदमन्नमात्रं
यन्निरवच्छेदेन वेतिवाच्याविनितिपरेणान्वयः तादृशसंबंधेनेति साध्यतावच्छेदकसंबंधेनेत्यर्थः इदं वा तृतीयस्य प्रति
तियोग्यन्वितं तादृशपदस्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छेदकसंबंधपरत्वे तु नरत्वे प्रतियोगितासाध्यतावच्छेदकसं बंधा
वच्छिन्नाग्राह्यता तादृशासंबंधेनेत्यस्य फलमाह सत्त्वादीति विषतापादकत्वनियामकत्वे सत्त्ववृत्तिघटादौ ज्ञानाभाव
प्रतियोगिवैयधिकरण्यं संभवति इत्यतः संयोगसामान्यस्य चेति नाप्रसिद्धिः इति तान् वान् संयोगा वा
स्य सहजन एव प्रतियोगि वैयधिकरण्यं संभवति इत्यतः संयोगसामान्याभावस्य संयोगादावभावात् इति व्याप्तिवारणा
च वासत्वादित्यादौ नातिप्रसंग इत्यर्थः सत्त्वावद्वृत्तित्व सामान्याभाव

विशिष्टनिरूपिताधेयत्वस्येत्यर्थः १

न श्रा: मेव पर्याप्तिं चिचित्वंस्यापि प्रयोजनाभिति अवधेयं प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टस्य फलमाह अन्तत्वेनेति स्वपं
मनसः स्वेउ नादू[redacted]नत्वमन्तेत्वोभयसाध्यकमन्तेत्वस्य संहेतुतामाशंक्य गुणकर्मान्यत्वेनेत्याऽऽदिविशेषणं न देयं
मनोगुणयोः अमेराप्न्विनं इदं वविशिष्टस्यानतिरिक्तत्वैर्विशिष्टधर्मावच्छिन्नाधेयत्वस्यातिरिक्तत्वमित्यभ्युपेत्य
अन्यथा सार्वभौममनेतु भयत्वस्यैकविशिष्टापररूपत्वेमूर्तत्वमन्तेत्वोभयत्वाभावव्यापकमन्तेत्वस्य सहेतुतामाशंक्योक्तं स्य ४
साकर्मान्यत्वविशिष्टसत्त्वयोरतिरिक्ततयोः सहजनरूपमनेगुणघटवृत्तितापाप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टस्य सिद्धा
सत्तायाश्च स्यादितिध्येयं नमसंगतौ सामान्यपदस्य फलमाह संयोगे सामान्येतितिनपाव संयोगे द्रव्यत्वादित्यादाव व्याप्तिवारणाय मेव
सामान्यपदमिति भावः विशिष्टस्येतिनपाव विशिष्टसत्ताकारज्ञाने इत्यादावतिव्याप्तिरिति भाव. ननु मा द्रव्यासंबं
धाचाछिन्नपत्तिं विरुद्धत्वाधिकरणावृत्तितानवच्छेदकप्रतियोगितावच्छेदकत्वे सामान्यकोतेन विवक्षितं चेत्प्रमेयोनोक्त
दोषइत्यत आह समवायेनेति ननु समवायेन ज्ञाने व्याप्यवृत्तित्वात्तत्साध्यके प्रतियोगिवैयधिकरण्यमेव न देयं
पंचाव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयनिरुक्तौ साध्यतावच्छेदके अव्याप्यवृत्तितानिरूपकत्वविशेषणमतो न तत्रेत्य रामः
लक्षणास्यातिव्याप्तिरित आह संयोगादीति अत्र विशिष्टनिरूपिताधेयत्वस्यातिरिक्तत्वोपगमे प्रतियोगितावच्छे १६३

कावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नोभयाभावद्वयाधिकरणवृत्तित्वसामान्यत्वकस्य
विवक्षितत्वादित्याशयेनाह ... धरणान्ने व्यासक्तसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनयावद्वृत्यधिकरणोवृत्तिप्रतिपो
गिकोपाधयस्तत्वत्वं प्रतियोगि ... वे पाधिकरणवृत्त्यत्यन्ताभावप्रतियोगिताभावमादाय ... सिद्धनेकोपाधिदोषं न
वेत्यं पत्त्संबंधेनयद्धर्मावच्छिन्नानधिकरणं हेत्वधिकरणं तत्संबंधाव्यसाध्यतावच्छेदकसंबंधेन तद्धर्मा
वच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेव व्याप्तिरित्युक्तरीत्या ... त्वदितिशेषः । ... तेगानवघटत्वादित्या
दावव्याप्तिः केनापि संबंधेन हेतुमतः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वासंभवादिति प्राञ्चः । तादृशा
संबंधसामान्यस्य ... प्रतियोगि ... साध्यतावच्छेदकसामान्य इत्येव पाठः । विवक्षितत्वादिति । संबंधसामा संबंध
वीन ... यादि न पाव साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये पाद ... प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियो
गिकत्वहेत्वधिकरणीभूतपक्षिविशेष्यकानुयोगिकत्वसामान्योभयाभावस्तादृशप्रतियोगितानवच्छे
दकीभूतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरणं व्याप्तिरित्यर्थः घटसंयोगेपर्वतावृत्तिसंयोगोवा हेतुम
... त्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयाभावसत्त्वाद्व्याप्यमा ... वृक्षमादित्यादावव्या
... सानुयोगिकत्ववत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयाभावसत्त्वाद्व्याप्यमा ... वृक्षमादित्यादावव्या
प्तिः संबंधसामान्यइत्यापुक्तौका । ... संबंध ... प्रतियोगित्वायः । पिंजानुयोगि । तोभयसत्त्वात्समवायाच्च ... दित्यादावतिव्याप्तिरतः सा
ध्यतावच्छेदकेति । समवायिनः संयोगेन साध्यतायां नातिमत्त्वादावतिव्याप्तिः साध्यतावच्छेदकीभूतसमवायात्मकधर्म
समवायित्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वगुणानुयोगिकत्वोभयसत्त्वेन साध्याभावस्य लक्षणाघटकत्वादतः संबंधपदं

गो२

ज. श्री. प्तिरतः सामान्यपदं तथा च प्रकृतानसंयोगवद्धिसंयोगत्वतादृशोभयाभावविरहान्नाव्याप्तिः संयोगसामान्यस्य
164 य हेतुमदयोगित्वकानुयोगिकत्वधर्मत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयाभावसत्वाद्गुणवान्द्रव्यत्वादित्यादौ नाव्या-
प्तिः संयोगसामान्यस्य समवायपानिरूपकत्वेनानुयोगिकत्वस्य वृत्तित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य च द्वयोरभाव
सत्वात्तथैवाव्याप्तिरतः सामान्योभयेतितादृशोभयाभावः स्वरूपसंबंधेन बोध्यः तेन समवायादिनागुणयाभा
वस्य संबंधमात्रसत्वेपि तद्धेतौ नाव्याप्तिः एवं च घटवान्नघटत्वादित्यादौ एतत्र घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्व
विशिष्टतद्घटानुयोगित्वाप्रसिद्धेरभावांतरमादायातिव्याप्तिवारणाय योगिनः प्रतियोगिकत्व [illegible] विशिष्टमहा स
कालानुयोगिकत्वाप्रसिद्ध्या गगनाभावमादाय प्रकृताव्याप्तिवारणाय स्वचासंभवः स्यादतो [illegible] निरूपप्रति
योगिकत्वविशिष्टपर्याप्तिकिंचित्वाधिकरणानुयोगिकत्वसामान्याभावं परित्यज्य तद्गुणपसामान्याभावउक्तः न च
पादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकसंबंधसामान्येहेत्वधिकरणपर्याप्तिकिंचिद्धर्मनयनुयोगिकसा
सं २ ध्यतावच्छेदकसंबंधत्वस्यातथाविधसंबंधसामान्येवायादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वस्यापि राम:
रेकस्य तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमेव साध्यतावच्छेदकस्य कथं नोक्तमिति वाच्यं द्रव्यवानप्रमेयत्वादित्या १६४

दोसंयोगेनसाध्यतायामानेव्याप्त्यापत्तेः प्रमेया[illegible]नुयोगिकसंयोगसामान्यस्यैव द्रव्यमात्रावच्छिन्नप्रति
योगिकत्वेन साध्याभावस्यालक्षणाघटकत्वादिति ध्येयं। एवं कालिकसंबंधसामान्ये महाकालानुयोगिकत्व
सत्वेपि गगनप्रतियोगिकविरहागगनादेरभावस्य घटवान्महाकालत्वादित्यादौ प्रतियोगिव्यधिकरणतया
इति४ प्रसिद्धेर्भावः। ननु हेत्वधिकरणीभूतयत्किंचिद्व्यक्त्यनुयोगिकत्वं यदि न घटकं किंतु तेन दाह्यमगानवच्छेदित्यादावति
व्याप्तिः धूमप्रतियोगिकस्यापि संयोगस्य कालिकसंबंधेनापि गोलत्व[illegible]वृत्तित्वात् यदि च साध्यतावच्छेदकसं
बंधस्य संसर्गतानियामको यः संबंधस्तेन हेत्वधिकरणावृत्तित्वमेव तदनुयोगिकत्वेन तासंयोगेन द्रव्यस्य साध्यतायां
द्रव्यजात्यन्यतरत्वादित्यादावतिव्याप्तिर्जातौ समवायेन वृत्तेः प्रसिद्धेः न च साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधि
सा४ करणतानिमान्येन निरूपितौ भयाभावयत्वे विवक्षिते तत्र च हेत्वधिकरणावृत्तित्वं स्वरूपसंबंधेन व्याप्यमिति साध्यते अ
तएवेत्यादि वक्ष्यमाणग्रंथासंगतिप्रसंगात् समवायस्यैकत्वेपि तदवच्छिन्नद्रव्यत्वाधिकरणतायां [illegible] निरूप्यको
भयाभावसत्वेन द्रव्यं जातेरित्यादावतिव्याप्त्यापत्तेरिति चेन्न संयोगः पर्वते घटः संबंधेन [illegible]नुवह्निः पर्वतसत्या
दिप्रतीत्या हि विकिंचिदनुयोगिकं [illegible] विलक्षणप्रतियोगिकं च संबंधत्वमनुभवसिद्धं तत्रापि देवसंयोगादिर्नानुसर्तव्यतत

धर चर धर लर वप

न्याः तु स्वरूपसंबंधविशेषोऽतिरिक्तो वेत्यन्यदेतत् न यावत्साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये निरूपितप्रतियोगीप्रति
योगिकसंबंधेऽत्वहेत्वधिकरणीभूतपक्षिविशेष्यकानुयोगिकसंबंधोभयाभावस्य विवक्षणात् द्रुमसंयोगस्यापोगोऽत्व
१६५ कानुयोगिकसंसर्गत्वविरहादेव नातिप्रसंगस्तु पूर्वापर्यविशेषणधीनियामकस्यैवेदनुयोगिकसंबंधत्वात्तदेतेनच बं२
द्रिमान् वह्निरूपादित्यत्रातिव्याप्तिः पर्वते वह्निसंयोगप्रव[illegible] वह्निप्रतियोगिकत्वहेत्वधिकरणीभूतवह्न्यनु
योगिकत्वोभयाभावविरहात् वह्निसामान्याभावस्यालक्षणत्वात् इत्यादि तथा संतप वेवह्निसंयोगस्य हेतुमद्वह्निव ला५
त्ते त्वेपिवह्न्यनुयोगिकसंबंधत्वविरहेण तत्र तादृशोभयाभावसत्वात् तत्र पर्यापर्यविशेषणधीनियामकस्येवेत्तदनु
योगिकसंबंधाइदंत्वव्यधानत्वं पत्रैकसंयोगे पत्यदार्थयोः परस्परं विशेषणधीप्रमानत्वे तत्र पोरेकस्मिन् संयोगेन
साध्येतदीयरूपादित्यादौ व्याप्तिवारिणापत्तिव्याप्तिस्तद्वत्पक्षसंयोगस्य निरूपकोभयाभावविरहादिति यत्किंचिद
स्यस्य फलमाह हेतुं हंसंयोग इति अव्याप्त्यावस्थाधिकरणासामान्यानुयोगिकत्व द्रुमप्रतियोगिकत्वोभयस्येव द्रुमसं य२
म२ योगे सत्वेन यमाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरणाभावाद् द्रुमवान् वृक्षे इत्यत्रातिव्याप्तेः स्यादिति भावः यथाश्रुते पंच रामः
रहादित्यनन्वयापत्तिरूपदस्य छलतः फलमाह येत्तत्वे तिनिरूपकपदानुक्तौ चेत्याव्याप्त्यवनिविष्टेन दंडवानेन दंड १६५

दित्यत्र चैत्रवृत्तेत दंडसंयोगस्यैव चैत्रान्यत्वविशिष्टेन दंडाभावप्रतियोगि[illegible]प्रतियोगिकत्वहेतुव्यधिकरणीभूत चै
त्रानुयोगिकत्वोभयाभावविरहान्नाद्युक्तदंडाभावस्य लक्षणाघटकतया नाव्याप्तिः स्यात् अनुपादाने तु चैत्रान्यत्ववि
शिष्टेन दंडत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वस्याभावाद्वनत्रोभयाभावत्वं नचेरतिनातिव्याप्तिरिति भावः । यदि च प्रति
योगितावच्छेदकं नानेयत तदा चैत्रान्यत्वविशिष्टदंडत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वं तदा चैत्रावृत्तिदंडनिष्ठप्रतियोगित्वं तदाश्रयप्रति
योगिकत्वहेतुव्यधिकरणीभूतचैत्रानुयोगिकत्वोभयाभावस्य संयोगसामान्य एव सत्त्वान्निरुक्तपदं विनापि नातिव्या
प्तिः संभवतीत्यतस्तन्मतमाधारतया नातिव्या[illegible]प्तिरदार्थमुक्तमेतदिति संयोगेन साध्यतायां निरुक्तपदस्य व्यावृत्ति
मुक्त्वा समवायेन साध्यतायां नासाहङ्गुणकर्मान्यत्वेति देश समवायस्य नानात्वमभिप्रेत्य तत्स्यैकत्वे तु तस्यैकस्ये वगु
णानुयोगिकत्वविशिष्टसत्त्वप्रतियोगिकत्वोभयसत्त्वेन तत्रातिव्याप्तिरित्यादेव स्यात् । यद्यपि द्रव्यप्रतियोगितावच्छेद
कावच्छिन्नेषु कोवह्निधूमोभयवान्ह्रदादिस्मत्राव्याप्तिः संयोगसामान्य एव वह्निह्रदोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता ति२
कत्वपर्वतानुयोगिकपर्वतानुयोगिकत्वोभयाभावसत्त्वात् तन्न च निरुक्तप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवत्ताश्रमायां सां
सर्गिकविषयत्वमेव निरुक्तप्रतियोगिकायं वाच्यं तत्त्वपर्वते वह्निह्रदयोः प्रत्येकं संयोगस्यापि सत्त्वीति नाव्याप्तिः अत्र

तभ्रा: न्यपासंयोगेनवह्निधूमोभयवानितिप्रमायाघटत्वापत्तेरितिवाच्यं या संनल्पेत्यादिनानेव त्समाराणपावह्निधू
166 मोभयवान्नवह्निरित्यस्मिव्याप्येरसंगत्यापत्तेः वह्निधूमोभयवत्तानियामकसंयोगमात्रस्यैवहे [redacted]
[redacted] धिकरणीभूतायोगोलकानुयोगिकत्वाभावेनवह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नाभावमादायैवातिव्याप्त्यसंभवा
त्तन्न याधिसाध्यसाधनभेदेनव्याप्तिभेदात् तथा सव्यरवैयधिकरणसाध्यतायां नित्यत्वेनपहासयादन्या प्रतियोगिता ८६४
प्रयत्नप्रतियोगिकत्वघटितोभयाभाववस्यैवप्रवेशात्तोत्स्यत्नाव्याप्तिः नचैवमुभयत्वेनसाध्यतायां व्यधिकरणानिरूप
तिव्याप्तिस्तदोषस्यातएवेत्यादिनावह्निधूमोभयवान्नवह्निरित्यादौ ग्रंथकृतैवाग्रेवक्ष्यमाणत्वादितिवक्तव्यं
संबंधत्वस्यैकप्रतियोगिकापरानुयोगिकत्वनियमादेववह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकसंबंधाप्रसिद्धेव
तदुभयत्वावच्छिन्नाभावस्यलक्षणाघटकत्वान्नात्राव्याप्तिरतएवात्रवह्निधूमोभयवान्नवह्निरित्यादावतिव्या
प्तिरप्यग्रेदास्यतेनचवह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नप्रकारितादावेवतादृशोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकसंबंध
त्वप्रसिद्धिसंभवन्नायोमतेप्रकारितादेःसंबंधत्वाभावादिति एतन्नानियामकस्यैवसंबंधत्वादितिध्येयं नचैवमपि नाम:
घटत्वनित्यज्ञानत्वादिसमानाधिकरणविषयितासंबंधेन गगनीयत्वनित्यज्ञानानुयोगिकत्वोभयसत्वेन गगनाभा १६६

धर

न

वमादार्पणिव प्रासिध्य संमत्वादिति या ख्यंताद् ज्ञासंवंधैघप [redacted] देर्व्याप्यवृत्तित्वेन पानत्वा ख्यकेप्रति योगिवैयधिकरणाय

स्येवाप्रवे ज्ञादिति ध्येयं अत्र वर्णे स्मः साध्यतावछेदकसंबंधावछिन्न प्रकृतसाध्याधिकरणानानिरूपितत्वरूपसंबंधे

नयादृशप्रति योगितावछेदका वछिन्नोधिकरणाना सामान्याभाववत्वेहेतुमतस्ताद्दशप्रति योगिता नवछेदकत्व

विवक्षेव सामंतस्यनिरुक्तप्रतियोगिप्रति योगित्वेत्यादि ग्रंथ ड्याः प्रसिद्धिविंचकत्वा कालोघट [redacted] वान्न महाका

लात्वादित्यादौ कालिकसंबंधावछिन्नघटाधिकरणतानिरूपितत्वरूपसंबं [redacted] छिन्नघटत्वावछिन्न प्रति

मितेयधिकरणस्यैवाप्रवे ज्ञोधेनपटत्वाघवछिन्नाधिकरणता सामान्यस्येवाभावप्यानिरुक्त प्रति योगित्याधि

करणाप्यप्रसुलभत्वादिति ध्येयं एवं याद्दशप्रति योगितावछेदकावछिन्नप्रतियोगिकसंबंधसामान्ये साध्यताव

छेदकसंबंधत्वहेत्वधिकरणतिभूतपत्किंचिद्धनुयोगिकत्तेवेद्य वोभयं च स्ताद्दशप्रति योगिता कथंनोक्ते ति

चिंत नीयं। कालस्यजगदाधारत्व प्रवाद मनुसृत्याह स्वरूपसंबंधेनेति कालिकविशेषणतेत्यर्थः तथा चोक्तप्रतीत्या

विगगनाभावोनप्रति योगिव्यधिकरणः इति घटत्वान्न महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिरिदं चस्यैवेति भावः निरुक्तेति

प्रति योगितावछेदकसंबंधेन याद्दशप्रति योगितावछेदकावछिन्ना संबंधिनं मतस्ताद्दशप्रति योगिता सामान्ये

द्य पर्थः तथा च संयोगादिना घटाघभाववमादायै वघटवान्महाकालत्वादिस्वत्र संगतिः घटाघभावप्रति योगिता

भा ५

त्वं हेर

 क४

समवायित्वः संयोगेन साध्यतायां घटत्वादिहेतौ अव्याप्तिः साधनवन्निष्ठसमवायेन संयोगिसामान्याभावस्य प्रसिद्धेः तथापि संयोगसमवायावच्छेदे

तत्संयोगसंबंधावच्छिन्न १

जन्या यत्संबंधेन सत्ता घटावच्छिन्नं त्वोभयाभावसत्त्वेन धूमत्वादिना वह्न्यादिव्यापकत्ववारणाय सामान्येति वह्नि यावद्धूम ... ति
ष्ठत्वात् दशाधिकरणवृत्तियोगिताकाभाव सत्त्वेन धूमत्वादिना वह्न्यादिव्यापकत्ववारणाय सामान्येति न यावद्धूमवत्त्विष्ठत्वात् उभे
प्रतियोगितायामेव न तु उभय सत्त्वात् दोषः पत्संबंधेति विशिष्टादशासंबंधावच्छिन्नत्वापि दर्शनं यत्रा हि स्यादनुपादेयत्वा
त्तेनेन सम वर्तितत्संयोगसंबंधे न वह्निसामान्याभावसत्त्वेऽपि नाव्याप्तिः तत्तत्संयोगावच्छिन्नप्रतियोगितायामेव न तु उभ
यसत्त्वाद्दोषः पत्संबंधेति विशिष्टादशासंबंधावच्छिन्नत्वापि दर्शनं यत्र हि स्यादनुपादेयत्वात्तेन न सम वर्तितत्संयोगसं
बंधे न वह्निसामान्याभावसत्त्वेऽपि नाव्याप्तिः तत्तत्संयोगावच्छिन्नप्रतियोगिताकः संयोगावच्छिन्नप्रतियोगिताकः
संयोगसामान्यावच्छिन्नत्वात् तत्संयोगत्वस्यतादृशा [redacted] संबंधतावच्छेदकतास्याल्पत्वेन घात्वादेः वेयद्धर्मावच्छिन्नेत्यत्रा
पि इष्टविनादशाध र्मावच्छिन्नेति योऽयं तेन दंडिमान् दंडसंयोगादित्यादौ तादृशप्रयोगिताप्रसत्त्वे दंडावच्छेद्यत्वसं
योगावच्छेद्यत्वोभयाभावसत्त्वेऽपि नाव्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छेद्यत्वविशिष्टस्वरूपसंबंधावच्छिन्नता प्रसिद्धा प्रमेयवान् वाच्य
त्वादित्यादावव्याप्तिरतो विशिष्टाभावमेतादृशोभयाभावः न च नित्यप्रतियोगिव्यधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावीयप्र धर्मा
वच्छिन्नप्रतियोगिता सामान्ये य [redacted] संबंधावच्छिन्नाभावसत्त्वं वेधेन तद्धर्मावच्छिन्नव्यापकमित्यस्यार्थः मीनुरावच्छिन्ना रामः
भावायवेत्रो नत्वा घटादिति वा घटवन्निलविशिष्टद्रव्यत्वानुघटत्वादित्यादावव्याप्तेः लाघवतावच्छेदकीभूत संबंधा १६७

पत्र ... ...

गसंबंधावच्छिन्नसमवायेनेतादृशाद्व्याप्यभावमादायकपंविशेषलक्षणासमन्वये दैशिकविशेष्यतया पर्यवसन्नस्यानुसरणमेव सा
दित्वत्राव्याप्तिः केनापि संबंधेन हेतुमतः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वासंभवादिति भावः नेत्यसंबंधेनेति नचैवं संयोगेना
पि रूपस्य पृथिवीत्वव्यापकतापत्तिस्तेन संबंधेन रूपाभावप्रतियोग्यनधिकरणताप्रसिद्धेरिति वाच्यं यादृशसंबंधेन साध्य
सामानाधिकरण्यप्रसिद्धेव व्याप्तिलक्षणस्याति व्याप्ति विरहात्तपदमेतत्र धर्मस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकर
णतानिरूपकतावच्छेदकत्वेन विशेषणीयत्वान्न च तस्य नियामकसंबंधेन साध्यता याम व्याप्तिस्तादृशासंबंधस्याधिप्रतियो
गितावच्छेदकत्वमप्येतेन निरस्तं यदा तु निरूक्त प्रतियोगिता सामान्ये पदमीवच्छिन्नत्वपरसंबंधावधिरिक्तसंबंधान व
च्छिन्नत्वोभयाभाववत्तासंबंधेन तद्धर्मावच्छिन्नस्य व्यापकत्वं निर्वितु नयुक्तं रसमनियामकसंबंधेन साध्यता पोव्यति
चाविशय तिव्याप्यस्याप नैः यथा स्यावच्छेदकताघटकसंबंधेन यादृशप्रतियोगितावच्छेदकानधिकरणाहेतुत्वाधिकर
पनि ४ णतादृशप्रतियोगिता सामान्ये यद्धर्मावच्छिन्नावच्छेदकताकस्वपत्संबंधावच्छिन्नावच्छेदकताकत्वोभयाभावं संबंधेन तद्
र्मावच्छिन्नव्यापकत्वं विवक्षितं तत्र त्वनियामकसंबंधस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावे विप्रतियोगितावच्छेदकीभूतघटत्वसंबंधे तु सर्व
मप्यमेव चैतन्यवतीत्यादौ रत्वनियामकानुकूलत्वसंबंधेन याकविशेषणपाकजरभावस्य चैत्रादावत्त्वपदर्शना
तव्यभिचारिणी तु साध्यतत्सामान्याभावप्रतियोगितायामेवतादृशोभयाभावविरहान्नाव्याप्तिरिति तु नव्यास्तन्नु व्याप्यतात्रसा-

त आ 168

घटस्थले पुनः क्रमेणोक्तव्यापकतानिर्वाह्यमन्यथा हि दण्डिमान् नित्यादौ दण्डत्वादिप्रकारेण व्यापकत्वा[illegible]नुपपन्ने सा
ध्याव प्रमेयवान्घटत्वादित्यादावव्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छिन्नस्याप्रसिद्धेः न च प्रकारितादौ तत्प्रसक्तिच्छिः प्रतियोगितावा
वच्छेदकतायाः प्रकृते निवेशनीयत्वादन्यथा प्रकारकत्वं प्रतियोगित्वसाधारणं तावच्छेदकत्वविरहेणाव्यभिचारिताप
त्यापत्तेरत आह समवायेनेति स्वरूपसंबंधेन गगनादेः इति मतेऽपि प्रकृतसाध्यीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधेन सा
मान्येनाद्रोभयाभावविवक्षयैव सर्वसामञ्जस्ये कृतेऽपि विशेषान्तरेण घटवान् [illegible] कालत्वादित्यत्र घटीयविशेषणता
यां घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविरहेणाघटाघभावस्यैव प्रतियोगिवैयधिकरण्यस्य संभवात् कालः प्रमेयवा
न् महाकालत्वादित्यत्र च कालिकसंबंधेन [illegible] प्रमेयसामान्यस्य [illegible] व्याप्यवृत्तित्वेन यत्र प्रति[illegible]यो
गिवैयधिकरण्यस्यैवानुपादेयत्वेन निर्देश्यत्वात् अतः सर्वं कल्पेदोषाणां रमाहारित्येके तैः घटादिसंयोगमात्र ५४
स्यैव द्वित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविरहाद्वृत्तेः अव्याप्यावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वविरहाद्वृत्तिर्नो
भयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वविरहाद्वृत्तिः सम्भोयत्वावच्छिन्ना[illegible]भावमादायैव नातिव्याप्तिसंभव इति नव्यानामपि नामः
वृत्तिः सोमपदार्थवक्रेरित्यादौ संयोगस्य द्वित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविरहेऽपि समवायस्यौ च १६८

स्योक्तवन्द्रव्यं २

त्वप्रतियोगिकत्वगुणानुयोगिकत्वोभयवत्वे नद्रव्यं ज्ञानेरित्यादौ नातिव्याप्तिरिति योजना॥ विरहे पि चेति॥ च
कारस्तु प्रामादिक इति प्राञ्चः। वस्तुतः संयोगस्य संबंधमात्रस्य वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वाप्रसिद्धपीत्यर्थः
तथा च संबंधमात्रस्यैकप्रतियोगिकापरानुयोगिकसंबंधत्वनियमेन वह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिक
संबंधस्याप्रसिद्धात्तादृशप्रतियोगिकत्वस्य लक्षणाघटकत्वेपि वह्निधूमोभयवान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिः प्र
कारित्वादेः संबंधत्वे मानाभावादिति तु प्रागेव प्रपंचितमस्माभिः। केचित्तु वह्नेरित्यत्र धूमादिति नातिव्याप्तिरित्यसं
नंतरं चाव्याप्तिर्वेति पाठं कल्पयंतो द्रव्यं ज्ञानेरित्यादौ अतिव्याप्तिं वह्निधूमोभयवान्वह्नेरित्यत्र चाव्याप्तिमेव लक्षणद्वये दो
षं संगमयंति॥ ननु स्वरूपसंबंधा[illegible]त्मकप्रतियोगित्वस्य विशिष्टधीजनकत्वरूपसंबंधताघटकत्वियमघटि
तत्वादात्माश्रयत्वमत आह॥ प्रतियोगित्वादिरिति॥ आदिनावच्छेदकत्वपरिग्रहः। न संबंधत्वेनेति॥ प्रतियोगित्वेविध
र्मांतरप्रकारेण हेतुनिष्ठाभावीयत्वप्रकारेणैव वा तत्प्रवेशादिति भावः। संयोगत्वादिनेवेति॥ संबंधविधयेत्यादिः ननु प्रति
योगित्वत्वमपि स्वरूपसंबंध एवेत्युक्तदोषतादवस्थ्यं॥ किं च व्यसनियामकसंबंधेन हेतुतास्थले तेन संबंधे त्वस्यावरूप
प्रवेश एवेत्यतः संबंधत्वेनानिवेशोपि न क्षतिरित्याशयेनाह॥ व्याप्तिश्चेति॥ विशेष्यत्वविशेषणत्वान्यविशिष्टधीविषयत्व
येव संबंधत्वमिति भावः। भाविभिन्नत्वरूपस्याभावत्वस्य प्रवेशो घटत्वाभाववानद्रव्यत्वादित्यादावतिव्याप्तिरित्याह॥ अभाव
त्वे चेति॥ इदमिहेत्यादि॥ इदं चात्र संतामेव्याभावत्वयोरभावत्वागर्भतामभिप्रेत्य॥ तयोस्तदगर्भतायां त्वाह॥ तदपि वेति॥ अभावत्वम

जी॰ अ॰
६९
169

पिवेत्यर्थः। अतिरिक्तविषयतापक्षस्यन्यायमतेपिकेनचित्स्वीकारात्तस्यदृष्टांतता। तत्वादीति। विषयता
त्वादीत्यर्थः। आदिनाप्रकारित्वग्रहः। केचित्तु तत्वं तत्ता आदिना चेदं त्वस्योपग्रहः ततेदं त्वयोः पदार्थांतरत्वाविना
दुर्वचत्वात्तत्रैवपर्यवसानादित्याहुः। तत्वेति। प्रतियोगितात्वाधिकरणतात्वेत्यर्थः। इतिसिद्धांतग्रंथजागदीशी॥ इह
नवच्छेदकामित्यत्रावच्छेदकत्वं अवच्छेदकत्वपदार्थः विशिष्टसत्तां समनियतस्य सत्तात्वस्य लघुनोपि नाविशिष्टाभा ल ध
वस्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वं गुणाद्यभावपि सत्तानास्तीतिप्रतीतिप्रसंगात्। पृथिवीसमवेतत्वासमनियतस्यापि
चसमवेतत्वस्य पृथिवीसमवेताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं अनतिप्रसंगात्। एवं घटरूपस्यासमनियतस्यापि त थ
रूपत्वं व्यधिकरणसंयोगादिसंबंधावच्छिन्नघटरूपाद्यभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकं अतः समनैयत्यमकिंचित्
करं यादृत्यावच्छेदकत्व स्वीकारेऽतिप्रसंगाद्यभावः सएवावच्छेदकइत्याशयेनाह। संभवतीति। अतिप्रसंगाद्यनाप
दकत्वघोसंभवतीत्यर्थः। प्रमेयधूमत्वस्य तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधूमत्वान
तिरेकादाह। कंबुग्रीवेति। नच कंबुग्रीवादिमत्वं कंबुग्रीवादिव्यक्तिरेवसाच प्रत्येकं हेतुमन्निष्ठ राम
भावप्रतियोगितं [illegible] ६९

कं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकौ वेति कुतोऽन्तिव्याप्तिरिति वाच्यं। परंपरया संस्थानगत्वं कंबुग्रीवादिमत्त्वस्यैवसाध्याभावछेदकत्वात् न स्वपरंपरयावछेदक[redacted]कत्वं कल्यनामपेक्षालाघवेन घटत्वस्यैव साध्याभावाच्छेदकत्वादिति भावः। ननु पृथिवीत्वस्य जलत्वादिना साकं यथा घटत्वं पटादिना साकं तदा नेकमपि घटत्वं कंबुग्रीवादिमत्त्वसमनियतमत आह घ्राणेति घ्राणाग्राह्यगुणत्वा[redacted]देरूपालघौ ग्राह्यगंधत्वस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति भावः। घ्राणाग्राह्यगुणत्वं घ्राणाग्राह्यगुणत्वव्याप्यकजातिमत्त्वं तेन गंधत्वस्य लघोः समनैयत्येनास्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वमिति व्याप्तिर्वारितेति प्रमेयत्वादौ तु नयसंबंधावच्छिन्नकायाइति प्रतिव्याप्तिर्न तत्त्वे हेतुः। तत्तत्तद्भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वरूपत्वे साध्याभावविशेषाभावयोः प्रतियोगितावछेदकविशेषापत्तिरितिध्येयं धूमत्वादेरयोगिति तथा च धूमवान्वह्नेरित्यादौ व्याप्तिलक्षणाव्याप्तिरिति भावः न चैतद्वाच्यमित्यग्रे तमन्वितोऽनतिप्रसक्तिः। एवं किंचित्सदं व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयलक्षणाभिप्रायेण तथा च तत्पावितोऽपि हेतुसमानाधिकरणयोगोऽत्यन्तकिंचिदभावस्तत्प्रतियोगित्वं तदवच्छिन्नाभाववदवृत्तित्वम[redacted]र्थः तथापि धामाभाविपप्रतियोगितासामान्य प्र

नापीति। तादृशप्रतियोगितायाः सत्त्वेऽपि [सिता] तस्मात्तावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वमपि तेष्वर्थः। तेन तादृशप्रतियोगिताप्रतियोगिकाभाववद्वृत्तितया धूमत्वादेरवच्छेदकत्वाभावादतिप्रसंगसंभवात् स्वरूपसंबंधावच्छिन्नकायादृशस्य न वयं व्यापकतावाग्रहनपायावरोध इतिध्येयम्। ६

न्यत्वमप्रसिद्धं सर्वस्यैव वस्तुनः तादृशयावत्त्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितासत्त्वादत उक्तं यत्किंचिदि
ति समानाधिकरणाभावयोरैक्यानुपगमाच्च घटादिसामान्याभाववद्देशे घटीयादिसंबंधेन प्रमेयादिसामान्या
भाववत्त्वाप्रसिद्धिः एकधर्मावच्छिन्नार्थकं चैकपदं अव्या[illegible]प्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयानिरुक्तेयमभिप्रा
येणातद्याविधाया एकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वान्यत्वमिति योज्यं नयावत्प्रतियोगितावच्छेदकीभूतधर्मा
वच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायामवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्यशून्यत्वेन
त्वार्थ इति वक्तुं गतिः। एकपदं [illegible] ग्राहिकयोत्तत्तदभावप्रवेशापत्तिरिति[illegible] एव तन्निवेशस्य वैयर्थ्यादि
तिशेयं यद्यपि प्रमेयवान् वाच्यत्वादित्यादौ समवायेन साध्यतायां व्यभिचारिसाधारणेऽतिव्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छिन्ना
भावप्रतियोगितासामान्यशून्यत्वाप्रसिद्धेस्तादृशाभावान्तरस्य निरुक्तप्रतियोगितानवच्छेदकतायां प्रमेयत्वेन स
त्वाल्लयापि तादृशयत्किंचिदेकाभावप्रतियोगितायां यद्धर्मव्यापकतावच्छेदकं तत्त्वं विवक्षितं अस्ति च प्रमेय
त्वे व्यापकत्वं प्रमेयसामान्याभावप्रतियोगिता[illegible]यापर्याप्त्यसंबंधेन तदवच्छेदकत्वं अतस्तस्य वेतिप[illegible]किंचिदे[illegible] एका
भावव्यक्तेः प्रवेशादेव तथ्येः। यदि सामान्याभावो नास्ति तदा वह्नि निष्ठतत्तद्भावप्रतियोगितासामान्याभावेऽभू ११०

न्येधूमांतरेवर्तमानतयाधूमत्वस्यानिरूपकावच्छेदकत्वेन स्यादिति व्याप्तिलक्षणाति व्याप्तिनिरासार्थमेव
सामान्याभावः साध्यादिष्यते तथा च धूमसामान्याभावस्यैव हेतुसमानाधिकरणस्य प्रतियोगितासामान्य
मन्येषवरादावव्रते धूमत्वस्यावच्छेदकत्वमिति भावः ननु तादृशप्रतियोगित्वान्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वं गायं व
न्हित्वं तु न घटवृत्तितादृशप्रतियोगित्वान्यूनवृत्तित्वस्याहतासौ निरुक्तप्रसंगादितयाव व्याप्तिलक्षणासं लि४
भवइति भावः एतेनेत्यादिकं ज्ञाचित्कं [redacted] न च एतेन तोनानोर्लभयाभावमादाय लक्षणदोषे तासामान्याभा
वप्रतियोगित्वमेकमेव समस्तप्रतियोगिवृत्तीति लक्षणतिरिक्तवृत्तेरेव धूमत्वमतो नोक्तानिव्याप्तिरिति कुर्ग
तोक्तं दूषयति अत एवेति उक्तरीत्या वह्नित्वादाववच्छेदकत्वप्रसंगादेवेत्यर्थः। ननु प्रतियोगितानवच्छेद —
क मित्यत्रावच्छेदकत्वं स्वन्यूनसत्वसंबंध एव वक्तव्यः स्वावच्छेद्यप्रतियोगिताकत्वे न च साध्यतावच्छेदके पुन विशेष कं४
णीयमतो गुरुधर्मेण साध्यतायां नातिव्याप्तिरत आह लघुरूपेति ननु घटत्वा महाकालत्वादि साध्यावव्या
प्तिमियेव गुरुरूपेण साध्यतायामतिव्याप्तिरिपापि प्रतियोगिताधर्मिको भयाभावघटितलक्षणाङ्गीकार मतर
यि दूषयति लघुरूपेत्यादिनेत्यर्थिके चित्तौ वह्नित्वादि लघु समानियतेयत्र मेयव वह्नित्वादिकं तादूष्यण

171

साध्यतायां धूमादावव्याप्तिरित्यर्थः प्रतियोगितावच्छेदकेति हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायां
यदवच्छेदकं तदभाववत्त्वमित्यस्य मूलस्य प्रतियोगितावच्छेदकेनेन विशिष्टतत्वादित्यर्थः। अत्र च येन संबंधेन प्रति
योगितावच्छेदकत्वं तेनैव तदभावो ग्राह्यः तेन धूमादिमान्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य घटत्वादेः कालिका
दिसंबंधेनाभाववत्यामात्मादौ वह्नित्वादेः समवायेनावृत्तावपि नोक्तावच्छेदकत्वं न वा धूमत्वादेः संयोगादिसं
बंधेन स्वाभाववति समवेतत्वेप्यवच्छेदकत्वहानिः। यत्तु साध्यतावच्छेदकताघटकेनैव संबंधेन तदभावो ग्राह्य
इति तन्तुच्छं। धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यतावह्नेरित्यादावव्याप्तेस्तद्धुतयातादृशप्रमाविशेष्याभावप्रतियो
गितावच्छेदकीभूतस्य धूमत्वादेः स्वरूपसंबंधेनाभाववति धूमप्रकारतादृशप्रमाविशेष्यत्वस्य वृत्तेः तदवृत्ति
त्वं च स्वरूपसंबंधेन न तु साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनावृत्तेमानत्वे नार्तेर्धूमत्वाभावस्यैव कालिक
संबंधेनाप्यपे धूमे समवायेन स्वरूप संबंधेन वृत्तदाप्रयेस्यं तदा तो कालिकताया धूमत्वस्य वृत्तेमानत्वेप्यव
च्छेदकत्वहानिः न च समवायेन प्रमेयस्य साध्यतायां भावत्वादावतिव्याप्तिः प्रमेयत्वरूपस्यावच्छेदकस्याभावा
प्रसिध्या प्रमेयाभावस्य लक्षणाघटत्वादित्यर्थः। हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्धर्मान्यत्वे

राम: १११

त्रितत्वस्यैव विवक्षितत्वात्। अनत्वसमवायेन तत्साध्यस्य साध्यत्वे येनाहत्यावच्छेदकीभूतस्य सत्वस्या
भाववति साध्यतावच्छेदकतया घटकीभूतसमवायसंबंधेन वृत्तेरप्रसिद्ध्या व्यभिचारिवत्वादिहेतौ नातिव्याप्तिः इदं
तु चिंत्यं तेनाहत्य प्रतियोगित्वावच्छेदको नतिरिक्तवृत्तिभिन्नत्वापेक्षया नत्र्यर्थ [redacted] पाश्र्वे शब्दाघटत्वा
हत्यावच्छेदकं यावत्तत्वत्वेकातिरिक्तवृत्तित्वं साध्यतावच्छेदकस्य विशेषणं कृतेतु मुविनमितिता न तु भूमादिम
ताध्रुर्वतात त्वेभेयत्वं न्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्द्रव्यत्वादिनिष्ठं यावत्वं तदतिरिक्तवृत्येव वन्हित्वादिकमिति व्याप्तिलक्षण
मसंभवी स्यादतः समानेति तत्र अनतिरिक्तवृत्तित्वेनापि मतं तथा च स्वसमानवृत्तिकं यद्वन्मात्रनिष्ठा
भावप्रतियोगितावच्छेदकं तदनतिरिक्तवृत्तित्वमर्थः तत्र तु वन्हिनिष्ठयावद्वत्वादेः विसं [redacted] दि समानवृत्तिक नावच्छिन्नत्वादि५
५४ त्वमेवानत्राहत्यत्वे येन। तद्व्याप्तिरिति नैव वन्हित्वपर्याप्ताधिकरणोपावत्येववान्हिवृत्तियावत्वादेः पर्याप्तवन्हि ५४
न्हित्वस्यावच्छेदकत्वं दुर्वारमिति वाच्यं स्वपर्याप्तावच्छेदकधर्मोपाश्रि [redacted] पर्याप्तिकस्या त्वात्। वान्हित्व ५३
पर्यो [redacted] प्त्यवच्छेदकीभूततद्वन्हित्वावच्छेदे [redacted] नयावत्वादे [redacted] पर्याप्त त्वात्। न चैवमनतिरिक्तवृत्तित्वोंश
वैयर्थ्यं वान्हित्वपर्याप्त्यवच्छेदकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिकं तत्स्वरूपं न्यानरत्वादिकमादाय वान्हित्वस्यापि पा

मप्र१ १२ क्लिवा१ ममवाया

१३८

172

रिभाषिकावच्छेदकत्वापत्तेरिति भावः। यावत्त्वादिकमिति। आदिना तार्णातारीमयत्वादिसंग्रहः। न
तथेति। न च वह्नित्वपर्याप्त्यधिकरणपर्याप्तिकमित्यर्थः। ननु पर्याप्तिः समवायः स च तार्णातारी
मयत्वादिपक्षे न संभवेत्यत आह पर्याप्तिश्चेति। अन्यथेति द्वित्वगानितिप्रतीत्योरविशेषप्रसंगात् इति भावः। न
३५ वायमेकः पादादिप्रतीतेः समवायेनैवोपपत्तावेकत्ववह्नित्वादेः पर्याप्तिसंबंधे मानाभावात्। दूषणान्तरं साध्यतायां
व्यभिचारितापत्तेः व्याप्तिरितिग्रन्थमिदंत्वावच्छिन्ने वह्नित्वमेकत्वं च पर्याप्तं ननु द्वित्वमितरावृत्ति नववत्त्वादे
वतदभ्युपगमादिति भावः। व्यासज्यवृत्तितदन्यत्वान्यतरत्वेनावच्छेदकत्वोक्त्यापि वह्नित्वादिवारणा
संभवे त्वपर्याप्तीत्यादि यत्नानुधावनस्य प्रयोजनमाह द्वित्वादिकमिति। तथा च धूमवान्वह्न्यभावत्वप्रति
योगितावच्छेदकस्य वह्निधूमघटितत्वस्य व्यासज्यवृत्तितया स्वसमानाधिकरणत्वस्यानतिप्रसक्तेरिति द्वि न ४
त्वं वह्निधूमोभयत्वे स्यादितीतादृशेनापि संभवात् अवच्छेदकत्वोक्तौ वह्निधूमोभयवान्धूमादित्यादावेव व्याप्ति
लक्षणाव्याप्तिः स्यादिति [redacted] भावः। पर्याप्तिरिति तार्णातारीमयत्वादिवत्तत्राभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकस्याप
कः संबन्धः पर्याप्तिरेव ननु समवायस्य तार्णामात्रसत्त्वे पि तार्णातारीमयं नास्तीति प्रतीतेस्तत्राभावप्रतियोगितावच्छे धाम: १७२

दण्डतानियामकपर्याप्तिसंबंधेन तादृशोभयत्वाद्यभाववति प्रत्येकवह्नौ वह्निमत्त्वादेव वह्नित्वावच्छेदकत्वासंभवा
त्। स्वसमानाधिकरणत्वं च । तथापि प्रत्येकवह्नौ पर्याप्तिसंबंधेनापि न तादृशोभयत्वादेरभावः किंतु घटादावेव
अन्यथा तत्संबंधेन प्रत्येकाद्यभिन्नमस्य तत्संबंधेन समुदायाद्यभिन्नत्वे प्रमाद् उभयत्रैव प्रत्येकं द्वित्वाभावसत्त्वा
दिमानन्दावि सापि प्रतीत्यापत्तेर्न चैवं अयं द्वावित्यपि प्रत्यक्षप्रतीतिप्रमा स्यादेकत्वावच्छिन्नावयि द्वित्वस्य प
र्याप्तिसंबंधेन सत्त्वादिति वाच्यं मूलावच्छिन्नं योगिन्यादि प्रतीतेर्मूलावच्छेदसमवायेन कपिसंयो
गाद्यवगाहित्ववत्तुल्यप्रतीतेरपि देत्वावच्छेदकपर्याप्तिसंबंधेन वह्नित्वावगाहित्वया मात्वापोगादेकव्यक्तेरि
दंत्वावच्छेदकपर्याप्तिसंबंधेन द्वित्वाद्यहितत्वादत एवायं न द्वावित्यादावमारशतोने प्रमात्वमुपपद्यते। इदं
त्वावच्छेदकपर्याप्तिसंबंधेन यो द्वित्वस्याभावस्तद्वत्तित्वं दक्वगाहित्वात न वेदत्वावच्छेदकपर्याप्तिसंबंधेन द्वि
त्वावच्छेदकपर्याप्तिसंबंधेन यो द्वित्वस्याभावस्तद्वत्तित्वं चलोत्वादिकेवरदंत्वावच्छिन्नपर्याप्तिं न नु द्वित्वादिकमिति नुम
कत्ववाहित्वादौ तत्सोलभ्यादेकत्वेवाहित्वादिकेवरदंत्वावच्छिन्नपर्याप्तिं नतु द्वित्वादिकमिति नुम
कत्ववाहित्वादो तत्सोलभ्यादेकत्वेद्वित्वपर्याप्तिविकल्पात्वेघटद्वयपभून्येपिगरहादावत्र घटावितिप्र
वस्यसवेसिद्धत्वानानवेकस्याद्वित्वपर्याप्तिविघटघटद्वयपर्याप्तित्वावच्छेदकत्वद्वयेतिविरहात्वशुद्धयत्वावच्छेदन
त्यपःप्रमास्यादितिवाच्यं तद्भूहनिष्ठपिघटघटद्वयपर्याप्तित्वावच्छेदकत्वद्वय

173

तद्रूपवृत्तित्वावगाहिन्याः प्रोक्तप्रतीतेर्भ्रमत्वादत एव घटो नवद्रूपहनि प्रतीतिस्थले यत्र तत्र प्रमातद्रूपस्थितस्या
पि घटस्य घटद्रूपवत्त्वविच्छेदेन तन्निष्ठत्वाभाववत्संभवेत् घटपटयोर्न घटत्वमित्यादिप्रतीतेः प्रमात्वानुरोधेन त्वा
सत्यवृत्तित्वमोवच्छिन्नाधिकरणतारूपप्रतियोगित्वापितद्भावस्यासत्वं तत्त्वात् न च घटपटयोर्न घटत्वि
सं ४ त्वाभाववं घटत्वादावुक्तप्रतीतिविषयः सामान्यघटयोः समवायेन घटत्वमित्यादौ सामान्यघटो न पसमवेत
त्वाप्रसिद्ध्यात्तद्भावस्य मानाभावमयादिति संप्रदायवित्तः परे तु तदन्निति विशिष्टवृत्तित्वमत्र न तद्भाववद्वृत्तित्वं त
यासति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं [illegible] पद्व निधूमो भयत्वे प्रत्येकं तद्भाववान् वह्निधूम
नित उभयवृत्तित्वस्यैव वह्निधूमोभयत्वे सत्त्वात्तादृशोरासाध्यतावच्छेदहेतावतिव्याप्त्यापत्तेः ।।
किं तु नादृशप्रतियोगितावच्छेदकवती यावती व्यक्तिस्तद्वृद्धकूटवद्वृत्तित्वमेव तत्पर्यायात्वेन यथा वह्निमान् धूमा
त् इत्यादौ व्याप्तिर्वत्तादशावच्छेदकीभूतं यत्तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगित्वादिकं तद्व्यक्तिनो निखिलव्यहेतुः प्रत्येकमभेदकूटवत्ति
वह्नित्वस्यादलेरतः स्वसमानवृत्तिकत्वे दयमेवेति ध्येयं प्राके विन्तु तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वादिप्रतियोगितावच्छे राम:
च्छेदकतानिरूपकसमवाय एव संसर्गाभासने न तु पर्याप्तिं दडपुरुषत्वाश्रयस्य सत्त्वेऽपि तदवच्छिन्नाभा १७३

तोशति २

वस्तुतस्तु प्रथमे यत्साध्यकभाववत्त्वादिदे नाव्याप्तिवारणार्थमेव यत्संबन्धप्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमित्यस्य हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्रूपं तद्—
न्नित्वसमर्थो वाच्यस्तत्रवाऽन्यूनवृत्तित्वं न प्रतियोगितावच्छेदकताघटकसंबन्धेन बोध्यं वह्निधूमोभयवान् पर्वत इत्यादावतिव्याप्तेः हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता
वच्छेदकं यद्वह्निधूमोभयत्वं तेन तादृशोभयत्वपर्याप्त्यधिकरणत्वाद्वह्निधूमोभयत्वन्यूनवृत्तित्वाभावात् निष्ठस्वपर्याप्तिसंबन्धावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिसत्त्वेन तन्न्यून

यवच्छिन्नतादृशोभयत्वाश्रयस्य तादृशोभयस्य सत्त्वेऽपि तादृशोभयत्वावच्छिन्नाभावो नाविरुद्धस्तदवच्छिन्नाधिक
रणात्ययासाद्धमेवतस्यविरोधादेवं च पर्याप्तमेव समन्वयो गित्याहुः तच्चिन्त्यं ननु प्रतियोगितावच्छेदकानतिरि
क्तवृत्तित्वस्य घटके प्रतियोगितावच्छेदकत्वे यदि प्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तित्वं तु प्रतियोगितामनाशोभयं वाच्छि
न्नाभावमादाय वह्निमान् धूमोऽधिकरणतात्पर्याहितत्वैरपर्याप्त्या धूमत्वादेः पर्याप्तिसंबन्धेनाभावव ला२ मा४
ति धूमवान् वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः स्वपदेन धूमत्वस्य ग्रहीतुमशक्यत्वादित्यादौ वह्नित्वमपि पारिमा
र्षिकावच्छेदकं स्यादित्यत आह घटकमिति प्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावघटितलक्षणे गुरुत्वेऽपरं साध्यता
या मत्याप्तिमपाकर्तुमाह एवं चेति ननु धूमत्वमेकास्मिन् वर्तते पर्याप्तमित्यादि प्रतीतेः ... मौवच्छिन्नत्वा नवुद्दित्यादिक ५
देव समवायत्वस्य विशिष्टसत्वात्वानतिरिक्तवृत्तिन्नया समवायसाध्यकतानित्वादिहेतावव्याप्तिस्त्वेत्यत आह म४
वस्तुतस्त्विति तदवच्छिन्नेति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतत्वं ... भावत्वस्य संबन्धप
मोविशिष्टसामान्यं तदेव पारिमार्षिकावच्छेदकमित्यर्थः अत्र तदाश्रयप्रतियोगितावेत्युक्तौ तादृशधूम मार
त्वाश्रयप्रतियोगिकोभयाभावादिमति प्रथमे यधूमत्वादिविशिष्टस्य संबन्धतयावच्छेदकत्वेन स्यात् किंतु गगनत्व ह२
देशविस्या
वृत्तित्वात् किंतु स्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबन्धेन तथात्वं वाच्यं तथा च तालतालोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबन्धेन वह्नित्वाद्यनवच्छिन्नत्वा
दह्निमान् धूमादित्यादौ वह्नित्वादेरवच्छेदकत्वात्पर्याप्तमेव ... विशेषमिति नियुक्तं तु प्रत्यगामः २

मात्रकृत्ति ५

174

देरेव लघात्वं स्यादत उक्तं तदवच्छिन्नेति प्रतियोगित्वे साध्यतावच्छेदकसंबंधेन ग्राह्यं तेनायं घटः स्वत्वादित्यादौ
हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्घटत्वं संबंधसामान्येन कालिकसंबंधेन वर्तदवच्छिन्नाभाववतिगग
नादौ घटत्वस्यासंबंधत्वेपि नाव्याप्तिः पर्वतादेरुत्पत्तिकालावच्छेदेन संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमसामान्याभावव
तिगगनादौ घटत्वस्यासंबंधत्वेपि नाव्याप्तिः पक्षादेरुत्पत्तिकालावच्छेदेन संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमसामान्याभावव
भाववत्तानवच्छेदकधूमत्वविशिष्टस्य संबंधत्वादेतत्संबंधस्वविशिष्टसामान्यकेगगनत्वादिकमुपादाय धूमवा
न्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरतः प्रतियोगिव्यधिकरणत्वेन तदवच्छिन्नाभावो विशेष्यः प्रतियोगितावच्छेदकसं
बंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबंधीतदवच्छिन्नाभाववान् ग्राह्य इति तु पर्यवसितार्थस्तेन संयोग
संबंधावच्छिन्नधूमाभावस्यैव धूमवत्यवृत्तेनादौ समवायादिसंबंधेन प्रतियो गिव्यधिकरणत्वेपि धूमत्व
५।३ स्यानवच्छेदकत्वहानिः नद्रव्यं घटत्वादित्यादौ हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्गुणभिन्नद्रव्यत्वं तत्प्रति
योग्यनधिकरणतदवच्छिन्नाभाववति गुणादौ द्रव्यत्वत्वविशिष्टस्यासत्त्वेप्यव्याप्तिः। वस्तुतो निरुक्तप्रति
योग्यधिकरणत्वमेवं [illegible] तदवच्छिन्नाभाववत्तः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन वाच्यो ननु

रामः०
१७४

न-   ष्कर

६३

योगितायास्तत्संबंधावच्छिन्नैं वृत्यनियामकसंबंधेन साध्यतायां तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वा
प्रसिध्याव्याप्तित्र्संगादिति ध्येयं। नच घटवान्महाकालत्वादित्यादौ तादृशप्रतियोगितावच्छेदकं घट
गगनत्वं न तद्वच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्याप्रसिध्याऽ[illegible]व्याप्तिरिति वाच्यं अत्रापि साध्य
तावच्छेदकसंबंधसामान्येन तादृशधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्व[illegible]प[illegible]दनुयोगिकत्वोभयाभावस्तद[illegible]संबंध
त्वस्य विवक्षितत्वात् तदसंबंधत्वमपि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन बोध्यं तेन घटत्वी घटवच्छिन्नाभाववत्तिग
न गत्वादिविशिष्टस्यापि यावत्पंचितानं तत्त्वादिनासंबंधतयानयापरिभाषितेर्वच्छेदकाप्रसिद्धिनिबंध
नोव्याप्तिलक्षणासंभवः धूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतलतद्वह्नित्वाघवच्छिन्नाभाववतिवह्नि
त्वविशिष्टस्य तद्वह्नेः संबंधत्वाद्वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्नित्वमप्यवच्छेदकं तत्सामान्यपदं। ननु कालि स्या.४
कादिसंबंधेन घटगगनादिविशिष्टघटादिनिष्ठतादृशप्रतियोगितावच्छेदकीभूतगगनत्वाघवच्छिन्नाभावव
तिसाध्यताघटकसंयोगादिसंबंधेन संबंधत्वान्न पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिध्याव्याप्तिलक्षणासंभ
वः। न च साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन स्ववैशिष्ट्यावच्छिन्नायानाश्रयोपदोषः पुरुषनिष्ठसंयोगसंबंधे

१४०

175

केवलकालिकसंबंधेनवा१ जि५ त

नेदं डवत्नः [illegible]कालिकविशेषणतयासाध्यतायां महाकालत्वादिहेतावव्याप्त्यापत्तेर्गगनत्वादेः पुरुषनि
ष्ठसंयोगसंबंधेनावृत्त्या पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धेः न च हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं या
दृशसंबंधावच्छिन्नं तेनैव संबंधेन स्ववैयधिकरण्यामिवानां घटत्वगगनत्वादौ पारिभाषिकावच्छेदकत्वं सु
लभमिति वाच्यं धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यवान् वह्नेरित्यादौ साध्यतावच्छेदकमये स्थले घाधूत्व म४
स्य समवायेन हेतुमन्निष्ठसंयोगसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् समवायेन वधूमत्वप्रमा
विशेष्यत्ववृत्त्यान्यस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वाभावप्रसंगात् तान् वसाध्यत्वताद्दशप्रतियोगितायोरन्यतराव
च्छेदकताघटकसंबंधेनैव स्वविशिष्टविवक्षणात् नोक्तो व्याप्त्यतिव्याप्त्योः प्रसंग इति वाच्यं गगनत्वे न
धूमवत्संयोगेन साध्यतायां द्रव्यत्वादावतिव्याप्त्यापत्तेः धूमाभावे स्वपालघुत्वेन हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियो
गितावच्छेदके यद्धूमत्वे तदवच्छिन्नाभाववति प्रतियोगितावच्छेदकताघटकसमवायसंबंधेन धूमविशि
ष्टस्य परमाणोः साध्यताघटकसंयोग[illegible]संबंधेन संबंधतया धूमस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वे विर रामः
हादिति वेदन्त्यांकुः पघलसंबंधे यद्धूमं शिष्टसामान्ये निरुक्तधर्मावच्छिन्नाभाववति साध्यतावच्छे- १७५

न विन

कसंबंधेनासंबद्धं तत्संबंधेन तादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नं यत्साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छि
न्नविशेष्यत्वं तदवच्छेदकसाध्याभावेद कथमेव स्यादिति वह्निमत्त्वोक्तं कोपि दोषः समवायेन गगनत्वावच्छिन्नविशे
ष्यतायाः स्वरूपादिसंबंधेन गगनत्वावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नत्वादेतावच्छेदकाप्रसिद्धिनिबंधनासंभवव्यु
दासादिति न त्वेवमपि विशिष्टसत्ताभावानुज्ञाने इत्यादावतिव्याप्तिस्तादृशद्रव्यत्वाद्यभाववत्यपि गुणादौ विशिष्ट
सत्त्वस्यासंबद्धत्वात् तादृशधर्मावच्छिन्नाभाववत्त्वेऽप्यसंबंधितानवच्छेदकत्वविवक्षया कथंचित्तदुद्धारेऽपि
सत्ताजातिमात्रत्वादित्यादावतिव्याप्तिः सत्ताद्यवच्छिन्नाभाववति सामान्यादौ साध्यतावच्छेदकसमवायसंबं
धेन संबंधित्वाप्रसिद्धेः सत्त्वाभावस्य निरवच्छिन्नत्वाभावात् न च साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येन तदव
च्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वस्य तद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयाभावस्य विवक्षितत्वं अतो नोक्तदोषस्त
था सति धूमे यद्धूमवान् वह्नेरित्यादावतिव्याप्तेः धूमत्वघटिततादृशोभयत्वापेक्षया धूमत्वघ
टिततादृशोभयत्वस्य गुरुत्वात् तदवच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेरित्यस्वरसादाह, स्वविशिष्टेति स्वं पारिभाषिकाव ५२
च्छेदकत्वेनाभिमतं तद्याप्यहेतुसमानाधिकरणतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकं पक्षविशिष्टसंबंधेन निष्ठाभावप्रति

१८१ ८६

176

वच्छिन्नस्य च व्याप्यत्वस्य वस्तुत्वसत्त्वाप्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्यैवाप्रसिद्धेः योगितानवच्छेदकं सत्त्वपारि
भाषिकावच्छेदकं तदन्यत्वं साध्यतावच्छेदके विशेषणमिति अत्रात्व विशिष्टसंबंधित्वं साध्यतावच्छेदकसंबंधेन
ग्राह्यं तेन प्रतियोगितावच्छेदके मात्रस्यैव यथा कथंचित्संबंधेन यत्त्वविशिष्टसंबंधितन्निष्ठाभावप्रतियोगि
तावच्छेदकत्वेपि न पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धिः अन्यथा तत्र प्रतियोगिव्यधिकरणाभावघटकतेन घटत्वा
घवच्छेदकमात्रस्यैव स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठसंयोगसंबंधावच्छिन्नाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वात् पारिभाषि
कावच्छेदकावच्छेदकाप्रसिद्ध्या वन्हिमान् धूमादित्यादौ अव्याप्तिः। प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिताव
च्छेदके विशिष्टप्रतियोग्यसंबंधित्वं स्वविशिष्टसंबंधिनो विशेषणं देयम् इति तु फलितार्थः तेनाभावमा
त्रस्यैव यथा कथंचित्कालिकादिसंबंधेन प्रतियोगिनःसंबंधित्वेपि न क्षतिः नवा हेतुमन्निष्ठाभावप्र
तियोगितावच्छेदकीभूतस्य विशिष्टसत्त्वादेः सत्तात्वाद्यवच्छिन्नसंबंधिनिष्ठप्रतियोगिसामान्यव्यधिक धि॰
रणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपि सत्तावान् जातेरित्यादावव्याप्तिः तादृशाभावप्रतियोगित्वं सा राम॰ ८९
ध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नं ग्राह्यं तेन घटत्वादेरपि स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठसमवायावच्छिन्नप्रति १७६

योगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् नवान्हिमानुघुमादित्यादावव च्छेदकाप्रसिद्धिनिबंधनो
दोषः वक्तव्यः पूर्ववदिहापि साध्यतावच्छेदकसंबंधेनानेरुक्तप्रतियोगिसंबंधित्वमेव स्वविशिष्टसंबंधिनो
व्यधिकरणसंबंधेन साध्यतावच्छेदक संबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध[illegible] यपि नाव्याप्तिः। नन्वेक
स्य पारिभाषिकावच्छेदकत्व[illegible]स्य प्रवेशे पूर्वोक्तप्रतियोगिव्यधिकरणपदस्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छि
त्वा५ न्नप्रतियोगिव्यधिकरणार्थकत्वे विफलं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य द्रव्यत्वादेर्वि। शिष्ट स[illegible]
त्वाद्यवच्छिन्नत्वन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदक[illegible]सादेरपि। शिष्टसत्ता वा प्रतीतेरित्यादावतिव्याप्त्यभावात् न
यसंयोगेन घटाद्यभावस्यैव तत्त्वमनियतघट[illegible]विशिष्टवान्सत्वाद्यभावत्वान्नत्युतिव्यापित्वावच्छिन्नस्य च ग
व्यत्वस्य च सर्वत्र संत्वात् प्रतियोगिव्यधिकरणाभावत्वैवाप्रसिद्धिः स्याद्यदि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वे य पि
करणपदप्रवेशो नस्यादिति वाच्यं यत्प्रतियोगिताविशिष्टस्यानधिकरणं हेतुधिकरणं तत्प्रतियोगितावच्छेदकी
भूतधर्मो यद्धि शिष्टसंबंधेन विशिष्टप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादिपारिभाषिकावच्छे
कत्वस्यानिदेत्वात् घटाभावस्य घटत्वविशिष्टवान्सत्वाभावस्वरूपत्वे पि तस्य घटत्वावच्छिन्नं प्रतियो

गित्वेन [redacted] अप्यधिकरणत्वस्य तत्र सुलभत्वादिति न च तत्रावच्छेदकभेदे प्रतियोगितैक्यं घटपृष्ठघट
वानामप्येकप्रतियोगिता [redacted] रिति चेदत्र प्रांचः प्रतियोगित्वाश्रयानाधिकरणत्वाहेत्वधिकरणत्वप्रति
योगितावच्छेदकेत्याघ मिथ्यानेव वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिः स्वत्र पर्वते वह्नि कापि प्रतियोगितायाः प्रतिव्य
दं४ क्तिभिन्नत्वात् वह्नित्वावच्छिन्नाभावीयमहानसीयवह्निनिष्ठप्रतियोगित्वे तदवच्छिन्नानधिकरणहेतुमत्पर्वतादे
निष्ठवह्निसामान्याभावप्रतियोगितावच्छेदको भूतवह्नित्वादेस्त्वविशिष्टसंबंधेनिष्ठनिरूपकप्रतियोगित्व्यधि
करणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवैयधिकरण्यप्रवेशस्तु तादृशप्रति
योगितायाश्च वच्छेदकं घटवह्नित्वादिकं तदवच्छिन्नानाधिकरणत्वे न हेतुमतः पर्वतादेरित्यदोषः इत्याहुः परेतु प्रति
नि४ योगिभेदेप्येकधर्मावच्छिन्नाप्रतियोगितालाघवादैकैव इति मते वह्निमान् धूमादित्यादौ नाव्याप्तिः परंतु तद्रूपा
न्यत्वविशिष्टसत्तावान् द्रव्यत्वादित्यादावतिव्याप्तिरेवस्यात् तद्रूपादिप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नव्यधिक
रणाभावो न संभवति प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता[redacted]वच्छेदकस्य घटत्वादेः सर्वस्यै रामः
वतद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेन तादृशसत्तात्वस्यापा ११७

रिमाषिकानवच्छेदकत्वादिति प्राहुः। इदं त्वत्र वाच्यम चापिला सरागो हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितानव-
च्छेदकं यद्यत्संबंधेन यादृशयादृशधर्मविशिष्टस्य संबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं तत्तत्संबंधेन
तादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितव्याप्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नविशेष्यताभावच्छेदकत्वमेव साध्यता-
वच्छेदके द्रव्यं [illegible] नातः प्रागुक्तदोषावकाशोऽत्र वकोशेन वा महानसीयवह्नित्वादेः पारिभाषिकावच्छेदकत्वया-
तदन्यतरस्य वह्नित्वादावसत्वेऽपि वह्निमान्धूमादित्यादाव व्याप्तिर्विशिष्टवह्नित्वाभिन्नस्यापि वह्नित्व-
स्य विशिष्टवह्नित्वावच्छिन्नविशेष्यतान्यविशेष्यतावच्छेदकत्वानपायादिति। ननु घटवान्महाकालत्वादि-
त्यादाव व्याप्तिर्गगनत्वादिविशिष्टस्य कालिकसंबंधेन संबं[illegible]प्रसिद्ध्या पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धेरसंभवात्। नव
साध्यतावच्छेदकसं[illegible]बंधसामान्येन यादृशधर्मावच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वयद्धर्मविशिष्टप्रतियोगिक-
त्वोभयाभावस्तत्त्वं विवक्षितं त गगनत्वादौ सुलभमिति वाच्यं तथा सति प्रमेयधूमवान्वह्नेरित्यादौ
व्याप्तिर्पाप्तिरितु तत्तत्धूमत्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वघटितनादृशोभयत्वापेक्षया प्रमेयधूमत्वविशि

178

ष्टप्रतियोगिकत्वघटिततादृशानुमयत्वस्य गुरुत्वेन तदवच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेरिति चेदत्र वदन्ति। स्वविशि
ष्टप्रतियोगिकत्वादिविशिष्टव्यापादायसाध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्योहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगि
तावच्छेदकीभूततत्तद्धर्मावच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वस्य घटकमेविशिष्टप्रतियोगिकत्वव्यक्तीनां प्रत्येकस्य च ह्ययो
र्व्यतिरेकः सधर्मः पारिभाषिकावच्छेदकः प्रमेयधूमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वघटितोभयत्वस्य गुरुतया प्रतियोगिता
नवच्छेदकत्वेपि तत्तद्धूमप्रतियोगिकत्वघटितोभयाभावकूटमादायैव नातिव्याप्तिः कालो घटवान्महाका
लत्वादित्यादौ गगनत्वमेव तादृशावच्छेदकमादाय लक्षणसमन्वय इति केचित्तु तादात्म्यसाध्यताघटका
५४ न्यतरसंबंधेन यः स्वविशिष्टसंबंधी तन्निष्ठो यः स्वविशिष्टसंबंधीतन्निष्ठो यस्तदन्यतरसंबंधेन प्रतियोगी व्यधिक
रणो यो भावस्तत्प्रतियोगितानवच्छेदकत्वं लक्षणकलं हरणार्थं तथा च तादृशान्यतरतादात्म्यसंबंधेनागग
नत्वविशिष्टस्य संबंधिन्याकाशे वर्तमानो यो गगनस्याभावो न तादृशान्यतरसंबंधेन प्रतियोगि[redacted]व्यधि रामः
करणास्तत्तादात्म्येन प्रतियोगि[redacted]तावच्छेदकीभूतं गगनत्वमपि तितदादाये[redacted]वकालो घटवान्महा १७८

स्य०   समानाधिकरणत्वात् किंतु घटाघभाव एव तत्रेति तत्प्रतियोगि०

कालत्वादित्यादौ संगतिर्नैव धूमगगनाभावान्यतरस्य संयोगेन साध्यत्वेव न्त्यादावतिव्याप्ति-
ताद्दृशान्यतरत्वापेक्षया लघुत्वेन धूमत्वस्यैव हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्तस्यैव
स्य संयोगतादात्म्यान्यतरसंबंधेन घटस्तदन्यतरसंबंधेन पटस्तदन्यतरत्वविशिष्टस्य संबंधेन गगनाभा
वस्तन्निष्ठस्य तादात्म्यसंयोगान्यतरसंबंधेन प्रतियोगित्वाधिकरणस्य धूमाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतया
धूमगगनाभावान्यतरत्वस्यापारिभाषिकावच्छेदकत्वविरहादिति वाच्यं । धूमगगनाभावान्यतरत्वस्याप्यखं
डस्य धूमत्वतुल्यतया तस्यैव तुल्यत्वं तौ मं च हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य तद्विशिष्टसंबंधिनिष्ठतादृ
शसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकतया पारिभाषिकावच्छेदकत्वे नातिव्याप्ति
विरहादिति प्राकृतसंदर्भे रूपवान्रूपत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगात् हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिताव
च्छेदकं यद्रूपत्वं तद्व्याप्यतात्वेनस्य रूपत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठतादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वाधिकरणाभावप्र
तियोगितानवच्छेदकत्वेन रूपत्वस्यापारिभाषिकावच्छेदकत्वात्तथाहि तादात्म्यसमवायान्यतरसंबंधे

न यद्रूपत्वविशिष्टस्य संबंधित्वं येन पृथिव्यादिकं वा तत्तादात्म्यसमवायान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्याधिक
रणो न रूपत्वेन द्रव्यान्यतरत्वावच्छिन्नाभावः समवायेन रूपेण रूपत्वाख्यप्रतियोगिन तादात्म्येन च पृथि
व्यादौ द्रव्यात्मकप्रतियोगिनः संबद्धत्वात्। किंतु रूपत्वविशिष्टस्य तथाविधसंबंधिनिष्ठः घटादिभाव
स्य तादृशप्रतियोगिव्यधिकरणाः इति रूपत्वद्रव्यान्यतरत्वेन प्रतियोगितानवच्छेदकत्वधौव्यं न च हेतुस
मानाधिकरणाभावस्यापि तादृशान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यस्य वक्तव्यत्वान्न दोष इति वा
सति समवायेन घटत्वस्याप्रमेयत्ववाससाध्यत्वे तादात्म्येन हेतौ घटत्वे प्रमेयवाति व्याप्तिप्रसंगादिति दिक्
अत एवेति वक्तव्यतास्त्रित्वादिकस्य स्याद्घतत्वादेर्वैयर्थ्यः। यथा तथात्वावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वस्याव
रे तु सुतरां नातिरिक्तेत्यत्राव्याप्तिः स्यादेवेति भावः अन्ततः मन्त्रिष्ठाभावप्रतियोगितापासाक्षात्सत्वावच्छ
सत्तात्वादिन्यूनवृत्तिविशिष्टसत्तावच्छिन्नघटत्वसमवायसंबंधावच्छिन्नघटत्वोभयपक्षत्वावच्छेदकताघटकसंबं रामः
धेन वा ध्येते न धूमत्वादीनां कालिकादिसंबंधेन धूमत्वादिविशिष्टस्य घटादेः संयोगनिवर्तमान १७२

वच्छेद्यताघटितलक्षणस्यापि प्रागुक्तस्य समावानुत्पत्तेरित्यादावव्याप्तिर्निरस्तदपि परिष्करोति एकमिति स्वं साध्यतावच्छेदकं अत्र स्य वैशिष्ट्यं साध्यतावच्छेद

स्याभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपि धूमवान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिः स्वविशिष्टस्य संबंधित्वं तु सा
ध्यतावच्छेदकसंबंधेन ग्राह्यं तेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगितायाः कालिकादिसंबंधेन वह्निमत्त्वादिविशिष्टस्य
संबंधितन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वविरहेपि धूमवान्वह्नेरित्यादौ नातिप्रसंगः न च सा
मान्यतो धूमसंबंधिनि संयोगेन सर्वस्यैवाभावसत्त्वाद्धूमवान्निष्ठसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदका
प्रसिद्ध्या वक्ष्यमाणाव्याप्तिरिति वाच्यं गोत्वे घटाभावत्वादेवेतत्प्रसिद्धेः संयोगसंबंधावच्छिन्नगोत्वाद्य
भावप्रतियोगितायां लाघवेन गगनेतरासमवेतत्वाभावत्वादिरेवावच्छेदकता न चैवमपि तदवच्छेद्यत्वाप्रसि
द्ध्येवन्नातिव्याप्तिर्गोत्वादिभेदप्रतियोगितायां तत्सौलभ्यात् न हि सायिगगनेतरासमवेतत्वाभावत्वादेरे
वावच्छेदकता न चैवमपि तदवच्छेद्यत्वाप्रसिद्ध्येवन्नातिव्याप्तिर्गोत्वादिभेदप्रतियोगितायां तत्सौलभ्यात् न
हि सायिगगनेतरासमवेतत्वमात्रावच्छिन्नागोत्वादौ गोत्वभेदासत्त्वप्रसंगाद् घटादिवगोत्वावाद्यवच्छेद्यत्वसं
योगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्यैव नातिव्याप्तिर्गगनेतरासमवेतत्वावच्छेद्यत्वमात्रघ

रितत्ताद्दृशोभयत्वस्यैवल्लघुत्वेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वादितिविभाव्यतेनन्दोक्तरीत्यावह्निमान्धूमा
दित्यादावव्याप्तिः तादृशतादात्म्येन साध्यतावच्छेदकसंबंधेनस्वविशिष्टस्यसंयोगेनिवेशे इत्यपिनिरस्तं प्रति
योग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्यस्यस्वसाध्यवन्निष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्र
तियोगितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावसत्वाद्धूमवा
न्वह्नेरित्यत्रैवाव्याप्तिर्गुरुतयोक्तधूमे तादृशोभयत्वावच्छिन्नाभावासिद्ध्यावह्निमान्धूमादित्या प्र५
दावव्याप्तिः स्यात् अतः प्रतियोग्यसंबंधित्वेनापि स्वविशिष्टसंबंधीशेषणीयं तद्यस्य प्रतियोगिता वि५
वच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासं[illegible]बंधित्वे तेन संबंधसामान्येन यः प्रतियोगितावं
च्छेदकावच्छिन्नासंबंधीयदेतादृशत्रिष्ठस्यप्रतियोग्यन्तर्भावाद्घटत्वेनाभाववस्यप्रतियोगितानवच्छेदकं य
-घटत्वादिकं न दवच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वयोः साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां सत्वेपि संज्ञाना रामः
नत्रातेरित्यादावप्रसंगः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यसंबंधी यः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबं १८०
२ वान्निमान्धूमादित्यादौ नाव्याप्तिर्न वा प्रतियोग्यसंबंधिसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतविशिष्टसत्तात्वावच्छेद्य २
२ त्वसमवायसंबंधावच्छेद्यत्वयोः साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां सत्वेपि ×२

धीन त्रित्वाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं न घटाभावत्वं गोत्वत्वादिकं तस्यापि साध्यतावत्त्रित्वासादृश
भेदादिप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् तात्त्विकं तु लघुसमनियतगुरुधर्मस्य धूमत्वादिकमेव तत्पातयावतदवच्छेद
त्वाप्रसिद्ध्या वह्निमान् धूमादित्यादावसंभवोऽव्याप्तिर्वैतयतः साध्यतावत्त्वाभावप्रतियोगित्वमपि साध्यता
वच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वाहयेनेन संयोगादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वाद्यवच्छेद
त्वप्रसिद्ध्यैव लक्षणासंभवः। वस्तुतः प्रागुक्तस्थले साध्यतावच्छेदकसंबंधेन निरूपितो यः संबंधित्व-
मेव साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधिनो वक्तव्यं नतु प्रतियोगितावितादृशसंबंधेन ग्राह्येति नत्वेवमपि साध्यता
वच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगितासंबंधि साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधिनिष्ठाभावाप्रसिद्ध्या विभुत्वविशिष्ट
घटवान् महाकालत्वादित्यादौ [illegible] व्याप्तिर्महाकालान्यत्वे विशिष्टघटत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य वक्तादृशस्य
कथंचिन्महाकाले प्रसिद्ध्या न त्वाभावात् शिवारको पितद्वह्निप्रसंयोगेन वह्नेः साध्यतायां सद्धेतावव्याप्तिस्तत्तं
यो[illegible]गेन यत्प्रतियोगिसंबंधितदन्यत्वस्य तद्वाद्विमत्त्वाभावात् महाकालनिरूपितविशेषणतया घटादेः सा

गि॰

ता

प्रति॰

ध्यत्वेमहाकालत्वादिहेतावुक्तक्रमेणगगनप्यत्वाग्निवारणासंभवात्तेनसंबंधेनपक्षप्रतियोगिसंबंधीत
दन्यत्वस्यमहाकालेविरहात्तानवसाध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधित्वं
वित्यत्रानुयोगिकत्वयाहशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयाभाववत्ताहशप्रतियोगितान
वच्छेदकावच्छेदकत्वं निवेश्यं अतोगगनाभाव[illegible]नैवप्रसिद्धिरितिवाच्यं।स्वरूपसंबंधेनगगनाभावादेर्वृत्ति
मत्वपदस्यच प्रतियोगितानधिकरणीभूताभावगामेनिरूपमादरात्तत्रगगनाभावमादायप्रसिद्ध्यसंभवात्तत्का
लिकत्वेशपेणाभावांगगनाभावावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वसाध्यवन्महाकालानुयोगिकत्वोभयोःसत्वादिति
चे[illegible]देनदण्डाद्रसेनैवप्रतियोगितयोरित्यादिनाप्रतियोगिवैयधिकरण्यमुपेक्ष्यलक्षणांतरेवलक्षणत्वे
कोपरंतुनिरुक्तप्रतियोगिताश्रयसंबंधप्रसक्तसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायाःअभावावच्छेदकत्वसाध्यताघटक पंक्षः
संबंधावच्छिन्नत्वोभयाभावकप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यनधिकरणप्रसक्तहेतुमन्निष्ठाभाव रामं०
प्रतियोगितासामान्येतादृशोभयाभाववत्त्वंविवक्षितंअतःवह्निचसमवायायघवच्छिन्नघटाघभावप्रतियो १८१

मया

गिता यांयत्कालिकसंबंधावच्छिन्नत्वघटत्वाद्यवच्छिन्नत्वोभयाभाववत्त्वं न देवप्रतियोग्यनाधिकरणमहाकाल
निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये धीतिघटजन्महाकालत्वादित्यादौ नाव्याप्तिः यद्यपि तितविंशादशान्नि
रुक्तप्रतियोग्यनाधिकरणसेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये स्वगुणत्वावच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधाव
स४ च्छेद्यत्वोभयाभाववत्त्वोपि धूमवान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिर्धूमत्वाद्यवच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छिन्नत्वोभया व४
भाववत्त्वापि तादृशत्वेन तस्यैवप्र तियोग्यनाधिकरणवान्हिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये विरहान्न
संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमाभाव प्रतियोगितायां तदसत्त्वादित्याहुः ॥ ॥ ननु स्वाविशिष्टसंबंधनिष्ठा
भावप्रतियोगितानवच्छेदकेत्यत्रानवच्छेदकत्वेन तादृशावच्छेदके प्रतियोगिकभेदमेदस्मात्रं धर्ममा
त्रस्यैवतादृशयत् किंचिदवच्छेदकभिन्नत्वेन व्याप्तिलक्षणासंभवप्रसंगात् किंतु तादृशप्रतियोगितावच्छे
दकत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदवत्त्वापाचावच्छेदकत्वाभावो या निरुक्तौ प्रमेयवान्हिमान्नद्रव्यत्वादित्या
दावतिव्याप्तिरवच्छेदकतागर्भायाञ्च प्रमेयवान्हिमान्धूमादित्यादावव्याप्तिः प्रमेयवन्हित्वविशिष्टस

182 वच्छिन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वान्न प्रतियोगितायालाघवेन वह्निमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता
वच्छेदकत्वेनैवावच्छेदकत्वमाह प्रतियोगिताश्रयेति तादृशावच्छेदकनिष्ठप्रतियोगिताया अनुयोगिविशिष्ट
तन्नद्वच्छेदकतावच्छिन्नत्वेन प्रवेशनीयान्न त्वनुगततादृशावच्छेदकत्वेन यतो गुरुधर्मस्यानवच्छे
दकत्वे व्याप्तेर्दुर्वचत्वं स्यादित्यर्थः। स्वविशिष्टत्वं च स्वनिष्ठाभावीयप्रतियोगिताया निविशेष्योपादाय यत
त्वप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छिन्नभेदकूटवत्त्वं निवेशनीयमिति विवरणव्याख्यानं तत्त्वप्रतियोगिता
विशेषितावच्छेदकत्वव्यक्तीनां यावन्निविकृतत्वादवच्छेदकत्वव्यक्तिरूपेस्या[illegible] रुत्वेन [illegible] त्वप्रतियोगि गुरु
तानिरूपितावच्छेदकतावच्छिन्नभेदानामप्यप्रसिद्ध्या दुर्वचत्वतादवस्थ्यादिति समनियतनाना
धर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वस्य भेदे मानाभावस्तत्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छिन्नभेदकूटस्य प्रवेशोपि
नप्रतिपत्तिस्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य तत्तदवच्छेदकत्वसमनैयत्याभावेन गुरुत्वस्याकिंचित्करत्वा रा.म.
दित्यध्येयास्ते वैधर्म्ये दर्शिते द्वयमेव निरुक्तिव्याख्या प्रपंचिता। ननु प्रतियोग्यनधिकरणा[illegible] हेतुमन्नि १८२

ष्ठाभावप्रतियोगितायाः संयोगत्वावच्छेद्यत्वेपि संयोगत्वस्य स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियो
गितानवच्छेदकत्वाभावात् संयोगित्वादित्यत्राव्याप्तिरत आह अभाववृत्तीति निरूक्तिद्वये योगि
शेषः। न यावत्प्रतियोगिसमानाधिकरणस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं संयोगत्वे
ऽप्यक्षतमिति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायास्तदवच्छेद्यत्वादिवनाऽव्याप्तिरिति मूलवारणं न चेद् गोमा
न्महाकालत्वादित्यत्राव्याप्तिर्गोत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावमात्रस्यैव साध्यतावच्छेदककालिकसंबंधेन म
हाकाले प्रतियोगिसमानाधिकरणतया स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठप्रतियोगिसमानाधिकरणाभावप्र
तियोगितावच्छेदकत्वाप्रसिद्धेरत आह कालिकेति न यावत्स्वावच्छिन्नानाधिकरणत्वाद्यावत्। एवं च काल
निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव तत्र घटत्वे निरुक्तावच्छेदकत्वं तु न भासमिति भावः। ननु हेतुम
न्निष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्यैव घटत्वादिविशिष्टसंबंधि
निष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् अपारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्ध्या।

183

वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिवारकं द्वितीयनिरुक्ताभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्यप्रवेशपरत्वमेवं
घटाघटितत्तृतीयनिरुक्तावपि वह्निमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्यस्य धूमत्वविशिष्टसंयोगेनि-
ष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वाभावाद्धूमवान्वह्नेरि-
त्यादावतिव्याप्तिवारणार्थमभावे तद्विशेषणं दीयते प्रथमनिरुक्तौ तु प्रतियोगिवैयधिकरण्यस्य भाव-
विशेषणतां निर्धर्मिमित्याशंक्यते। न चेति वाच्यमित्यग्रेऽन्वयः। संयोगि द्रव्यत्वादित्यादौ अव्याप्तिवारणाय मो-
लस्य घूलमन्वयो यथा द्रव्यत्वे संयोगत्वावच्छि[illegible]न्नेति द्रव्येति अव्याप्तिवारणादित्यग्रेऽन्वयः। सं-
योगिसत्त्वादित्यादावतिव्याप्तिवारणायेदमीयस्य फलमन्यथाकुरुते। गुणादौ विद्रव्यत्वेन द्रव्यान्यास-
मवेतत्वविशिष्टसकलद्रव्यसमवेतत्वं नच नसमानाधिकरणसंबंधेनाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वाद्येवेन
द्रव्यान्यासमवेतत्वस्यैव तथात्वादित्यतः नयेवाह द्रव्यमात्रेति। द्रव्यान्यासमवेतत्वे त्वयेः। अत्र ह्येतेर- राम:
तिव्याप्ता नवकाशादिति योजना। धूमवान्निति द्व्याप्त्यामाघ्योरुक्तेतयाधूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाववत्त्वपि धूमता

विशिष्टस्य सत्त्वादिनिष्ठाभावत्वेन तु हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद् योगोलकासंयुक्तत्वं धूम
त्वविशिष्टस्य तदवच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वादेव नातिव्याप्तिरतो श्रीहन हो मैरस्येवावच्छेदकनिरुक्तौ प्रतियो
गिवैयधिकरणस्य प्रवेशः श्रौव्ये तु नोक्त [redacted] हेतुसमानाधिकरणाभावेयेतिदवैयर्थ्यं निवेश्यमन्यथा हेतु
मन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतसंयोगत्वावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरणापावच्छिन्न
स्याधिकरणे गुणादौ संयोगत्वादिविशिष्टस्याप्रसत्त्वे संयोगे द्रव्यत्वादिव्याप्त्येव व्याप्तिः प्रतियोगिताभावत्वाल्ला
घवमभिप्रेत्याह प्रतियोगितपोरितिमोत्तेदमी य प्रतियोगित्व [redacted] योरित्यर्थः तत्र यावद्धेतुमन्निष्ठा
भावीयप्रतियोगित्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकीभूतकिंचिद्धर्मावच्छिन्नविषयताप्रियत्वसंबंधे वक्तव्ये तत्त्वत्वे
न्नत्वत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसामान्यकत्वं प्रथमस्य द्वितीयस्य
तु स्वाश्रितसंबंधेन निष्ठाभावीयतत्त्वत्वसंबंधा[redacted]वच्छिन्नप्र[redacted] योगितावच्छेदकीभूतहेतुसमानाधिकरणा
भावीयतत्त्वत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकधर्मत्वमथेत्यत्र तत्त्वसंबंधावच्छिन्नत्वपर्यवसन्नावच्छे
दकीभूतहेतुसमानाधिकरणाभावीयतत्त्वत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकधर्मत्वमथेत्यत्र तत्त्वे

फर   ग३

२४५

184

वेधावच्छिन्नत्वपर्य्यवसन्नत्वेऽपि संबंधावच्छिन्नत्वस्यानुगमाद्विशेषणतावच्छिन्नत्वप्रवेशावश्यक
त्वेन लाघवाच्चेह विशेषणतेति। अभावीयविशे~~षणता~~णतात्वं देशाद्यघटितत्वमपि वि
त्याहितदन्यत्वेति प्रमाविषयत्वीयविशेषणतानामस्तत्वात्व मतिप्रेत्याहितदन्यत्वप्रकारैत्यादि सा के३
ध्यवत्वे स्यावश्यापत्तिरिति कृतया तद्घटितलघुधर्मस्यापत्तेरिति लाघवे प्रमादोपेक्षतेत्यत आह वारयां सु
घटमित्याशयेनाह साध्यवत्वेत्यादिना एवं हेतुमन्निष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियो
गिता सामान्ये परम्परेति। शक्संबंधेन निष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छे
दकीभूतधर्मावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वोभयाभावः ~~साध्यताव~~ साध्यतावच्छेदकसं
बंधेन तद्धर्मावच्छिन्ने हेतुव्यापकत्वं मेरालनीयस्यार्थः फलितः न यावविशेषणताविशेषा
वच्छिन्नप्रतियोगितासामान्यएवसाध्यतावच्छेदकीभूतसंयोगसंबंधावच्छिन्नत्वाभावेन तादृशोभया रामः
भावसत्वाद्घटवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः न तु हेतुमन्निष्ठाभावीयप्रतियोगितानां विशेषणतावि १८४

ता

वे१

शेषावच्छिन्नत्वं न देयमिति वाच्यं वह्निप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वादीनां संयोगादिसंबंधेनाभावस्य हे-
तुमतिसत्वेन वह्निमान्धूमादित्यादौ सर्वत्र व्याप्तिग्रहसंगादित्यतः साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वो-
राधिकित्यागेत्तो यस्यापि निरूप्य इत्याशयेन यथा वेत्यादिना पद्ममैनि यत्पदं साध्यतावच्छेदकरूपपरं
तत्त्वेन धावच्छिन्नेति। विशेषणताविशेषावच्छिन्नेत्यर्थः। अत्र प्रतिपदव्यावृत्तिस्तु दिशा बोध्या न
वह्निनिरूपितप्रतियोगिता सामान्ये पद्ममितिविशिष्टसंबंधनिष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्र-
तियोगितावच्छेदकावच्छेद्यत्वे साध्यनेतद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेव लाघवाद्व्याप्तिरिति चेन्न ति-
वात्वं सामान्यपदस्य व्यापकतावच्छेदकत्वेन निरूपितप्रतियोगितात्वव्यापकतावच्छेदकं यद्धर्माव-
च्छिन्नत्वादिरिति विशेषणताविशेषावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यतात्वोमिति सर्वथैव यव-
सानेप्रमेयधूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्त्यापत्तेः। प्रमेयधूमत्वावच्छिन्नेति निष्ठाभावप्रतियोगि-
तावच्छेदकावच्छेद्यतात्वस्य गुरुधर्मतया वह्निनिष्ठाभावप्रतियोगितात्ववह्निनिष्ठाभावप्रतियो

वे२

185 गितानवच्छेदकत्वेन तादृशप्रतियोगितात्वस्याप्यकतावच्छेदकत्वात्। अस्माकं तु प्रमेयधूम
त्वावच्छिन्नवह्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं पदद्वयःपिंडभेदत्वं तदव[illegible]घत्वाभावस्यैव साधेन
वान्निष्ठाभावप्रतियोगितात्वत्याप्यकत्वाभावेनानित्यापत्ते[illegible]संभवपक्षा एते नसाघ्न समानाधिक
रणाभावसामान्ये यद्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितात्कत्वेनादृशाभावप्रतियो
गितासामान्ये वा यद्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितात्वं साधनेतद्धर्मावच्छिन्न
सामानाधिकरण्यमेव व्याप्तिर्लाघवादित्यपि प्रयुक्तः। मित येयां साध्यनेदेनव्याप्तेर्भिन्नत्वात्प्र
मेयवह्नित्वादिनागुरुधर्मेण साध्यतायां स्थले एव साध्यतावच्छेदकत्वाप्रसिद्ध्याप्रोक्तरूपेण व्याप्तिर्वाच्या वच्छेदकाय
वह्निमान्धूमादित्यादौ तुल्यधर्मेण साध्यतास्थले हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये यत्
संबंधावच्छिन्नत्वयद्धर्मावच्छिन्नत्वोभयाभावघटितैवसा वक्तव्या। शेषस्य किंचित्कारत्वादि रामः
त्याहयत्रसमक्षे तु विशेषः। नव्यमतमुपन्यस्यति गौरवेति यादृशप्रतीत्यागुरोरवच्छेदकत्वासिद्धेः १८५

त्महत्त्वबुद्धौ गौरवज्ञानस्य पादिविरोधित्वं स्यात्तदा प्रमाणाभावाद्गुरोरवच्छेदकत्वं न स्यान्न
त्री २ चेत्तदस्तीति भावः। यद्यपि गौरवस्य ज्ञानमात्रेणावच्छेदकत्वविरोधित्वं प्रकृते विशिष्टसत्ता
त्वस्य द्रव्यत्वापेक्षया गुरुत्वग्रहेपि विशिष्टसत्तानाम् [illegible] ग्रीत्यात तदवच्छेदकत्वग्रहस्य सा
म्येवापि स्वीकारात् नवनद्रव्यसमानाधिकरणावर्मिकत्वदपेक्षया लघुग्रहस्तद्धर्मस्यावच्छेदकत्व त ४
धीप्रतिबन्धकः। नीलधूमत्वसमानाधिकरणो धूमत्वेतादपेक्षया लघुत्वग्रहेपि नीलधूमो नास्तीति
प्रतीत्या नीलधूमत्वावच्छेदकत्वावगाहनस्य सर्वसम्मतत्वात् ज्ञापितद्धर्मसमनियतधर्मिकस्य वत्तद्
मोपेक्षया लघुत्वग्रहस्तद्धर्मस्यावच्छेदकत्वधीप्रतिबन्धक इति संप्रदाय ज्ञानत्वापेक्षया लघुनो
पि ज्ञानत्वस्य घट ज्ञानत्वसमनियतत्वाभावाद्गुरोपि घटज्ञानत्वस्य संयोगसंबंधावच्छिन्नघट
ज्ञानाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वापत्तेस्तथापि संसर्गमर्यादया प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य
ग्रहं प्रति तादात्म्येन कंबुग्रीवादिमत्त्वमुपलक्ष्य [illegible] गुरुधर्मः प्रतिबन्धक इति नकर [illegible] तेष्व वच्छेदकत्व श्रीसदाशिवो जयति ७०
७०

१६१

नापि तादृशप्रतियोगितायतनान्यथा केवुग्रीवादिमत्त्वावच्छिन्नस्य विशिष्टवुद्धौ तदवच्छिन्नप्रति।मावच्छिन्न२
योगिताकत्वे ४

186

यहरजतप्रायांतात्पर्यवत्तात्तः संसर्गविधया केवुग्रीवाघवच्छेद्य प्रतियोगिताकत्वावगाहे ज्ञाने
प्रतिसमानाधिकरण्यविशेष्यत्वप्रत्यासत्या केवुग्रीवाघपेक्षया लघुधर्मस्य प्रतियोगिताकत्वे ज्ञानत्वे नैव
प्रतिवंधकत्वे प्राचामभिप्रेतेन यावज्जलादौ निर्वह्नित्वस्याग्र हद शायां वह्निमत्वभ्रमस्येवउत्प
त्तिप्रसंगेरागौरवस्याग्रहदशायाममपि केवुग्रीवादिमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वे नैवाभावनिश्चयस्य
पाता५ प्रतिवंधकत्वादिति ध्येयं प्रतीतेवैलक्षण्यावच्छेदकत्वावगाहित्वेऽगुरुरूपीतिन यावस्वत्वप्रसंवेधरूपा
वच्छेदकत्वघटितेमूलोक्तप्रयासतमेव व्याप्तिलक्षणसमन्वयकृतमेव धूमत्वादेरपि तादृशावच्छेदक
त्वेन व्याप्तिघटितराप्रतिव्याप्तिविरहादिति कृतं पारिभाषिकावच्छेदकत्वनिर्वचनेनेति भावः नन्वेवमे
गागौरवज्ञानस्याविरोधित्वात् तादृशप्रतीत्यावच्छेदकत्वं नावगाह्यते। परंतु केवुग्रीवादिमत्त्वेन प्र
तम२ तियोगिकाभावमात्रमि[redacted]त्यारोकानिषेधतिन चेति अत्रैवं विषयता पाविषेति केवुग्रीवादिमत्वाश्र रामः
येत्यर्थः तादृशप्रतीतेः केवुग्रीवादिमात्राश्रयत्वाकारप्रतीतेः अनुदयादिति नयाचतन्मते केवुग्रीवादि १८६

लंबर

मदंतरस्याभावमादायलघुद्रपप्रसंगइतिभावः नुलघाविषयतं किंचिद्यक्तिनिर्नयेसत्वप्रतिबंधको
न्यथाविरोधादर्शनदशायांतथापिकंबुग्रीवादिमान्नास्तीतिप्रतीतिर्जायतएवेत्यत आह अतएवेतिगुरु
धर्मेस्यावच्छेदकत्वादेवेत्यर्थः नप्रमाणाभावमितिकंबुग्रीवादिमत्वोगाछिन्नाभावशून्येकंबुग्रीवादिमत्वाव प्रतियोगिका
च्छिन्नाभावप्रकारकत्वेनतादृशबुद्धेर्भ्रमइतितादृशशाब्दस्यभ्रमत्वनकृत्वेनाप्रमाणत्वेत्वेन्यानेचकं
बुग्रीवादिमत्वप्रतियोगिकाभावशून्यतापाघटवत्याभावान्नादृशप्रतीतेर्भ्रमत्वामितितादृशबुद्धेरप्रमाणत्वान
स्यादित्यर्थः ननुभ्रमत्वस्यप्रकारभेदेनभिन्नत्वा[illegible]तद्भाववद्विशेष्यत्वेनभ्रमत्वघटकसमवायेन त्व
गगनादिमत्वेतन्निवेशवैयर्थ्यात्तथाचतत्रैवप्रकृतेपिकंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिकाभावप्रकारतामा
त्रेणतादृशबुद्धेर्भ्रमत्वसंभवात्तथाचतत्राप्यत आह प्रमाणत्वंचेति। तथाचतथापिकंबुग्रीवादिमान्नास्ती
तिशाब्दः प्रमाणंनस्यादित्याकाङ्क्षेनापिप्रकृतेभ्रमत्वेतद्भाववद्विशेष्यकत्वघटितेवाच्यमितिभा
वः। भूमौनवह्निव्याप्यइत्यादिनतद्वह्निव्याप्याभावकूटार्थकत्वंतत्कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादिस्य अपितत्त्वो
[illegible]कंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिकाभावकूटबोधकत्वादेवतादृशशाब्दस्यप्रामाण्योपपत्तिर

स्फलेर ८ त्वे२

१२

ग८

187 न्यथा धूमालोकसाधारणानुगमव्याप्तेरभावाल्लोकगम्येत्यात्रित्वा वह्निन्नाभावस्य धूमे सत्वात्त
मादाय धूमो न वा हेत्वाभासः इत्यादि वा कस्य समानाधिकरणे रेवं गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वापत्ता देशाव मर्गो
वह्नित्वस्याविशेषणत्वं बुद्धिं प्रतिमाहुरथ धूमस्य प्रतियोगिकाभावकूटवत्ता नियम्यत्वेन वा नन्यगत्या
विरोधित्वेवकत्वेनानेकं तु धूमादिमान्व्याप्तौ तिष्ठतीति दशायां केवु धूमादिमान्व्याप्तीति ज्ञानं प्रति रोधोपि
सुघटः इति तु प्राचीनमतं निगर्वे गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वेऽप्यापादवन्वमित्याहरन्वे देवामितोल
म ५ घ्वि निंदत्वं गुरुणा द्विविशिष्टसत्वादि त्यादो सोनियतानो गुरुणात्वविशिष्टसत्वादीनां मेत्यर्थः। अव्याप्ति
मुपपादयति। गुरुणा हीनं तु हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं यत्किंचिन्नान्तत्वघटितत्वे नाभावकू
टवत्वमेव साध्यतावच्छेदकं शेनि वेशयमतो नो दोषः इत्यत आह तत्वादितिं यद्यपि गुरोरवच्छेदकत्वय
हेऽपि स्वस्वप्रतियोगि व्यधिकरणाभावघटितव्याप्तेस्तत्वप्रतियोगितावच्छिन्न गर्भत्वेन उक्तेपत्वेन व्या राम:
पि व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयव्याप्तौ प्रियेऽपि प्रवेशो दत्तप्रतियोगिवैयधिकरणाप्रवेशात निरवच्छि १८७

ति४

हेत्वधिकरणवृत्त्यभावाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमेव सर्वत्र व्याप्तिं विवक्षितमाशयेनेदमिति किंतु
५ परमार्थसन्नेनान्यापि वृत्तिसाध्यकस्थले धियाप्ते त्रदुर्जेयत्वामिति चेदेयं । द्रव्यत्वेति । द्रव्यनिष्ठाभा
वप्रतियोगितावच्छेदकत्वापेक्षया द्रव्यत्वत्वावच्छिन्नवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य गुरुत्वं यत्र द्रव्यत्ववच्छि नर
न्नाभावाप्रसिद्धेरिति भावः । ननु हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतयत्किंचिद्धर्मावच्छिन्नाभावद
संबंधत्वविशिष्टसामान्यकृषिनं स्ववैशिष्ट्यसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतत्वाद्दृशध
र्मकाभेत्त्रे वा पत्तसाध्यतावच्छेदकं तद्वच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरित्यत्र हेतुमन्निष्ठाभावीयवि
शेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्येयद्धर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयतादृशप्रतियोगि
तानवच्छेदकावच्छेद्यत्वं नास्ति तद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरित्यत्र दुर्ज्ञेयत्वाभावोन्नयेन
व्याप्तिवैयर्थ्यमित्यत आह हेतुपदर्शितेति । स्वत्वादीति आदिपदेन व्यापकतावच्छेदकसत्तात्वादेरवच्छेद धत्वार
कीभावगर्भे सामान्यत्वस्योपग्रहः । अत एव गुरोरवच्छेदकत्वादेर्वसंगच्छत इति अन्यथा ग्राह्यग्रंथत्वा

188

घेच्छुपागुरुत्वेन घ्राणग्राह्यगुणत्वावच्छिन्नाभावाश्रयत्वसिद्ध्यानद्वृत्तित्वे तद्रूपं व्यभिचारित्वेन ज्ञाने
स्यादितिभावः यद्यपि साध्यव्यापकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वमेव व्यभिचारः स च ग्राह्य गं
धत्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वे नैव तत्र सुलभ इत्यपि शक्यते वक्तुं तथापि तद्देः प्रकृतसाध्यानुमितिप्रति
ध तथाहे त्वाभासता न स्यात् । यद्विषयकत्वेन पादेशानुमानविरोधित्वं तस्यैव तत्र न यात्वादितिभावः ।
ननु व्याप्तिनिरूपणप्रस्तावे सामान्याभावव्यवस्थापनमर्थान्तरमसङ्गतमितु यो ह्यानसंगत्यातदर्थमा
रयति नन्विति अत्र तत्तद्वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावो वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताको न वेति वि
प्रतिपत्तिः इष्टव्याप्यत्वेत्यादिना वह्नित्वस्यावच्छेदकत्वेन एवेत्यादिना व्याप्त्युपयुक्तं तद्वच्छिन्ना
भावस्य हेतुसमानाधिकरणत्वं प्रकाशितं विरोधाभावीयत तद्वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वे च वह्नित्व नर
वच्छिन्नान्यानि तनुसामान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वान्तरं सामान्याभावस्वीकारापत्तिरिति मानाभावा रामः
दिसाशयेनाह तत्रैवेति महान् लाघव छेदेन तत्तद्वह्न्यभावानां यत्त्वप्रतियोगित्वावच्छेदकीभूतत्वेद १८८

न्हित्वावच्छिन्नवैयधिकरण्यं तत्रि ह्यपि का यास्तत्त्व द्वहित्वावच्छिन्नः प्रतियोगितास्त दवच्छेदकमे
व वह्नित्वमिति यथैव यावयादृशप्रतियोगितापात्र वच्छेदकीभूतपदं किंचिद्धर्मावच्छिन्नानधिकरणं हेत्व
धिकरणं तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वगर्भं लक्षणमसंभवकत्वं यादृशप्रतियोगितावच्छेदकीभूत
यद्धर्मावच्छिन्नानधिकरणं तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वं धूमे भिन्नत्वे साध्यतावच्छेदके निवेशनीय
तिवाच्यं । तथा सति हेत्वधिकरणं यद्धर्मावच्छिन्नानधिकरणं तद्धर्मभिन्नसाध्यतावच्छेदकत्वं तु तत्रैव
सम्यक्त्वेऽवच्छेदकांतरेव पर्याप्तादिति भावः । अत्र व्याप्तिरिति पर्याप्तितत्त्व [illegible] विशिष्ट द्रव्यत्वा पि५
यभावकूटस्यैवद्रव्यत्वाद्यवच्छिन्नाभावत्वात् द्रव्यं पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिः [illegible] गांस
त्वादसंभव एवं वक्तुमुचितस्तथापि वाच्यं द्रव्यत्वादित्यादावसंभवादव्याप्तिरित्युक्तौ क्वचि
दपि वाच्यत्वं नहीत्यत्र [illegible] न्याख्यातरूपसंबंधावच्छिन्नत्वलक्षणपर्याप्ति विशिष्टवाच्यत्वाभावकू
टस्य प्रतियोगितासु वाच्यत्वत्वावच्छेद्यत्वानुपगमादिति भावः । ननु यादृशप्रतियोगितावच्छेदकी

189

वच्छिन्नसामान्यानधिकरणांहेत्वधिकरणं नादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं वाच्यं तथा च धूमव
त्तत्तद्वह्नित्वावच्छिन्नानधिकरणत्वेपि वह्नित्वावच्छिन्नाधिकरणाभ्यां नाव्याप्तिरित्याशंकामिदा
चष्टेन वेति एवं विशेषावच्छिन्नप्रतियोगित्वस्येव सामान्यधर्मावच्छिन्नत्वेन तद्धर्मित्वावलंबने पाद त२
४ दन्य न्नमलैव भावस्य प्रतियोगिव्यधिकरणत्वं कृ देतेिकृ दवृत्तिपेस्तकु मंभाव प्रतियोगितावच् त८
छेदकं पतासदावृत्तित्वं तदवच्छिन्नस्य तु साध्यत्वे पः। अतिव्याप्तीति यद्यपि प्रागुक्तमेतत् प्रति क्रु५
योगिव्यधिकरणाभावस्यैवाप्रसिध्या धूमवान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिरभावमात्रस्यैव तत्तदधिकर
त्व४ णावृत्तित्वनियमात् प्रतियोगिवच्छेदकधर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणत्वात् तथापि तत्तदभावप्रति
योगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणस्यापि तादृशाभावच्छेदकावच्छिन्नवत्तापि विवक्षितत्वे प्रसंग एवा
तिव्याप्तिपदेन विवक्षितस्तथा च प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्ध्या द्रव्यवान्वह्नेरित्यादावव्या राम:
प्तिरिति भावः शंकां तैत्र्येपीतत्या च प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्धिनवधेना नाव्याप्तिरित्याभावः १८२

ता४

शंकां निरस्यति अनवच्छेदकत्वेनेति अनुगतत्वं प्रतियोगितामात्रस्यैवतद्धेनावच्छेदकमित्यर्थः न
ननु विशेषाभावीयप्रतियोगितानवच्छेदकत्वे व्यतिरिक्तसामान्याभावस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकोऽनुग
तधर्मः स्यादित्यत आह अ भावीयेतरइत्यनिंकादेवन्हिर्नास्तीत्यादिप्रतीतेर्वन्हित्वप्रतियोगिताकाभावत्वकू
टमात्रावगाहित्वेनाप्युपपत्तेरितिभावः ननु माभूदनुगतधर्मः प्रतियोगितामात्रस्यावच्छेदकत्वे
तः किं मत आह तथापीति तद्रूपेति अनुगतधूमत्वाद्यवच्छिन्नसाध्यकेव्याप्तत्वादावि
त्यर्थः। प्रत्यक्षविधयाग्रुमाणत्वे संशयत्वपर्य्यन्तस्य विशेषाभावनिर्णयस्यावाऽनुसरणीयेपर्य्या
पत्तेराह संशयान्यथेति। तथा च वायुघ्न्र(?)यवान्नवेत्याकारकसंशये तद्रूपाभावनिश्चयोत्तरकालीना संदेह४
भावसंशयात्वादिति व्यतिरेकानुमानमेव तद्रूपसामान्याभावे मौनमतः क्रमिकतत्तद्रूपाभावनिर्णा
येव्याप्तिचारवारणाय हेतौ संशयत्वाऽनुसरणीयघटाभावाघटप्रकारकत्वेन पक्षेविशेषणात्वा
च्चन्तैः सिद्धसाधनमर्थान्तरं वेति भावः अयमिति वायौ पंनवेत्यभिलप्यमानइत्यर्थः स्यं

वातिरिक्ताभावप्रकारकत्वतद्रूपाभा

सिलव

स्र कर

190 वा योः प्रकृतेति रूपसमीकवायुवृत्तित्वसंदेहं प्रतिवायुधर्मिकरूपाभाववत्त्वानिश्चयस्याविरोधित्वेन
रूपसामान्याभावासाधकत्वादिति भावः। पक्षेपि वायुवृत्तिसामान्याभावसाधकतयैवोक्तसंशयस्यो
पयोगित्वं संभवति यो सिद्धं पत्त्वालं रूपं वायुवृत्तित्व रूपं नरु भावेः था नरु इति योजनया पूर्वग्रे
थाविरोधात्ससंख्यादितुल्यवदत्ते दुपात्तानामोकरूपेण बोधकत्वमनुसंख्याहतत्वायीतिं ऊर्ध्वपरि
णीत ग्रासामर्थ्यादाहनात्स्येयमिति नन्वेवं वायुरूपवान्नवेत्यग्रिमसंशयेयो नरु स्मृप्यमत
ग्रहस्तं त्यक्त्वा तिलतयावेति वायुधर्मिकरूपाभाववन्निश्चयस्य वायुरूपोभ[illegible] वैशिष्ट्यावगाहि ग ५
गाहित्वानत्वावच्छिन्नप्रत्येव विरोधितयाप्रकृतोपयोगित्वं संभवादिति भावः प्रकृतोपयोगा
र्थमाह अविकसरा इत्यतादिति दृष्टांतार्थं तत्रेति। सप्रम्यर्थो विशेष्यत्वं तथा च वायुधर्मिकरू
पवत्त्वानिश्चयस्यैव तत्र धर्मिकरूपाभाव निश्चयस्यापि रूपधर्मिकवायुवृत्तित्वसंशयप्रतिबं रामः
धकत्वात् प्रकृतोपयोग इति भावः। एतावत्येवेति प्रसिद्धरूपारोपवद्रूपासीत्यव धारणाद्दश १८०

पांत स्यैव विशेषदर्शनेन तया प्रसिद्धताव द्रूपाभावस्य यावद्रूपाभावव्याप्ययोगादिति भावः एता
वं स्येवेति प्रसिद्धरूपेरूपारोपेव रूपारोपित्वधमेणादर्शाप्यं तस्यैव विशेषदर्शनेनतया प्रसिद्ध रूपा
पुउ भावे या वद्रूपाभावव्याप्यत्वानान्निश्चय संभवात्तत्त्वे हेतुक स्य यावद्रूपाभावनिश्चयः स्यादिति भा
वः तेषामिति आनिरूपस्य थ इत्यग्रे रूपः स्वमग्रे स्थ्यं। यावत्त्वेन तेषामिति। यावत्त्व प्रकारेण रूपाभा
वानामित्यर्थः। यावद्रूपत्वेन यावद्रूपप्रतियोगिकत्वेनानयेति यावतो रूपाभावास्तेषां यावंति रूपाणि तत्
दभावानां यवस्तुगत्यानिर्णीतत्वादित्यर्थः। तस्येति प्रतियोग्यभावेवार्यवत्त्वोल्लेखवस्य प्रतिबंधताया
मनुपपुक्तत्वादित्यर्थः न चेति कौवाप्यमित्यन्वयः तत्प्रतिबंधकं तस्य प्रतिबंधकस्तथा च प्रकृते संभावना
सत्त्वादेवतत्र रूपाभावनिश्चयः संदेहं न प्रतिबध्नीयादिति भावः। ननु यथार्थे वा घतिरिक्तं रूपमास्ति न वे
तत्त्याकारकं वक्संभावना वाच्या सा चैतादृश रूपा प्रसिध्या दुर्घटेत्यत आह संभावनाचेतिनन्सर्वे
नैवोक्तसंभावनायाः सामग्रीसंभावाद्रूपं नास्तीति निर्णयस्य प्रतिबध्यत्वसंशयोनस्यादत आह नि

संशयस्य ४
८१

191

वह्निनिवेति गौरवादिति नूपाभाववनिरोपाभावत्वापे नूपासंभावनाविरहविशिष्टताद्दशनिश्चय
भावत्वेन हेतुतायां गौरवादित्यर्थः। नन्तु नूपाभाववनिश्चयपायधेतत्वस्य सैकप्रतियोगिकाभावत्वे नैवता
द्दशसंशयहेतुत्वं वाच्येन तु तादृशनिश्चयत्वावच्छिन्नाभावत्वेन सामान्याभावानभ्युपगमात् एवं सा
दिमिरत्वंताभावस्य विरोधाद्येतयाच संभावनाकालीन नूपाभावनिश्चयपानामप्रवेशेन संभावनाविरह
विशिष्टायेनूपाभावनिश्चयपात्वस्य त्येकाभावत्वेन हेतुतापामेवविपरीतलाघवमत आह विनायो
तिं यत्तु संभावनादिविरहविशिष्टनूपाभावनिश्चयत्वावच्छिन्नाभावस्याखंडस्यतत्त्वघालीवे
न हेतुत्वे गौरवानवकाशादुक्तं विनायोत्यादि तत्तुच्छं सामान्याभावानभ्युपगं...तृणामते नूपा तुग
वच्छिन्नस्याखंडाभावस्य शंकितुमशक्यत्वात्। विशेषाभावनिश्चयेति विशेषाभावत्वप्रकारक
निश्चयेत्यर्थः। सामान्येत्यादि सामान्यपदमवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वाभिप्रायं सामान्यावच्छि रामः
न्नस्य लाघवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंसर्गेणाभावघटविरोधीत्यर्थः स्तनन्धयं नास्तीत्यादि प्रतीतेर्नू १२१

यन्नपत्तु पाद्यायमनभ्युत्थापयति अर्थेति २ भावनित्यपि

पत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्याप्रकारत्वेन ज्ञानविषयसामान्याभाववत्वादिनः अतिप्रसंगादिति
अभाववत्वादि प्रकारतायिसामान्याभावस्यानिश्चयेतादृशसंशयानुपपत्तिप्रसंगादित्यर्थः सर्वेतिता
दृशनिश्चयो न संशयस्य लइत्यर्थः तत्सत्वे संशयस्य केनापि योगोक्तत्वादिति भावः ननु विशेषाभावस्यैव सा
मान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेन् एवमपि नू येनास्तीतिप्रामाण्याभावात्तथापि यत्किंचिद्रूपाभावसत्वादत आ पत्रि४
ह अभावस्येति ननु विशिष्टस्यानतिरिक्ततया न दोषस्तादवस्थ्यमत आह तदवच्छेदनेति यावद्विशे
षाभावाधिकरणत्वावच्छेदेनेत्यर्थः तथा च नू एवतो यावद्विशेषाभावानधिकरणत्वादेव न तत्र नू येना
स्तीति प्रत्ययः नचेदमसंभवउक्तिकं न तद्रूपत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताया तद्रूपत्वावच्छिन्नप्रतियो
गिताकत्वाद्रूपवदवच्छेदेनापि न तद्रूपाभावस्य तद्रूपत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वादन्यथा तद्रूपावच्छिन्न
प्रतियोगिताकत्वमपि तदवच्छेदेन तस्यादत आह तेन वस्तुवेदमिति इदं यावद्विशेषाभावाधिकरणावच्छेद
नैव सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं तादृशेति सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगितायाविशेषधर्मावच्छिन्नप्र

तियोगितातिरिक्तत्वादित्यर्थः। यद्यपि सामान्याविशेषावच्छिन्नयोः प्रतियोगित्वयोरैक्येऽपि न क्षतिः। सा
मान्यावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगिताकत्वावच्छिन्नस्य विशेषवत्त्वे सत्त्वादेवातिप्रसंगभंगादन्यथा गुरुतान्यत्वे
विशिष्टस्वरूपकगत्यापत्तेः। स्वत्वं तस्येव गुरुतो विसत्वात्तत्रापि विशिष्टस्य नाप्रतीत्यापत्तेरसत्ययावि अनुगतप्रती
तिबलात्सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताव्यक्तेरतिरिक्तत्वसिद्धौ तत एवातिप्रसंगस्तु दासः संभवतीत्याश
येनेदमभिहितमिति द्रष्टव्यं। सामान्याभावत्वं नीरूपमित्यादिविशेषाविशेष्यत्वं मिश्रमतमाशंक्यते।
न चैतिया व्याप्तिमिति परेणोक्तः। अभावभेदेत्यस्य सर्वत्रेत्यादिः। नियामकत्वादिति अन्यथा घटपटा
घभावयोरविभेदो न सिध्येदिति भावः। भेदसिद्धिरिति सामान्याभावविशेषाभावयोरित्यादिः। अवच्छेदकी
भूतयोः सामान्यविशेषधर्मयोर्भेदादिभावः। ननु प्रतियोगिभेदस्ये[illegible]वाभावभेदनियामकत्वाद् घटपटा
घभावयोर्वस्तुभेदो ननु सामान्यविशेषाभावयोः रभिन्नप्रतियोगिकत्वादत आह प्रतियोगितत्त्वेऽभा
वभेदत्वे प्रागभावादितोऽत्यन्ताभावस्यात्यन्तान्योन्याभावानामपि विग्रहः अभेदप्रसंगाद्भेदासिद्धिप्रसंगात्। राम: १९२

क ति३

नन्ववच्छेदकभेदस्यानियामकत्वे पुनः दोषतादवस्थ्यं घटत्वादिलक्षणावच्छेदकस्यैकत्वादत आह स्व
वच्छेदकं त्विति। स्वाश्रयविघटस्यान्योन्याभावस्य लक्ष्यतादात्म्यस्य तत्पात्त्वादित्यर्थः। अवच्छेदकत्वादितित
दर्थः। एवमग्रेऽपि विघटस्यात्यन्ताभावस्य लक्ष्यत्वे संसर्गस्य संयोगादेः कचिदितिधं सस्यत्वे पूर्वकालीनत
द्घटत्वस्य प्रागभावस्यत्वे ध्वोत्तरकालीनतद्घटत्वस्य प्रतियोगिभावच्छेदकत्वादित्यर्थः। दुर्वचत्वादि
ति। तथा च नानुगमात् एवं नियामकमितिभावः। ननु संसर्गविधया विशेषणविधया वा अवच्छेदकयोरन्य
तरभेद एव नियामको वक्तव्य इति नाननुगम इत्यत आह पूर्वेति मानाभावाच्चेति। तथा च संबन्धसाधारणा चा ५
दिति भावः। ननु कम्बुग्रीवच्छेदकभेदो नित्याभावभेदको वक्तव्य इत्यत आह किंचेति। एकाभावनि भावा ५
प३ ष्ठस्योराभावभेदस्याधिकरणस्वरूपत्वमते ऽतिरिक्तत्वे तात प्रयाप्यस्य नित्यत्वादिति भावः। वैयधि
करण्यापादितिपर्यायेन तद्रूपाभावीयावच्छेदकतद्रूपत्वभेदस्य तद्रूपाभावभेदेनाधिकरणायं रूपत्व
घटत्वादावेवसुलभं तथापि यथाश्रुतस्य तद्रूपाभावेस्वत्वव्याप्तिचानित्वाद्यदभावप्रतियोगितावच्छे नसामा

ततर

दकत्वेनेति घटोपदभावप्रतियोगितावच्छेदकभेदो यत्र तत्र दभावत्वान्निरुक्तविशिष्टस्य दभावभेद इत्येवं
व्याप्तिर्वाच्येति तथैव वैयधिकरण्यायं दृष्टव्यमिति ध्येयं। अनन्तरं च उक्तमेव नायं वैयधिकरण्यादोषः नन्वत्रास्य
तामावेय इत्यर्मावच्छिन्नाभावाङ्गे दत्तत्वावच्छेदकतया धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वमित्युक्तौ न वैयधिकरण्या
वकाश इत्यत आह अभेदेपीति सामान्याभावविशेषाभावयोरभेदे तु लाघवान्नियमस्याप्यावेदकत्वादित्ययं नया मे ४
याभावभेदसाधकत्वेनोक्तव्यापकत्वमप्यन्तरयत्नमिति भावः नन्वेत्यादि घटत्वेतरसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्र
तियोगिताके घटत्वावच्छिन्नाभावेत्यापि व्याप्यस्य वारणाय प्रथमधर्मपदं विरोधिताविशेषपावच्छेदकस्यप्र
पकं समवायसंबंधेतरघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताके समवायसंबंधावच्छिन्नघटाभावे तद्वारणाय द्विती
यं धर्मपदं न च गुरुधर्मावच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्याव्याप्तिः स्यादिति वाच्यं नैतेन नद्धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिता
कत्वस्य विवक्षितत्वात् तथा च खंडधर्मस्यावच्छेदकीभूतधर्मस्य वा विवक्षणात् गुरोरवच्छेदकत्वोपगमा रामः
ना नोक्तदोषस्तस्यापि वदन्ति मानाभावादिति नघाव [redacted] नत्वद्रूपत्वावच्छिन्नाभावे तत्त्वावच्छिन्नप्रति १९३

योगिताकान्यत्वत्वेतरधर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वादित्याद्यनुमाने प्रयोजकमिति भावः। अन्तरत्वे निरु
क्तव्याप्तौ मानाभावादेवेत्यर्थः। दुःखादीत्यादि नाधर्मो धर्मो दृष्टविग्रहः न वा न्यत्वापेक्ष्या गुरुत्वेन सु
खत्वादेरवच्छेदकत्वासंभव सत्वस्य स्वरूपनिरयाति प्रसक्तेः लाघवस्याकिंचित्करत्वादिति भावः।
ननु सुखावच्छिन्नस्य चैत्रादेसत्वे विभूतत्वादात्मिदानीं दुःखविशिष्टो नास्तीति प्रत्ययादिदमसंगतमत
आह तत्तत्संख्येति इत्यत्वापेक्षया न्युनसंख्याव्यवच्छेदकत्वायोगादुक्तं तत्तदिति नानाधर्मा
वच्छिन्नइति नानाधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्येत्यर्थः। नन्वनुक्तव्याप्तौ सत्वे घटपटाद्यभावानामपि भेदो न सि
ध्येदत आह भेदसिद्धिस्त्विति तया घटत्वपटत्वादिविरुद्धधर्मवत्वादेव घटाद्यभावाद्भेदः पटाभावादेः
साध्य इति भावः। अत्रत्यानामपीति येन संबंधेन यावन्त्यत्रत्यानीति तेन संबंधेन तेषामेकत्वावाभाव इत्यर्थः। तेन वृ
त्तिमतोपि नूपादेः संयोगादिसंबंधेनाभावस्याप्यग्रहः। समनियतानामिति उक्तादृशत्वेपि निमारत्यादिव्य
त्तीनामित्यर्थः। युगपद्विनष्टानामेकत्वध्वंसो युगपदुत्पन्नानां चैकत्वप्रागभाव इत्यर्थः। समदेशाव

194

स्य३ न

वच्छिन्नयोरपि विभिन्नकालोत्पन्नविशिष्टयोरपि प्रागभावध्वंसनानात्वाद्युगपदुत्पत्त्यापत्तेर्व्यभिचारसा
योः समानाधिकरणयोरपि न्यूनाधिकदेशवृत्तित्वयोर्युगपदुत्पादविनाशशालिनोस्तयोः संयोगयोः
गभाव प्रागभावध्वंसयोरविभिन्नत्वात्। समनियतदेशानामित्युक्तौ मूलाग्रावच्छिन्नयोर्वृत्तिकपयोर्युगपदुत्प
न्नविनष्टयोरपि संयोगयोर्ध्वंसप्रागभावनानात्वादहह अतसतोतिन्त्यध्वंसादेरेकत्वे मूलावच्छिन्नसंयो
गोऽयं नष्ट इत्यादिप्रतीत्यापत्तेरेव बाधकेतिभावः। यत्तु युगपदुत्पन्नविनष्टानां विसमनियतत्वं पर
साधनोध्वंसेनसादेरेकान्तयासतित्वं दूषणमपि नियत तन्नासोनष्टत्वापि विशात्रुषापत्तेर्ध्वंसस्यैवरसध्वंस
त्वे वस्तुतस्तु योग्यत्वस्य वस्तुमशक्यत्वादित्युक्तं मसातिबाधक इति तन्तुच्छं रसत्वं सत्यत्वे तत्रवस्तुयोग्यत्वेऽपि स
प्रतियोगिकध्वंसत्वेन योग्यत्वासंभवात् प्रतियोगिविशेषमंतर्भाव्यैवाभावस्य तत्तदिन्द्रिययोग्यतायानिर्वा
च्यत्वादिति। प्रांचस्तु युगपदुत्पन्नस्यैव यौगपद्ये न तु पादिचतुष्टयस्य विभिन्न एव प्रागभावः। कथमन्यथा सा
मग्रीभेदे कार्यस्योत्पादाभेदोऽतिरेकेण तदुत्पत्तेरुक्तसमानबाधक इति नवनित्यानामपि रूपादिवत् राम: १९४

क२

तुर्गणाविरस्य घर्मध्यासादेत्र भेदोपपत्तौ सामग्रीभेदस्य कार्य्यभेदाप्रयोजकत्वं सामग्रीभेदस्य कार्य्यभेदप्र
श्रयोजकत्वे सामग्रीविशेषस्य कार्य्यातिशयनियामकत्वस्यापुपेक्षापत्तेः कार्य्या गोकालांमरानुत्पादस्यापि
वितृत्वधर्माध्यासादेवोपपत्तेरित्याहुः॥ प्रतियोगितावच्छेदकत्वं प्रतियोगिभेदेनतत्त्वन्तूपसेवंध न्यायाः प्रतियोगि
ता पानानात्वमभिप्रेत्यैव तत्तत्त्वर्द्धमानधिकरणेषु सर्वेष्वेव तद्धर्मावच्छिन्नैकप्रतियोगिताभ्युपकारे घयतिष्ठ
पटत्वावच्छेदघप्रतियोगिताया लोकेरेवपटनिष्ठघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताया घटत्वत्वस्यपि घटत्वेनघटोनास्ती त्या
दिव्यवहारस्यप्रमात्वापायत्तिनोग्रतितिरिक्तापप्रतियोगिताभ्युपभेदानत्वानेवेनिष्येपंसवैश्वेति समानाधि
करणेो व्यधिकरणेोश्चेत्यर्थः॥ यथाच व्य[illegible]धिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकः संबंधावच्छिन्नत्वंत
थात्रिवेचितमधस्तात्॥ लाघवादाहश्राकाशाभावस्यवेति॥ एतत्रयेकालाघभावस्याप्याकाशाभावत्वान्नै
वकारासंगतिः॥ एवमितितत्तदधिकरणामंतर्भौन्यविरोधाभावेरेवसामान्याभावस्यान्यथासिद्धाविलय
पेः॥ देशेकालेचव्याप्यवृत्तीनांघटादीनामभावस्यतत्तदधिकरणाहत्त्याभावमात्रेनीत्यत्वाकत्वम

195

९०

न्८

शब्दत्वास्तहन तद्देशकालावच्छिन्नेति प्रतियोग्यनवच्छेदकीभूतदेशकालावच्छिन्नेत्यर्थः अयंभावो नैमाव ६१
मस्येयत्र गेहे घटो नास्ति तदानीमिवेदानीमपि गेहे घटो नास्ति इत्यादिप्रत्ययो घटाघवच्छेदवद्देशकालाव
च्छेदेनापि स्यात् तदधिकरणात्यन्ताभावस्य घटप्रतियोगिकत्वं नियमादिति भावः व्याप्यवृत्तीनां गोत्वा
त्वादीनामभावस्य गोत्वादिप्रत्यनन्तदधिकरणावृत्तित्वविशिष्टाभावमात्रे सोऽयं प्रसिद्धिसंभवात्कस
देशकालावच्छिन्नत्वं न प्रवेश्यमित्याशयेनाह अनवच्छिन्नेति देशकालानवच्छिन्नेत्यर्थः तत्र दधिकरणो
निं प्रतियोगिशून्ये त्यादिं विशिष्टस्यानतिरिक्तत्वोदाहृतं दनवच्छेदोवेति देशकालावच्छिन्नानवच्छि
न्नतत्तदधिकरणावृत्तित्वावच्छेदनवेत्यर्थः तद्भेदोपीति घटपटाद्यभावभेदोपीत्यर्थः सामान्या
भावस्यलघुत्वपुल्लोत्सोल्यादिति भावः शंकते तत्प्रतियोगिकत्वमिति नत्त्वभावस्तत्तदभावस्वरूपः नचेति
तादृशस्वभावत्वहोऽनत्प्रतियोगिकत्वेऽधिकरणाविशेषवृत्तित्वस्यांनभीवो घटत्वमवच्छेदकत्वं वानयु
क्तो तदभावस्वरूपस्य सर्वत्राविशेषात् यावद्घटाभावस्येवघटाभावत्वेपटवत्त्वयापिपटोनास्तीति राम० १९५

प्रमेयत्वापत्त्या तयोर्भेद इति माशंकां निरस्यति इति तु सामान्येति सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताक
त्वमपि तत्तद्विशेषाभावत्वरूपमेवेति तत्र यावद्विशेषाभावाधिकरणावृत्तित्वस्यानंतभावादनवच्छेदकत्वा
त्वरूपवत्त्वस्यापि रूपं नास्तीति प्रमेयत्वापत्त्या सामान्यविशेषाभावयोरप्यवश्यं भेद इत्यर्थः व्यासज्यवृत्तीति तथा
च तत्पर्याप्त्यधिकरणस्य विशेषाभावकूटस्य विरहादेव रूपवति रूपं नास्तीति न प्रत्यय इति भावः तत्त्व
भावस्य तत्तदभाववत्पर्यवसितसामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वरूपस्यानंतत्वे व्यासज्यवृत्तित्वं।
ननु सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं न तत्तदभावत्वरूपं किं त्वतिरिक्तमेवेति तस्य व्यासज्यवृत्तित्वक
ल्पनेवाधकाभाव इत्यत आह अतिरिक्तकल्पने वेति अतिरिक्तेति प्रागुक्तघटपटादिप्रतियोगिकैका
भावेनेत्यर्थः घटपटादित्वादिप्रतियोगिकत्वमपि न तदभावव्यक्तित्वरूपं किं तु सामान्यावच्छिन्नत्व
वदतिरिक्तमेव वाच्यमिति घटादिभ्न्यतत्तदधिकरणावच्छेदेनैकस्यैवातिरिक्ताभावस्य घटपटादि
प्रतियोगिकत्वे स्याद्बाधकाभावात्तयोश्च घटपटाद्यभावानां मिथो भेदो विलुप्येतेति पूर्वमेवानु

196

कर्षत्वं इति भावः ननु घटपटयोरिव तन्तुमयपापयोरपि मियो मेदस्यानुभवसिद्धत्वात्तद्विलो यथा
संयोगः सांमान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्यातिरिक्तस्य न्याप्तव्यवृत्तितापत्तिः वक्षुप्रतिवं सं नावेत्य तुरः
न आह किंचेतिव्यासज्यवृत्तित्वपर्याप्त्यैकाधिकरण्याय न्यायवदाश्रयासां सन्निकर्षस्य हेतुत्वेक्ष्य मारम्भ वइ
तिप्रसंगासंभवात्तथाहेतुनायो व्यभिचारं दर्शयन्नाह व्यधिकरणायोरिति इन्द्रियसन्निकर्षस्य विशेष त्वर्थ
वदधिकरणा हृयादिमात्रावच्छेदेनेत्याहिः। प्रत्यपः साक्षात्कारः। तथा च घटद्वयमात्रसन्निकर्षे चित्र
पंनास्ति निप्रत्यक्षं स्यात्तद्रूपाभावघटस्यैवोभयत्र सन्निकर्षादिति भावः। ननु व्यासज्यवृत्तिव्यक्तेत
र प्रत्यक्षं प्रत्येकाधिकरणाया एवापेक्षत्रयसन्निकर्षस्य व्याप्तिनाशेनाहे तुत्वमत एव द्वित्वैकान्यांसान्या त्वे४नार्थ
वच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वप्रत्यक्षं प्रतितथाविधसन्निकर्षत्वेनहेतुत्वे वाधकाभावान्नोक्तदोषइत्यत
आह अपि चेति रूपान्तरेणोतिव्यासज्यवृत्तित्वानिरूपकेनगुणत्वेन रूपप्रतियोगिकत्वेत्यादिप्रकारेणो राम:
सर्थः उक्तमभिप्रेत्याह संवेयविंयावेति मानाभावादिति द्व्यान्तरासन्निकर्षदशायां घटगुणत्वावानि १९६

ध०

त्यादिप्रत्यक्षेऽगुरुत्वादिप्रकारेणादित्वात् घटे रूपप्रतियोगिकोऽभाव इत्यादिप्रत्यक्षेणाच प्रति तृप०
योगितावच्छेदकप्रकारेणानुपलब्धावच्छिन्नप्रतियोगिताव्यक्तेर्विषयीकरणेऽप्यभावादिति भावः। सामान्या
भावेति स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंसर्गेणानुपलब्धिप्रतियोगितावच्छेदको(त्वे)त्वादिसामान्यविशिष्टवैशिष्ट्या
वगाह्यभावप्रत्यक्षप्रसंग इत्यर्थः। न च संसर्गप्रकारतावच्छेदकतासामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनौ
किकप्रत्यक्षमात्रे प्रत्येकं विनिरूप्य तदात्मकपसन्निकर्षत्वेन हेतुत्वान्नोक्तदोषः। तत्र प्रासत्यन्तेन सामा
न्यातभावेनानन्तकार्यकारणभावकल्पनामपेक्ष्य नानाघटादितिरिक्तसामान्याभावकल्पनस्यैव यु
क्तत्वादिति भावः। ननु यत्र किंचिद्रूपसन्निकर्षदशायां रूपसामान्याभावप्रत्यक्षं जायते तत्र वा
नतेऽपि घटत्वादेरूपसामान्याभावस्य सन्निकृष्टतया घटत्वे रूपं नास्तीति प्रत्यक्षस्य तदानीं दुर्वा
रत्वादिति चेन्न घटरूपसन्निकर्षदशायां रूपत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वप्रकारकप्रत्यक्षे घटनिष्ठरूपाभा ६२
वे घटरूपसन्निकर्षत्वावगाहिनो घटे रूपं नास्तीत्याकारकप्रत्यक्षस्याप्रामाण्यत्वात् घट[illegible]पदीनां

197

ज्य४ नि६२

रूपत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाविषयत्वोपगृह्यमिश्रैः रसा यावद्भाववद्भाववद्भावकेत्वाविरहोदिताह
शयावद्भावस्य घटवृत्तित्वानपायमानुहि घटवृत्तित्वप्रमायाः स्वकयत्निमात्रविशेष्यकत्वेनैकव्यक्ति
निरूपितावच्छेदकत्वे प्रकारकत्वेनैवासम्भेनियमो मानाभावाद्रूपत्वं घटवृत्तीत्यादि प्रमायां व्यभि
चाराश्चेति भावः सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य आसंवृत्तित्वे सामान्याभावप्रमोत्तरतिप्र
सक्तिमभिधाय प्रसंगमप्याह यादृशो वेत्तित स्यत्वात् स्वदवृत्तित्वे मे स्यतेषां यावदन्यपक्षांशज्ञानेम
५५ पायेद्रुतदिति योज्ञ नाविषयतासंबंधेनैयायिकवृत्तिकस्य चाक्षुषादिकं श्रुतित्वविषयत्वेपरिज्ञातत्वसं ५५
बंधेन चाक्षुषत्वादिना हेतुत्वादिति भावः तद्वद्वृत्तिरिति विषयाश्रयाणां मिथो भेदस्य च ज्ञानमप्य
पेक्षितमिति पूर्वेणान्वयः तत्र व्याप्तिधर्मिकपक्षधर्मताविशिष्टत्वे प्रतितत्र व्याप्तिधर्मित्वतत्वप्रकारकप्रत्य (धर्म३)
क्षप्रमात्वेन हेतुत्वं तत्र च कार्यस्य तत्र व्याप्तिविशेष्यताकारकस्य तु विशेष्यतामात्रे प्रत्यासत्तिर्वि रामं०
शेषाभावान्नानैकत्रमदंशापत्ते रुपयोगिसंबन्धेन हि त्वादिमत्त्वत्वानुपेनतदन्तर्भावेनाप्युक्ता १६७

द२

क्षि२

पर्य्यवकाराणां भावस्यावरूपकत्वात् अननुगतैः संख्यामात्रसमवायेनासत्वेऽपि पर्य्याप्तिसंबंधेन सत्
त्वेनावच्छेदकाभावात्तान लक्षणक्षतिः धर्मिके पर्य्याप्तवृत्तिकस्य भ्रमात्मकप्रत्यक्षेनुल्लक्षणापि न तत्त्वस्य भ्र
मात्मकमेव प्रत्यक्षं दोषः समानविशेष्यताकत्वसत्त्यो हेतुर्वक्तव्य इत्याश्रयभेदभ्रमाद्वित्वादि
भ्रमो नानुपपन्न इति वदंति अपेक्षायामनुपपत्तिरेकोदर्शोपनीतं द्वित्वं ज्ञानं मैत्यादिना यावदाश्र ६८
याणामज्ञाने परस्परमन्यभेदज्ञानेवाध्यासस्य वृत्तिधर्मस्य द्वित्वादेरप्रत्यक्षा[redacted]दिसर्गः अतएव
दूरत्वादिदोषात् भूमावपि वृक्षाणामभेदभ्रमे तत्र तत्तद्वित्वादेर्नसाक्षात्कार इति भावः तद्भ
म८ मेति अतएव संख्याछादिनैकं डम्ब भेदभ्रमात् दडद्वयी बुद्धिरिति भावः अत्रसामान्यावच्छि
न्नत्वस्यत्वे यावद्विशेषाभावानामिति पागनाभावापाणां वेविशेषाभावाः परस्परभेदरूपाभावा
स्तेषामित्यर्थः प्रधाने सामान्यावच्छिन्नत्वघटकतया संवेतस्मृतिघोगि नामित्तिनस्यापरस्परभेदस्यप्र
प्रतियोगिनो विशेषाभावास्तेषां विशेषत्त्वस्माव व्यावृत्तित्वेनानुपपत्त्यभिन्नेति समर्थः । [redacted] नयाचसा

198 मान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्यव्याप्यवृत्तित्वे कारणाबाधात् तन्त्रसम्बन्धमेव न स्यादिति भा
वः। केचित्तु वन्ह्यादिकार्यजनकत्वे नोत्तेजकाभावविशिष्टमण्यादिसामान्याभाव आवश्यकोऽन
हितश्यैत्र मन्याभावत्वे न हेतुत्वं अनन्तकार्यकारणभावापत्तेर्नापि उत्तेजकाभाव विशिष्टमणित्वा
वच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनानुगतधर्मेण विशेषाभावानामेव तत्र हेतुत्वं अवच्छेदकगौरवापत्तेः
स्माकं तु खंडशा दृशामन्यैभाव प्याप्तिविनैव हेतुतायामवच्छेदकलाघवात् न चोत्तेजकाभाव
विशिष्टमणित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन मणिमद्भावत्वेनैव हेतुत्वं तादृशप्रतियोगि
कत्वस्याभावांशे मणित्वावच्छिन्नप्रसंसर्गत्वविरह[illegible]न्यथा मणिमत्प्रदेशे मणिनास्ती
ति प्रत्ययापत्तेर्विशिष्टमणित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन प्रामाणिकाभावत्वस्य तत्र
सत्त्वादत एव घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वे घटत्वविशिष्टस्येव संयोगे न तु द्रव्यावृत्तमेयत्वा
दिविशिष्टस्येति निर्घटे घटो नास्तीति एवं प्रत्ययो न तु इदं प्रमेयं नास्तीत्याकारइति सिद्धान्तानव रामः

तर२

प्रतियोग्यविशेषितस्याखंडाभावस्यानैयत्यात्किंत्वेन हेतुतायामन्यथासिद्धिरन्यथामतोऽस्तत्र
ह्न्यादीनां वाच्यत्वमतः किंचित्त्वाभावस्याप्यखंडस्यानलत्वकल्पित्वेन दाहजनकत्वापत्तेरिति वाच्यं
तन्मतेप्येतद्दोषस्यानुल्यत्वात् घटधर्मावच्छिन्नाभावत्वापेक्षया पटधर्मावच्छिन्नाभावत्वे गुरुत्वात् धर्माव नरर३
च्छिन्नाभावत्वे लोचनद्धर्मावच्छिन्नाभावत्वस्यैव न्यायत्वात् लिंकमुपपत्त्वाचेतिचंदलि । यत्तु विशेषा
भावकूटस्य सामान्याभावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वोपगमे प्रमेयं नास्ति प्रमेयाभेदस्यादि प्रती
तेः प्रमाणाभावापत्तिस्तत्र त्वमेयात्वेनाभावकूटस्य तत्र त्वमेयभेदकूटस्यौव प्रमेयत्वावच्छिन्न
प्रतियोगिताकत्वेऽसंभवादतिरिक्तं प्रतियोगितावच्छेदकमनंतसामान्यतरवच्छिन्नप्रतियो
गिताकाचस्यैव विशेषाभावकूटेषु स्वीकर्तव्यत्वात् तस्य सामान्याभावस्वीकारेपितद्दोषता
दवस्थ्यादिति तन्न तथा सत्येति सामान्याभावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेपर्य्याप्तिसंबंधेनास
व्यवृत्तित्वस्यावश्यकत्वाद् तत्तव सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वनदाश्रयोभयोः कैल्यनोमापि मा

पन्म१

मान्यावच्छिन्नत्वन द्व्यासज्यवृत्तित्वोभयोः कल्पनान्नाकुलत्व एकत्वनाघवमतस्त्वाह कल्प्यनी
येति एवंदतिरिक्ताभावे सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनस्य ब्यासज्यवृत्तिसामान्याव
च्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य गुरुत्वादिपर्याप्तेः संबंधांतनियतत्वे नवकुविधिमाभेषु कल्प्यनी
प४ यत्व तू संबंधत्वेन गुरुत्वादित्यत आह नतु पर्याप्तेः संबंधांतरनियमनत्वे मानाभावाद्विभोभाभी
गेषु सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्यातिरिक्तः पर्याप्त्याख्य एव संबंधो वाच्यो नतु
वि५ स्वरूपसंबंधो यो विशेषाभावकूटेपि सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य पर्याप्तिमा
त्वकल्पनायां न गौरवमतस्त्वाह विनिगमनाविरहेपीति विवादास्पदयोरपि योरेकमात्रे प्रया
नास्य सद्भावो विनिगमनानाद्विरहस्थले च यत्रोभयत्रैव प्रमाविरहस्तत्रोभयमेव नस्ति
स्यतिप्रयावच्छिविशिष्टदंडत्वेन वदंडविशिष्टघटत्वेनापि न घटं प्रति जनकत्वं लाघवसे ग३
रुकृतत्वस्यादिप्रमाभावेन दंडत्व चक्रत्वाभ्यामेवतेद वधारणाता पत्रैवोभयत्रैव प्रसमा रामः

रास्याव्यवतास्तत्र हृद्यमेव सिद्ध्यतीति प्रकृते सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य पर्याप्त्याख्यसंबं
धेन तत्स्यायत्वेप्यतिरिक्तेत्र पंनासीति प्रत्यक्षप्रमाणास्पदतो त्याद्यवश्यमतिरिक्तसामान्याभा-
वो वाच्य इति भावः ननु च यत्र प्रमाणासद्भावेपि धर्मिकल्पनातो धर्मिकल्पनापंक्तिगौरवमिति न्यूर्
यत्वमेव गौरवं सामान्याभावेधर्मिणो लाघवे मतिप्रसीत्यन्याहृद्यमेतत्कल्पनीयेनेति यावेने
कल्प्या कल्प्यत्वसामान्याभावधर्मिणः कल्पने बाधकाभाव इति भावः सामान्याभावधर्मिणः क
ल्पने न तद्वृत्त्यनेकत्वकल्प्यानेवेत्याशंक्य निरावशेषेनेति गत्वमितिप्रसंगात् बुधः वात्तारीति तत्र यापाभावा
विशेषा एवं सति धर्मिकल्पने तत्कल्पने नागौरवस्यापि कल्पनाविनो विज्ञत्वं यथः अनावमात्रे धर्मि ४
तितत्त्वं दूषयति प्रतियोगित्वेनाभिमताभावस्यानंतत्वात्तत्कल्पनाधिकरणेनत्संबंधस्य च कल्पनापे
क्ष्यत्वादनंतमूलकल्पनाधिकरणावृत्तिकेषु तत्तद्भूतलत्वादिधर्मेषु तत्तद्रूपलाघवावच्छिन्नप्रतियो
गितात्वकल्पनायामेव लाघवस्य सुवचत्वात् तत् दूषयति विशेषाभावोपस्थितिरिति नसिद्धान्तरूपे

यनास्तीत्यनुगतप्रतीत्यातिरिक्तविशेषाभावादिति दीधित्यां तत्रानेकावि[illegible]गासंबंधकत्यनागौरवस्य फ
लमुखत्वाददोषत्वं तु प्रकृतेपि सामान्याभावेन तु मुक्तमिति। अत्र प्रतिबध्दि तनु[illegible]रमिमस्वरसः केचित्तु हेति
त्वासामान्योक्तं विवः" इत्यंश पृथिवीत्वादित्यादाव व्याप्त्यभावादाह नानेयां [illegible] इति जातित्वेन वानानाव्यक्तेः श पृथ्वीनइ
साध्यताया सव्याप्यमावाद्रूपादिति जातिव्यक्त्या तस्यादित्यादो यद्रूप[illegible]व्यक्तेः प्रतियोगिव्यधिकरणा
यद्रूपवत्त्विष्टाभावप्रतियोगित्वं तद्रूपसाध्यता पाप्यव्याप्यभावो रूपादि इत्युक्तौ मा नापि कतनोपस्य
तद्रूपव्यक्तौ व्याप्तित्वसंभवादाह रुक व्यक्तीति रूपवान् तद्रूपादित्यादावेकव्यक्तिहेतावव्याप्तिविर
हात पृथिवीत्वादित्युक्तं अव्याप्तिं रूपमात्रस्यैव वाससीन्यायेन तत्त्वं पृथिवीनिष्ठ प्रतियोगिव्यधिक य ४
रणाभाव प्रतियोगित्वादिति भावः। न चेति वाच्यमित्यत्रापः रूपवत्त्वं त्याधिकरणात्वं तदप्यधिकरणा
भेदाद्भिन्न[illegible]मेवेत्युक्तदोषतादवस्थ्यात्[illegible]हेतुत्वेति रूपत्वपृथिवीत्वयोः सामान्यस्यामान्याधिकारा प राम०
मानाधिकरण्यं तयोर्व्याप्तिरत आह परस्याश्रयाधिकरणत्वपर्यवसाने त्यर्थः। [illegible] ननु पृथिवीत्वव २००

४

मन्नरूप व्याप्तिज्ञानाद्रूपत्वादिसाध्यकेवानुमितिर्व्याप्त्यंतरज्ञानादेव रूपादिसाध्यकानुमितेः संभवात् स्ववृत्तिरूपत्वावच्छिन्नवत्वसंबंधे

तिसमवायेन नूपवत्स्याभावसत्वात् कथं तन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वमत आह तेन चेति तदभावो नू
पत्वादेरभावः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिताश्रयानाधिकरणीभूतहेतुमन्निष्ठाभावस्य सा
ध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाया एव प्रतियोगिताया लक्षणघटकत्वादिति भावः अत्र साध्यत्वमनुमितिस
विधेयत्वं तेन नूपादेः साध्यतायामुक्तव्याप्तिज्ञानादपि रूपादिसाध्यकानुमित्युत्पादेन बाधकाभावा
दित्यत आह इदं व्यापकत्वेति ननु विशेष्यवतिविशिष्टाभावो विशेषणाभाव एवेति द्रव्यनिष्ठस्य इत्या
न्यत्वविशिष्टसत्वाभावस्य प्रतियोगित्वं द्रव्यान्यत्वादौ विशेषणस्य एव न तु विशेष्ये सत्तायामतो
नाव्याप्तिरत आह इत्युत्पादपि व्यतरतिविशिष्टसत्ताभावस्य प्रतियोगित्वं द्रव्यान्यत्वादौ विशेषणा
एव न तु विशेष्ये सत्तायामतो नाव्याप्तिरत आह इत्युत्पादपि व्यतरतिविशिष्टाभावस्तावदतिरिक्त इति

ना नाइव्येतदन्यत्वविशिष्टसत्ता नास्तीति बलात् द्रव्यनिष्ठाभावस्य वैशिष्ट्यावच्छिन्नं प्रतियोगि प्रतीति ३
त्वं पुनः सत्तायामभावश्यपक मन्यथा विशिष्टसत्ताविज्ञानेनेति स्यादवतिव्याप्याप[illegible]
रितिभावः । केचित्तु ननु विशेषणाविशेष्ययोः संबंधाभावपर्यवसन्नस्य विशिष्टाभावस्य प्रति

अव्याप्तिरिति व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले प्रतियोगिवैयधिकरण्यस्यानुपादेयत्वात् तत्रत्यलक्षणस्याव्याप्तिरित्यर्थः ननु तत्र हेतुमन्निष्ठा
भावप्रतियोगित्वं वैशिष्ट्यानवच्छिन्नं वाच्यमतो नाव्याप्तिरित्यत आह अन्यथेति ७

201

वं॰

योगित्वं तदुभयोः संबंधस्य ननु विशेष्यइति नाव्याप्यवच्छेदकत्वमत आह अन्यथेति विशेष्यस्यावेशिसा
भावाप्रतियोगित्वेइत्यर्थः। ननु लक्षणातिप्रसंगवारणाय व्याप्यानुपपत्तिर्न वक्तव्या साधिकाइत्यत आ
ह व्युत्पादयिष्यतइतीत्याः भावाप्रतियोगित्वेइत्यर्थः ननु लक्षणातिप्रसंगवारणाय व्याप्यानुप
पत्तिर्न वक्तव्या साधिकाइत्यत आह व्युत्पादयिष्यतइति त्याः ननु साध्यतावच्छेदकं हि भेदेन प व४
दे शिष्यावच्छिन्नं इति योगित्वं न द्रव्यत्वेन हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वे विशेषणीयमतो नो
क्ताव्याप्तिरित्याशंक्य तत्र आह द्वित्वादाविति न पाचकत्वसामानाधिकरण्यत्वाभावस्य द्रव्येत्वसमानाधिकरणस्य सत्त्वा भयाप
वानुक्तव्याप्त्वादित्यर्थः। न च साध्यतावच्छेदकाभिन्नो यः साध्यनिष्ठधर्मस्तदवच्छिन्नैव हेतुम
न्नि[illegible]ष्ठाभावस्य प्रतियोगिता निवेश्या नीयैलुक्ताव्याप्त्यादिस्तु तादात्म्यस्य प्रमेयवानूव्याप्य
त्वादित्यादावव्याप्त्यापत्तेर्घटत्वावच्छिन्नाभावस्य तादृशधर्मावच्छिन्नत्वात् प्रमेयत्वावच्छिन्नाभा राम०
वस्याप्रसिद्धत्वादिति भावः। साधवो मौनमतमनुत्थापयतीत्यर्थे इति। अतियोगित्वं मूलोक्ताप्रतियो २०१

गित्वान्नस्यार्थः प्रतियोगित्वाभावो हेतुमन्निष्ठरमावःप्रतियोगित्वाभावः न चैवं तद्रूपवान् पृथिवीत्वा
दित्यादावतिव्याप्तिस्तद्रूपेपि रूपत्वावच्छेदेन तादृशप्रतियोगिताभावसत्त्वादतो धर्मविशेषमंतर्भाव
यति सधेतितयावद्धेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वाभावावच्छेदको यो धर्मस्तद्वच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेव
तद्धर्मावच्छिन्नस्य व्याप्तिरिति भावः। रूपवत्त्वात्पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिमु राति अस्ति चेति यं रूपत्वा
घवच्छेदः पृथिवीत्वादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वाभावो रूपादावसत्यर्थः। प्रमाणमाह रूपत्वादिनेति प्रतियो ६४ अ४
गिताया इति पृथिवीनिष्ठाभावप्रतियोगिताया इत्यर्थः। अवच्छेदकत्वाभाव इति प्रात्यहिकप्रतीत्यभिप्राये
णतथाविधघटांशस्य तु तादृशप्रतियोगित्वं न रूपत्वावच्छेदधर्मित्वपर्याप्तः तदभावे तिता तादृशप्रतियोगि
त्वाभावेत्यर्थः। तथा चोक्तलक्षणाप्रसिद्धिरिति भावः। रूपत्वावच्छेदेन तादृशप्रतियोगित्वाभावे बाधकमा
ह सर्वत्रेति ननु तादृशप्रतियोगित्वमिव तदभावोपि व्याप्यवृत्तिरिति तन्न रूपत्वावच्छेदेन तादृशप्रति
योगित्वाभावस्याप्यभावसत्त्वाद्वा पिनापि तादृशप्रतीतिर्वाधिकेत्यत आह अन्यथेति घटदण्डजनकत्वं दंड
त्वे नतु द्रव्यत्वादिनाघटाभावप्रतियोगित्वे घटत्वेनतुपटत्वादिनेत्यादिप्रतीत्या प्रव्यत्वावच्छेदे नं

नै१ नै२

202

ति २

डादौ घटत्वानवच्छिन्नत्वाद्यभावः पटत्वाद्यवच्छेदेन घटाभावप्रतियोगिताभावस्य घटादौ सिद्धेरिति भा
वः प्रतिबंधकत्वेनानुसरणं त्वावदाह प्रमेयेति सुवचत्वादिति तथा च प्रमेयधूमवान्वह्नेरित्यादावव्याप्तिरिति भा
वः। अथेति तथा च साधननिष्ठसामानाधिकरण्यनिरूपकतावच्छेदकधर्मावच्छेदेन हेतुमन्निष्ठाभा
वप्रतियोगित्वाभावस्य धूमोवह्नेरित्यत्र सामानाधिकरण्यं व्याप्तिरित्यर्थः अत्र साधननिष्ठसामानाधिकर
क ५ ण्यनिरूपकताया अवच्छेदकत्वमनतिरिक्तवृत्तित्वविशिष्टं स्वरूपसंबंधस्वरूपसंबंधमात्रं वा प्रथमे अस
मानेति अस्य सामानाधिकरण्येन धूमोयस्य तत्प्रायपिंडस्य वह्नेः स्वरूपनिरूपितयावदवच्छेदकेन धूमनिष्ठसामाना न २
धिकरण्यनिरूपकतावानालानोतिरिक्तवृत्तित्वं तथा च वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिरिति भावः। द्वितीये त्वाह
कंबुग्रीवेत्यादि अत्र साध्यत्वमव्यापकत्वं घटत्वाद्यवच्छेदकंबुग्रीवादिमत्त्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणा
त्वाप्रसिध्यानस्य समानाधिकरण्यनिरूपकतानवच्छेदकत्वादिति भावः अतएव लघुसमनियतगुरू
रूपेण साध्यतायामव्याप्तेरेवाननिस्तार इति धूमसाध्यके व्यभिचारिण्यतिव्याप्तेर्निरासेपि न साध्यकस राम०
त्वेतावव्याप्तिनादवस्थ्यादिति भावः। न च पूर्वलक्षणेऽपि साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वा १६७

२०२

द्धर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं तद्भिन्नधर्मैः तासामानाधिकरण्यं व्याप्तिरित्युक्तौ नि
स्तार इति वाच्यं तादृशप्रतियोगित्वाभावस्य तत्र विशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगित्वाभावकूटत्वेन नि
वेशयोऽन्य[illegible] मागुरोरवच्छेदकत्वे विनाऽवेचत्वापत्तेस्तथा च वन्हिमान् धूमादित्यत्र व्याप्तिर्धूमवन्नि
ष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतस्य घटत्वादेः स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठयद्घटाद्यभावीयप्रतियोगित्वाभावानव
च्छेदकत्वेन पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धेर्घटादौ पटाद्यभावप्रतियोगित्वाभावस्य व्याप्यवृत्तित्वेनावच्छेदकान
पेक्षणात्तन्न वतादृशयत्किंचित्प्रतियोगित्वाभावस्येवावच्छेदकत्वं निवेशयं तथा च घटत्वादेः स्वविशिष्टसं
बंधिनिष्ठस्य तत्तद्घटाद्यभावस्य प्रतियोगिताभावावच्छेदकतयेव पारिभाषिकावच्छेदकत्वमिति वाच्यं
तथा सति धूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य घटत्वादेर्वन्हित्वादिविशिष्टसंबंधिनिष्ठतत्तद्घटाद्यभा
वप्रतियोगित्वाभावावच्छेदकत्वाद्वन्हिमान् धूमादित्यादौ वन्हित्वादेरपि पारिभाषिकावच्छेदकत्वापत्तेरि
ति भावः तादृशेति हेतुसमानाधिकरणाभावीयेत्यर्थः । यौ नरूक्तमेव पाकर्तुमाह अत्यंताभावगर्भौ निसा
मान्यविशेषेति च व्यापकसाध्यसमानाधिकरणसाधनतातीयत्वं सामान्यं तत्त्वे तत्साधननिष्ठतादृशसाध्य

203

साध्य २ म २ वत् २

सामानाधिकरण्यं विशेषः लाघवमभिप्रेत्य द्वितीयमवतारयति प्रथमे इति तथा च साध्यवन्निष्ठान्योन्या
भावाप्रतियोगित्वात्रपदे सामानाधिकरण्ये न्वयस्य प्रयत्नरूपार्थस्य साध्याधिकरणतादृशीति वेशे
न गुरुतया नदपेक्ष्य लाघवादेव साधनवन्निष्ठान्योन्याभावाप्रतियोगिसाध्यकत्वित्वपर्यवसितं द्वितीयल
क्षणमुपक्रमतेत्यर्थः। तद्रूपवान्नुतद् साध्यत्वादिघटकव्यक्तिसाध्यकस्थले ऽन्योन्याभावस्य प्रतियोगितावृत्तित्ववि
वेकरूपाव्याप्तिर्वरणात्वेभवादाह नानाव्यक्तीति नानैवव्यक्तिरूपा यो यस्य तादृशसाध्यकस्थले इत्यर्थः। तथा व
तन्नेतद्व्यक्तिभेदमादाय वह्निमान् धूमादित्यत्र पार्थिवीत्वादितादात्म्यावव्याप्तिरिति भावः। न तु हेतुसमानाधिकरणा
न्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यवत्त्वविवक्षणान्नैष दोषः स्यात् अत आह तत्साध्यवत्त्वस्य
चेतितद्वच्छेदकत्वादिलक्षणपक्षे ः। तत्पार्थिववह्निमान् धूमात् इत्यत्र पत्त्वाव्यापकजातिमान् इत्यादि स्यादेः प२
तत्र द्रव्यान्निमत्वाघवच्छिन्नभेदं चादाय व्याप्तिरिति भावेऽप्रदूषेति अधिकरणभेदप्रयोक्तनोमवच्छिन्नाधिकरण राम०
त्वस्यैकमतेनेदमन्यथा वह्नित्वावच्छिन्नवत्त्वस्यापि पर्वतादौ नानात्वेन दोषतादवस्थ्यात् पत्ते हेतुमन्निष्ठ १९८

भेदनीलपीतत्वाघवच्छिन्न २ भेदेनाधिकरणत्वस्य २

न्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वसामान्येयद्रूपावच्छिन्नं तद्रूपावच्छिन्नसामानाधिकरण्येवानात्प
र्यो। ननु यद्रूपावच्छिन्नत्वमित्यत्र यत्पदस्य सखंडघमेघ्नत्वे वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिर्वह्नित्वादेर
खंडत्वादखंडधर्मपरत्वे च वह्निसंयोगवा मंदित्यादौ तत्वेत्यात आह वन्हित्वादाविति। गहदादौ वह्निसं
योगवदादौ। वह्नित्वादिकमेवेति तथा च सर्वत्रैव यत्पदेनाखंडधर्मोपादाने व्यइति भावः। तादृशेति हेतुसमा
नाधिकरणोत्यर्थः। नन्वेवं वह्निसंयोगीमनुमितिर्नस्यात्तादृशसंयोगत्वस्य व्यापकतानवच्छेदकत्वेना
तद् नुमितेस्तदवच्छिन्नविधेयताकत्वासंभवादतः साध्यतावच्छेदकभेदेन व्याप्तिभेदेनानात्वादननुगमेव स्यादाशये
नाह यदित्यादिना यदितिद्रव्यं पृथिवीत्वादित्यादौ साध्यतादृशान्योन्याभावप्रतियोगितानव
च्छेदकमिति। एवं वह्न्यभावमानेवेदद्रव्यमित्यनुमितौ निरवच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठविधेयताकत्वमपिस
र्वसिद्धं सङ्गच्छते निरुक्तव्याप्तेस्तादृशानुमितौ लाववप्रयोजकत्वादिति भावः। वह्निमान्धूमादित्यादि व्यम
नि प्रेत्याह यद्रूपावच्छिन्नमिति आधिकरणात्वमिति शेषः। तेन नप्रागुक्तदोषः। एवमग्रेपि तन्हिसंयोग
वान्द्रव्यादेकमपिप्रेत्याह यादृशेति। उक्तोत्येति। धूमादिसाध्यकपृथिवीत्वाधव्याप्तिमित्योत्यर्थः। अ

१६१

गिर   ना

किंचित्करं व्याधिकरणापोह्योऽप्रभावाप्रयोजकोतात्पर्यमिनितथा चासामानाधिकरण्यात्त्यापकत्वेनैव
तादृशप्रतियोगित्वोपन्यास इति भावः। व्याधिकरणपदोद्देशिकव्याप्त्यसंभवात्। तादृशत्वस्य ग्रौ युगपदुत्पाद
विनाशापोरकिंचित्करत्वात् आह व्याप्तेरेवेत्यस्येति अर्थान्तरत्वमपाकर्तुमवतारयति अन्यान्यस्य
त्वे ० दिलक्षणस्यैकत्वमविघटितं नतु भेदस्यापि प्रत्यभिज्ञानान्तत्र कालान्तरेनाहृतत्वाचेति अभेदस्या
वाधितत्वे चेत्यर्थः। अनुपमानेति। अनवच्छेदकौ पमानसंयोगभेदविषयतावच्छेदकौ इत्यर्थः (शिखा वेत्यादिना) ६५
मध्या शिखिनो धर्मिणः उपलत्वेपि शिखी विनष्ट इति प्रतीत्या विशेषणीभूतशिखाया एव ध्वंसः तत्र योऽभा
भावो गृह्यते। तथा संयोगभेदेपि न संयोगीति प्रतीत्या विशेषणस्य संयोगस्यैवाभावो गृह्यते इत्यर्थः।
न च वैशेषिकेन संयोगीति प्रतीतेरपि संयोगाभाव एव विषयोऽस्तु नतु संयोगिभेदः तथा च संयोगित्वा
दित्यादौ निरूढलक्षणानिवेशन्यासिरव्याप्तिरत आह यत्र चेति। भेदवत् संयोगिभेदवतां तद्भावस्य संयो
गिभेदाभावस्य तदुपपन्नेरिति एकत्र धर्मिणि संयोगिभेदतदभेदयोर्विरोध्युपपन्नेरित्यर्थः। वस्तुतः रामः
प्रत्यक्षमणौ संयोगिभेदस्यापि व्याप्यवृत्तित्वोपगमात् वृक्षः संयोगित्वावच्छिन्नभेदसत्त्वेपि न २०४

न्तिरत्वं तामाभावगर्भायां प्रतियोग्यनधिकरणत्वेनान्योन्याभावगर्भायामपि व्याप्तौ स्वप्रतियोगित्वावच्छि-
न्नभिन्नत्वेन हेत्वधिकरणविशेषणादेव कपिसंयोगितत्वादिव्याप्यदाव्याप्यसंभवात् न चैवं नवान्यो न्याभा-
वस्येत्यादिमूलासंगतिः कपिसंयोगित्वावच्छिन्नभेदस्येव कापिसंयोगिभेदप्रतियोगित्वावच्छिन्नभेदस्या-
पि मूलोक्तदेन वृत्तेस्तत्वमाशंकैतदवतारात् अभेदस्येत्यादिमूलस्यापि कपिसंयोगिभेदप्रतियोगित्वा-
वच्छिन्नाभेदस्येत्यर्थकत्वादित्यस्मद्गुरुचरणाः। ननु भेदस्यात्यंताभावो न प्रतियोगितावच्छेदकीभूतसंयोगादि-
रूपो येना व्याप्यवृत्तित्वस्य भेदेन समं विरोधो न स्यात् किंत्वतिरिक्त एवेति न विरोधोऽनुपपन्न इत्यत आह
यथा चेति ननु यद्यप्यत्यंताभावाग्रहस्तस्यैव तदत्यंताभावविरहत्वेप्रतियोगिव्याप्यत्वं स्यादपि
तथाप्यव्याप्यत्वापत्तिरत आह अभावेति भावत्वेनाव्यवहिर्यमाणत्वादलस्तत्र स्वरूपासिद्धिमाह अभावव्यवहा-
राच्चेति कश्चित्तोवधारणेन तदत्यंताभावस्याभावव्यवहाराद्वा ध्वंसस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्ये-
वाननुवक्तानां संयोगव्यक्तीनां संयोगिभेदाभावत्वकल्पने गौरवात् तदभावत्वप्रतीतेः प्रमात्वानुरोधाच्चेति

त्वा एव संयोगिभेदाभावः कल्प्यतामित्यत आह अधिको पीति अव्याप्यवृत्तित्वादिति तयोरेकत्र मे[illegible]दतद
भावयोः संभवात्तु विरोधकत्वमिति भावः। अत एव भेदस्याव्याप्यवृत्तित्वादेव तयोर्भेदबाधकं असंभवा
दितिकपिसंयोगाद्यात्मकस्यातिरिक्तस्य वा संयोगिभेदाभावस्य मूललाघवविरहेत्वासंभवादित्यर्थः तथा चोक्त
प्रतीतेर्विषयबाधः स्वरूपबाधमप्याह असिद्धेश्चेति मूलावच्छेदेन भेदस्यैव प्रत्ययात् मूलेवृक्षः कपिसंयोग्यपि
इतिज्ञानस्यैवासिद्धेरित्यर्थः न तावता न मितिविषयेति पूर्वेणान्वयः। एवमग्रेपि तद्वृत्तित्वस्यैव तेनज्ञानेन कपिसंयो
गिभिन्नभेदज्ञानं असिद्धेरिति मूलावच्छेदेन भेदस्यैव प्रत्ययात् तादृशाभिन्नभेदज्ञानस्यैवासिद्धेरित्यर्थः त
था च स्वरूपबाधः विषयबाधमाह तद्भेदवदित्यादिं ननु प्रतियोगितावच्छेद[illegible]काच्छिन्नस्यापि भेदत्वं
न तद्वन्तरमत आह नहीति सर्वत्रेति नव घटत्वस्यैकत्वे[illegible] नच तद्भेदभिन्नत्वोपगमेपि संयोगव्यक्तीना
मनेकत्वात् तेषु संयोगिभेदानुवृत्ते त्वाये ह्यलाघवादतिरिक्त एव संयोगिभेदोपुनरिति वा वानत्पात्वे
पि तस्याव्याप्यवृत्तित्वादन्यथा मूलेच वृक्षः संयोगिभिन्नोनेति प्रमापत्तेरिति भावः अत एवेति यथास्तमितस्य

द४
वृक्षः इति भिन्नस्ये
व५

राम०
२०५

वप्रतियोगितावच्छेदकयोः स संकोच्यतामिति पूर्वेणान्वयः विशेषणत्वइति घटभेदघटत्वादीनां विरोधस्य
स्वस्येपि संयोगतदवच्छेदयोस्तथात्वे मानाभावात्

न्वयः आधेययोरसंतामावप्रतियोगिनोः सविशेषणसंकोच्यतां अंशतोऽप्रमाविषयत्वेन कल्प्यतां ननु मूले
वृक्षे न संयोग इति प्रतीतेः संयोगावच्छेदकविषयकल्पमेव कल्प्यतामित्याधेययोरपि संकोचमा[illegible]भावइत्यत आ
हमहीति संयोगस्येवत[illegible]तेपि किंचिदुपास्थितिसंभवान्नियमतः इत्युक्तं अनुपास्थितेरितितथा च ग्रासताबाधादेवता हश नार
प्रतीतेन संयोगिभेदावगाहित्वमिति भावः अनुभवबाधमप्याह प्रतियोगीति। अभावांशे सामान्यतः परपार्श्वप्र
कारत्वेन संयोगवतोऽनुव्यवसायेनाग्रहणात्सत्त्वेपि भासमानेप्रा[illegible]गुपस्थितेयद्विशेषणानांसंयोगस्तदभावविष
यत्वेनेत्यर्थः। अंशेतिमयोरन्योन्याभावाव्याप्यवृत्तित्वे बाधकाभाव इति भावः ननु संयोगभेदो नावच्छिन्नवृत्ति
कः अन्योन्याभावत्वात् घटभेदवत् इत्यनुमानात् संयोगिभेदस्याव्याप्यवृत्तित्वासिद्धावप्येव संसर्गेन हि एव
संयोगेन समं तस्य विरोधः संयोगिभेदो न संयोगवद्वृत्तिः संयोगिभेदत्वात् घटत्वाभाववत् इत्यादिविरोधिता इति
वानस्याव्याप्यवृत्तित्वं सर्वं इत्यत आह तेनामावेति अबाधिते निर्विवादावच्छेदेत्यादिः तथा च संयोगिभे
दोऽवच्छिन्नवृत्तिकस्तत्त्वेनैव प्रमीयमाणत्वादित्यनेनप्रतिबंधादनवच्छिन्नवृत्तिकत्वाघमावकल्पनमेव दृढः शंकानि
तिभावः मूलेवृक्षेन संयोगीतिप्रतीतेः शिखीविन[illegible]इति व[illegible]समानविशेष्यताभावविषयत्वं च उक्तं तत्र दृष्टांते पर्यं

206

धा२

माहकिंचेति विशेष्येशिखिविनित साधात् साक्षात्संबंधसत्वाद्विशेषणांशे सस्तीनयावशिखिवोविनष्ट इत्यत्रत्वशिख-
निष्ठप्रतियोगित्वनूयपरंपरासंबंधेन शिखिनोध्वंसे प्रकारत्वमित्याशयः। नवेवमयवितुरुषोशिखीवोविनष्ट
इतिवत् पुरुषोविनष्टइत्यपिप्रतीतिःस्यात् इतिवाच्यंतत्तद्विशेषणांशे सादौनतद्विशेषणाघवच्छिन्नस्यैवनिरू-
पकपरंपरायाः संसर्गत्वादत एवाये घटः श्यामो भविष्यतीत्यादौ श्याम नूपनिष्ठप्रतियोगितायाः प्रागभावे स्व-
मनूपावच्छिन्नस्यसंसर्गत्वेपिघटत्वविशिष्टस्य संसर्गत्वेभावत्तत्रैव घटोभविष्यतीत्यादिकोनप्रत्ययइतिध्ये-
८५ यं विशिष्टेमित्यस्यभेदत्वेनेतिशेषः यथाभतिना इशाप्रतीतावत्यंताभावत्वानुल्लेखवादिति भावः। एकोल्ले-
खिप्रत्ययस्यार्थावगाहित्वोयगमेभ्रममात्रस्योच्छेदइत्याहनखल्विति वाधकैः मारनागाद्यादिभिः शा
म्यतेइत्यन्यथाप्रसिद्धोरजतत्वादि प्रतीत्यपलापोदेवान्यथाख्यातिनिरसनेलितंप्राभाकरैरिति भावः।
नस्यानसंयोगीतिप्रतीतेर्विषयस्तेिस्वसंयोगनिष्ठप्रतियोगित्वसंबंधेनैवसंयोगीनोभेदप्रकारत्वादितिभा
वः। अत्रयद्यपिनवसंयोगमेदवर्त्यवसानूस्याक्षपरंपरयासंयोगिभेदस्यहेसत्वेपितस्याप्यवृत्तित्वेनाश्र- राम०
तं छेदत्वादेवनाद्दशप्रत्ययइतिवाच्यंतथापिसत्युल्लेखक्रमेणासंयोगभेदस्यमूलावच्छेदत्वात् मूलेम २८६

संयोगीत्यपि शब्दस्य पारार्थ्यं तत्र शिति भावः। धर्मविशेषाणां प्रमाणाप्रामाण्यानुरोधादपि भेदस्याप्यप्रतिहतत्वं वाच्यं २८०
इत्याह धुन्यत इति। नित्यत्वरूपविशेषणानुगमेऽपि घटस्य श्यामान्यत्वे व्याप्यवृत्तित्वे उक्ते इदमुदीति श्यामघटस्यानु
वि२ रोध शक्तत्वात्तदन्यताभावबोधने स्मृतसज्जीनत्वमिति बोधनमिति रीत्या शङ्कामपहाय घटत्वात्तस्याहदेडादि किन्तु कारिकयत्व
वहारादिप्रमाणानि विशेषः। तत्र घटोऽनश्यामरूपादिविशेषणात्स्वे श्यामत्वं दण्डादेरनुपयोगि नीतित्वेन ना
संसर्गाभाव बोधेनेतद र्थकपदोन्नस्य स्यात्तत्त्वादिति भावः। नदेवघटपतिनमवल्लितिनतूत्तमस्यलसं
सर्गाभावबोधने काङ्क्षा निरतस्याह तथा चेदेतिप्रसंगादिति घटेऽपि घटात्वेनाभावस्य सत्त्वादिति भावः। नन्वय
त्र नञ्मात्र हितयोः प्रतियोग्यनुयोगिनोः साकांक्षत्वं तत्रैव नञर्थाभावबोधे तत्र कुतो न घटोऽघटस्यासत्त्वेन रा वा५
कांक्षत्वान नञापि च टघटस्य भेदस्य संसर्गाभावोऽपि न बोध्यते केवलं तु श्रीवादिमानु घट इत्यादि कन्तु भूतलं न घ
ट इत्यादिभिः समानं इत्यत आह अपि चेति विशिष्टवाचकेति वैयाकरणमते नेदं प्रकृष्टावाकार्थमप्यादपाविशि
ष्टबोधकेत्यर्थः। दण्डी देवदत्त इत्यत्वेन वाचकस्यासंभवानुपपत्तिमानले वर्थसंबन्धिनि विशेषणान्योपस्थितस्य
इत्यर्थः। उपस्थितेत्यस्य वृत्तिशक्त्यादिनापादि। तेन नीलो घटः घटश्चेत्यादो घट [illegible] विशेषणान्योपस्थितौ स्यादिपि

207

नीलत्वादेः पटेऽन्वयो नीलघटः पटश्चेत्यादौ तु इत्तिशब्दादेव नीलस्य तयोपस्थितेः तत्पदेन स्पष्टनान्वयः
विशेषणतामात्रेतितयाच चैत्रो न दंडीत्यत्र मनुष्कसाधुना मात्रपक्षे चैनत्सुराख्ये तदर्थप्रवेश इति भावः । तु वीर
त्वादितियघपिभूतत्वेन घट इत्यत्रेव चैत्रो न दंडीत्यादावपि पूर्वपक्षिणा दंडात्यंताभाव एव ज्ञाविष
यत्विवक्षुः शक्याख्य एव तथापि न भासापस्य नञर्थात्यंताभावबोधनेन नञः प्रथमांतत्वप्रथमासाकां
क्षत्वेवातंत्रेसन्यपागहे दंडस्य नेत्यतोपि दंडात्यंताभावप्रतीत्यापत्तेरतश्चैत्रो न दंडीत्यादौ दंडपदस्य ९
प्रथमांतत्वस्य प्रथमासाकांक्षत्वस्य वा भावान्न दत्यंताभावबोधो नञा इह घटः चैत्रमैत्रयोर्दंडघ
टोनेत्यादिप्रयोगसंरक्षणस्थले चैत्रधर्मिकदंडात्यंताभावबोधे व्यभिचारेपि । प्रथमासाकांक्षत्वमस्त्येव प्रथमां.तत्वस्य
दंडो ... प्रथमापाः सकलप्रकृत्यर्थान्वयित्वादिति दिक् ॥ एतेनेति चैत्रो न दंड इत्यादौ दंडो त्यंताभावा
प्रत्यये नेत्यर्थः । विनैवेति । प्रत्याधिकरणाभावयोरर्थाधारधेयभावसंसर्गस्तत्रैव सत्त्वस्य वेस्तराणां चैत्रो न दं गम०
डीत्यत्र च दंडाभाववत्त्वादात्म्यस्यैव चैत्रे संसर्गत्वानसंभवमर्थे इति भावः । ननु चैत्रो न पचतीत्यादौ पाक २०७

कृतेरिव चैत्रोन दंडीत्यादावपि दंडस्यात्यंताभावः सप्तमीं विनापि प्रतीयतामत आह एवं चेति
चैत्रोन दंड इत्यादौ संसर्गाभावप्रतीतिनियामसप्तम्यपेक्षणे गौरवेत्यर्थः राजन्येति शाब्दिकानां मते नंत्र्या
यमते नाहलन्त्रुरागमा चेति। भेदो भासत इतित घाच हे सुज्ञातालिङ्गितेति भावः नन्वेवं अनुभवसिद्धस्य वृत्यं
ताभावबोधस्यापलाप इत्यत आह वस्तुत इत्यादि स्या पादि भेदेन विभक्तेर्द्वैविध्यात् दानत्वप
दयं शालिपदिकार्थस्यैति अभावान्वयबोधनैत्यनुभूयते। विपुलतरामति। यत्रानुयोगिनि प्रतियो
ग्यवद्येसप्तम्यपेक्षातत्रैव नञा अत्यंताभाववद्बोधने सप्तम्यपेक्षेते नलुसर्वत्रेति नन्वभावादेव
क्ष मारागत्वादिति भावः भेदस्यव्याप्यवृत्तित्वादि ग्रावां मनेरन्ततादृशापानरयामइत्यादिसे वह
रमुपपादयति। नञ इत्यादिना ननु वैधर्म्यमपि भेदएवेतितद्दत्वंतत्रवाधितमत आह वैधर्म्येति
न देशेऽस्य कालावच्छेदेन तद्वृत्तिवर्त्तमानस्याभावस्य प्रतियोगित्वं तद् मविशिष्टस्य वैधर्म्यपदत्व
तथाचरक्तो नश्याम इत्यत्र श्यामत्ववैशिष्ट्यावच्छेदेन श्याम मत्त्वमभावे प्रतियोगिधर्मेवानुरक्तः

इसांकारकत्वत्रबोधनं ननुपरपक्षे ननुमितित्वेन ननुविशिष्टबुद्धीत्वेन कत्वादिगर्भस्यासंवंधत्वस्यप्रवेशो
प्या-त्मात्रयादिरेवेत्यत आह निरूपितेति साध्यतानुयस्येति साध्यतत्संसाधनसंवंधोऽवेश्यः स
चाधिकरणत्वे ननुव्याप्तेस्तत्रप्रवेशाइति प्रागेवाबोधामितिभावस्तु लेकस्येति कुत्रेत्यादितथाचवि
साध्यकानुमितिजनकतावच्छेदकाकात्याप्तिरित्यर्थः। ननुनहेतुसाध्यकानुमितिप्रत्यायितहेतुसाध्यकानां
नानाविधव्याप्तिज्ञानानांहेतुत्वात् ऐक्यमप्यननुगमस्ववइत्यत आह हेतीधिनाविशेयंवेति साध्यमपीत्यर्थः।
वह्न्यातदन्यितहेतुसाध्यकत्यमिवारधीविरोधिधीविषयत्वेनतद्धेतुसाध्यकानुमितिंप्रतितद्धेतुसाध्यक
निरिविनव्याप्तीः अनुगमस्यतद्धेवरतानत्वेनैवतद्धेतौवतद्धेतुसाध्यकानुमितिंप्रतिहेतुत्वंव्याप्तिवलोपा
येयवद्यतेइत्यर्थः॥ लक्षणान्तरस्यैवयथाकृतस्याव्याप्तिसंभवाहेतरत्वमेनेनक्रमाद्वयाभिधानमसं
गतमतोव्यावर्त्यैस्तइतितथाचान्योन्याभावगर्भेतुनदपोरेक्यादेवाद्विवचनोपपत्तिरितिभावःधर्मिणः। रामः
सिध्यसिद्धियराहतत्वादतिरिक्ताद्वि[illegible]वोघवच्छिन्नाभावस्यासत्वंकिंतुमयाज्यत्वात अन्यथावि २०८

त्वंता २

तर्कपाते न च्चित्यादिनानमवतीत्यस्याभिप्रायइत्यग्रे न पःस्वंदित्वादितिक लक्षणानाधिकरणं य घटत्वपट
त्वादितद्वच्छिन्नाभावाँमित्यर्थः तद्वाविल्यस्य घटइ पटाविल्यादि तथा च घटो नास्तीत्यादिप्रत्ययानां घटपटो
वे३ नस्तइत्यादिप्रत्ययस्य च लक्षणांविषयभेदं विना अनुपपद्यमाने द्वित्वस्यावच्छेदकत्वं साधयतीति भा
वः नन्तु द्वित्वविशिष्टाघषिकावगाहित्वपे वल लक्षणाय स्तुवचमनत आह शङ्केति तथाच भूतले घ
टपटौ न स्त इति प्रतीते घटत्वादिप्रत्येकधर्मावच्छिन्नाभावगोचरत्वे भूतले घटो न वेति संशयो न स्या
त् बाधनिर्णायकत्वादित्यर्थः इदि येनो द्वित्वावच्छिन्नाभावस्य निर्णयदशायां सत्त्विकृपत्वे न घटत्वा
दिप्रत्येकधर्मावच्छिन्नाभावस्याप्यवश्यं निर्णय इति तदानीं संशयानुत्पादस्य सर्वसिद्धत्वात् शङ्कादि
ने त्युक्तं ननु घटपटौ न स्त इत्यादितो द्वित्वाश्रयद्वि घटत्वादितद्रूपेनाभावस्य निर्णयात् तदानीं भूत
ले घटो न वेत्यादिसंशयो बाधकाभावः। घटे तत्रबोध ननुपपन्नननुमित्यः। ननु विशिष्ट
धीत्वनकत्वादि स्य संबंधत्वस्य प्रवेशप्याल्ला पादिरेवेत्यत आह निरूपितेति साध्यताव
ये स्याते साध्यवत्येव साधनसंधोः ने एव्यः लक्षणाभिकरणात्वे न ननु व्याप्तेस्तत्र प्रवेशइति प्रागेमा

209

कोक्तामिति भावः॥ इत्थं प्रकारेणाशंक्य निरस्य यस्यैव तद्विरोधित्वादत आह विषयेति घटपटप्रत्येकाभा
वस्याधिकरणक्रमेणानुगतत्वादिति भावः। विशेषणतावच्छेदकानुगमादेव घटपटोभयं नास्तीत्यादिप्रत्ययस्या
नुगताकारत्वमिति अभिप्रायेणाशंकते नन्वेवमिति द्वित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटपटपर्याप्तद्वित्वाश्रयप्रति
योगिकाभाववत्त्वेनैव घटादिप्रत्येकाभावस्यानुगमः ननु घटपटोभयं नास्तीति प्रतीतेः कुत्रचिद्द्वित्वधर्मावच्छेद
घ कत्वांशे हि त्वस्यानुभवसिद्धत्वात् तत्क्रमेणान्तर्भावो हि इत्यत आह द्वित्वसमानेति मात्रपदेन द्वित्वस्या
घ वच्छेदकत्वमुदासीनमित्यस्य घटपटत्वादिः शोकोनिरस्यमितादृशोनित पावयतत्किंचिद्घटपटो
भयमन्वेघटपटोभयवायपि घटपटौ न स्त इत्यादिप्रतीत्यापत्तिरिति भावः। ननु घटत्वपटत्वान्यतर
न्तिनूचितसमवायेनैव घटपटौ न स्त इत्यत्र धर्मस्य द्वित्वसमानाधिकरणत्वं निवेश्यं एवं कुत्र
कुशलो न स्त इत्यादावपि पर्याप्तेन तत्रापि अतो द्वित्वोपलक्षितेनापि दोषः इत्यत आह द्वित्वसामा
नेति अत एवेति यदनुपाख्यितदशापन्नाघटपटशालोभी ति तदवगाहित्वेऽप्युतादृशप्रतीताव
सम्भवादेवेत्यर्थः। परस्यायेति। स्वपर्याप्त्यधिकरणावृत्त्यासंबंधेनेत्यर्थः तादृशद्वित्वेनैव घटपटत्व

च्छिन्नत्वेन पृथग्ज्ञातत्वस्य घटपटादित्यादिना द्वयोः प्रतियोगित्वो क्ते रेवं विप्रतिपत्तिं प्रत्याह द्वित्वादेरिति
घटपटयोर्द्वित्ववत्ताग्रहस्य हेतुत्वं हि किंवे घटत्वादित्वे घटपटरूपद्वित्वावगाहने विनियन्ति तवि प्रत्येक
वृत्त्यत्वेऽसंभवादस्माकं तु नीलघटो नास्तीत्यादौ नीलघटत्वाभ्यामिव घटपटौ न स्त इत्यादिशाब्दवृत्त्य
ले घटत्वपटत्वाद्वित्वैरवच्छिन्न प्रतियोगिताकस्यातिरिक्ताभावस्य बोधनात्तानुपपत्तिः अवच्छे
दकत्वस्य त्रितयस्त्वपर्याप्तत्वादिति भावः अत एव वैशिष्ट्यानुपस्थिता [illegible] वप्युक्तपतीते रे वन
वे क विशिष्टाप्रत्वमेवोभयत्वमिति वैशिष्ट्यानुपस्थितौ घटपटोभयं नास्तीति प्रतीतिरसिद्धे वेति
अत आह विशिष्टयोरिति उक्तत्वान्तेन घटत्वपटत्वयोरेव द्वित्वे नाभावस्य प्रतीतेः सिद्धांतनिरुक्तोभयत्वा
त्वे पि नक्षतिः कुत्र स्यघटत्वावच्छिन्नाभावस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकं द्वित्वमत्यंतय [illegible] निरस्यति ना
त्यइति न त्वावच्छिन्ना दे: कुत्र प्रत्येकाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि ना दृश्याभावेति साधनवान्नि
ष्ठात्यंतान्योन्याभावे स्यर्थः ननु तदोपमि भावरं साध्यतावच्छेदकातिरिक्तेव्याप्तसद्यवृत्तिधर्मान

योगित्व मि सु

210 वह्नित्वेन प्रतियोगित्वे वह्नित्वं तावता पर्वते पक्षमेवेति अयं येनातिरिक्ताभावमंगीकृत्य सिद्धान्तोनोचित
इत्यतस्तमपि व्याख्याययति अन्तरेत्यादि । अभावान्तरमिति घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकमि
त्यादिः एतेनैवेति पाचन घटत्वावच्छिन्नाभावेन तदन्यथासिद्धिः घटत्वेतिन स्वच्छन्दत्वावच्छिन्नाभा
वेनापि न तदन्यथासिद्धिरिति भावः । यद्यपि पावेतोय घटाभावाः प्रत्येकं तत्तद्घटान्यघटत्वावच्छि
न्नाभावेषु वह्न्यभावेषु घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वकल्पने घटत्वपर्याप्ति घटेन स्यादित्य
स्वन प्रसंगः नवा स्वघटवतिनाहशा प्रत्ययापसंगः । तथापि नेतेष्वभावेषु नाइह प्रतियोगिता पच
कत्वकल्पनायामपि दृष्टतया विशिष्टप्रतियोगिताकत्वेनातिरिक्ताभावकल्पनेव लाघवमिति [redacted] सामा
न्याभावस्य लक्षणवह्निलक्षणोऽस्यादिति भावः । ननु साध्यघटितो [illegible] यस्य प्रतियोगित्वे सुतरां सा
ध्यस्यापि तया [redacted] नयमित्यादि — प्रत्यासंगतिरतोप्यावष्टे तेऽनुपपत्तिरिति यावद्भावप्रधा रा म०
नो निर्देशः । ननु तत्र याप्यप्रतियोगित्वं गर्भीकृत्य यथाश्रुतलक्षणापत्तिं व्याख्यान्यवेति अतआह २१०

अपमानेतिं नयै वेति अशनि योगि पदस्य प्रतियोगितानवछेदकधर्मे यत्वं केचित्तु प्रतियोगिता
नवछेदकत्वगर्भे पुस्मत्त्वं नपेक्षु प्रतियोगितानतिरिक्त रु [illegible] त्वरूपस्तदवछेदकत्वमपि प्रे
त्यंशांकितुंमूलं अयोतिरवरूपसंबंधाविशेषस्यावछेदकत्वं निविष्टमित्याशयेनैव पोरे [illegible] तत्र अस्यु
पगमेवेतितदुभयामित्याहेतु सर्वत्र धर्म्मपरोनिर्देशः संबंधः स्वपदस्य सामाधापयत्वे व्यभिचा ६९
रिप्पातिवास्वेरात्ल [illegible] मितियथास्कृतार्थनसोबीजमाहयणेनेति प्रत्युक्तामित्यग्रेन्वय
ःतादृशोसंबंधवान्नभावप्रतियोगितावछेदकेरवछिन्नस्येति अप्रसिद्धिरित्य
ग्रेऽन्वयःतथाचयावत्तनावछेदकत्वस्यावि शेषणामितिभावः तादृशावछेदकावछि
न्नस्यापियावत्तंनाविशेषणामित्याहतादृशावछिन्नयावद्वृत्तिप्रतियोगिकस्येति अत्रा
प्यप्रसिद्धिरित्यन्वयः तत्तुतादृशयावत्प्रतियोगिकोयावद्वृत्तिबाधवछिन्नाभावस्यप्र

सिद्धस्तत्राह अतिप्रसंजकादिति तथाच यावत्वावच्छिन्नतादृशाभावमादाय धूमवत्यन्वये
रिव्यत्रातिव्याप्तिः यावत्वावच्छिन्नाभावस्य च वलस्तदेको न तु वेचेदृनितदप्रसिद्ध्यापाबाह्नेमानधू
मादित्यादावसंभवस्य इति भावः ननु द्वितीयातिमाभावस्य यावत्वेन विवक्षितः समासतिशे द्व नापि
घा४ तेन त्वन्यत्वनिवेशयावनुपदस्याभेद [illegible] वयबोधकत्वसंभवादत आह तादृशो वच्छिन्ने मितयाप्रसिद्धिस्त पृ४
या बोध्यस्त्ववेतावच्छिन्नत्वाभावकूटाधिकरणा प्रसिद्ध्या नानारत्नि ...नवे ... पद्ये गोत्वादिस्या
द्यावव्याप्तिरिति भावः । वाक्यगा नेत्वादित्यादावेकव्यक्तिवृत्तिसाध्यनीता दृशो वदभावत्वं साधनव
त्यवप्रसिद्धमतःप्राघस्य स्तुल्ये ननु तादृशपावदभावानां प्रत्येकाधिकरणावृत्तित्वं साध्ये वाच्यम् अतो नो
क्तोप्रसिद्धिरत आह तू [illegible] घादीति तादृशो तितत्र घट त्वात्वाभावकूटस्यापि निरूपणाभावत पातत्वात्ये
क समानाधिकरणाय स्यकुत्रापि नू पेङ्सत्वात् नवेता दृशयावदभावानां प्रत्येक समानाधिकरणस्य वृ
त्तित्वं साध्यतावच्छेदके वाच्यं अतो नोक्तदोषः दंडिमानदंडिसंयोगादित्यादावव्याप्तिरिति भावः । रा म०
घापितादृशयावदभावानां प्रत्येकाधिकरणांयद्भावच्छिन्नस्यो ...धिकरणं हेतौ तत्तदवच्छिन्नस्य स्वाभा

वमर २११

नाधिकरणाप्रविद्ध्यापत्तं नकोपिदोषः तथापि स्वस्यैव पक्षता कल्प्यांतरे रणाग्रेवह्न्या मा एतस्त्वात्राशंकि
त मिति भावः ननु यावंतः साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगिनोपतस्य मानताधिकरणाभावप्रतियोगिन
स्त्यस्यैवसम्पकत्वे ऽव छेदकद्यो पादानं व्यर्थं अयःपिंडभेदस्यैव साध्यताव्यापकस्य साध्यवन्नि
ष्ठाभावप्रतियोगित्वविरहात् धूमवान्वह्नेरित्यादिसो पा धावतिव्याप्त्यभावादत आह समवेत्रेति ध
र्मीतरेति साध्यन्यूनवृत्तिघटत्वादिविशिष्टेनेत्यर्थः । विशिष्टस्यातिरिक्तत्वे तु द्रव्यपक्षेयं ऽभेदस्य
विशिष्टाभावप्रतियोगित्वासंभवादाह आदिनेति तेनद्वित्वावच्छिन्नतदभावसंग्रहः अत एव साधन
वन्निष्ठाभावप्रतियोगितापावत्यः सोऽस्य वात्रिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकौ इत्युक्तौ नैव दोषः अत एव अयः स्वरूपा ५
पिंडभेदत्वावच्छिन्नप्रतियोगिनोन्यत्वं धूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगिनानात्मकत्वं तिव्याप्तं भवादि
तिध्येयं । मतांतरमाह साधनसमानेत्यादिना अत्र भावे ऽच्यवच्छिन्नेति तेन धा च मूलेनाद शब्दः प्रतियोगि
तां का त्वंताभावाः समानाधिकरणेत्यर्थः इति बहुब्रीहिणा व्याप्ति निरूपणमनुपसामान्याभावाभावा
त्वस्वरूप... वन्नूपर्वसं प्राग्भावपोरपिपुरा चीनमते अत्र पो ऽभावभिन्नयोर पि निखिलपोले लाघवसा

१८

२१२

मानाधिकरणाप्रभावादेवमप्युक्तव्याप्तिर्ध्वंसस्य त्यमिति गाढं नव्यमते ध्वंसप्रागभावयोस्तत्प्रतियोगि
कात्यन्ताभावाभाववत्त्वानभ्युपगमे तेनादिव ... प्रागभावावच्छिन्नाभावत्वावच्छेदेन भाववत्त्वा ... दे
नभावभिन्नत्वे हेतुमन्निष्ठाभाववत्त्वावच्छिन्नो प्रतियोगितावच्छेदकीभूतनद्भावावच्छिन्नाभावो ग्राह्य
इत्यत्र भावभिन्नोग्राह्य इत्यस्य तात्पर्य ... नवद्रूपसामान्याभावत्वावच्छिन्नाभावत्वावच्छेदेन भावभि
न्नत्वं रूपवद्व्यभिचारात् अत एव रूपप्रागभावसामान्याभाव ... च्छिन्नाभावत्वे नैव रूपवा
त्ताभावत्वावच्छिन्न रूपप्रागभावानधिकरणे रूपाभावसामान्याभावत्वावच्छिन्नाभाव रूपाभा
त्वावच्छेदेन प्रागभावप्रतियोगिभावाभिन्नत्वविरहात् पूर्वोक्तात्यन्ताभाववत्त्वस्य तद्धेतुत्वे हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियो
गितावच्छेदकत्वेपि तदवच्छिन्नाभाववत्त्वावच्छेदेन भावभिन्नत्वविरहेणाव्याप्तेः ... घटत्वाव
च्छिन्नाभाववत्त्व ... ध्वंसत्वस्य तत्त्वतः प्रतियोगिकाभावभिन्नत्वरूपत्वादभावप्रतियोगिकाभा
वसामान्यस्यैव चाधिकरणात्प्रयोजकत्वात् भूतलादिनिष्ठस्य घटध्वंसेत्यन्ताभावस्य भूतलादिभावेप रामं
र्यवसानात् घटत्वावच्छिन्नाभाव ... स्य ... घटध्वंससामान्याभावसामानाधिकर २१२

स्यापितत्वाभावादितिभावः ननु घटध्वंसत्वगाढ़ ध्वंसत्वादिव्यावृत्तियाप्तिः घटध्वंसत्वव्याप्ये ... घटध्वंसत्वसामान्याभाव
समानाधिकरण दं

न्यतरत्वे ५ स्य ३ त्वा ६ त्वात्वाभा ४ म०

रणादेत आह घटत्वं स इति भावाभाववृत्तिरिति निष्पाद्याभावनिष्ठत्वं भावप्रतियोगिकत्वस्वाना
धिकरणत्वेनूपत्वैतंत्र मयितत्त्वेद भावमत्र निष्ठत्वं स्वे नैमादात्मेन स्वमात्रवृत्यभावस्याविशि
ष्टतुच्छपय त्तौ नन्नद भावभिन्नत्वाघ भावस्यापि तिरस्कृतं न्य नैमानाभावादितिभावः । स्वेहवत्व
ल मानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदके पस्ते अत्वाभावान्यतरत्वावच्छिन्नभावत्वं सदवच्छि
न्नप्रतियोगिताको यो ध्वंस निरूक्तौ भा यामि त्रोऽभावस्तेन वो प्राग्य इत्यपे: ते नघप्र [redacted]
भावात्यंताभावत्वावच्छिन्नाभावानां पूर्णप्रगभावा सोलेकानो भाव । भिन्नानो जलत्वे सामाना
धिकरणाभावे विर्जले स्नेहवत्वादि स्यत्रे नाव्याप्तिनाद वसष्य ननु घटे स्नेहसत्वादित्यत्र त्यव्याप्तिर
भावप्रतियोगिकाभावभात्रस्याधिकरणत्वेन पान पाद्य यत्यंताभावादि वृत्ते घटध्वंसोतं नाभावस्य
घ तत्यंताभावा स्वत्वे पस्य घटध्वंसत्वसामान्यसामानाधिकरणापात् पटध्वंसादि नि स्य
व घटध्वंसत्वोतस्य प ध्वंसत्वोत्वकस्य वा स्व वात्यंताभावत्वविरहेणाल घटकत्वादौ
टध्वंसेत्यादि । दित्याहुः । तन्नां भावप्रतियोगिकाभावानोऽधिकरणस्वरूपताभाशंकाय घट

त्वाभा

वः सत्वाभाव
श्चतयोश्चनसा
ध्यसामानाधि
करण्यंसत्वाभा
वस्य जलत्वधि
करणेत्यादित्यादि
कमेण जलस्नेह
वत्वादिमात्र
मादित्यादव
भिरित्यसनय
दंतीयुक्तं मात्र
दाधिकास्तभाव
भिन्नइत्यस्यवा
कावात्यंताभा ५

मा २ ध्वं ५ त्वा ४ नि ५ ६२

ध्वंसेत्यादेरभावत्वेऽपि सवर्वान्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतघटध्वंसत्वावच्छिन्नाभावस्य द्रव्य
त्वाभाववन्निष्ठत्वापत्तेरुत्पत्तिकाला द्रव्यत्वाभावकालत्वस्य वह्नि सामानाधिकरण्याभावात् वा
मानतुमाहि साध्यत्वेत्याद्यैवतं भेदेघटध्वंसत्वादित्यादावतिव्याप्तिपर्यन्तानुसरणीयस्वंद
सविशेषणपक्षेऽनन्व्याप्तेऽभावाभिन्नत्वस्य भावेन निवेशः प्रतियोगितावच्छेदकाभिन्नो भाव [redacted] मात्र ८
प्रतियोगिकत्वे पर्यन्तलक्षणत्वे हेतुसमानाधिकरणस्य हि माहृतिस्वरूपस्याभावे [redacted] प्रतियो [redacted] स्य
गितावच्छेदकप्रतियोगिमात्रेऽभावत्वेनैतदवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावसिद्धान्तेन गतस्य लक्षणत्वा भाव
स्य साध्यसामानाधिकरण्याप्रविष्टत्वे हेतुत्वादित्यादेरव्याप्तिः हि भावत्वस्याभावत्वस्य भा
४ वेपि वत्वाभावत्वानवच्छिन्नाभावस्य भावमात्रप्रतियोगिकत्वाभावात्। ननु चैव घटध्वंसध्वंसत्वा
दित्यादावतिव्याप्तिर्व्यभिचाराभिन्नः पक्षोपरध्वंसान्यत्वाभावाद्ध्वंसत्वाभावादेवाभावोऽपि योगि
कत्वेऽविरहेऽसाध्यघटत्वात्तन्यत्वेऽसति भावाभिन्नत्वे पर्यवसन्नस्यत्वसमावत्वविर
हात्घटत्वेनाभावो देशादशम्यचेसाध्यसमानाधिकरणत्वादतस्सह घटत्व लेस्यादि भावाभि

अ तर २

न्नत्वाविशिष्टत्वस्यैवमेव मुक्तत्वे रवंडमीतदमेव वर्तिष्याव घट संत्वाभावस्यैकमात्रप्रतियो
गि कत्वाहि नैवोन्नातिव्याप्तिनिवासर्गोसंभवतीत्याशये नाह घटसंसत्त्वादेरिति आदि नाघटप्रागभा वः प्रागभा
वत्वादि पादौ घटप्रागभावत्वादेः परिग्रहः सन्नतेनत्रिभावमिश्रवंवे सत्त्वमितुमपि न व्याति
मा४ मा वंतर्वदापेवाति व्याप्तेर्निराससंभवादित्याशयेनाह तत्र सत्वेति भावः वृत्तिरित्यनेनानुगतप्रती वाभा४
तिप्रमाणाव. त्वंताहृशा गावस्याविकै तेअतिरिक्तोभाव. योगिवृत्यर्थः इति प्राहुः ननु यावंतः स्वस्य व्य
भिचारिणस्तद्व्यभिचारिसाध्याभाववैव हिमान् धूमादित्यादौ वर्त्तेऽसंभवः साधन व्यभिचारिणः
प्रमेयत्वद्रव्यत्वादेर्व्यभिचारस्य साध्येऽविरहादत आह स्वमिति यत्नं पदस्यासाधनपरत्वे सोपाधे
वति प्रसंगादाह साध्यवदिति साध्यव्यापकप्रतियोगिकस्य तद्व्यपदेशात्यत्वाद्यभावकूटस्याभि
करणागा प्रसिद्ध्याव हिमान् धूमा दित्यादाव व्याप्ति रम हलुप्तसप्तमीकस्येति बाच्च
यावनिष्पत्ति यदकस्याभावेयस्याः असंभवनाप्रि कन्यहेतुत्वस्यनतत्वमेव व्याप्तिरिति भावः चिरे

२८ 214

ष्र

घटाभेदे मेदान्वयसाध्यकत्वे न पदत्वादिविशेषणाभावेपि न व्याप्तेर्वस्तुमात्रस्यैव साध्यत्वान्नोक्ति
सा भावप्रतियोगित्वेन तद्व्यतियोगिनोऽप्रसिद्धिर्व्यापकत्वानतिरिक्तेपावत्वं च ऽवेच्छमित्यत्नोनि
ष्कर्षे माहतया चेति । एतस्यार्थः प्रागेव प्रपंचितः ननु स्वव्याप्तिवृत्तेपायावर्तैः ध्व व्यापक सा२
तावच्छेदकरूपावच्छिन्नाभावास्तेषां सामानाधिकरण्यमेवार्थः कुतो नक्तं न्तद्विपक्षान्य
त्वोघभावकूटस्येत्यन्ति वक्तिता [illegible] भावादेवतेषां आधिकरणाप्रसि
स्मा५ द्धावपि वह्निमान्द्रित्यादावव्याप्त्यसंभवादन्नाहकेवलानयिचेतिम यावित्वः साध्यव्या सि५
पकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकं न यावत् तदधिकरणाप्रसिद्ध्यासमेनं वा व्यतत्वात्
त्पादव व्याप्तिमपिपेवनादृशायेस्यात्करतिभावः अत्रैव वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिर्व
न्हिव्यापकस्य रूपत्वविशिष्टद्रव्यत्वाभावस्य योऽभावोऽव्यभिचारादेस्तद्धूमादिसामानाधिक रणः
करणायस्यैव सत्त्वादभावविरतासिद्धिलक्षणाप्रतियोगित्वान्यथानुपपत्त्याऽद्रव्यत्वस्यैव २१८

कै तार

यत्प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्ने

विशिष्टद्रव्यत्वाभावाभाववत्त्वाद्व्याप्यगगनस्यापि स्वाभावाभाववत्त्वे मानाभावात् केवलान्वयि
न्यव्याप्यत्वापत्तेरित्यस्वरसः तं प्रदीपदूषणे नमस्विनः। अत्र नष्टं वैतद्दोषं। निरस्यता मनमुपन्यस्यति यद्वि
त्विनिताद्दशेति साध्यव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्न प्रतियोगिताकाभावसामान्याभावत्वेन प
दधिकरणताया व्यापकत्वं तत्त्वमित्यर्थः सामान्याभावत्वाभावे च यावत्पदोपादानात् नतादृशा
भावानां मावत्त्वोद्यवच्छिन्नं भावस्य केवलान्वयित्वेपि न धूमवान् वह्नेरित्यादावतिप्रसंगः। न च्छेति वा
च्यमित्यन्वयपद्मताद्दशेति साध्यवन्निष्ठाभा[illegible]र्थः। अत्र नतीति साध्यव्यापकानां यावत्त्वे नाप्रवे
शादेयर्थ्यो सम्भवान्न इति भावः। एकाधिकरणास्येति निबेधा सुलेकाभपत्वस्य प्रवेशे तु ना तादृशानन्तवह्
न्हिमत्त्वस्य धूमाव्यापकत्वाद्व्याप्तिरसम्भवो वेति भावः रूपांतरेण किंचिद्विशिष्टत्वादिनानपाव
ताद्दशाप्रतियोगप्रसिद्ध्यावच्छेदकाशो निवेशितद्द्वितिभावः अत्र गगनस्याभावविरहत्वे माना स्वार
भावः। स्वरूपसंबंध विशेषस्यैव प्रतियोगित्वादितः केवलान्वयिन्यव्याप्तिरित्यस्वरसः। केचित्

215

त्यनेनसमुचितः स्वमतेतुसाध्यव्यापकतावच्छेदकापर्याप्तेनोघर्मोः यद्धर्मावच्छिन्नव्यापकतावच्छेद
कात्वम्यमिवत्वमेवा तौपाधिकत्वं प्रागेवपूर्वपक्षेविवक्षितमितिध्येयं लड्डशापोः पौनरुक्त्यमपा
कर्त्तुं वितर्कयति स्ववांछितमित्यादिना नत्वव्याप्यवच्छेदकस्यधूमादेः साध्यसामानाधिकरण्यावच्छेद
कधर्मेत्त्वपर्याप्तिर्वाच्यत्वपपदैः विभिन्नापरैरेवावच्छेद्यावच्छेदकभावादतआह इत्येवेतादंड
त्वादेरितिं तथा चौत्त नियमो न मितिवारीति भावः नन्विष्टतोपि बाधकालकारणत्वमतिति लः पद्द्याये
तिदंडत्वादेरव्यवच्छेदकत्वेतु घटमेवेत्यतआहतु पहितेतिसमन्वयेनीपेइति धूमत्वादेर्व्याप्यवच्छेद
कत्वमितिपर्यवसानाद्वेयः तथा च सुद्धे धर्मत्वं व्याप्यवच्छेदकं सामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वोप
पहितेच तदवच्छेदकमतः केवलविशिष्टे भेदोपगमात्रासंगतिरितिमाकातन्तुतयोन्मध्येसत्वेनेन
स्वावच्छेदकपनाम वैशिष्ट्यतीयलक्षणाभेदप्रसंगइत्यतोव्याचष्टे सासंबंधितेति एवं च मूलेयस्याः
संबंधितापाः स्वावच्छेदकत्वरूपवत्त्वं पत्रइत्येवमन्वयो बोध्यः इनकत्वादिर्यासंबंधितापाव्या

पा

राम
२१५

मित्वाविरहात् आह सामानेति जनकत्वादित्यादित्यादिना ज्ञन्यत्वादेः परिग्रहः विशिष्टेति विशिष्ट
सत्वाद्यवच्छिन्नं यद्रूपादिसामानाधिकरण्यं न ह्यतः सत्वादेरित्यर्थः गुणाद्यनुमित्याप[illegible]न्निति
मन्नाद्यनुगुणाव्याप्तिवैशिष्ट्य ज्ञानेपीत्यादि कर्मोदाविव्यनुपपत्तेगुणाव्याप्तिमतः त्वस्यकर्मणोप स२
मा४ क्षधर्मतानपायादिभावितिचः ननु व्याप्यवृत्तिमत्त्व हेतोः पक्षधर्मताज्ञानमनुमितिहेतुरतः साध्य
सामानाधिकरण्यविशिष्टस्य सत्वादेः कर्मणि[illegible]परामर्शेव्याभिचाराधीदशायां अप्यनुमितिरि[illegible]
मत्वे[illegible]त आह साध्यसमानेति प्रागितितुपाच पक्षे साध्यनिर्णयप्रोव्येति नुमितसा[illegible]विद ना५
प्यनुमितिर्नस्यादिति भावः ननु धूमत्वादिना व्याप्तिमत्साध्यसामानाधिकरणात्यावित्त्व धर्म
प्रकारेणापक्षधर्मतानिश्चयोनुमितौ हेतुर्वाच्यः तथावकर्मणि ताद्दशविशिष्टसत्वात्वरूपेणापक्ष
धर्मतोऽनिश्चयात् नोत्वानुशयः संभवतीत्यत आह अथवेत्यादि अपेपक्षे वृत्तिः विशिष्टेति तथा
च धूमत्वादिप्रकारेणापक्षधर्मतासंदेहे दशायां लोप्रकारासंभवान्न दानीमनुमित्यर्थमपि हेतौ पूर्व
व्यानानुसरणमिति भावः सामान्यतः साध्यसंबंधिताविच्छेदकप्रकारेणासंदेहेवरूपसंबंधे वान[illegible]

दकत्वमित्याशयेन प्रकारांतरेणावछेदकत्वोल्लेखो नद्धमेनिवेशं वरयफलत्वादिनिद्रष्टव्यं आधेय
यतामाह प्रमेयत्वादाविति न यावत्वह्निमान् प्रमेयादित्यादौ व्याप्तिलक्षणातिव्याप्तिरिति भा
वः ननु प्रमेयत्वे वह्निसंबंध प्रमेयत्वादाविति व्या दोषाभावात् [illegible] यावद्वह्निमान्धूमादित्यत्र व्याप्तिल
क्षणाव्याप्तिरिति भावः कर्मादिवृत्तित्वेति। कर्मादिसमवेतत्वाद्यवछेदेनेत्यर्थः। कर्मावछेदेनेत्युक्तौ कर्मे
।गोसत्तायां नत्गुणसामानाधिकरण्यमिति वदितानीसत्त्वादौ नगुणसामानाधिकरण्यमित्याद्यव्या
प्तिः स्यात् कर्मेणावछेदेनेत्युक्तौ [illegible] वेदानीं वादत्वा विशेषानुधावमानेन कालिकसंबंधेन
घटकर्मवृत्तित्वेन दवछेदेन गुणसामानाधिकरण्यस्य च सत्त्वात्वेन प्रतीत्याव्याप्तिरिति भावः। नन घा
नसत्त्वा वृगुणसंबंधिनाभाव वद वृत्तिविशिष्टेति। कर्माघवछेदे नगुणसमानाधिकरणाभाव व
त्वां सत्तायांवर्तमानत्वात् विशिष्टसत्तात्वमप्यवछेदकं न स्यात् तथा च गुणाभावविशिष्टसत्तादित्व
त्याव्याप्तिरिति भावः। ननु सामानाधिकरण्यस्याव्याप्यवृत्तित्वं कुर्वतः सार्वभौमस्य मते विशि रा०म०
ष्टस्यातिरिक्तत्वात् त्रैषदोष इत्यत आह प्राणितित भावत्वा वपवेधूमे नवन्हिसामानाधिकरणस्य मि २९६

ति प्रतीते धूमे पि वह्निसामानाधिकरण्याभावात् धूमत्वमव■च्छेदकं न स्यादित्यर्थः। न च हेतुतावच्छेदकसंबं
धेन पक्षेत्वाधिकरणांतर्वच्छेदेन साध्यसामानाधिकरण्याभावस्य निवेशयत्वान्नैव दोषः तथा सति गोत्व
वान् अश्वत्वादित्यादौ महाकालवृत्तित्वेन विशेषणानया हेतुतावच्छेदकताप्रापत्तेः। हेतुमन्महाकालावच्
छेदेन तादृशसंबंधेन वृत्त्यभावस्याप्रसिद्धेरिति भावः। अनतिरिक्तवृत्तित्वस्य साध्यसामानाधिकरण्यादि
त्यादिः। ननु धूमसमानाधिकरणस्य घटत्वादेर्वह्निविशिष्टाधिकरणावृत्तित्वात् धूमस्यावच्छेदकत्वापा
दनित्याप्तिरत आह साध्यसमानेति स्वपदं साध्यतावच्छेदकीभूतमत्वादिपरं च वह्नित्वविशिष्टा
धिकरणीभूतपर्वतवृत्तित्वस्य धूमसामानाधिकरणावृत्तित्वादतिव्याप्तिरतः सामान्येनेति पाव वह्नि
मद्व्यणोलकवृत्तित्वस्यैव धूमसमानाधिकरणावृत्तित्वान्नातिप्रसंग इति भावः। वृत्तिविशिष्टानंतर्भावे तन्न धू
मोपेक्ष्यालघुतरमाह स्वविशिष्टेति। गुणावत्त्वादित्यत्र प्रागुक्तमिति व्याप्तिमुद्धरति। सत्तावत्त्वादिनां धे
वगुणावच्छिन्नसत्तादिसत्त्वोक्तामव्याप्तिं निरस्यति कर्मान्यत्वेति। यथाश्रुते तस्यावच्छेदकत्वे स्यापत्ते
द्धायां धीशांतरमप्याह एवं चेति उपपत्तिरिति। अन्यथा वाच्यत्वे सामानाधिकरण्याभाववति गगनादौ प्र

यत्वादेः सत्वाद्यभावं प्रमेयादित्यादाव व्याप्तिरेवैं स्यादिति भावः। मिश्रमतं तन्नैं स्पृशति। पात्विति ननु
प्रमेयत्वं यद्भिन्नत्र न व्याप्तिस्तदोदाहरणं दोनाद्यू व्येणाहेतो रूपन्यासोनुचितस्तस्य व्याप्युपाधि
तिमात्र फलकत्वादत आह तदग्रह इति तथा च व्याप्तेरिवादिना मिव प्रमेयत्ववद्भिन्नवि
शेष्यक व्याप्तिग्रहार्थमेव हेतोः प्रमेयत्वो नादाहरणादावुपन्यास इति भावः। पादित्याप्तिविरहितत्वेन रू
पेणाप्युदाहरणादितो व्याप्तिग्रहः प्रमाणेपि कृत्स्नदापोद्र व्यवानुसत्त्वे हिमानित्य पुदाहरणंस्या
त द्रव्यत्वस्याविवक्षितव्याप्तिविरहितत्वेन विशेषादित्यभिप्रेत्याह व्याप्तिग्रहोपीयमेवेहेतोः
प्रमेयत्वेपि नोदाहरणादावुपन्यास इति भावः। पात्व्याप्तिविरहितत्वेन रूपेणाप्युदाहरणादितो
व्याप्तिग्रहः प्रायाणि कृत्स्नदापोद्रव्यवान सत्ववह्निमान इत्यप्युदाहरणंस्यान्नो द्रव्यो वस्यापि वि
क्षित्व्याप्तिव्याप्तिविरहितत्वेन विशेषोदित्यभिप्रेत्याह व्याप्तिविरहेत्यादि तन्मते प्रमेय
त्वस्यापि व्याप्तिविरहितत्वेनाभावान्नोग्रहोमाननैव तु तं व्याप्तिग्रहे तत्सौदाहरणादित्यादि॥ रामः
अत्रोदाहरणे व्याप्तिविरहितत्वेन साध्यव्याप्तिग्रहकृत्वेपिन कृतिः॥ व्यापिवा रिवत्तेन रूपेण २१७

स्य

त्यं पक्षग्राहकत्वं निपमाद्येव योपो द्रव्यवान् सवन्हिमाग्नेत्यादियावदस्योदाहरणात्वासंभवादितिचिं
त्यं। यत्तु श्रयेयत्वप्रकारेणागगनादेर्निरूपितव्याप्तभावनिश्चयदशायांतादृप्ये गावूमादौ व्याप्तिग्रहो
नस्यात् समानरूपेणाविरोधिनिश्चयस्यैवविरोधित्वादन्यथावन्हिर्धूमव्याप्यइतिनि
र्णये[redacted]पि वन्हिर्धूमव्याप्यइतिज्ञानापत्तेरित्य[redacted]माहुः तन्नमंदं प्रमेयत्वा[redacted]वच्छेदेनैवं निश्चयस्य बाध४
विरोधितयातत्सामानाधिकरण्येनवाधे विलादृप्येव्याप्तिग्रहसंभवात् अन्यथाव्याप्यान्यप्रमे
यं नित्यमितिधीदशायां प्रमेयं नत्यमितिग्रहस्यानापत्तेरित्यादिकं साध्यते ति॰नाह सम्बन्धायेन
चैकः साध्यत्वे सं[redacted] योगेन धूमादिहेतावव्याप्तिः दुमपत्रैव हेतुतावच्छेदकसंबंधेनावर्त्तमा वं५
सो४ नै[redacted]त्वाविदमेतद्रूपमित्रं गुणत्वादित्यादावव्याप्तिस्यादत आह येनयेनेति यथा धूमस्य
द्रव्यं सत्वादित्यादावतिव्याप्तेरितिभावः हेतुतेति नसंयोगेनवन्हिमतिसमवायेन[redacted]वर्त्तमानस्य ना३
धूमावयवत्वादेः समवायेनधूमवन्हिमानधूमादित्यादौनाव्याप्तिरिति[illegible]पात तःवह इमा२
तौलाघयात वैरपकत्वात्वसाध्यसाधनयोरधिकरणयोविरोधकानाविरोधेरोनावर्त्तमानत्वं प्राप्तु

(तद्रूपेणसमवेतस्या[redacted]समवेतत्वादितिभावः ४)

मिला

मितिसमवायेनधूमा नि३
नत्वापिर

नामिहाप्यनुसंधेयं वा एषितव्यतेति तिवस्तुतः स्वमते नीलधूमत्वमपि व्याप्तौ विशेषणादूष्येशाहेतुप्रयोगे
तु आधिके नैव गनिग्रहस्याने नपुनरुक्तो निगृह्यत इति भावः स्वेति स्वसमानाधिकरणीय त्वाद्दृश साध्य
संबंधितावच्छेदकीभूत धर्मांतरा घटितत्वे नेत्यर्थः न चाच नीलधूमत्वस्य तादृशधूमत्वघटितत्वादे
व व्युदासः। द्रव्यगुणाद्यन्यत्वे सति सत्वादित्यादौ विशिष्टसत्ताव्वस्य स्वसमानाधिकरणीपद्गुणाद्य
त्वेधर्मांतरं तदघटितत्वादव्याप्तिरतस्तादृशपदं तत्पावगुणाद्यन्यत्वे स्यतत्र साध्यसंबंधिता नव
च्छेदकत्वान्न तद्घटितत्वेऽप्यदोषः न च महाकालनिरूपितविशेषणातयादद्रूकृतविशेषणात्तापाव
गुणाद्यन्यत्वस्यापि द्रव्यत्वसंबंधितावच्छेदकत्वादुक्तदोषतादवस्थ्यं प्रकृतहेतुतावच्छेदकसंबं
धेनपत्साध्यसंबंधित्वं तदवच्छेदकधर्मांतराघटितत्वस्य तत्र वेश्य[illegible]वेनधूमत्वादावपि स्वेनैव साध्य
संबंधितावच्छेदकधर्मांतराघटितत्वात्तदवच्छेदकत्वे नस्यादित्यंतरपदं न चैवं नीलधूमत्वं धूमाव
विशिष्टमत्वं वावच्छेदकं स्याद्धूमत्वस्य विशिष्टधूमत्वाभि नतयाधर्मांतराघटितत्वादिति वाच्यं राम॰
स्यानवच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकत्वस्य धर्मांतरपदेन विवक्षितत्वादिति भावः। धूमप्रागभाववेति २१८

धमर

ला२

ननु धूमत्वस्य साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वेपि हेतुतावच्छेदकत्वतद्रूपसंबंधेन पक्षसाध्यसंबंधित्वं दनव
च्छेदकत्वेन तदनवच्छेदकत्वे न धूमप्रागभाव त्वस्य तद्घटितत्वेपि न क्षतिरत आह आदीति तेन धू
मविशिष्टरासभादेः परिग्रहः। अत्रेदं भ्रमस्यत्वे सामानाधिकरण्यं हेतुतावच्छेदक [redacted] तावच्छेदकसंबंधेन पक्ष
त्वाधिकरणेन तत्र साध्यसंबंधितावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधेन वह्निमानत्वतद्रूपं ग्राह्यं तेन पाकरूपवितसं [redacted]
[redacted] बंधेन धूमत्वधूमप्रागभावत्वाद्योर्मिथः सामानाधिकरण्येपि न क्षतिः। हेतुतावच्छेदकताघटकसं
धेन स्वा [redacted] धिकरणेन तेनैव संबंधेन वह्निमानत्वं तु न तया वाच्यं धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वाद्यंशेपि व्या
प्यतावच्छेदकतापत्तेः। ननु तद्घटितत्वं तद्विषयकप्रतीत्यविषयत्वं तदस्यत्वं च तद्घटितत्वमित्यभा
व द्वयप्रवेशो गौरवादाह तद्घटितत्वे चेति। मिश्रस्य मतान्तरमुपन्यस्यति स्वरूपेत्यादिना अत एवेति
अतिप्रसक्तत्वाविशिष्टेपि स्वरूपसंबंधत्वधीसंभवेन तयोर्विशेषप्रतिपत्त्यर्थमेव तत्र यांव
तानादिति भावः। अन्यथेति पघन तिरिक्तवृत्तित्वमेवावच्छेदकत्वपदार्थस्तदेतस्येत्तदेत्यर्थः

रूपावच्छेद२

अनतिप्रसक्तस्य अनतिप्रसक्तत्वं तानस्य अ ९ ९ तन्निराकरणायोगात् आदायस्य तस्य निराकरण ९

मा

ः अतिप्रसक्तैतत्वावच्छिन्नैं प्रसक्तौत्वेनानाहार्यैत्ताना संभवेनैं योगादनुपपत्तेन तत्वादित्यर्थः
गुणावत्सत्वादित्यादौ सत्तात्वादेः साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वप्रयाकं तु भूमिकामाह विरुद्धयोरि
त्यादि एकस्य एकरूपावच्छिन्नस्यैते न धूमवान्वह्नेरित्यादौ वह्नित्वस्य लौकिनानाना वेयिव नित्व
स्य धूमसंबंधितानवच्छेदकत्वसंप्रत्तिः न तु तत्तमेणा वच्छेदकभेदाये तायोमयासिद्धं
न इत्यत आह अन एव ते विरोधादिति एकस्यावच्छेदकं कवल्यने विनिगमकप्रमाणाभावादि
ति भावः। विरुद्धयोरित्युक्तेः फलमाह अव्याप्यवृत्तेरिति तदभावस्य संयोगाद्यभावस्य अविरुद्ध
साध्य ४ त्वानुवृत्तत्वादेनैं सामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वविरोधरत्य मिमाध्या मन्त्वयः अत्रैवं सतिसं
योगी सत्वादित्यादावविरुद्धयोः संयोगतदभावयोः सामानाधिकरण्यावच्छेदकैं सत्तात्व स्य
दुर्वारमिति चिंत्यं ननु लौकिकावाचीकृत्यते संयोगस्य व्याप्यवृत्तित्वात्तदभावो न वृत्तस्तावतः स्य ताम
नांतरेविरुद्धयोरित्यस्य फलमाह संयोगेन चेतितदभावस्य ९ एकेन संबंधेनेत्यस्य फलमाह वा...

वद्भावस्य ९

नीतीनन्नूक्तव्याप्त्यैरनुमित्सुपपुक्तत्वे साध्यवदन्यवृत्तित्वादिलक्षणैर्व्यभिचारस्य तदन्याना वि
रोधित्वाद्धेत्वाभासत्वं न स्यादत आह व्यभिचारे नैयत्य हानि योगात् ग्रहानुमत्ते स्तथा चानुभव व्ला
द्व्य विषयकमथितानं प्रतिबंधकाभिनिभावः समानविषयकत्वे विरोधीति तन्व्यानानां अ
नमनुसृत्याह अस्कवेति सा स्थानया व्याभावानिर्णयविध या न चैवं व्याप्तिग्रह प्रतिबंधकस्य स्तथ
कानो व्यभिचारांतरस्यापि न्यासेन स्यादत आह व्यभिचारस्यभावेति परंपरयेति तथा च प्रकृतव्या
प्यभावावच्छेदकधर्मविषये गोपाधेरिव व्यभिचारांतरस्यापि उपन्यासः कार्यो प्रामितिभावः ह्व
समानाधिकरणधर्मेत्यादि विशेषणाप्रयोगे परागपूर्वकल्पात्नाघ व माविव्यकरोति नील धूमत्वे
गौरवादिति लघुसंभवे स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वस्य तत्रैवोपस्थितिस्वाभावादिति भावः। ननु
न२ गुरोरवच्छेदकत्वे यथा तत्र कंबुग्रीवादिमत्त्वादौ कंबुग्रीवादिमत्त्वावच्छेदेनापि व्याप्तिर्न स्यादत
घटत्वस्यैव लाघोस्तथात्वसंभवात् तस्तत्रैणापत्तिमाह एवं चेति। ननु गुरुधर्मस्यानवच्छेदक

त्वेतदवच्छेदेन व्याप्तिग्रहो भ्रमः स्यादेवं गुरुत्वेऽव्यभिचारि साधारणो नाप्रियमेनैकया यांहेतो
रूपन्यासः स्यात्साध्यतानवच्छेदकत्वे स्याविशिष्टत्वादित्यत आह तेन चेति वृत्त्यादिमत्वादिना
चेत्यर्थः तदवच्छिन्नविशेष्यकत्वे व्याप्तिग्रहो ननु तस्य साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वाच्च गाहित्वात्कौ न भ्रम
ती४ त्वानुयोगः सेनवत्त्वः कपापामित्युक्तं प्रकारान्तरेणिष्पादक सामानाधिकरण्यादिव्याप्त्यादिना
मात्यित्वरूपसंबंधानिरिक्तस्य व्याप्यतावच्छेदकत्वस्य दुर्वचत्वादिति भावः। समानइति यदि व्या
ध५ प्तिनियतपौनरावृत्तिनव्याप्तिनियतरूपेनैव हेतूपन्यासः। सांप्रदायिकरत्युच्यते न दामता
पितुल्यमिति भावः। न तु शरीरगौरवस्येवाश्रयगौरवस्यापि कल्पनापरिपंथित्वात् दूष्यत्वा[redacted]
दोसाध्ये रूपत्वरसत्वादीनामुक्तानामप्यवच्छेदकत्वं न स्याल्लाघवेन गुरुणान्तस्यैवास्यैव तयात्वादि
त्यतस्त्रेषापत्तिमाह एवमितिनेत्युक्तरूपत्वादिकमिव गुरुणात्वमपि न सर्वसंबंधेसाधारणमत आ रामः
ह इव्या[redacted]दीत्यादिपदेनगगनाकाशघटत्वपटत्वादीनां परिग्रहः दूष्यसमवेतावस्यसाध्यतदभावव १८५

हचरितसत्तात्वावच्छिन्नत्वेन सत्तात्वस्यैव साध्यसंबंधितावच्छेदकता योगादौ द्रव्यगुणसमवेतत्वे सती
कर्मनिष्ठपरत्वादीनां प्रत्येकासमवेतत्वे सती गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तासंभवादिति निगमकाभावात् ते
षामनंतानामवच्छेदकत्वप्रसक्तेर्नहि घटे हि गुरुशरीराणां परत्वसत्त्वादीनां एकबहूनां तथैवौ
चित्यमिति वाच्यं गुरुशरीराणामपि परत्वादिप्रत्येकासमवेतत्वे सति द्रव्यसमवेतत्वानां सर्वे
षामेव घटपटादिद्रव्यघटत्वपटत्वादिजातिविशेषपदार्थसाधारण्यानुरोधाद्धि निगमना
विरहेणावच्छेदकत्वस्य भासमानाकारानन्तपरत्वादिसत्वगुणत्वादिनामसंबंधनामपि द्रव्य
जात्यादिसाधारण्यविरहेणानवच्छेदकत्वनादिति भावः। ननु तावन्नावच्छेदकत्वं। अत्र द्रव्य त्या कर्म
त्वे साध्ये न च परत्वादिप्रत्येकासमवेतत्वे गुणासमवेतत्वे वा सति द्रव्यसमवेतत्वं न साध्य
संबंधितावच्छेदकं किंतु द्रव्येतरासमवेतत्वमात्रं लाघवात् तावतैव घटपटादिद्रव्यगुणक
र्मघटत्वादिजातिविशेषपदार्थानामुपग्रहसंभवादिति तु चिंत्यं मतमिदं दूषयति

विरूद्धत्वा ह्निाक पंविरोधरजितेयावसज्ञात्वावच्छेदस्नैर्वेगुणात्तरभावयोःसामान्याधिकरण्यापूसंभ
वात्/ [redacted] गुणा वानसात्वा हिमाहावतिव्यान्निरितिभावः नन्वेकावच्छेदेन्नाविरुद्धभावाभावयो
:सामावा [redacted] धिकारणापतीत्येवविरोधः। कस्यचत्तत्र्यपत स्त्राह केयंवेत्तो साध्यसंबंधितावच्छे नर
दकत्वप्रकारेणाणेहेतु प्रयोगेद्वयंप्रमेयवाह्नित्यादिप्रयोगापत्तेरितिभावः वच्छुन्नप्रकारेणाहे
तद्धर्मधि तुप्रयोगेसाध्यसंबंधितावच्छेदकत्वं नतंत्रं किंतुप्रकृतव्याप्तिनियतधर्मान्तराघृतिता [redacted]
ति [redacted] त्वेसतिप्रकृतव्याप्तिनियतत्वंतत्स्वरूपत्वं रप्रकृतं। नतुप्रमेयत्वादेरेतोनातिप्र
संगात्र्यपत स्त्राह तथा परामर्शेति स्वरूपसंबंधावच्छेदकत्वावगाहि परामर्शेत्यादिपरार्थः
त्यर कर्पेमिंतुषज्यते। अनुमितिरितियद्विधूमत्वावेस्वरूपसंबं [redacted] त्मकमवच्छेदकत्वंना राम
मवत्तकस्यान्नहानन्द्रोत्वरपरामर्शसंभवात्ततोनुमितिनिसंभाव्येत्यस्मकपत्तत्रैवभाना

यद्धर्मविशिष्टहेत्वधिकरणत्वं यद्धर्मावच्छिन्नाधिकरणत्वं

मावेन वह्निधूमो वा वह्निसमानाधिकरणाऽन्यो वह्नि नीति धूमो महानसीयमित्यादिविशेषणव्यावृत्तं धूमत्वेन सा
मानाधिकरण्यावच्छेदकत्वमवगाहमानस्य कस्यापि अनुमानसिद्धमिति भा वेनतु हेतुमत्वस्य
साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वे हेतुतावच्छेदकस्य धूमत्वादेर्हेतुतावच्छेदकस्य तथात्वप्रद
र्शनं मूलकृतोऽपि विरुद्धमतस्त्रा दृश्य पाल्विति। धूम एव मात्रो धर्मो यस्येति व्युत्पत्त्या धूम
मात्रपदाद्धूमवत्तोलाभसंभवात् तत्परि[redacted]त्यन्यैव वह्नेः स्विति पाठं व्याचक्षे वह्निमति[redacted] तद्विव५
त्या४ इत्यादौ हिपदावत्ववह्निवामीया। ह्यवपीतवह्निम[redacted]मीयाद्यर्थः। विरुद्धेति साध्यवि
रुद्धहेत्वविच्छिन्नप्रतियोगिकस्य साध्याविरुद्धतावच्छेदकत्वबुद्धिक साधनस्या
धिकरणाधिकरणायां स्वनूपसंबंधनूयस साध्याधिकरणतावच्छेदकत्वस्याभावात्तद
नवच्छेदकहिंगाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिकस्य नहनवच्छेदकत्वाविषयमास्तं याचमूलोल

मुख्यगिरिमहत्त्वावच्छिन्नत्वात्कपालत्वेन महत्त्वत्वघटत्वे समवायेनाद्रिसाध्यावच्छिन्नाप्रतीतिमा
वः। न्यूनेति साध्यन्यूनदेशवृत्तित्वं कस्य साध्यन्यूनकालवृत्तित्वं कस्य हेतोरधिकरणानां यास
व्यापिना ध्याधिकरणानवच्छेदकत्वासंभवात् तत्तन्न्यूनदेशादिवृत्तिकस्य तदनवच्छेदकत्व
नियमात् व्याप्यवृत्त्यं पृथिवीत्वात् कालोपाधित्वसाधनघटादित्याद्यव्याप्तिरिति भावः।
ननु न्यूननियमसाधकं यत्प्रयोजकमतआह तुल्येति केवलकालेन तुल्यवृत्तिक
हृ योः परिग्रहः अवच्छेद्येति स्वन्यूनसंबंधेनावच्छेद्यावच्छेदकभावसत्यर्थः। नियतं तु न्याव
धीरितु असत्त्वाद्वृत्तित्वाच तद्रूपावच्छिन्नन तद्रूपवत्त्व भिन्नादिप्रतीत्या नु तिरि
क्तदानित्वसैव कृत्स्नस्याव भावहेतोरानयान्यावृत्ति साध्याधिकरणतायोः स्वन्यूनसंबंधेमा रामा०
नाभावादप्रासिद्धेरवलत्नाशास्मेतिभावः नीपीमिच्छन्तानतिरिक्तवृत्तित्वस्य परि १८७

धि२
प्रतीता

हः॥ अतोनर्धूमवान्वन्हेरित्यादौ नातिव्याप्तिः॥ ननु वाच्यं ज्ञेयत्वादित्यादौ साध्याधि
करणावृत्तित्वाप्रसिद्धिरत आह स्वान्यूनेति स्ववृत्तीपं तयावच्छी याधिकरणावृत्ति न्यू न
वृत्ति साध्याधिकरणतावत्त्वमर्थः। गोत्वस्याप्यश्वत्वन्यूनवृत्तित्वमित्वाद यं गोरै त्वा श्व
दित्यादावतिव्याप्तेराह स्वव्यापकेत्यादि अ रतिलाघवादन्योन्याभावगर्भैव व्या
प्तिरित्यादिग्रंथस्यार्थः। सर्वत्र साला᳕याभेरवच्छेदकत्वालमवादाह विशेषणानि यद्य
पि सर्वस्यैवोपाधेः सामानाधिकरण्यसंबंधेन साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वं संभवत्येव न धो साध्यसंबं ४ धि ४
व्यापि सामानाधिकरण्यपदेः संबंधत्वे विवादात्तावताप्युपाधितावच्छेदकत्वपर्याप्तिसंभवेन
न्तती यार्थवाधेवल्लक्षणनुगतीभूतस्याप्युपाधेर्नावच्छेदकत्वं किंतु तत्कोटिनिविष्ट
विशेषप ३ तामात्रमत आह उपाध्यानिति उपाधेरनुप्रवेशापत्तेरिति अनुमत्या उपाधिघटितेनेत्यर्थः
उपाधिविशिष्टेनेति पाठस्तु प्रामादिकः। अनुप्रवेशत्वादयानावक्ता विस्यादिनाश्रा

शं ८ स्प ४

ईंधनप्रभवेति आर्द्रेंधनप्रभव[redacted]वह्नित्वे अवच्छेदके आर्द्रेंधनप्रभवत्वप्रकारेणानाहार्य
वह्न्यात्मकोपाधेर्ग्राहकत्वादिति भावः। पट्टपेरोपाधिकत्वं तद्वच्छिन्ने अवच्छेदक स्यार
प्रवेशं दर्शयति रासभेत्यादिना। यद्यप्यसौ शुद्धविशेषणीभूतमुपाधिं ग्रुत्याघपरंप
रा विशेषणीभूतं तमाह रासभेत्यादिना तु धूमवान् रासभादित्यादावार्द्रेंधनजन्यव
ह्निविशिष्टरासभत्वमप्यवच्छेदकं संभवतीति तत्कृतः परित्यक्तमत आह रास
भत्वादिकमिति। नीलधूमत्वादेरवच्छेदकत्ववादिनां नव्यानां मतमाहातिवि
शतइति स्वसमानाधिकारणावच्छेदकांतराघटितस्येवव्याप्यवच्छेदकत्वमिति
प्राचां मतेनाह नवेति अन्यहेतुत्वादिति उभयथाप्युपाध्यनुप्रवेशाश्रौव्यादिति भावः राम
उपाधेर्विसाधनतावच्छेदकसाध्यावच्छेदकत्वेपि सोपाधिकीत्यादि मूलसामंजस्या

न्नतेनव्यभिचारिवारणांलभ्यतइत्युपाधिनैवोक्तानिघमेतात्पर्यंकिंचिदाहुस्तन्निरस्य
तिं अत्रेति इहंस्नेहवत्स्पर्शाहित्यत्रविनापुपाधिप्रवेशंशीतत्वेनसाध्यसमानाधि
करणानयास्त्वयमनुपाधिनाकेवलेनसाध्यबंसंधोऽवच्छिद्यतइत्यन्वयः जलत्व
जातेर्नित्यात्र त्वमतेतासंभानाधिकरणावच्छेदकत्वंशीतत्वेनसंभवति। परमाणु
स्पर्शेव्यभिचारात् अतःस्नेहस्यसाध्यतयोक्तेरवश्यतः नृपाधि नैवविशेषणीभूयावच्छिद्यत इ
तिनियमस्तेनोपाधिभिन्नेन विशेषणीभूतेनावच्छिद्यत इति केव[redacted] लशीतत्वेनसाध्यसंबंधि
तावच्छेदेयिनस्तुतिःनैवेसाधन नतावच्छेदकस्यावच्छेदक त्वेप्पुक्तनियमसंभवात् प्र
कृतानुपयोगःसाधन[redacted]तावच्छेदकभिन्नोयोविशेषणतातापन्नस्तदन्यस्यैवविशेषणी
भूतपदेनोक्तत्वादतआहनिःस्नेहमितिनिःस्नेहस्पर्शादित्यत्रशीततात्वेन[redacted]साधन
व्यापकतयास्त्वयनुपाधिनाविशेषणीभूतंसाध्यसंबंधोवच्छिद्यतइत्यन्वयः॥शीतान्यस्पर्श

१२५

224

त्वेनानवच्छेद्यत्वे शीतान्यत्वस्यापि विशेषणत्वमिति भावः यत्तु शीतो वायुरिति प्रतीत्या वा
युस्पर्शस्यापि यद्रीतत्वेनानवच्छेदे [illegible] न स्नेह सामानाधिकरण्याभावान्न तदुपव्य म०२
८३ भिचारसंभवस्तत्राह निःस्नेहत्वेति तिलुच्छा एवं सत्युपे जलमिति प्रत्ययाज्जलस्य
स्पर्शस्यापि शीतान्यस्पर्शत्वसंभवोऽनवच्छेदेन निःस्नेहसामानाधिकरण्यासंभवान्नो
पाधिव्यभिचारस्यापत्त्या सा प्रयोगात केवलेनेत्यादि यद्धर्मविरोधात्तु न नूपाधिनावि ५६
शेषणताभूयेवावच्छिद्यत इति नियमस्तेन विशेषणतानापत्ते नोपाधिनानावच्छिद्यत इत्यत्र
माद्युपाधिभिन्नेन विशेषणतयावच्छेदपिनद्ध तेः [illegible] न च साधनतावच्छेदकधर्मस्यावच्छेदक
त्वेप्युक्तनियमसंभवात्प्रकृतानुपयोगः साधनतावच्छेदकाभिन्नत्वे सत्युपाधिभिन्नोपस्तद
न्यस्यैवोपाधिपदेन विवक्षितत्वात्तत्राह शीतान्यस्पर्शत्वेनेति यद्यपि स्थित्यासो राम०
व्याप्तिवानात्राश्योपाधेः शुद्धसाध्यव्यापकत्वेन तथाप्युष्णस्पर्शे जलान्यत्वेतावद्घ वच्छिन्ने १२५

२२४

साध्यव्यापकत्वं इत्यर्थं न तात्पर्यमिति न चैवं साधनतावच्छेदकस्यानवच्छेदकत्वाशङ्का सोपाधिने
ति मूलोक्तिविरोध इत्यत आह पर्वतेति मुद्रस्येति । तेन धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमसमन्यवह्नित्वेन धू पा२
मसंबंधेऽवच्छिद्यमाने वह्नित्वस्य पर्वतीयत्वेन व्याप्तिनियामकत्वं स्यादवच्छेदकं साधननिष्ठताव्य
त४ संबंधितावच्छेदकं स्यादेवेति अन्यथा यत्र साधनतावच्छेदकं तत्र किं साध्यसंबंधितावच्छेदकीभ
लक्ष्य५ प्रसिद्धस्तत्र सोपाधावनु नो [redacted] तावच्छेदकस्याव्याप्यत्वापत्तेरिति भावः । तेन हवस्य शौदित्या दो
साध्यसंबं [redacted] धितावच्छेदकस्यापि शीतत्वादेरूपाधित्वाभावादाह तत्र विशेषणेति साधनताव
च्छ साध्यसंबंधितावच्छेदकविशेषण इत्यर्थः तत्र सोपाधौ वदंति प्राभाकरास्तु नुराह वा न द्रव्य
त्वादित्यादौ साधननिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्यस्य देशाविधपावच्छेदकत्वं गगनादेरप्रसक्तेरिति
तत्रातिव्याप्तिरत आह अत्रेति सामानाधिकरण्येन समानाधिकरणावेव यानत्वाधिकरणावि ध२
वयात्तथा च समानाधिकरणीभूयपः साधं साध्यसामानाधिकरण्यस्यावच्छेदकः सद्रूपाधि

ननिष्ठ२

२२५

शब्दवान् द्रव्यत्वादित्यादौ गगनादिर्न तथेति तु ह्युदास इति मर्मः ननु साध्यसंबंधितायां समा
नाधिकरणाविषया अवच्छेदकत्वमत्र न स्वरूपसंबंधो मानाभावात् नापन्नतिरिक्तवृत्तित्वे
द्रव्यं जातेरित्यादौ घटत्वाद्यतिव्याप्तेरा लक्तेर्वे वेति [redacted] समानाधिकरणे प्रावच्छेदकत्वं चेत्स
ये (पेह) ननु द्रव्यं जातेरित्यादौ साध्यसमानाधिकरणीभूतस्यैव घटादेः साधननिष्ठमा
ध्यसंबंधिताया देशाविधपावच्छेदकत्वादुक्तविवक्षयापि न हारणासंभव इत्यत आह तन्
म्चे५ (वैति) ननु तद्व्यापकत्वे सति तत्समानाधिकरणत्वलक्षणा स्वन्यूनवृत्तित्वस्याविरहस्थे
दन्यूनवृत्तित्वं तदा धूमवान् वह्नेरित्यादौ लक्ष्यवादाद्यतिव्याप्तिः स्यात् सामानाधिकरणाया व्या
पकत्वे घटितसमानाधिकरणत्वात् मा वादेवं तन्न्यूनवृत्तित्वादित्यत आह व्यापकत्वे मितिनि ननु
साधननिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्यस्य व्यापकत्वमुपाधितावघटकसंबंधेनैव वाच्यम [redacted] साम०
स्य प्रावज्ञेलर [redacted] सत्त्वादित्यादौ स्वरूपसंबंधेन पृथिवीभिन्नत्वाद्युपाधेः संबंधान्तरेणा सा २२५

समानाधिकरणविधपासाध्य ४

2

धनानिष्ठसाध्यसंबंधित्वाद्व्यापकत्वाद्वव्याप्यापतेः एवं चात्रैव समवायेनस्नेहाद्युपाधाव
च्छिन्नस्य समवायेन रसाद्यभावेनिव्याप्तेः एवं मधुरत्वजातौ वृत्तित्याप्तिश्च जलहे त्रिरसमा
२३ त्रे पे च मधुरत्वनियमाद्युक्तश्चाद्युक्तवेतितद्व्यापकत्वे अ[redacted] कारणेतिसाधनानिष्ठसाध्यसा धि२
मानाधिकरणपावच्छेदकीभूताधिकरणांतभावेनेत्यर्थः तथा च साधनानिष्ठसाध्य
सामानाधिकरणस्यावच्छेदकीभूतयद्धिकरणांतन्निष्ठस्यापि प्रतियोगिकस्यावच्छे
धावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगितामेव प्रकृते व्यापकत्वं वाच्यमिति भावः नन्वेवमते
सामानाधिकरणस्य याप्यवृत्तित्वादवच्छेदकतासंबंधेन तत्वा[redacted] प्रसिद्धानित्ते
ते व्यापकत्वासंभवः सत्तायां [redacted] द्रव्ये गुणासमानाधिकरणस्यादित्याद्युपतीत्या
सत्तायां गुणाधिकरणाद्रव्यवृत्तित्वस्येव विषयीकरणाद्दित्यस्य रसालाघव

226

श्चाहतेनेतिसाध्यविशिष्टेतिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशिष्टेत्यर्थः।तेन।विशिष्टस
त्तावानुजातेरित्यादेर्द्रव्यत्वस्यकेवलसत्त्वविशिष्टजातिमत्त्वाव्यापकत्वेपिनाव्या
प्तिः।गोत्ववानश्वत्वादित्यादौचनसाध्यस्याव [redacted] त्वेपिक्षतिःपरमतेविरोधभंजकस्ये पु२
वत्तस्तुतादृशतःतत्रसाध्यविशिष्टसाधनाप्रसिद्धावपिनक्षतिः यादृशसंबंधेन [redacted]
[redacted] साधनतावच्छेदकतातत्संबंधेनावच्छिन्नवत्ताभावार्थसाधनपदेतेनप्रत्य
क्षस्यशौदित्यादौसाध्यविशिष्टस्यविषयिता संबंधेनस्पर्शत्वाद्यवच्छि गग।
व२ न्नस्याज्ञानादेर्व्यापकत्वेपित्पत्वाद्युपाधौनाव्याप्तिः नचाधिकरणताकत्व
द्वेयर्थ्यसंबंधिताकस्यतत्स्यदृत्य नियामकसंबंधेनोपाधौव्याप्तिवारकत्वा २२६।

थर वर

ह्न्यथातत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिध्यातेनव्यापकत्वायोगादितिभावः। संबंध
मात्रस्यैवप्रतियो [illegible] गितावच्छेदकत्वमतेनाह निरुक्तेतिप्रकृतसाध्य। विशिष्टप्रकृतसाध
क ३ नव्यापकत्वमित्यर्थः। अत्रकालेनाविभुत्वादित्यादौमहाकालिकनिरूपितविशेषणतयैवघटादेरु
पाधित्वसंपत्तयेनिरुक्तसाधनव्यापकाधिकरणेनाकत्वमेवोचितमन्यथातादृश
संबंधेनप्रतियोगिवैयधिकरणाप्रसिध्यातत्राव्याप्त्यापत्तेरितिचिंतनीयं न
नुसाधनानिष्ठसाध्यसामानाधिकरणस्यसामानाधिकरणसंबंधेनव्यापकत्वविव
क्षयैवजलत्वेरसवत्वादित्यादौस्नेहवत्वाघव्याप्तेर्मधुत्वाघतिव्याप्तेश्चवारणासंभवात् २२
निकृष्टानांतर्भावेनव्यापकत्वानुसरणंविफलमतआह इत्थंचेति चोवधारणे
इत्यमेवोक्तस्थावद्रव्यंसत्वादित्यादौघटत्वादिवारणायैवनावश्यपर्यंतानुसरणमि
५८

227 ६८

तिभावः। इदंच ज्ञातेरीत्याहेनानाव्यक्तिसाधनस्थलेपृथत्वादेरपि साधनत्वान्नित्निष्ठसा
ध्यसमानाधिकरणं प्रत्येवसामानाधिकरणायसंबंधेनघटत्वस्यव्यापकत्वायोगा
देकव्यक्तीत्युक्तं साधनतावच्छेदकावच्छिन्नेत्यर्थकत्वमाह नवेतितिः स्वेनेहंस्य स्प३
र्शोदिव्यत्रशीतस्पर्शाभावादेः साधनव्यापकत्वविरहेणाव्यभिचारणासंभवा
दाविप् दाहइदंच्यंसत्वादित्याहेति शीतस्पर्शान्यावादेरनुपाधित्वेविरोधाभंजकत्वमात्र
नतत्रंसाधनव्यापकतायाव्यभिचारानुन्नायकत्वस्यापितत्रतथात्वसंभवा
दतः साध्यव्यापकत्वेसतिसाधनाव्यापकत्वेनव्यभिचारोन्नयनकस्योमपिपि राम०
रोधभंजनाक्षमत्वमात्रेणायस्यानुपाधित्वंतत्रातिप्रसंगमाहइदंचसत्वादि ६९
२२७

साध्यावि [illegible] त्यपिकेचित्तन्नतुशीतस्पर्शास्यतत्व मपिसाधनत्वान्नितयात्राविशेषणांभव
र्णेवेत्यतोव्याचष्टे विशेषणानामिति व्यावर्तकत्वं भेदानुमापकत्वं न त्वप्रसक्तायां साध्या भा ६२
वविशिष्टेस्मिन्नाभेदविरहेणाद्व्यंसत्वादित्याहेगुणवत्त्वाद्युपाधावव्याप्तर्विकिहु धर्म
२८४ इयवैशिष्ट्यावच्छिन्नेयेसमेत्नासत्वयाभे [illegible] इत्यस्याप्येःस्वीकारात्तु मतोव्या
वष्टेसाध्यविशिष्टसाधनइतिभेदमात्रस्यानुमापकत्वत्तत्रराणांव्यावर्तकत्वंनिःस्ने
हस्पर्शादित्यत्रशीतान्वभेदानुमापकत्वत्याशीतस्पर्शान्यत्वादेरप्रसक्तत्वेऽत्सं मत४
साध्याभावविशिष्ट तत्साधनादितितत्सामान्यादित्यर्थः [illegible] साधनसामा
म२ न्यतोव्यावर्तकत्वंसंभ विकिंचित्साधनव्यावर्तकत्वंकेतु निःस्नेहस्पर्शादिद्दे त्या२
हिमान्यत्वेतिप्रसक्तं तस्यापि [illegible] सामानाधिकरण्यसंबंधेन हिमस्पर्शी

य२

१९६३

228

स्येवमे हानुमापकत्वाद्दोषो विशिष्टं तत्साध्याभावविशिष्टसामान्याद्व्यावर्त्तकत्वेवोक्ता

विहेतुसत्वादिपत्रतेजोन्यत्वादाव व्याप्तिस्त्रेजोन्यत्वसमानाधिकरणस्यवा

युत्वा हेतुसत्वाभावविशिष्टभिन्नत्वविरहेनजस्यनिरुक्तव्यावर्त्तकत्वाभावोक्तःसाध पा२

नादिषु कंउपाधिश्याघस्कसंबंधेनव्यावर्त्तकात्वे । क्वोजन्यं द्रव्यादित्यत्रसमवे

तत्वोपाधावव्याप्तिः धत्तुके व्यभिचारेणास्वरूपसंबंधेनसमवेतत्वस्यजन्यत्वाभा

वविशिष्टद्रव्यभेदानुमापकत्वाभावादेव विरहेहंस्यर्शादिमत्रशीतस्पर्शान्य

त्वेति प्रसंगच्च स्यात्शीतस्पर्शान्यत्वावच्छेदेनैवानिःस्नेहत्वाभावविशिष्टस्पर्श

भेदस्यसत्वादाउ कंसामानाधिकरण्येनेति ननुसाध्याभावविशिष्टसाधन पा०

भेदस्यानुमापकत्वं नतत्पूर्वोपधामंतस्नुपकोपाधावव्याप्तेर्निःस्नेहस्यभावे १९६३

पाप २२८

दित्यद्वैव्याप्तिस्मेरणात्तत्कुभाव केशीनान्यत्वादावतिप्रसंगाद्य वहिंतुसाध्याभाववि
शिष्टसाधनभेदस्य [redacted] स्वरूपयोगत्वमेव वाच्यं तथाच इयंसात्वाद्दित्या
दौगुणकर्मान्यत्वाद्याधावव्याप्तिस्तत्समानाधिकरणस्यापिसत्वस्यद्रव्यत्वाभा
वाविशिष्टसत्वाभिन्नत्व [redacted] तयोक्तव्याप्तिविरहादेवंसाध्याविशिष्टसाधनार्थकस्य
तत्रेत्यस्यवैयर्थ्यमपीतितत्राहसाध्याभावविशिष्टेत्यादि तत्र यद्यपिसाधनवतिवृ
त्तिरूपाधिनाधरकस्संबंधेनैवग्राह्यात्तत्तथासाध्यशून्यमहाकालवृत्तितयाद्वित्त्व
द्रव्यत्वादित्यादौगंधवत्वादत्रवव्याप्ति [redacted] तथाचसत्तावानेमयत्वादित्यादौसत्ताशून्यप्रमे
यजात्यादौसमवायेन वृत्त्यसिद्ध्याजातिमात्व [redacted] पाधावव्याप्तिरेवंद्रव्यंजातेरित्यादौ
४२ विशिष्टसत्वेपिसत्त्वाननतिरिक्तिनैतत्तस्यगुणाद्यवृत्तिपदिलत्तथापि साध्याभावविशि

३

सामान्य~

ष्टमकृतसाधनाधिकरणावृत्तित्वावच्छिन्नाधिकरणतांकधर्मवत्त्वं विवक्षितं तत्र पूर्वद
लनितिविशिष्टं यादृशो धर्मस्तद्भेसा विशिष्टसाधनव्यापकत्वमापिनादृशधर्मसेतो [redacted] वसंग्र
तेन३ हीद्रव्यत्वादिनासाध्यविशिष्टसाधनव्यापकस्यापि घटादेर्गुणत्वावादिस्यादोनोपा [redacted] धि तस३
त्वमितिध्येयं साधनतावच्छेदकावच्छिन्नेत्यस्य फलमाह नचेति अन्यथाद्रव्यत्वा
भावविशिष्टसत्त्ववत्कर्मवृत्तित्वेनतत्र [redacted] व्याप्तिःस्यात् इतिभावः ननूक्तक्रमेणो
वसामंजस्ये साधनतावच्छेदकभिन्नत्वेनेत्यस्य वैफल्यमत आहअन्यथेति किंच
नत [redacted] मुक्त्वा इ [redacted] फलमप्याह इदमित्यादिना ननु इधित्वस्य साध्यत्वे साध्यं
वनोपाधिरिति प्राचीनप्रवादस्यानुपाधित्वपिनकृतिरत आहजलत्वं भेत्तिदृधित्वा रामा.
दौनीदृधित्वाद्यभावविशिष्टदृधिमत्त्वपरमाणादृत्तित्वाभावेनैस्यपिलदृयत्वा १९५

विरु३ त्व२ साध्यांतरं२

इतिभावः॥साधनतावच्छेदक [redacted] भिन्नेनेत्यस्य भिन्नांतं साध्यकीकृत्य कल्पांतरमाहुर्यद्वेति
साधनतावच्छेदकानवच्छेद्येति तथाच सर्ववाक्यानामितिन्यायेन भिन्नेनेतिसाध्यारतामि प २
तिभावः॥ननुसाध्यसंबंधितायां [redacted] नवच्छेद्यत्वं स्वानवच्छेदकीभूतसाधनतावच्छेदकध ध ३
वं ४ र्मकत्वंतत्रानव [redacted] च्छेदके यद्यतिरिक्तत्वं जिवंतदाद्रव्यंसत्वादित्यौगुणावत्वाद्वाद्रव्यंमि दो ४
चे ५ त्यत्राहनैकेत्रावच्छेदकत्वौति नैसाधनावच्छेदकस्पहतितयातित्रभेदेरतीयाएवंरूपि म ५
वि ४ ननुद्रव्यंविशिष्टसत्वादित्यत्रसद्धेतोगुणावत्वेन तियाप्तिः द्रव्यत्वाभाववद्विशिष्टायाम
पि सत्तायांविशिष्टसत्तात्वस्यहेतोरत आहतोद्धिशिष्टसाधनस्येति तथाचसाध्या
भाववद्वृत्तित्वा [redacted] वच्छेदकीभूतसाधनतावच्छेदकावच्छिन्ननिष्ठसाध्यसंबंधि
तावच्छेदकांवंफलितमतोविशिष्टसत्तात्वस्यद्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वानवच्छेदक

त्वाद्येनोक्तातिप्रसंगाऽतिभाकस्त्वमनो विशिष्टनिष्ठ पितार्थेय त्वस्यानीरिक्तस्याभावान्न
ह्यपत्ताद्द्वरस्थ्याद्यहसाध्याभाववत्तऽतितथाव [redacted] साध्याभाववन्निष्ठत्वावच्छिन्ना
धिकरणतावच्छेदकहेतुतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नसाधननिष्ठसाध्यसंबंधितावच्छेदक
त्वं फलितार्थः ननु स्वरूपसंबंधरूपस्यैव साधनतावच्छेदकावच्छेद्यत्वस्याभावः क
थं न तिविष्टः तावता पिरूव्यसत्वाद्दिन्याद्येगुणावत्वाद्युपाधेः संग्रहसंभवाद्दत आ
ह स्वतेनेति निरस्तनामित्यन्वयः अप्रसिद्धिरितिसंबंधितामात्रस्यैव यत्ताकिंचित्प्रमे
य३ यावच्छेद्यावात न याति त्राद्ईंधनप्रभववन्ह्याद्युपाधाव व्याप्तिरितिभावः ननु स्वान नव३
वच्छेदकीभूतसाधनतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नसाधन निष्ठायाः साध्यसंबंधिता साम:
ग्र- यावच्छेदकत्वाविवक्षितं [redacted] तथा च वन्हित्वादिप्रमेयस्यैव धूमसंबंधिता सर्व

त्तिवाच्यं अन्यं रूपमस्त्वोभयवत इत्यादौ तादात्म्येन हेतुतायां इष्टत्वादाह यतिव्याप्यापत्तेः ननु येन यत्र साधनतावच्छेदकं तद्रूपविशिष्टान
नवच्छेद्यत्वं मपि क्वचिदस्त्यं अतः प्रमेयत्वविशिष्टानवच्छेद्यत्वं प्रतिद्रमेवेत्यत

नवच्छेदकत्वमप्रसिध्यानायाप्तिरतआह गुणावदित्यादि नित्यत्वादेरित्यादिनानेकव्यक्तेः प
रिग्रहः गुणान्यत्वविशिष्टसमवेतत्वस्यैवलाघवेन साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वादि
तिभावः क्वचिदपि प्रकृतसाधन निष्ठसाध्यसंबंधितायात्रवच्छेदकत्वं न स्वरूप [redacted] सं
बंधाविशेषो मानाभावात्किंत्वन्यूनवृत्तित्वं तच्च साधनावृत्तीनामुपाधीनां साध्यस
भवतीति पूर्ववदेव ग्राह्यमित्याशयेनाह अवच्छेदकत्वं सामानाधिकरण्येनेति न
नु द्रव्यं सत्वादित्यादौ घटत्वादेरुपाधितावारणार्थमव्यापकमधिकरणांतभावेन
व्यापकत्वांनिवेश्यं तच्च सामानाधिकरण्यापन्नस्य व्याप्यवृत्तितायामप्रसिद्धमतस्त्रा
हतथा चेति उपदर्शितेति नित्यनिःस्नेहस्पर्शेत्यादिस्थले येन धर्मेण साध्यशून्यावृत्ति
त्वोपाधिकं साध्यभाववद्वृत्तित्वाभावकमापकं प्रकृतसाधने यत्समानाधि

दि२

१५६

231

करणात्वहेतुनासाध्याभाववद्वृत्तित्वाभावोनुमातुंशक्यतइतियावत्तथाचशीतस्पर्शा
न्यत्वसामानाधिकरण्यावच्छेदेन तेजस्ववृत्तित्वाभाववि[redacted]रहान्न तत्रातिप्र
संग इतिभावः ननुसाध्याभाववसामानाधिकरण्यावत्तोनन्तद्भाववत्वंप्रतीतेरनी
पोपपादितत्वात्तथाच द्रव्यंसत्वादित्यादिहेतुगुणवत्त्वाद्युपाधावव्याप्तिरतआह
यत्सामानाधिकरण्येनेत्यादि साध्याभावे[redacted]व्यावर्त्तकंव्याहृत्यनुकूलव्याभि वतिप
पदं धर्मतावच्छिष्टं तथाचसाध्याभावविशिष्टप्रकृतसाधनवत्सामान्यभेद
व्याप्यत्वेसतिसाध्यविशिष्टप्रकृतसाधनवत्सा[redacted]मान्यवृत्तित्वंपर्य्य
वसितार्थः द्रव्यंसत्वादित्यादौसाध्याभावविशिष्टसाधनवतोनूपाद्वे हकस्यत्व रामः
पान्यत्वादेसाध्य विशिष्टसाधनवत्सकलान्तर्निविष्टत्वादेश्चवा[redacted] १५६

232

ह्रियाहैसाध्याभाववविशिष्टसाधनवतोनुपादितहेतुकस्यानुपपन्नत्वाद्बोहेसाध्यविशिष्टसाधन
ज्ञापकत्वाद्व्लिंग्यवसाहे [illegible] रणायसामान्याद्धर्येपद्यपिसाध्याविशिष्टसाधनवत् ४२
सामान्यद्धत्रितवताहेशसाधनव्यापकत्वपर्यवसितो। अन्यस्यहेतुर्व्वात्वाहेवंसाध्या
भावविशिष्टसाधनवत्त्वावच्छिन्नभेदव्यापकत्वमपिसाध्याभावविशिष्टसाधनव
द्वृत्तिनैवैतावलहेतुणाबाधेस्तत्रैवविश्रामान्नयाचपूर्वकल्पाद्भेदः तथा
पिविशेषणाविशेष्यभेदानन्तयोनसत्वं [illegible] सार्वभौममताच्चे
केचिच्चितिसमानाधिकरणस्यसंबन्धेव्यकेसाध्याभावविशिष्टसाधन
वत्त्वावच्छिन्नभेदानिष्ठस्वव्यापकतावत्त्वमेवात्रतादृशभेदव्याप्यत्वमतापू
र्व्वकल्पाद्भेदइत्यन्ये। सार्वभौममतंत्राहकेचित्तितिसमानाधिकरणस

बं॰

संपत्वेष्टत्वानियामकत्व यावच्छेदकत्वाविशिष्टव्यापकतावच्छेदकत्वे वा प्रमाणाभावा-
द्धेत्ववच्छेदकीभूतेति ॥ नन्वत्रावच्छेदकत्वे पक्षेऽपि स्वरूपसंबंधः तद्धेतुधनप्रभव
वन्हित्वमेव तत्रालोकवान्तानुगत सामानाधिकरण्यमितस्यान्वितत्राह त्वमेव
च्छेदकत्वं चात्रेति रूपमात्रस्य हेतुत्वे प्रत्यक्षत्वाभावविशिष्टरूपवत्तिपिशा
चादौ महत्वस्य वर्तमानत्वाद्व्यभिचारात्तदनुपकारकत्वेनस्याहेतुत्वद्रूपत्वं तस्य ताप
द्धेतुप्रत्यक्षत्वेऽद्भूतरूपादिष्वत्रापि महत्वं तोपाधेः सामग्रीविरहेनोऽप्रत्यक्षत्वं घटादि
वृद्भूतरूपवति वर्तमानतयाऽव्यभिचारेणाक्रांतत्वादन्तस्तद्भूसंग्रहोऽनन्वेषा
येऽपत्तत्राह महानित्यादि अत्रापि द्रव्यत्वमात्रस्य हेतुत्वे साध्याविशिष्टसाधनाव्या- रामा॰
पकत्वादनित्यसमवेतत्वस्य व्यभिचारान्तत्क्रांतत्वान्तस्याहेतुत्वं पानीयप्रवहं वक्ष्य १५६
२३२

१२

न

मारो [redacted] तिसाध्याविशिष्टसाध्यापकत्वेसतिसाध्याभावविशिष्टसाधनवद्वृत्ति
त्वरूपेत्यर्थः॥नूना तिरिक्तेति प्रथमेप्रायद्वत्वसमानाधिकरणोरूपत्वादौमहत्त्वस्य
महत्वसमानाधिकरणोनापिरूपादौप्रत्यक्षत्वस्यसामानाधिक रणेपिवृह्य
तद्वितीयेपिमहत्त्वसमानाधिकरणा शाब्दीत्वादौ [redacted] त्यसमवेतत्वस्यानित्य
समवेतत्वसमानाधिकरणरूपत्वादौ [redacted] महत्त्वस्यसा मान [redacted] धिकर
णाभावादितिभावः॥हेतुनिष्ठेति हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नेनिष्ठेत्यर्थः॥ज्ञेन [redacted]
न महान्नित्यइव्यावृत्तिर्याहेइव्यवृत्तिनिष्ठमहत्वसा मानाधिकरणस्यगगना
घवच्छेदेनसत्वेप्यनित्यसमवेतत्वेनाव्याप्तिः॥एवमग्रेपितन्नइव्यंकर्माणिपत्वेस
तिसत्वादित्यादौसत्वेरूपान्यत्वसामानाधिकरणस्यकर्मावच्छेदेनसत्वेपिगुणा

निष्ठगुण स्प१

233

यत्वाहैनाव्याप्तिरितिध्येयं अत्रअत्र्तूनानतिरि क्तसत्वेनतत्वरूपसंबंधेनयासंद्रव्यं
सत्वाहित्यत्रघटत्वाद्यव्वतिप्रसंगात् किंत्ववछेदकतासंबंधेनेत्याशयेनतयोर्व्या
प्तिमाहसत्वनिष्ठत्याहिनात्यातिरिक्तवृत्तीतितयावद्द्रव्यंसत्वादित्यत्रघटत्वाद्या
वतिप्रसंगात् किंत्ववछेदकतासंबंधेनेत्याशयेनतयोर्व्याप्तिमाहत्वनिष्ठोपे
।हिनात्यतिरिक्तवृत्तीतितयावद्द्रव्यंसत्वादित्यत्रैकमीरूपत्वाद्देवारणार्थमन
२६४ तिरिक्तमिति भावः [redacted] न्यूनवृत्तीतिसत्वनिष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यप
स्येत्यनुषज्यतेतथाचद्रव्यंसत्वादित्यत्रेवव्हयपिवीत्वाद्देवारणार्थमन्यूनवृ
त्तियद्यमितिभावःतदवछेदकोतिसत्व [redacted] निष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्या रामा
वछेदकोऽपर्थः।सद्धेतौवह्निमान्धूमादित्यादौद्रव्यत्वादेरपिसाधनतावछेद

(पृथिवीत्वसामानाधिकरण्यमित्यस्य समानिष्ठेत्यादिः ४)

कीभूतधूमत्वादिभिन्नतायथाश्रुते नवारणीयोग्राह्यहेत्वनवच्छेदकेतिप्रकृ[redacted]तसाधनताव
च्छेदकानवच्छेदकेत्यर्थः। अन्यत्रापिसाधनतावच्छेदकस्यसाध्यानधिकरणावृत्तित्वावच्छिन्ना
धिकरणताकत्वेनतात्पर्यंतिनधूमवान्प्रमेयत्वाद्यादौप्रमेयत्वानवच्छेदकत्वाप्रसिद्धावपि स्या २
नक्षतिः। अत्रसामानाधिकरण्यस्यसाध्यवद्वृत्तित्वादवच्छेदकतासंबंधेनतद्वत्वाप्रसिद्ध्या
लक्षणासंभवइत्यस्वरसः। केचित्तु [redacted] सूचितः साध्येतिसाध्यस्यसंबंधोयत्रेतिब्यु
त्पत्त्यासाध्यविशिष्टसाधनाश्रयोऽवच्छिन्नत्वेऽस्यावच्छिन्नघटेसाध्याभावविशिष्टसाधना स्या ५
श्रयाप्रावर्तत इत्यर्थः। यथाश्रुतेसाध्यविशिष्टसाधने व्यापकत्वविरहस्यप्रागुक्तसा
ध्यसंबंधितावच्छेदकत्वस्याहून्यूनरूपाद्यवपिसत्वेनातिप्रसंग्यापत्तिप्रसंगात्। अन्यूनानति
रिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वघटितसार्वभौमलक्षणानुसारेणैवमाशंकेत्यप्याहुः। वस्तुतो
गुरुतराणामनेवायोरपिप्रत्यक्षत्वाद्यवच्छिन्नरूपस्यतत्रैवसाध्यविशिष्टसाधनाव्यापकत्वात्तन्मा

जगदीशी १९८

234

तानुसारेणैव यमनवच्छेदकत्वशंकेतीयुक्तमुत्पश्यामः न थात्वासंभवादितिप्रत्पदत्वा [redacted] भा
वांवशिष्टमूर्तत्वका परमाणात्हीत्ते न साध्याभावादेशिष्टसाधनवद्घाव ते कात्वासंभवा
दित्यर्थः तत्रेउपाधौतादृशेणतीसाध्याभाववस्वंधितिविस्तद्भ्यसाध्यसंबंधस्यावच्छेदकी
भूतोपपाद्क एवोपाधिरितिमत्त इत्यर्थः इदृत्लहृरामिति ॥ अन्यथा तस्यलक्षणे तल्ल
क्षणस्या [redacted] व्याप्यापत्तेरितिभावः इद्रूपस्यापि यथा प्रकृतलक्षणासत्वेन
वाररता यो गात् द्रव्यमत्वादित्यादौ भूयादे न्येत्वोपगति प्रसंगाच्चाह साधनाव्यापकत्वे भिन्नि
द्दित्वाघवछिन्नतादृशाभावमादायातिव्याप्तिता ह वस्थ्याहहेतो [redacted] इत्येतेसाध्या
व० मांशिष्टसा [redacted] धनेत्यर्थः । अत्रापि साध्यभाववीशिष्टसाधन व[redacted]तेसा
वच्छिन्नाधिकरणतात्मकधर्मवत्वेतात्पर्यं निजातिमेयत्वादित्यत्र स त्तायां द्रव्यसमना रामा.
दिप्यत्रचविशिष्टसत्तायां प्रागुक्तरीत्याना व्याप्तिः । केचित्तु नन्वयं गौरवे त्वानुद्या

हेतुमान्निष्ठसाध्यसंबंधिताभासिध्यासास्नावत्त्वो पाधावव्याप्तिरत उक्तं मूलेऽजातएवेति ति
ग्रन्थस्य लेसास्नावत्त्वा रेवत्नहत्वाचाहे वेत्य पंः अन्यथा साधनावच्छिन्नसाध्यप्रसिद्धा
वेवांतत्तु राममपित [redacted] नाव्यापकं स्याद्विति भावइत्याहुः ननु ह्रूतनुपपत्त्वान्ता हिर पु
फ ४ पाधि[redacted] नोपधायकत्वेनोपाधित्वात्तन्न रामापितेषां तु दृष्टमेव भाविष्यतीतिपात त्तषा
मुपाधिपक्षत्वोपधायकत्वमेव निरस्यन्नाह [redacted] हसाध्याभावसंबंधिनी [redacted] याद्विनातत्स म
र्णानां अवच्छेदकीभूयसाध्यसंबंधोपपादनासमर्थो नांननु व्यभिचारिसाध्यस्य सा
ध्यसंबंधितावच्छेदकमस्तीत्यसंगतो विरुद्धस्य तेजोहभावाद [redacted] तोव्याच
व्याभिचारश्चेति अन एवेतीति तथा सपक्षविपक्षवृत्तिर्वत्नद्वृत्ता व्यभिचारस्येक
त्वाविरोधात् तु पपादनार्थमेव व्याभिचारेचाव श्यमुपाधित्वं ग्रंथेनोपाधृतमव्या-

शा२ तावा०

सत्प्रतिभावः स्वाभाविकं प्रसुद्धं तेन धूमवान्वह्नेरित्याद्रेंधनजन्यत्वाविशिष्टस्य वह्नेद्देहकाव
पि नह्वातिः ऽपाधिष्टरित [redacted] तंतस्योपदेहस्यार्थमाहस्वसमीपेतिनात्याद्युपधेःसा
मीप्यासंभवाद्दाहस्वसमानाधिकरणेत्यन्वेवमाचार्यमतेपिसाधनासमाना
धिकरणस्योपाधित्वंनस्यादतः फलितार्थमाहव्यभिचारिणीति विपक्षगामिनी
त्यर्थः। संक्रामकतयाभ्रमानुकूलतयाक्वचिप्रसिद्धस्यैवान्यत्रारोपाद्धि तिभा ६५
वः यद्यपिस्वनिष्ठव्याप्यंतरसंक्रामकतयाप्याचार्यमतेसा [redacted] ध्यव्यापकस्योपा
धित्वसंभवात्तदाएवंवेपिनतस्यानोयोद्भूतकांवंनवव्याप्यंतरस्याविना [redacted]
सत्रोमावह्निरूपोभ्रमाद्यसंभ ऽपपतरत्तंतत्साधनतावच्छेदकघटित [redacted] क्रामकतया तावा
पाधित्वेसद्धेतावप्युपाधिलाभःस्यादतः स्वरूपसंबंधरूपसाध्यसंबंधितावच्छेदके २३५

त्वस्य धूमहेतुतावच्छेदकेऽप्यसंभवात्तादृशव्याप्तिसंक्रामकत्वमेवोपाधित्वमिति वाच्यं
लव्या० पाधिपदेऽन्तर्गतोपदर्शनतया व्यभिचारितेत्यत एव सद्धेतोर्वीरसासंभवात्तन्न व्याप्तं न तस्य थापि २
साधनतावच्छेदकभेदेन नानात्वात् साध्यवदन्यावृत्तित्वादेरेव केवलान्वयित्वभावा
त् सर्वानुगतं लघुत्वसाध्यसंबंधितावच्छेदकरूपवत्त्वमेव व्याप्तिस्तत्संक्रामकत
यैवोपाधित्वं युक्तमिति भावः दूषणोद्धारी कश्चित्पक्षस्य वाच्यतयेति उपाधिपदस्वाच्य
तयात्पर्यं साध्याधिकदेशत्वादुपाधिव्यवहारस्याचार्यमते विरहात् उक्तलक्षणस्य
व्यवहारोपयोगित्वासंभवात् पूर्वयातिदूषणोपक्रमिति यथा श्रुतस्य गोत्ववान्
त्या० श्वहिताद्वैसास्नावत्वाद्यव्याप्तेराह श्रुत्रेति साध्यव्यापकत्वमात्रस्य दूषणोपा
पिकत्वं दर्शयति नावतैवातिसंभवादित्यतिथैव व्यभिचारधीसंपत्तेरिति भावः न वै

236

प

वंस्वा जेशहेतोकीमित्यन्वयाभिलापप्रयुक्त आह साधनवर्त्तीति तथाविधे तिसाध्यसंबंध
याप्यकेत्युक्ते रित्यर्थः [redacted] तो उपाधिव्यवहारं साध्यव्यापकत्वे हेत्वर्थसत्वा रूप२
हाहेयोगिकमिति योगा न इह तमिति वृद्ध यर्थमात्रानादरे योगार्थविरहाहेवाप्रयो
व४ जकाद्वा हेतिप्रसंग विरहाद्ग्रिमग्रन्थविरोधापत्तेरितिभावः उपाधित्वमित्यस्य
स५ पहिसाध्यव्यभिचारेणायकं भिचारप्रतीतियोगित्वमर्थस्तत्र हाग्रिमायोगाहेतुक्वा
धिपदप्रवृत्तीतिरेवमग्रेऽपि नन्वव्यभिचारेऽन्नायकत्वं हेः साध्यव्यापकत्वरूप फ४
त्व२ योगार्थविरहान्नोपाधिपदव्यमत आह योगाद्ररोत्विति नायपदाहितिर्व्यभिचा भि२
रोन्नयनानुकूलव्याप्तिपदहधर्मताद्रूपस्य नहृन्नायकत्वाहितिभावः साध्यव्या रामा·
पकतामात्रस्तीति साधनाव्यापकत्व स्य [redacted] व्यभिचारिहेतोस्वनिष्ठव्या सिमंका २३६

पा३ स्याश्चप्रयोजकं४ प४
फलस्य२

मकाव्यरूपयोगार्थवत्वादेवमाप्नोतीति भावः॥ नमस्ते विश्वरूपाय अनन्तरूपाय विश्वभावन॥
॥ ॥ ५॥ ६०॥ ॥ ॥ ६०॥ तस्मात्सकृद्दर्शनगम्यासेतुपसंहारस्यान्यायमते विरो
धान्नैयायिकानां सेयमित्याशंकायाअसंभवादाह परमत इत्यादिना दर्शनजन्ययहुविषयत्वरूपस्य यथाश्रुत सूयोर
त्व४ भूयो दर्शनगम्यत्वस्य सकृद्दर्शनगम्यत्वादिना गुरुणाऽन्वयव्याप्तौ स्वीकारात्तदभावसाधने बाध इत्यतः साध्यं
विकल्प्य हेतुं योजयति दर्शनानामिति प्रत्येकं तत्तद्दर्शनत्वेन हेतुत्वमिति साध्यघटकमिति शेषः॥ मिलि
तानां वेति भूयस्त्वविशिष्टानामित्यर्थः मिलनमपि भूयस्त्ववैशिष्ट्यमपि स्वरूपत इति पर्याप्त्याख्यस्वरूपसं
बंधेनेत्यर्थः व्यापारतो व्यापारद्वारा स्वपर्याप्त्यधिकरणसंस्काररूपव्यापारसंबंधेनेति यावत् त्याद्य इ
त्वं२ ति तथा चतत्सहचारदर्शनैर्न व्याप्तियहजनकतावच्छेदकं [redacted] नियतपूर्ववर्तितान
वच्छेदकत्वात् इति प्रयोगार्थः प्रत्येकमहेतुत्वादिति मूलस्य प्रत्येकरूपेणानियतपूर्ववर्तित्वाभावार्थक

237 त्वादिति भावः द्वितीय इति तथाच भूयो दर्शनत्वं न व्याप्तिग्रहजनकतावच्छेदकं एकक्षणावच्छिन्नाधिकरणतानिरू
पकतानवच्छेदकत्वादिति प्रयोगार्थः व्याप्तीत्यादिमूले माशुविनाशिक्रमिकानेकत्वावच्छेदेनैकक्षणावच्छि-
न्नाधिकरणत्वनिरूपकत्वस्वरूपस्य मेलकस्याभावबोधनादिति भावः स्थिराणामनेकक्षणस्थायिनां उभय
मिति आशुविनाशिक्रमिकोभयमित्यर्थः इदमुपलक्षणं आशुविनाशिनोः क्रमिकज्ञानयोर्निरूढमि
लनसत्त्वात् तदुक्तवचनेनानेकत्वमुपात्तमित्यपि इदमर्थं तृतीयामाह व्यापारद्वारा मिलनमित्यर्थः नचेति व्या
पारत्वसंपत्त्यर्थमेव तज्जसंस्कारस्य व्याप्तिधीहेतुत्वकल्पनादिति भावः यद्यपि नचेत्यादि ग्रंथस्य स्वातंत्र्ये
ण संस्कारस्य व्याप्तिधीहेतुत्वपरतयैवोपपत्तौ व्यापारद्वारामिलनं विवक्षितमित्यवतारो व्यर्थः तथापि तद्ग्रंथ
स्य भूयो दर्शनहेतुतानुपपत्तौ कृतत्वे प्रागेव निरस्तस्य भूयो दर्शनहेतुत्वस्य पुनः किं चेत्यादिना विवक्षितस्य खंड
ने संदर्भविरोधापत्तेरुक्तक्रमेणावतारणमिति भावः ननु व्यापकसामानाधिकरण्यरूपाया व्याप्तेरपि २३७

सहचारविशेषत्वात् व्याप्तिप्रत्यक्षसमानविषयकत्वं सहचारगोचरसंस्कारस्यापेक्षितमित्यत आह व्यापक इत्यादि न त्वनुपस्थितस्या
पि सौरभादेः क्वचिदेव धर्मिणि उपनयार्थबोधात्तद्धर्मिकतदलौकिकप्रत्यक्षं प्रति तद्धर्मिकतत्प्रकारकसंस्कारत्वेन हेतुत्वं वाच्यं त
था च पूर्वमगृहीतशुक्तित्वारोपरजतत्वसंस्काराभावात् नेदं रजतमिति भ्रमो न स्यादत आह भ्रमस्त्विति यद्यप्यपूर्वचंदनधर्मिकायां सुरभि
चंदनमित्यादिभ्रमायामपि व्यभिचारः संभवति तथापि यो यत्र विशिष्य पूर्वं गृहीतो स एव तत्र संस्कारवशाद्यथार्थप्रत्यक्षे भासते ऽन्य
त्र पुनरनुमानमिति प्राचां मते तादृशभ्रमाविरहाद्भ्रमपर्यंतानुसरणं यत्तु तदलौकिकप्रत्यक्षं प्रति तद्गोचरसंस्कारस्य हेतुत्वे पूर्वा
नुपलब्धसंयोगस्य इदं द्रव्यमिति भ्रमे संसर्गविधया भानं न स्यात् तद्गोचरसंस्कारविरहादित्याशंकया भ्रमस्त्विति ग्रंथमवतारयंति
तन्मते तथा सति अपूर्वसंयोगसंबंधेन दंडीत्यादिविशिष्टभ्रमायां व्यभिचारस्य दुरुद्धरत्वापत्तेरिति ध्येयं नव्यास्तु ग्राहकमिति किं से
त्यस्य दूषणांतरं चेत्यर्थमनुसृत्य पदं संबंधभूयोदर्शनं चेत् किमित्येवं भ्रमपरत्वे तु न संबंधभूयोदर्शनमित्यर्थो द्रष्टव्यः ननु व्यभिचा
रादर्शनस्यावश्यकत्वे तेनैवान्यथासिद्धत्वात् कथं हेतुः स्यादत आह व्यभिचारेति तथा च व्याप्तिग्रहे व्यापारिणो नान्यथासिद्धिः
व्यभिचारादर्शनस्य तर्कव्यापारत्वं तु सौरभिकं न जन्यत्वमादायैवेति भावः ननु चैवमित्यादिना नैयायिकोक्तं भूयोदर्शनस्य व्याप्तिग्र

नं २ नां २

नानुपयोगित्व स्वीकारेपसिद्धांतः इत्यतोभावार्थमाह व्यभिचारेत्यादिना ननुमानमात्रमप्यनुपयुक्तं व्याप्तिग्रहस्य तर्कानपेक्षत्वे
धूमादिनिष्ठव्याप्तिग्राहकतर्कमूलस्य वह्निव्यभिचारित्वादेव सत्यजलत्वादिव्याप्तिग्रहस्य तर्कनिरपेक्षत्वात् तत्रानवस्थैवेत्यत आह त
थापीति तन्मूलकज्ञप्ति ज्ञप्तिमात्रे व्याप्तिग्रहाधीन इत्यर्थः फलबलेन तस्यैव तर्कमूलयावद्व्याप्तिविषयकत्वकल्पनादिति भावः
तत्त्वेति ज्ञातमात्रव्याप्तिज्ञानादिकं त्वित्यर्थः विनानुभवमिति अनुभवत्वेन स्मृत्यहेतुत्वेपि स्मृतेः समानविषयकानुभवपूर्वक
त्वनियमादिति सः तर्कमूलव्याप्त्यनुभवः पर्यनुयोगोति जन्मान्तरीयव्याप्त्यनुभव एव तर्कनिरपेक्षायामनवस्थासत्त्वादिति भावः
यद्यपि व्याप्तिघटकपदार्थोपस्थितिसाचिव्येन शाब्द एव जन्मांतरे तर्कमूलव्याप्त्यनुभवः संभवति तस्य च प्रत्यक्षभिन्नत्वान्न तर्का
न्तरसापेक्षत्वमित्यनवस्थाशंकापि न तथापि व्याप्तेस्तादृशशाब्दबोधं प्रति योग्यताज्ञानविधया व्याप्तिज्ञानान्तरापेक्षायां तदुपयु
क्त तर्कमादाय पर्यनुयोगो द्रष्टव्यः ननु तर्कस्य व्याप्तिप्रत्यक्षे हेतुत्वानुरोधेनासिद्धं तर्कमूलव्याप्त्यनुभवजन्यक्षमादायानवस्थादू
षणमनादित्वादित्यत आह अनादित्वेनचेति परत इति यतस्ततः सिद्धो व्यभिचारग्रहस्तत्र तर्कं विनैव व्याप्तिग्रह इत्याग्रिमग्रन्थेनेत्यर्थः त
थाच व्यभिचारात्तर्कस्य व्याप्तिप्रत्यक्षाहेतुत्वेन तदनुरुद्धमनादित्वमेवासिद्धमिति भावः यथापरतस्तर्के हेतुत्वे सिद्धे परतो विचारयिष्य
त इत्यर्थः तथा च तर्कस्य हेतुत्वासिद्धेन तदनुरुद्धमनादित्वं सुदूरपराहतमिति भावः हेत्वनुपन्यासन्यूनतां परिजिहीर्षुः पूरयति माना

भावादिति नतु जन्यतायाः किंचिदवच्छिन्नत्वनियमात् तर्कजन्यत्वमेव व्याप्तिबुद्धेर्वैजात्यं साधकं भविष्यतीत्यत आह तर्कस्येवेति नतु ज्ञान
स्येत्यपहाय नतु सामान्यतया ज्ञातस्येति यदुक्तं तस्य भावार्थमाह यदीत्यादिना तदूहोऽमृग्यतामिति सामान्यस्येहीत्यत्र ज्ञातस्ये
त्यनुषंगेन तद्दृष्टाभावादिति भावः नतु सामान्यत्वेनेति तदूहोऽमृग्यतामिति पूर्वेणान्वयः मूले ऽनौपाधिकत्वज्ञानं अनौपाधिकत्वनिश्चयान
पुनरौपाधिकत्वज्ञानस्याभावस्तथा सति तस्य स्वरूपसत एव तस्य हेतुत्वाद् योग्योपाधिव्यतिरेकज्ञानस्यानवस्थया ऽसंनिरासस्य उक्त
त्वप्रदत्वे ऽपि तत्वापत्तेः नचैवमुपाधित्वशंकानिरासश्चेत्यायमिम मूलविरोधस्तस्यानौपाधिकत्वनिश्चयकारणसम्पत्तिपरत्वेनैवो
पपत्तेः भूयेत्यादावनुपाधित्वज्ञानमुपाधित्वज्ञानाभावो नपुनरनुपाधित्वज्ञानमतो नपूर्वशंकयापौनरुक्त्यं चात एवेति भूयोदर्श
नस्य साध्यव्यापकत्वग्राहकत्वादेवेत्यर्थः तन्निश्चयः साध्या[illegible]व्यापकत्वनिश्चयः तथाच साध्यसहचारितधर्मिकसाध्या[illegible]
व्यापकत्वनिश्चायकत्वरूपमेव भूयस्त्वं भूयोदर्शनत्वेन हेतुतायामनौचित्यमिति भावः तद्विधूननं उपाधिशंकाविधूननं ननु भूयोद
र्शनस्य साध्याव्यापकत्वादिनिश्चायकत्वाभावाद्रूपं भूयस्त्वमसिद्धमत आह बाधितो साध्याव्यापकत्वमित्यादि तादृशेति सा
ध्यवद्व्यक्त्यंतर इत्यर्थः भूयोदर्शनेति भूयःस्वस्थानेषु दर्शनापेक्षेत्यर्थः ननु बाह्येंद्रियव्यापारदशायामेव संस्कारस्य तत्सहकारित्व
संभवात् तद्व्यापार इत्यादि मूले असंगतमत आह बाह्येंद्रियमात्रस्येति ननु संस्कारस्य मनःसहकारित्वे [illegible]नापि इंद्रियांतरसहका

रत्वं

रेण व्याप्तिग्राहकत्वप्रतिक्षेपाशयेनाशंकते आह मनसापि चेति तथा च नापि मनस इति मूलस्यापि शब्दव्यत्यासेन न मनसापीत्यर्थ इति शंद्रियमात्रे
सहकारित्वमेव प्रतिक्षिप्तमिति भावः मूले तस्मादिति यद्वा व्याप्तिः सकृद्दर्शनगम्येति प्राचीनप्रतिज्ञायां व्याप्तित्वस्यैकत्वाभावात् व्यापकसामा
नाधिकरण्यव्याप्तित्वेन पक्षत्वे बाधः परैरपि तस्याः सकृद्दर्शनगम्यत्वानुपगमात् निरुपाधिसंबंधव्याप्तित्वेन पक्षत्वे तु नन्यायमतव्यु
दासः तस्याः सकृद्दर्शनगम्यत्वसिद्धावपि तन्मतेऽनुमित्युपयुक्ताया व्यापकसामानाधिकरण्यव्याप्तेस्तादृग्गम्यत्वसंभवात् तथाविज्ञानवि
षयतयानुमितिजनकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वेनैवोभयव्याप्तिसाधारणधर्मेण पक्षत्वे सकृद्दर्शनगम्यत्वं तु साध्यसाधनसंबंधग्र
हत्वव्यापकविषयिताकत्वं विषयितासंबंधेन तादृशग्रहत्वव्यापकत्वं वा तेन व्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तेर्व्यभिचारज्ञानाभावा
दिसाचिव्येनैकदर्शनग्राह्यत्वेऽपि न सिद्धसाधनमिति निष्कर्षः भूयोदर्शनीयाया घटत्वे सति सत्त्वरूपस्य परिशेषस्य व्याप्तेरुपासिद्धत्वादृश
ष्टव्याघातहेतुत्वासंभवाद्यान्वहे दीधितिकारः साध्यसाधनेति साध्यसाधनसंबंधग्राहकतापेक्षयाहकत्वस्य घटादेरेनि सकृत्सकृद्दर्श
नगम्यत्वव्यभिचारतादवस्थ्यगर्भता यद्यपि तादृशसंबंधग्राहकातिरिक्तानपेक्षयात्किंग्राहके घटादौ नकिंतु सकृद्दर्शनगम्यत्वाभा
वात् व्यभिचारस्तादृशातिरिक्तानपेक्षग्राहकसामान्यकत्वोक्तावपि साध्यसाधनसंबंधविशिष्टद्रव्यत्वादौ तथात्वं अतएव तादृशग्राह
कातिरिक्तसापेक्षग्राहकान्यत्वोक्तावपि न निस्तारस्तथापि साध्यसाधनसंबंधग्राहकत्वव्यापकग्राहकताकत्वस्य विवक्षितत्वात् २३९

व्यवहार इति नार्थः तथा सति सिद्धांतेन तु निमित्तमस्तीत्यादिना शब्दरूपस्यानिमित्तस्य सत्त्वोपवर्णनासंगतेः अतो व्याचष्टे सर्वत्र समभावादिति व्या
प्यत्वेन व्यवहर्तुमशक्यत्वे इतरत्वे नाव्यवहर्तव्यत्वे विपरीतासंभव इत्यर्थः विषयाभावरूपदोषस्योभयत्रापि तुल्यत्वात् संसर्गाग्रहरूपस्यारोपस्य तत्रापि
संभवादिति भावः इत्थं च मूले निमित्तानुसरणमित्यस्य सामग्र्यनुसरणमित्यर्थः न तु निमित्तमस्तीति न तु दोषाभावः किं त्वालोकविलक्षणमस्तीति कृ
त्वेवारोपस्तथा च कारणांतरविरहाद्यारोपस्थले योऽसंसर्गाग्रह एव कारासमभांतरे नास्तीति न तत्र व्याप्यत्वव्यवहार इति भावः अवगतत्वस्य
व्याप्यमनवगतत्वादाह स्वरूपेति सन्निकृष्टतादशायां योग्यानुपलंभविरहान्महानसनिष्ठात्यंताभावप्रतियोगित्वसामान्यस्य वह्न्यादौ
प्रत्यक्षेण गृहीतुमशक्यत्व इत्यतः पूरयति अस्मिन्नित्यादिरिति अवगतत्वस्य व्याप्तिघटकत्वे महानससामान्यघटितस्यापि व्यापक
त्वस्य वह्न्यादौ प्रत्यक्षसंभवादस्मिन्निति पूरणं व्यर्थमतः पश्चादुक्तमप्यनुगतत्वं प्रागेव स्वरूपकीर्तनत्वेन व्याख्यातमिति ध्येयं न च तदिद
यनिष्ठस्यैतन्महानसनिष्ठाभावप्रतियोगित्वस्यायोग्यत्वात्तद्भावः कथं योग्य इत्यत आह महस्तीति तादृशेति एतन्महानसनिष्ठाभावीयेत्य
र्थः ननु प्रतियोगितावच्छेदकत्वसामान्याभावस्य साध्यघटकत्वात् ग्रहस्य दुःशकत्वं न क्षतिकरमतो व्याचष्टे न प्रतियोगितेत्यादि साध
नाव्यापकेति न च धूमाव्यापकयवत्वादिव्याप्यत्वस्य प्रत्येकमज्ञातत्वाद्व्याप्तिः साध्यतावच्छेदके साधनाव्यापकव्याप्यतावच्छेदकत्वाभाव
स्य विवक्षितत्वात् स्वरूपमेवेति तथा च तादृशसाध्यसाधनसंबंधरूपा व्याप्तिः प्रथमतो गृहीतुं शक्यैवेति भावः प्रथममवितर्कितोपाधेरभावरू
पां व्याप्तिं परिष्कृत्य पश्चाद्वितर्कितोपाधेरभावात्मिकां व्याप्तिं परिष्कुर्वन्नाह एवमिति साधनतावच्छेदकातिरिक्तमात्रावच्छेद्यत्वाभावेऽपीति [illegible]न

अधिकरणस्वरूपमेवेति अनुभूयते नच साधनतावच्छेदकातिरिक्ते नतत्त्वमत्यादिना साध्यसंबंधावच्छेदात् वह्निमान् धूमादित्यादावसंभवः सा
धनतावच्छेदको [redacted] तिरिक्तमात्रावच्छेद्यत्वाभावस्य विवक्षितत्वात् अनुशयानइति आहेत्यर्थेऽन्वयः तथात्वं सकृद्दर्शनगम्यत्वे
नवारयामइति तथाच प्रकारतयाऽनुमितिजनकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वेन पक्षत्वे बाधस्यादृशजनकतावच्छेदककोटिनिविष्ट
त्वेन पक्षत्वेवासिद्धसाधनमिति भावः गुरुमते वैयर्थ्याज्ञानस्य विशिष्टज्ञानाहेतुत्वात् पूरयति तत्सामग्रीति एतादृशेति उपाधिज्ञानस्य भा
गसत्वमित्यर्थः व्यवहारहेतुत्वाद्वेति ग्रंथेन पर्यवसितं स्योपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानहेतुत्वस्य खंडनासंभवादाह यथाश्रुतमिति उपाध्यनु
पलंभसहितस्य केवलाधिकरणज्ञानस्यानुमितिहेतुत्वादिति ग्रंथे यथाश्रुतमित्यर्थः ननु सत्यामव्यभिचारशंकायामनुमानादिना व्या
प्तिनिश्चयोत्पादनस्याः प्रतिबंधकत्वमसंगतमत आह अन्यस्य इति निश्चयात्मकइतिशेषः तेन व्यभिचारसंशयोत्तरं व्याप्तेः संदेहोत्पा
देपि नक्षतिः ननु संशयोत्तरक्षणे निश्चयानुत्पत्त्यर्थं निश्चयसामान्यं प्रतिसामानाकारसंशयसामग्रीत्वेन विरोधित्वाद्स्थितो प्राप्त्याशि
कनिश्चयं प्रति संशयस्य तथात्वे मानाभाव इत्याशयेनाह अन्यथापुनरिति यादृशसंशयस्याविरोधित्वे पुनरित्यर्थः कालदिग्याद्यंतर्भावेन
सामग्र्याः प्रतिबंधकत्वे गौरवादाह असाधारणतत्कारणेति विशेषादर्शनधर्मिज्ञानकोट्युपस्थित्यादिरूपसंशयकारणेत्यर्थः विशे
दी २ षादर्शनानामेकैकसत्वे निश्चयोत्पादादाह मेलकेति सामग्री प्रतिबंधकेति तदभिप्रायेणैव साध्यकचिदुपाधिसंदेहादिना मूलकृता
संशयसामग्र्याः प्रदर्शनादिति भावः ननु विशेषादर्शनकोट्युपस्थितधर्मिज्ञानादिसमुदायस्य निश्चयप्रतिबंधकत्वे न समवायेन वि २४०

दोषः नचोपाध्यभावात्मकत्वात्तेः साधनस्वरूपतया साधनग्राहकताव्यापकत्वग्राहकताकत्वमेव सम्यक् साध्यसंबंधप्रवेशो व्यर्थ इति वाच्यं
अनुमितिजनकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वप्रकारेण साध्यसंबंधविशिष्टसाधनस्यैव पक्षतावात्तद्ग्राहकत्वस्य केवलधूमग्राहकसन्निकर्षादौ सा
धनग्राहकत्वव्यापकत्वेन निरुक्तहेतोः स्वरूपासिद्धिप्रसंगादिति भावः ननु व्याप्तिग्राहकनिरूपणप्रस्तावे तयाहीत्यादिना व्याप्तिलक्षणाभिधा
नमर्थान्तरमस्त्वमत आह उपाध्यभावेत्यादि साध्यसाधनसंबंधग्राहकान्तरिक्तस्यातिरेकः मूले रासभसंबंधवदुल्येति सोपाधित्वशङ्कनकालीन
त्वेन तुल्यत्वं संबंधज्ञानस्य इष्टव्यं दीधितावासंनिकृष्टादित्यादौ स्थादिपदेनातीन्द्रियपरिग्रहः योग्यानुपलंभाविरहादिति हेतो रूपाधित्वप्रकारक
तयातद्सन्निकर्षदशायामुपाधित्वविशिष्टस्य यावदुपलंभकसमवधानासंभवादित्याशयः नचोपाध्युपलंभकसर्वसमवधानाविनाकृत ए
वोपाध्यनुपलंभोऽनुमितिहेतुः सत्यामपि साध्यसमानाधिकरणहेतुमत्त्वबुद्धावनुपाधित्वग्राहकसामग्रीविरहदशायामनुमित्यनुत्पादस्य
सर्वसिद्धत्वादिति भावः उपाध्यनुपलंभस्य निरुपाधित्वव्यवहारहेतुत्वेप्युक्तशङ्कातादवस्थ्यमाह तथापीति इत्थं च व्यवहारहेतुरेव हेतुर्यस्ये
ति मध्यमपदलोपि बहुव्रीहिणाऽनुमितेर्व्यवहारहेतुहेतुकत्वादित्यर्थः तथेत्यादि कं न्यायमतेन गुरूणां संसर्गाग्रहस्यैव व्यवहारहेतुत्वादि
ति स्मर्तव्यं ननूक्तकार्यस्यासत्पूर्वकत्वपरित्यागे व्यवहारहेतुत्वाद्यर्थोक्तिकारेण तस्य समुच्चयोऽनुपपन्न इत्यत आह उपाधिस्मरण इत्यादीनि तत्
व कारणेति उपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानकारणेत्यर्थः तथा च द्वयोः प्रयोजकत्वमात्रं चकारः समुच्चिनोतीति नानुपपत्तिः अनुमितिहेतुत्वादिति
मूलेपि हेतुशब्दस्य प्रयोजकत्वपरत्वादिति भावः केचित्तु ननूपाधिस्मरणसहकृतस्य तदनुपलंभस्यानुमितिहेतुत्वापेक्षायामुपाधिस्मरणे

न पक्षत्वान गृहेतोः स्वरूपासिद्धिस्तु दुर्हेयानुपाधित्वग्राहकस्यैवानिश्चितस्यापेक्षणात् तत आह एवं चेति न वारयाम
इति यथा चात्र केवलमनुमितिजनकतावच्छेदकप्रकारत्वं तज्जन्यतावच्छेदकाधिकरणत्वेन ॥४

सहकृतस्य तस्य तदनुकूलस्यानुमितिहेतुत्वापेक्षायामनुपाधिस्मरणे सत्युपाध्यनुपलम्भादनुमितिरित्येवं गुरुमतं थाविरोधः इत्यत आह उपाधिस्मरण
इत्यादीति तत्करणेति उपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानकारणेत्यर्थः तथा च [redacted] त्वप्रयोजकत्वमेवास्त्वमीत्याकूतः ननु भावभिन्नत्वस्याभावत्वस्य गुरुत्वा
भप्रसिद्धत्वादुपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानस्यानुमितिहेतुत्वं दुर्घटमत आह अभावत्वं चेति नन्वेवमुपाध्यभावविशिष्टसाध्यसमभिव्याहारितस्यैव
वानुमितिहेतुतावच्छेदकस्यैव पर्याप्त्याधिकरणत्वेन तिव्याप्तिस्वरूपस्यैव निरुक्तहेतुमत्ताभाव्याप्तिः न चैवं सिद्धसाधनं एतद्दोषस्याग्रे सामा
नाधिकरण्यभावस्य तु न तथात्वमित्यादिना दीधितिकृतैवोक्तत्वादिति भावः नव्यास्तु ननूपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानं यद्यनुमितिहेतुस्त
दोपाध्यभावत्वप्रकारकविशिष्टस्यैव साध्यसाधनसामानाधिकरण्यस्यानुमितिहेतुतावच्छेदकीभूतव्याप्तित्वात् न सकृद्दर्शनगम्यत्वादनुमा
ने गुरुणां बाधः स्वरूपासिद्धिरित्यत आह एवं चेति उपाध्यभावत्वस्य प्रामाणिकत्वे चेत्यर्थः नवास्तामा इति उपाध्यभावत्वाभिन्नं प्रकार
तया तदनुमितिजनकतावच्छेदकं तन्नैव सकृद्दर्शनगम्यत्वस्य साध्यत्वात् इति भावः इष्टापत्तिरिति आधिकरणस्य रूपव्याप्तेः प्रथमभेवान
नुगतत्वादिति भावः तद्ग्रहमात्रं उपाध्यग्रहमात्रं इत्थं च क्वचिद्दृश्यमान एवोपाधित्वेन धूमादेर्न ज्ञात इति शंकया शंकासामग्र्यां गृहीत
व्याप्त्यभावविसंशयः इति किञ्चिद्दृश्यमानेत्यादि मूलस्यार्थः उपाधेरनुपस्थितावनुपाध्यभावत्वप्रकारेण प्रथमदर्शने सुग्रहत्वात् स्मरयतीति सत्यु
पाधीति अत्र प्रथमदर्शने निश्चितस्य व्याप्तिस्वरूपस्यैव संशयोपपादकतया यद्वत्यादि मूलसंगमात् स्मरणव्यापकमित्यस्य मुकुन्दवरणाः मूल
क्वचिदित्यादि क्वचिद्यासम्भवे व्याप्यत्वव्यवहारो दोषाधीनात् संसर्गाग्रहादित्यर्थः अत्रापि तथेति मूलस्य दोषाधीनासंसर्गाग्रहाद्व्याप्यत्व २४९

मिश्रपत्र २

शेषादर्शनस्य समवायेन कुत्राप्यसत्वात्तादृशसमुदायसत्वेपि निर्णयप्रसंगात् एतएव स्वरूपसंबंधेनापि विरोधित्वं धर्मिज्ञानादेस्तेन सं
बंधेन कचिदप्यसत्वात् अत आह विवेचितमिति प्रामाण्यवाद इति शेषः तथाच विशेषदर्शनाभावादिविशिष्टविरोधिकोट्युपस्थितिरेव संश
यसामग्रीवदर्थस्तत्रोक्त इति तादृशकोट्युपस्थितित्वेनैव समवायेन निश्चयं प्रति विरोधित्वं वैशिष्ट्यं चैककालावच्छेदेनैकात्मवृत्तित्वरूपं नि
विष्टमतो नातिप्रसंग इति भावः ननु निर्णयत्वस्य नीलाद्यघटत्वादेरिवार्थसमाजग्रस्तत्वात्कार्यतावच्छेदकत्वमत स्तदवच्छिन्नं प्रति
संशयसामग्र्या अपि प्रतिबंधकत्वं दुर्घटमत आह वस्तुतस्त्वेवमि[illegible]प्रत्यक्षकार्यतानवच्छेदकत्वादिविशिष्टबुद्धिसामान्यं प्रत्येव याद्यभा
वनिर्णयत्वेन प्रतिबंधकत्वमुभयकोटिविशिष्टधीसामग्रीसत्वे [illegible]न तु निश्चयो इत्यादि कं हेत्वाभासादोवस्य तद इत्यर्थः साधनमो
[illegible]ति साधनविशेष्यकेत्यर्थः याद्येति साध्याभाववद्वृत्ति त्वरूपस्या[illegible]त्यर्थः नन्वभावे साधीयत्वावगाहि प्रमेयत्वाभाववद्वृ
त्तिज्ञेयत्वमित्याकारो व्यभिचारग्रहः केवलान्वयिस्थले संभवत्येवेत्यत आह एवं इत्याद्यपि कचित्साधने संवचेति तथाच यत्रसाधने साध्याभा
ववद्वृत्तित्वभ्रमो न जातस्तत्र व्यभिचारज्ञानाभावस्य व्याप्तिधीहेतुत्वमसंभवीति भावः तादृशग्रहे साधनवह्न्यभावप्रतियोगितावच्छेद
कत्वग्रहे तथापीति तत्पुरुषीयहेतुमान्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वबुद्धेस्तादृशावच्छेदकत्वबुद्धेः समानविशेष्यकत्वप्रत्यासत्त्या प्रतिबं
धकत्व स्योतनायोक्तं साध्यतावच्छेदक इति एकस्य पुंसो वह्नित्वे धूमवान्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वग्रहेपि पुरुषांतरस्य तत्त्वतादृशानव
च्छेदकत्वग्रहस्य संपत्यर्थमाह तत्पुरुषीयेति कायव्यूहस्थले योगिन इति एकशरीरावच्छेदेन तादृशावच्छेदकत्वनिश्चये व्यक्त्यंतरावच्छेदेन

ताद्दशानवच्छेदकत्वग्रहोपगमे पुरुषपदस्थाने शरीरार्थकं यत्किंचिद्देहावच्छेदेनैवकस्य चित्तत्त्वमो बाधनिश्चयेप्यन्यस्यात्मः परपुरुषप्रवेशाभावे न विशि
ष्टधीः प्राप्ति की तत्तच्छरीरावच्छिन्नतत्तत्पुरुषीयत्वेनैव कोपि द्विवक्षणीयं विषयतयेति यद्यपि घटत्वं ताद्दशप्रतियोगितावच्छेदकं वह्नित्वं धूप
मेयं मित्येवं ग्रहेपि वह्नित्वं ताद्दशप्रतियोगितानवच्छेदकं इत्येवं व्यापकत्वज्ञानोत्पादाद्विषयितासंबंधे प्रतिबंधकत्वप्रसंगतं न च ताद्दशावच्छेद
कत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासंबंधेन तथात्वेवाच्य इत्थमपि वह्नित्वं ताद्दशप्रतियोगितावच्छेदकं न वेति संशयोत्तरं वह्नित्वं ताद्दशानवच्छेदक
प्रतिज्ञानानुत्पत्तिप्रसंगात् निश्चयत्वस्य धर्मिघटितमूर्तिकतया ताद्दशावच्छेदकत्वनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकत्वस्यैव क्रमशः वक्तव्यत्वात् तथापि हे
तुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासंबंधेन तत्पुरुषीयताद्दशानवच्छेदकत्वबुद्धिसामान्यं तत्पुरुषीय
बुद्धिमात्रं प्रत्येव वा घटत्वपटत्वादित्तत्तत्प्रत्येकधर्मधर्मिकताद्दशावच्छेदकत्वनिश्चयनिरूपितघटत्वपटत्वादित्तत्प्रत्येकधर्मनिष्ठविशेष्य
तासंबंधेन तत्पुरुषीयहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वज्ञानत्वेन तत्पुरुषीयज्ञानत्वमात्रेणैव वा प्रतिबंधकत्वं ताद्दशताद्दशसंबंधा
वच्छिन्नतदभावकूटस्यैव च हेतुत्वं न चैवं प्रतियोगितावच्छेदसंबंधभेदेन कार्यकारणभावानंत्यं अननुगमकतथात्वथात्वस्येष्टत्वात् वस्तु
तस्ताद्दशावच्छेदकत्वप्रकारतान्यप्रकारता निरूपितविशेष्यतारूपेणैवानुगतसंबंधेनैव तत्पुरुषीयताद्दशावच्छेदकत्वज्ञानं प्रतिबंधकम
तः संबंधाननुगमस्यैवनास्ति वह्नित्वं ताद्दशावच्छेदकं न वेत्यादिसंशयस्य तु वह्नित्वनिष्ठमवच्छेदकत्वाभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यतात्वे
नतेनैव च्छेदकत्वप्रकारतानिरूपितमपि नवच्छेदकत्वनिरूपितं विशेष्यतांतरं इति ताद्दशसंशयस्यानवच्छेदकत्वग्रहमत्वविरोधित्वं अतएव शिव २५२

त२

या भेदः।

वृक्षः कपिसंयोगी तदभाववांश्चेति समुच्चयादृक्षः संयोगिनवेत्यादि संशयस्य समुच्चये प्रकारताद्वयनिरूपितैकविशेष्यत्वाभावादत एव प्रत्यक्ष
मणिदीधितावतिरिक्तविषयताप्रतियोगिज्ञानं समूहालंबने तु विरोधिप्रकारकप्रकारतावच्छिन्नाभिन्नैव विशेष्यतानुविरोधिनानारूपनि
रूपितैकेति संशयग्रंथे स्फुरमभिहितमित्यादिकमन्यत्र विस्तरः विषयतात्रित्वानियामकत्वमतेन तत्संबंधावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धत्यादाह ताद्रूप्यत्वे
ति तादृशावच्छेदकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितसंशयविशेष्यत्वाभाव इत्यर्थः विषयताज्ञानसमानकालीनतयास्वनातिप्रसंग इति भावः ननु व्याप्तिक
त्वे यस्य पुंसः स्वरूपसंबंधेन तादृशावच्छेदकत्वप्रकारकं ज्ञानमप्रसिद्धं तदीयव्याप्तिग्रहे व्यभिचारज्ञानाभावस्य हेतुत्वालाभः तथा व्यभिचारांत
रग्रहेपि व्याप्तिग्रहप्रसंगश्चेत आह वस्तुत इति इत्यादिकमित्यादिपदेन साधनं साध्यवदन्यवृत्तीत्यादेरुपग्रहः यत्रैकविधमेव व्यभिचारज्ञा
नं प्रसिद्धं तत्र तावद्व्यभिचारज्ञानाभावस्य हेतुत्वासंभवादाह अस्वायोगमिति तथा च यत्र यादृशं प्रसिद्धं तत्र तस्याभावो हेतुरिति भावः सम
वायघटितसामानाधिकरण्यघटितव्याप्त्या हेतुत्वमावेदयितुं पुरुषभिन्नेत्युक्तं यद्यपि व्यभिचारज्ञानादृशायामपि घटाद्यवच्छेदेन तदभावस्य
पुरुषे सत्त्वात्तदानीमपि व्याप्तिग्रहापत्तिः तथापि समवायेन व्याप्तिग्रहे ज्ञातिसमवायावच्छिन्नव्यभिचारज्ञानाभावस्य निरवच्छिन्नविशेषणतासं
बंधेन हेतुत्वं वाच्यं व्यभिचारज्ञानकालीनतदभावश्च घटाद्यवच्छेदेनत्वविशिष्टविशेषणतयैव न चान्यथेति दिक्त्यदोषः यत्तु व्यभिचारज्ञान
विशिष्टत्वावच्छिन्नस्यैव समवायसंबंधेनाभावो व्याप्तिधीहेतुः तथा चात्मनि घटाद्यवच्छेदेन व्यभिचारज्ञानस्य विरहेपि तद्विशिष्टस्यात्मस्यैवाभा
वान्नोक्तदोष इति तन्न वृक्षादौ मूलाद्यवच्छेदेन कपिसंयोगविशिष्टवृक्षत्वाद्यभावस्येवात्मन्यपि घटाद्यवच्छेदेन ज्ञानविशिष्टात्मत्वाभावस्य
सत्त्वात् विशेषणस्य तत्रासत्त्वे तदवच्छेदेन विशिष्टवत्त्वस्यात्यंतमसंभावितत्वात् केचित्तु समानावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्या व्यभिचारज्ञानाभावः शरी

रनिषेधव्याप्तिधीहेतुः नचैवमवच्छेदं शरीरेत्यप्रति दशायामव वह्नि तहस्ताद्यवच्छेदेन व्यभिचारज्ञानं तयोरत्यन्तभेदेऽवच्छेदं शरीरावच्छेदेन व्याप्तिधीः स्यादुत्पन्न
व्यभिचारज्ञानस्यावच्छेदकतासंबंधेन स्वं शरीरव्यक्तावसत्वादिति वाच्यं हस्तादेरनावच्छेदकत्वापत्तेः वाह्ये इव त्वाविशेषे पि शरीरस्यैव तथात्वा
दन्यथा चैवोज्ञानातीत्यादेरिव हस्तोज्ञानातीत्यादेरपि व्यवस्था तदित्याकृः [illegible] पूर्वकोर्धेस्यमस्वरस्यरसमाह अत एवेति नानाविधव्यभि
चारज्ञानाभावानां हेतुत्वादेवेत्यर्थः निरुक्तावच्छेदकत्वग्रहाभावमादायस्य हेतुत्वेऽपि व्यभिचारांतरग्रहदशायामपि व्याप्तिधीः स्यादिति भावः
एवं चेति साध्यसाधनादिभेदेन विशिष्यैव हेतुत्वे वेत्यर्थः ननु साधनं साध्याभाववद्वृत्तीत्यादि व्यभिचारज्ञानाभावस्य पुंनिष्ठतया हेतुत्वेऽपि सा
ध्यतावच्छेदकं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकमित्यादेव्यभिचारज्ञानाभावस्य पुरुषनिष्ठतया हेतुत्वाभिधानमसंगतं वह्नि
त्वइत्यत्राघनं तत्साध्यतावच्छेदकां तर्भावेनानंतकार्यकारणभावापत्तेः किंतु हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वप्रकारकज्ञानं प्रति स
मानाविशेष्यत्वप्रत्यासत्त्या तत्पुरुषीयतादृशावच्छेदकत्वप्रकारकज्ञानस्य विरोधितया विशेष्यतासंबंधेन तदभाव एव तत्र हेतुरस्त्वतः पुरु
षव्यक्तीनामपि साध्यतया तत्पुरुषत्वस्य तथाविधव्यक्तिविशेषत्वेन तत्र वेशकृतगौरवस्याप्यसंभवादत आह प्रसिद्धाया इत्यादि तदभा
वबोधेति तादृशावच्छेदकत्वाभावबोधेत्यर्थः तथात्वकल्पनं विशेष्यतासंबंधेन तादृशावच्छेदकत्वग्रहाभावस्य हेतुत्वकल्पनं तत्सत्त्वका
रेति तत्तद्धर्मितावच्छेदकमित्यर्थः विशेषदर्शने वह्नित्वादेर्ज्ञानित्वादिप्रकारेण तादृशानवच्छेदकत्वग्रह[illegible]नरूपेण तत्तद्रूपेण तत्पुरुषी
यावच्छेदकत्वनिश्चयस्य विशेष्यतासंबंधेनाभावः तेन रूपेण तत्पुरुषीयानवच्छेदकत्वज्ञानेन कारणं वाच्यं तथा च धर्मितावच्छेदकभेदेन का शिव २४३
र्यकारणभावानंत्यं तथा चावश्यकमिति धर्मितावच्छेदकतत्पुरुषीयत्वयोर्निवेशेन कारणत्वकल्पने गौरवमिति भावः न व्याप्तेः वह्नित्व
निर्णयोपि वह्नित्वादिप्रकारेण तादृशानवच्छेदकत्वग्रहा ३

४१

ज्ञातित्वप्रकारेण वह्निज्ञानत्वादेः साध्यतास्थले वह्नित्वाद्यवच्छिन्नधर्मिकतादृशावच्छेदकत्वनिश्चयत्वेन वह्नित्वाद्यवच्छिन्नधर्मिकतादृशानव
च्छेदकत्वग्रहं प्रति विरोधित्वेपि दंडित्वकृतिमत्त्वावच्छिन्नसाध्यतास्थले निरवच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकत्वसंबंधेन तत्पुरुषीयानवच्छेदकत्वज्ञा
नसामान्यं प्रति दंडत्वकृतित्वादिप्रत्येकधर्मावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकत्वनिश्चयनिश्चयविशेष्यतावच्छेदकत्वसंबंधेन तत्पुरुषीयावच्छेदकत्व
ज्ञानत्वेन तत्पुरुषीयज्ञानत्वमात्रेणैव वा प्रतिबंधकत्वं युक्तं अन्यथा दंडत्वे दंडित्वाद्यनंतधर्मानवच्छेदकांतर्भावेन प्रतिबंधकतावच्छेदकगौर
वापत्तेः न चैवं तादृशतादृशसंबंधेन तत्तदवच्छिन्नाभावकूटस्य हेतुत्वमपेक्ष्य लाघवान्निरवच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्या तत्पुरुषीय
तादृशानवच्छेदकत्वग्रहं प्रति निरवच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्यैव प्रतिबंधकत्वमुचितं दंडित्वदंडत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यताप्रवेशे गौ
रवादिति वाच्यं तथा सति दंडित्वादिसामानाधिकरण्येनावच्छेदकत्वनिर्णयेपि तत्सामानाधिकरण्येनानवच्छेदकत्वग्रहस्यानुत्पत्तिप्रसंगा
त् न च यत्र दंडत्वं दंडित्वं च तादृशप्रतियोगितावच्छेदकमिति ज्ञानस्योत्तरं दंडांशे तस्य भ्रमत्वग्रहस्तत्र दंडित्वदंडत्वेप्यनवच्छेदकत्वधीः
स्यात् तदप्रामाण्यज्ञानव्यक्त्यभावविशिष्टस्यैव तत्पुरुषीयानवच्छेदकत्वग्रहस्य समानविशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्या विरोधित्वादन्यथा
दंडित्वेप्यनवच्छेदकत्वधीस्तदानीं न स्यादिति वाच्यं दंडित्वावच्छिन्नविशेष्यकावच्छेदकत्वनिर्णयविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेन तत्पुरुषी
यावच्छेदकताज्ञानस्य दंडविरोधितायामेव दंडांशेन भ्रमत्वज्ञानव्यक्तीनामुत्तेजकतया दंडत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकावच्छेदकत्वनिश्चयविशेष्य
तावच्छेदकतासंबंधेनाविरोधितायां दंडांशे तदप्रामाण्यज्ञानव्यक्तेरप्रवेशाद्यत्र यद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकत्वसंबंधेनाविरोधित्वं तत्र
तद्धर्मविशिष्टांशे भ्रमत्वग्रहव्यक्तीनामुत्तेजकत्वादित्थमेव च घटादिमत्ताबुद्धिं प्रत्यपि बाधबुद्धेस्तदभावव्याप्यवत्तानिश्चयस्य समानविशे

यतावच्छेदकत्वस्यासत्या विरोधित्वं परिष्कार्यमित्याकूतः। नन्वु व्याप्तिग्राहकमिति मूलस्य न व्याप्तिग्राहकताभावमर्थः प्रत्याय
वश्या हि व्याप्तिधीजनके परादावतिप्रसंगात् नापि व्याप्तिग्रहत्वावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकं तथा व्यभिचारज्ञाने विर
हेतद्व्याधात् व्यापकताग्रहत्वावच्छिन्नं प्रत्येव तस्य हेतुत्वादतो व्याप्तिविषयताव्यापकीभूतयत्किंचिद्विषयिताकग्रहत्वावच्छिन्नं प्रतिका
रणत्वमेव तस्येति वाच्यं स च व्याप्तेर्व्यापकसामानाधिकरण्यरूपत्वे सहचारज्ञानस्यासंभवीत्यतो व्याप्तिमन्यथा निर्वक्ति व्याप्तिश्चेत्या
दिना साध्यसंबंधितेति ग्राह्याभावानवगाहि योपि व्यभिचारज्ञानस्य मालिन्यं तादृश्या येनाविरोधित्वं हेतुतानिधर्मस्य साध्यसंबंधि
तानवच्छेदकत्वमेवात्र मते व्यभिचार इति भावः उक्तव्याप्तिग्रहस्यानुमितौ हेतुत्वात्तद्ग्राहकाभिधानमर्थांतरयुक्तमित्यस्वरसः
कश्चिदित्यनेन सूचितः सामान्यतस्त्वेति च च यत्तद्व्यापकत्वग्रहं प्रति तत्सामानाधिकरण्यग्रहत्वेन हेतुत्वे समानविशेष्यकत्वप्रत्यासत्तिः ते
न विरुद्धव्यक्तिद्वैतसाधारणैकव्यापकत्वाभावाद्विरुद्धस्थले सहचारग्रहस्य हेतुत्वेपि धूमवह्न्योर्व्यापकत्वग्रहे हेतुत्वे मानाभाव इत्यपास्तं तल
त्वादौ धूमव्यापकत्वग्रहानुरोधेन तद्धर्मस्य धूमसामानाधिकरण्यग्रहस्यावश्यकत्वादौ धूमव्यापकताग्रहार्थमप्यावश्यकत्वादिति ध्येयम् असिद्ध
त्वादिति व्यापकत्वभ्रमे सहचारभ्रमस्य हेतुतायां असिद्धत्वादित्यर्थः असिद्धिमेवस्य दृश्यति विरुद्धापीति सामग्रीक्रमेति सामग्रीक्रमाधीनो ग्रहण
स्य क्रमः सामग्रीयौगपद्याधीनं च ग्रहस्य यौगपद्यमित्यर्थः नन्विति अन्यथा व्यापकत्वज्ञानोत्तरमपि कदाचित्सामानाधिकरण्यज्ञानोत्पत्त्या त
त्रापि व्यापकत्वज्ञानं हेतुरित्येव किं न रोचयेदिति भावः व्यवहितेति व्यवधानमध्यास्थितकुड्यादिसंबंधः विप्रकर्षो दूरवर्तित्वं संभवादित्यस्यना
नुपलंभयोग्यतेत्यनेनान्वयः प्रतियोगिसत्त्वेत्यादि प्रतियोगिसत्त्वप्रसंजितोपलब्धिकत्वरूपेत्यर्थः तथा च वक्ष्यति यदि धूमाव्याधिकरणत्वावत् शिव २४४

संनिकर्षेसतिधूमवान्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकंस्यात्तादृशावच्छेदकत्वेनोपपद्यतेइत्याशयेनाहस्यैवेत्यत्रयोग्यतासंपादकत्वाद्यावतांवधूमवतामेकदास-
न्निकर्षविरहात्संनिसासंभवतीतिताद्दृशावच्छेदकत्वाभावोनलौकिकप्रत्यक्षविषयइतिभावः आदिपदाचार्योक्तयाः प्रतियोगितद्व्याप्येतरयावतद्रूपल-
म्भकसमवधानरूपयोग्यतायाश्चपरिग्रहः कथंचिच्छब्दादिनाविरोधाद्याहीतिधूमवान्होनाद्दृशावच्छेदकत्वस्याविरोधादिग्रहवशादित्यर्थः विरोधा
स्सामानाधिकरण्यंआदिपदाद्व्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वस्योपग्रहः तथाचताद्दृशावच्छेदकत्वासमानाधिकरणतयाताद्दृशावच्छेदकत्वव्याप
काभावप्रतियोगितयावाधूमत्वत्वादिमत्वस्यधूमत्वादेपरामर्शाद्रिमत्वेताद्दृशावच्छेदकत्वाभावइत्याकारकव्यतिरेक्यनुमित्यनंतरमेवन्हित्वेताद्दृशप्र
तियोगितावच्छेदकंमिथ्याकारकप्रत्यक्षमितिभावः नचैवमुक्तक्रमेणवन्हित्वादिनाहेतुनाताद्दृशावच्छेदकत्वाभावस्यवन्हित्वेपिव्यतिरेकतअनुमिति
संभवात्धूमत्वानुसरणंव्यर्थमितिवाच्यं प्रत्यक्षतएवप्रथमतः साध्यतावच्छेदकीभूतवन्हित्वादौताद्दृशावच्छेदकत्वाभावग्रहार्थं एतदनुसरणात् अथा
नुपलब्धियोग्यतायामननुगतत्वादिनान्यैवास्त्वित्यतआह अतएवेति ताद्दृशावच्छेदकत्वाभावस्यलौकिकप्रत्यक्षगम्यत्वाभावादेवेत्यर्थः निर्णयात्म
निसंशयादिसाधारणस्यप्रतिबंधकत्वादित्यन्वयः निश्चयत्वावच्छिन्नंप्रत्येवविपरीतज्ञानस्यविरोधित्वेविपरीतनिश्चयोत्तरंसंशयापत्तिरतआह साधा
रणेवेति निश्चयात्मनइत्यग्रिमेणान्वयः शंखोनपीतइत्यादिनिश्चयसत्वेपिदुष्टनयनस्यपुंसः शंखःपीतइत्युपनीतभानोत्पत्तेराह दोषविशेषाज
न्येति सत्यपिबाधानिश्चयेलौकिकप्रत्यक्षोत्पादादाहउपनीतेति अत्रोपनीतत्वांतंसाक्षात्कारत्वानिरूपितविषयित्वोपलक्षकं नतुदोषविशेषाज
न्यत्वादेःप्रवेशोगौरवात् साक्षात्कारत्वानिरूपिततत्प्रकारताकबुद्धित्वावच्छिन्नंप्रत्येवलाघवेनतदभावनिश्चयत्वेनप्रतिबंधकत्वात् साक्षात्कारत्वानि
रूपितं[illegible]तत्प्रकारत्वंलौकिकप्रत्यक्षेपूर्वदोषविशेषजन्यप्रत्यक्षेप्यविशिष्टं उभयत्रैवसाक्षात्करोमीत्यनुभवात् एकदोषस्यकल्प्तमप्यत्वाद् अत शिव
एवलौकिकसंनिकर्षजन्यस्यापिघटादिसंशयस्यतदभावनिश्चयप्रतिबंधकत्वं संशयघटकप्रकारतायाअपिसाक्षात्कारित्वानिरूपितत्वात् घटं

दि

साक्षात्करोमीत्याकारकसंशयानुव्यवसायस्याभावात् इत्यादिकमन्यत्र विस्तरः साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावव्याप्ते लौकिकप्रत्यक्षमभ्युपगच्छतां मतमाह तत्र
त्र धूमादाविति विरहादीत्यादिपदात्संनिकर्षग्रहपरिग्रहः ७४ ननु धूमान्तरे निर्वह्निवृत्तित्वस्य संभावनासत्त्वात् अतो धूमत्वावच्छेदेनेत्यनुपपन्नमत आह ला
घवादिति धूमांतराकल्पनलाघवादित्यर्थः तथा च तदेवोक्तसंभावनायाः प्रतिबंधकमिति भावः कालान्तरे वह्न्यभाववद्वृत्तित्वेपीदानीं तदनुपलब्धिसंभ
वादन्यमते त्वनुपलब्धेर्योग्यतानास्तीत्यस्वरसो वदंतीत्युक्त्या सूचितः ७५ ननु वह्नौ धूमकारणत्वसंशयनिरासार्थं तर्कानुसरणं व्यर्थं धूमकारणत्व
स्य क्वचिदप्यनिर्णये तत्सहचरितधर्मवत्त्वग्रहाभावादेव वह्नौ तत्संशयस्यासंभवात् साधारणधर्मवत्ताग्रहस्य संशयहेतुत्वात् न चैवं धूमोत्पत्तौ तर्कवि
नैव धूमकारणत्वनिर्णयात्तत्संभवस्तथापि वह्न्यादावेव तद्देव धूमकारणत्वग्रहे बाधकाभावादित्यतः सामान्यतः कारणत्वनिर्णयेन साधारणधर्म
वत्ताज्ञानेन संपादनेन संशयसंभवमाह हुताशोप्यादि अर्थे तु तेषामन्यतमो धूमकारणमित्यवधारणस्य तादृशान्यतमत्वावच्छेदेन (धूमकारणत्वावच्छेदेन) धूम त
कारणत्वावगाहित्वे तादृशान्यतमत्ववैशिष्ट्यज्ञानस्यैव व्यावर्तकधर्मदर्शनविधया वह्नौ धूमकारणत्वसंदेहविरोधित्वसंभवात्तत्कार्यानुसरणं विफलं
मत आह संदिग्धे इति संदेहाकारमाह किमेतानीति हुताशनान्यतमः इति कारणत्वं हुताशनाद्यन्यतमत्वावच्छेदेन येति संदेहेनान्वयः तथा चो
क्तसंदेहानुरोधादन्यतमत्वसामानाधिकरण्येनैव धूमकारणत्वं सर्वमवच्छिन्नमन्यथा प्रतिबंधकसत्त्वे तादृशसंदेहायोगादिति भावः नन्वेतावता सा
मान्यतः कारणत्वनिश्चयेन कारणत्वसहचरितधर्मवत्ताज्ञानस्य संपादनेपि धूमकारणत्वाभाववत्त्वरूपापरकोटिनिश्चयस्य ज्ञाप्यसत्त्वात्सहच त४
न रितधर्मवत्ताज्ञानविरहादेव धूमकारणत्वसंदेहासंभवात्तन्निरासको विफलमतो धूमकारणत्वाभावप्रनिर्णयप्रकारमाह लब्धेति अहेतुत्वमेवे
ति तथा च तमन्तमभिप्रैव कारणत्वाभावसहचरितधर्मवत्त्वग्रहेनानुपपन्नमिति भावः ननूक्तक्रमेण कारणत्वसंदेहस्य सामग्रीसंपादने तर्कस्य निवर्त
कत्वोपपादनेपि कारणतानिर्णायकत्वं तर्कस्य दुर्घटं प्रत्यक्षेण कारणत्वग्रहे अन्वयव्यतिरेकज्ञानस्य हेतुतया तद्विलंबात् कथं प्रत्यक्षतः कारणता शिव

कल

यद्व्यापक सामानाधिकरण्यरूप व्याप्तेर्ग्रहे विशेषणतावच्छेदकीभूत व्यापकता निर्णय विषयताकारणतात्तानस्य हेतुत्वं कारणत्वस्य व्यापकताग र्भत्वात् अत: का...

ग्रहः स्यादत आह यथास्यैवेति तथाचान्वयव्यतिरेकज्ञानमप्यस्तीतिभावः तत्रैवेति धूमकारणत्वनिश्चये चेत्यर्थः विरोधितामिति निश्चयात्मकप्रत्यक्षे
याह्यसंशयस्यापि प्रतिबंधकत्वमाहृत्येदं ननु व्यभिचारशंकानिरासकस्तर्को दर्शनीयः स च धूमो यदि वह्निव्यभिचारी स्याद्वह्निजन्यो न स्यादित्या
कारएवेति वह्निजन्यत्वग्राहकतर्कस्य दर्शनानौचित्यमत आह अनुसंधेयइति अपेक्षणीयइत्यर्थः कार्यकारणभावग्रहइत्यस्य वह्निधूमयोरित्या
दिः कार्यकारणभावइतिपाठे तु अनुसंधेयइत्यस्य निश्चेतव्यइत्यर्थः तदधीनत्वात् कार्यकारणभावग्रहाधीनत्वात् अन्यथा धूमस्य वह्निजन्यत्वानिर्ण
ये बाधग्रहाभावादुक्ततर्क एवनावतरेत् व्यभिचारशंकानिरासद्वारा व्याप्तिग्राहकः स्यात्तथाच बाधनिर्णयाविधया व्यभिचारशंकानिवर्तकतर्क
मूलभूतस्य वह्निजन्यत्वनिर्णयस्य संपादकतयैव धूमो यदि वन्ह्यसमवहितजन्यत्वे सतीत्यादि मूलोक्ततर्को व्याप्तिग्रहे पेक्ष्यतेइतिभावः मात्रां
मतैर्क्यत्वस्यानुगतत्वात् लोकादिसाधारणमन्यथासिद्धनिरूपकव्यापकतावच्छेदकीभूत वह्निजन्यत्वनिर्णयस्य संपादकतयैव त्वादिधर्मि
कत्वमेव वह्निव्यादिकारणत्वं तथाच धूमादेस्तादृशधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यभानस्य सामग्रीसत्वदशायां वह्नौ धूमकारणत्वग्रहएव वह्निधूम
योर्व्याप्तिग्रहरूपः स्वव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यावगाहित्वादिति मूलोक्ततर्कस्य तादृशकारणताग्राहकताया अनुरोधेनैव व्याप्तिग्राहकत्वं सं
भवतीत्याशयेनाह सामानाधिकरण्येनेति प्रकारे तृतीया तथाच सामानाधिकरण्येनैव तस्येवेति कारणताग्रहस्यैवेत्यर्थः वाकारो नास्त्यायां स्वोत्पत्त्य
व्यवहितप्राक्कालावच्छिन्नस्वाधिकरणवृत्ति कार्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वरूपाया एव व्यापकताया कारणताशरीरे निविष्टतया तदवच्छिन्न
सामानाधिकरण्यस्य परिच्छेदेविस्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यरूपायाअनुमितुपयुक्तव्याप्तेः कारण
ताग्रहेणाविषयीकरणादितिध्येयं ननु तद्धर्मावच्छिन्नापादककाव्याप्तिव्यतिरेकेनैव तद्धर्मावच्छिन्नवत्ताबुद्धिं प्रति विरोधित्वात्तादृशापादकस्यैव मूलोक्ततर्कस्य अ
तोवह्निजन्यत्वसंशयानिवर्तकत्वमत आह विपर्ययेतनमात्रपर्यवसायिनश्चेति विपर्ययेस्वविशेष्यपक्षकापादकाभाववत्त्वानुमाने तन्मात्रविधेयताकस्यैव

निर्णायकत्वं व्याप्तिग्रहे इति तद्वित्यं यद्यपि वह्निजन्यत्वं स्वकारणवह्निकत्वं तन्निर्णयासिद्धस्य व्यापकवह्निकत्वं तद्यानन्यथासिद्धभागो ज
र्भः धूमधर्मिकस्वव्यापकवह्निकत्वनिर्णयस्यैव ... व्यापकत्वविशिष्टवह्नि

त्यर्थः तथा च तद्धूमावच्छिन्नापादकताकापत्तित्वमात्रं न तद्धर्मावच्छिन्नवत्ताबुद्धिविरोधितायां तंत्रमिति भावः मात्रपदस्य प्रयोजनमाह अन्यथेति विपर्ययपर्यवसितकोटिभासि
ते तदभावशंकायामेव तर्कस्य प्रतिबंधकत्वेन इत्यर्थः वह्नितदन्येति वह्निजन्यवह्निजन्यजन्येतदन्यतरो न स्यादित्यर्थः नवोक्तान्यतरत्वावच्छिन्नाभाववत्ताप्रसि
द्धिर्जन्यमात्रस्यैव वह्निश[redacted]न्याद्दष्टादिजन्यत्वेन[redacted]जन्यत्वस्यैव लाघवेन तादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति वाच्यं प्रतीतिबलात् गुरुधर्मस्यापि प्रति
योगितावच्छेदकत्वस्वीकारात् तथात्वापत्तेरिति वह्निजन्यत्वशंकानिवर्तकत्वापत्तेरित्यर्थः नवात्र विपर्यये ऽन्यतरत्वस्यैव पर्यवसाने न तु वह्निजन्यत्वस्येति कथं
तदभावशंकानिवर्तकत्वप्रसक्तिरुक्ततर्कस्येति वाच्यं घटपटान्यतरत्वस्य घटत्वादिस्वरूपत्वे न वह्नितदन्यजन्यान्यतरत्वस्यापि वह्निजन्यत्वतदन्यान्यतर
त्वस्वरूपतया वह्निजन्यत्वेपि विपर्ययस्य पर्यवसानसंभवादिति भावः तथा पर्यवसायित्वेति विपर्यये तन्मात्रकोटिपर्यवसायित्वे इत्यर्थः विशेषतोव्याप्येति
यद्धूमावच्छिन्नाभावशंकायां तर्कस्य विरोधित्वमापाद्याभावे तद्धूमावच्छिन्नस्य व्याप्यत्वग्रहादेव कश्चिद्विपर्यये तन्मात्रकोटिपर्यवसाने यथा पर्वतो यदि निर्वह्निः
स्यान्निर्धूमः स्यादित्यादौ तत्रापाद्यस्य निर्धूमत्वस्याभावे धूमे वह्नित्वावच्छिन्नस्य व्याप्तिग्रहादेवाविपर्ययानुमाने तद्धूमावच्छिन्नपर्यवसानं यथा नित्यभिन्नमिदं
यदि नित्यान्यत्वे सति कार्यद्रव्यं न स्याद् द्रव्यं न स्यादित्यादौ तत्र विपर्ययानुमाने द्रव्यत्वेन नित्यान्यत्वविशिष्टस्य कार्यद्रव्यत्वाभावस्याभावसिद्धौ नित्यान्यत्वा
भावस्य वा धाधिक्षेप्याभावात्मके कार्यद्रव्यत्व एव पर्यवस्यति तथा च भूमौ यदीत्यादितर्कमूलोक्तस्यापि विपर्यये वह्निजन्यत्वपर्यवसायितया तदभावशंकानिवर्त
कत्वमक्षतं तद्धर्मावच्छिन्नवत्तासंशये तद्धर्मावच्छिन्नापादकापत्तित्वेनैव फलबलाद्विशेष्यवत्ताबुद्धिप्रत्यापि विशिष्टवत्तानिश्चयसहकृतविशिष्टापादकाप
त्तित्वेन प्रतिबंधकत्वकल्पनादिति भावः तत्संपत्तये पक्षधर्मतासंपत्तये अन्यथापाद्याभावेनो क्तत्वेन वह्निसमवहिताजन्यत्वस्याभावः सिद्धः न तु वह्निसमव
हितजन्यत्वरूपे विशेष्याभावेपि पर्यवस्यतीति न स्यात् वह्निसमवहिताजन्यत्वरूपस्य विशेषणस्याभावमादाय अपि विशिष्टाभावस्य पर्यवसानसंभवादि
ति भावः ननु व[illegible]न्यसमवहिताजन्यत्वेन विशेषितेन एव प ×८ वह्निमात्रपर्यवसायित्वमिति भावः सामान्यतोपीति यद्धर्मावच्छिन्नाभावशंकायां तर्कस्य
विरोधित्वं आपाद्याभावे तदितरधर्मावच्छिन्नस्य व्याप्तिग्रहात् पक्षधर्मताबलादेव कश्चिद्विपर्ययानुमाने ×८ × तादृविपर्ययानुमानस्य[redacted]
८ यित्वमित्यर्थः सामान्यतोपीति यद्धर्मावच्छिन्नाशंकायां तर्कस्य विरोधित्वं आपाद्याभावे तदितरधर्मावच्छिन्नस्य व्याप्तिग्रहात् पक्षधर्मताबलादेव क
श्चिद्विपर्ययानुमाने तद्धर्मावच्छिन्नस्य पर्यवसा २ वह्न्यसमवहिताजन्यत्वविशिष्ट ८

[illegible]वह्निसमवहितजन्यत्वपर्यवसायित्वमतस्त्राह विशेषणतो विशिष्टाभावस्य विशेषणविशेष्याभा
वयोः प्रत्येकमभावाभ्यामनतिरेकादिति भावः ननु उक्तविशेषणाव त्रानिरूपे सत्वे चोक्ततर्कस्य विशेष्याभाव[illegible]रूपे वह्निसम
वहितजन्यत्वे पर्यवसानं स्यात् स एव तु नास्ति वह्निसमवधानं विनापि धूमो भविष्यतीति शंकायाः प्रतिबंधादित्यत
आह तथापीति वह्निसमवहिताजन्यत्वेन धूमोपस्थितौ इतीति भावः अग्रेऽवक्रेरेव भविष्यतीत्यादि ग्रंथे ननु प्रमाणां
भावानन्तभावाभ्यां शंकाद्वैविध्यं न चोक्ततर्कस्य वह्निसमवहितजन्यत्वग्राहकत्वे विशेषस्य वह्नितजन्यत्वशंकायां
बाधकाभाव इति वाच्यं वह्निसमवहिताजन्यत्वे सति वह्निसमवहितजन्यत्वावच्छेदेन तज्जन्यत्वस्यालोकादौ सत्वं ग वह्निहज
क॰ हीतत्वात्तादृशजन्यत्वग्राहितर्कस्यापि व्याघातेन धर्मदर्शनासंपादकतया वह्निजन्यत्वशंकानिवर्तकत्वादिति भावः
उक्तवक्ष्ये दूषणाभिधानद्वैविध्ये कल्पांतरमाह वस्तुतस्त्विति जन्यमपि वह्निसमवहितजन्यं संभवतीति यावत् क्व वस्तुसमवहिता जन्यं
समवहितान्यत्वे सति वह्निसमवहितजन्यत्वावच्छेदेन वह्निजन्यत्वस्यासत्वात् तन्नाद्वा वह्निसमवहितजन्यत्वस्या
सत्वात्तादृशा वह्निसमवहितजन्यत्वग्राहकस्तर्को व्याघातेन धर्मदर्शनसंपादकतयापि न धूमधर्मिकवह्निजन्यत्वशंकाया
निवर्तको भवितुमर्हतीति भावः वह्निसमवहितमत्वं वह्निसमवहितजन्यत्वशब्दार्थः वह्निजन्यत्वपर्यवसितं तच्च वह्निजन्यत्व
स्वरूपपर्यवसायि वह्निसमवहितजन्यत्वान धूमादित्या[illegible]दिस्थलीयव्याप्तिग्रहोपयुक्तस्य वह्निजन्यत्वस्य ग्राहक[illegible]तर्कस्य
समवहितजन्यत्वस्य ग्राहकतर्काभिप्रायस क॰ वह्निसमवहिताजन्यत्वमासादकीकृत्यैवमपि सामंतस्य वह्निसमवहितेन लाघु
निर्विकल्पात् तथापि अवक्रेरेव भविष्यतीत्यादिग्रंथस्य धूमपर्यालोचनाद्वह्निमान् धूमादित्यादिसिद्ध[illegible]यव्याप्तिग्रहोपयुक्तस्य वह्नि-

247 २

ज श्री. वमत्वस्यतावच्छेदावधारणान्नव्याप्यावधारणमितिध्येयं। व्यापित्वन्यत्वस्यवह्निजन्यत्वपर्यवसितत्वे धूमोपदिवह्निसम
वहितानन्यत्वे सति वह्निजन्यो न स्यात् तत्तज्जन्यो न स्यादित्येवं चित्रिकृन्मायादकीकृत्य न व्यर्थसंभवस्येव न च नानत्तीपकवह्नि
केव्यभिचारः वह्निजन्यत्वाभावस्यापादयम[redacted]नः वाच्यापिमते वह्निसमवधानकालीनपावर्तिरस्य कृतत्वरूपस्यैव व्याप्ति
प्यत्वस्यापाद्यकोटिनिवेशत्वेन तद्वारणसंभवात् तथापि विशिष्टस्यापादकत्वे विपर्यये[redacted] वह्निजन्यत्वमात्रे पर्यवसि
ता पर्वतसमवहितानन्यत्वस्य पक्षविशेषणस्यानुसन्धेयत्वेऽगौरवमवधेयं विपक्षतीत्यादिरीत्यापादकतायां प्र १७५
तिबन्धकत्वस्यात्तत्राप्रयोजकत्वे तत्र संबन्धमात्रप्रतिकूलत्वात् एतेषु केवलं वह्निजन्यत्वाभावमापादकीकृत्याहे तथावे
तिजन्यत्वाभावस्येत्युपयोगिनि विशेषिते घटादौ व्यभिचारतादवस्थ्यमत उक्तं शतिपोगी तितया वधूमोपदिवह्नि
ग्र न्यो न स्यात् वह्निसमवहितानन्यत्व[redacted] विशिष्टजन्यो न स्यात्[redacted]इत्येवं तर्कस्तत्र नापादकस्यापि घटादौ सत्वात् व्य
भिचार इति भावः आपादकोऽन्तर्गतस्य मूलोक्तन्यपदस्यावृत्तिमाह अत्र न्यइति तथा च वह्निजन्यगगनादौ व्य
प्रसमवहितानन्यत्वस्य सत्वेऽपि वह्निविशिष्टजन्यत्वासत्वा[redacted]न व्यभिचारः वह्निजन्यत्वे सति वह्निव्याप्यस्वसामग्रीकोनांत
पर्कौं२ रीवह्निसत्त्रशासभादिस्त्वप्रयथाप्रकृतजन्यत्वप्रवेशेनापि व्यभिचारस्याव[redacted]रणादाहतदर्थस[redacted]नितियाच वह्नि राम:
समवहितानन्यत्वविशिष्टजन्यत्वस्य नानदीपकवह्निकतद्रासभादौ सत्वेऽपि वह्निसमवधानकालीनपावत्त्वाररा २४७

क२

तन्यत्वविरहान्न व्यभिचारः तन्यताप्रवेशेन लाघवाद्दाहित व्यविधेति यद्यपि धूमेतरसामग्यन्न्यत्वं सत्त्वं तेनाभिधाय
म्नलोकअन्यत्वस्य यथा तस्यप्रवेशेन नोत्तरीयवक्रवह्निकेव्यभिचारो चारयितुं शक्यते तथाप्यवच्छेदेन्यादिशंकापालादर्शन
के प्रतिकूलत्वाभावाद्धूमसामग्या संगतेरुद्दहितं सापेत्तमंतमोव्यसमुदादित माहतयेति स्वत्रवच्छेदकान्यत्वसमाना
धिकरणोपदादौ व्यभिचारवारणाय सत्येन स्वसमानाधिकरणावच्छिन्नमद्भिन्नत्वाव्यवहितप्राक्क्षणाकोपोऽस्तदन्यत्वं नदर्थं च ५४
च्छिमदन्यत्वाव्यवहितपूर्वक्षणावान्यत्व विशिष्टस्य वन्ध्यसमवधानकालीनपावत्कारणा त्यत्वविरहान्न व्यभिचारः तन्य
त्वताप्रवेशेनवो तरीयवक्रवह्निके व्यभिचारो वारयितुं शक्यते तथाप्यवच्छेदेरित्यादि शंकापालादर्शनके प्रति त्वाभा
वाद्धूमसामग्र्यासंगतेरुद्दहितं सत्त्वं तमंतमात्यसमग्रादितमाहतयेति स्वत्रवच्छेदकतन्येन तत्समानाधिकरणोपदादौ
व्यभिचारवारणायसत्त्वेन स्वसमानाधिकरणावच्छिन्नमद्भिन्नत्वाव्यवहितप्राक्क्षणाकोपोऽस्तदन्यत्वं नदर्थं च च्छिमदन्यत्वा
व्यवहितपूर्वक्षणावान्यत्व वीविशिष्टस्य वह्निसमवधानकालीनयावत्कारणोत्व रूपस्याप्राप्तप्रतियोगिनोऽप्र
सिद्धेरतः स्वसमानाधिकरणेति वच्छे. विशेषणो नोत्तरीयवक्रकस्यापि वह्निसमवधानकालीनकिंचित्कारणाकत्वा
त्तत्र व्यभिचारः स्यात् उक्तो यावदिति तयावतस्य यावत्कारणानां वह्निसमवधानकालीनं वन्ध्यसमवधानेप्युक्त काले

२

248

स्वसमानाधिकरण्ये ४

ज श्री। त्रिप्रसंगादतो ननत्र व्यभिचारः वन्यसमवधानकालीनत्वं स्वसमानाधिकरणावन्हिमदन्यत्वाभावतं निरूत्वव्यस
न वहितान्यत्वविशिष्टस्य वन्हिमद्भिन्नत्वाद् त्रियावत्कारणता न तस्याप्रसिद्धि: प्रलयेपि तत्रसौत्तुं तरेव न्हिसत्वेन तत्काली
नत्वमादाय प्रसिद्धं संभवाद् एकदा सकलत्वग्राणां उनाशे पि ग्रमेनुपत्तीत्तूत पुरोव त्रैरूप्यमध्यक्षा वि एवा पत्तेरतः स मानाधि
करणो नैव न्हिमदन्यत्वाव्यवहित [redacted] शक्त्सेराकान्यत्वविशिष्टस्य स्वसमानाधिकरणावन्हिमद्भिन्नत्वात्
त्रियावत्कारणताकत्वस्याप्रसिद्धत्वाद हं वन्हितत्समवधानेति इत्थं च यावत्कारणसौचिशेषणांतर्यात्र यत्र मएवा[redacted]घस्यप्र
तियोगिप्रसिद्धि: एकैकस्य स्व वे ज्ञेन पे वा प्रसिद्धिवतो दृपमुक्ता इत्थं च धूमोपादि वन्हितन्योनस्यात् स्वसमानाधिकरणाव
न्हिमद्भिन्नस्याव्यवहितप्राक्क्षणा कान्यत्वेसत्तिस्वसमानाधिकरणावन्हिमद्भिन्नत्वरूपानिवन्हितत्सम[redacted]वधानेतरयाव
त्कारणाकीनस्यादितिसमुदितायां निवृत्ते: नचमाचनमय्याती नो तत्र रूमावयवतन्तत्संयोगाचे शेष[redacted]पारणामेव
तत्र धूमकारणानां वन्हिसमवधानकालीनत्वाभावादुक्तनकैइत्था पत्तिरिति वाच्यं दंडस्य[redacted]घटजनकतायोग्य[redacted]स्यादि रूपा
लद्य संयोग[redacted]पर्यंतस्येव वन्हिविशेषस्यापि धूमविशेषजनकतायां तद्धूमावयवतत्संयोगादीनांप्रत्यासत्तितया
तद्व्यक्तिनिष्ठतद्धूमीयकारणतानाघटकप्रत्यासत्ती तरो किनेतत्समवधानेतरपदेनेवग्रारणादितिदिक्त्रा दं तत्वं
ज्ञापादकव[redacted]यांशेग्राह्यरूपायाघव्याप्यवत्तानिश्चय: पदे ग्राद्याघयंतानिश्चयतत्समपिहेतु: एवं च स्वपकानं

अ रामः २४८

पर्वतो निर्धूमत्वव्याप्यनिर्वह्निकत्ववान् स्यादित्यनिश्चयः पर्वतो निर्धूमः स्यादित्यापत्तौ हेतुः नत्वबाधकसत्त्वे विरोधे बुद्ध्यात्मि-
कापाद्यापत्तेन संभवः अत्र नाहार्यविशिष्टबुद्धित्वस्यैव बाधकालीनत्वप्रच्छेदकत्वादापत्तेराहार्यत्वात् आ तस्य व्याप्ति-
विशिष्टबुद्धित्वेनैव बाधधीविरतिवध्यत्वेनापत्तेरनाहार्यत्वेनेति तिरितिनु न युक्तम् एवं विधेयकापत्तावस्य बाधनिर्णयाद्
ज्ञायामपि प्रकारताप्रसंगात् आपत्तित्वे पुनः अत्रेदमापादयामीति प्रतीतिसाक्षिको मानसत्वव्याप्यजातिविशेषः न
वृत्तमपि तदेव फले वत्तर्कस्यापादकवत्ताबोधप्रतिबंधः प्रतिबंधकताच्छेदकस्यापादकतास्थले न दुर्गमावच्छिन्नत्वेन तावदेवो
न धर्मावच्छिन्नापादकतापत्तित्वे नाविशिष्टस्यापादकतास्थले तु विशेष्यतावच्छेदकविशेषणतावत्तानिश्चयसहकृतविशिष्टा-
पादकापत्तित्वे न विशेषणतावच्छेदकतु विशेष्यवत्तानिश्चयसहकृतविशिष्टापादकापत्तित्वेनापीति न्यायः सारसि-
कापादकवत्तांशे कोऽस्तु तर्कोऽतः साहित्यतेनापादकाभावव्याप्यापाद्याभाववत्तानिश्चये न सोपादकव्यापकतया गृहीत-
स्यापाद्यस्याभाववत्तानाहूय बाधनिश्चये नाहार्यापादकवत्ताज्ञाने तद्व्याप्तिनिश्चये नैव प्रतिबंधादाहार्यापा-
दकवत्ताशंकायां प्रति वेध एव तर्कस्य फलं भवति यन्निष्ठप्रदर्शनेन आपादकताबोधेच्छापाविच्छेद इति कारणाभा-
वा दाहार्यत्वेशंकायास्तु अनुत्पाद इति मिश्रादिसम्मतः प्राचीनं पंथानमनुसृत्य तर्कं पंचविधं आत्माश्रयान्योन्याश्रयप-
वक्रकानवस्थाप्रमाणबाधितार्थप्रसंगादिभेदादित्याचार्याः तत्र स्वापेक्षापादकप्रसंगः आत्माश्रयः अन्ये स्याच्च तत्त्वा

क

249 २

न्यः २ सा ४

त्रा

तस्री

वृत्यन्तोस्थितोक्तस्यापौघापयोतद्घटज्ञानं यथेतद्घटज्ञानत्वन्यं स्यात्तत्तद्घटज्ञानत्तित्रं स्यादिति द्वितीयानुप
दोषे यथेतद्घटत्वनंत्रैः स्यादेतत्घटभिन्नं स्यादित्यतो मा वेत्थं घटो यथेतद्घटत्वभिन्नत्वविशिष्टः स्यात्तथा तेनोपलभ्येनर
तिसाध्ये ज्ञापेक्षितत्वानिवंधनः प्रसंगोऽन्योन्याश्रयः यथा यंघटायघेतद्घटैत्वन्यत्वनंत्रैः स्यादेतद्घटभिन्नः स्यात्तिस्ह
न्यत्नौ एवं तत्प्रौस्थिनोच स्वयमुदाहार्यः। सायेक्षणीयापेक्षितत्वं पेक्षत्वनिवंधनप्रसंगः [redacted] चक्रकं स
र्वेक्ष्य चायादवेन न्यपदोतरमेव भोगोदाहरणंत्रयेसोत्वत्रसाहित्ये न परं परस्त्र साधारणीश्राद्या त्वनस्थापुनरप्रा
माणिकानंतप्रयाहमूलकप्रसंगः यथा घटत्वे यदि ताद्घटवृत्ति स्यादघटान्यवृत्ति न स्यादिति ऊक्ष वनवस्था न प्रसंगः
प्रमाणबाधितार्थकप्रसंगं सोपाधि द्विविधः व्याप्तिग्राहकौ धवकः तत्राद्यो यथा घटसोपदिवह्निव्यभिचारी स्याद्वह्निजन्यो न स्या
त् द्वितीयस्तु पर्वतो यदि निर्वह्निः स्यात्तर्हि धूमः स्यादित्यादिः विपक्षस्यवक्ष्यादेः शंका निवृत्तिद्वारानिश्चायकत्वेनप्रतिरोधक
त्वादितिस्थले विस्तरेण वक्ष्य समवहितान्यत्वस्य सत्ये तात्पर्यस्य नोत्तयोपवह्निकेसत्वादाह सत्वेति सत्ये तात्पर्यश्चेत्वर्थः तथा
च सूक्ष्मोपादिवक्ष्य घटितसामग्र्यान्यत्वे सति वह्निजन्यो न स्यादन्यश्चो न स्यादित्येवं तर्कः स्यात् वतारमतिमा क्पत्वेवह्निघटि
तसामग्र्यान्यत्वतिश्चयं विनायथोक्ततर्कस्य न वह्निजन्यत्वशंका निवर्तकत्वं विरोधमावत्वानिश्चयसहकृतस्यैव विरोधि
पादकतर्कस्य विरोध्यवत्तानिश्चयस्य विरोधितानिस्स चात्र संभवति धूमे वह्निजन्यत्वसंशायदशायां वक्ष्य घटितसामग्र्यन्त

न्यः २ दि

विषयपरिशो

धो ५

ताम:

२४२

क न२ वृं २

न्यत्वस्यापि संदिग्धत्वादित्याह यागितिं वह्नित्वन्यत्वसिद्धेः प्राक्तच परितसामग्र्यजन्यत्वासिद्धेरित्यर्थः पधाप्ये वह्निसामग्री
मेव धूमेतरसामग्रीत्वेन निवेश्योक्तं दोषिसम्यगेव धूमेतरसामग्र्यजन्यत्वस्य पक्षे भूतधूमे प्रागपि निश्चेतुं शक्यत्वात्तयापि ता
दृशानर्थं अवह्नेरेव न विपक्षतीत्यादिशंकापाः प्रतिकूलताभाव द्रव्यमात्सामग्र्यासंगतिरेवस्तानाशंकितं। ननु त्वोक्तवस्तु तत्त्वि
पादिकल्पेव व्यासमवाहितजन्यत्वस्य पक्षे विशेषणत्वानयोपास्यि निविशोधार्थमवह्नेरेवेत्यादि प्रलोभशंकाकादुपमसंगत
मतस्त्राहात्वेति अत्रसत्वं तस्योपाघकोटिनिविष्टत्वकल्पे हेत्वापत्तीनिवह्निसमवहितजन्यत्वोपगमेनवह्निसमवहितातन्यत्व
विशिष्टजन्यत्वाभावरूपस्यापाघस्यपक्षे संभवितादिति भावः तत्पात्रहेतुकरगोत्यसाध्यइत्याशंकांत्राणदकादीति
उत्पत्तिमात्रस्यहेतनधीनत्वेव म्य [redacted] धीनजन्यत्वासिद्धातदभावस्यापादकत्वासंभवादिति भावः आदिपदाद्दुक्ते
पावच्छाकरमा निरूपितजन्यत्वाप्रसिद्धानदभावाममकस्यापाघस्याप्रसिद्धेः परिग्रहः अवह्नेरित्यस्य वह्निभिन्नादित्यर्थं व
७४ ह्निभिन्नाद्रविंतो त्याशंकापावकसमवहिताजन्यत्वमाभोपाघइत्यापत्तिपर्यवसायित्वं न संभवतीत्यतो व्याचष्टे वह्ने
रितितस्याव न विघते वह्निर्येत्रेति वहुव्रीहिरिति भावः नदीपेतितस्यु उपादानविषयीभूतस्य वह्न्यैर्पत्वात्पर्यतद्धूमव्यापिते
रूपं च केलितु कार्ष्ण्येन हूमस्याप्रिस्वरूपेवत्वं प्रस्तुतप्रयोजकतानमेवपक्षीभूतेनतद्धूमेवह्निसमवहिताजन्यत्वशंकाप्र
निबंधकं तद्धूमस्यापक्षत्वगर्भ [redacted] नद्धूमप्रयोजकत्वस्यप्रसद्धेन एव वह्नौत्वाहत्वादिति भावः ननु तद्धूमत्र

रिद्   त्वर   गृहीत

अ श्रीः पोजकत्वे इदं नत्रिस्थयस्यासत्त्वेन शंकाप्रतिबंधकतासंभवात् तादृशधूमव्यापकत्वमात्रं तन्निश्चयेऽपि वह्निसमवहितजन्यत्वशंकोत्पादात् तस्माहंतादृशेति उपादानविषयीभूतत्वस्य पक्षनिरूपणानुविधायितज्ज्ञानमेव पक्षीभूततद्धूमव्यावर्त्तकधर्मे दर्शनविषयाव हसंसमवहितज[redacted]न्यत्वशंकाप्रतिबंधकं तादृशानुमितिश्चापि तावच्छेदेन वह्निजन्यत्वेनानुमेयं वेतन्नहि तेनां तत्सीपवह्निजन्यत्वनिश्चयस्यग्रहाददृतोन तर्कवैयर्थ्यमितिभावः तत्पश्चात्प्रयोजकत्वादिज्ञानपरस्त्वितिपाद्यमादिति धुसत्वात् तन्निश्चयादिति भावः कूत्सादेपित्यादिना क्रियासंग्रहः कामिनीजिज्ञासादेरि वदृत्यादेरपि मतिरिमं त्यादिन्यायेन शंकाविरोधित्वसंभवादाह कारणतेति तन्नकृत्तर्कस्य धूमविशेषपदत्वेन इति वह्निजन्यत्वशंकानिरासद्वारा तत्रधूमे वह्निजन्यत्व ग्राहकत्वेपि धूमांतरे वह्निजन्यत्वशंकासंभवात् धूमत्वावच्छेदेन वह्निजन्यत्वनिश्चयो न संभवत्यपेक्षितश्च धूमत्वावच्छेदेन व्याप्तिग्रह एवेत्याशयेन शंकते यद्यपीति नतु धर्मांतरस्यावच्छेदकत्वे बाधाद्वह्निजन्यत्वग्राहकं प्रमाणमेव धूमत्वस्य तदवच्छेदकत्वग्राहकम्[redacted]दत आह तत्सामान्येति यावत्संभवात् धूमस्य वह्निजन्यत्वसंभ[redacted]वात्तथा च कोतस्मादिप्रत्येकजन्यतास्थलेऽपि येतरधर्मस्यावच्छेदकत्वे बाधविरहाद्वह्नित्वस्य नावच्छेदकत्वासिद्धिस्तथा धूमस्य वह्निजन्यतापामपि धर्मांतरस्यावच्छेदकत्वबा[redacted]धानिश्चयात् धूमत्वस्य वह्निजन्यत्वावच्छेदकत्वासिद्धिरिति भावः वक्रोतस्माद[redacted]जन्यत्वस्य वह्नि[redacted]त्वावच्छेदेनाग्रहादाह सामान्येत्यपि वारनिश्चयेति व क्रोशमतेन कर्तव्यं इदं दे

नवमः 250

न२ नञ्५ त रू२

घटादिजनकत्वस्य द्रव्यत्वाद्यवच्छेदेनाग्रहात् अनुगतागुरुविशेषरूपोत्तमाउपस्थितौ तेन व्याचन त्र च फेता देस्तादृशवि
शेषरूपस्योपस्थित्यभावे न हेतुत्वमिति चेन्न तत्तद्व्यक्तित्वयोः कपालघटत्वयोरनुपस्थितावपि द्रव्यत्वावच्छेदेन प्रतिबन्धे
नसमवायिकारणताग्रहाद्येमाह अनुगतेति अस्त्वाद्यन्त्येऽत्यादेरनुगतविशेषरूपस्योपस्थितावपि घटप्रतिबं
४ तुल्य धत्वेन हेतुत्वस्याग्रहादग्रहे पदे सामान्येनैव ज्ञाते रार्थे वं सानेताघ ग्रह धर्मस्योपस्थितावपि विशिष्टबुद्धौ विशेषणा
शान्तत्वेन हेतुत्वग्रहाद् उक्ते विशेषणेन विशेषणतानन्त्वस्य विशेषणत्वदोषश्च नो [illegible]नादित्वस्य त्वस्य वा कारणत्वनैल्ल
त्यादिना त्वसामादिजन्यत्वस्य समवाया घटत्वस्य वह्नित्वादिनासामान्यधर्मेणानग्रहणे किन्तु धर्मिग्राहकं वैजात्यवि
शेषो वा तदुक्तं लाघवप्रतिसंधाने तेन तथा च लाघवप्रतिसंधानविरहादेव नो तद्धर्मावच्छेदेन जन्यत्वग्रहः लाघव
न४ प्रतिसंधानस्य सार्वत्रिकत्वमत उक्तं आदीति तेन थाच गोरवज्ञानाभावस्यापि ये तत्तेन पाकजन्यनो नाना दोषो रवग्र
जन्यत्व२ हादेवनतवच्छेदेन नीलादिग्रह इति भावः सान्यतः सामान्यधर्मावच्छेदेन तत्कार्यकारणभावे परिच्छिन्ने तिंश्च अवगाहते
नत्वेक वह्निधूमयोरन्वयव्यतिरेकाभ्यामन्ययोरपि वह्निधूमयोः कार्यकारणभावग्रहे इति प्रसंगस्य तेनाह प्रामाण्ये
काविति कारणताग्राहकतया प्रमाणासिद्धावित्यर्थः न चैवं सामान्यं एवं न याचय. सामान्यस्य निरूपित[illegible]पोरचे प व्यति रे

मा३ त न्या.लिं.गि२

अ॰श्री॰ कग्रहस्तत्सामान्याव्यवच्छेदेनैवकार्य्यकारणभावइतिसामान्यविशेषयो [redacted] वस्यनियामकत्वाद्नातिप्रसंगइतिभा
यः नतुधूमस्वरूपेणाव्यभिचारशंकापरःसत्वात्कथंतदवच्छेदेनप्रत्यक्षेणोवह्निजन्यत्वनिर्णयःस्यादत आह फलेति
लाघवज्ञानादीत्यादिनाविशेषदर्शनादिपरिग्रहःप्रतिबंधकत्वमितिप्रत्यक्षनिश्चयेग्राह्यसंशयस्यापिप्रति
बंधकत्वमतेनेदंकार्य्यानुत्पत्तिव्याप्यत्वमेवात्रप्रतिबंधकत्वंतथाचलाघवज्ञानस्यैवापरकोटिविशेष्यत्वोप्रतिबंध
कत्वान्नकारणतानिश्चयानुपपत्तिरितिभावः अत्रेदंवक्तव्यंघटत्वजन्यतापेक्षयाऽर्थादिरूपालोकादियसंयोगपर्य्य
न्तमिववह्नेःधूमत्वावच्छिन्नंप्रतितापेरूपविशेषापराभूत्यादितद्रूपावयवसंयोगपर्य्यन्तप्रत्यासत्तिःस्यात्‌ चं जनक
धानतुगतस्यादोषत्वात्तन्नजन्यतेतिदितिग्रंथेःकेचित्तुधूमसामान्येवह्नित्वेनहेतुतापांकार्य्यकारणाभावयोःका
र्य्यतावच्छेदकप्रत्यासत्तिविशेषसामग्र्यापेक्षयातिप्रसंगइत्याहुः परंतुसमवायेनधूमत्वावच्छिन्नंप्रतिस्वजन्य
मिनीप्रत्यासत्तिविशेषसामग्र्यापेक्षणतिप्रसंगइत्याहुः परंतुसमवायेनधूमत्वावच्छिन्नंप्रतिस्वजन्य
रूपवदवच्छेदसंयोगसंबंधेनवह्निःकारणंधूमसमवायिमात्रेवह्निजन्यरूपविशेषवत्परमाणववच्छेदसंयोग
रूपवदवच्छेदसंयोगसंबंधेनवह्निःकारणंधूमसमवायिन्यपिस्वजन्यविशेषगुणवत्त्वात्परमाणावच्छेदसंयोगसंबंधेनवह्निःकारणंधूम लिंकी
वत्वात्धूमघटाणुकसमवायिन्यपिस्वजन्यविशेषगुणवत्परमाणववच्छेदसंयोगवत्वात्धूमघटाणुकसमवायिन्यपिस्वजन्य राम:
समवायिमात्रेवह्निजन्यरूपविशेषवत्परमाणववच्छेदसंयोग २५१

रूप २ वत्परमाणव

५८

रूपविशेषणत्वात्तेषु परम्परासंबन्धेनावच्छेद संयोगसंबन्धेन वह्नेश्च संभवादिति तन्निरस्तं दंडत्वं धान्यं यथा त
थावह्निधूमयोः कार्यकारणभावग्रहानन्तरं संयोगेन वह्निधूमयोर्व्याप्तिग्रहो यमुपपद्यत इति धूमत्वावच्छे
त३ नवह्नित्वावच्छिन्नाधेयधूमसामान्यस्य हेतुं तर्कमभ्युपगच्छतामपि दर्शनमपरोक्ष्यत्वादिवदं [illegible] नान्यत्र ति३
न्ये व्यभिचारवारणाय तत्त्वविशिष्टस्येति तत्त्वं तु पश्चात्तत्र दर्शितस्यादिना स्वाभाविकरूपं ग्राह्यं नानेन नरो
पवह्निके व्यभिचारः यद्यपि व्याप्त्यसमवहितान्यत्वविशिष्टस्यान्यत्वस्य व्यतिरेकस्यापादयितुं पुनः क्रोम
लेतुन्यत्वस्येव विशेष्यविधेयो[illegible]भावात्तथापि व्याप्त्यसमवहितान्यत्वस्य विशेषणत्वे पश्चात्तन्नत्वादिना
दसतिबाधके५ तस्यपरामर्शो न स्यात्[illegible]इति चेन्न विशेष्यविधेयपायवीर्योऽस्येतस्येव परामर्शकतायामुपस्थितिसिद्धत्वात्त
घेस्यपहाय व्याप्त्यसमवहितान्यत्वे चेत्तिविधानेऽप्यणोरवापत्तेरित्यपेक्ष्य व्याप्त्यसमवहितान्यत्वस्य व्याप
टितसामग्र्यजन्यत्वादिघटितरूपत्वे प्राकृतदसिद्धिरतन्त्र लंपयाप्य नस्येतिनं पाव वह्निप्रयुक्तकारणक[illegible]नायं
चिनानुत्पद्यमानत्वरूपमेव तत्त्व चेश्वाभिमतिमावलेन तु वह्निप्रयुक्तकारणकयोर्लिंविनानुत्पद्यमानत्वं शक्यारस
त्याहृत्वावच्छेदेन व्याप्त्यसमवहितान्यत्व[illegible]पि ग्राह्यसिद्धेः कथं धूमत्वावच्छेदेनोक्तदोषं तत्कोपचारस्या १६०

त्वभि म

उ॰श्री

दवच्छेदेन वाध्यमिश्रयाभावादत आह नचेति वह्निपुत्रकारणकपालं विनानुत्पद्यमानत्वशंकासत्वाद्
सत्वावच्छेदेन दसत्समवहिनीतत्त्वतस्यापि साधकसिद्धेः कथं धूमसत्वावच्छेदेनास्तु दोषस्तदीयनारस्तु दवच्छेदेन वाध्य
मिश्रयाभावादत आह नचेति वह्निपुत्रकारणक[illegible]लापं विनानुत्पद्यमानत्वं वमनसे वसु ग्रहणमिति प
रेणान्वयः ५ न्यायेति कृतासनं सभापुत्रकाच पव्यतिरेकसहेरोत्पत्तिपंनच्छतिरेकज्ञन्यैतिं वह्निपुत्रका त्वे४
रणाकपालव्यतिरेको सत्रिमत्वशंकानिरासादित्यर्थः सर्वाणयेव पंचम्यंतानि सुत्र हृपि सत्राचितानि। ननु व
ह्निपुत्रकारणाकपालस्यैव वह्निं विनाकृतस्यैव धूमजनकत्वशंकया जनिता वह्निपुत्रकारणाकलापव्य
तिरेकोस्मात्रित्वशंकास्याघद्स्यति अत एव केरेव भविष्यतीत्यत आह वह्निविरहे यदीति निरतिशापस्यानि
विशेषिनस्या वह्निं विनाकृतस्यैव धूमजनकत्वशंकया जनितानां वह्निपत्रकारणाकलापव्यतिरेको न्य
त्रित्वात्कृ नखेति यावन्त तथाविधाद्वह्निं विनाकृततत्कारणाकलापात् नचु वह्निपुत्रकारणाकलापस्येव दृष्टत्वश्च
मेव वह्निसहकारेणा समांतरे चव वह्निभिन्नसहकारेणा न नकृत संभावनया वह्निविशेष्कारणाकपालव्यतिरे रामः
कोत्पत्तिकत्वशंका डवीरायद्घस्यति छाचेद्वह्निं विनापि भविष्यतीसत आहताद्वा स्येति तिवह्निपुत्रकारणा २५२

कम्लापस्यैवेत्यर्थः आसाद्यसहस्र त्वलाघवादिति वाह्निविरतस्य प्रमवि शेषानुत्पत्तिप्रयोज्यत्वेसत्यंतरी
वघ्रमानुसन्निप्रयोजुत्वंस्यान्यत्र कल्प नेगोरवात्तया वव प्रभावप्रयुक्ताभावप्रतियोग्युत्पत्तिसामान्यव्यत्वशीरेव
विशेषदर्शनविं[redacted]संज्ञापविरोधिनीविमावःतडपादानेमिलुत्पर्यंश्येतच्छेदेनवाह्निसमवहितस्यपरामर्शी य
रास्मांथवक्रेरित्यत्रवाह्निपदस्यावष्टे वक्रेवह्निसमवहितस्येविवक्षेरमस्यौघ्रयीमित्यनेनान्वयप्रमंनिरसवितृ
रस्यमुपादानपदं योज्तितंवह्निसमवहितोपादानस्माप्रतिवंधकत्वादाहअत्रेवेतिपमयवच्छेदस्यानियमत्व त्वप
प्यस्यतदुपादानमेवेत्सेवकारव्यत्यासेनतस्यैवोपादानमितिप्रयोजनपानदिसादुपादानस्यप्राप्तेरित्या
शयःनियमव्यवच्छेद्यस्यनियमतोवक्रेरुपादानमितिनिपदव्यवच्छेद्यस्येतिवार्थःनदतन्यसानेवक्रसमव यम ५
हितातन्यत्वज्ञानेनियमव्यवच्छेद्यादिकुसृष्टिंविनापिवक्र[redacted]समवहितान्यत्वज्ञानंप्रापपत्तिरसस्य प ४
रयावेतिंत्सम्सवहितान्यत्वस्यग्रहेसतितद्विशिष्टजन्यत्वहेतुनावह्निसमवहितजन्यत्वानुमितिस्तत्तोवक्र
वरि समवहितोग्रवर्तितइतिपरम्पराया वह्निसमवहितोपादानेवक्रसमवहिता[redacted]न्यत्वज्ञानंप्रयोजकमितिभ्या
कृतत्रवक्रसमवहितान्यत्वज्ञानेऽन्वयव्यतिरेकाभ्यांमेवह्निसमवहितान्यपव्यतिरेकानुविधायित्वज्ञानमे

तिः

त्व५

ज्ञानेसत्यपि

जगदी० व्याप्यावत्त्वेबाधमेदर्शनविषयावच्छिन्नसमवहितेर्ज्ञानत्वच्छंकाप्रतिवंधकमतस्तादेवोक्ततर्कस्यघटकसंपादक
मित्यर्थः। अत्रैवमसंगतमाह नदिदमितियावच्छिन्नकस्यव्याप्तिविशेषवत्त्वेनतथागृहीतस्यव्यभिचारादितिधूम
विशेषोवह्निसमवहितानुव्यतिरेकानुविधायीतिधूमत्वावच्छिन्नोवह्निसमवहितमन्योनवेतिसंशयोपादेनप्रति
वंधकत्वस्यव्यभिचारित्वादित्यर्थः ननुधूमत्वावच्छेदेनवह्निसमवहितान्वयव्यतिरेकानुविधायित्वग्रहएवकृत्संश
यविरोधीवास्यादित्यतआह निपतस्येतिधूमत्वावच्छेदेनगृहीतस्येत्यर्थः उक्तनिसंशयप्रसामग्रीसत्त्वावच्छेदेनवह्निसम त्वादमप
वहितान्वयव्यतिरेकानुविधायित्वमेवनिश्चेतुमशक्यंकुतस्तस्यप्रतिवंधकंयदिचनद्योतन्यापेनेत्याघटस्यउक्तरीत्यातनि
श्चयप्रसादाधूमत्वावच्छेदेनवह्निसमवहितान्यत्वनिश्चयएवसंभवतीतिविपरीतज्ञानविषयान्तस्येतोक्तसंशयविरो
धित्वसंभवेव्यर्थंयावत्तत्वधर्मपर्यंतानुसरणमितिभावः तद्विंत्यमितिलाघवसहकृतेनतथादृशान्वयव्यतिरेकज्ञाने
नधूमत्वावच्छिन्नेवह्निसमवहितान्यत्वंयाहंतादर्शनधूमत्वावच्छिन्नेवह्नित्वग्रहस्येवसंभवात्तर्कस्यवैय
र्थ्यमितिस्मरणसमत्विनावीजंकार्यकारणाग्रहानंतरंइदंवाच्यमाणानर्कोक्तरूलस्यवाधनिश्चयप्रसारस्तायेहनो राम:
यदीतिवह्निरूपादौव्यभिचारस्यवारणायसत्यंतंतत्रापिवह्निजन्यत्वेसतीत्येतावन्मात्रोक्तौनविशेष्यदलवैयर्थ्यमाप २५३

भोदेर चर

विशेष्ये॰

र्घविशेषः स्यात्तत्सामानाधिकरण्यापत्तिरिति प्रत्यासत्त्येति धूमादौ व्यभिचारस्य वारणाय संबन्धेनेत्यपि सामाना

धिकरण्यप्रत्यासत्त्ये स उक्तौ सत्यंतदलवैयर्थ्यमापाद्याविशेषणस्यादिति ध्येयं व्यत्यये घटादौ व्यभिचारवारणाय पा तार२

दाधेयवह्नित्ववैशिष्ट्यं न तु विना विशिष्टत्वासत्त्वं वह्निमत्त्वसंभवादप्रयोजकत्वमत आह स्वप्रत्यासत्त्येति विशेषणाव ग्रा२

निश्चयकालीन स्वे व विशिष्टपादकनेकस्य विशेष्यत्वे स नो निवर्त्तकत्वात्तदैव विशेषणावत्त्वग्राहकपतिनाद्दृशाजन्य

त्वं५ त्वं चेति न च धूमे प्रत्यासत्तेन रेण वह्निजन्यत्वाभावग्राहकप्रमाणमेव सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्योपरंपं वह्निजन्य

त्वग्राहकमेकविशेषणास्य सहकृतस्पर्शनान्यग्राहकप्रमाणस्य विशेषांतररूपेणानग्राहकत्वनिपमात्तथा च तदर्थं

तकोनुसरणीयमिति वा च सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्या वह्निजन्यत्वसंशयत्वग्राहीत्तरमेव प्रत्यासत्त्यंतरेणा

वह्निजन्यत्वाभावनिश्चयस्तत्रैव नकेस्या वश्यमपेक्षणीयत्वान्तरग्रे पक्षतावि च कार्यकारणग्रहानंतरमित्युक्तं भाव

प्रत्यासत्त्यंतरं सामानाधिकरण्यापत्तिरिति प्रत्यासत्त्यपि धूमे नीतिवह्निजन्यत्वात्र वैशाम्यत्तो घस्यापत्ति सामान्य पा३

ग्राह्यमितिपक्षे इत्यादि ३ घटवत्समानपतिष्ठा वैशिष्ट्येन विशेषणावत्त्वनिश्चयस्याप्पेक्षणीयत्वात्तदुपपादयति नाद्दृशानुपपत्तिकत्वे [redacted] धूम यस्यैति२

घर्मिकोवच्छानधिकरणादेशानुपपत्तिकत्वग्रहस्यैव पात्वेति [redacted] प्रयोजकत्वाग्रहणादित्यर्थः पापिधूमविशेष

सत्वेपुक्तनियमसंभवेन तादृशसंशयापनोदनार्थमुक्ततर्कस्यावश्यकत्वात् पत्रसामान्यतो वह्निजन्य ५

त॰ची॰ प्र त त्वदुरुग्यतादृशानुमितिकत्वयहः संभवतितथापि धूमसामान्यस्य पक्षत्वात्तत्रप्रत्यक्षेणात दुहासंभवाडुत्तम्भ माऽर्थव ॐ वै
नुमितिंपक्षेपांयथंश्रतीतिंवाचार्यं प्रतीत्यर्थः व्यभिचारशंकानिरासस्य हेतुत्वेन प्रयोजकत्वेनतेनपर्वोक्तनर्कस्यसाहा
यमिचारशंकानिवर्त्तकत्वाभावेपिनक्षतिः मूलशेषित्यादीत्यादिनावक्ष्यसमवहितात्व्यत्वशंकानिरीसस्यहेतत्वंते
प्रयोजकत्वेननेनपर्वोक्ततर्कस्यसाहाय्यमिचारशंकानिवर्त्तकत्वाभावेपिनक्षतिः मूलशेषित्यादीत्यादिनावक्ष्यस
मवहितानुव्यत्वशंकासंग्रहः शंकोभावकंमितिंश्च वक्रेरेवभविष्यतीत्यादिः ग्रंथेनेत्यादिंर्थोघातः स्ववचनविरोधःश्च
उपदर्शयन्नतइतिसर्वत्रस्वक्रियाव्याघातइत्यादिग्रंथेनेत्यादिंर्थोघातमुपपादयतिमेवमितिउक्तशंकाशौनुक्त्वमित्यर्थः त
थासतितचैतादृशाशंकासत्वेनतत्कार्याथितयेतिधूमाद्यर्थितयाचतस्यादौकारणोपादानपोव्याहन्येरन्नित्यर्थःस्तथा
चनुउपादानमेवशंकाप्रतिबंधकमितिमूलस्याप्यर्थितनउपादानमेवशंकाचिरहोन्नायकमित्यर्थःइतिभावः प्राकृरिति
उपादानस्यमयाप्यथार्थेरकोर्वत्रप्रकर्षः [redacted] व्याप्तेर्बुद्धिमाक्षेत्सहचारज्ञानस्यहेतुत्वात्तात्प्रत्याहैविशे षेनदे
तुत्वाभिधानमसंगंतेनोव्यावर्षेतदितितत्स्यव्यभिचारनिश्चयाभावेपरत्वेनपेयासंगतिरित श्चाहव्यभिचारज्ञानेति राम:
विशेषादर्शनाद्यभावविशिष्टेत्यादिलेनव्यभिचारसंशयदशायांव्याप्तेविशेषादर्शनाविश्चयदर्शीयाचक्षुश्रर्शमाणाय २५४
म॰ तत्र

सानाधत्वसत्त्वेन व्याप्तिनिश्चयेपि न दृष्टिः इत्यवश्यं वाच्यमतेन तस्य मनोग्राह्यसंशयस्याप्रतिबंधकत्वादिति चेपं । सत्य
पि ग्राह्यसंशये संस्कारादिदर्शनस्य तु पक्षित्यादिरूपव्याप्त्यनिश्चयस्योत्पादेन मूलेवेशाद्यनुमानेंशांदांनु[redacted]रागमपु माचार
न्नमितिसंशयेन सामान्यतो हेतुमाह योग्येति योग्यतादि इत्यादिना नुमानसंस्काराद्युपग्रहः तर्कस्वरूपमितिस्वरूपपदं न
[redacted]दृ स्यनपुंसकलिंगरहस्यो के वि दितिमत्र व्याघाताव्यभिचाराशंकानवव्यभिचारात्तर्कस्य व्याप्तिग्रहत्वे हेतुत्वमेच
नेत्यस्वरसः तर्काभासादिति धूमो यदि वह्निव्यभिचारी स्यात् घटः स्यादित्यादितर्कस्य विषयबाधेनासत्तर्कत्वात्तत्र व्या त्य५
प्तिग्रमायां सत्तर्कस्य व्यतिरेकेनैं व्याप्तिभ्रमे सत्तर्कस्यानपेक्षेन व्यभिचार इत्यर्थः तस्य विशेषदर्शनस्यापेतित्र न्यथा हेतुत्वे
पुरुषत्वव्याप्यवत्तांत्राप्रमात्वादिनाविशेषदर्शनस्य पुरुषत्वप्रमादौ पुरुषत्वव्याप्यकरत्वत्वं श्वेत्र इत्यादिविशेषदर्शि
मो४ नादपि प्रमाने त्वसाव्यभिचारापातादिति भावः नयेनि तथाच व्याप्तिप्रमायां व्याप्तिमद्विशेष्यकतर्कत्वेन व्याप्तिग्रमेव
व्याप्तिमावच्छिद्विशेष्यकतर्कत्वे न [redacted]हेतुत्वमिति भावः बोध्यादिमत्वस्[redacted]तिव्याप्ति[redacted]द भावेंदूत्यर्थः व्याप्यसत्वदशायाम वत्वे३
पि व्याप्तेरलौकिकप्रत्यक्षेप्रमोत्पादेन व्यभिचारादाह[redacted]बोध्यादिमदितिलाघवादिति व्याप्तिमद्विशेष्यकतर्कत्वादिना
हेतुत्वमपेक्ष्य व्याप्यादिमत्वेन हेतुत्वेलाघवादित्यर्थः ननु व्याप्तिमत्सन्निकर्षत्वापेक्षया व्याप्तिमद्विशेष्यकतर्कत्वस्येव लघु

त्वे३ रेणा

त॰श्री॰ त्वाद्वितीयकल्पेत्वाघवं डुर्घटमन आहन केस्येति दर्शितत्वादितिपत्र बाधातादिना शंकेव न प्रभवतीत्यादिना मूलग्रंथेनेत्वा
दि। अयेतित द्भाव वत्वज्ञानोत्तरतन्निश्चयात्मकप्रत्यक्षेतन्नदभाववत्वज्ञानविरोधित्वे न विशेषदर्शनस्य हेतुत्वमित्यर्थः
अन्यथा विशेषदर्शनेनतत्रहेतुत्वेसंशयोत्तरं व्याघर्तकधर्मदर्शनादिनतद्धर्मप्रत्यक्षेनस्यादिभावः नवेतिविपरीतज्ञा
त्वे४ नादि विरोधित्वेत्यर्थः। तत्केस्यापीति व्यभिचारे तत्पौनर्क्त्वेनाहेतुत्वे विव्यभिचारज्ञानोत्तरव्याप्तिनिश्चयात्मकप्रत्यक्षे व्य
भिचारविरोधित्वे न हेतुतायां न व्यभिचारइतिपाठार्थः प्रयोजकीभावि तासर्थ्यं वर्शनेनेति भावः उक्तरूपेणाहेतुत्वासत्वे वि
नचिपरीतज्ञानोत्तरतन्निश्चयात्मकप्रत्यक्षेप्रमात्वाघवच्छिन्नेत्र विविपरीतज्ञानप्रतिबंधकप्रमात्वादिनाहेतुत्वंविपरीत
ज्ञानानुत्तरवर्त्तिज्ञानीयप्रमात्वादिप्रयोजकादेवविपरीतज्ञानोत्तरवर्त्तिज्ञानेपिप्रमात्वादिसंभवेनप्रमात्वादि
मंतर्भाव्योक्तकार्यकारणभावे मानाभावादित्याह अखिलेतिवस्तुतोविपरीतज्ञानोत्तरनिश्चयात्मकप्रत्यक्षत्वमपिनका
र्यतावच्छेदकमार्यसमानयसत्वादित्यावेदयितुमुक्तमापातनइतिअन्यत्रविपरीतज्ञानानुत्तरत्वत्प्रमास्थले। तत्रवि ति३
परीतज्ञानोत्तरप्रामाण्यापादेप्रासंपादीत्यादिनाग्रमत्वसंग्रहः तस्यापिविपरीतज्ञाननिवर्त्तकस्यापिविशेषतःप्र राम
मात्वाघंतर्भावेनोपादानादितितस्याचनकस्यप्रमात्वादिकं तस्याप्रप्रमात्वादिप्रयोजकमतस्तात्पर्यमुपदर्शितमितिभावः २५५

मा२ कत्वा द५

तादात्म्य ५ त्व २ तः २ घु

अथायत्र तत्र घटत्वादिमैव तत्र तत्प्रमायान्निप्रयोजकत्वेऽस्मो न विपरीततानोत्तरप्रत्यक्षस्पनै आमाराणां पप
न्निरतत्राह उक्तं चेति परन पेवि नावि घटत्वादिमाने प्राथमिकघटत्वादिप्रमोत्पादेन व्यभिचारात् कारणत्वमत इत्युं क्तं २
८ न्नायमत इति नैर्थक्येन न विशेषणतात्पर्यस्याहेतुत्वेन दूषितः प्रा मिका पाम्यप्रमायामीश्वरज्ञानस्यैव विशेषणतात्स्या
नस्य हेतुत्वसंभवात् घटत्वादिप्रमात्वावच्छिन्नं प्रति घटत्वादिज्ञानत्वेनैव हेतुत्वं तत्र कार्यस्य विशेष्यत्वं कारणस्य स्वावि
षयाश्रयवृत्तिविषयत्वं प्रत्यासत्तिरित्येतावतैवातिप्रसंगभंगात् विशेष्यसंबं विशेष्यत्वत्व॥ रणस्याखेषणो
त्पादेरवितत्रैवतात्पर्यादन्यथा विशेष्यस्य संबंधत्वस्य केवलान्वयित्वेनाव्यावर्तकत्वापाकारणतावच्छेदकत्वायो
गादिति ध्येयं च नित्यस्य घटत्वादेः प्रमायां विशेषणतास्येव तत्त्वेन हेतुत्वमुचितं न तद्विषयप्रत्यन्त्वापेक्षपालघु ज्ञा ५
वा ४ त्वादिति चेद् घटत्वादिप्रमायामभावेऽपि घटादावस्तुत्वान्नन्दवच्छेदेन तात्पर्यप्रमाया हिंत सर्वत्रैवत्वासंभवेन न
त्रघटत्वादेरकारणत्वात् पत्रैर्विशेष्ययोर्द्वयोरेव नित्यत्वे तत्रमनस्त्वादेरेव हेतुत्वेऽपि तत्प्रमात्र्यावश्यकत्वादिकृ। दिप्रमायांमन
विशेषण २ त्वमते प्रमात्वेऽनार्षसमाजगत्वात्रकार्यतावच्छेदकमतो वदन्नोत्तमुक्तं। मन्ने पत्रत के इत्यादि तथा व्याप्त्यनुभवे तन्नि स्वात् २
स्य हेतुत्वं ज्ञातमात्रस्यानुव्याप्तिज्ञानेस्मरणत्वे न व्यभिचार इति भावः नव्येयमपि वह्निधूमयोर्व्याप्त्यनुभवकारणा

दो २ ति

वह्निजन्यो न स्यादिति तर्केण स्वरूपसत एव कार्यकारणभाव ग्रहस्य गौरवं य दिनस्य भेदव्यभिचारी स्या ४

न श्री० स्वतर्कस्य मूलीभूतो व्याप्त्यनुभवस्तर्कान्तरा देवैनस्येनुभूतो व्याप्त्यनुभवस्तद्येत्य मनवस्थैवेत्यत आह तन्मूला
नुभवेति न स्वजातमात्रव्याप्तिस्मरणास्य मूलीभूतो योऽनुभवस्तदीयेनेत्यर्थः पाकशालामात्रव्याप्तिस्मरणाहेतोर्दे
न्तान्तरीयानुभवस्यैव वह्निधूमव्याप्तिग्राहकतर्कमूलीभूतव्याप्त्यादिविषयत्वप्रसंगात् वनादौ दृष्टमूलीभूतव्याप्त्यादेः स्मर
णमेवानुभवो येनानवस्थेति भावः। ननु धूमो यदि वह्निव्यभिचारी स्यात् विरुद्धं न स्यादित्यादितर्कैर्न स्वस्व
रूपसंगत एव विरोधादिग्रहस्यापेक्षणात् तत्र च प्रमाणान्तरापत्त्यादिसिद्धो नोऽसंगतत्वमत आह दृश्यते तथा बाधना
दिसिद्धत्वप्रकारे गाकार्य्यकारणभावादिग्रहे तर्को हेतुरित्यविप्रेत्यानादिसिद्धत्वे प्रमाणाभावमनुसन्धायेति भावः
स्वरूपसत एव कार्य्यकारणग्रहस्यापेक्षणाभिप्रायेण विसंगमयतीपरार्थे विनियाच पयन्तेन ऽमूलत्वेनोपन्यस्य
स्तो कार्य्यकारणभावादौ परेणाप्रामाणिकत्वेनैवं द्वावितेप्रामाणिकत्वरूपमनादिसिद्धत्वमवश्यं तत्र साधनीयं तत्र
तदप्याह कहेतोरप्रयोजकत्वान्न संभवतीति मूलाशयः अत्र पयन्नेन निरिक्तप्रमाणात्व मनेन व्याप्तिग्रहान्तरापेक्षा
रूपदोषस्य समवादत्रमानपर्य्यतानुधावनस्य पुनरेतत्साधारणे न व्याचष्टे अनुमानत्वादिति व्यभिचारसंशयस्य राम:
व्याप्तिग्रहाविरोधित्वान्नन्निवर्त्तनाय तर्कोपयोगितिमतं निरस्यति माहमनुमानकारणे गात्रेत्यादि सहचारदर्शनादीयां २५६

ईं मर

दा क्रा ४ त्व ३

२६। दिपदेन व्यभिचारनिरासपस्याभावस्योपग्रहः व्यापकत्वग्रहश्च स्यादुपाधेरनैवोपाधिनाऽऽनिर्शोऽऽशंकते नुमा
न मात्रेनि नोपाधिरितिसाध्यव्यभिचारानुमापकस्याप्यभिवासमनिपोगिनस्त्वोपाधिपदार्थत्वादित्तिभावः पत्रपक्षेतर
मोपाख्यितं ३ त्वेनैव यानुमानानुच्छेदाहदोषितो संभावितत्वादित्ति पक्षेतरस्योपाख्यतेन त्रसाध्यव्यापकत्वग्रहस्य संभावितत्वा
दिसर्थः तयावपक्षेतरत्वो पाख्यितैलीर्नतुमानो छेदे प्रलतात्पर्यमितिभावः ननु पक्षे साध्यनिश्चयपदशाया
पक्षेतरत्वमुपाख्यितेनैव व्यभिचारात्पक्षेतरत्वे साध्यव्यापकत्वापरिग्रहान्नानुमानोच्छेदइत्यत आह पक्षेतरत्वे
पक्षेतरत्वमुपाख्यितेनैव व्यभिचारात् पक्षे साध्यनिश्चयपादेव संभवादि[redacted]ति भावस्य व्यतिरेकेनैसाध्यव्यतिरेकोन्नापकत्वस्य
फल्यादितिप्रत्यादेः ग्रन्थेयत्रसाध्यनिश्चयपादेवसंभवादित्युपाधित्वेनेतिसंग्रहादितिवस्तुतः साध्याभाववतिवृत्तित्व
५ तिसेपे स्योपाधित्वस्य प्र[redacted]विलित्यादिना उक्तग्रन्थासंगतिरतो याचष्टेउपाधित्वे नेतिस्पष्टादिति वस्तुतः साध्याभाववति वृत्तित्व
शोव्यभिचारसंदेहस्य विरोधित्वं प्रदर्श्य साध्याभाववत्त्वांशे संशयात्मनो व्यभिचारज्ञानस्य व्याप्तिविरोधित्वमुदाहरति
मूलेनैयियेतिपरमार्थे शतम भावस्मनैनपरमतेनेतिशतम तिरिक्तेतितया चकरवक्रिसंयोगोऽऽऽद्रियधर्मेसम वापीसमवा
क्रृ २ किवेसतिनकत्वात् इत्येतत्प्रयोजकं स्पष्टते वोध्यमितिभावः। अतसमानाधिकरणत्वादित्यादिपदेनानिष्टापृस्य हे
त्वधिकरणोप्रतियोग्यनाधिकरणत्वविशेषणास्य व्यपरिग्रहः तत्रसाध्यस्योन्याभाववगमेन्व्याप्तिग्रहोपिनदितिप्रतियोगित्वादा
न

—

...मते ३ साध्याप्रसिद्धि ३

257 २१

वैयधिकरण्यप्रवेशेन २

६

न श्री० त्वेन पक्षसंबंधेन वह्नित्वादिरूपेण प्रतियोग्यसमानाधिकरणापादिकं विषयतया प्रवेश्य इत्यर्थः नन्वस्य शंकते न चैव
मितिप्रतिप्रयोगिविषयकत्वात् तत्र हेतुत्वेऽपि इत्यर्थः उपाध्यायमतमाशंक्य निराकुरुते न चेति हेतुमन्निष्ठघटाद्यभावप्रतियोगिता न
वच्छेदकं वह्नित्वमित्यादिग्रहादनुमित्यनुत्पत्त्यर्थं यावन्त प्रतिनादृशाभावेतिनिरूपणावच्छेदकत्वाभावग्रहो हि तदर्थं तदलंभवा
द्धेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिता [redacted] नवच्छेदकत्वं योगत्वमित्यादिग्रहासंभवात् सामान्यघटितविशेषव्याप्तिनिरूप
स्याद्विसामान्याभावबुद्धेर्विरोधित्वादिति भावः प्राप्तिस्विकेविनत्वाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वतत्रूपेणोत्पत्त्यर्थं रूपांतरेणो
तिहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वघटितधर्मे रोत्वादिनाम्नेयत्वादिनात्वग्रहसंभवान्नातिप्रसंगः अत्र मे[redacted]पी
त्वं न सिद्धायत्तिसुदासायं न चेति यावद्वह्न्यभावस्यापि हेतुसमानाधिकरणत्वे ज्ञायमानत्वात् तत्प्रतियोगितावच्छेद
त्वं न सिद्धापत्तिसुदासायं न चेति तथावह्न
कत्वघटितधर्मे नैयायिकेन मयत्वादिनानद्ग्रहसंभवान्नातिप्रसंगः अत्र मेपीत्यं तमित्यापत्तिसुदासायं न चेति तथा च वह्न
मावस्यापि हेतुसमानाधिकरणात्वेन ज्ञायमानत्वात्तत्प्रतियोगितानवच्छेदकत्वरूपेणोत्पत्त्यर्थः संभवादिति समानप्र
कारकत्वेनैव ज्ञानस्य विरोधित्वाद्वह्नित्वे स्वमवन्निष्ठासभावाप्रतियोगितानवच्छेदकत्वभ्रमदशायां वह्नित्वानव राम:
च्छिन्नस्वमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं वह्नित्वमित्याहार्यज्ञानसमवतीत्यतो दोषांतरमाह हेतुसमानाधिकरणेति नासमवच्छि २५७

ततथावतदापत्तानुमितिः ×ति × स्यादिति भावः त्वोग्रहादेव तदानानुमितिरिति भावः उक्तरूपे
नतु प्राचां मते समानविषयत्वेनैव ज्ञानस्य वि णेति वह्नित्वानवच्छिन्नस्वमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छे.
रोधित्वात् २ वं दकत्व

न्यधूमाधिकरणानुपस्थितावित्यर्थः तादृशोतिरासमत्वं धूमवन्निष्ठरासमत्वानवच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं
द्रिव्यत्वं धूमवन्निष्ठवह्नितानवच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकं ~~विशिष्टवत्~~ स्यासंभवीत्यतो दोषांतरमाह हेमाधिकरणोप
(रासभस्य न्यधूमाधिकरणानुपस्थितिविरहितार्थः तादृशो निरासमत्वं धूमवन्निष्ठा एतरासमत्वानवच्छिन्नाभावप्रतियोगि)
(तानवच्छेदकद्रव्यत्वं धूमवन्निष्ठवह्नितानवच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकमित्येवं प्रमोत्पादयीत्यर्थः रासभस्य न्यधूमाधिक
रणोपस्थितिदशायां रासभत्वेन निरूपानवच्छेदकत्वे उपरिहमतोऽनुपस्थितावित्यंतेऽक्तत्तानादनुमितोकं [illegible]चि दा५
दिष्टापत्तिंधूप्यादतोदोषांतरमाहेवमितिं [illegible] व्याप्तेः सुष्ठुत्वमाहेयत्तस्याभावस्यापि स्मृत्युक्तप्रतियोगि कत्वयहसंभवादि
व्याप्ति५ द्रित्वं धूमवन्निष्ठसुष्ठुलप्रतियोगिकाभावप्रतियोगितानवच्छेदकमित्येवं ग्रहो न संभवतीत्यतोऽप्रमदृशापामित्यंतं सुष्ठुल
प्रतियोगिकाद्रत्वनेनवह्नमाचस्पवक्तोत्तरप्रतियोगिकान्यनेनघटाघमावस्यानिरूपकपावदभावांतर्गतस्य संग्रहः
ग्रहेयीतिं अनुमानाचे स्वानुष्ठपत्तेणशावततोप्यनुमितिः स्यादितिभावः स्वदमुपलक्षणं शापमानत्वाशापमानत्वयो
न३ सामान्यतः प्रवेशो निष्प्रसंगं त्वत्काले नीनतत्स्रुरूपात्तापमानेन्प्रवेशे तु प्रतियोगिवैयाधिकरणापानुपस्थितिकौन्या की२
प्तियहासंग्रहः पुरुषकालाघनतुगमादौ दनुगतहेतुत्वांभवाश्चे स्यापि दृष्टयानन्येवमिलत्त्रासिद्धांतोमेवमितिंतेषां
सं

अ॰ श्री॰ मितिप्रतियोगिव्यधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकमेतत्त्वान्तं नाभावहेतुमन्निष्ठाभावप्रति
योगितावच्छेदकमेतत्त्वान्तं तदभावानामित्यर्थः ननु तादृशग्रहविषयस्य तन्नाभावस्य पदिज्ञानमभावे हेतुसत्त्वम
मेयत्वादिनापि तस्य ज्ञानादनुमितिप्रसङ्गेन तन्नरूपेण ज्ञानस्य हेतुत्वे चाननुगमनादयस्यामित्यत आह तादृशा
वच्छेदकेति तद्बुद्धीनामिति तादृशावच्छेदकत्वाघभाववद्बुद्धीनामित्यर्थः अत्र च प्रतियोगिव्यधिकरणहेतुमन्नि
ष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वप्रकारितायाः पक्ष प्रकारितावच्छिन्नप्रतिविरोधित्वमेव स्वयं तेन देवादृशधवद्
तत्त्वादिविषयकतादृशावच्छेदकत्वग्रहविरोधित्वेऽपि घटाभाववद्भूतलज्ञानमादाय नातिप्रसङ्गः घटवद्भूतलविष
यितायास्तादृशावच्छेदकत्वविषयिताव्यापकत्वात् यत्तु निरुक्तावच्छेदकत्वमात्रविषयिणी किंचित्तत्त्वानवच्छि
न्नयादापतद्बुद्धिव्यक्तिविरोधित्वे नैवानुगमान्नोक्तदोष इति तन्न तत्पासत्ति योग्यवैयधिकरण्यापादेः कारणतावच्छे प्रति ४
दकोघप्रविष्टतयासम्भवमित्यादि नावश्यमाराणान्योन्याभावगर्भव्याप्तिज्ञानहेतुतालाघवस्यासंगतत्वापत्ते
मघपिप्रतियोगितानवच्छेदकवह्नित्वाश्रयवान्धूमादित्यादौ प्रतियोगितानवच्छेदकवह्नित्वं प्रतियोगिव्यधिक राम॰
रणात्मवत्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकवह्नित्वाश्रयवान्धूमादित्यादौ प्रतियोगितानवच्छेदकवह्नित्वे प्रति २५८

वं२ विरोधित्वं२

तत्१

[redacted] रणा धूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगिता नैवच्छेदकमित्याकारकग्रहस्याहार्यरूपेव संभवात्तैँ विरोधि
त्वाप्रसिद्ध्यानत्रा[redacted]नुगमोऽग्धे टः नॆत्ता दृशावच्छेदकत्वग्रहसमान विशेष्यकग्रहँ प्रवेशानीयंत यावनिरवच्छि
न्न[redacted]वह्नित्वधर्मिकानाहार्यत्वादृशावच्छेदकत्वग्रहस्य विशेष्यप्रकिन्नत्वं तद्विशेष्यकानाहार्यज्ञानस्यापि रोधि
त्वप्रसिद्ध्यानदोषइतिवाच्यं तथासत्ति वह्नित्वनिरूपितप्रतियोगितानवच्छेदकं इत्याकारकज्ञानतोऽपि प्रतियोगिता
नवच्छेदकत्वप्रकारेणानुमित्यापत्तेः तथापि प्रतियोगिव्यधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्व
ग्रहस्य प्रतिबंधकतावच्छेदकीभूतप्रकारित्वावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकज्ञानत्वेनानुगमाद्दोषं। यद्वा दि
धर्मिकतादृशावच्छेदकत्वग्रहं प्रति विरोधिता वच्छेदकं यद्धूमवन्निष्ठ(भाव)प्रतियोगिव्यधिकरणाभाव
प्रतियोगितानवच्छेदकत्वप्रकारित्वेन तादृशैव प्रतियोगितानवच्छेदक[redacted]वह्नित्वविशेष्यकव्याप्यकतावच्छे
दकत्वज्ञानसोऽलभ्यातारदंतु विंस्तं प्रतियोगि व्यधिकरणाहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगि व्यधिकरणाभा
[redacted]तावच्छेदकत्वग्रह विरोधित्वेन धूमलिंगकवह्न्यनुमितौन व्याप्तिज्ञानं हेतुर्मानाभावात् वह्नित्वज्ञान
[redacted]त्वादिमेवतत्र हेतुत्वसंभवात् नवोक्तावच्छेदकत्वग्रहविरोधि धूमवत्पक्षतनिष्ठपत्वेनानुगत[redacted]

विशेष्यताक६

259 १२

यां २

अ॰ श्री॰ रूपेण प्रतियोगिवैयधिकरण्यादिविषयाविषयकः परामर्शोऽनुमितौ तु धूमव्यापको वह्निर्धूमवांश्चायं वे
त इत्यादिसमूहालंबनादपि पर्वतो वह्निमानित्यनुमित्यापत्तेः किंच प्रतियोगिव्यधिकरणात्यंतमत्रसंप्रतियोगीव्यधि
करणत्वमवच्छेद्यं वा तथा च स्वत्वस्यैकस्याभावादेकस्यैव मन्दाद्येव प्रतियोगिव्यधिकरण हेतुमन्निष्ठाभावप्र
तियोगितावच्छेदकत्वग्रहविरोधित्वेनानुगमेनादृशाभावांतरप्र [redacted] तियोगितावच्छेदकत्वग्रहदशायामनुमि
त्यापत्तिः किंचोक्तग्रहविरोधिनिश्चयत्वे नैव हेतुत्वं वाच्यं न च तथा च निश्चयत्वस्य न तत्र धारादिगर्भेन चाननुगमो
ऽवीरद इति दिक् । हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादुक्तग्रहविरोधित्वं संगमयति विरुद्धेनेति सा
तेन द्रष्टव्यं ५ मान्यघटितेति केन रूपत्वेनाव्याप्याभावग्रहे विघटयतीत्यत आह स्यान्न तु निर्घटितासीनीति नूतन इत्यादिः पृच्छतीति तत्र
स्येति तु अर्थतद्विशिष्टेति घटत्वविशिष्टबुद्धिं प्रत्येव घटत्वावच्छिन्नाभावनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकत्वे घटत्ववदित्या
कारकवन्नीलघटवदित्याद्यपि बुद्धिर्घटत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिनी भावः अतएवोक्तविरोधित्वेनानुगमादेवान्
न्यथावच्छेदकमात्रस्यैव प्रवेशेऽनवच्छेदकत्वायंताभावसंग्रहापत्तेरिति भावः ननु प्रतियोगिव्यधिकरणहेतुमन्निष्ठा
भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वग्रहविरोधित्वं तादृशावच्छेदकत्वाभावव्याप्यवत्त्वग्रहस्यापि तथा तादृशावच्छेदक

भेद २ ग॰ वैशिष्ट्यावगाहि ४

रामः श्री गणे
२५२

यथा २

त्वस्यावच्छेदकधर्मदर्शनस्यापि एवं अभावादौ हेतुसमानाधिकरणस्याभावादेर्ग्रहस्यापीतिततोऽप्यनुमित्यापत्तेरत आह हे
त्वाभासरूतिनथावच्छिन्नग्रह॰विरोधित्वादेरूपेणासत्प्रतियोगित्वादिलक्षणोविरोधित्वमप्रत्यक्षत्रितिव्याप्तिवारणार्थं साध्य
तावच्छेदकादिमत्त्वग्रहविरोधित्वान्यत्वेन विशेष्यतेनयानायितादृशावच्छेदकत्वग्रहविरोधित्वं तादृशावच्छेदकत्वाभावव्या
प्यवत्तादिविषयकत्वावच्छिन्नविरोधितानिन्नत्वेन विशेषणीयमितिभावः अनवच्छेदकत्वादीत्यादिपदेन प्रतियोगितावच्छे
दकत्वादेः संग्रहः केवलान्वयिग्रहस्यानुमितिप्रतिहेतुत्वमंगीकुर्वतां तन्मतेनानुमितिरेवेतोपादेयेत्याशयेनांचिविशेषणस्य प्रतियोग्य
समानाधिकरणत्वरूपस्य व्यतानमित्यर्थः प्रतियोग्यवृत्तित्वस्यैवेत्येवकारेण प्रतियोग्यधिकरणावृत्तित्वस्य गुरोर्व्यवच्छेदः न
नुपत्तमानाधिकरणत्वं ताभावोपरिविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्येसाध्यसामानाधिकरण्यं ताभा धि
१६८ — वीयाविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मावच्छेद्यत्वं नास्तितत्वमित्यंताभावगर्भव्याप्तेर्निष्कृष्टपरिष्कृ त्यं
तिपोगिवेपाधिकरणाप्रवेशात्रेषदोष इत्यत आह न चेति वेत्यर्थः तथाच यत्समानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगिता
तियोगिवैयधिकरण्याप्रवेशात्रैषदोष इत्यत आह न चेति सामान्ये साध्यवत्त्विष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यत्वं नास्तितत्वमित्यन्योन्याभावगर्भव्याप्तौ प्रतियोगितासंबं यां
सामान्येसाध्यवत्त्विष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यत्वं नास्तितत्वमित्यन्योन्याभावगर्भव्याप्तौ प्रतियोगितासंबं
धविशेषाप्रवेशाल्लाघवमुक्तमत्यंताभावगर्भव्याप्तौ विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वे॰नप्रतियोगितानिवेशादौरवमित्य

न्नं१

ग्रं श्री वान्योन्याभावगर्भा या हेतुत्वविनिगमकमिति भावः अन्योन्याभावत्वमपि तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वं तच्च
२ स्वस्व संबंधो घटितं यत् इदं घटितत्वात्तदपि संबंधविशेषात्मकत्वलाघवस्याव काशो वस्तुतो ऽन्येतान्योन्याभावघटितपोऽपि व्याप्तौ नोनु मितिसु
पयोगित्वमिति तल्लघोःसाध्यवदन्यावृत्तित्वस्यैवायेत न्यायस्य व स्यमाभावादिति आशयेन यथा ऽन्ते तुक्तं अपरे मत्ले ग्रंथानुरो
धिनः इत्यादिये निति तथा च द्रव्यत्वस्य तावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावेपि द्रव्यवानुपपत्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिवयथाव त्तः संयोगेन व्याप्तिरा
दित्वे प्यसंतताभाव गर्भव्याप्यवत्वापरामर्शो नाशाकानुमितित्वावच्छिन्नप्रत्येकात्वं नाभावगर्भव्याप्तिज्ञानत्वादिना हेतुत्वमिति तना
वत्तकृचेति तथा च साध्यतावच्छेदकं साध्यं च साध्यवत्तानहविरोधिना च ग्रहविषयतावच्छेदकत्वेनानुगमय्य हेतुधर्मिकतदव
च्छिन्नाभावसामानाधिकरण्यग्रहविरोधित्वेनैव व्याप्तिधियोऽनुमितिहेतुत्वमिति भावः तद्ग्रहस्य साध्यैतद्धेतोरन्योन्याभा
वात्यंताभावग्रहस्य कथं चित् अभावांतरे साध्यं तथा घव गाहित्वे नात्र साध्यभेदस्य साध्यवदल्यंताभावस्य च साध्यव
त्वग्रहविरोधितावच्छेदकत्वया वच्छिन्नाभावत्वात्तत्सामानाधिकरण्यग्रहे विरोधिनि साध्यास्यंताभावसामानाधिकरण्यग्रह
विरोधित्वेनैवान्योन्याभावगर्भव्याप्तिज्ञानस्याप्यनुगमसंभवादविरोधित्वे साध्यवद्भेदग्रहस्य साध्यवत्ताग्रहविरोधिताउक्तमे रामः
रानुगमाशा सत्वमित्यत्वरसेनाहत्वमिति भावात्मा साध्यतावच्छेदकत्वादिवदं तीत्यंते नानव्यमते अत्यंतान्योन्याभा २६०

[redacted]स्य साध्यवद्भेदसंबंधाभाववत्सामानाधिकरण्यस्य वा ग्रहे सत्यप्यनुमित्यापत्तिः किं च भिन्नविषयकग्रहस्य विरोधित्वे साध्यवद्भेदांतर्भावोस्यार्थः साध्यास्यंताभाव सामानाधिकरण्य

ग त्वेन हेतुत्वं तथानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति ४

दिनो तत्र व्याप्यधर्मोपस्थितावगाहि [redacted] विरोधित्वादिः प्रयित्वः ननु प्राप्तिमातृत्यात्वा [redacted] गहौर

ग २

(गर्भव्यापकताज्ञानयोः व्यवहारं विरोधित्वादुक्तक्रमेणानुगमो शक्यत्वमित्य स्वरसे नाह तन्निमित्तमिति तनरमाह साध्यत्तो
(सुद्देदत्त्वादिवदंतीत्यनेन व्यमनेन असंतान्यो - [redacted] वगर्भव्यापकताज्ञानयोर [redacted] न्योन्याभावगर्भ [redacted] व्यापकत्वप्राप्य विरोधिता
दुभयसंग्रहार्थ पदवगाहि [redacted] यो त्रि: व्यापकताज्ञानेनानुमिति [redacted] हेतुः साधनभेदेनाभिन्नत्वात् किंतु साध्याभाववद्वृत्तित्वस्य सा
ध्यवद्न्यावृत्तित्वस्य च स्वरूपमेव ज्ञानं हेतुः साधनभेदप्यभेदात्तन्मादेव वयकेन्नाचप्यनुमितिं न व्यमतम नुसत्याह साध्याभा
वेत्ति साधनधर्मि न त्वादिः अत्राप्युभयपक्षवेशाधूनोस्तर्व वतविरोधित्वाद्निमित्वादौ हेतुतावच्छेदकसमवायादिसंबंधेन
साध्याभाववद्वृत्तित्वाप्रसिद्ध्यानवगाहि यह विरोधित्वं दुर्वचमत आह [redacted] प्रसिद्धेरितिन यासमवेतत्वे साध्याभाववद्
पत्यावगाहि ध्रमापप एव ग्रहोधन्नेव्यधृतिभावः ननु यमिचारव्यावर्त्तकं भेदेनाज्ञानस्यापि व्यमिचारग्रहः विरोधित्वात् तत्रा
तिप्रसंगात् स्यादिति अनुमितिना इवाज्ञानव्याप्तेः सौचिरोध [redacted] पदइतिभावः ननूक्तक्रमेणात्वे तामावगर्भव्याप्तेरनुमिति हेतुत्वे तु
मित्यन्योन्याभावगर्भैव व्याप्तिरित्यादि यथासंगतिरित्यन आह यथा स्थितिति अन्योन्याभावगर्भ पक्षाना धि कस्य परत्वा)
(इतिभावः ननूक्तक्रमेणात्वे ताभावगर्भव्याप्तेरनुमितिहेतुत्वे तु नित्य न्योन्याभावगर्भैव व्याप्तिरित्यादि यथासंगतिरित्य)
[redacted] यथास्थितेति अन्योन्याभावगर्भपदस्यानोपाधिकत्वस्य परत्वादितिभावः अत्र नोपाधिकत्वमात्रव्या [redacted] वच्छेदक

४ [redacted] विरोधित्वं निवेशनीय [redacted] ८

गआ ६ अधि ४

दित्याप

संप्र २
न्न २

रिति

विरोधित्व

अ० श्रीः त्व स्वरसंदर्शोपनिपादित्सादिश्यत्वयानौपाधिकत्वं नु तल्लदाराभिस्येव ब्रूयादिति भावः अत्रोन्नयग्रहमात्रे साहे
तुत्वे नौपाधिकत्वज्ञानस्यापि कारणत्वापत्तिः तस्यापि सोपाधित्वमंतर्भाव्य व्यभिचारग्रहस्तद्विरोधित्वेनोक्तरूपवत्वा
ज्ञानं च तादृशग्रहत्वव्यापकविषयितास्यग्रहविरोधिज्ञानत्वेनैव हेतुत्वं सोपाधित्वग्रहविषयितानुत्पादशानादृशग्रहत्वव्या
पकैवेति नातिप्रसंग इति वाच्यं ज्ञाने भेदेन विशिष्य नामसंबंधभेदविषयितानां तादृशग्रहत्वव्यापकत्वेन तच्छून्यग्रहाप्रसि
द्धेः स्वरूपसंबंधभेदेनाहेतुत्वापत्तेः तादात्म्येन सोपाधित्वादिविषयकपक्षे चैतन्यग्रहमुपादाय व्यभिचारविरोधित्वेनैव हेतुत्वापत्तेः न
येषां पक्षसत्वे च ग्रंथतात्पर्यसंभवादिति वाच्यं तथा सति नादृशीरनंतपक्षीसयादाय प्रत्येकं तत्तद्ग्रहविरोधित्वे नानुमि
तिहेतुतायामनेनकार्यकारणभावापत्तेर्विरोधितावच्छेदकभेदेनैव विरोधित्वस्यापि भिन्नत्वात् तादृशरूपेणानुगमासं ला५
भवाच्चेत्यस्वरसादुद्देतीत्युक्तं अत्रज्ञानरूपस्योपाधेर्व्यतिरेकपदव्यभिचारस्याभासत्वात् किंतु व्याप्तिधीविरोधित्वेनतत्सोप
धिज्ञानस्य नास्तीत्यस्याभासो तिमत्वाभिप्रायं प्रकाशयन्नाह व्यभिचारज्ञानस्येति न तूपाधिधर्मिकसाध्य
ला० २ व्यापकत्वादिधर्मस्याभिचाराधर्मिकहेतौ व्याप्तिग्रहाविरोधित्वेपि हेतुधर्मिकसोपाधित्वज्ञानस्य व्याप्तिधीविरोधित्वस्य रामः
भवा त्वग्रहस्यस्वत्वादिमत्वं मयूक्तमतस्तदभिप्रायतिसोपाधिकेतिं न व्याप्तीति नसाक्षाद्व्याप्तिधीविरोधीत्यर्थः। ननुपरंपरा २६१

दृष्टि ४ त्वे२

न

राविरोधिनश्च सोपाधित्वस्य कुतो नाभासत्वमत आह वस्तुतो हीति न चानौपा धिकेऽपादिम्मलस्य हेतौ विधा
नानैदिस्यनता मयावत्तु माहनिरुपाधित्वस्येतियावि निरूप्याधीधीयोग्याप्ति ग्राहकत्वेपि आभासत्वायोगादि
त्रिश्च नुमिनोतत्कारणापरामर्शीत्वानस्यापि विरोधित्वादिति भावः नन्वेदृघटितेति हेतुमति त्रिष्ठाभावघटिते तथैव
लानवयित्वादित्यावी स्य प्रतियोगित्वे हेतुसमानाधिकरणोऽयं प्रतियोग्यवृत्तिर्घटाद्योन्याभाव स्तत्र प्रतियोगि
तानवच्छेदकमेव साध्यवत्वमेव मतः संयोगिसत्वादित्यत्राति व्याप्तिरिति भावः यद्यपि गुणत्वमेव हेतुसमानाधि
करणस्य द्रव्यभेदस्येव पारिभाषिकमेव प्रतियोगितावच्छेदकं संयोगवत्वमतो नातिप्रसंगस्तथापि पक्षासहेतु विशे
षे साध्यतावच्छेदकं न प्रतियोगितावच्छेदकं तत्रैव पारिभाषिकावच्छेदकानुप्रवेशो न सर्वत्रेत्यभिप्रेत्याह यद्धर्मे
स्यापि वा प्रतियोगितावच्छेदत्वमाहत्येदं मूलं इदंनु चिंत्यं नैप्रतियोगितावच्छिन्न भिन्नं पक्षत्वं धिकरणाने नि
ष्ठान्योन्याभावेत्यादौ नकोपि दोषः इहसंयोगिभेदस्य तेपि तस्यप्रतियोगितावच्छिन्न भेदरहादेव संयोगिन
त्वादित्यादावव्याप्तिर्विरहात् इह संयोगिभेदप्रतियोगि गोनेत्यप्रत्ययानां सत्वव्रतिगुणादौ च संयोगि
भेदप्रतियोगित्वावच्छिन्नस्यापि भेदसत्वात् संयोगिसत्वादित्यादाचतिव्याप्तिरनवकाशात स्त्र यापघतेय

धि२

(हेतुत्वे) प्रेतत्२ क॰२ (...)च्छेदकतमा२ (सा)ध्यत्वद्धक्षात्वादित्यादावय२

उ श्री॰ (तेन) प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नत्वावच्छिन्नभेदकूटवद्धेत्वधिकरणवृत्ति[redacted]रेवान्योन्याभावो व्याप्तिघटकस्तथापि न वृत्तिसं
262 योगिभेदप्रतियोगिवृत्त्यात्मिकापासत्त्वव्यक्तेरेकत्वेदस्य तत्वे स्यन छत्ते विरहेणासंयोगेन नादित्यादौ व्याप्तिमुक्तासा —
दिति। साध्यादिभेदेनव्याप्तिभेदस्यावश्यकत्वात् सर्वत्रैव निरुक्ताभावेपि नदोषः इति मागापेन संक्षेपे। अथ येति स्वव्या
न्योन्या पकेति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतसाध्यसामानाधिकरण्यमित्यर्थः स्वव्यापकेति स्वे प्रकृतसा
ध्यं तद्व्यापकतावच्छेदकं तद्वृत्ति॰ष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकं पदं पं अधिकरणतानिरूपकोपाधर्मता दव न५
च्छिन्नात्यन्ताभावासामानाधिकरण्यमित्यर्थस्तेन नान्योन्याभावगर्भे तस्याहानि[redacted]र्गासात्यादौ निरुक्तव्यापकताव
च्छेदकत्वेप्यधिकरणतानिरूपकत्वविरहाद्रूपपदेनैव दानं[redacted]रणामनसत्त्वच्छिन्नाभावसामानाधिकरण्यस्य धू
मादौ सत्त्वेपि वह्निमान् धूमादित्यादौ नाव्याप्तिः उक्तापेक्षया लाघवादाह तादृशरूपविशिष्टेति साध्यव्याप
कतावच्छेदकरूपावच्छिन्नेत्यर्थः तथाच स[redacted]साध्यवन्निष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नसामा प्रतियोगिताका
नाधिकरण्यं फलितं न च नाद्धर्मा पृथिव्या घटान्योन्याभाववति कालिकादिसंबंधेन धूमादेः सत्त्वाद्धर्ममान् धूमा न्योन्याभावा२
दि[redacted]सादावव्याप्तिर्हेतुतावच्छेदकसंबंधेन वृत्तित्वेन स[redacted]तायानुद्भूतत्वादित्यादावव्याप्तिः समवायेन घटत्वा प्र रामः

क्रो॰२ २६२

दतएवविशिष्टसत्तायादव्याप्यवृत्तित्वेपिद्रव्यंविशिष्टसत्तादित्यादौ
त्व नाव्याप्तिः विशिष्टनिरूपिताधिकरणत्व

सिद्धेरितिवाच्यंनादृत्वारूपावच्छिन्नान्योन्याभावासाधिकरणाद्[illegible]धिकरणालाकृतस्य विवक्षितत्वा[illegible]त्वात्स्यद्रव्यत्वमवृत्ति
त्याभावात् संयोगीसत्वादित्यादौ वृत्तावृत्तसाध्यव्यापकतावच्छेदकीभूतद्रव्यत्वावच्छिन्नान्योन्याभाववद्वृत्तित्वस्यैवस
त्वाधिकरणातासंसत्वाव्याप्ति व्याप्तिरितिभावः स्मृतीत्यादिस्मृतिविषयत्वेसंस्कारविषयत्वेज्ञानविषयत्वेमहाप्र केवलान्वयपि
लयावच्छेदेनपरमाणावादावसत्वादव्याप्यवृत्तित्वेपरमाणावादिर्[illegible]त्यादिव्यवहाराराज्ञया वृत्तत्वाध्य
वृत्त्यत्वादिहेतावव्याप्यवृत्तिसाध्यकेलीनलक्षणापोरव्याप्तिः प्रथमे ऽभावत्वादेरेवसाध्यतावच्छेदकत्वयानद्रवच्छिन्न व्यापकप
वृत्त्यत्वादिहेतावव्याप्यवृत्तिसाध्यव्यापकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वात्तद्वृत्त्योन्याभावाप्रसि
त्वेनाभावाप्रसिद्धेः द्वितीयेवाभावत्वादेरेवनिरूपकसाध्यव्यापकताविच्छेदकत्वेनानाभावात्तत्संस्कारविषयहोपादानेनिपतापेत्वाप्रसि
द्धेरितिभावः ऽद्योचत्ननियम्यायाः स्पन्देः[illegible]साध्यवृत्तिकत्वेनानाभावात्तत्संस्कारविषयहोपादानेसर्वदैवसर्वत्रनित्यज्ञानविषयता
षयत्वेनसंस्काराविषयस्यापिवस्तुनः संभवेत्वात्तन्यत्ज्ञानविषयत्वानुधावनंसर्वदैवसर्वत्रनित्यज्ञानविषयता
सत्वादव्याप्यवृत्तित्वसम्पत्तयेऽत्रन्यायदर्शनागतिः कथमव्याप्युद्धारः स्याधिकरणोतिस्थ हेतुः संयोगीसत्वादित्यादौ
सत्वादव्याप्यवृत्तित्वान्नदवच्छिन्नभेदमादायातिव्याप्तिवारणाय[illegible]स्यादतोयथा किंचित दि
संयोगवत्वस्यापिसाधनाधिकरणाद्रव्यवृत्तित्वान्नदवच्छिन्नभेदमादायातिव्याप्तिवारणायमानवच्छिन्नप्र
तथावसंयोगत्वावच्छिन्नभेदस्यापिसाधनवद्वृत्तित्वान्नदवच्छिन्नभेदमादायातिव्याप्तिवारणाय मानवच्छिन्नप्र
तथावसंयोगत्वावच्छिन्नभेदस्यापिसाधनवद्वृत्तित्वा
न२

कान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेद ४ संयोगत्वावच्छिन्नभेदस्य वृत्तौ हि निसंयोगेन प्रावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वादतस्तत्पाद्दित्यागः यद्यपि
तथा साधनवद्वृत्तिधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्व तिर तथापि रूपाभाववानभूघटत्वादित्यादौ व्याप्तिः त्वस्यैक

प्रा श्ला नियोगिताकत्वात् तत्प्रतियोगितावच्छेदकमेव न तत्साध्यवत्तामतो नातिप्रसङ्गः न च प्राप्तिविशिष्टस्याभावात् साधनाधिक
263 रणं कृत्स्नमेनं मोव्याप्ति व्याप्तिनाद्रव्यस्य संयोगिभेदस्य साधनाधिकरणोक्तव्यक्तिवृत्तिधर्माव[illegible]योगिताकत्वेपितादृ
शान्यतमेनरूपेण त्रिधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वे बाधकाभावात् साध[illegible]करणान्तरवृत्तिधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगि गिर
वि कत्वाभावस्य द्रव्यत्वस्यैव निरूपत्वाद्दोष इत्यपि कश्चित् साधनाधिकरणावृत्तिविशिष्टान्तरवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वो
दित्या क्तौ संयोगी सत्त्वादित्यादौ व्याप्तिः स्वसमानाभाववावच्छिन्नान्योन्याभावात्मकस्य रूपस्यैव समवेतसां न्याभावत्वा मा
वच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वात् तथापि साधनाधिकरणापतितत्वित्रवृत्तिधर्मानवच्छिन्नत्वे यदन्योन्याभावप्रतियोगित्वं त
दनवच्छेदकसाध्यवत्त्वेनास्य साध्यवत्त्वं वा तत्साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नसाध्यमात्रेन तदवच्छिन्नाधिकरणात्वेन तु५
प्रासक्तिदेशिकविशेषणतामाहेत्वधिकरणात् वृत्तित्वनिवेशस्यैव निर्दोषत्वेन वक्ष्यमाणातिव्याप्त्यसंगत्यापत्तेरिति ध्येयं ।
नन्विदं संयोगिविशिष्टसत्त्वादित्यादाववव्याप्तिः संयोगत्वावच्छिन्न[illegible]भेदस्य साधनीभूतसत्त्वाधिकरणगुणावृत्तिधर्मा
न वच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वादत आह यद्धर्मविशिष्टेति प्रकृतहेतुतावच्छेदकविशेष[illegible]णः निरूपकसाध्यवत्त्वकत्वेनासमाद रामः
साधारणाभावकतन्त्रूमेविशिष्टसत्त्वमिति स्वरूपसंबन्धेन कालिकसंबन्धेन हेत्वधिकरणापत्तिं विहाय मानरूपदृश्य २६३

दो२

घटा

तद्

द

च्छिन्नत्वघर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकोपस्थितरातीतघटादिभेदसत्वान्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादिरूपः तानि
मत्वेनेत्निमयाच हेतुविशेषणं पक्षतावच्छेदकसमवेताद्विसमवेतानवच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य पटादिभेदस्य प्र
तियोगितानवच्छेदकं जातिमत्त्वमिति न व्याप्तिरिति भावः नञ्जलसाधनवति साधनवति सामान्यादौ जातिमत्त्वा
वच्छिन्नभेदसत्त्वाज्जातिव्याप्तिरत आह जातिशून्य इति तथाच सामान्यादिसमवेतत्वाप्रसिद्धैव नादर्शः साध
नाधिकरणोनलक्षणघटकमिति भावः एतेनेति नव्यायुक्ताद्यापसिद्धान्तरहस्यप्रमातं कुत्रापि नस्यादिति
भावः तत्पात्वेऽन्योन्याभावाप्रवृत्तित्वेऽप्यत्यन्तमेवेति संयोगवत्त्वावच्छिन्नभेदस्योत्पत्तिकालावच्छेदे न
घयदोसत्वादिति भावः प्रतियोग्यधिकरणापघटत्वभेदकूटवत्त्वे न हेत्वधिकरणास्यप्रवेशोऽनैवदोषः
इत्यवधेयं स्वाधिकरणोत्पादिप्रकृतहेत्वधिकरणापत्तिं विघटितनिष्ठाधिकरणानिरूपकधर्मानवच्छि

६

264

यंयतू ५ शिति४

नर

अ.श्रा. त्रैयदत्वं ताभाव यत्नियोगितं तदवच्छेदकीभूतसाध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यमित्यर्थः - १६०
तेन सत्तायाम् गुणत्ववत्त्वेपि विशिष्टसत्तायाश्च जाते रित्यादौ नातिव्याप्तिर्यथा यथोक्तरीत्या रूपसामान्याभाववता
नु घटत्वादित्यादावव्याप्तिः सर्वत्र चाद्रिसंबंधसामान्येन हेत्वधिकरणवृत्तितत्स्योक्तौ गुणात्संयुक्तत्वादित्यत्र साध्य
तावच्छेदकसंबंधेन तत्पात्वोक्तौ च जातिमान्नेयत्वादित्यत्रातिव्याप्तिर्भावकएव मितितेन प्रतियोगितावच्छेद
कधर्मावच्छिन्नाधेयत्वानिरूपितेन हेत्वधिकरणानिष्ठाभावीयप्रतियो[redacted]गितं तदनवच्छेदकेत्यर्थः तेन वेशि
ष्टसत्तायान् जातेरित्यादौ नातिव्याप्तिराधेयत्वं वसाध्यतावच्छेदकसंबं[redacted]धावच्छिन्नं ग्राह्यं नातो गुणात्संयुक्तत्वादि
त्यादावतिव्याप्तिः अन्यानोमितिसंयोगनिष्ठाधेयत्वानिरूपकत्वोपगमे इत्यर्थः इदमपत्वस्य हेतुतायत्ने उत्पत्तिप्रल
योभयावच्छेदेनैव हेतुमतः साध्यनिष्ठाधेयत्वानिरूपकत्वं संभवत्यतोयादृशाहेतुस्थाने यत्नयावच्छेदेनैवतद्वत्. राम०
साध्यनिष्ठाधेयत्वानिरूपकत्वं नमुदाहरति कालपरिमाणोवेतिसंयोगसाध्यक इत्यनुषज्यते। पावत्स्यायकत्वरूपम २६४

त्यीन

त्वं हेतुसामानाधिकरण्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं तद्धर्मावच्छि
व्या४ न्नसामानाधिकरण्य३

नोपाधित्वव्याप्तिर्निष्कर्षासिद्धांतपानिंसाध्यसामानाधिकरण्ये सादिना अत्रप्रतिपदं व्यापकत्वोपाधिवादस्वे
।[redacted]मानवच्छेदकत्वेतन्त्राभाद्द्यप्रवेशगौरवादाह समानाधिकरणोत्पादितत्संबंधावच्छिन्नेत्याघप्रवेशलाघवा
दाह स्वसमानाधिकरणाःस्वेइत्यादिपदं भावच्छिन्नसामानाधिकरण्यप्रतियर्थः व्यापकत्वविनायाबलस्य
उवे चत्वादितिध्येयं अत्रसामानाधिकरण्यस्याप्यदेत्रिनायाः प्रामाणिकत्वेधूमादिसामानाधिकरण्यस्य
घटाभावादेर्वह्निनधिकरणादेशावच्छेदेन वह्निलाघवच्छिन्नसामानाधिकरण्यविरहाद्व्याप्यमानधूमादित्या
दावव्याप्तिर्नवहेतुसामानाधिकरण्यंवच्छिन्नविशेषणतासंबंधेन वाव्यंचत्रनेनोक्तदोषःसाधनीभूतधूमाध
निरद ।धिकरणावच्छेदेनैवस्वंनांतसामानाधिकरण्यवत्वेननिरवच्छिन्नविशेषणा[redacted]तपाद्द्यमादिसामानाधिक
रण्यवत्वेप्रसिद्धेगुर्वेपिलक्षणान्तरसाध्यसामानाधिकरण्याभावेनित्यत्रचव्यापकताघटकं साध्यासमान मा
।धिकरण्याभाववत्वंनिरवच्छिन्नविशेषणताकिंचित्संबंधेनयाह्यंनेनघटाभावस्यवह्न्यनधिकरणा
देशावच्छेदेनवह्न्यादिसामानाधिकरण्याभाववत्वेपिवह्निमात्रधूमादित्यादौनाव्याप्तिःधूमवान्वह्नेरित्यादौ
तुनिरवच्छिन्नचिशेषणातया साध्यासामानाधिकरण्याभावस्याप्रसिद्धेनिर्व्याप्यःपिंडत्वादौतत्प्रकारकत्वमाविशेष

न श्री० त्वादौ गावच्छिन्नसामानाधिकरण्यस्याभावविरहाज्ञाने व्याप्तिरिति निष्कर्षे। साध्यनेतितेन पटत्ववान् मेयत्वादित्या
दौ ~~सामानाधिकरण्य~~ कालिकसंबंधेन पटस्य साध्यस्याधिकरणे गगने वृत्तित्वे वृत्तित्वे रेव तत्र मेयत्वसामानाभा धिकरणा१
वे सत्वेपि नातिव्याप्तिः हेतुनेतितेन रूपवान् घटत्वादित्यादौ साध्यसामानाधिकरणस्य महाकालादेः कालिक
संबंधेन वद्घटत्वाद्यधिकरणावृत्तित्वेपि नाव्याप्तिः ननु ध्वंसत्वादित्यादौ अतिव्याप्तिः साध्यवत्कालवृत्ति
त्वाभावस्यावृत्तिगगनादावेव सत्वे न तत्र हेतुसमानाधिकरणाभावस्यापि सत्वात् न च दैशि
कविशेषणतासंबंधेनैव साध्यवद्वृत्तित्वं निवेश्यमतो न निरुक्तदोष इति वाच्यं तथा सति तादृशवृत्तित्वस्याभाव
वति पर्वते न त्वादौ समवायादिना हेतुमद्वृत्तित्वस्य सत्वेन वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्त्यापत्तेरत आ
ह द्वृत्तिद्वयं चेति साध्याधिकरणावृत्तित्वे हेत्वधिकरणावृत्तित्वं चेत्यर्थः। एकेनेति पदसंबंधावच्छिन्नसाध्यवद्वृ
त्तित्वं लक्षणघटके तत्संबंधावच्छिन्नमेव हेतुमद्वृत्तित्वे निवेश्यमित्यर्थः यत्तदर्थयोरननुगतत्वात्तत्सम राम: २६५
वायेन तादृशवृत्तितादृपस्याभावमादाय सत्तावान्मेयत्वादित्यादावतिव्याप्तेः स्याह विशेषणतेत्यव

इति व्याप्त्यनुगमः॥ ७

दशाप त्य

संगादेतिसामग्र्यां प्रागभावध्वंसत्कन्त्वेत्यभिचारग्रहोऽपामपि तत्र प्रत्यक्षं गादित्वपर्यंततयात्वं प्रागभावध्वंसत्क
त्वेन हेतुकासामग्रीहेतुकानवसामग्र्याः प्रागभावव्याप्यत्वग्रहोऽपि पक्षधर्मतानिश्चयाभावात् न कथमनुमितिरिति वा न्यं
घटप्रागभावव्याप्यघटसामग्र्याः कपालस्य क्रियत्वं देहे प्रागभावप्रत्यक्षस्यानुत्पादेन प्रत्यक्षानुरोधे नापि पक्षधर्मतानि
श्चयस्यावश्यं वाच्यत्वादिति भावः ननु भिन्नदेशे तिं तथापि तस्यां सर्वो गृहीतस्यापि विषयदेहः पक्षधर्मतावलादेव भानमति
रहं अनुमितौ व्यापकतावच्छेदकप्रकारेण ज्ञानस्य वनेत्रत्वादिति भावः ननु कपालादौ प्रागभावव्याप्यसामग्र्याः पक्षधर्म
विषयत्वं प्रागभावस्य ननु नुमितिः समानविषये लो विकद्धस सामग्र्या वल व त्वादत आह तावत्वाल्लभिति सामग्र्याः प्रागभाव
व्याप्यत्वादिसाध्यसामानाधिकरण्यमात्रस्यातिप्रसक्तत्वात्तद्वौकिकनिरूपस्यैव हेतुतया सर्वत्र दर्शनादिति भावः ननु दृष्टे रेव
त्वेवकारेणाव्याप्यत्वादिति कुत्रासः तथाच काप्यौपाधापकत्वेन चरमकारणावच्छालौकिकप्रत्यक्षमेव प्रागभावस्य ध्वंसवम
तस्य रूपतत्सदनुभवेकौपाधापकतयानधर्मस्सरसो वा न प्रागभावप्रत्यक्षमेतदभिप्रेतेयं तोका प्यौल्यादो दृष्टः प्रमाणासि
द्धेसत्कुद्धेरेवतादृशाकारणाकपालांतर्गतबुद्धिविशेषे रेव प्रागभावध्वंसत्कत्वोयगमादित्यर्थः तथाच प्रागभावव्याप्यत्वाघ
टिविषयकस्यापि चरमकारणानि षपकतज्ज्ञानस्यैव विशिष्टप्रागभावप्रत्यक्षहेतुत्वोपगमात्नत स्यानुमितिरिति भावः सो
नस्व[illegible]पहतो ज्ञानादिकघादायनातिप्रसंगान्नैशे पोस्या कुः ननु प्रागभावव्याप्यचरमसामग्रीसत्वे ज्ञानमेव प्रागभा
वस्य कालनपर्यंतमिप[illegible]ःभसत्वेनेति ननु पचमचरमकारणोऽसत्सिद्ध होत सर्वक्षणे वा प्रागभा
वव्याप्यतयाचरमसामग्र्याः पर[illegible] वप्रत्यक्षं बोधकाभावः पूर्वंमाग

बुद्धि ५
पत्र ४

अ श्री

घटहेतेस्तुः परामर्शोऽनुमितिहेतुतायाः लप्रत्वात्तेन्का पौष धा प कत पा सा म ग्रीसत्व ज्ञानं न या गौरवात् एवं

चान्यत्र समा न विष ये प्रत्य क्ष सामग्र्या बलवत्वे पच्चत्तद र सौ प्रागभावस्यानुमिति विरोध आपत्ता अतः प्रत्यक्षा सत्वेऽ

281 नुमानम पि प्रागभा वस्य दुर्द्धमित्याहानुयोगि ने ति अनुयोगि त्वं स्वरूप संबंध वि शेषः आदि पदा द्वंसो पाधि रूप

द्वः४ स्यनस्य परि ग्रह भावत्वा देरित्यादि पदा त्तदीय व्या सु पत्र हं ता द्वय्ये तां प्रा गभा वत्वरूपेशां अ संभवा दिति नं यावु

नायस्येव तत्त्व स्य समास्ये पमिति भावः घटो भविष्यतीति ज्ञायति लप्यमानस्था यो यदि भविष्यत्वं तदा तस्यातीं

द्रियत्वेन तत्त्व रूमेव नास्ति कुत स्तत्र प्रति योगि वि शेष ता द्रा पोसा मा न्यले स गा त्वी का र्ये त्या ज्ञापे न हं भविष्य

त्वं होति भविष्यती नि य दा भिल प्यमाने हीत्यर्थः न कदा दा वपि भविष्यतीति प्रयोगापत्ते रूपं वर्तमाने ति प्राग

भाव विशेषणां तच्चून न त्व प्रयोग कालीन त्वं भो भावि नी ति शब्दार्था भावि घटोप प्राग भाव स्या पाधि वर्तमा

न त्वा त न वृत्त्यादि कालस्य प्रति योगि न्ये ता वृत्त स्त यासत्य प भावि नि य रुमो भविष्यतीति प्रसंगात् अथ

भावि नः स्योयि ह त्तेः नापि प्रा भावे प्रा ग भावे प्रति योगिति चो भय क काला देर च पात्रे व मिति पुनं अथघ स राम० २८१

रोघटो भविष्यतीति अप्रत्ययापत्तेः चेद तत्प्रागभाव वोरे क रूपता यन्ति त्यादिति भावः उत्प त्तिरवश्यंभवि

प्यानघटितेति अत्रहेतुसमानार्थत्वादित्यनेनस्वपं प्रागभावानेगीकारादाह वर्तमानकालेति अत्रोत्पत्तेरपि
ध्वंसघटिताआहाहरं देनिरस्तमनधिष्यत्वं अतीन्द्रियत्वादितिनथावीनुमानादिनैवद्भानेवाप्यमित्यनागतभानं
थेनसामान्यप्रत्यासत्त्यादरः पघादिमविष्यत्वस्यातीन्द्रियत्वेपि भाविघटविशेषितनदालौकिकप्रत्यक्षानुरोधेनैव
सामान्यप्रत्यासत्तिरावश्यकीन स्वप्राचीनघटावगाहित्वे प्रमात्वापत्तेस्तथापिवस्मारणक्रमेणाशाङ्कादनुमा
नाद्वाघटत्वादिप्रकारेणभाविनोघटादेर्भानोत्स्यत्वापि नापि सामान्यलक्षणां भाविघटादेर्भविष्यत्वांशभवि भानं ५
ष्यतीतिसिद्धान्तनिगर्वः नन्वेवमपिभविष्यत्वेकालादेरत्नदुघटप्रागभावान्वयित्वे पूर्वोक्तातिप्रसंगतादवस्थ्यमि
त्यतआह रहेतिरस्यादिप्रयोगेतादृशोत्पत्तेर्वैधमानत्वप्रागभावप्रतियोगुत्पत्तेर्द्वन्द्वविशेषः कपालादिःकाल
विशेषोघादिः अधिकरणत्वेनेतिपाचीमनेतेषांभेदार्थकविनक्तिसमवधानस्यलेनामार्थवात्वर्थयोरविभे
देनान्वयस्योपगमात् अधिकरणताविशेषत्वेनेतिवार्थः उत्पत्तिमत्तोवेति अधिकरणत्वेनप्रतीयतेरसनुबन्धनीयंकाल
स्यप्रागभावान्वयेप्योभाविनि अघमविष्यतीतिप्रयोगप्रसंगस्यात्वेमुक्त्वादेशस्यप्रागभावान्वयेदोषमाहुः अन्ये
वेतिपतः प्रागभावेदेशकालयोरनन्वयोऽनन्वेत्यर्थः घटादीत्यादिनाघटप्रागभावसंग्रहः तत्रापिघटध्वंसप्र
गभावस्य [redacted] पाद्यैः स्वीकारात्तत्प्राप्तमावेनघटनाशप्रागभावेत्यर्थः तत्रस्वनाशेपनोनाशघटदेशकपालेनेनस्यबुद्ध

तं

रा४

ज.श्री०

रित्यनेन संबंधः न च घटध्वंसस्य प्रागभावो न घटादिः किंत्वतिरिक्त एव स च नाशकाले नास्तीति नोक्तदोष इति वा
च्यंशा वां मतेनोक्तत्वात् तन्मते विदेशाविशेषस्योत्पत्तिविशेषणस्यान्ययोगान्न पस्यानुमतिरुक्तत्वादिति भावः उत्पत्तिम
त्ति देशकालयोरधिकरणत्वेनान्वये तोषमाह न चेति न चोत्पत्तिमति प्रागभावे चोभयत्रैव देशकालयोरन्वयोपपत्त्या तोषै
न प्रागभावस्य परम्परया प्रागनेयोरसत्वात्रदोषद्युति वाच्यं आद्यक्षणो घटो भविष्यतीति प्रयोगाद्युपपत्तेर्घटप्राग
भावयोरेकरूपत्तावृत्तित्वादित्युक्तत्वादिति भावः परम्परः प्रागनेगच्छतिगने व मैत्रेन दीयोत्पत्तेर्विधमानप्रागभावप्रती
योगित्वमेवासंभवी [illegible] त्यत उक्तं गामिष्यतीति तेनानुभवानुस्यानि यत्र प्रागभावानुत्पन्निद्धपो यस्यापनाद् घटो भविष्यतीत्या
दौ विद्यमानप्रागभावप्रतियोगुत्पत्तिकोत्पत्तिमानित्यन्वयबोधेऽनुभवविरोध इत्यत आह तत्रेति गगनेदम्यं भावती
त्यादौ द्रव्यात्मकविशेषणस्येवं यस्यानुभवाद्व्यादितादात्म्यमेव मुक्शब्दसमभिव्याहृतद्रव्यादिपदस्यार्थत्वदपीता
त्पर्यग्रहे हेतुत्वात् तादात्म्यमात्रस्य मुख्यशक्यत्वे स्वामीत्यस्यापि द्रव्यादेरपि स्वस्याप्यं [illegible] तन्न भेदान्वयानुपपत्तेरेकवालित्वस्य २४
णोत्यरूपसत्वमेव मुकशब्दं न तत्संपत्तिगौरवादित्याशयेनोक्तमित्यप्यस्य प्रत्याख्यं इत्येवोक्तं प्रतीतिस्मृत्वत्तरोपासं
भवतीति भावः तादृशेति विद्यमानप्रागभावप्रतियोगित्वमित्यर्थः स्वपं प्रागभावस्वीकारादहंता दृशेति वर्तमानका राम:
लोत्तरकालीनत्वं वेत्यर्थः प्रत्याख्यानमित्यनुयत्यते प्रोच स्तोमस सत्ता प्रामितिरगाहिकस्मते विहाय घटो भविष्यतीत्या २८२

दोषाभावः कालसंबंधरूपेण स्वरूपसत्तामात्रमर्थः [redacted] नउ नरश्रुस्य यस्य नु वर्त्तमान प्रागभाव प्रतियोगित्वं काला

दि बोधकाघादि पदस्य सत्र स्यात्तत्स्य त्निरर्थः शरदि पुष्यंति सप्तछदा इत्यादौ सप्तम्या तदर्थकत्व खुत्यादिनादेवं

वनवत देश्वोत्पत्तिं कैनत्का लोत्पत्तिका यथा विधमान प्रागभाव प्रतियोगिनी स्वरूप सत्तान दाम्य योग इत्यत्र याकार इ

त्या कु तत्स्तु नारिता घघटो भविष्यतीत्यादाव न्वय बोधस्य सकृदेवोत्पत्ति विषयकत्वानुभवात्स्वरूप सत्तानु

भवाख दीधिति कृतो पेक्षितत्वा तितिसम [redacted] नेवं न नु वर्त्तमान प्रागभाव प्रतियोगित्वमा त्रस्येव प्रत्ययार्थस्य सेहितेत्या

दे भविष्य त्वाधान नु शासन विरोधः स्याद तो न शातिधा लकारस्थेव स्थतिस्थते भविष्यत्वाबोधकत्वमुपपाद यति

ने स्तीति नतु धातू त्तरप्रत्ययस्योत्पत्यर्थकत्वे नकुत्रापि दृष्टांत माह न स्यतिन इत्यादौ च स्त्रि प्रास्त्यातं तत्त्वे

ने स्तीतिन नु धातू त्तर प्रत्यय स्यो त्पत्यर्थकत्वे न कुत्रापि दृष्टांत

देन हस्तांत योपन्यासः यथाययं यथा कमेव उत्पत्ति दिति प्रत्या ययन इत्यनु यन्यते अत्र वर्त्तमानत्वा दौलिंप्र शक्ति

का नो प्रत्ययधा नानुसन्नो लकारा त्राक्षेपो स्क परस्य रमन्वया द्वितीयत्वान इत्यवधा तव्येपपि कारकृति भस्य येस्य भा

त्वर्थान्वयितानुरोधेन यातु नेवोत्पत्तेरत्यो भार्थप्रतीयत इत्येवयकृतमुचितेन तथा प्रत्ययं विनालकारमके वलन शत्वा तो

रूपस्थिति शिष्टनाशस्याप्रतीतेः प्रत्ययस्य चैत्रीतरत्व यव्यतिरेकाभ्यां प्रत्ययस्येवोत्पत्तिरर्थः स्वभावेचित्यात्र प्र

त्वपाध्येनाधिक्वचित्तकारकसप्रत्ययस्था त्वपदत्रापः एवंचनेस्तीत्यस्यवर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्ति मो

प्र २ त्या

त्रि: ३

लट्प ४

विप

इष्टयरमतः मद्द

नी

ज श्री॰ योनाशास्तत्त्वनि योगितानाशानिरूपैः नश्यतीत्यस्य वर्त्तमानो नोत्पन्नि कोपो नाशस्तत्त्वप्रति योगितानाशानिरूपैः न ष्ट इत्यादौ व
र्त्तमान ध्वंस प्रति योगित्वत्रिकोयो नाशस्तत्त्वप्रति योगी त्यर्थः इति ध्येयं तस्यामेवेत्रिं प्रत्ययोपस्थाप्यो यत्रानेव ननु प्र
पर्थेनाम इत्यर्थः ननु भविष्यत्सादौ यत्नस्य तिप्रभृतेरनुशासनेन [illegible] विद्यमानप्रागभाव प्रतियोगित्वादि पारमेवास्त भ ति
ष्यत्वादिपदं भारव्यानस्यौ सत्य यें केन धर्मम तत्राह रूपनेनेति रुक्तेन उत्पत्तावेव कालविशेषादेर्वर्त्तमानत्वादेश्चा च येनेद
दं चपरास्तमित्यवनापितेस्यतीति व्यवहारः स्यादिति यो ज नाश्यो भावि नाशस्य परश्यो पित्यादिति भावः न ष्टो वेतिं चि
रोत्पन्न नाशस्य विद्यमानत्वादिति भावः न स्यात्स्येति न ष्टे वेत्यनुषज्यते इत्यादिव्यवहारः आदिपदेन नष्टवानित्या
देः संग्रहः क्त प्रत्ययार्थो तीनत्वस्य तत्रासंभवादिति भावः तत्र नष्ट इत्यादौ अतीतत्वं तथा च नाशस्य विद्यमानत्वे
पि अतीतकालसंबंधित्वान्नष्ट इत्यादि व्यवहारो नानुपपन्न इति भावः अत एवादाह वर्त्तमानत्वे चेति प्रथमे चिन ष्टो वे ह विर
वैधुर्नष्ट इति स्याच्चिरोत्पन्न नाशस्य अतीतकालसंबंधित्व प्रवीत्यादिना पूर्वोक्ततयोः सत्वात्तादृशी येन चिरविन ष्टे [illegible]
धुनान [illegible] इति स्यात्तादृशनाशस्य वर्त्तमानत्वात् अधुना तन त्वाच्चैत्याह चिरविन ष्टे पीत्यादिना ननु घटो भ
विष्यतिनं स्यतीत्यादौ धात्वर्थोत्पत्तेः नाशादेः कर्पघटा[illegible]दाव चयोभो त्वर्थनामार्थ [struck out] योर्भेदेनान्वय राम॰
स्यान्नुसन्नत्वादत आह कत्रेति भविष्यतीत्यादावाख्यातत्वरूपेनेत्सनी दोचप्रतियोगित्वरूपे क[illegible]र्त्तत्व[illegible] २८३

भावस्यानेनप्रत्यायनेन भाविध्वंसित्वेऽत्र प्रपत्स्योनष्टइत्यत्र प्रतियोगिरूपः कर्तृत्वं लनात्काद्यते नया
साप्रकृते नामार्थधात्वर्थयोरन्वयबोधरूपेनेतिभावः कृतिमत्वरूपकर्तृत्वस्याख्यातेन कृद्योगे नाभिधा
सम॰ नादुघटादिपदोत्तरमनभिहिताधिकारीयलती र्थस्यादित्याशंकायुदासोपकर्तृत्वकर्तेतिद्वयोरूपन्यासस्तेनयु
खाबिभर्गन्तौ कर्तृत्वमात्रानुभिधानस्यक्तस्य तती योतिभावः ननु घटादुत्पादद्दशायामिह कपालेघटो नास्तीति
प्रतियोगिविशेषित प्रागभावप्रत्यक्षानुरोधादेव सामान्यलक्षणाः वाच्येत्यत आह कार्योत्पादादेत्तेनत्यपि
नेत्रेपिघटोनास्तीत्याकारप्रत्ययः तादृशोतिघटो नास्तीत्याकारेत्यर्थः घटेतरप्रतियोगिकध्वंसप्रागभावयोस्तत्र
सत्त्वादितिभावः एवंविधघटप्रतियोगिकात्यंताभावमाहितेपि न सामान्यलक्षणासिद्धिः एवं तु गतघटत्यंती
नो ज्ञानादेवतादृशबुद्धिसंभवात्तया विवक्षा गतिमनुरुध्य इदं प्रतियोगिताकमिति अभावमेव माह नत्वप
र्तनुध्वंसनीयंतयेति घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकात्वित्यर्थः ध्वंसप्रागभावयोः सामान्याभावत्वस्वीकारे पित्र
८३ कपालेनत्संभवा[redacted]हसेभवतोवेतिइदमपिवस्तुमनुरुध्य अन्यथाघटत्वावच्छिन्नध्वंसादेस्सत्वेपिनप्रत्य
लत्स्यघटत्वेनयत्विविशिष्टज्ञानादेवसंभवेनतदनुरोधात्सामान्यप्रत्यासत्तेरसिद्देरितिध्येयं ततः एवं विनि त
त्रकपालइत्यनुषज्यतेनवभावविनिर्मुक्तोरत्यंताभावस्येव ध्वंसादेरपिसामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेगाघता

284

ज॰श्री

ती॰ क॰

भावः कस्यचिद् घटस्य नाशाद् दशायामेव मा विघटो न ष्टः प्रागायु घटोमत्विश्वर्षे इति प्रत्ययापत्तेरेव बाधत्वादिति
भावः ननु घटात्यन्ताभावस्य [redacted] घटध्वंसाद्यविरोधित्वे घटध्वंसात्यन्ताभावस्वरूपस्य घटात्यन्ताभावस्य घटध्वंस
दशायामपि सत्त्वात् तदानीमपि तौ घटध्वंसो नास्तीति प्रतीतिः स्याद् यथा तदानीं तत्र घटो नास्तीत्यपि
प्रतीतिर्न स्यादिति वाच्यं नाविरोधित्वं सात्यन्ताभाव प्रतियोगिनो वा स्यादित्याशयेनाशंकते अथ घटेति एवं घटसमवा
यिन्यपि तद्घटात्यन्ताभावसत्त्वे कपालादावेति सावधारणान्त घाचते नापि घटध्वंसदशायां तादृशबुद्धिः स्यादि
ति भावः अत्रैव हेतुः अत्यन्ताभावस्येत्यादि तन्मते इत्यादिः तदिति कपालादाविति प्रत्यक्षः इत्थं स्वरूपारामः त्वद
ननु गमादभावत्वप्रतीते भ्रमत्वापत्तेस्तेनु स्वरूपासामान्यात् परस्परभावावित्वदशायां तत्र घटध्वंसस्य नाप्रतीति
नापत्तेस्त्याह तात्तिरिक्तेति सत्त्वपटसत्त्वदशायां तेन तद् ध्यास्तीति भावः न चेहेदानीं घटप्रागभाव इति प्रत्यक्षे भावेनो घट
स्याभानार्थं सन्निकर्षसंपादकतया सामान्यप्रत्यासत्तीनावश्यकीत्यत आह इहेति नलोकानामिति तथा च किमत्र
रोधात् सामान्यलक्षणास्वीकार्येति भावः एवमपि तिमतिष्यतिनास्तीति प्रत्ययानामनन्यतिषपकत्वेन प्रतीतेः प्रागभावत्वे२
नुपगमइत्यर्थः प्रागभावस्य ध्वंसस्याप्यसत्त्वे तथा इति नस्य एवं वादः पर्या त्रिवेचनम संगतं स्यादतो ध्वंसोऽ रामः
माना पन्यासम् वैकं प्रागभावमपाकरोतीज्ञान इत्यादिना अतिरियता मितिप्रत्यन्ताभावादिः नवितिप्रागभावश्च २५४

दित्या॰

क्षय१ त्वं

यिर्धकालवृत्त्यभाववोधकतया शेषं नेपदमिति भावः ननु प्रागभावकालवृत्तित्वरूपं सामान्यतः सर्वत्वं प्राग
वकालवृत्तित्वरूपं वा न सर्वत्वं उर्वत्वमतआह सर्वेत्वेति सर्वत्वादीत्यादिपदेन तदसर्वाहितस्य वैत्वसंग्रहस्तस्य
तदुत्पत्तिसमयोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगिकालवृत्तित्वं सामान्यतः सर्वत्वमतीतकालवृत्तित्वं तत्प्रध्वंसप्रतियोगिकाल
वृत्तित्वं महाप्रलयवारणाय प्रतियोगं स्याच्च रचकत्वादिति भावः तदुत्पत्त्यादिद्वयस्यापि च द्वितीयक्षणादि वृत्ति
ध्वंसप्रतियोगित्व प्रथमादिक्षणे च नेजा स्ये च सर्वत्वापत्तिरतदुक्तं नुभ्यतीति अत्र च तदुत्पत्तिक्षणादधिकरणा
स्वप्रध्वंसानधिकरणसमयमात्रे न ततस्से वेऽयोपिनि वेश्या वेयर्थ्यात्तदुत्पत्तिकालीनाभावेतीभावप्रतियोगि
दि नेवकरणादिवृत्तित्वमविशेष्य स्यात् स्थितिर्वेतोषतादवस्था मतो ध्वंसेनु जनकत्वघटादिमो गरलानादि-प्रतीती ना
स्योत्पत्तिक्षणाद्वृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वं दत्तविशेषणतया वर्तमानत्वेस्य सर्वत्वापत्तिरतः कालेति कालिकसंबंधेन
वृत्ति प्रायके ननु दुःखस्य प्रागभावस्योत्तरकालानुवृत्तिमुद्दिश्य प्रयत्नोत्पत्तिर्नादौ प्रवृत्तौ घानुपपत्तेश्च प्रागभावः सोस्य २४
तीत्यत आह दुःखात्यन्ताभावस्येति अत्यन्ताभावस्य स्वतः सन्तोत्तरकालानुवृत्तेः संभवात प्रयत्नोत्पत्तिनसंभवं पशु कं स्यादत उ
कं स्वसमिति निनस्त्वरकालसेवं धात्मिकौ दनुवृत्तौ प्रयत्नोत्पत्तिनं नहेतुता स्यात् प्रकारणाधीनत्वात् दुःखात्यन्ताभावस्य
नुमित्यत्वाज्ञात प्रयत्नोत्पत्तिक्षस्य हेतुत्वे संभवतीत्याह दुःखसाधनेति तथा च दुःखसाधनीभूतपापनाशे प्रतिनत्वात्पत्ति

विनाप्रागभावं २

यां त्पत१ वृत्तित्व४

न श्री०

त्वं हेतुत्वस्य यद्दुःखाभावस्तु रवनत्वावच्छेदनान्तरत्वे पि द्विष्टाभावत्वेनैवे हेतुत्वमिति स्व पं [redacted] दोषः कारणादि पर्य्याप्यवस्थापिन
भितिभावः नक्षिति प्रवृत्तेः प्रयोजनकृत्वाना धीनत्वात् दन्यथानुपपत्त्या प्रयोजनकत्व नेश्च न्यो न्याश्रय प्रसंगा दिति
भावः ननु प्रागभावासत्त्वे पि पिंडत्वा द्वितीयादि क्षणोत्पन्न स्यादस्य दोषाः कपालसंयोगाद्या त्मक सामग्र्याः तदानीमपि
सत्त्वात् न चावा घस्य पुनरुत्पाद स्याप्रसिद्धिरेतद् घटेच्छेति पं संयोगाघेतद् घटसामग्री क्षणाः स्यादेतद्
घटोत्पत्तिप्राक् क्षणाः स्यादित्यापादन संभवात्राद्य त्र सामग्री पदेन दंडत्वाद्यं [redacted] दि मात्राभिधाने सर्वैरेव घटादि तीय

यापर्य्य२ क्षणात्वतत्त्वोपगमातु तिप र्य्यवसायित्वे घटप्रागभावादि घटितकारणाकूटस्याभिधाने त्वायादका प्रसिद्धिरिति वाच्यं
स्वकारणीभूततद् दंडचक्रचिदिशेषोपेत घटोपदिदंडचक्राद्य तिरिक्तकारणाभावे नंस्यादंडत्वत्वे सतितद् घटोत्पत्तौ त
दोत्पत्त्यभाववत्त्वाद्दंडचक्रादि तत्वस्य तत्तत्वेत द्दु [redacted] न नियमादि स्यादि वह्निनता तद् स्तनो घटो सत्ति त्सोपादि
तद्घट त्वनक तावच्छेदक [redacted] धर्म विशिष्टाभाववात्त स्यान्न तद् घटोत्पत्ति प्राक् क्षणाः स्यादित्ये वा पादनीयमतो नकश्चिद्दो
ष इत्यत आह उत्पन्न तु नरित्यादि तथा च तत् घटाद्यादि सामान्य प्रत्ये व तत्यादि सामान्याभावत्वे न हेतुत्वाड सत्त्व
स्याघटादेव्द्विती यत्क्षणोत्पन्न त्यो त्पादः न यथे तद्ये [redacted] कतं तु [redacted] संयोगेना शात्म हाप टनाशोत्तरमनव स्थितेत्तंतुसं राम: 285
योग्य प्रच्चपटोत्तरोत्पाद दशायां पुनर्महापटस्योत्पत्ति वारणार्थं प्रागभावस्य हेतुत्व मावश्यकं द्रव्य सामान्याभा

प्र१

वस्तुप्रागभावसत्त्वात् कार्योत्पत्तिप्रतिबंधासंभवादिति वाच्यं तैर्विना तंतुसंयोगव्यक्तेर्महापटं प्रति विशिष्य हेतुत्वात्त
दभावादेव तदानीं महापटोत्पत्त्यभावादतिरिक्तस्य प्रागभावधर्मिणः कल्पनामपेक्ष्य लघुप्रायास्तंतुसंयोग
व्यक्तेरेव विशिष्य महापटं प्रति न पटं तंतुसंयोगव्यक्तेर्महापटं प्रतिविशेष्यहेतुत्वात्तदभावादेव तदानीं म
हापटोत्पत्त्यभावादतिरिक्तस्य प्रागभावधर्मिणः कल्पनामपेक्ष्य लघुप्रायास्तंतुसंयोगव्यक्तेरेव विशेष्य महा
पटं प्रति हेतुतापाः कल्पनाहेत्वात् तन्न च तत्तंतुसंयोगव्यक्तेरिव तत्त[illegible]मनिपतसंयोगांतराणामपि विनिग
वि०७ मनाविरहादिवि हेतुत्वापत्तिः तेषामन्यथासिद्धत्वस्य च सुवचत्वात् तन्न चैवमपि महापटोत्पत्तिदशायामेवो हापट
क्तस्य त्वेभाविखंडपटस्योत्पत्तिः स्याल्लेकार्यस्य सर्वसमसत्त्वे प्रतिबंधायोगादिति वाच्यं येन घटस्याप्युत्तरपटं प्रति विशि
ष्य हेतुत्वादन्यथाप्रागभाववादिनामपि तत्र प्रतीकारानुपपत्तेरिति संक्षेपः लाघवादिति न च प्रागभावस्वीका
रेपि कार्यस्य प्रतिबंधकत्वमावश्यकं अन्यथापत्र पटोपदृष्टं तावेव तंत्वेन घटस्यारंभसंयोगः तत्र हि घटः पटस
त्त्वेपि तत्राशोत्तरभाविघटस्य पटोपरत्वं तानुत्पत्तिप्रसंगान्न तत् प्रागभावस्य सत्त्वात् तथा च लाघवोपन्यासो
नुचितः इति वाच्यं तंतुं विना पटं तंतुसंयोगव्यक्तेर्महापटं प्रतिविशेष्यहेतुत्वात्तदभावादेव तदानीं महापटोत्पत्त्यभावाद
तिरिक्तस्य प्रागभावधर्मिणः कल्पनामपेक्ष्य लघुप्रायास्तंतुसंयोगव्यक्तेरेव विशेष्य महापटं प्रति हेतुतापाः कल्पना

श्री० ननु तंतु संयोग व्यक्तेरिव तत्समानीयत संयोगानन्तरारंभमपि विनिगमनाविरहादेवहेतुतापत्तिः तेषामन्यथासि
द्धत्वस्य सर्वसमत्वात् न वैवमपि महाप्रलयोत्पत्तिरेतासामेवोत्पत्तिस्य लेशाविरंवडेय देयत्तिः स्यात् तत्कार्यस्य सर्वस
त्वे न प्रतिबंधा योगादिति वाच्यं महाप्रलयध्वंसा द्युत्तरपदं प्रतिविशेष्यहेतुताद न्यथा प्रागभावत्वादिना सपि नत्वे
प्रतीकारानुपपत्तेरिति संक्षेपः लाघवादिति न च प्रागभावस्वीकारेपि कार्यस्य प्रतिबंधकत्वभावश्यकं अन्यथा पत्रपतो
पनं तादेव तत्वं तस्यारंभकः संयोगस्तत्र सर्वयत्सत्वेपि तच्छशोत्तरभाविपटस्यापादोपपत्तेन वर्त्तनतामनुत्पत्तिप्रसंग
प्रागभावस्य सत्तायां वलाघवेनोपन्यासोऽनुचित इति वाच्यं तत्रैव पटानुपलंभ वर्त्तं धनतानुत्पत्तिप्रसंगात्प्रागभा
वस्य सत्तायां वलाघवेनोपन्यासोऽनुचित इति वाच्यं तत्रैव पटानुपलंभ ओदासीनतेनानुत्तरपटस्य तदानीमुत्य
त्तिवारणाय पूर्वपटध्वंसस्योत्तरपटं प्रतिहेतुतायास्तावश्यकत्वेप्रागभावादिनाकार्यस्य कुचिदपि प्रतिबंधकत्वा
कल्पनात् यथोदासीनतेनौद्ध्यसामान्याभावस्य तदानीमपि सत्त्वान्न तदानीमुत्पत्तौ वेकतं नु कर्पूरस्वीकारा
पत्तेरितिभावः कार्याद्देरित्यादि यदेन कार्यसमकालोत्पत्तिकध्वंसानोपरियहः तेन निर्विकल्पकव्यक्तीनां तृतीयक्षणे नाशेपि चतुर्थ
योत्पन्नानौत्यादः तत्र निर्विकल्पकसमकालोत्पन्नध्वंसैः प्रतिबंधादन्यथा निर्विकल्पकहेतुभूतायाः सन्निकर्षव्यक्ते
श्चतुर्थक्षणोत्पन्नस्तदुत्पत्तिप्रसंगात् तयद्यानि निर्विकल्पकसमकालोत्पन्नो वस्त्वंतरप्रागभावव्यक्तीनां तत्र निर्विकल्पहे
तृतीयादि सत्यादू नंतध्वंसव्यक्तीनां निर्विकल्पकं प्रतिविशिष्य प्रतिबंधकत्वकल्पनापेक्षया लाघवेन प्रागभावत्वेहेतुः कल्पयितुमुचित
स्यस्य कारणत्वेनैव प्रमिगाहक प्रमाणाविरुद्धत्वादेवेति विनिगमनाविरहः नच निर्विकल्पकसमकालोत्पन्न

वप
वोत्तरपटस्य ४

गाम०
२८६ त्यक

तुल्यमित्यस्य त्वविनिगमनाविरहस्तदवस्थ एवेति वाच्यं जन्यभावत्वावच्छिन्नं प्रत्येव प्रागभावत्वेन हेतुत्वं तत्र कार्यस्य
तादात्म्यं कारणस्य तु प्रतियोगित्वं संबंध इत्यनुगतरूपेण हेतुतापायेऽपि एवं स्ततः प्रागभावस्य वस्त्वं न रहेतुत्वासंभवात् तथा विष
घ न्वेच प्रत्यतिरेक सिद्ध विनोधानामपि निर्विकल्पककालोत्पत्तेः सा न प्रतिबंधकत्वं परित्यज्य निर्विकल्पकहेतुत्वेन पदार्था
कल्पनीयं तरं [redacted] तर्हि दाहादावपि मणिमंत्रादीनां वह्निनां प्रतिबंधकत्वमवश्यं स्वलाघवात् तदुपयापकत्वेन वत्वं तत्कल्पनाप्रसंगात्
स्मात् स्वप्नवस्तूनां नियामकतासंभवस्य तु स्वकारणत्वेन रत्नौ सिद्धिरिसाशीयः शोधमज्ञो थं प्रत्येव स्यात् मःसामग्री तु स्य चेन
कार्यो त्पत्ति प्राक्क्षणत्वव्याप्यमप्रयोजकत्वात् अतिरिक्तप्रागभावकल्पनापत्तिरूपप्रतिकूलतर्कत्वाच्च किं तु सामग्र्या व्यवहितो ईदृषित
त्तरक्षणः स्यात् कार्योत्पत्तिमा[redacted]त्स्यादित्येव व्याप्तिस्तत्र च सामग्र्या व्यवहितोत्तरत्वं सामग्रीसमयवृत्तिसाधिकारणकालवृत्तिसामान
धिकरणत्वे सति सामग्रीकालवृत्तिसाधिकरणत्वरूपं कार्यं द्वितीयक्षणादावसिद्ध कार्योत्पादस्य भोगोनेव व्यवधानादिति कु
न स्तोन यु नरूत्वादः प्रसंगुत्तेनोपइत्यादिकं प्रतिबंधकत्वेनापीत्यपि कारेणासत्तेन नत्वस्य ईत्वेन उत्पत्तिकालीनध्वंसप्रतियोगि
कालवृत्तित्वरूपं प्राप्नुतं तत्र वोत्पत्तिस्तदधिकरणान्तरणावृत्ति प्रागभावप्रतियोगिसमयसंबंधरूपेण निविशामावविनाप्रागभावं उ
वे वेत्यत आह [redacted] तदुत्पत्तिश्चेति स्वाधिकरणेतिपस्योत्पत्तिर्वा स्यात् तदेव घटादिकं स्वपदेन ग्राह्यं तथा च तदधिकरणसमय घं
सा नाधिकरणो यसाईत स्य समयः संबंधः कालिकसंबंधः ~~कालिकसंबंध~~ सउत्पत्तिरित्यर्थः घटाद्युत्पत्तिक्षणस्यापि विषयपि तः

ज श्री० व्यभिचारादिसंबंधेन घटाद्यधिकरणीभूतेपि तत्र [illegible]त्वन्न ज्ञानादिमंतत्वं स्वाश्रयकरणत्वाऽत्पत्तिमात्रेऽसंभवः स्यादतः का
लिकसंबंधेन स्वाधिकरणत्वमात्रं समयपदेनेह हेतावुपात्तं घटो भविष्यतीत्यादिप्रतीत्या व्यभिचारादिसंबंधस्यापि स्वाधि
करणत्वनियामकतायां स्वपदस्य सम्बन्धेन घटादिगोचरस्य ज्ञानादेरुत्पत्तौ व्याप्तिवारकं तदन्य
थानाहं शं ज्ञानोत्पत्तिक्षणस्यापि विषयताख्यानां निरधिकरणीभूतं घटादिविषयसाधिकरणत्वेनाव्याप्तिः समानत घटे
ज्ञानमित्यादिव्यवहारबलेनाविषयतायाः वृत्तिनियामकत्वादितिध्येयं तत्रद्रव्यघटादिसमयस्य संसानाधिकरणीभूतेनन्तद्र
घटादिसर्वोत्पत्तिज्ञानादिना विषयत्वादिसंबंधस्य तत्त्वमयिमन्नद्रघटाते सर्वत्र जातित्यापत्ति [redacted] वारणा [redacted] य
द्रव्यत्वसमयपदेऽव्यवसितेविंससः क्षणयोगः न दोष क्षणसंबंधो यत्र कालेनाद्रव्य [illegible] क्षणयोगः कालिकसंबंधस्त
स्यान्नतिदृत्यत्तिरिति यः क्षणयोगः सामानाधिकरण्यवस्क नः क्षणयोगो ज्ञानि रिति [illegible] वाच्यः क्षणयोगसामानाधिकरण्य
त्वस्तानः क्षणयोगो ज्ञानि रिति वाच्यः क्षणमद्रव्यवेशो वेषर्थ्यापत्तिश्च [illegible] णाः समयशक्तिप्रत्नेपसत्वेनु उत्पन्नाका
त्विसदधिकरणासमयस्य संसाप्रसिद्धेरतउक्तं महाप्रलयानंगीकार इति क्षणीकारे महाप्रलयानंगीकारे कश्चिदित्यादि
अत्रयत्पदं यस्य घटादेरुत्पत्तिर्लसीनत्वरंतद्घटीयतत्तीयादिक्षणसंबंधे तदीयद्वितीयक्षणावृत्तिःसुसप्रतियोगित्वा
भावत्रद्रव्यदीयादितीयक्षणसंबंधेऽतित्याप्तिरेनेका विदयीसुमंतयाव यदीयसमयसंबंधसामान्येनसमयवृत्तित्वं स
अत्रतन्नीलादिविशिष्टघटोत्पत्तिस्तन्नीलादिकमंतर्भाव्यवक्तव्या तेन पूर्वोत्पन्नघटेयाकाललीनघटो जातः कर्मणा संयुक्तो जातइत्यादयो व्यवहाराः तत्र गाग: २०७
शीतो

प्रथमक्षणसंबंधएवद्वितीयक्षणवृत्तिध्वंसाप्रतियोगित्वविरहात्र नव्याप्तिः चरमध्वंसीयसमयसंबंधसामान्यएवतदुत्पत्ति
क्षणवृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वाभावान्न मन्तव्यम् अतएव व्याप्तिः नन्वत्र घटादेः पूर्वोत्पन्नतानादिनाविषयत्वादिसंबंधस्यापि सामान्यांतर्गत
त्वसामान्येतत्समयवृत्तिप्रतियोगित्वं नास्तीत्यर्थः अत्र मात्रसामान्योत्पत्तेत्यानैवनन्वद्घटघुत्पत्तिक्षणध्वंसप्रतियो
गित्वस्यैव सत्त्वोऽत्पत्तिमात्रे संभवः स्यादतः प्रथमसमयपदं तथा च प्रतीय समयसंबंधसामान्यस्य तत्ता न न न्यमा
त्वस्यैव समयवत्पात्तान स्यापि न या त्वात्समयपदोक्तावविज्ञानविषयत्वादावृत्तित्याप्तिरिति प्रत्युक्तेव प्रतीयस
६७ मसमयसामान्यस्यैव समयत्वके संबंधपदं व्यर्थमित्यादि द्रष्टव्यं तोपत्यदापैन समयपदस्यान्वये नवे पर्यो नवकाशादिति
ध्येयम् घटोत्पत्तिप्राकृतक्षणोत्पत्तौ ध्वंसाद्यत्याकारे क्षणनत्रत्यितेतत्राप्युत्त्वन्तिसमपरिपकालिकसंबंधस्यापि
धर्मत्वात्तत्र व्याप्तिर्द्वितीयकालिकसंबंधसामान्यएव विषयिन यातन्ता नेन लक्षणं नघंस प्रतियोगित्वसत्त्वादित्य
तः कालिकसंबंधेन वृत्तेर्लोभायाद्वितीयसमयपदं पादेवविषयविनापायत्वमित्यामकत्वात्स्वरत्वर्ष्ट्रीसप्रतियोगित्वा
नास्तीत्युक्तावद्यपि नो क्तदोषः इति विभाव्यतेत तायकालोघटद्वितीयक्षणवानुघटोत्पत्तिक्षणकत्वादिव्यत्ते नो घटाघ
त्वसंबंधध्वंसप्रतिपाधिरिति प्रतीत्याव्याप्तिवारणादिसंबंधेन घटोत्पत्तिर्गो पिघटोत्पत्तिमद्राणां संस्यस्यत्वोऽत्पत्तिमा
त्रे प्रसंभवस्स्येव स्यादतो द्वितीयसमयपदं स्वसंवीत्पत्तितानादिविषयितासामान्यव्याप्तेस्तीर्णं समयपदं ननु समय
७२ संबंधः कालिकद्विधतासोवपादिसमयवाणादिसंबंधवदेवेवनिराजानुस्वरूपसंबंधस्तत्त्वादितोपादिसंतासंबंध
भस्याविनिहक्कध्वंसाप्रतियोगित्वात्तत्राति[illegible]व्याप्तिरनाशाह तदापिकरणोत्साादिपत्तुमहाप्रलयवृत्तिध्वंसप्रतियो

२१ 288

त्वे४ ७२

न श्री० गितावावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धावुत्पत्तावव्याप्तिः ध्वंसप्रतियोगितात्वेन संबंधेन लघुधर्मे रोव तादृशप्रति
योगितावच्छेदकत्वस्य दधिकरणो [redacted] त्वात्संभवतीति न तु गुरुधर्मस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेऽपि मल
सत्त्वोऽपि तदधिकरणावृत्तित्वस्याप्रसिद्ध्या संगमनं न तथैव च रासे रासपृत्ति त्वनिप्रतियोगितावच्छेदकत्वावलिन संबं
धावच्छिन्नत्वं नित्येनैव लघुधर्मेणावच्छेदात् तत्तत्सामान्यस्यैव कालोपाधित्वात् पञ्चममपहति ध्वंसप्रतियोगित्वं
नास्ती त्यत्र तादृश [redacted] प्रतियोगि [redacted] तामावहुत्तस्यैव च तत्त्वोगुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वेऽपि तत्राव्या
प्तेरभावाच्चेति दिक् स्ववृत्तीतित्यावपत्त्समपदत्वं ध्वंसप्रतियोगित्वं पञ्चात्त्याधिकरणवृत्तिनामवृत्तित्वाव्यापक
न स्यादित्यत्र तेऽसमयसंबंधसाध्यत्वे तत्त्यात्तिरित्यर्थः घटात्युत्पत्तिकालीनध्वंसप्रतियोगित्वं घटाधिकरणकाला
वृत्तित्वं व्याप्येन घटमात्रस्यैव घटाधाधिकरणास्थूलकालेऽवृत्तित्वादित्यसंभवतावरणापत्तणापदं तादि। ती २५
पादित्वणावृत्तित्वे सप्रतियोगित्वस्य चिरातीते घटाधाधिकरणासंकरणावृत्तित्वसामानाधिकरणाप्रादिति याऽ
त्तणा संबंधेति व्याप्तिरतोव्याप्यपदं घटपिच्चिरातीन वृत्ति ध्वंसादितोपादित्वणा वृत्तित्वे सस्यप [redacted] तलिं चिरप्र
ति योगित्वं घटाघाधिकरणातूणा वृत्तित्वं पत्समपवृत्ति ध्वंसप्रतियोगित्वव्यापकेनासमपदत्वं वि प्रतितं न ना मः
घटन्यमात्रस्यकालोपाधित्वान्नवृत्तित्वं पत्समपवृत्ति ध्वंसप्रतियोगित्वव्यापकेनासमपदत्वे घटय २८८

व्याप्ये तथापि तदधिकरणक्षणावृत्तित्व समंबंध २

वोत्पत्तिरस्तूपयोस्तद्विशेषो वैयर्थ्यादिति भावः विरातीनज्ञानवृत्तित्वं सप्रतियोगिनः सर्वस्येव घटादिविष
रत्ताहूत्ताव्याप्तित्वादूघटादिनिष्ठतत्तेयविषयत्वसंबंधेन व्याप्तिरतः समयसंबंधेति ननु तदवच्छिन्नतात्त्विकादिति त्वन
धिकं हूत्तात्वेत्यवृत्तित्वप्रतियोगिकप्रागभावानवच्छिन्नत्वसमयत्वं तत्प्रागभावत्वेनेति नाऽडर्थवमत आह अहूत्ता
त्वे चेति चतुर्थस्तत्र विभागप्रागभावावच्छिन्नकर्मत्वं हूत्तात्वं प्रागभावासमवेऽडर्थवमतोऽत्र यानिवेनितिहूत्ता
त्वं चेति तन्मध्यत्वपोयत्ताव्याप्तिमियादि भागप्रागभावावच्छिन्नकर्मत्ताः हूत्तात्वं शंकायामेवान्वाना
तस्यवृत्तित्वस्य वृत्तियोगिनः तस्रुतित्वोप्यादि ककरत्तां घपत्तद्वय तथिस्य पीत्तवृत्तित्वेप्रतियोगप्रविरकरत्तात्वेव
कालिकसंबंधेन वोध्यैतेनहूत्तानोपयाकथंचिन्संबंधेनस्थास्मिनवर्तमानस्य स्वोत्तरोत्पन्नध्वंसस्य प्रतियो
गिसत्वे नोपाधिने वास्यस्मिन् कालिकतयावर्तमानस्येव ध्वंसस्य प्रतियोगिनः सत्वोत्पत्रज्ञानादेर्विषयतया
धिकरत्तात्वेप्यसंभवान्नेत्यर्थः तु दासाप समय यपदं तहूत्तामिदंहूत्तामिकत्यां तत्त्रशादेरंगीकारएवान्यथाति
पादेः स्वर त्नि ध्वंसप्रतियोग्यधिकरत्तात्वात्पत्तयान्यहूत्तामात्र एवाव्याप्तिप्रसंगादतत्संदेगोकारे प्याह स्ववृत्तो <u>नं२</u>
त्ति स्ववृत्तियो ध्वंसस्य प्रतियोगिप्रतियोगिकोयावानैवध्वंसविशेषस्तत्संशिकालीनहूत्तामात्रस्येव सानेयोत्पन्नप
दार्थातरोभाववत्त्वात्प्रतियोगिकध्वंसवैयर्थ्याभावाभावायाप्तिनादवस्था मतो ध्वंसपदे नेत्र घ्रव ध्वंस स्य स्ववृत्ति
त्यं ताः१ ध्वंसत्त्वादिविशिष्टस्य मयत्वमित्यर्थः तथाच सांविकपदार्थसित्वेपिस्थितिरणमेवां स्यक्षणावच्छेदेन तादृशायावत्ध्वंसविशिष्टत्वया
क्षणत्वमिति भावः यावदृध्वंसविशिष्टसमयत्व ... प्रतियोगिकांत ब्याप्तिः

त श्री० त्वं कालिकसंबंधेन गोत्वं तेन घटाकपे विघामि यारादि संबंधेन ननत्वल द्दोषोत्पन्नित्व संसा नां कालिकसंबंधेन
वैशिष्ट्यस्य तत्र लक्षणोक्तो विरहे त्वेना व्याप्तिः प्रहराणी नामपि स्वरत्ति छेसम ति यो गि प्रति योगि अवच्छिन्नं छंसा वैशि
ष्ट्यादति व्याप्तिरतो पावत्व द्वंसं योगादिरघिस स्वरन्ति धं सप्रतियोगि प्रतियोगत्या घा वन्ने दोशि स्य स्यव ह्या वेदपि यो गि
स्तगोतिरहा दसंभवः स्याद नोऽभा वुनिरूपितस्य प्रतियोगि विशेषस्य त्याभाववरमस्तं सपदने ऽत्याभावत्वमपेक्ष
नेत्याभावत्वरूपस्य धंसत्वस्य गुरुत्वेऽपि न क्षतित्ता स्मा प्रविष्टत्यादति व्याप्तिरतः समपपदे ऽभावस्य वधंसत्वसा
विच्छन्नटत्वमते वेयर्थ्यशोकानवकाशा वंस वै धंसा इति साले पि निरूपावछ सानो विघपतपा वेशिष्टस्य स्व
राद्व्यावच्छेन मताने नातिव्याप्तिरतः समपपदं कालिकसंबंधेन वैशिष्ट्यत्याभाववनुमता प्रतपावच्छेदेन गग
नादेरा विनिरूपावच्छेव विशिष्टत्वादति व्याप्तिरतः समपपदे जन्यार्थकामि नितत्वप पाक यं वित्तसंबंधेन स्वत्व
त्वमादायाति व्याप्तिमि पा कालिक संबंधेन स्वस्वत्वित्व स्याकाव्यतया न संबंधे नगगनन प्रतित्या प्रामिषे वत प्रा
ति व्याप्ति संभवान्महाप्रलयावच्छेदेन महाकालस्य नुताद्रूशापाव छंसं विशिष्ट तपा त्वरा त्वं वच्छेति करमि तमः
ति व्येपं लाघगादाहस्वहत्रि [illegible] संततेपादित्व्याभावत्वं नास्वेऽपाधिकादाजन्यत्व प्रवेशे थेपर्थ्य प्रागभावा २८२

यावदिति १

नेंगीकारे साभावत्वघटित स्यैव स प्पकृत्वादित्या शये नत्व स्साः नरभा सत्व स्त्री त्रिपाद स्याव वैशि ष्ठं न
कस्या विक्रियादेरनःस्वव त्री त्रियादत्वत्त थे वैशि ष्ठ्य नकस्या वित्वास्थिर स्येस्य व्याप्ति वन उ क्रम भावे सेका र्यो त्वनि ह्
सो सामग्री सत्तो नष्टः त्वा स्थिव हारो पयिकं वि नासम स्व स्या त्रिपाः स्ता त्व स्तो ह्रैसा त्वेव नत्साम ग्री स्त सतो व ष
स्त्वा दित्य व हमौ पयिकं विनश्यद व स्यात्रियापाः स्तात्वमु त्सो सैवार्वैन त्साम ग्री स्त सा त्वा पनेश्यो दिव्य व हासोपयु
क्तं स्वोत्य व दाकु त्रिक्रियादीनां स्सात्व माहपदेनित्य वान्तः स त्वात्व स्वेष्ट। केषां चा नपदार्थता द्विशि ष्टसमय त्वमित्यथ।
त्व स्त्रिया वत्यदार्थ वैशि ष्ट्य विकस्य वित्वास्थि रस्ये व्याप्ति ह के उक्रम भावे तिका र्यो त्वनि लेरो सामग्री स्त सा नष्टस
दर्थ व त्रि कावलपदार्थवैशि ष्ट्यं गान कस्य वित्वास्थि रस्य क्रियादेः संभव ति स्वो त्तरो त्पत्त स्व स्व वे नयायोः स्वस्थित्व सत्वा
दित्युप पत्त्यान्निं पदार्थेषु स्वरूपक प नंन उपति पं वैप र्थ्यात नवस्वोत्तर वत्रिपा वत्यस्तर्थ वैशि ष्ट्यमेव सम्य क्
वत्वं मासा स्व स्वं त्वा [redacted] वे स पास्वं सेसका लो नंह पस्वोत्तर त्व र वे शेत्वा घटा दि स्व स्सा वाच्छि त्रा क्रियादे
रे वन यात्वादिति वाच्य स्वोत्तर वर्त्नित्व स्याप्र सिद्ध्याप्र त्व प स्स ता व्याप्ति प्रसंगादेशि भाव: प्र स्तरोवित्व स्व स्
र्थ वार्त्रि पत्तिं वि स्व दार्थ प्रवेशा त्व स्य कत्ते शेष वैय र्थ्या पित्ति वा च्यंस्त सर्व वर्त्नि पदार्थ त्व व्याप कां व छे द का ाधे
कस्सा ता वत्व स्ये वत्व सस्ता त्वात् पा वत्य देन नाह स्वा व्या पक त्वला भात सम पपदेनु स्य ताक्ति त्वस्य स्व स्वं वा

स्वदेश२ तार२ साम:

१मममथ

तिप [redacted] विशिष्टत्वात् धारणापयावदिति नचयावत्व स्या एकस्याभावात्मातिस्थिकस्
पदोपादाने ...

२९०

संप्रवी४

क्रियाद्री२

[redacted]

श्री त्वस्य [redacted] लादरा पादूस दार्थवैशि स्पस्य वकालिक संबंधावछि न्नतन्ना भाषतेनाविषय
[redacted] त्वा दिसंबंधेन त्वानिष्ठस्य विरातीलता नादेरू पत्पत्त यच्छिन्न दूरात्मात्रे एवं कालिकसंबंधेन वैशिष्ट्यविरहे पिना काति:
स्तपात्र [redacted] नवो विषयतया त्वस्य वृत्ति न कालिकसंबंधेन वास्ति निरूपणादेन्छेदे न स्वरतत्रे त्वीन स्वाप दूराणावच्छेदेन का
स्येप लिकतयावैशि स्वविरहे प्याप्तिर्विलक्षणपदार्था इति भान स्वाभ्यपं न स्पतत्ता तृत्वा दिवपतया … दापवैशि स स्पवाि४
गतं वस्य स्वरा दृष्यावच्छेदेन सत्ता त्रत्रा व्याप्तिरिति न तुल स्वरां तत्स्व परवेवं को त्पत्ति काली न घं सप्त तिपोगि कालत
त्त्विवेतदेतमतात्मो त्पत्ति: रूराघाटतेत्पन्नो न्पात्र पत्वमिपतन्पाहस्य परवंतं वेति स्पाध्येय रराभिकतन
तीयादि रूराकृत्रि त्वं सप्रति पोगिकाल रत्वे: स्वरू त्रिपदार्थ स्पापदेराणावच्छेदेन स्वस्मिन्नवैशिष्ट्या
भावात्म प्रत्पपाम्य रूराभा त्राव्याप्तिरत: स्वपरवंतव विरूप्तौ पाठ दिति कालविशेष [redacted] रांदत्ते न नु त्रिपामा
त्रस्पेवकालोपाधित्वा … सुरामि दृप्रत्तप रूराणा व्याप्त … तडपन्ना वु [redacted] त्पत्ति न स्वरामपौत्पत्त आह
ज न … तिमात्र पदं कृत्स्नार्थकं तया वत दानी त्रि पापा … मा वेवि चरमघ्नं सकालोपाधिमादाये वन्नस्
रा सच्च प्रथमनमितिनित्यस्य कालिकसंबंधेनोच … कतपाद्यमापत्ति चस्पैवत … कालोपाधित्वं वाच्यम रूप३
नोतन्पस्पे हतयात्व मुचितमित्याशापे [redacted] न पदार्थमात्रं [redacted] पारत्पऽपत [redacted] स्प मात्र स्पैतु तो वे ताप:

व्या२

विभुनतु महाप्रलयावच्छेदेन स्वरूपान्निपायसंसविशिवेष्यादिलक्षणराक्तो तस्य महाप्रलयापिसरात्यान्त कालत्व
त्तेकालसत्त्वात्मव्याप्तं निरूह तत्कालवेता प्रसिद्धेरतत्सत्त्वाहकस्य मात्रसेनिति याचोत्पत्तिघटकसत्त्वानास्यमहाका
लोपस्थिते विनष्टत्वनिर्गम्यं कोऽलोपापि संस्कारामादाय विवक्षितो त्वन्निकृत्सरा संभवादिति भाव स्पष्टं कुं स्फेषां
चिकुत्वन्निलक्षणमाह यो यदित्यादिलक्षणसंसारत्पाकारविनष्टपदध्वस्ययुक्त्यादिनासां ईप्सिटीपकालि
कसंवंधस्यापि लक्ष्यतेया नाशितव्याप्रिसत्ताद्यानुद्धौ विप्रतयावर्ते मानस्यं प्रतियोगितिभाविकालेघ ध्वंसस्य
टस्य एवंतेन तोप्रसस्य कालिकसंबंधे न वृत्तिमत्त्वलाभाय कालपदं एवं नाश्यत्वं सप्रतियोगिवृत्ति
भिन्नत्व६ त्वे तस्य तद्वृत्तित्वमनवच्छिन्नमावं कालिसंबंधेन ध्वंसोपेतेनातीतत्वविषयके भानस्योत्पत्तौ नाव्याप्तिर्विषयतासं
बंधेऽतिव्याप्तिर्वीजत्वात्र च नत्समयप्रवृत्तिध्वंसप्रतियोगिपूर्वृत्तित्वे सति तत्समयप्रवृत्तित्वरूपातीतत्वस्योत्पन्नश्रा त५
पाव हक्षणाप्रयोस्य नितवृत्ताश्रयभेदेन पोप स्येनेपोत्व स्यप्रदर्शो नमात्रपरत्वात् न वध्वंसप्रतियोगिह त्य४
त्तित्वमये स्य महाप्रलयवृत्तित्वं संप्रतियोगितस्य गुरुत्वात्तदवच्छिन्नाभावप्रसिद्ध्या महाप्रलयोत्पन्ना
व्याप्तिरिति वाच्यं प्रागेवदर्शोत्तरत्वादिति स्वेपोत्वानपिकरणे सिनितंतु मात्रस्यैवकेतुत्वेनतत्वरत्स्यरूपपो
पत्वात्तदनधिकरणत्वांनुष्ठवितत्सामग्रीसत्त्वादिति भावः न च तत्पदत्वस्यकार्यतानवच्छेदकत्वात्तद

विभिन्ना४

291

जश्री वच्छिन्नस्यान्यत्रापत्त्यसंभवः परंत्वावच्छिन्नसामग्रीसत्त्वे परत्वावच्छिन्नमन्यत्रोत्पद्यतएवेति वाच्यं पर

मात्रस्योदतनत्वदशत्वे न कार्योत्पत्तस्यावश्यकत्वात् तत्र अन्यथापद्यतेतु अपार [redacted] परस्येकृतेतुनाशादिनाज्ञोस

सं७ त्तुत्रैरंभाख्यवनदारंभकत्वे तेनतस्य नाशात्तत्र तदानीमेवावच्छिन्नतेलोत्पत्तौ तदुत्पादप्रसंगात् परत्वावच्छि

न्नस्य सामग्रीसत्त्वात् नच व्यापारत्वे एककतंतुपरस्यानेति कारणत्वेन च विनश्यत्तंतुमादाय परत्वादेः कार्य

ल्पात्रैः सम काचित्वापत्तोऽनन्ततस्यात्र लिङ्गतत्त्वद्रव्याणि प्रति विशिष्य तत्र कारणत्वात्विरहादेवनय

पदसामान्यस्यादृत्यादिरनंतु तत्पटत्वावच्छिन्नस्यापि स्यानपि कस्यचित्स्यान्मात्रे संभव इति भावः सह १८

स्यादीनामिति तदीरंभके स्यादि तंतुत्वेनेत्यादिनव समवायेन तत्पटं प्रति तादात्म्येन नत्रचलतंतुत्वेनहेतु

त्वेप्रियोक्त्यभिवादः फालिकसंबंधेनेत विरोधतः कार्यकारणभावस्य न तत्पदार्थादिकल्पनान्तु पृ. त्पत्तिना [redacted] द

[redacted] कं संभवतीति वाच्यं न तत्रैव तु निमित्तत्वेन समवायेन तत्पटं प्रत्येव तादात्म्येन तत्र संयोगेतुत्वात्स्वाद्दशासंगावेन तत्प

टस्या सा [redacted] त्रैतंतावसत्ते नव्यमिचारात् समवायेवेतादृशासमवायेन स्वात्मिकरणत्वेतु पुनस्य टस्या तुल्यादेनाद्वि

समवायमात्रेलोवनत्र तत्वटोत्पादेतुरीरइति गत्वे समवायमात्रस्य तादृशकार्यतानवच्छेदकतापातानघातस्लेयेषे रामः

नान्यवनस्य [redacted] टपत्वसमवायादिति भावः परंतु समवायेन नत्व टत्वावच्छिन्नं प्रत्येव तन्तुत्वेन हेतुत्वेनावने २९१

सं४

तुन्निष्ठसंसर्गस्य हस्तत्वादिसत्वे व्यवधानयैककारणतानाघटकसंबंधेन व्यभिचारात् समवायादिनिरूपितानुयोगित्वंवस्यततो द्वितीयपक्ष
रा स्वत्वनत्वेन तत्संयोगित्वपत्याल मीयतुर्योसहस्त्वनुरूपटो यन्निरूपितत्वं च तन्तोप्य भिचारता दत्वस्याल नहस्तत्वादि संसर्गस्य
पात्रः समानाधिकरणाय घादेद्र त्वसाधे संतन्न घाटद्योत्यन्निरूपिद्वितीयपदे सोत दर्शमगाल केचित्तु पावनः कार्येतावच्छेद
कधर्मावच्छिन्नासत्यत्वे कस्यपत्तिः चिदाश्रयनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्वमेवकारणतानाघटकेन पाव
समवायेन तत्वटत्वावच्छिन्नप्रत्येवनादात्म्येन तत्तोवत्वेन हेतुत्वे सुघटं तत्परगाश्रयीभूततन्तौ नतन्तु भेद स्यासत्वादेतेन
संयोगादिकं प्रत्येक पिकर्मादेः कारणतावच्छेदकतं नयेवंविद्वेरुगस्याप्यदृष्टोपि दुत्वा घुषेतिः स्यात् इत्यंत रेकत्वमादाय्यो
संयोगादिकं प्रत्येव पुरुस्त्वाल पावत्वसवेशं तु वह्नित्वावच्छिन्नप्रवत्त्वनिताद्विना हेतुत्वकारणता पं नयेवेक
कोमेयासामर्थ्योसत्वादित्तिवाच्यं पुरस्त्वाल मेत्वमेव कारणतावेनि वेश्यतामव्ययासिद्ध्यानिरूपजत्वदले वेदव्यापकता नवच्छेदकोत
र्थ्यसमानाधिकरणाद्वत्रि घमैत्व मेवकारणतावेनि वेश्यता
समवायादिप्रतियोगिकत्वं वाय्यम्हा प्रतियोगिताकप्रतियोगि तस्यकारणतात्वहपत्वाद्योगादित्यादिनत्वन्यायि प्राग
रभुदासस्संभवादितिवाच्यं व्यभिचारस्य हात्मनियतेत्वनर्थ्या हस्वविना मानाविकरणधर्मप्रत्यासत्वेवस्य हेतुत्वादितिभावः
भावस्य रूपेणान्यत्र कार्यमनर्थ्यमेत्वनयोहस्वेतिसामानाविकरणं धर्म्यप्रत्यासत्त्वेवस्य हेतुत्वादिति भावः नतो
भावस्य क्रोके पेणान्यत्र कार्यमनर्थ्योगितिकस्य प्रागभावधर्मिताः कस्य नाम वेसंकुप्रतन्तुसंयोगत्वकेर वलाघवेन हे
वमपि द्वितन्तुरूपटादो नतत्सिद्धित्वानिविकस्य प्रागभावधर्मिताः कस्य नाम वेसंकु प्रतन्तु संयोगत्वकेरवलाघवेन हे
तु त्वोचितत्वादतश्चाहस्येवेति कार्यत्वादसिद्धयामकार्यपावेलघुः प्रागभावत्वेनितत्वेगाभाव व्याकेस्वभावत्वानिके
ता कृष्येत्यहेतुत्वाभिधानमनुचितमितिविभावनीयं प्रागभावस्योताचेपितनेतु त्यक्तीनोंत तमतेनुत्यक्तीनोंना
ता कृष्ये ता हेतुत्वाभिधानमनुचितमिति विभावनीयं

तत्वं प्रति विशिष्यहेतुत्वस्यावश्यकत्वे सतं प्रागभावत्वस्य नपेक्षा शपेन समाघत्तेरिवतुरेषिति अ समवायि कार
राले पत्वे मा हत्वे पुरुषे तु वेति दितेत्र वस्य वनुत्वे तु कस्य वांव स्य [illegible] नु अ ेःपट स्त्रामा व्या पत्य संभवा त्स्यात त त द
ति सह त्वादि तेनु कुपटोत्स त्रि यत्वंगत्वत्र्पः प्रागभावादि घटिता मा त्वात्स्य रत्ना मध्यास्त दा नी मपि सत्वादि विभाव
वघयि सर्वत्रैव खंडपट ध्वंसस्य महापट हेतुनेषा दिचतुरादि तेनु कपटस्य ध्वंसविरहा देवतत्र [illegible] दि
चतुरसंयोगद शायां न सह त्वादि तेनु कपटस्यो त्पादइतिचरमतंतु संयोगादेस्तत्र विशिष्य हेतुत्वे माना भावः नच खं
डपट ध्वंसस्येव चरम संयोगस्य भीना प्रतिति । निगमनाविर हादेवतत्र हेतुत्वमिति वाच्यं चरमसंयोगो त्स्य
तंतरं खंड [illegible] पट ध्वंसद शा यामेव महा पटो त्पत्ति संभवे प्रीमा व तत्त्वने [illegible] मानो भाव इत्य तेनात्यधौंशंकते नावदि [illegible] ति
विने तितंतुन त्वोग योत्स तुत्व विल क्षणा संयोगत्वाभ्यां पटं प्रति हेतुत्वे नव दवृद्धि अविरहस्यासंभवादि तिभावः कार्यो
त्पाद [illegible] प्रयोजक स्याभावनु त्वा का र्यो त्पादप्रयोजक स्य सत्व माहसा म नो तित्र न:शोक नैप टेति या य त्रं तुत्वे न हेतुत्वे
स्या संभवादाश्र यो तेन त्पदा प्रागभावाश्र य स्य कस्य चित्तं तो:स त्वादति प्रसंगता द वस्या मनो पाबुद्धित्रि प्रवेशत्यादि
प्रवेशो कारणता वच्छेदक न यान्यथा सिद्ध त्वम प्रवेशेनु य स्ता गत्या नुत्प ट प्रागभा वाश्रया णा मेव तंतूनां नाच तं तुत्वेन प्रा
गभावस्य हेतुत्वे माना भाव इत्य र्थः न नुमा म तु प्रागभा वस्य हेतुत्वो कार णताव च्छेदक तये व तत्रित्वि निविष्टतो त्यन आह
परस्परेति पटे प्रागभावाश्र य यावत्तं तो तदा नीमन पायादिति भावः तत्वट प्रागभाव व्या प्ये तित्वट प्रागभावानधिकरणो

निय संगे न खंडपटध्वंसस्यावश्यं महापट हेतुत्वात् तथापि दिचतुरादि तंतुकखंड पटध्वंसस्येव स्वसमानाधिकरण सहत्व
वादि तंतुक महापटं प्रतिहेतुत्वादिव स्वानधिकरणतंतु धुतत्व घटत्वं ७

तत ५ — हेतुत्वे ४ — णतः — २९२ — णास ह स्त्वादिसं — स्वा संबंधेन ९

त्रीत्वयोः संयोगस्वारंभकोयात्रस्तेन तत्र प्रागभावखण्डनाय तदुक्ती नामनारंभकसंयोगोनवरारागांतत्वयटादरवेमत्वे
पि न सति तत्पटप्रागभावसामानाधिकरण्यस्य स्वघटनाधारत्वं तु प्रथमैव तदांतरारंभकातीतसंयोगस्यावारणायाश्या प्य
[illegible]व पर्यंताणुसमस्तांतेतु संयोगे विशिनिष्टि दारंभके विशि[illegible]स्यादि[illegible] न तु तत्पटप्रागभावसमानाधिकरणत्वेनापि संयोगानां विशेषणा
त्वे पटदेशवृत्त्यन्त आह तत्त्वेदेति तथाकृतारघवातत्वटव्याप्यतादृशयावत्त्वं तु संयोगत्वे वैजात्यं ईप्रति हेतुत्वसंभवा
दवच्छेदकतयापि न प्रागभावसिद्धिरितिभावः न तु पटस्येव तन्निवृत्तसंख्याविशेषस्याप्युत्प [redacted] रवेणा
वच्छेदकत्वे विनिगमनाविरहात्पुरवितत्पटे नावच्छेदकविनिगमनप्रागभावधर्मे आह न च प्रमाणतो न [illegible]ये व एवं
तस्य सिद्धेरत आह यावत्त्वेतितथा च तादृशसंयोगनिकुंचपालतत्वमप्यपेक्षाबुद्धिविशेषविषयत्वमेव तत्त्वी
पेक्षाबुद्धिविशेषणीनां भेदात् आनंत्यं तेन कार्यकारणभावे [illegible] व्यर्थं वतीति प्रागभावस्यावच्छेदकत्वे नचे
त्यनमितिभावः अत्र वदंति यत्र येन संयोगेन तत्र संयोगानां कारणनारंभकपटस्योत्पादस्तत्र प्रागभावक
वप त्पटस्योत्पत्ति कारणानां येवरमस्य तंतोस्तत्संयोगस्य गा विशिष्य हेतुत्वा गश्यकत्वे ततः एव दासीन तं तु घटोत्प
त्तिं प्रति संयोगविशेषे समस्तानां तु एकदैवोत्पत्त्यै पुरुषस्तु पटस्योत्पत्तिं कारणानां प्रागभावः कारणत्वेन कल्प्यतां न
न तु संयोगानां विशेष्य हेतुत्वकल्पनं प्रातत्कारणगौरवात् नहि न चोचित पटोत्पत्तेः सर्वतदारंभकतंतु घुपटारं
भकसंयोगोपेतं तदानींतनपटस्योत्पाद वा रणानां विशिष्य संयोगानां हेतुमावश्यकं स्यात् न च तन्मते टवत्वेन व

तत्रतत्पटस्याप्युत्पाद
त१

293 २८

त॰ भी॰

र्दशापरं प्रतिनंतत्वनां तादात्म्ये न हेतुत्वप्रान्यत्रत्वस्योत्पाद इतिवाच्यं कार्यत्वे नकारणतानापत्त्यापासिद्धेः अ
न्यथा द्रव्यगतसुखत्वावच्छिन्नं प्रतिवात्मुख[illegible] य द्रव्यत्वादिनैव हेतुत्वसंभवे रूपादीनामहेतुतापत्तेः समस्तआ
रंभकतंतुसंयोगनाशात्तत्र स्य पुनरारंभकतंतुत्पत्तौ प्रसंगेनन तदारंभकसंयोगानां विशिष्य तत्त्वं प्रहेतुत्वक ति॰
ल्पने महागौरवापत्तेश्चास्माकं तु प्रागभावविरहादेव न कस्य पुनरुत्पादः यत्तु युगपदुत्पत्तेः संयुक्तेः सहैतं त्व॰४
तुभिर्जनितस्य पटस्यान्यत्रोत्पत्तिवारणार्थं तावत्तंतुपर्याप्तायास्तत्पदारंभकसंयोगसमकालोत्पत्तेस्तं रव्याप्य
कोरेव तत्वं प्रति विशिष्य हेतुत्वं पुनं [illegible] वत्तैवतत्पानीमन्यत्र कान्योन्तरे वा तावत्तंतुषु तत्पटस्योत्पादकारणा
दिति तनुत्पस्य तंतोर्द्वितीयपटारंभकत्वे तत्पटसंयोगोत्पत्त्यां द्वितीयपटोत्पत्तौ सह तत्तंतुरूपपटोत्पत्तिस्तत्रैवेन
तो व्यभिचारात्तत्सहस्वत्वादिनं रव्यापाःसमानाधिकरणपावत्वसापेक्षतंतपादद्योत्पत्तिर्द्वितीयपटोत्पत्तेः संभवात्।
किंचतादृशसंख्याव्यक्तीनां तत्तद्व्यक्तित्वेन तत्पटं प्रतिहेतुत्वे अनंतकार्यकारणभावापत्तिस्तावत्तंतुपर्याप्तताद्दशासं
ख्यात्वेन हेतुत्वे च महागौरवमतस्तत्प्रागभाव व्यक्तिरेव तत्पटहेतुरुपाकल्प्यपितृमुच्चितनाकारणतये वधर्मिग्रा राम॰
हकप्रमाणसिद्धापाथ्यतस्याः पदार्थान्तरे तास्तादृद्विनिगमनाविरहस्यासंभवादिति दिक् समवायिनो द्रव्य २९३

स्मासमवायिकारणानामेकत्वानां निमित्तकारणास्यवायेत्तावुद्देशविशेषानस्वाविदेवनत्रमित्वादिकं नापते
स्वाचित्ते निपमोनस्यादतो पाव नित्वानत्त स्मिंचादि प्रागभावस्तावत्ये गतत्प्रचाद्युक्ति निविनिमित्वा घुत्यन्ति नि
पामकनयेवप्रागभावासिद्धि दित्याचार्यमनं निरस्यनिरन्ते नेकेनिकत्वावितसमगाविनः तन्निष्ठेकत्वस्यवा नुस
न्निदशापामपिनत्तन्निप्तवा घुत्यन्तिप्रसंगे नचरमस्यनाभिनः तदेकत्वस्य वानत्रविशिष्यहेतुत्वाप्रो नद्विनह
देगान्यत्रद्वित्वापनुत्पन्निसमवेप्रागभावेमानाभावेनेत्यर्थः [redacted] द्वित्वस्यनेति
त्तिप्रागभावधर्मिणः तत्रान्यथासिद्धत्वनियतपूर्ववर्तित्वयोश्च कल्पनामयेस्यासमवायिनश्चरमैक
त्वस्यैवानन्यथासिद्धत्वकल्पनं लघीयस्त्वादित्यवरोधात्प्रागभावासिद्ध्यतीत्यतः द्वित्वपर्याप्त्यनुसरणां केचितु
तत्वज्ञानिनः भुकादेः सत्यामपि विहित [redacted] निषिद्धक्रियायां धर्माधर्मयोरनुत्पादात्तत्र नकत्वपानतत्व
ज्ञानप्रागभावः [illegible] चिन्तितत्वानेनाद्दृष्टशज्ञानां तरस्य प्रागभावसत्वात्ततदां जीवधर्मोत्पत्तिः
प्रसंगः समानकालावच्छिन्नैकात्म्यवृत्तित्वसंबंधेनतत्वज्ञानस्य भवत्वेन प्रागभावस्यादिशेषणपत्वात्तन्नचैवमपि
रूपमत्वासत्पानत्वज्ञानादृष्टप्रागभावत्वेनैव हेतुत्वमुपेयं न त्वधीप्रागभावग्रवेशो गौरवात्तगथाचा
घातत्वज्ञानकालोत्पन्नात्मगुणात्प्रागभावानामपि हेतुत्वापत्तिरिति गाव्यं तादृप्येण हेतुतो यामि ष्टत्वा

स्त्रा० तन्न चोक्त क्रमेण गतत्वपी प्रागभावस्य हेतुतामपेक्ष्य लाघवान्मिथ्याज्ञानवासनापाराधर्मादिहेतुत्वं युक्त
मिति वाच्यं आत्मधर्मिकगौर त्वस्य लेत्वादिप्रकारत्वेन ज्ञानस्य मिथ्याज्ञानवासनात्वस्य नानात्वेन गुरुत्वे तर
न च तादृग्रूपेणाधर्मोद्यतनकत्वात् न चैतत्वसामानत्वमप्यात्मधर्मिकदेहान्यत्वादिप्रकारकत्वमेवेति तदवच्छिन्नप्रा ष्य२
गभावत्वेनापि हेतुत्वे, ननु गमे गौरवं चेति वाच्यं मानसत्वव्याप्यस्यानुक्तिजनकतावच्छेदकवैजात्यस्यैव तुल्यत्वा
न पदेनोपलक्ष्यत्वात् न च मिथ्याज्ञानवासनापात्रविधर्मादितनकत्वं भावनात्वव्याप्यवैजात्यविशेषेणैव न
क्रमपतो न गौरवमिति वाच्यं मिथ्याज्ञानानंतरं मादृशवासनोत्पत्तिदर्शनापात्वविंधर्मायुत्पादाज्ञावनात्वव्या
प्यवैजात्येन हेतुता संभवादित्यायुक्ते पांधर्माधर्मोत्पादनियामकत्वेन प्रत्त्वेतरासिद्धावपि न ज्ञानत्वज्ञान प्राग
त्वप भावत्व सिद्धेश्च मानाभावमनुचिंतनीयं ननूक्तक्रमेणासिद्धस्यापि प्रागभावस्य प्रतियोगिहेतुत्वं नागतमनन्या
हवर्णपंक्तिव्याप्त रखेरित्यादिद्वितीयपद्धराद्दत्सुत्पत्तिकारणादेत्वेनानुपपित्तथाचाग्रावच्छेदेनोत्पन्नापास्त
योगव्यक्तेर्द्वितीयादिक्षणे पुनरुत्पादःस्यात् लाघवच्छेदे तदभावस्य सत्वात्तत्कार्यस्य प्रतिबंधकत्वात् संभ
वात् स्वग्रावाच्छिन्नतत्संयोगप्रत्ययावच्छेदत्वविशेषतत्तत्संयोगाभावत्वेन हेतुतापो गौरवात् तत्संयोग राम०
प्रति च तत्संयोगप्रागभावत्वेनैव हेतुत्वं युक्तमिति भावः। अनुघटादिसंयोगसामान्यं प्रति वसमानाधि २९४

तत्तोर२

ति ननु तत्तत्संयोगासत्त्वाभावस्य निरवच्छिन्नविशेषणतयैव तत्संयोगं प्रति हेतुत्वं वाच्य न२ मतः स्थानांतरमाह धारावहने४

दकत्वप्रत्यासत्त्या घटादिसंयोगसामान्याभावस्य हेतुत्वं वाच्यमतो न गौरवं तैरेव मपि प्र तत्ससिद्धं प्रागभावमादा
य विनिगमना विरहः तस्य घटसंयोगव्यक्तौ न प्रागभावत्वेन हेतुत्वे घटीयसंयोगांतरप्रागभावमादायैवोत्पत्त्र
स्यैवित स्य पुनः प्रसंगात् तत्तद्घटसंयोगव्यक्तौ तत्तत्संयोगव्यक्तिप्रागभावत्वेन हेतुत्वे वानंतकार्यकारणभा
वापत्तिर्गौरवस्यापि विनिगमकत्वादित्यत आह धारावहनेत्ती स्यपदाङ्गः धारावहने तु ज्ञानानंतरीभूतात्मनः प८
संयोगव्यक्तीनां चतुर्थक्षणोत्पत्त्यभावे इति ते ते नन्तेऽकारणाप्रागभावप्रयुक्तापत्तेः कार्यानुत्पत्तेरवसरः स
विकल्पकस्य सकारणीभूततद्विशेषणासाव्यत्वाभावाद् पि चतुर्थक्षणोत्पादः संभवत्यतो निर्विकल्प
पर्यंतानुसरणं ननु निर्विकल्पकस्याविशेषणज्ञानस्यापेक्ष्यत्वात् तत्र यथा मे केनचित्सप्रकारकज्ञा
नत्वाभावः द्वितीयक्षणीयपदस्याऽयोः स्मार्तककार्येण प्रतिबंधसंभवात् चतुर्थक्षणे स्मरणं सुखं न च तत्र निर्विकल्पं प्रतीतत्वे
मकालोत्पत्त्यर्थं सविशेषणस्यैव प्रतिबंधकत्वेन तदुत्पत्तिकालपर्यंतं स्थायित्वे विशेषणस्यावाजन्यत्वप्रसक्तेः नचका द्वि४
र्याभावस्योत्तरक्षणाभावस्य च द्वयोर्हेतुत्वमतो न गौरवमितिवाच्यं नानादेशावृत्तिसानां द्विव्यादीनां चवह्नो विनि
गमकाभावेन तथात्वकल्पनापेक्षया घटे नैकस्यैव तत्रिविकल्पं प्रागभावहेतुत्वकल्पनार्हत्वान्नमूलोदितपक्ष न२
निर्विकल्पकप्रागभावस्य प्रमाणांतरासिद्धतया तेन साकं विनिगमकाविरहस्यैव तु मशक्यत्वादिति भावः ननु

क२ भा१ स्पतां निर्विकल्पकर

अत्रकल्प — इत्यनेन साधारणात्ययस्यासत्त्वमाविष्कृतं वर्णयंतीत्यनेनत्वनिर्विकल्पकसामान्यंप्रति ज्ञानत्वेनैव प्रतिबंधक
त्वकल्पनयावत्तु यत्किंचित्पुनर्निर्विकल्पकासंभवात्तत्संयोगस्य तद्ग्रहज्ञानस्य वा भावद्वयं तत्र कारणं त्वा नैनाव्याप्तिमित्यस्वरसं सूचितः ४

जश्री न तत्संयोगं प्रति न तत्संयोगप्राग[illegible]भावस्य लाघवेन हेतुत्वं स्यादपि मूलावच्छेदेन ज्ञापमानःश्येन
संयोगत्वेनो नायावच्छेदेन ज्ञायनेस्वरूपसंबंधेन तत्प्रागभावस्य उभयावच्छेदेनो विशिष्योक्त त्राहत्वभावेत्या
दिनया च प्रागभावस्यावच्छिन्नहत्वेनैव संयोगस्यावच्छिन्न वृत्तित्वे [illegible]कासमानावच्छेदकत्वप्रसा सत्येव
तस्य प्रतियोगिहेतुतादितिभावः न तत्संख्याविशेषाणां प्रति सहस्व [illegible]नंतपगादौ वरमतेन तु संयोगो न प्रत्येका
लीनस्य सहस्वत्वादि संख्याविशेषस्येवां ततःपरमेश्वरी यापे साधुदिनत्वंसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्यो हेतुत्वो
गीकारे तौ यदा नाधिकरणानंतु पुनरुत्पद्यस्यानुत्पादसंभवे पी सर्वस्य नंतो द्वितीयक्षणस्य तत्तेनरसंयोगोत्पे
त्यातितीय तत्रो सहस्वत्वं तु न पंचरूपत्वेन चैव नंतौ त्या मिवारात्म सहस्व त्वादि संख्याहेतुत्वमसंभावित्वे नम्के
त्यान्यसंख्यामानस्वैव समा [illegible] पादिकरणा पावदेव त्वसा पेस्यान यादस्त्यो त्वात्वे द्वितीय दृष्टान्तेन दसंभवात्तपु
रूपकालभेदेन सत्त्वेनासत्त्वेनाम नंतत्वेना नंतकार्यकारणाभावापत्तिगौरवं चेति द्रष्टव्यो पादनिपामकत्वेनापि प्रा
गभावः कल्प्यापि तु सुचित मेवेत्याशयेनोक्तं [illegible] कौतिक योत्पत्तिस्थितौ कस्या ये तत् समवायिव्यक्ते सादेकत्वस्य
वात्तुत्वावेदनापि [illegible]कारणांतरसत्त्वमादाय प्रागभावादिनाभवि तिथेत सति प्रसंगात् स्वात्मप्राक्समयमा
पिसत्वे सादेकत्वस्य नाविशिष्य हेतुताज्ञो ल्पे प्रागभावकल्पने सर्वमतो पुनरपि तत्र यदं ताद्रुसरणाद्वे

स्या
या
—

रामः

५२ ५१

सामुत्पाद्विशेषोत्पादनिषामवत्वेन प्रागभावासिद्धेराह विलाद्विनेति षामवत्वेनेतिस्य न्यथा प्रागपदुत्पत्ते
निष्ठ त्रिवादेरवानधिकरणो ऽपि द्रव्ये सत्वादप्रसंगात् न च वा पेक्षावुद्धिजन्येरवादिशिष्य हेतु त्वोत्पातिप्रसं
गस्त्वेनाप्रयमादा पाये वावुद्धेर विनित्वज नकत्व दर्शनात न च तद्यादिनि ष्ठेकत्वा न्य त्वाद्यासाधानं प्र
तितन्त्र घटादिनि ष्ठवि शेष्यतासंबंधेने कत्वप्रकारकनिश्च ये नैवापेक्षावुद्धित्वेन कत्वं प्रकारांतरेणाऽन्यामासं भ तु ४
वात्तयावतनरत्वैकानि ष्ठ त्रित्वादेरन्यत्र द्रव्येऽनुत्पत्तिसंभवदुत्तिवाध्यंधु रघटत्रयासंघटादिविशिष्टद्रव्यधर्मि
कैकत्वत्वावत्र यादापितेष्वपेक्षोत्पादिप्रसंगेनापेक्षावुद्धित्वादुत्पत्तेरहेतुत्वादतिमावः प्रत्येकत्वस्वरसतोऽन्यतु द्रव्यांत
स्येकनिष्ठ रकमीशेनैकत्वेलिंगत्वेपीगादेरन्यत्रोत्पत्तित्रित्वारंभार्थमवश्यंतत्र द्रव्यसमवेत कार्य्यत्वावछिन्नं प्रतितद्व्यत्वेन हेतुत्वं वाच्य
त्रिता मनस्तद्न्यत्वादेवान्यत्र तत्दीयद्रव्यानुत्पादः किं न त त्रित्वाधंतभावे रागानं तत्प्रागभाव हेतुत्वे न च कार्य्यत्वस्येव कालिक
दि ४ संबंधेन घटत्वपटत्वोभयत्वस्या विदिनिगमनाविरहेरण कार्य्यतावछेदकछेदकोऽनु प्रवेशाद नंतकार्य्यकारणभा
वापत्तयकत्वमितिवाच्यं समवेतत्वकालिकोभयसंबंधेन तत्रद्रव्यत्वावछिन्नं प्रतितत्रद्रव्यत्वेन हेतुस्यो कत्वा तेर तार
त्तं नित्यत्व त्रिषमेस्यापिजन्यताछेदकत्वपर्य्याप्तिसंबंधकालिकसंबंधेनघटत्वपटत्वमन्यस्यापिपक्षेतन घटादि
समवेतत्वावछिन्नं प्रत्येवतन्नघटादि तेनहेतुत्वसंभवादेकादशप्यादिन्यो कैसामान्यप्रत्यासत्तोऽप्यसंतरम्

जन्यश्री॰ १मस्यातियत्तिस्यादित्ता नेष्टेति ज्ञाने च्छुयोमिच्छाकृत्योश्चेत्यर्थः न चोपस्थितिमिविरुद्धोपमापक ज्ञानस्य कृत्युपधाय
केच्छायोग्योपस्थितिर्विनेत्यर्थं न चेति इच्छाकाले ज्ञानस्य कृतिकाले चेच्छायां मानसा साक्षात्कार इत्यर्थः ज्ञानलक्षणकारणयोरे
कदोत्पादादोषो न्यत्वं तु अं योग्यत्वं च वेगा इति प्रत्यक्षज्ञानत्वं तेनानेन निर्विकल्पकद्वयस्यापि नैकदोत्पत्तिः इत्यर्थे
ज्ञानस्ये योगपद्यव्यत्र योग्यताव नोयौगपद्येन प्रमितानः स्मा इतउक्तं विशेषेति कृतस्य योग्यो न्य विशेषगुणा
योर्यदादौ युगपदनुत्पादात् इत्क्रमात्मा सिविताभिन्नावच्छेदेन सुखदुःखयोर्यौगपद्यस्योत्तारे विशेषगुणपदंस
वात्मपदं विषयतेषां व्यंग्यवैशारीरीर्थकं ते न नाय बृहदशायां शरीरा मिं ज्ञानांतित्वीना शरीरावच्छेदेन ज्ञानादियौगपद्येपि न क्षतिरि
त्याकुः॥ इच्छादिजनके निरिच्छाद्युपधायकत्वं इत्यर्थः न तु ज्ञानादाविच्छादेः स्वरूपयोग्यत्वस्य फलोपधायकत्वस्य वा ग्रहार्थं ज्ञानत्वाद्वि
सामान्यप्रत्यासत्तिरभ्युपेया तत्राना घरत्याह यौगपद्येत्यादिना ग्रहासनयादित्यवस्याभ्युपेयत्वादित्यत्र हेतुः इच्छाकृती
तिरिच्छानुत्पादस्थले ज्ञानस्य कृत्युत्पादस्थले इच्छायां साक्षात्कारादित्यर्थः ननु सेनिकारसात्वनिविष्टत्वं स्यपेक्षितानि
त्यर्थः तथा च फलानुपधायकस्य च ज्ञानादाविच्छादिस्वरूपयोग्यत्वस्यान्वयव्यतिरेकाभ्याम् न साक्षात् ग्रहसंभवादिच्छाद्युपधायक
ज्ञानादिव्यक्तीनामनुपस्थितावपि न क्षतिभावः द्वितीयमभिप्रेत्याह कृत्यनुत्पादस्थल इति ज्ञाने च्छयोः सुमहालम्ब न साक्षा राम: २९६
त्कारस्य संभवादिति योगनागनचेच्छोत्तरं ज्ञानस्य न साक्षात्कारः कार्यसहभावेन विषयस्य हेतुत्वादिति यावत् अत्र तु
मित्याशुतरं स विपरामर्शो द्वि क्षव सायोत्तर सर्वत्रवि षयस्य तथा हेतुत्वाभावात् न चेच्छासाक्षात्कारस्य संभवादि

३१ रितिः यदीनत्

इति योजनीयोऽतोऽनिर्विकल्पकनपातन कतावच्छेदकसंपेनापल्लोपधायकव्यक्तिप्रकतासंभवतादवस्यइति वाच्यंत्रभा
वत्वादेविवसानत्वादेःसविकल्पकैककेवघ्यातानिविघ्नव्यकोत्तरंनौपनाचिकस्यज्ञानत्वविशिष्टज्ञानजोधस्यसंभ
वा होतिभावः नन्वेवमाचिज्ञानस्यह्रत्पुपधायफत्वग्रहःसामान्यप्रसासत्तिं विनाऽघटः कुतिपर्यंतेफलौपधायक
ज्ञान[illegible]सत्वेननऽत्रंतद्गृहासंभवादत ऋाहस्थरसो नचेनितथाचेदंस्मरणांज्ञाननजन्यंस्मृतित्वादि[illegible]त्वादि[illegible]के
नेसायदृप्यमंताह्लातत्कृतियन्नोपधायकत्ता नव्यक्तिम नुमापपद्यात्तेत्रकृतिकारणात्वग्रहःफलवलात्तस्यनी
पद्रतिभावः तन्तुपक्षोपे साम्य केनचान्तनकनिर्जनिनातथेनेनस्मरणानुत्पाद तत्स्यपानहेतुमासंभगीपनश्राह विंशती मानद
ते तिव्यासंगानुरोधाज्ञानयोरेगात्मनियोगपधेनेष्यतेनतविशेषगुणानात्रस्येवाणाये नाह चिंज्ञातीमेन वेकप्पयतस्तं हिंज्ञा ते॰
= येगुण्याव्यवच्छेदेनोत्पत्तरनि वाच्ये गुणेदिवेषानांभाववत्सस्यानुभवेनपत्ते येत्वन्त्रूरायायवरूपकत्वादिनिभा वेनेसम्प्र॰ ४
व॰नाविदंगोपदशाकतावच्छेदकंगोत्वादिपत्रतादात्म्येनापंसास्तावान्शोत्वादित्यवसमधाये ग्र॰ ४
नगोत्वेहेतोगवेतरावृत्तित्वविशेषुसकलगोवृत्तित्वसकलगोविशिष्टसकलगोवृत्तिघेरूपस्यगोत्व[illegible]स्य
त्वाप्यताववेदकतयातदंतर्गतसकलगोग्रहार्थसामान्यप्रत्यासत्तिरावश्यकीतिश्रगल्भमतेनिरस्यातिगोप गोत्वेवेति २
दशाकतावच्छेदकतातिलस्यसाध्यतापासमवेतत्वविशिष्टगवेतरासमवेतत्वमात्रगोरूपादौव्य

गि२ वा२४

ग्रं·श्रीः त्रिचरीत्यतो[illegible]गोनिष्ठत्वादिगोनिष्ठाभावस्यगोत्वत्वाभावस्य प्रतियोगित्वं येनतदन्यत्वमिति
तुल्यत्वान्नोतिव्याप्तिः[illegible] भाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वसत्वेसतीत्यर्थः तेन गोत्वस्यापि गोनिष्ठविशिष्ट
भावादिप्रतियोगित्वेपि न हेतुत्वासिद्धिः अवच्छेदकत्वं तु धर्मावच्छिन्नं समवायसंबंधावच्छिन्नं[illegible]च्छिन्नंव
च्याप्यमतो नं न तद्यवताद्यवस्थ्यं गगनाद्दोत्याभिचारंगा यं माहसमवेतत्वेनेति सास्नादे[illegible] साध्य
ताघटक वेतरासमवेत मात्रस्यैव समवायेन हेतुत्वसंभवाद्दाहविरोधिलवेतिनाति तिनवुनन्तद्दनं
वगोइत्रितत्वविशेषितमित्यर्थः अत्र शाब्दत्वादितिनत्र घाभित्वे नानंनगो घत्मीम नामेकदानुपं[illegible]ते स्थि
रितिभावः नैयायिकंशे कतेस्यादेतदितिरस्ततद्दृशांस्यादित्यर्थः समानेतिरसतत्वावच्छिन्नघर्मि
केषु साधनत्वालातत्वेनसमवायप्रत्यासत्यारजतत्वप्रकारके[illegible]प्रतियोजकत्वरत्यर्थः रजत
त्वप्रकारकेष्वासामान्यं शतिनत्वप्रकारकत्वानत्वेनहेतुतायांमा[illegible] नाभावेनपथास्कृतासंगतेः रजता
नपनत्वेविप्रकारकप्रदात्रिंप्रयेचरजततत्वादिप्रकारेणोपादानप्रत्यक्षस्यहेतुत्वादितिस्योपं रं तत्वा ग
दिरूपत्वद्दशांसुखादिस्यतःप्रयोजनतपासमानप्रकारत्वेनैव चतत्रज्ञानेच्छयोः कृतत्वात्वसंभवादिता २९७

परंसुखत्वादे कार्य

ज्ञाना२ यमिवतोद्यधिर त्वे४

पिकञ्चित्तक्ततोपरद्धर्मिकेष्टसाधनतानान्तत्रैवपदमावेदेवसत्ताव्याप्यीछायापन्नरनिसर्वत्रफलान्यगोचरैर्न छायां
ष्टसाधनतापिसेति स्वरुज्जनकत्तनत्वप्रकारेस्यव स्याविते प[illegible] त्वहिन रयदवस्थेनेवरजनताभावधर्मिकेष्टि
ष्टसाधनतानानेवरजतताभावेद्विषोत्तमिनस्तात्रो न्नरकोत्रमज्ञानेपिवजनेतेरजनतत्वप्रकारेसोछाय न्निर-
तःसामान्यतोरजनतत्वप्रकारकेछापांरततत्वप्रकारकत्तानेनापिहेतुत्वांतरमावश्यकं[illegible]अतःसमान
प्रकारतामात्रेरोत्यादिकंयथाश्रुतमेवसम्यगितिशनीमःकविदेयेतिरजनतत्ववत्रपानिस्थितेधर्मितोन्यथेः
वाचिकृहीतरजनतत्वासंसर्गकेघटादेनतुतत्सुरबोधरतेत्वाविच्छिन्नधर्मिकेष्टसाधनतात्त्वेनहेतुत्वेन
नकार्यस्याविरोध्यत्वेकारणत्वनुत्यप्रकारीभूतरजनताग्रपत्वेप्रत्यासत्तिरतोघटादौरजनतत्वप्रकारकेछे
सतस्त्वाहनाहशप्रकारेतिवयमितितथावश्रुतत्वादिधर्मिकरजनत्वप्रकारकेछायांत्वभिचारात्ङुरूमेणाहेतु
त्वंनसंभवतीतिभावः ननुतद्धर्मिकप्रकारकेछापांतद्धर्मिकत्वेजनतत्वासंसर्गग्रहस्याभावोपिहेतुर्वोच्यस्तोछा ते४
नष् पांविशेष्यानियमःनचगुरुत्वात्रजतधर्मिकरजनतत्वासंसर्गग्रहस्याप्रतिबन्धकरजनतत्वप्रकारेच्छा[illegible]नत्रेच्छा
नस्यात्कारणाभावादिति वाच्यंरजनतान्यधर्मिकेछापामेपोकेकूमेणाहेतुत्वोपगमात्तरजनतत्वासंसर्ग

रजतत्व१ तत्वप्रकारकेछासामान्यंप्रत्येवतत्सुरुबोधपरत्वेतत्र

साकांक्षतत्तद्धर्मिज्ञानाभावस्यैव ग्राहेतुत्वादत आह तदुपस्थितेस्तेन पाचपत्रघटादौ रजतत्वस्य संसर्गग्रहस्ता
वरजतत्वप्रकारकेच्छात्वात्स्यादेव तदुपस्थितेन पापकृत्ता शुक्तौ दलोच्छादुर्वारत्वे शुक्तौ रजतत्वसंसर्गज्ञानविरहस्यैव
सत्त्वादिति भावः एकधर्मिक रजतत्वप्रकारकज्ञानदशायां पत्रघटे रजतत्वसंसर्गज्ञानस्याविरहस्तोष्टु भावि
च्छिदाज्ञाने घपिज्ञापनं स्वरजतत्वप्रकारकेच्छेतिपदि पाठदाह तत्तत्तरति निपात्तकत्वामिति कारसा
नावच्छेदकीभूय इत्यादि इच्छायां धर्मिनियमायै धर्मि विशेष्यक रजतत्वप्रकारकेच्छायां तत्तद्धर्मिक रजत
त्वासंसर्गज्ञानाभावत्वेन कारणत्वमत एव स्वतन्त्रतद्धर्मिकेच्छायां तत्तद्धर्मिक रजतत्वासंसर्गकज्ञानाभाव
त्वेन कारणत्वमत एव स्वतन्त्रतद्धर्मिकेच्छायां तत्तद्धर्मिकेष्टसाधनताज्ञानत्वेनैव लाघवाद्धेतुत्वं युक्तमित्यपे
स्ता घाव भातिरजतधर्मिकेच्छा तन्ननापेमव श्यापे इत्यागो पत्य भातिरजतधर्मिकेच्छा तन्ननापेमव श्य
यत्व श्यमपे इत्यागोपस्य भातिरजत धर्मिज्ञानस्य प्रकारान्तरेणासंभवादतएव सामान्यत इत्यादा
वतिनिरावं त्वेवं द्रव्यत्वेन रजतधर्मिकेष्टसाधनताज्ञानादपि रजतत्वप्रकारेणा तत्रेच्छास्यादत
आह सामान्येन यत्तिया वरजतत्वप्रकारेणातत्तद्धर्मिकेष्टसाधनताज्ञानत्वेन रजतत्वप्रकारकतत्तद्धर्मि
कत्वापत्तिवारणाय तत्प्रकारकत्वस्यावच्छेदकत्वे लाघवप्रदर्शनमनुचितमिति भावः रजतत्वप्रकारकत्वानुस्याहेतुत्वे नापत्तिवारणा
संभवात् तथा च रजतं घटश्चेतिज्ञानात् घटे रजतत्वप्रकारकेच्छापत्तिवारणाय तत्तद्धर्मिनिबन्धकत्वे गौरवमिति प्रतिपादनाय
लाघवादित्युक्तमिति ध्येयं २

स्वर

तमः २९८

५३

केधूमं प्रतिहेतुत्वाज्ज्ञातिप्रसंग इति भावः न्वेवं संवादी छायस्थलप्रवत्तन्नदनंतरजतधर्म्यंतर्भावेनानंतकार्यका
रणाभावापत्तिरतः सामान्यतो ज्ञानधर्मिकरजतत्वप्रकारकेच्छां प्रति रजतत्वप्रकारेण रजतधर्मिकेच्छा
धनतानां तत्वेन हेतुत्वमस्तु न परावर्ती रजतगोचरज्ञानादेरभावि रजतत्व को ऽपि का संभवात् इत्ंतंसा
मान्यलक्षणापाविसंवादी छायस्थले तु न तद्धर्म्यंतर्भावेनानंतकार्यकारणाभावापत्तिरतः सामान्यतो ज्ञा
नधर्मिकरजतत्वप्रकारकेच्छां प्रति रजतत्वप्रकारेण रजतधर्मिकेच्छासाधनतानां तत्वेन हेतुत्वमस्तु न परावर्ती तु
रजतगोचरज्ञानादेरनादिरजतत्वका ऽपि का संभवात् इत्ंतं सामान्यलक्षणापाविसंवादी छायस्थले तु न तद्धर्म्यं
तर्भावेनानंतकार्यकारणाभावापत्त न व्यापत्वेन सर्वे रस्तु येन व्यवहारस्य ज्ञानहानिरेवेति न पावेव [illegible] मिथ्यामात्र
स्थावयवेचो नातिलाघवात न तु रूपे परजतत्वप्रकारकेच्छां प्रति परजतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकेच्छासाधनता
नात्वे नेहेतुत्वं वाच्ये रूपमानविशेष्यस्य निष्प्रमाणसंसर्गग्रहादेः कारणतारजत्व नाम पेक्षालाघ
वादित्याहुः। व हेतुत्वे मस्तु तथाः प्रत्यासत्तित्वादे वैकधर्मि [illegible] ज्ञानादन्यधर्मिकेच्छानुत्पत्तेः संभवादित्य ज्ञा
वे नाविसामान्यलक्षणांगीकार्यातां विनाभावि ज्ञानासंभवेतत्रेच्छानुत्पत्तिप्रसंगादित्याशयः न चा ज्ञाप्यनंत तु
रूपांतर्भावेनानंतकार्यकारणाभावनादवस्थ्यमिति वाच्यं रजतत्वप्रकारेणा तत्तद्रूप [illegible] धर्मिकविसंवादीच्छानुमो

८२ समानविशेष्य ५२

ज. श्री० घेनाविषयविषया पुरुषत्वश्रीनांनिवैसत्व सर्वकत्वेप्सावश्यकत्वादितिभावः सामानाधिकरणसि [illegible] विपरम
तेद्युतः तथाच समान प्रकारतामात्रेण हेतुतावच्छिन्नः परे ये येयस्य पुंसो सानादन्य स्येच्छोत्पाद वारणार्थं सामाना
धिकरण्यं प्रत्यासत्तिरूच्यते तथैवास्मानिरुच्येकधर्मिकज्ञानादन्य धर्मिकेच्छोत्पत्ति वारणार्थं समानविशेष्य
त्वं प्रत्यासत्तिः स्वीकृतमिति भावः प्रांचस्तु स्वतन्तत्व प्रकारकेच्छा सामान्यं प्रत्येव स्वतन्तत्वावच्छिन्नधर्मिक इष्टसाधनता
ज्ञानत्वेन हेतुत्वं तत्र चैत्रस्य पुंसो स्वतन्तत्व प्रकारेणासानादन्यस्यतादृशेच्छापत्ता वप्यासामानाधिकरण्यं प्रत्यास
त्तिरत एव कधर्मिके इष्टसाधनत्वज्ञानादन्यधर्मिकेच्छोत्पत्तिप्रसंगे न समानविशेष्यत्वमपि तत्र येति यथाश्रुत
के० मेवंश्रुपायमा ऽऽ [illegible] समानविशेष्यत्व प्रत्यासत्या हेतुतोन तु रवीयतस्यात्वश्यंपेतिं वेतानीपूत्वादन्यथार यां०
ज्ञान५ जतत्वेन स्वतन्तत्वधर्मिके इष्टसाधनताज्ञानतोपि पुंसः [illegible] निधर्मिकप्रकारस्वीकृत्यापि प्रसंगात पुरुषांतरीयस्वत
त्व प्रकारकसानस्य विशेष्यतासंबंधेनापुत्रीयत्वादौ दिकृतत्वस्या [illegible] तु गतत्वेर स्वतन्त्रप्रकारकेच्छा सामा
न्यं प्रतिस्वसमानविशेष्यकस्वतन्तत्वप्रकारकसानत्वेन हेतुत्वं प्राच्यैरुक्तमपि सम्यग्विशेष्य [illegible] ति यमार्थेन
संसर्गीयग्रहादेः कार्यांतरकल्पनामपेक्ष्य लाघवादित्याह संसर्गीयग्रहादेरिति आदिना भेदग्रहस्य व्याप्ती राम:
जधर्मग्रहादेः परिग्रहः समानविषयत्वस्य समानविशेष्यकत्वस्य विवेशोपीत्यनुगमानतिप्रसक्तस्वत्व २९९

स स्या वि४ स्वतन्त५ छायाऽऽ५ पिना१

२ संसर्गमितिहेतुर्यद्विशेषयोरितिन्यायात्तत्कुतः कारणतामपेक्ष्येत्युक्रमत आह कारणइ निकायस्येच्छादेर ललोहेतुत्वाद्विशेषतोप्यसंसर्गस्य ३
३ स्यहेतुत्वमसिद्धमितिभावः एतेन समानविशेष्यत्वप्रत्यासत्ते
मेवदृवेत्वमित्यत्वर संसर्गविकल्पनपयाधेरजनतत्वप्रकारेच्छात्वावच्छिन्नं प्रतिदोषाघभावविशिष्टस्यारजनत
तत्वासंसर्गाग्रहस्यहेतुत्वादेजनत्वप्रकारजेच्छासामान्यं प्रत्यपिरजतत्वाँ ता पावपयाधेच्छादिसं प्रत्यि पयाधे
ज्ञाना देरेव समानविशेष्यत्वप्रत्यासत्त्यैवातिप्रसंगभंगे निरसामित्यन्वयः तत्प्रकारकज्ञानाभिति तत्प्रकारेणो त्रिभिणार
दृसाधनत्वज्ञानाभित्यर्थः हेतुरिति परे [redacted] न स्यादिति पाः रदं
रजतमितिभ्रमायुत्पादेपयाधेच्छाप्रसंगात् दोषाभावसहितमिति उत्पादोरजतभेदग्रहेतच्छुर्मित्वविसंवा
दोच्छादु त्यते राहविसंवादिस्याप्तिर्निस्यापित्यतुषव्यतेउपस्थितं पा दर्जनेतत्वधर्मिकरजतभेदाग्रहसहितापि
त्यर्थः नेरंगेरजतभेदग्रहदशायां प्रवृत्तौविसंवादिच्छा [redacted] न स्यादिति या यो विसंवादि रजतत्वप्र
कारकेच्छात्वेनजन्यतारजतभेदप्रकारत्वनिरूपितारजतत्वधर्मितासंज्ञत्वेनहेतुत्वे समानविशेष्यत्वं प्रत्यासत्तिरि
त्यत्रतात्पर्यं अन्यथायथाख्यातिमतेनगोकुर्वता मस्मा तंकृदलिंगजनिताद्विदं रजतमित्याकारकज्ञानदृषाददिय
याधेरजतत्वारूवैचयधेरजतज्ञानत्वेनहेतुत्वेउर्घटमेतन्माह तद्विषापी तिउपस्थितेपयद्जनेतत्वधर्मिकरजत
भेदग्रहाभावस्येत्यर्थः नवैवमेकत्ररजतभेदग्रहे परिजतांतरे सेवादिनीच्छा न स्यादजनतत्वधर्मिकभेदग्रहसत्यादि
तिवाच्यं संवादिरजततत्वप्रकारके च्छात्वे न कार्यत्वेरजतभेदप्रकारकत्वानिरूपितरजतधर्मितावत्ताज्ञानत्वेन रततभेद

(स्यासंसर्गो) २ धा ३

स श्री० निराकां ह्वारतत धर्मिक सामत्वेनरजनत्व साकांस रतत धर्मिना वसानत्वेन वा हेतुत्वं तेसामान विशेष्यता वच्छेदकस व्रि सित्व
त्रतात्पर्यान् आकांक्षा लपरे सां पदार्थी तरं कवित सा न हु पस्य त्वेपि ते न रततत्व वने दरमतत्वमि ति प्रमात्मकसा न ध
पादपि नविसे वादि नीछान वासू इत्लिंगमरा मशी त्वरा पत्र स्य प्रमास्य त्वाति रिक्तस्वे दंसाततमि ति सा न द्वयस्यो
7 न्यूरं संवादीछानुस विरि तिस्येवं हेतुत्व मामिति प्रयोतक त्वामित्यर्थः सेन भेदाग्रहस्य कारणता वच्छे दकत्वे पि न ह
ति कैवल्यादिति अन्य यासख्यातिवादि नां तु नरस्माकं लाघवादि रीप्सतानमेव हेतु रिमाशयः श्रोचि सेहे तुमा हदो
, षारणामिति अभावनयेस्येति नत्व भेदग्रहस्येव भेदव्याप्यवत्त्वग्रहणां भेदावच्छेदकधर्मवत्त्वग्रहाणां वा भावस्य
हेतु ता याः कल्पनीयत्वात्र वापि गौरवं समानामिति या ध्वंसं गादिरजतेदं प्रतिरतुन साकां ह्वा रततन धर्मि ताक
ज्ञानत्वेन हेतुत्वमि. पुवरम कल्प्ये भेदव्याप्यवत्तग्रहस्य हेतु त्वाभावे पि हतत्वमा वादि ति भावः सि द्धौ ति
कै५ उत्पत्तावि त्यर्थः सुरवादावि छानस्यादि ति मूल अव रागादा हसुरवाद्ये तिंनू त्वतसुरवे सि द्धत्वानि ति ये
न प्रतिबन्धात् कथमिच्छो त्सत्तामत आह लाघवादि ति तत्र द्धर्मिकेच्छा पां तत्तद्धर्मि कामि ह्वत्वा तेत्यर्थे न प्रति त्वे२
बंधक त्वेन धर्मि भेदेन गौरवादित्यर्थः तत्प्रकारकेच्छा यामि ति तत्तद्धर्मविशिष्टेष्टसा धनता ज्ञानमिच्छायामित्यर्थः तेन सुख साम०
त्वावच्छेदेन सिद्धत्वग्रहेति सुखहेतुः पटो जायतामित्यादेः सुखत्वादिप्रकारकेच्छा पाउत्पादेत्र्रेच्छायां ता ३००

प२

३०

भौर॰ प३ प४

ह४ दृश्यपदत्वविशिष्टस्यैवोद्देश्यपदतया विषयत्वात् तदुद्देश्यपदत्वं पुनरिच्छानुभवसाक्षिकोविषयताविशेषः सुखपदवि
शेष्यतानिरूपितत्वप्रकारकेच्छायामित्यर्थ ज्ञरत्नाकेदोषइतिनप्रकृतेसुखत्वावच्छेदेनासिद्धत्वग्रहेप्यहं सुखी
स्यामित्याकारकेच्छाप्रसंगात्स्वात्मत्वावच्छेदेनासिद्धतानिश्चयदशायामहं सुखीस्यामितीच्छानुत्पादप्र
संगाच्चेतिस्यैवं नन्प्रकारतासिद्धतानिश्चयपादाविस्यचिरोधित्वेनासिद्धसुखं वांछ्य गुरा इत्यादिसमूहालंबनस्य
तेपि सुखं ज्ञायतामितीच्छानस्यात्तत्रस्यानउक्तेतदवच्छेदेनेतिनद्भोज छिन्नविशेष्यतावेत्यर्थः अवच्छेदकत्वंतु
विशेष्यकोटिनिविष्टतामात्रेरागाग्राह्ये न सुखं सिद्धमित्याकारकस्यैवभोज्ञनसुखं सिद्धमित्याकारकस्यापिनि
श्चयास्त्वे सुखं ज्ञायतामितीच्छापोनोत्पादः अतएवमीलाधनत्वामध नमात्वार्थितोनेच्छाकिंतु प्रतिग्रहाधधीन
त्वाप्यन्नरवयलिं चिद्विरोब सिद्धेवसामान्येच्छा विच्छेदात्तरादिविज्ञा इमप्राणावच्छेदनवेवंसुखसामान्येसि
द्धमित्येवं सुखत्वावच्छेदत्वज्ञानंतन्भो व्यानिरोवेपि भोजनेसुखज्ञायतामितीच्छाप्रसंगस्ताद्दशसुखता
वच्छिन्नेसिद्धत्वाभिलीपत्वादितिवाच्यं तस्यापिस्वांतःश्रोग ताद्दशेच्छाविरोधित्वादिति भावः ज्ञा
नामिति निश्चयपदस्यार्थः न चेत्यादितत्सुखत्वावच्छेदासिद्धत्वज्ञानं प्रकृते सुखत्वप्रकारकेच्छास्थलेनेत्य
र्थः ऽ सत्र सुखेषु तत्र क्विचित्ते नैवसिद्धत्वनिश्चयात्सुखत्वमंतर्भाव्यतत्सुखं सिद्धमित्याकारनिश्च

तर्भाव् प२ लाघवादिति नेष्याधिकः २ विशि प२

जश्री० सत्वेतु सुखांतरत्वप्रकारेणैव तच्छेदेति भावः नन्विच्छासामान्यं प्रत्येव समानविशेष्यत्वप्रत्यासत्त्या सिद्धत्व निश्चयस्य प्रतिबंधकत्वे तन्नदनंतर्धर्मितावच्छेदकांतर्भावेनतयाच्छेगौरवात् तत्र कुतः सिद्धसुखादाविच्छत्पत्तिरत्र हृत्वं च यथा निश्चयत्वयात् तद्धर्मितावच्छेदकविशेष्यकत्वेन अपेक्षितत्वेति यथापि तद्धर्मसामानाधिकरण्याभावे [illegible] सिद्ध त्वनिश्चयाभावेनैव हेतुत्वमपेक्ष्यासिद्धत्वस्यान्यस्य तत्तद्धर्मिकत्वं तद्धर्मसामानाधिकरण्यनिश्चयाभावत्वरूपस्य व्य त्येकरूपेण हेतुतायामेव गौरवं न त्वाविसिद्धत्वस्य तद्व्याप्यत्वस्य तदवच्छेदकत्वमेवतत्त्वस्य वत्ताने प्रतिबंधक त्वाकल्प्यनादेवलाघवं सिद्धत्वसानोपतत्तद्धर्मप्रामाण्यस्य सत्त्वापव्यक्तीनां प्रातिस्विकरूपेणाभावकूटस्य प्रतिबंधकतावच्छेदकीभूतस्य विशेष्यविशेषणाभावेनानेककार्यकारणभावकल्पनामपेक्ष्य लाघवं एवं प्राप्य सिद्धत्वस्यतानानेतरमप्रमेत्यादिरूपाप्रामाण्यपत्तानसत्त्वेपि सिद्धत्वनिश्चयेनेच्छाप्रतिबंधात् प्रामाण्यपत्तान सिद्धत्वस्यतानानेतरमसम्भवात् नेव तदप्रामाण्यपत्तानाभावविशिष्टसिद्धत्वनिश्चयाभावत्वस्य गौरवं डनत्वक्रि सामान्याभावस्यैव नकल्प्यासम्भवात् नेव तदप्रामाण्यपत्तानाभावविशिष्ट... सामान्याभावस्य हेतुत्वे लाघवं शानिश्चयसामान्याभावसंत्वस्य नातिप्रसक्ताभावस्या त्येनैव हेतुता डक्रगौरवान्नाशाप्रतियोग्यविशेषितभावस्य हेतुत्वेलादृशनिश्चयसामान्यसंत्वस्यानतिप्रसक्ताभावस्या वितत्त्वव्याप्तिकत्वेनहेतुतापत्तेः विशिष्टाभावस्य विशेष्यविशेषणाभावानतिरिक्तत्वेखंडाभावत्वकित्वासंभवात् प्रत्याशप स्त्रासिद्धत्वज्ञाना[?]मित्यस्यकौः पैः किं सुखादावसिद्धत्वप्रकारकज्ञानाभावस्य सिद्धत्वविषयकज्ञानाभावनाघदृत्या

(किमसिद्धस्य सुखस्यतानार्थे)

प२ नास० ३०१

प्रेते२ म४ कालो९ ति२

स्याहविशेष्येत्यादिउत्पन्नसुखे षेवतन्न घटित्वे नवासिद्धत्वनिष्पपेपिसुखत्वे नासिद्धत्वताने वाधकाभावादितिभावः
नतु विशेषणतः सिद्धत्वज्ञानदशायां पक्षतामात्यतोऽसिद्धत्वज्ञानेन नतु विशेषाद्धीनस्य पक्षत्वात्यन्तंगीकारादित्यत्र प्रागुक्तदिशा [illegible] मते व२
द्यं वेति परेषां पक्षसिद्धत्वसाकांक्षधर्मज्ञानस्यैव कालेनवृत्त पाशानदृष्यपिनत्सं भवता दितिभावः। द्वितीये तावत्सामान्येति सुखत्वादि
सामान्यत्व सत्तापास्तज्ञानापत्ति दितिभावः न चेव्यभिचारापाय नागत विषयत्वयवादेऽपाह न्येते त्यत आह वस्तुतस्त्विति वर्तमा
नकालस्य सुखप्रागभावा[illegible]घ नु चितितो वर्तमानकालवृत्तिप्रागभावप्रतियोगित्वादिरूपसामान्यसिद्धत्वे सुखस्याधिसुग्रहामि
त्याशये नाह पक्षकालवृ[illegible]त्यादिप्रागभावानभ्युपगमे वर्तमानकालस्यसाधिकरणोत्पत्तिकत्वं वासिद्धत्वं वा स्यमनतस्तदाह य९
पक्षसाध्यांतरमाह सुखं वेत्यादेत्यादिमतप्रलयमङ्गीकृत्याह कालत्वादिनितदंगीकारेत्याह तादृशे तिपक्षकालेत्यादि स्येपः
स्वसुमानादिति प्रयोजकत्वे पंचमी तेनोत्पादमिके नासाद्दसिद्धत्वानवगाहित्वेपि न दोषः न सर्वकारेणाप नमेवोत्तरकालसुखत्वे
स्यासिद्धत्वस्याग्रहसंभवादितिध्येयं व्यभिचारस्तु वर्तमानवृत्तिप्रागभावप्रतियोगित्वे नासिद्धत्वं विरोधस्तु ग्रामादोनद भावसिद्धये [illegible]
कालत्व९ विरुद्धानुमानतं किंतु वर्तमानकालावच्छेदेन स्वाप्यत्वमेव तथा च सुखादिधर्मिकस्तु वृत्तित्वप्रकारकः कालीने [illegible] प्रतिसुखादि
धर्मिकप्रत्यक्षावच्छिन्नस्वावृत्तित्वप्रकारकत्ता नहेतुतावच्छेदकं सुखत्वमेवायतनात्तथात्वोपीपद्येति [illegible] सर्वजनसिद्धसंपद्यते सिद्धवत्तान अ४
त्वे[illegible] नन्तावच्छेदकनपेक्षम वेत्रे ग्रामादौ देशोपरागात्स्य वृत्तित्वेन सुखादौ स्वसमवेतत्वं प्राकादौ स्वकृतिविषयत्वे प्रामाकेस्वीयत्वं तादृशं त्व२
प धात्वनुमवमूढनीपसिद्धत्वसाम्यविरोधिवयदे चतत्रकालावच्छेदेन स्वसमानत्वमेव सिद्धत्वे माह मितिभो[illegible]ः नतु [illegible] विसुखप्रागभावा
दित्यर्थः स वेमेसानारकपंतत्ताध्यकानुमितिमत आहनिपुणेत्यादिसाध्यतावच्छेदक रूपेणैव त्याकैजानादेयप [illegible] धर्मतावच्छेदकलालतन्तु पेताका

मेवर्व ... पक्षुपनीतप्रत्यक्षं प्रविहेतुः कल्प्यते तत्र ... नित्यत्वात् ... दीति प्राक्तत्वेन कल्प्य ... तात्

धीनत्वानुमितेः संपादयिष्यमाणत्वादिति भावः अवजाति प्रत्यय कारेणो वहेतु रूपनय द्रव्याणां ... नतस्योपनीत प्रत्यक्षानुप
त्र वद्धित्वेन वत्र घ्यनुपनीतभानं प्रविश्य वद्धित्वेन तत्र द्र क्तितानमितं यहेतु दोष्ये न पावन त्रैव ... न त्रा ...
पात्र नैमि वक्ति घ्य नेवक्तित्वे न पक्ष्य ... स्यादिता नमत्ते वद्धि ... नेवद्धि प्रमत्तं ऽनंर प्रमित्त ... नवघ्य त्रमे वेता ...
त्यतानंप्रत्यास न्निते नवे ये वद्धित्वेन नत्र ... पनीतभाने प्रत्यपि वद्धित्व प्रकार केन म ... नहेतुत्वं ... त्वा
कारकेणुनोपनीत प्रत्यक्षं प्रत्ये व वद्धित्व प्रकार कत्वं ... नहेतुत्व कल्प्य ... दिति ... वद्धि वे ...
येनाद्रू प्येनानुमितं तोपनीत तानस्या नंतवा ... देव ... नहेतुत्व ... वद्धित्वे वह ... रूपनपक्षो
परेताद्रू प्येता [illegible] नीतप्रत्यक्षे बाधका भावाद ... बाध ... देव स्यात् ... न संभवे साधका
भावोपन्यासो वा नो वित्यादित्यस्य ... नतु ... कारेण घट ... स्य प्रमेय ... इति
स्वपक्षे वाविरोधि घटत्वप्रकारकस्य ... नवेत्याकार ... नघट ... देहइत्यत आह ...
रकेति ... प्रकारताकत्वं ... घटत्वांशे सप्रकारकस्यापि ... इत्यादि ... स्वपक्ष ...
शपविरोधित्व मस्त्वेतं नचैवं ... घटत्वावच्छिन्न ... नचेत्यादिनं शपविरोधिन स्याद घटत्वांशे घटत्वा
स्येव प्रकारत्वाद ... इत्याह घट ... दिति ... ज्ञानविषये ... ज्ञाना
प्रतिबंधकमिति भावः ननु प्रमेयत्वेन ... घटत्वादेरिति ... कल्प्यकं ... इति
तथाच ... दिति ... ज्ञानविषये ... प्रतिबंधकमिति भावः नु प्रमेय ... सामान्य ...
तेव ... घटत्वादेरिति वं कुतो न ... इत्यत आह सामान्येति ... ज्ञानादिति ...
व्यभिचार प्रकरणादि निमाकः॥ ॥ इति महामहोपाध्याय श्रीयुत श्रीजगदीश तर्कालंकार भट्टाचार्य विरचितायामनुमानमणिदीधितिटीका ...

... पक्षधर ... युक्ता ... तत्त्व ... ७०

जा४ लिन४
ना०
घे०
ना०
नाम०
३०२